Karey (Nag' Karoy) Memorial Book
Sefer zikhron l'yhudiy karey (nag' karoy)

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY—NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

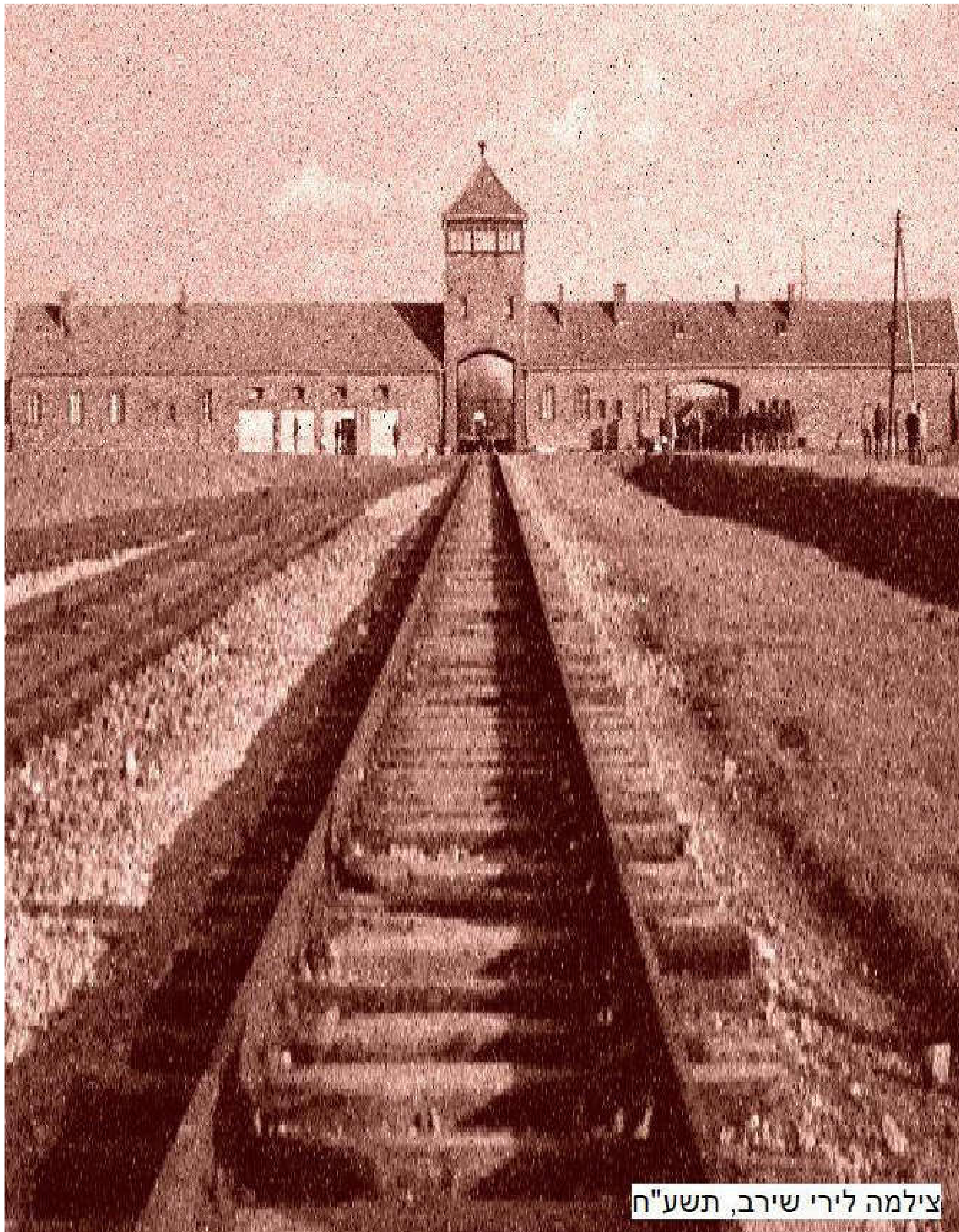
ספר זיכרון ליהודי קאריי (נאג'קארוי) והסביבה

ספר זיכרון

ליהודי קאריי (נאג'קארוי)
והסביבה

ירושלים תשע"ח

צילמה לירי שירב, תשע"ח

פרעוני הזמנים החדשים הטביעו במצולות העבדות את אחינו...
בני הבליעל – צבאותיהם המחרידים של הנאצים המנוולים – חיללו והשפילו אותם.
תהילת ששת המיליונים שמתו מות קדושים מאירה כהילה על ראשו של עם ישראל.
אך בגאווה ובהתרסה אנו צועדים בדרך מלאת המהמורות של ההיסטוריה העולמית.

הרב לאזר שיינפלד, קטע מ'מחשבות לחג הפסח' תש'ח

[תורגם מהונגרית]

האזורים והדרכים
מהם הגיעו היהודים למחוז
סאטמאר החל מהמאה ה-18
SZILÉZIA
GALÍCIA
מורביה
MORVAORSZÁG
ALSÓ-AUSZTRIA
Styria
STÁJERORSZÁG
KRAJNA
ADRIAI-TENGER
DALMÁCIA
BOSZNIA
SZERBIA
ROMÁNIA
BUKOVINA
פרשבורג
Pozsony
Tass
Budapest
Böhönye
Pécs
Kecskemét
Nyíregyháza
Fehérgyarmat
Debrecen
Nagyvárad
Kolozsvár
Fogaras
Bártfa
Nagymihályi
Homonna
Kassa
Ungvár
Munkács
Beregszász
Nagyszőllős
Nagybocskó
Máramarossziget
Szatmárnémeti סאטמאר
Nagykároly קארלי

מחקר ועריכה: ישראל ווייזר (בליי)

מחקר והכנת רשימת שמות הנספים בשואה: חיים מוטי פישר

מחקר וכתיבת הפרק על הרבנים והישיבות: מאיר וונדר

מחקר וכתיבת הפרק על הגטו והגירוש למחנות: מירי אגי רוט

חלקים מהספר הועתקו ותורגמו מטיוטת הספר שנותרה בעזבונו של לסלו טבק. רוב פרקי הטיוטה חוברו על ידי שלום פולק (בן פורת) (ראה דבר העורך).

עריכה לשונית של הגרסה העברית: אליעזר דודוביץ

עריכה לשונית של הגרסה ההונגרית: אנדרש שפיצר (סיקלאי)

עריכה גרפית והכנה לדפוס: רועי בושרי, מיכל ורדינון דוד

דפוס: כל גרף ניו (2009) בע"מ

רח' הרב יעקב לנדא 4, בני ברק

ברכה ותודה:

ברצוננו להודות להקדש לסלי וורה קלר, קרן לטיפוח המורשת היהודית, אשר תמכה בנדיבותה בהוצאת *ספר זיכרון ליהודי קאריי והסביבה*.

אנו אסירי תודה לאותם האנשים מדור הרינו אשר עמלו בשנות ה-70 של המאה הקודמת כדי להוציא לאור בהונגרית ספר זיכרון ליהדות קאריי והסביבה אך בשל חוסר במימון לא צלחה דרכם לסיים את מלאכתם.

ברכה ותודה למר רוני לוסטיג, מנהל המוזיאון למורשת היהדות דוברת הונגרית מצפת, על עזרתו בהשגת חומר התיעודי העומד בבסיס חיבורו של ספר זה.

תודתי נתונה לאותם העובדים בספרייה הלאומית, ובמיוחד למר מתן ברזילאי מנהל מחלקת כתבי היד, אשר עזרו לי בהשגת תעודות ותצלומים חשובים לחיבור הספר.

תודה מיוחדת נתונה גם לגברת מגדה כץ מבני ברק. גב' כץ שמרה במשך שנים והעבירה לרשותנו את נוסח נאום ההספד מטקס האבל והזיכרון שנערך בחודש מאי 1946 בקאריי עם סיום הקמת האנדרטה לזכרם של הנספים בשואה.

ברצוננו להודות לכל אותם החברים מבני דורנו אשר עזרו לנו ושלחו חומר תיעודי המעשיר את תוכן הספר: גב' אווה נויפלד, הרב דוד מישלוב ומר ברוך לשם, גב' גיתית גילרן, מר אוריאל בר-און, גב' חנה זלצמן,מר אהרון ויונה יורוביץ', מר מיכאל הלפרין, דר' מריוקה סְטַנצ'יו מספריית האקדמיה למדעים בבוקרשט, דר' אוגוסטה רַדוֹסַב מאוניברסיטת קלוז' ודר' מיכאל סילבר מהאוניברסיטה העברית.

תודתנו נתונה לכל אלה שתרמו מכספם כדי לאפשר את הוצאתו לאור של ספר הזיכרון.

מוטי פישר וישראל ווייזר

ירושלים, אוקטובר, 2018

תוכן עניינים

לזכרם

מדברי הרופא ד"ר דייטש מארטון, שכיהן כיושב ראש הקהילה העממית היהודית בקאריי. מתוך נאום שנשא בטקס האבל והזיכרון ליהודי קאריי, שנערך בארבעה עשר במאי 1946:*

* הערה: נוסח הנאום כלל, בין היתר, ביטויים ומשפטים שנועדו לאוזניו של הקהל הנוצרי, שכלל גם אנשי כמורה. בטקס נכחו גם אישים פוליטיים מהשלטון המקומי, ביניהם יהודים לא מעטים (ראה על כך בפרק "השיבה הביתה" העוסק בוועדה הדמוקרטית היהודית – C.D.E). כאן השמטנו במדת האפשר את הפסקאות שנשאו אופי פוליטי ואת אלה שנוסחו ברוח הדוֹגמה הסובייטית, שביטלה את ייחודיותה של שואת היהודים.

אחיי, חברי, גבירותי ורבותי האבלים!

אחד מחוקי היהדות הוא, שבכל שנה ביום פטירתם של מתינו, אנו מתאבלים על ידי הזכרתם. היום, בפעם הראשונה בתולדות היהדות, נשב ונתאבל כולנו יחד – לזכר אותם המאורעות שהפכו את משפחותינו טרף וקורבן בידי כנופיות פשיסטיות. לפני שנתיים (1944), החלה הליכתנו בדרך הייסורים – הטרגדיה הגדולה ביותר של חיינו – המביישת לנצח את הציביליזציה האנושית.

היום, לפני שנתיים, החל העוול האנושי של מעשי פשיעה שעולים על כל דמיון, כאשר עם שחר דפקו על חלונות ביתנו, כדי לזעזע לנצח תוך סערת רגשות את מנוחת משפחותינו. עם צרורותיהם הקטנים על גבם גרשו את יהודי העיר קאריי לרחוב, כדי לבודד ולסלק מקרבם אל הגטו את האומללים, מנודי החברה האנושית. זאת הייתה נקודת המוצא להשמדתם במודע של אבותינו, ילדינו ואחינו.

היום, שנתיים מאז שבלב מכווץ, באגרופים קפוצים, מבוזים, אך בראשים מורמים, צעדנו לכאן לתוך הגטו, מבלי שיכולנו לשער שהחייתיות האנושית תוביל אותנו לתאי הגזים. לא יכולנו לשער שהעשן העולה מארובות הקרמטוריום שבאושוויץ יעטוף את נשמתנו לעד.

כעת, לאחר שנתיים, אלו ששרדו – שקיבלו על עצמם את ה"חטא" הגדול ביותר ונותרו בחיים, מוטל עליהם לשאת למשך כל חייהם את כובד עול הזיכרון (במקור: את כובד הצלב, דרך הייסורים). באנו לכאן כדי שנזכור את גיבורנו, אלה שמתו מות גיבורים בידי הרוצחים הפשיסטיים, אלה שהפכו מרטירים של הציווילזציה וגיבוריה המתים של הדמוקרטיה העתידה לבוא.

כעת, חולפים בזיכרוננו הרגעים הטרגיים של אסוננו: הגטו המוקף בחיילים פשיסטיים, פניהן המיוסרות ומלאות החרדה של אמותינו ונשינו, אלה שחשו וצפו מראש את הטרגדיה המתקרבת. חולף לפנינו היום הלוהט מהשמש היוקדת כשדחסו לתוך קרונות משא בין שבעים לשמונים אנשים, ללא אוויר וללא מים, הובילו אל דרכם האחרונה ילדים תמימים, נשים, חולים וזקנים חפים מכל פשע. בקרוב רכבת המוות תגיע אל חרפת הציוויליזציה הגרמנית, שתיזכר לדראון עולם, מפעל המוות במחנה אושוויץ.

חולפים לפנינו גדרות התיל המחושמלות שסבבו את המחנה, תאי הגזים, הארובות הפולטות את עשן המשרפות. אנו שומעים את הזעקות מקפיאות הדם, רואים את שפתותיהם הרועדות מאימה של בני משפחתנו. לנצח תהדהד באוזננו זעקתם האחרונה של ילדינו, אמותינו ונשינו "שמע ישראל" שמע אלוהנו, האל שאותו הקניטו רוצחי ההמונים חסרי צלם אנוש.

רואים אנו לפנינו את מאות אלפי האמהות היהודיות שהעדיפו, בגבורה שאין שניה לה, למות באש התופת על פני פרידתן מילדיהן.

אחר כך הכול נדם, וכעת עלי לסקור אתכם הקהל שעמנו, אלו שנותרו בחיים. אני מחפש ביניכם את הילדים הקטנים והתמימים, בעלי הפנים הבהירות שעדיין רק ממלמלים. אני מחפש את האמהות היהודיות הצעירות בעלות הלב החם והחיוך על שפתותיהן. אני מחפש את אלה ששיער השיבה שעל

ראשם מכבד את זקנותם. לכל אלה אני מוצא רק סמל עצוב המוצג כאן לפנינו בדמות ארון קבורה עשוי לוחות עץ גסים ובלתי מהוקצעים. טמונים בו סבון שיוצר מגופותיהם ומדמם של היהודים וקרעים של ספרי תורה מחוללים. נקבור אותם כאן ואל הקבר הזה נבוא לעתים קרובות כדי לעשות את החסד הקטן שהוא חובתינו, משום שלא נותרה לנו נחמה אחרת אלא להניח פרח על הקבר האלמוני. או לחילופין, נותר לנו לשלוח את מבטינו אל השמיים, לשם פיזרה הרוח את עפרם של יקירנו.

ולפעמים ברצוני לקרוא לחקירה את כל העולם. את הטבע, את השמש, כדי לגלות את מידת אחריותם על שלא החשיכו את הארץ כדי למנוע את הזוועות. ברצוני לקרוא לחקירה את השמיים, מדוע לא נפלו ארצה כשראו את הזוועות. הייתי שואל את הארץ, מדוע לא נבקעה לשניים כדי לבלוע את העולם המרופש הזה.

ברצוני לשאול את הילדים, מדוע הנחתם לקחת את חבריכם מהגן ומבית הספר אל המוות הנורא? ואת האנשים כאן אשאל, מדוע הרשיתם לקחת את שכניכם, את אלה שגדלתם וחייתם איתם בשלום במשך עשרות שנים?

כעת חולף על פנינו המראה הנורא: הורים המבכים את ילדיהם, ילדים הנעים ונדים בעולם ללא הורים, בעל זועק אחרי אשתו ואישה אחרי בעלה, אח שמחפש את אחיו. וכולנו עומדים כאן יתומים, משוללים את אוצרנו היקר ביותר – משפחותינו.

ואנחנו, ששרדנו, עלינו להתחיל חיים חדשים. לא רגשי הנקמה מניעים אותנו, רוצים אנו לשכוח את העבר הנורא, רוצים לנקות את השנאה מנשמותינו. אנו מכריזים על אהבה ועל שלום, ועל רצוננו לחיות באחווה ובהבנה עם יתר העמים החיים כאן.

וכעת נזכור את אחינו ששירתו בפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי (munkaszolgálat), אלו שמתו מות גיבורים בשדות הקרב המושלגים של אוקראינה.

נזכור את שישה מיליון אחינו היהודים שנרצחו במחנות ההשמדה השונים על ידי הקלגסים הפשיסטיים. נזכור את המיליונים הרבים של הרוסים, הצרפתים, ההולנדים ואזרחי העמים הנוצריים האחרים, שמצאו את מותם במות קדושים במחנות הריכוז הגרמניים.

כעת אהובינו, אנו נפרדים מכם לשלום. נפרדים לשלום מהורינו, מילדינו, מנשותינו, מבעלינו, מאחינו ומאחיותינו. כעת נתפלל עליהם, נאמר "קדיש". תפילה שבאושוויץ לא התירו לנו לערוך מאחר שה-SS ונושאי כליהם הבלתי אנושיים שללו מהם חסד אחרון זה. נאמר את מילות הפרידה המקוננות והמלוות אותנו לכל אורך חיינו. בעינינו יהבהבו לעד להבות אש המשרפות, שתלשו אתכם מבינינו לנצח. נישא את זיכרונכם הקדוש עד פעימת לבבותינו האחרונה.

תמונה מטקס הזיכרון

מחשבות לקראת חג הפסח תש"ח

דברים שכתב הרב לאזר שיינפלד (SCHÖNFELD LÁZÁR)[1]

[תורגם מהונגרית]

שיר הלל לחופש, מזמור לחגנו הגדול חג הפסח. מה רב הסבל שנדרש מאבותינו עד שזכו להיות חופשיים! מאות שנים הם היו עבדים במצרים, עד שהגיע רגע השחרור המאושר. פעמים לא מעטות עם ישראל איבד את חירותו, אך פעמים רבות השיג אותה שוב. שולם עבורה תמיד מחיר יקר. כנראה חוק הוא שרק במחיר הסבל ניתן להשיג ולשמור על החרות. אם סבל הוא קנה המידה להשגת החירות, הרי שלאחר אלפיים שנות סבל בגלות ובייחוד לאחר מות הקדושים שהקריב במשך העשורים האחרונים, עם ישראל באמת ראוי לחירות האידיאלית ביותר.

פרעוני הזמנים החדשים הטביעו במצולות העבדות את אחינו. בבניית טירות ומצודות הם העבידו אותם. כל טיפה מדמם נדבקה אל לְבֵני הבנייה. בני הבליעל – צבאותיהם המחרידים של הנאצים המנוולים – חיללו והשפילו אותם. תהילת ששת המיליונים שמתו מות קדושים מאירה כהילה על ראשו של עם ישראל. אך בגאווה ובהתרסה אנו צועדים בדרך מלאת המהמורות של ההיסטוריה העולמית.

לא נשבר ולא נתכופף לפני החושך והשינאה ולפני השדים של הרוע, הרוצים להשמיד את עם ישראל. חג הפסח מלמד אותנו, שהרוצים לטשטש את עקרונות האהבה והצדק, הרוצים לרמוס בעריצות את הנושאים את האידיאלים האלוהיים הנשגבים, הם הנחרבים, והם החווים את האבדון הנצחי, את הקלון והכלימה.

בתחתית הבוצית והמזוהמת של ים סוף שקעו אדוני העבדים צמאי הדם, שם נרקבו עצמות המושחתים והפגומים. אך עם ישראל המדוכא והמעונה, שר לתדהמת העולם את שירת הניצחון האדיר והנשגב לכבוד מי ששחררו מעבדות והעבירו אל החירות. לה' נאמר, לפי התורה: "יְמִינְךָ ה' נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב. וּבְרֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרֹס קָמֶיךָ תְּשַׁלַּח חֲרֹנְךָ יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ... מִי-כָמֹכָה בָּאֵלִם ה', מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ, נוֹרָא תְהִלֹּת, עֹשֵׂה פֶלֶא" (שמות טו, ו-יא). בזמן שנשיר את שירת הים נרים מבטנו לעתיד בבטחה, בתקווה ובאמונה מלאה.

רצחתם יהודים, נאצים חסרי יושר, התמלאתם בתאווה כאשר פרכסנו במכאובנו. רבים מקרב כוהני דתכם, מבשרי ה"אהבה", מחאו כפיים למעשי גבורתכם, סייעו לכם בדברי הסתה או החרישו בהסכמתם. גנבתם, שדדתם, רכוש יהודי חילקתם ביניכם, בריונים מרושעים. שרפתם את בתי הכנסת של המאמינים באל אחד, חיללתם את ספרי התורה שבהם עשרת הדברות, את ספרי התפילה, את מתינו הקדושים, את בתי הקברות שלנו, ניתצתם את אבני מצבותיהם. רצחתם באכזריות את רבנינו, מורינו, זקנינו. שלחתם אותם לתאי הגזים. את נערינו הובלתם למחנות העבודה ושם הם היו מעונים, מורעבים ובאפיסת כוח מהעבודה המפרכת, שרק לא ישובו חיים לאדמת הולדתם. לא חשבתם על העונש, נקמת האל, לא יראתם מחטאיכם המחרידים האינסופיים. אולם נבהלתם מהמעטים ששבו הביתה, מאלה שבאורח פלא ניצלו ממוות ודאי בייסורים. נבהלתם פן יבקשו להשיב להם את רכושם שאתם שדדתם. שבתם לרצוח לבל יבקשו להשיב את מה שגזלתם. אתם ממררים את חייהם באיומיכם, באומרכם שכאשר ייסוגו כוחות השיטור של הפולשים (הצבא הרוסי), רק אז יהיה היריד אמתי (נוכל לפרוע את החשבון).

אנו שומעים שוב את אותן המילים, שלפי המזמור לחג הפסח, פרעה וחבריו לפשע אמרו: "אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג, אֲחַלֵּק שָׁלָל; תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי-אָרִיק חַרְבִּי, תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" (שמות טו, ט). אנשים עלובים, חסרי נשמה! את זה לימדה אתכם במשך אלפיים שנים אמונתכם נוטפת האהבה? כך ברצונכם להרים את קרן עמכם, אומתכם – שאינכם ראויים להיות חברים בה – להבטיח את קיומה ושגשוגה? אינכם יודעים, שהרוצח את האחר, נרצח בעצמו, שהזורע שנאה קוצר שנאה, זה שאינו מכבד את האחר, אל יצפה לכבוד מהאחר, שהרודף את החלש, רק משום שהוא חסר הגנה, אל יקווה להגנת מי שחזק ממנו כאשר הוא ניצב מולו בלתי מוגן.

1 על הרב לאזר שיינפלד שכהן בקאריי בין השנים 1912-1924 ראה בפרק "חיי הדת, רבני הקהילות והלימוד בישיבות".

חג הפסח שלנו מסמל את יציאתו של עם ישראל הנרדף וחסר ההגנה אל החופש, ואת חורבן הגנתו של עם עריץ יהיר, חזק וחמוש עד צווארו. כמה חזקים ויהירים הם בריוני הכפר לעומת היהודי החולה, השב שבור, עני ויתום. שונאים אותו ובזים לו הצעירים הגיבורים של העיירה. אינכם יודעים אתם העלובים, אנשים מופקרים, ששם במרום השמיים "לא ינום ולא יישן שומר ישראל" (תהלים קכא, ד)? אל הרחמים והצדק?

הלקחים הנלמדים מ"פסח מצרים", החולפים לפני עינינו בזמן חגנו, נוסכים בנו את הביטחון, שאי שם בחלוף הזמן יגיע ה"פסח לעתיד". חג הפסח העתידי, שיתקיים לנצח, יהיה מלא אושר, אחווה ושוויון, כאשר לא יהיו יותר בני הבליעל, העריצים מטילי האימה על החלשים. באותם הזמנים, יהיו אלה גיבורי המעלה, האהבה, נושאי ומפיצי המוסריות והאמונה הטהורה, שיביאו את האושר למין האנושי. עם ישראל לא יאכל יותר לחם חסד, אלא את שלו בארץ ישראל, בארץ שהובטחה לאבותינו על יד ה'. שם ובכל מקום שהוא צריך לחיות כדי למלא את ייעודו המקודש. נתחזק באמונתנו ובנחישות נשים ביטחוננו בה'. חג שמח.

דבר העורך

מדוע התעכבה הוצאתו לאור של ספר הזיכרון ליהודי קאריי?

במפגש הראשון של דור ההמשך ליוצאי העיר קאריי (Nagykároly) שהתקיים בשנת 2010 ברמתיים, הועלה הרעיון לבדוק את האפשרות להוציא לאור ספר שינציח את תולדות הקהילה היהודית בקאריי לדורותיה. ספרי זיכרון על רוב הקהילות היהודיות מטרנסילבניה ראו אור מזמן אך, לצערנו, דור הורינו לא זכה לסיים את מלאכת הוצאת הספר לזיכרה של קהילתו. בתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת, אחדים מחברי הקהילה לקחו על עצמם את משימת חיבור הספר אולם, המכשול שעמד בפניהם היה השגת המימון הנדרש להדפסת הספר, כפי שמתברר ממכתב ששיגרו אל החברים:

> A munka utolsó fázisához érkeztünk, hála azoknak az Izraelben élő nagykárolyiaknak, akik munkát és anyagi áldozatot nem kímélve magukra vállalták az Isten kegyelméből megmenekültekre háruló szent feladatot. A könyv nyomdai költségei azonban meghaladják kisszámú izraeli közösségünk lehetőségeit.
>
> הודות ליוצאי קאריי החיים היום בישראל, שלא חסכו מעמלם ומנדיבותם החומרית, ולא פטרו עצמם מהחובה החלה על הניצולים בחסד האל לעמוד במשימה זאת, הגענו לשלב האחרון של מלאכתנו. אולם ההוצאות הנחוצות להדפסת הספר הן מעבר ליכולת של מספרם הקטן של חברי קהלנו החי בישראל.

בהמשך המכתב מצויין עוד:

> A sok vesződség és jelentős anyagi áldozatok árán megszerzett írott és fényképes dokumentációt egy Erdélyből származó izraeli író feldolgazta s így elkészült a dicsőséges múltú nagykárolyi hitközség emlékkönyvének a kézirata.
>
> המסמכים והתצלומים, שהושגו תוך טרחה רבה והוצאות חומריות משמעותיות, **עובדו ונערכו על ידי סופר ישראלי שמוצאו מטרנסילבניה.** בדרך זו הוכן כתב היד לספר הזיכרון של קהילת יהודי קאריי בעלת העבר המפואר.

בקשר לרשימת הנספים בשואה נאמר במכתב:

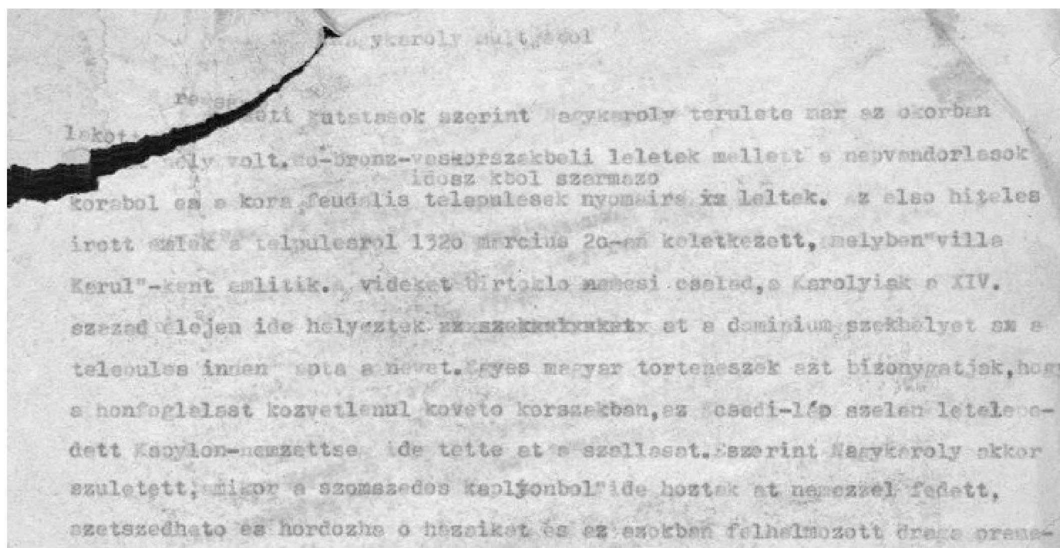
> A másik emlékmű a Térei-utcai zsidó temetőben van... A névsor hitelességéhez kétség sem férhet, mert az az emlékműről van lemásolva. Sok nehézséggel járt ennek a névsornak a megszerzése s ezért elsősorban köszönet jár dr. Róth Lajos nagykárolyi orvosnak, ki ezt a névsort lemásolta, továbbá Klein Ignátznak, aki sokat fáradozott annak érdekében, hogy ezt a névsort megkaphassuk.
>
> האנדרטה השנייה נמצאת בבית הקברות היהודי ברחוב טיירי... אמינותה של הרשימה אינה מוטלת בספק מאחר שהועתקה מהאנדרטה (לוחות השיש). השגת הרשימה הייתה כרוכה בקשיים רבים ובגין מעשה זה מגיעה, ראשית כל, תודה לד"ר רוט לאיוש, הרופא מקאריי, שהעתיק את הרשימה, וכן לקליין איגנץ, שהשתדל ללא לאות שנקבלה.

לאור הנכתב עולות שלוש שאלות: היכן נמצא החומר המעובד? מיהו הסופר שבו מדובר והיכן נמצאת רשימת הנספים? אך בל נקדים את המאוחר.

למעשה לרשותם של אותם החברים מדור ההמשך של ילידי קאריי שלקחו על עצמם לבדוק את האפשרות להוציא לאור את הספר, עמד רק החומר הנכלל בערך **קאריי**, בספר: **פנקס הקהילות, רומניה**, כרך שני, בעריכת ז'אן אנצ'ל ותיאודור לביא, הוצאת יד ושם, ירושלים תש"ם. יוסף כהן, מחבר הערך, מציין שהשיג חלקים מהחומר על קהילת קאריי מאוסף עזבונו של שלום פולק (בן-פורת) "שאסף [חומר] בשקידה רבה לשם עריכת ספר זיכרון ליהודי קאריי אך לא הספיק לו הזמן לערכו ולהכשירו לדפוס". יוסף כהן ושלום פולק הלכו לעולמם זמן רב לפני שחידשנו את הרעיון להוציא לאור את הספר. על אף מאמצנו הרבים לעלות על עקבות המקום בו נמצא עזבונו של שלום פולק (בעיקר אצל נכדתו היחידה ובמוסד יד ושם) החיפושים לא נשאו פרי. בנוסף לכך לצערנו מדור ההורים נותרו מעטים היכולים להעיד על חוויות מחיי הקהילה. האם איחרנו את המועד? האם אין בנמצא תיעוד רלוונטי שישרת את מטרתינו? ליקטנו מידע מועט הקשור לתולדות הקהילה בקאריי ממחקרים כלליים על האזור (בעיקר על המחוז והעיר סאטו־מארה) שהתפרסמו במספר מוסדות אקדמיים ברומניה ובהונגריה. ליקטנו מידע גם ממספר ספרים שראו אור בעשורים האחרונים הדנים בתולדות היהודים מטרנסילבניה בכלל ויהודי מחוז סאטמר בפרט. גלשנו ללא לאות באינטרנט אך לרוב מצאנו את אותו החומר בגרסאות שונות. על החומר שנאסף אפשר היה לבסס כמה מאמרים אך בשום אופן לא ניתן היה להוציא לאור ספר. ממש כמו באגדות, נמצא בסופו של דבר באורח פלא המידע החסר – כתב יד שהגיע ל"מוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית" בצפת ותואר על-ידי המוזיאון בכותרת הציורית: **'משוק הפשפשים ועד הנצחת הקהילה'**. מדובר במזוודה קטנה שנתרמה לאחרונה למוזיאון. המזוודה, שהכילה מסמכים, נקנתה בשוק הפשפשים ביפו על ידי אספן, בן למשפחה הנמנית בין ידידי המוזיאון. באופן מפתיע התגלה כי תיק המסמכים הישן היה שייך ללסלו טבק (Tabák László עלה לארץ בשנת 1976 ונפטר בשנת 2011), סופר ומשורר יוצא טרנסילבניה, ששימש בארץ גם עורכו של העיתון אוי-קלט (1990-1996). בנוסף להתכתבויות אישיות ופריטים שונים נמצאה במזוודה גם טיוטה מוקלדת במכונת כתיבה של מה שתוכנן להיות ספר על עברה של קהילת Nagykároly (קאריי, היום ברומניה).

עם קבלת "הטיוטה של טבק" הבנו שמדובר בחומר ייחודי, שמעולם לא ראה אור. יזמנו פניה אל יוצאי קהילה זו מקרב ידידי המוזיאון הרשומים אצלנו ולשמחתנו, ההיענות הייתה מרגשת. הטיוטה הועברה לשימור ולתיעוד מקצועי מתוך הנחה שבהמשך תיבדק האפשרות שהיא תשמש בסיס לחיבור שינציח את יהודי קאריי.

לאחר שקראנו וחקרנו את תוכן הטיוטה שנמצאה במזוודתו של טבק (מספר עמודים חסרים וחלק מהם ניתנים לקריאה בקושי רב. ראה צילום דוגמה) הגענו למסקנה חד משמעית, שמדובר, בטיוטות שטבק קיבל מכותבים שונים חברי קהילת יוצאי קאריי, ומסתבר שהכוונה הייתה שהוא יערוך אותם לחיבור אחד ויתקן את לשונם, בהתאם למה שנאמר לעיל במכתב אל החברים. אמנם במכתב הדברים נוסחו בלשון עבר: המסמכים "עובדו ונערכו על ידי סופר ישראלי שמוצאו מטרנסילבניה". אולם נראה שהטיוטה שבידינו נותרה בלתי ערוכה. די אם נציין שבכל הטקסט, המשתרע על כשמונים עמודים, אין האותיות ההונגריות כוללות את סימני הניקוד הדיאקריטי (diacritics - ékezetek), עובדה המעידה שהחומר לא עבר כל עריכה לשונית. נותרנו אפוא עם כמה תהיות: האם אכן בסופו של דבר טבק ערך את המסמכים? אם כן, היכן נמצא החומר שנערך על ידי טבק? ואולי מעולם לא נערכו המסמכים וחוסר תקציב אינו הסיבה הבלעדית לכך שהספר לא הודפס? אין בידינו לתת מענה לתהיות אלו.

...ykaroly multjabol

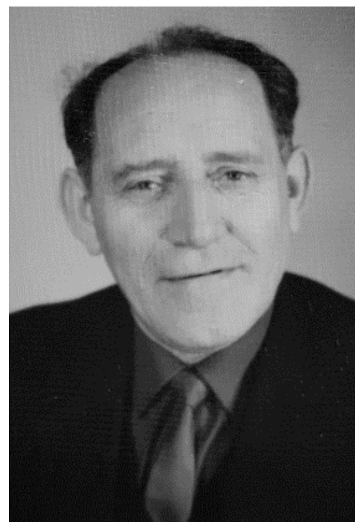
...eti kutatasok szerint Nagykaroly terulete mar az okorban lakott ... volt. ...-bronz-vaskorszakbeli leletek mellett a nepvandorlasok idoszakbol szarmazo korabol es a kora feudalis telepulesek nyomaira xx leltek. Az elso hiteles irott emlek a telpulesrol 1320 marcius 20-an keletkezett, melyben "villa Kerul"-kent emlitik. A videket birtoklo nemesi csalad, a Karolyiak a XIV. szazad elejen ide helyeztek xxxszekxxxxxxx at a dominium szekhelyet ex a telepules innen kapta a nevet. Egyes magyar torteneszek azt bizonygatjak, hogy a honfoglalast kozvetlenul koveto korszakban, az ...csadi-lap szelen letelepedett Kaplon-nemzettseg ide tette at a szallasat. ...szerint Nagykaroly akkor szuletett, amikor a szomszedos kaplyonbol" ide hoztak at nemezzel fedett, szetszedhato es hordozha o hazaikat es az azokban felhalmozott draga arany...

מכל מקום דפי "הטיוטה של טבק" מכילים חומר רב ומגוון על תולדות הקהילה מתקופת ייסודה בתחילת המאה השמונה עשרה ועד היעלמותה לאחר עזיבת המעטים ששרדו את אימת השואה.

בתחילה שקלנו להוציא את הספר בעברית ולצרף תקציר בלבד בהונגרית, לכן לא מצאנו פגם בכך ש"הטיוטה של טבק" לא עברה עריכה לשונית. לאחר שיקול נוסף, בחרנו לכבד את בני דור ההורים שעמלו רבות על חיבור הספר והחלטנו לצרף גרסה בהונגרית המבוססת בעיקרה בתכנה ובלשונה על "הטיוטה של טבק" (פרט לתיקוני לשון קלים ומעט תוספות). על מנת להשלים את תיאור תולדות הקהילות היהודיות בקאריי (בשלב מסוים התקיימו בקאריי שלוש קהילות יהודיות שונות) צרפנו, בגרסה ההונגרית, עוד שני פרקים נוספים ל"טיוטה של טבק". כמובן, שבגרסה העברית הרחבנו יותר, הרבה מעבר למה שנכלל ב"טיוטה של טבק" מאותה מזוודה שנקנתה בשוק הפשפשים.

לצערנו ב"טיוטה של טבק" לא מצאנו את רשימת הנספים בשואה שהכין ד"ר רוט לאיוש מהדור הקודם. ברצוננו להודות למוטי (חיים) פישר שנסע לקאריי, צילם בקפידה ובמקצועיות את לוחות השיש שעליהם חקוקים שמות הנספים והשלים את הרשימה בעבודה סיזיפית שבה "הצליב" את רשימת השמות החקוקים בלוחות השיש בקאריי, עם השמות המופיעים בדפי העדות השמורים ביד ושם.

מפעלו של שלום פולק (בן פורת) לאיסוף חומר תיעודי לשם הוצאת ספר זיכרון ליהודי קאריי

שלום פולק היה בנו של ר' יוסף פולק, עורך של כתבי עת תורניים מסאטו-מארה. על אף היותו בחור ישיבה, לפני מלחמת העולם השנייה פולק נתפס לרעיון הקומוניסטי והיה לאחד מפעילי המחתרת הקומוניסטית ברומניה. לאחר כניסת ההונגרים לצפון טרנסילבניה, בשנת 1941, שלום פולק נתפס על ידי הבולשת ההונגרית ונשפט למאסר לשנים ארוכות בשל פעילותו המחתרתית. למרבה הפרדוקס, בשל ישיבתו בכלא לא גורש למחנות. בתום המלחמה הוא מונה למזכיר המפלגה הקומוניסטית של מחוז סאטו-מארה. במהלך אחד הטיהורים במפלגה הקומוניסטית הוא נכלא שוב. בכלא עונה בצורה קשה, ולאחר שש שנות מאסר שוחרר כאדם חולה ובעל מום עם שמיעה מוגבלת. לאחר שחרורו, ערך מספר שנים את החלק העברי של כתב העת התלת-לשוני *Revista Cultului Mozaic* שיצא לאור בבוקרשט. לאחר עלייתו לארץ (1971), עבד עד פטירתו (1976)

בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (כיום הספרייה הלאומית) במפעל הביבליוגרפיה הלאומית – מפעל לרישום ותיאור מפורטים של כל ספרות העם היהודי שנדפסה באות עברית, לכל סוגיה ובכל לשונותיה. אנו מניחים שעקב היות פולק סופר מוכשר שהכיר ממקור ראשון את תולדות יהודי מחוז סאטו-מארה, הוא התבקש על ידי מספר אישים יוצאי קאריי לפעול להוצאת ספר זיכרון ליהודי העיר. לאור הנכתב לעיל, בנוסף לתרומתו הגדולה של שלום פולק להצלחת המפעל הביבליוגרפי הלאומי, הוא גם אסף בשקידה חומר להוצאתו לאור של ספר הזיכרון ליהודי קאריי. אנו מניחים שהוא חיבר את רוב פרקי טיוטת הספר בהונגרית שמצאנו בעיזבונו של לסלו טבק.

אסמכתא נוספת לפעילותו הענפה של שלום פולק באיסוף החומרים לכתיבת ספר הזיכרון על יהודי קאריי (פעולה שנדרשה בשל הקושי להשיגם עקב השמדת ארכיוני הקהילות על ידי ההונגרים), מצאנו במאמר שפורסם בכתב העת "עלי זכרון", גיליון מס' 41, כ"ג הכסלו תשע"ח. ברשות מערכת כתב העת נעתיק להלן כמה פסקאות קצרות מהמאמר:

הרב **אברהם מאיר איזראעל**, אבד"ק הוניאד... שנפטר בברוקלין ג' אייר תשנ"ה, יליד זילאה ובשנות נעוריו עבר עם אביו רבי יהודה ליב הי"ד להתגורר בעיר קראלי, העלה על הכתב את זיכרון הקהילה והאישים שפעלו בה. את חיבורו זה לא זכה לראות יוצא לאור עולם בימי חייו, ורק קטעים ממנו פרסם בכתבי עת שונים... זה שנים רבות שניסינו להשיג את החיבור כדי לפרסמו ולהנציח בזה את גדולי ישראל ואנשי השם שפעלו בקהלה נכבדה זו, ולא עלה בידינו.

לאחרונה נתוודענו שבשנת תשל"ד שלח צילום מחיבורו לארץ ישראל על מנת שידפיסו אותו בתוך ספר זיכרון לקהלת קראלי שהיה אמור לצאת לאור עולם .הספר לא יצא לאור, ואילו חלק מחיבורו נשאר בכתובים בידי הר"ר שלום בן-פורת (פולק) שהיה בין עורכי ספר הזיכרון.

להלן קטע קצר מהמבוא של הספר:

נדרשתי לאשר שאלני, בשם "חוג יוצאי קראלי" בישראל, להשתתף בעריכת ספר זכרון לקהלה קדושה קראלי (בצפונה של מדינת טרנסילבניה) העיר אשר בה נתגדלתי והייתי לאיש, שנתייסדה לפני כחמשים ומאתים שנה, ונתפתחה לקהלת ישראל תוססת, מפורסמת ברבני' גדולי התורה, שהרביצו תורה בישיבותיהם המפורסמות, ודייניה וחכמיה, גדוליה וראשיה שתרמו בגדולתם ומסירת נפשם לבנות בה חיים יהודים תוססים, ולפתחה לקהלה נאה וחסודה, להעמיד להם מצבת זכרון לדורות הבאים, אחר השואה האיומה, שעלה עליה הכורת האכזר, ואיננה... - להנציח שמותיהם ותולדות חייהם שלא ישכחו לעולמים, אחר שהרוצחים האכזרים עקרו את הכול מן השורש, הארכיון, הפנקסים (שנפתחו בשנת תקמ"ז – 1787) רוב המצבות העתיקות של בתי העלמין הישן (עד שנת תרל"ו – 1876) והחדש הרסו עד היסוד, אלא שביגיעה רבה וחסדי ה' עלתה בידי למצוא את רשימת המצבות מבית העלמין הישן והחדש, שנעתקו בפקודת הרה"ג המנוח (נפטר ג' שבט תשל"ד) מוה"ר אליעזר ד"ר שיינפלד ז"ל, שהיה הרב דקהל השטטאוסקוואית בקראלי, (בשנת תרע"ה - 1915), וכן איזה העתקות מהמאורעות החשובות שנרשמו בתוך פנקסי הקהלה שנאבדו, ושאר מקורות חשובות שהקרה ה' לפני במסגרת עבודתי זו. ובעזרת צור ישועתי גמרתי את עבודתי בשלמות, וקראתי שם מחברתי זו "מזכרת גדולי קראלי" ... על קורות התייסדות הקהילה וחייה מיום הוסדה (סביב שנת ת"פ – 1720) ועד חורבנה (בשנת תש"ד 1944-) כתבתי בעז"ה איזה מאמרים בחלק ראשון של ספר זכרון זה, אבל בספרי זה לא הכנסתי רק זכרון הגדולים שישבו ושמשו בקדש והרביצו בה תורה וקדושה. ובסוף הספר ספחתי פתשגן הכתב של כמה מגדולי וראשי הקהלה, פרנסיה ומנהיגיה, עם הערות כנזכר, ואני מוסר ספרי זה ל"חוג יוצאי קראלי"

בעין יפה, ובתשואת חן, ואשרם שזכו לכך להנציח את קדושי עירנו שלא יהיה ח"ו טרף לשיני הזמן, וזכרם לא ישכח ולא ייסוף מזרענו עד עולם. והנני להביע את תודתי העמוקה לידידי הרב המופלג, סופר מהיר, ר' שלום בן פורת [פולק] נ"י שקבל עליו את המשימה הזאת להעריך ספר זכרון זה, ולעוררני לגמור ספרי זה ולהוציאו לאור במסגרת תכנית זו.

ברוקלין נ.י. אור ליום א', ח' ניסן תשל"ד לפ"ק.

הרב **אברהם מאיר איזראעל**

אבד"ק הוניאד

* לתיאור מפורט יותר של רבני ופרנסי העיר קאריי שכתב הרב מהוניאד ראה "מזכרת גדולי קראלי", עלי זכרון, המאמר מתפרסם בהמשכים החל מגיליון 41 (בני ברק, כ"ג כסלו תשע"ח).

מספר הערות לסיום

כידוע, בתקופת השואה לא רק חלקן הגדול של הקהילות היהודיות בצפון טרנסילבניה הושמדו, גורל דומה נפל גם בחלקם של הארכיונים של אותן הקהילות. לאור עובדה זו ולאור הנכתב לעיל עמדה בפני השאלה: כיצד ניתן להשיג מידע אמין וראוי שישקף בצורה אמינה ואובייקטיבית, ככל האפשר, את תולדות יהודיי קאריי לאורך תקופה של כמאתיים וחמישים שנים?

יש להודות שאיסוף החומר, על מנת להשלים ולאמת את הנכתב בטיוטה שנמצאה בעיזבונו של טבק, היה כרוך בעבודה סיזיפית. למזלי, בתור עובד לשעבר של הספרייה הלאומית בירושלים (לפני כשנתיים יצאתי לגמלאות) עמדו לרשותי גם המאגרים הטובים ביותר של מסמכים מארכיונים פרטיים (כגון של פרופ' ישעיה תשבי), ספרים (רשימה ביבליוגרפית הובילה אותי לרשימה נוספת) ומאמרים בכתבי עת בשפות רבות – מכל רחבי העולם היהודי. "ים של חומר" עמד לנגד עיני, אך אליה וקוץ בה – הייתי חייב לדלות ממנו את המידע הרלוונטי שישרת את כתיבת הספר. לא פעם ולא פעמיים, עזבתי את הספרייה מאוכזב על שלא הצלחתי למצוא את החומר המתאים שהרשימות הביבליוגרפיות הבטיחו שקיים בעמודי הספרים או בסלילי המיקרופילמים.

ארבע שנים אספנו חומר וכתבנו. כאשר מצאנו מקור יותר אמין או שלם יותר, מחקנו וכתבנו מחדש. קאריי, למרות היותה עיר מחוז עד שנת 1926 (Szatmár megye) נחשבה תמיד לעיר חקלאית רדומה של המחוז. בדומה לעיר, גם הקהילה היהודית במקום זכתה לתשומת לב מעטה בלבד בקרב יהדות הונגריה וטרנסילבניה. לאור זאת, רק במקורות מועטים צוינו קורות חבריה, באופן פרטני או בתיאור כלל קהילתי. זאת אחת הסיבות העיקריות שנאלצנו להשקיע זמן כה ממושך עד שהצלחנו לאסוף מספיק חומר כדי להשלים את הספר.

אנו מודעים לעובדה, שספר הזיכרון שחיברנו שונה במאפייניו מאלה המקובלים בספרים שנתחברו בקהילות אחרות. סִפרנו כולל יותר פרטים היסטוריים וכמעט שאינו כולל סיפורים אישיים או משפחתיים. לצערנו, איחרנו את המועד כדי לשנות מצב זה. כבר כמעט לא נותרו מי שיעידו בגוף ראשון על חוויותיהם מקאריי וממוראות השואה. אולם ראוי לציין, שגם אותם האנשים מדור הורינו שחיברו את הגרסה ההונגרית התעלמו לחלוטין מהסיפורים האישיים. יתרה מזאת, בטיוטה לא מצאנו ולו מילה אחת על התקופה בין שתי מלחמות העולם, התקופה שבה דור הורנו חי, פעל ובסופו עבר את מוראות השואה (ושמא הטיוטה שמצאנו אצל טבק לא כללה את כל מה שנכתב?).

ישראל ווייזר (בליי), תשע"ח

ELŐSZÓ – הקדמה

(תרגום מהונגרית, כתב פרנץ רוט)

בקרב יוצאי העיר קאריי, השוכנת בצפון טרנסילבניה, החיים בישראל מולדתנו, התעורר הצורך לחבר ולהוציא לאור ספר שינציח את זכרם של קורבנות השואה ילידי קאריי.

במהלך טקס האזכרה הראשון שקיימנו בישראל החלטנו שננציח את זכרם של קדושי קאריי. ננציח את אלה ששירתו בפלוגות של עבודות הכפייה בצבא ההונגרי ומצאו את מותם בשדות הקרב באוקראינה, ואת אלה שגורשו ונספו בשנת 1944 בתאי הגזים של אושוויץ.

במבט היסטורי ישנה חשיבות רבה להופעת ספר "יזכור" (שישמש המשך להנצחה בקאריי), שכן קאריי כלולה בין אותן ערים בודדות בצפון טרנסילבניה, שבהן הוקמו שתי אנדרטאות מרשימות לזכר אלה שגורשו ונספו במחנות. הראשונה מבין השתיים ממוקמת לפני בית הכנסת הגדול, ומעוצבת בהשראתו של אומן יהודי מקלוז'. היא מסמלת את מחנה אושוויץ עם האש והעשן הנפלטים מארובותיו.

האנדרטה לפני בית הכנסת הגדול, לזכר המגורשים והנספים במחנה אושוויץ

אנדרטאות הזיכרון הוקמו בזמן פעילותם של ראשי הקהילה:

דר' Deutsch Márton ומר Holczer Ákos

תש"ח -1948

האנדרטה השנייה ממוקמת בבית הקברות היהודי ברחוב טיירי, ובה קבור סבון מסוג RIF, שהופק על ידי הנאצים מגופותיהם של קורבנות יהודים. שמות אחינו נספי השואה חקוקים על לוחות שיש לפי משפחות, בסדר אלפביתי.

אתר ההנצחה בבית הקברות

חלק מלוחות השיש עם שמות הנספים

Kedves testvéreink! Az emlékkönyv második része a vészkorszak során elpusztult szeretteink névsorát tartalmazza. Márvánnyal maradandóbb emlékművet akarunk állítani ezzel felejthetetlen mártírjainknak.

אחינו היקרים! חלקו השני של "ספר היזכור" יכיל את שמות אהובינו שנספו. כולנו תקווה שהספר יהיה לאתר הנצחה שישרוד גם מעבר ללוחות השיש.

שלום, פרנץ רוט

פרק א: קאריי, העיר ותולדותיה

קאריי: ביידיש קראָלע, ברומנית Carei ובהונגרית Nagykároly, היא עיר בצפון מערב רומניה במחוז סאטו-מארה (Satu-Mare) שבטרנסילבניה הצפונית.

לפי מפקד אוכלוסין משנת 1911 חיו בקאריי 16,078 תושבים (רובם הגדול הונגרים) מתוכם 2,394 יהודים. בשנת 1939, ערב מלחמת העולם השנייה, חיו בעיר כ-16,000 תושבים, מתוכם כ-2,255 היו יהודים (14,2%). לאחר השואה, בשנת 1947, התקבצו בקאריי 590 יהודים. לפי מיטב ידיעתנו, כיום לא נותרו בעיר יהודים.

טרנסילבניה השתייכה במשך מאות שנים להונגריה, אולם בסיום מלחמת העולם הראשונה (1918) היא הועברה לרומניה, ונשארה בחזקתה עד שנת 1940. בשנה זו הושב חלקה הצפונית של טרנסילבניה להונגריה בעקבות תכתיב גרמני הידוע בשם "תכתיב וינה". השליטה ההונגרית בטרנסילבניה הצפונית הסתיימה עם שחרורה על ידי הצבא הסובייטי והרומני. קאריי, ששוחררה בעשרים ושתיים באוקטובר 1944, הייתה העיר האחרונה בטרנסילבניה וברומניה כולה ששוחררה מהכיבוש הגרמני-הונגרי. משום כך שחרורה מסמל בעיני הרומנים את שחרור רומניה מהכיבוש הגרמני, וממשלת רומניה הקימה בעיר אנדרטה מפוארת לכבוד צבאה. מאז ועד היום טרנסילבניה נמצאת בשלטונה של רומניה.

לפי הממצאים ההיסטוריים, עוד בעת העתיקה, בתקופות הברונזה והברזל, התקיימה התיישבות של בני אדם במקום שבו נמצאת קאריי. ממצאים נוספים מעידים על הימצאות יישוב במקום בתקופות מאוחרות יותר, כגון בזמן נדידת העמים ובתקופה הפיאודלית המוקדמת. המסמך הרשמי המוקדם ביותר המעיד על קיום יישוב במקום הוא משנת 1320. במסמך זה כונה המקום "Villa Karul" – והוא מעיד שכבר אז חבל הארץ הזה היה בבעלותה של משפחת האצולה ההונגרית קארוי (Károly). בתחילת המאה הארבע עשרה מיקמה משפחת קארוי באזור זה את מרכז הדומיניון שלה ומכאן מקור שם העיר Nagykároly.

רחובות העיר התפתחו סביב בתי משפחות האצולה הנמוכה, על ידי בניית בקתות עלובות העשויות טיט ומכוסות קני סוף ששימשו למגורי האיכרים, שהיו ברובם צמיתים. לפי מסמך משנת 1398 שטח ההתיישבות היה תחום בין טירת האחוזה של משפחת קארוי והכנסייה הקתולית-רומית ונכללו בו שלושה רחובות (Új ut, Börvely, Bodad). בשנת 1482 החל האציל Károlyi Lancz László לבנות את טירת אחוזתו, מבנה האבן הגדול היחיד באזור (פרט לכנסיית האבן הקטנה שנבנתה במאה שקדמה לבנייתו). בשנת 1592 החלו לבנות את חומות המצודה והן כללו את אמצעי ההגנה המקובלים באותה תקופה: חומות משופעות שתחמו תעלת מים סביב, וצריחים שאחד מהם התרומם לגובה רב יחסית ואִפשר לצפות ממנו למרחקים. מעל תעלת המים נבנה גשר שניתן היה להרימו בעת סכנה. ממקום מרכזי זה החלה הסתעפותם של הרחובות המאוחרים יותר של היישוב, כאשר המרחק מבית לבית היה גדול מאד. במשך השנים לא חלו שינוים רבים במבנה הרחובות, ונבנו רק בתים בודדים בין הבתים הקיימים. מסיבה זו אין בקאריי מרכז עיר בצורת מלבן, כגון זה שבסאטו-מארה או בבאיה-מארה. בעת שצבאות הטטאריים, התורכיים והאוסטרים העלו באש את כפרי הסביבה, מצאו תושביו מקום מקלט בין חומות המצודה. כך נולדה במשך המאה השבע עשרה עיר ההיידוקים (Hajduváros), שתושביה הצמיתים לקחו חלק בהגנתה.

האיכרים, ההונגריים והרומניים כאחד, חיו חיי צמיתים עלובים, מרותקים אל אדמתו של האציל ותלויים בו כלכלית ומשפטית. החל משנת 1387 משפחת קארוי נהנתה מ"זכות הדם" (pallosjog) – סמכות שיפוטית של מספר אצילים בעלי אדמות וערים, לשפוט בענייניהם הפליליים של אלה הכפופים להם, כולל הוצאת פסק דין מוות.

טירת משפחת קארוי

בין אורח החיים הכלכלי באחוזתם ובעירם של אצילי משפחת קארוי לדורותיהם ובין זה שביתר האחוזות הפיאודליות לא היו הבדלים משמעותיים. התפתחות איטית בתחום המלאכה, ובייחוד פיגור רב בהתפתחות תחום המסחר בין הערים שקמו בממלכה ההונגרית, סללו בתקופה מאוחרת יותר את הדרך להתיישבות היהודים במקום. ואכן, ליהודים היה תפקיד חשוב בהתפתחותה של העיר בתחום המלאכה והמסחר, בזמן שבערים אחרות, כגון דברצן (Debrecen), עוד נאסרה התיישבותם. במשך תקופה ארוכה מאוד מלאכות היד והמסחר באזור סיפקו את צרכי האחוזה הפיאודלית רק בצמצום רב. במאה השבע עשרה "הקָארוייִם" הגיעו למסקנה שהפיגור בהתפתחות בתחום הכלכלי, פועל יוצא מן השיטה הפיאודלית, פועל נגד האינטרסים שלהם. כדי להשלים את הפיגור בדחיפות הם היו מוכנים לשלם מחיר, גם אם הדבר היה כרוך בהענקת זכות התיישבות ופריווילגיות למספר מצומצם של משפחות יהודיות. עידוד לנקיטת צעד נוסף בכיוון זה היה צמצום האוכלוסייה המקומית, שנבע מן האבדות הרבות שנגרמו עקב המרד בהנהגתו של פרנץ ראקוצי השני (Ferenc Rákóczi), שביקש להשחרר מעול בית המלוכה ההבסבורגי. בחלק לא מבוטל משמונה השנים שבהן התנהלה מלחמת השחרור שראקוצי עמד בראשה (1711-1703), היא התרחשה בחבל ארץ זה. העיר קאריי הפכה להיות אחד המרכזים לפעילותם של המורדים. יתרה מזאת, במלחמה בין המורדים ההונגריים (הקורוצים – kurucok) ובין האוסטרים (לאבאנצים – labancok), אזור סאטמר הקריב את מספר הקורבנות הרב ביותר. לפי מספר היסטוריונים רומנים, במרד לקחו חלק לא רק קורוצים הונגריים אלא גם חלק משמעותי מצבאו של ראקוצי שהיה מורכב גם מצמיתים רומניים שמוצאם מהאחוזות בסביבות קאריי. מסתבר שבין אותם צמיתים היו גם יהודים. לפי ספרו של משה כרמלי וינברגר, רבה של הקהילה הנאולוגית בקלוז', *A zsidóság története Erdélyben* עוד בשנת 1636 הופיעו יהודים בעלי זקן ולבושים בבגדים יוצאי דופן "...ki is holmi köntösök" (כנראה בקפטנים), וביקשו להתנדב לצבאו של György Rákóczi I. באביב שנת 1711, לאחר שהמורדים נכשלו בקרבות ונאלצו לסגת, ראקוצי נאלץ לפנות ולבוא אל הצאר הרוסי, פטר-הגדול, כדי לבקש עזרה אך הלה מיאן להעניק לו אותה. לפני עזיבתו מינה ראקוצי את הברון שאנדור מקארוי (Károlyi Sándor) לראש צבאו. הלה – ללא ידיעתו והסכמתו של ראקוצי – נכנע ונשבע אמונים לקיסר. הסכם השלום נחתם בסאטמר (Szatmár)

בשלושים באפריל שנת 1711, ולמחרת באחד במאי אשררו הצדדים את ההסכם בטירתו של הברון (רק בשנת 1712 הוענק לו תואר של גרַאף) שבנאג'קארוי. לאות הוקרה מטעם הקיסר זכה הגראף שאנדור מקארוי, בנוסף לעלייה בדרגת האצולה, גם באחוזות שהיו שייכות לראקוצי עצמו באזורים של: Ecsed, Károly, Erdöd (גם היום יש חוגים בהונגריה הרואים בגראף אופורטוניסט ובוגד).

אך איזו תועלת תצמח מאדמות רבות כל כך אם לא יהיו מספיק איכרים כדי לעבדן? מגפות שפרצו לאחר דיכוי המרד דילדלו עוד יותר את אוכלוסיית האיכרים שממילא כבר הצטמצמה מאד בזמן הקרבות. הגראף שאנדור היה איש מעשי ובעל תושייה. הוא ידע שהישועה לא תגיע מקרב אוכלוסייתה המדולדלת של הונגריה. שם לא ימצא כוח אדם מספיק המתאים לעיבוד אדמותיו. 30 שנים של מלחמות דת בין הנסיכויות הגרמניות (בין הקתולים והפרוטסטנטים) נתנו את אותותיהן גם לאחר יותר מחצי מאה שנים לאחר התרחשותן. חמור יותר היה מצבה של האוכלוסייה בנסיכות שוואביה עלית (Oberschwaben). היא חיה בסכנה קיומית מתמדת עקב מלחמות הירושה על כס המלוכה הפולני. מצב זה מסביר מדוע במאה השמונה עשרה חלקים גדולים מאוכלוסיית הנסיכות ביקשו להגר למקומות אחרים. הגראף של קאריי הזמין את השוואבים להתיישב על אדמותיו. לשם קליטתם הוא סיפק להם מגורים, כלים חקלאיים, בהמות ופטר אותם מתשלומי החובות כלפיו במשך שלוש שנים. בנוסף לכך הם שוחררו למשך שש שנים גם מהמיסים שהיו חייבים לשלם למחוז ולממלכה ומהחובה לשרת בצבא. לפי ההסכם שנחתם בפרשבורג (Pozsony) בשנת 1712, הגראף התחייב למנות כמרים לכפריי השוואבים שהיו קתולים בדתם. לגראף שאנדור, שדגל אף הוא בדת הקתולית, קסמה משימת יישוב השוואבים ומינוי כמרים עבורם מאחר שעל ידי כך הוא חשב שיצליח לאזן את הנחיתות המספרית של קהילתו לעומת זו של הקלוויניסטים הפרוטסטנטים (בסוף מאה השש עשרה, רוב הקתולים ההונגרים בטרנסילבניה, כולל רוב תושבי קאריי, אימצו את הדת הפרוטסטנטית). במכתב ששלח לאשתו כתב הגראף: "meglátod, hogy meghonositom az igaz vallást a földeken". (עוד תראי שאכניס את דת האמת אל האדמות). בתקופה זו היגרו לאזור גם יהודים. עדות מעניינת בהקשר זה מצויה במכתב שכתב הגראף למנהל אחוזותיו שתים עשרה שנים מאוחר יותר. במכתב הוא מציין שהוא שולח עבור היהודים רב מפרשבורג, ועל היהודים הוא כותב: "Immár csak szaporodjanak, én nem ellenzem" (כעת שיתרבו, איני מתנגד). ככל הנראה, אין להטיל ספק בכך שבקאריי הייתה קהילה יהודית כבר בתקופה מוקדמת יותר, יש הגורסים שכבר בשנת 1600 היו יהודים בעיר. אך בל נקדים את המאוחר, נרחיב אודות התיישבות היהודים בקאריי ובתולדותיהם בפרק המוקדש לכך. כעת, נשוב לתאר את תולדות העיר.

כאמור, השוואבים החלו את התיישבותם בנחלות הגראף בשנת 1712 והיא נמשכה עם הפסקות קטנות עד סוף המאה. במקרים רבים יישבו אותם בכפרים מהם פינו קודם לכן חלק מילידי המקום, אך הוקמו עבורם גם כפרים חדשים. אין עדויות על כך שעם בואם יישבו את חלקם, בתוך קאריי עצמה או שמא הגרו לתוכה במשך הזמן. מכל מקום לפי הערכת Dr. István Voház, במשך כ-100 שנים, התיישבו בקאריי וסביבתה 2072 משפחות שוואביות לאמור, קרוב ל 8000 נפשות.

כאן ראוי לציין את ההבדל בין השתדלותם הרבה של הגראפים מקאריי ליישב אוכלוסייה שוואבית בנחלתם, לעומת יחסם ליהודים שזכו לכל היותר למעמד של נסבלים. אולם, כפי שנראה בהמשך, הצורך לפתח את המסחר אילץ את הגראפים ליישב גם מספר משפחות יהודיות על אדמותיהם. יש לציין שלעומת משפחת קארוי הקתולית, רוב תושבי העיר שהיו קלוויניסטים בדתם קיבלו את השוואבים באיבה לא מעטה. מבתי השוואבים שהתיישבו בתוך העיר נותרו כיום הרחובות: Caplenilor, Spicului, Tudor Vladimirescu. אף שחלקם חיו בעיר, רוב השוואבים המשיכו לעסוק בחקלאות. אין לתמוה על כך, מיום שנוסדה, ובמידת מה גם בימינו, קאריי הייתה והינה עיירה חקלאית. השוואבים שעסקו במלאכה היו ברובם בנאים.

על אף היותה עיירה חקלאית במשך הזמן התפתחו בעיר גם בתי מלאכה שונים. נוצרו מספר גילדות של חייטים, סנדלרים, פרוונים ובורסקאים. חלקם התמקדו, כמובן, במתן שירות לחקלאים, ובאחזקה

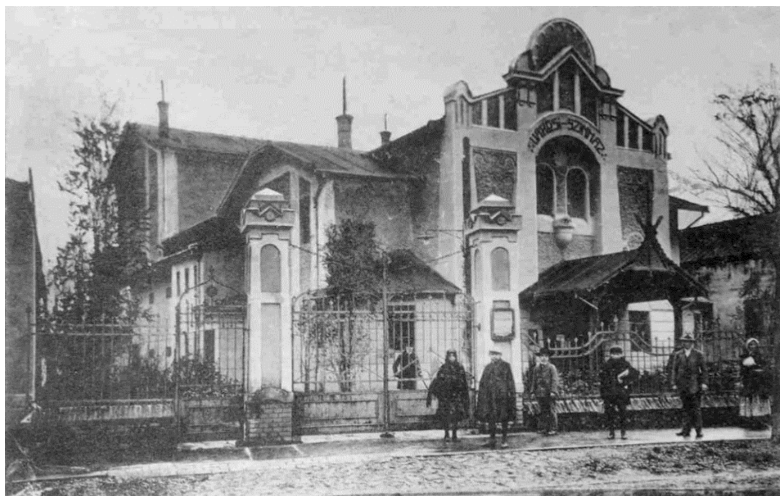
ותיקון של כליהם, כגון מסגרים, נפחים, פחחים, יצרני רתמות עבור הסוסים ויצרני עגלות וגלגלים (kerékgyártók). היהודים שעסקו במלאכה היו אופים, קצבים, יצרני נרות וסבון. היזמים הראשונים להקמתם של בתי מלאכה, בשנת 1741, היו האחים פרֶנקלי ויצחק שמשון (Samson). רוב בתי המלאכה התרכזו ברובע אחד, ב Mesterrész. בדרך כלל הקבוצות האתניות השונות התרכזו ברובעים נפרדים. לכל רובע מונו שופט, נוטריון ומזכיר. בתי האוכלוסייה היהודית היו מרוכזים ברובע בשם "a Zsidóköz", תחום בין המרכז הישן (régi főtér) לבין רחוב "a Nagyutca".

בשנת 1725 הוקמה בעיר הגימנסיה של הפיאריסטים (מסדר קתולי שהקים במקומות שונים בתי ספר עממיים ודתיים שבהם הלימודים ניתנו חינם). בסוף המאה השמונה עשרה, לאחר הוספת מספר רחובות שתחמו את שטח רובע ההיידוקים (Hajduváros), התקבעה תמונת דמותה של העיר הנוכחית. אך ראוי שלא נטעה בדמותה כפי שהיא הייתה במאה השמונה עשרה. כפי שכבר הוזכר לעיל, פרט לבתיהם של משפחות האצולה, "העיר" קאריי של המאה השמונה עשרה הייתה מורכבת ברובה מבקתותיהם העלובות של הצמיתים, שגגותיהם מכוסי קני סוף, והם צרים ומחניקים. כמעט שום מאפיין המגדיר עיר לא התאים לקאריי של אותה התקופה. פרט למבנה הטופוגרפי של הרחובות ושל הכיכרות אין דמיון רב בין מה שהיה אז לבין היום. אין לטעות גם במחשבה שאותם זמנים, לפני מאתיים שנה, חיי היהודים היו בדרך כלל טובים יותר מאלה של אוכלוסיית הצמיתים. ככל שהמסמכים המעטים מאותה התקופה מאפשרים לדעת, במשך תקופה ממושכת רק במקרים בודדים ויוצאי דופן היו יהודים שעשו חייל והתבססו כלכלית.

למעשה, רק במאה התשע עשרה מתפתחים בקאריי מאפיינים של עיר. לאחר המהפכה בשנת 1848, כשבוטל מעמד הצמיתות, קאריי הוכרזה באופן רשמי עיר עם מועצה מאורגנת (tanácsu város). התעשייה התפתחה בקצב איטי מאוד לעומת מלאכת היד שהגיעה לשיא פריחתה. לפי המסמכים מאותה התקופה מתברר, שבעיר פעלו יותר מ 350 בעלי מלאכה ב 54 ענפי מקצוע. בסוף המאה קמו בעיר מספר מפעלים שבמושגים המקובלים היום ניתן לכנותם מפעלי תעשיה, על אף שהעסיקו מעט מאד פועלים, כגון טחנת קמח, מפעל לעיבוד טבק, מפעל ליצור לְבֵנִים ובית חרושת ליצור נייר.

לקראת סוף המאה התשע עשרה נעלמו אט אט ממרכז העיר הבתים מכוסי קני הסוף, במיוחד לאחר השרפה הגדולה משנת 1887 שכילתה מאות בתים. במקומם החלו להופיע רחובות רחבים עם בתי אבן ושורות של חנויות. מעמדה המיוחד של קאריי עד לשנת 1926 כמרכז האדמיניסטרטיבי והפוליטי של מחוז סאטמר (Szatmár), הביא להתעוררות הכלכלה וחיי התרבות בתוך העיר. וכפי שהפוליטיקאי המפורסם אוסקר ייַשי, יליד העיר, כתב בזיכרונותיו: *"בתור מושב מחוז סאטמר, מרכז אזור חקלאי עשיר, היא הייתה גורם מרכזי בחיים הכלכליים, האורבניים והפוליטיים של הונגריה"*. בנוסף לבית הספר המפורסם של הפיאריסטים הוקם בשנת 1893 בית ספר ממלכתי לבנות, ובשנת 1913 גם לבנים.

בנוסף למסעי הבחירות (korteshadjáratok), התהלוכות והנשפים המחוזיים המפורסמים (megyebálok), קאריי הפכה למרכז תרבותי ניכר. החל מתחילת המאה העשרים התארגנה קבוצת תיאטרון ובשנת 1908 הוקם בניין התיאטרון עצמו. חובבי הצגות התיאטרון נהנו מהופעתן של קבוצות תיאטרון שונות מכל רחבי הונגריה ורומניה. השתתפותם של היהודים בחיי התרבות והאומנות של העיר הייתה ראויה לפרק מיוחד, אולם כאן נסתפק בציון אחדים מהם לאורך עמודי הספר.

בנין התיאטרון בקאריי 1916

כזכור, החל מסוף מלחמת העולם הראשונה (עקב הסכמי Trianon) ועד ספטמבר 1940 השתייך האזור לרומניה. לאחר ביטול מעמדה כעיר מחוז וצירופה למחוז Sălaj, קאריי הפכה לעיירת שדה רדומה שרוב תושביה עסקו בחקלאות. בעקבות תכתיב וינה (30.08.1940) שנערך בחסותו של הרייך השלישי, האזור צורף שוב להונגריה. כידוע, שינוי זה היה הרה גורל עבור יהודי צפון טרנסילבניה. לאחר כיבוש הונגריה על ידי הגרמנים, במרץ 1944, מרביתם נשלחו תוך תקופה קצרה למחנות השמדה, ורק מעטים מהם נותרו בחיים.

בית דפוס החל לפעול בקאריי עוד בשנת 1754. בנוסף לספרים הרבים שהודפסו בה, יצאו בה לאור כתבי העת של המחוז ומקומוני העיר: *Nagykároly, Nagykároly és Vidéke, Szatmármegyei Közlöny*, ובשלב מאוחר יותר: *Neamul Nostru, Graiul Neamului, Solidaritatea*.

בקאריי נולדו, למדו ופעלו מספר דמויות מפורסמות.

- הקלוויניסט קארולי גאשפר (Gáspár Károli) – היה הראשון לתרגם את הביבלייה להונגרית (בשנת 1590).
- מארגיט קפקא (Kaffka Margit) – בלטה בתחום הספרות והשירה. אותה כינה המשורר ההונגרי המפורסם אנדרה אדי (Ady Endre), שבעצמו למד בגימנסיה בקאריי, "האישה–הסופרת הגדולה מאוד" (nagyon-nagy író-asszony).
- אוסקאר יישי (Jászi Oscar) ששם המשפחה המקורי שלו היה יעקובוביץ' (Jakubovits) – אחת הדמויות המפורסמות והצבעוניות שנולדו בקאריי (1875). הוא היה בן למשפחה יהודית מתבוללת שאימצה את הקלוויניזם. אביו פרנץ (Ferenc), שהתיישב עם משפחתו בקאריי בשנת 1864, היה רופא מפורסם במחוז וכתב מספר ספרים מקצועיים בתחום הרפואה. תחומי עיסוקיו העיקריים של יישי הבן היו: מדעי החברה, מדעי המדינה, היסטוריה ופוליטיקה. יישי כתב אין ספור ספרים ומאמרים בתחומים אלה. את שיא הקריירה הפוליטית יישי השיג כאשר מונה באוקטובר 1918 לשר המיעוטים בממשלת קארולי (gróf Károlyi Mihály) בתקופה הקצרה של הרפובליקה הדמוקרטית ההונגרית (לפני שהממשלה הקומוניסטית של בלה קון (Béla Kun) עלתה לשלטון בהונגריה במרץ 1919). על אף פעילותו חובקת העולם, הוא היה שב אל עיירת הולדתו חזור ושוב וכפי שציין בזיכרונותיו שלא הספיק לסיימם - כי רק שם היה מוצא את מנוחת נפשו. בביקורו בקאריי בשנת 1923 כאשר העיר כבר השתייכה לרומניה הוא כתב לאשתו Recha בווינה: "בשמחה רבה הייתי מראה לך את מקום הולדתי. נמצאים כאן הכנסייה ובית הספר שבו למדתי. היית מבינה אותי טוב יותר לו היית מכירה את שורשיי".

- סימיון ברנוציו (Simion Bărnuțiu) – דמות פוליטית רומנית, היסטוריון, פילוסוף ופרופסור אוניברסיטאי. לפני לימודיו האוניברסיטאיים סיים את לימודיו בגימנסיה בקאריי. לקח חלק חשוב במהפכת 1848-1849 בטרנסילבניה. במרכז מאבקיו הציב את השגת הזכויות הפוליטיות עבור הרומנים משעבוד האומה השליטה בטרנסילבניה – האצולה ההונגרית, ששלטה ללא עוררין על החיים הפוליטיים בנסיכות במשך מאות שנים. בשל העדר מעמד אצולה בקרבם, הרומנים בטרנסילבניה לא נחשבו לבעלי זכויות פוליטיות. לכן, על אף היותם רוב בנסיכות, הם הוכרו לכל היותר כקבוצה אתנית במעמד של "טולרנטיים".

פרק ב: תולדות יהודי קאריי

תולדות יהודיי קאריי מתחילת התיישבותם בעיר ועד סוף המאה השמונה עשרה

את תולדות קהילת יהודי קאריי לדורותיה לא ניתן לתאר ולהבין במנותק מרקעו ההיסטורי של היישוב וסביבתו. במשך השנים חלו באזור שינויים פוליטיים, דמוגרפיים וסוציאליים רבים, שהשפיעו כמובן על התפתחות המבנה החברתי, התרבותי והדתי של הקהילה היהודית.

על תחילת תולדות הקהילה מעידות מעט מאד תעודות אמינות. אף על פי כן, אם ניקח בחשבון את חשיבותו המועטה של היישוב באותה עת לעומת זו של יישובים באזורים הסמוכים, הרי שהמידע ששרד תואם למה שניתן היה לצפות.

מעבר לכל ספק, תולדות קהילת יהודי קאריי מתחילות לאחר שנת 1711, בתקופה שלאחר דיכוי המרד של פרנץ ראקוצי השני (Ferenc Rákóczi). באותם הזמנים, משפחת קארוי (Károlyi) שלטה באזור הודות לחסותו של הכס האימפריאלי ההבסבורגי מוינה, שהוענקה לאות ההוקרה על שירותיהם ונאמנותם של הקארויים לקיסר. התנהגותו האופורטוניסטית של הגראף שאנדור קארוי, שזכה בעליה בדרגת האצולה ובאחוזותיו של ראקוצי, שייכת להיסטוריה ההונגרית. אין עוררין על כך שהסכם השלום שנחתם בסאטמר בשנת 1711, אשר שם קץ למלחמות נגד ההבסבורגים בטרנסילבניה, השפיע לטובה על תהליכי ההתפתחות הכלכלית והחברתית של האזור. גורם נוסף שתרם את חלקו להתפתחות האזור הוא העובדה שעד למהפכת שנת 1848 התפתחותו של מחוז סאטמר לא הופרעה על ידי מערכות מלחמתיות אחרות, פרט, אולי, לפלישה הטטארית משנת 1717, שהשפעתה הייתה מועטה. עם תחילת בנייתו מחדש של האזור החלו גם תולדות קהילת יהודי קאריי.

בראשית המאה השמונה עשרה, בהונגריה בכלל ובטרנסילבניה בפרט, היהודים לא הורשו להתיישב בערים מבלי אישור מיוחד. בטרנסילבניה, התיישבות יהודים מסודרת ומוכרת התקיימה באלבה-יוליה (Alba-Iulia) בלבד, בהתאם לכתב הזכויות משמונה עשר ביוני 1623 מטעם נסיך טרנסילבניה גאבור בֶטהלֶן(Bethlen Gábor) . מדובר על קהילה של יהודים, ממוצא ספרדי בעיקר, שהיגרו מדרום – מתחום האימפריה העות'מנית. בכפרים מסוימים של האחוזות הגדולות בבעלותן של האצילים, הותר ליהודים להתיישב רק באישורו של אדון המקום (hübérúr). בהתאם לאמור, בתחילת המאה גם היהודים מסביבות העיר קאריי לא יכלו להתיישב בה על אף העובדה שבקושי רב ניתן היה לכנותה "עיר". עם סיום פעילותם ועסקיהם היומיים היהודים היו חייבים לעזוב את המקום. בוודאות ידוע לנו, שבאותה תקופה סוחרים ובעלי מקצוע יהודים שונים פעלו בקאריי. במכתב "תלונה" (panaszlevél) מתאריך 28.1.1706, מאת ראש העיר של קאריי, אירינ'י זיגמונד (Irinyi Zsigmond), אל השליט ממשפחת קארוי, הוא מתאונן ש"הסוחרים היהודים, היוונים, הארמנים, וסוחרים זרים אחרים מסרבים לקבל את מטבעות הנחושת", או "שתמורתם הם מוכרים את הבקר במחיר יקר יותר", והוא שואל "האם במקרה כזה מותר להחרים מהם את הבקר?". מתעודה נוספת, מתאריך – 15.5.1706, נודע לנו שאירינ'י שמח שיהודי "נפל בידיו" (az sidot kezebe attak) ושליש מרכושו הוחרם.

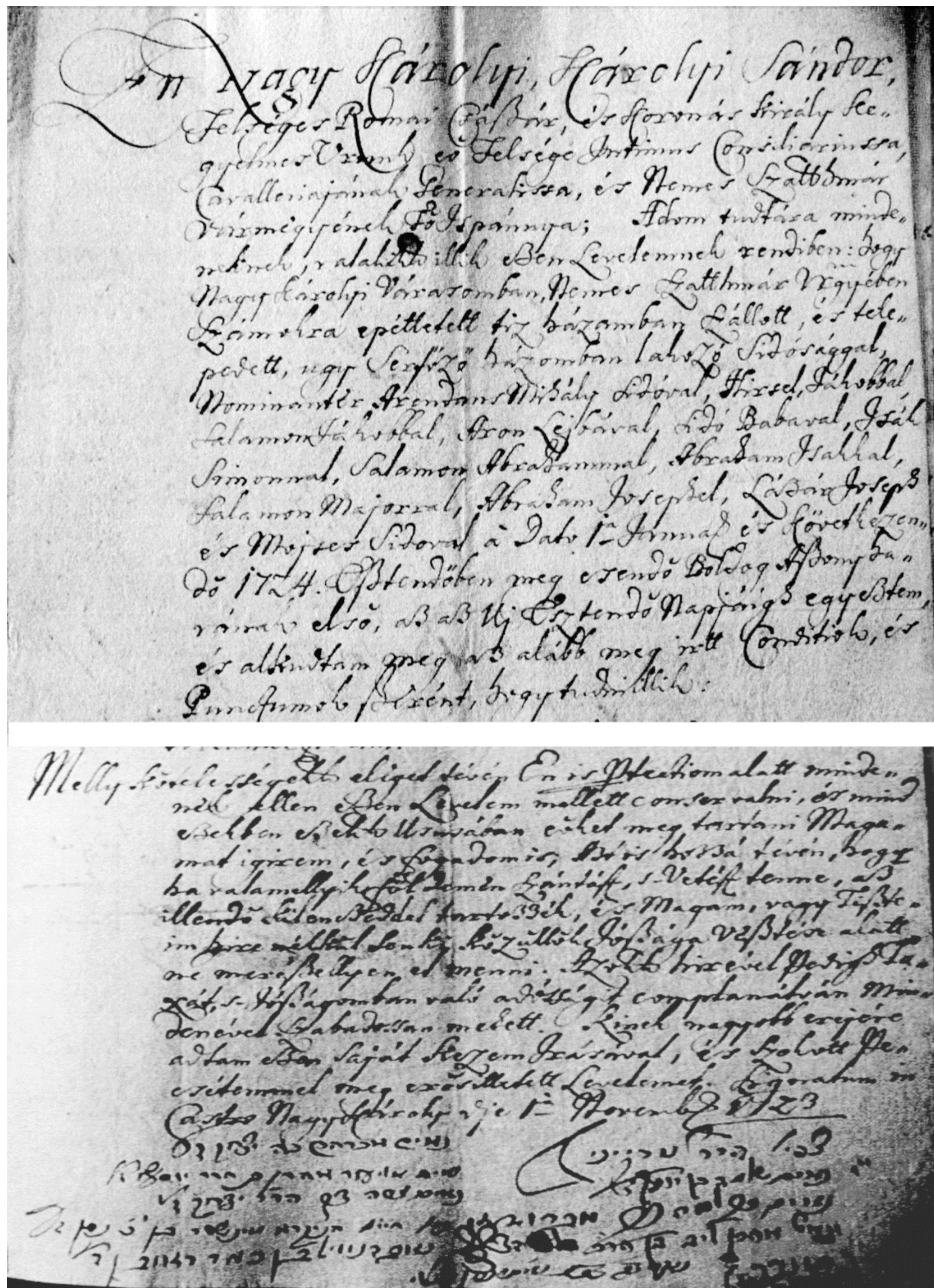
סַאטמַר (Satu-Mare), עיר נוספת במחוז השוכנת 34 ק"מ צפונית-מזרחית מקאריי, הוכרזה בשנת 1715 "עיר מלכותית חופשית" (szabad királyi város) ובהתאם לחוק מטעם המלך קארוי השלישי הותר לה לגרש מתוכה את היהודים, היוונים והסרבים (*a zsidókat, görögöket és rácokat maguk közül kiküszöbölhessék*). בשני בינואר 1721 העיר הוציאה אל הפועל את הוראת החוק וגרשה את היהודים, היוונים והסרבים. עד לשנות העשרים של המאה התשע עשרה, היהודים לא הורשו עוד להתיישב בסאטמר. אך החל משנות השבעים של המאה התשע עשרה היהודים עזבו בהמוניהם את קאריי והתיישבו בסאטמר.

כפי שהוזכר בפרק הקודם, כשנה לאחר הסכם סאטמר, בשנת 1712 החלה התיישבותם של השוואבים בקאריי ובכפרי הסביבה. יחד עמם הגיעו כמתיישבים גם הונגרים ויהודים מעטים. ההונגרים היו בעיקר

בנאים. בעזרת היהודים התכוון הגראף שַאנדור לפתח את המסחר ולמנף את הפעילות הכלכלית באחוזותיו, על אף שבאותה התקופה הלה עוד לא היה בעל השליטה הכול יכול של העיר. זאת הסיבה שהיהודים שהגיעו באותם הזמנים אל אדמותיו של הגרף נאלצו להתמודד עם התנהגותם העוינת של המקומיים כלפיהם. אך בשנת 1720 העיר וסביבותיה נפלו לשלטונה המוחלט של משפחת קארוי. בשנה זו הגראף הושיב בעיר 12 משפחות יהודיות מפרסבורג, מורביה וגליציה אך בפעם הזו נאלצו יתר תושבי העיר לנהוג בסובלנות רבה יותר במתיישבים היהודים החדשים. מהמתואר לעיל מתברר **שקאריי הייתה העיר היחידה** בכל המרחב שבה נוסדה קהילה יהודית באופן מתוכנן, לפי הזמנתו של אדון העיר.

התעודות מאותה תקופה מציינות מספר שמות מבין המתיישבים היהודים החדשים. מוזכר שמו של יהודי שהיגר מלֶמבֶרג בשם מיכאל בן וולף, ששילם לא פחות מ 300 פלורין בעד זכות לחכירת שטח אדמה, בזמן שיתר המתיישבים היהודים – ביניהם: הרשלי משה היהודי, בנימין היהודי, האחים שמעון - שילמו רק 15 פלורין. מוזכר גם שמו של משה בן יקותיאל שהיה החוכר (árendás-zsellér) הראשון שהצליח לחכור את בית המרזח של הכפר צ'אנאלוש (Csanálos) תמורת 80 פלורין ששילם לגראף. כך נוצרה בקאריי הקהילה היהודית הראשונה, על אף שאת הגושפנקא החוקית שהבטיחה את קיומה קיבלה הקהילה רק בסוף 1723. על החוזה הרשמי חתומים פרט לגראף שאנדור עוד 12 יהודים. לפי החוזה, הגראף בנה ליהודים 10 בתים ועבורם היהודים התחייבו לשלם שכירות שנתית בסכום של 300 פלורין. בנוסף הובטח ליהודים שיוכלו לקיים את דתם ללא הפרעה. יין כשר (Zsidó bor) הותר ליהודים למכור אך ורק לבני דתם. כמו כן הותר ליהודים לפתוח אטליז כשר (rituális mészárszék), אך תמורתו על בעליו (או על הקהילה) לספק כל שנה לגראף 200 ליטרים של חלב. החוזה מכיל עוד שלושה סעיפים עיקריים: בסעיף הראשון הגראף הבטיח בנייתם של עוד שני בניינים שבהם ישוכנו בית הכנסת ובית הספר. לפי הסעיף השני הגראף יקצה עבור היהודים שטח מגודר לפתיחת בית עלמין. הסעיף השלישי, אינו פחות בחשיבותו, הגראף מרשה ליהודים לבחור שופט מקרבם, שידון בענייני סכסוכים בין חברי הקהילה. אומנם, סמכויות השופט הוגבלו עד להטלת קנס כספי מרבי של 12 פלורין, אך מדובר בפעם הראשונה בחוזה כתוב, שהגראף מכיר ומעניק מידה מסוימת של "אוטונומיה פנימית" לקהילה היהודית. ברם החוזה מדגיש, שבמקרי פשיעה הגראף מחזיק בידיו את הזכות לדון בעניין. ליהודים מותר לבחור או למנות לעצמם רב, מלמד ושוחט. המסמך מסתיים עם הבטחתו של הגראף, לבנות מספר בתים נוספים למען יהודים חדשים שאמורים להגיע ולהתיישב בעיר. הזכרנו בפרק הקודם שבתאריך 17 ביוני 1724 הגראף מודיע ליהודי קאריי שהוא שולח להם רב מפרשבורג, כנראה ששמו היה - אדם שמואל (ראה אודותיו להלן בפרק "חיי הדת, רבני הקהילות והלימוד בישיבות"). בהקשר לכך כותב הגראף: "אני חושב, שככל הנראה גם היהודים קיבלו ברוח טובה ובשמחה את הרב שנשלח" .(“Az sidóságh is csak elhiszem jó néven s örömel fogadta az leküldöt rabbit”)

החוזה חודש בשנת 1725, אך הפעם המסמך מכיל את חתימתם של 10 יהודים בלבד. כולם חתמו את שמם באותיות עבריות. ראוי לתשומת לב, שרק 4 שמות של יהודים מאלה שחתמו על החוזה הראשון מופיעים בחוזה החדש.

Én Nagy Károlyi, Károlyi Sándor, Felséges Romai Császár, és Koronás Király Ke-gyelmes Uramnak és Felsége Intimus Consiliariussa, Cavalleriájának Generálissa, és Nemes Szatthmár Vármegyének Fő Ispánnya; Adom tudtára minde-neknek, a kiknek illik ezen Levelemnek rendiben: hogy Nagy Károlyi Váraromban, Nemes Szatthmár Vármegyében

החוזה שנחתם בין הגרף שאנדור ובין היהודים שהתיישבו על אחוזתו בקאריי
Nagykároly - November. 1. 1723

במכתב תלונה משנת 1728, פנו יהודי קאריי אל הגראף בבקשה להקלות בנטל המסים. המכתב מעלה שלוש טענות: 1. הגראף לא עמד בהבטחתו לבנות שני בניינים עבור בית כנסת ובית ספר. את שני המוסדות היהודים נאלצו לשכן בבתים קיימים לכן הדרישה לתשלום של 300 פלורין עבור השכירות אינה מוצדקת (meltánytalan). 2.שלושת היהודים העשירים ביותר עזבו את העיר ולעניים שנותרו אין יכולת לשלם שום שיעור של מס. לגבי היתר הנטל הפך לבלתי נסבל (elviselhetetlenékké váltak). 3.אם לא יוקל נטל המס, יהודים נוספים יעזבו את המקום ללא היסוס. בנוסף לכך היהודים מבקשים מהגראף את תיקונם של אותם הבתים שניזוקו עם הזמן. הגראף שאנדור הכיר בטענות בנוגע לבניית בית הכנסת ולתיקון הבתים אך לא היה מוכן לוותר על גובה שיעור נטל המס.

בשנת 1731 הגראף מחתים את יהודי קאריי על חוזה חדש. בין יתר הסעיפים נכתב שמותרת ליהודים מכירה חופשית של יין כשר, אך חשובים מכך הסעיפים הדנים במצב הקהילה היהודית. מבין השורות עולה, ששלטונות העיר ניסו להתערב באופן שרירותי בחיי הקהילה, מצב שיהודי קאריי לא היו מוכנים לסבול. נהיר מהכתוב שהחוזה החדש הינו תוצאה של חילוקי דעות ממושכים שבסופם הגראף משגר – כנראה לבקשת היהודים – את החלטתו הקובעת שפרט לו עצמו, לבנו, ולשופטי בית המשפט, אין לאף גורם אחר הזכות לתת הוראות ליהודי קאריי או לקבל החלטות בעניינם. סעיף נוסף מציין שמספר יהודי העיר גדל ובהתאם לכך נבנו בתים חדשים. על החוזה חתומים 13 יהודים כולם בעברית וביניהם במפתיע גם אישה בשם שרה רחל בת בענדיט ז"ל, אך לא בחתימת ידה אלא במסירת קולמוס (iróttoll-átadással).

מספר חברי קהילת יהודי קאריי הלך וגדל משנה לשנה. בשנת 1740 פקדו בה שישים ושש משפחות. מתעודת המפקד המצורפת לחוזה החדש מאותה שנה ניתן לדעת את חלקם הגדול של שמות ראשי המשפחות היהודיות, אלה הם: אברהם יצחק ביחד עם הבן הנשוי, משה נתן, אליהו הֶערשֶל, אנכֶל ישראל, יצחק הרשל, מרקוס לֶנגֶ'ל, האלמנה של יצחק מיכלוביץ, אלכסנדר הרשל, אדם לֵיבֶל עם הבן אדם והחתן אברהם יונה, יעקב שמעון, קיין הערשל, שמואל קופס, משה יצחק, שמואל קֶרינב, נתן הערשל, שמעון יעקב, יהונתן פנחס, נתן שמשון הערשל, יוסף ירוחם, שלמה סוליין, לַאזַאר (אליעזר) יוספוביץ' (הגדול), לאזאר (אליעזר) קיש (הקטן), יעקב שמשון, יעקב הערשל, אברהם סלמון, הערשל יולי, יונה לזר, יצחק פולֶפּ, אברהם שמעון הערשל, משה סלמון, מיכאל פַּרקַש, אברהם ושמואל פַּאויֶר, ארון לֶבֶל, משה ויצחק הרשל, נתן בֶּנֶדֶק, משה הקטן, ברוך ראובן, יעקב יהודה, שלמה זליק, דוד לבל, שלמה לנג'ל, יצחק היהודי, דוד אליהו, אברהם יצחק, שלמה (Salomon) היהודי. לפי התעודות יהודי קאריי נחלקו לשלוש קבוצות: 1. הראשונה כללה עשרם ותשע משפחות שהתגוררו בשלושה עשר בתים שהגראף בנה עבורן. בין הבתים מוזכר גם בנין בית הכנסת אך לא זה של בית הספר. 2. לקבוצה השנייה השתייכו עשרים וארבע משפחות שגרו בחלקי העיר השונים בבתים ששכרו ממשפחות לא יהודיות. 3. יתר שלוש עשרה הרווקים והרווקות התגוררו אצל משפחות יהודיות כדיירי משנה (kvártélyban) או הועסקו כמשרתים. לפי מפקד אוכלוסין משנת 1746 נרשמו במחוז סאטמר 346 יהודים, רובם התגוררו בקאריי.

בין היהודים הראשונים שהתיישבו בקאריי התבלט בתפקידים המשמעותיים שמילא אליעזר בן יוסף. פוגשים בו בפעם הראשונה בשם לאזאר יוסף בתעודה משנת 1722. מהכתוב עולה שקנה כמות גדולה של דבש מתושב נוצרי. עד 1728 אין שמו מופיע ברשימות השונות, כנראה שנדד במדינה וקשר עסקי מסחר שהלכו וגדלו. כאשר בשנת 1728 חזר לקאריי, תוך זמן קצר רכש את אמונו של הגראף, כנראה בעזרת ההון שצבר. הגראף מסר לו בחכירה לשלוש שנים מספר בתי מרזח בקאריי ובשלושה כפרים מהסביבה תמורת סכום עצום באותם זמנים של 4,100 פלורין. לאזאר הצליח לחדש את חוזה החכירה לשנים נוספות ובשנת 1736 הגראף מכר לו גם את משרת שופט היהודים. (a zsidó bíró tisztséget). מאחר ש"המינוי" היה מנוגד לנוסח החוזה שהגראף קשר עם הקהילה היהודית בשנת 1723, שבו נקבע שהיהודים בעצמם יבחרו את השופט, הלה נאלץ לנמק את בחירתו. במסמך ששיגר נאמר שהשופטים שנבחרו עד אז על ידי היהודים היו בורים וחסרי חינוך ובשל כך גרמו לאי הבנות ובעיות רבות לשלטונות ולפקידי הגראף ואף ליהודים עצמם. לפיכך החליט שאנדור קארוי לבחור את לאזאר לשופט, בגין התנהגותו הטובה כלפיו ומכיוון ששנים רבות הוא ידוע במסירותו ודאגתו לקהילה היהודית ובמוסריותו ביחסים אישיים ועסקיים עם הגראף עצמו והן עם אחרים. להרגעת היהודים הגראף הוסיף, שפסקי הדין לא יהיו תלויים בלאזאר בלבד, אלא גם ברב ובחבר מושבעים מקרב חברי הקהילה. ברם, דעתם של יהודי קאריי על מוסריותו של השופט מבני דתם שנכפה עליהם הייתה שונה, והם אף הפגינו באומץ רב את התנגדותם לבן חסותו של הגראף. הם זלזלו בכבודו, סירבו לקבל את פסיקותיו ונמנעו מלפנות אליו בעניינים משפטיים. אליעזר בן יוסף מיהר להתלונן אצל הגראף נגד בני דתו ובדרך אופיינית ליהודי חצר, הצהיר על נאמנותו ואהבתו לשליט. הגראף קארוי שאנדור הפגין בעברו, בדרגים

הרבה יותר גבוהים, את מה שאנו מכנים כיום "ריאל־פוליטיק", כאשר הניח בצורה אופורטוניסטית את נשקו במרד נגד ההבסבורגים. נאמן לדרכו, גם הפעם לא היה מוכן לוותר על התועלת הכספית הרבה, שהפיק מיהודי עירו. לפיכך, הוא החליט שלא לצדד בלאזאר ולא להעניש את היהודים בשבירת מטה לחמם. יתכן שזה ההסבר לעמדתם האמיצה של היהודים כלפי יהוּדי החצר של הגראף, כאשר הכריזו על השופט שנכפה עליהם חרם כלכלי ודתי ולא סחרו עמו ולא צירפו אותו למניין. מאחר שלאזאר לא היה מוכן לוותר על מעמדו, הקהילה התלוננה אצל הרב הכולל של טרנסילבניה בעיר כהונתו ג'וּלַהפֶּהֶרוַאר (Alba-Iulia). בסופו של דבר, בשנת 1740 לאזאר נאלץ להתפטר אך בהתערבותו של הגראף, נחתם חוזה פיוס בין לאזאר ובין הקהילה היהודית בקאריי. בשתים עשרה סעיפי החוזה, שחתימתו של הגראף העניקה לו תוקף חוקי, נכתב בין השאר: החרם נגד לאזאר בן יוסף הגיע לסיומו; זכותו של לאזאר בן יוסף לבקר ולשהות במוסדות הקהילה, ולאף חבר בקהילה אין זכות לסרב לעשות עמו עסקים. למרות הנאמר, לאזאר בן יוסף אינו יכול להתערב בענייני הקהילה. במקומו, למילוי משרת השופט, נבחר יעקב הערשל. אם נבחן בתשומת לב את התקופה ואת הסביבה העוינת של ההתרחשויות דלעיל ומעמדם הנחות של היהודים במרחב, נוכל להבין את השפעת ה"ניצחון" על קהילה שהייתה מודעת לערכה של הבחירה החופשית ושאפה לשלוט בגורלה. הקהילה עמדה ללא מורא מול השלטון ודרשה את כיבוד הזכויות שהובטחו לה על פי חוזה. לאזאר אמנם הוסיף לגור בעיר אך קשר קשרים מסחריים בכל הונגריה, גליציה ואוסטריה, והוא הלך והתעשר עוד ועוד. לפי רשימות מסחריות מן השנים 1736 ו־ 1738, נודע לנו שפקד לעתים קרובות את הירידים בעיר דֶבּרֶצֶן וערים אחרות בפולין והביא משם: בדים, גרביים, ציפורן, קקאו ועוד. בשנת 1740 חכר בתי מרזח נוספים בקאריי ובכפרי הסביבה. הוא החל לעסוק גם במסחר ביין מקומי ואף קנה יין משובח בטוקאי (Tokaj-Hegyalja) והובילו לגליציה על מנת למוכרו לאצילים הפולניים. לפי תעודה משנת 1758 לאזאר חתם חוזה עם הצבא לאספקת 4,000 סוסים בערך עצום של 38,000 פלורין. דמות נוספת שמופיעה בתעודות הינה אליעזר בן שמשון יצחק אשכנזי, המכונה "אליעזר הקטן" (Kis Lazar), מתחרהו של לאזאר בן יוסף "הגדול", אשר חכר בין היתר מן הגראף את זכות כריתת היערות בסביבת טור טרבש (Tur Terebes).

שני ה"אליעזרים" מוזכרים בזיכרונותיו של ר' דוב בער מבוליחוב. עיקר פרנסתו של ר' דב בער הייתה ממסחר ביינות, שרכשם בהונגריה, הובילם ומכרם בלֶמברג בגליציה. בסוף ימיו (נפטר בשנת 1805) הוא חזר והתיישב בבוליחוב ובה כתב את זיכרונותיו. יש לציין שלא כמקובל באותה התקופה הוא כתב אותם בשפה העברית ולא ביידיש.

> "והנה הערלים בעלי העגלות שלנו בעמדם בשפת הנהר טאיז (Tisza) הסמוכה לעיר טאקאי, נשתכרו מאד משתיתם יינות הרבה. ובאתי להם לגרשם שילכו למהר לעבור את הנהר בעוד יום... וערל אחד מבעלי העגלות הקרוב עלי (קרב אלי) לחבקני כדרך השכורים... והנה עלה ריח היין מפיו והרגשתי שמוכרח להיות יין ישן, ואמר לי שמוזגין את היין זה הקורט בער זצ"ל... [היין שהעגלונים שתו נרכש במקור] בבית אדון פאטאי... שנשארו אחרי מיתת השררה הנ"ל מאה אנטלין (חבית קטנה ממידות שונות) יינות ישנים, ונחמצו, והכרחה העלמנה דהשררה הנ"ל למכרם בזול, **וקנה אותם האלוף הקצין המפורסם מו"ה** (מורנו הרב) **אליעזר הגדול מעיר קאראלי ז"ל** (בזמן כתיבת זיכרונותיו של דוב בער, לאזאר בן יוסף כבר לא היה בין החיים) היות שבעיר קאראלי היה אז גם ר' אליעזר אשכנזי ז"ל והיה נקרא קטן, ולקח ר' אליעזר הגדול הנ"ל את המאה אנטלין יינות הנ"ל בעד מאה אדומים (סוג של מטבע) על הקפה לשנה..."

אליעזר, הגדול והקטן, לא היו היהודים היחידים בקאריי, שכבר בעשור הראשון לקיומה של הקהילה היהודית בעיר השיגו רכוש רב, הודות לחושם המסחרי ויכולתם הארגונית. ביניהם יש להזכיר את צבי הִירש בן וואלף מהגר מלמברג, שבשנים 1723-1726 חכר טחנות קמח, בתי מרזח ותחנות מכס בכפרי הסביבה. אהרון לייב בן אברהם מאייזנשטאדט התיישב בקאריי בשנת 1721

ועד שנת 1740 החזיק בחכירה את בית המכס ובית המרזח בכפר מאיטן (Majtén) ובנוסף הקהילה נתנה לו בחכירה את האטליז הכשר של קאריי. הזכרנו בפרק הקודם את האחים שמשון (פרֶנקלי ויצחק) שבשנת 1741 חכרו מהגראף שטח ועליו מבנה ואת הזכות לפתוח בו מאפיה, בית מלאכה להפקת דונג ויצור נרות. תעודת החוזה, שרק חלקים ממנה השתמרו, כוללת בתוכה את הסעיפים שאפיינו את תהליך התיישבותם של האחים בקאריי, ומשקפת באותנטיות את טיב היחסים בין הגראף ובין היהודים.

לא פחות מעניין עבורנו הוא האופן שבו הגראף, שהיה בעל פתיחות מחשבה בנושאים כלכליים, השתדל לבחור לעצמו מקרב יהודי הקהילה את "שותפיו לעסקים" ולהעניק להם זכויות יתר. אך הפעם, הגראף הקתולי נזהר והגביל את הזכויות, בזוכרו את פרשת לאזאר בן יוסף, שהוכיחה שהיהודים היו קשי עורף לא פחות מהקלוויניסטים שבדרכם גרמו לו צרות רבות (בתקופה הנדונה, הדת הקתולית כמעט ונעלמה בטרנסילבניה, ופינתה את מקומה לטובת זו הפרוטסטנטית). מהתעודה עולים שלל תוארי הכבוד של האציל – ביניהם: הגראף של קאריי, והשריף של המצודה (föispán), אדונם הנצחי של הדומיניון (Erdőd és Csongrád), יועץ במועצת המלך, גנרל בקַואלריה של הוד מלכותו (Cavalleriájának Generálisa), קולונל באחד מגדודי פרשי המלך(egy lovas Magyar regimentjének Colonellusa). כל התארים הנכבדים הללו לא מנעו ממנו לדון עם נתיניו היהודים על התנאים לחכירת בית מרזח כפרי. הסעיף הראשון בחוזה מגדיר את אורך תקופת החכירה, ארבע שנים (négy esztendeig engedtem a nevezet zsidóknak). על פי הסעיף השני בחוזה : "מותר יהיה ליהודים המוזכרים (האחים שמשון) לבנות על השטח החכור מבנה ליצור סבון ומאפיה (sütő házat) ולשפץ לפי ראות עיניהם את המבנה שכבר קיים עליו... על בית המלאכה ליצור סבון יחולו הזכויות האוסרות על אחרים בכל קאריי וסביבתה לייצר סבון, דונג ונרות... (senkinek másnak... rajtok kivül) מכירת לחמניות קלועות (zsemlét) ולחמניות סהר (szarvas kiflit) ולחמים אחרים מסוגם אסור יהיה מכירתם על ידי אחרים, אולם יותר אפיית ומכירת לחם ביתי רגיל (házi kenyeret) עבור העניים. בסעיפים הבאים הגראף מפרט את החובות של האחים כלפיו אך משחרר אותם במידה רבה מפיקוח הקהילה ומהתחייבויותיהם כלפיה. אומנם בסעיף הבא הגראף קובע שעל האחים חלה חובה לשלם מידי שנה לקהילה 15 פלורין, אך מצד שני הקהילה חייבת "לספק להם במחיר ראוי יין ובשר כשר, ובבית הכנסת להושיבם במקום מכובד". מן הנאמר ניתן להבין, ביומרה לא מעטה, שיוזמתם של האחים שמשון אמורה הייתה להיות הצעד הראשון "לתיעושה" של העיר קאריי. אך לא כך השתלשלו הדברים. כנראה שאין להאשים רק את משפחת קארוי בכישלון פיתוח וקידום העיר למרכז תעשייתי. היו לכך גם גורמים אחרים שאת עקבותיהם ניתן לזהות גם כיום, אך לא כאן המקום לדון בהם.

טעות לחשוב שבעלי המזל מקרב הסוחרים, בעלי המלאכה והחוכרים היהודים המוזכרים לעיל (יתכן שהיו נוספים שאין בידינו תיעוד אודותם), משקפים את מצבם הכלכלי ואת גורלם של רוב חברי הקהילה היהודית בעיר קאריי. רוב בני הקהילה היו עניים משום שמצבה הכלכלי הירוד של "העיר" לא אִפשר לכולם להבטיח את קיומם הראוי. קאריי באותה תקופה הייתה לא יותר מאשר כפר גדול. רוב תושביה היו איכרים שעמלו להוציא את קיומם הדל מהאדמה אותה עיבדו, מספר פקידים, משרתים ואריסים בשירות הגראף ומעט בעלי מלאכה. לאור המצב, רוב המתיישבים היהודים היו במחסור, ונאלצו לקבל על עצמם כל עבודה מזדמנת כדי לקיים את משפחתם. חלקם מצאו את פרנסתם הדלה בתור רוכלים ובעלי מלאכה נוודים או כמוזגים בבתי מרזח. אלו שניסו את מזלם בתחום המסחר פגשו בדרכם מתחרים מקומיים, בעיקר מקרב השוואבים, שלא הניחו ליהודים לפתח ולקדם את יוזמתם הכלכלית. הקהילה, שרבץ עליה נטל המס כלפי הגראף, לא הקלה ראש ודרשה בתקיפות את עמידתו של כל אחד מחבריה בהתחייבויותיו. כבר הזכרנו שמבחינה משפטית ומבחינת חובותיהם של הנתינים כלפי ההגמון, כאן כלפי הגראף, לא היה הבדל משמעותי בין מעמדו של היהודי לזה של הצמיתים. חוקי השיטה הפיאודלית הגדירו במדויק את הזכויות והחובות

שחלו על האדון ועל אלה הכפופים לו. יוצאים מן הכלל היו השופטים, ראש העיר והכמורה שהיו פטורים מן החובה לתרום ימי עבודה בחקלאות בשדותיהם של בעלי האחוזות. בעלי המלאכה חברי הגילדות לא חויבו לצאת לעבוד בשדה לטובת האדון, אך בזמן העבודות "הגדולות" (למשל בזמן הקציר) היה עליהם להעמיד מחליף בדמות "אישה, שוליה או פועל בשכר". פרט לתשלום מס, על כל בעל מלאכה חלה חובה לתרום לאדון מתוצרתו או ממעשה ידיו. חובה זו חלה גם על החייט, הפרוַן והסנדלר היהודי בדומה להונגרי, רומני או שוואבי. כמובן שגם חלק התוצרת שהאיכר הצמית היה חייב להפריש, העשיר את מחסני התבואה והמזון של האדון. לרגל אירועים אצל האדון, כגון חתונות, לוויות, טכסי טבילה (keresztelések) ועוד, חלה על הצמיתים, ללא הבדל באמונתם הדתית, העברת מתנות לחצרו של השליט. לסיכום, מעמד של צמית לא הוגבל לאיכר שעיבד את שדות האדון. כל מי שקיבל את רשות לחיות בחסותו ובשטחו של בעל אדמות (a földbirtokos úr) מצא את עצמו במעמד דומה.

בנוסף לנטל המס, בכסף או בטובין, על הקהילה היהודית חלו חובות כלכליות שהוטלו במיוחד ובאופן בלעדי עליה. הקהילה של קאריי שילמה כל שנה סכום של 600 פלורין ישירות לחצר הווינאית עבור ה"מלכֶה געלד" כפי שהיהודים כינו את המס. הכינוי ניתן לו לאחר שבשנת 1749 הקיסרית מריה תרזה, הטילה מס מלחמה מיוחד על היהודים, כדי לכסות את הוצאותיה הצבאיות, ללא אישורו של בית הנבחרים של המדינה (országgyűlés). המס שכונה ע"י חצר הקיסרות הווינאית "מס הסובלנות" (türelmi adó – taxa tolerantialis) , חל על כלל יהודי הממלכה כגוף אחד, ושיעורו גדל מעשרים אלף פלורין בשנת 1749 עד שמונים אלף פלורין בשנת 1778. יש לציין שאת המס גבו לשכות המס הקיסריות בעצמן, מאחר שערי המחוז ההונגריות סירבו לשתף פעולה עם מה שנחשב גם בעיניהן כגביית מס לא חוקית. ללא צל של ספק, ל"מס הסובלנות" היה אופי פוגעני ומפלה ועל היהודים חלה חובה לשלמו על מנת שיסבלו את קיומם.

מהרשומות בפנקס קהילת קאריי עולה, שמשנת 1797 ועד שנת 1848 יהודי מחוז סאטמר שילמו מס סובלנות בסכום של 2,576 פלורין ותשעים וארבעה פרוטות (krajcárt), בתשלומים חודשיים של 214 פלורין, שלושים ותשע פרוטות ושלושת רבעי הפרוטה. המס נגבה על ידי לשכת המס המלכותית (királyi sóhivatal) באופן בלעדי בכסף סחורות (ercpénzben). סכום המס שולם לאורך השנים במלואו ונאסף מחברי הקהילה באופן יחסי להכנסתם השנתית. עוד אנו למדים שבשנת 1849 חל פיגור בתשלומם של 200 פלורין. חלק מחברי הקהילה הציעו לחשב את חלקו של כל אחד במס לפי רכושו ולא לפי הכנסתו השנתית. הודות למתנגדי ההצעה, נודעו לנו שמותיהם של חברי הקהילה לפני מאה שבעים שנה, ביניהם אברהם בֶרגֶר, יחזקאל רוז, יוסף בלום, שלמה רוז, יונה שטרן, אברהם פיש ואחרים.

לאחר מות הגראף שאנדור קארוי (ספטמבר 1743) ובנו פרנץ קארוי בשנת 1763, חידש נכדו, אנטאל (Antal) את חוזה החסות (protectionális pátens) שסבו חתם עם הקהילה היהודית בקאריי. החוזה כולל את רשימת הזכויות שחברי הקהילה כבר נהנו מהן עד אז, המשך חופש העיסוק בכל המקצועות ובמסחר והמשך הזכות של מכירת יין ובשר כשר לכל דורש. מתוקף חסותו של האדון בעל האדמות (földesuri protectioja nevében), אנטאל הבטיח את ההגנה על שלום גופם ורכושם של היהודים. ממסמכים מאוחרים יותר מתברר שיהודי קאריי נזקקו הלכה למעשה להגנתו של האציל, גם אם למראית עין בלבד, משום שהיה מסוכן להתעלם מתקדים של הפרת זכויות. מפסיקת בית הדין (Uri Szék) מתאריך תשע עשרה בפברואר 1827 נודע לנו, שהקהילה העלתה תלונה נגד השופט הראשי של העיר מאחר שהלה ציווה לעצור ולהביא לפניו את היהודי הֶערשלי דייטץ' (Deuts) מלווה על ידי שני היידוקים חמושים עם הַלְבַרדים (két csákányossal). אך השופט היהודי בהתייחסותו לחוזה החסות שנחתם עם האציל, הכשיל את הניסיון של השופט הראשי של העיר להפר את זכויות היהודים, וכפי שנאמר לעיל, הקהילה העלתה תלונה נגדו לפני בית הדין של העיר. לפי פנקס הרשומות הנימוק לתלונתה היה:

הממלכה מחשיבה אותם (את היהודים) בתור חברה מופרדת מזו הנוצרית לכן היא מעדיפה להנהיגם דרך שופט מקרב אומתם. מאחר שבין הנוצרים ובינם (בין היהודים) עומדת חומת אבן שאינה מאפשרת ערבוב ביניהם, להפך היא אוסרת לנהוג כך.

על יסוד טיעון זה, השופט היהודי הביא את הערשלי דייטץ' אליו, ולא התיר את ביצוע המאסר המשפיל. השופט היהודי ביקש מבית המשפט של העיר, בשם הקהילה היהודית של קאריי, לקבל החלטה לנקיטת צעדים מועילים (hasznos intézkedés kiadását). בתשובתו, בית המשפט של העיר הדגיש בצורה דיפלומטית, שבכל עיר מותר לשופטי היהודים לשפוט רק במגבלות מסגרת העניינים שהוועדות המלכותיות הסמיכו אותם (אולי רמז על עליונות הוועדות לעומת האצלת סמכויות שיפוטיות על ידי אדוני הערים).

ל-protectionális pátens של הגראף היו השלכות נוספות. הגילדות בקאריי קיבלו אל שורותיהן חברים יהודים הרבה יותר מוקדם בהשוואה ליתר ערי הונגריה. אומנם הגילדות של בעלי מקצוע שהתארגנו כ"אחוות דתיות" עם הצהרת שבועת אמונים נוצרית, הלכו ונעלמו, אך חבריה נדרשו גם באותה עת שבה אנו דנים להצהיר אמונים לאגודה בשבועה. לדאבונה של הכנסייה השתנו נוסחי השבועה עם הזמן וכללו משפטים שנחשבו בעיניה כ"פגאניים". בפנקס הגילדה של צבעני הבדים (kelmefestő céh) משנת 1829 אנו מוצאים את נוסח השבועה שאותו היה מדקלם בעל המקצוע היהודי. ערכו ההיסטורי של הטקסט מחייב את ציטוטו כלשונו ולאחר מכן יובא תרגומו:

Én N.N. Zsidó esküszöm az élő Istenre, aki az eget és az földet, tengert és mindeneket a mik azokban vagynak teremtette, hogy ezen nemes Céhnek mindenkor hive és igaz tagja leszek, ennek ártására soha nem járok, sőt mintenekben elmozditásán igyekszem. Ha pedig én ezen nemes Céhnek, melynek mostan tagja lettem csak legkisebbé is ellene járok, a föld nyelyen el mint Dátánt es Abirámot elnyelte. A guta szele és a poklósság száljon meg, mely Elizeus könyörgésére a Siriai Námánt elhagyta és Elizeus szolgáját megszállotta. Nyavalya törés, vérfolyás és hirtelen guta szele érjen éngem. A véletlen halál ragadjon el testestöl lelkestöl minden vagyonomal. Abraham kebelebe sohasem jussak, Mózesnek a Sinái hegyen adott törvény töröljön el éngem… ha ezen esküvésem nem igaz: töröljön el az Istenek minden hatalmassága.

אני (שם) יהודי נשבע באלוהים חיים, שברא את השמים ואת הארץ, את הים ואת כול אשר ברא בהם, כדי שיתקיימו, אהיה לעד נאמן וחבר אמת לגילדה האצילה. ולעולם לא אבקש להזיק לה, אלא אשתדל למנוע את כולם (הנזקים). אך אם אבקש להזיק לגילדה האצילה, שמעכשיו אני חבר בה, ולו במידה הקטנה ביותר, שתבלע אותי האדמה כמו את דתן ואת אבירם. שאקבל שבץ ורוח הצרעת תשיג אותי, אותה הצרעת שעזבה את נעמן מסוריה (שר צבא מלך ארם) לאחר תחינתו של אלישע (הנביא) ועברה אל משרתו של אלישע (גיחזי). שתשיג אותי מחלת הנפילה, שטף דם ושבץ. שיתפוס אותי מוות פתאומי, בגופי, בנשמתי ביחד עם כל רכושי. שלא אגיע לעולם לנוח בחיקו של אברהם, שהחוקים שניתנו למשה בהר סיני ימחקו (יעלימו) אותי... ואם שבועתי אינה אמת: שתמחק (שתעלים) אותי כל עוצמתו של אלוהים.

ה"גילדה האצילה" בקשה להבטיח את נאמנות החבר היהודי לאגודה, אולם בהתאם לרוח התקופה אילצה גם את החבר הנוצרי להתחייב בשבועה על ידי נוסח דומה. את חשיבות העניין יש לראות במוכנותן של האגודות בקאריי לקבל לשורותיהן חברים יהודים, בעוד שבאותה תקופה בדברצן (Debrecen) למשל, לא היה אף יהודי בין חברי הגילדות של בעלי המלאכה.

אולם, לאחר מותו של הגראף שאנדור מצבם הכלכלי של רוב יהודי קאריי הלך והתדרדר. המתחרים הנוצרים בתחומי המלאכה והמסחר נאבקו ביתר אגרסיביות נגד היהודים והצליחו להצר את צעדיהם. סימן לכך ניתן לראות בהפסקת הגידול במספר חברי הקהילה, ובכך שמספרם אף הלך ופחת עקב העזיבה למקומות אחרים. בשנת 1740 נמנו בקאריי שישים ושש משפחות יהודיות, לעומת זאת בשנת 1770 נמנו בה רק חמישים ושש משפחות. הגרף אנטאל קארוי לא ניחן, כנראה, בתכונותיו של סבו בכל הקשור ביוזמות לקידום הכלכלי של אחוזותיו ועירו על ידי קבלת החלטות בעלות מעוף. יתרה מכך, לפי טבען של הפעולות בהן נקט נגד יהודי עירו לא נרחק מן האמת אם נאמר שהוא הסתייג מקיומם במקום. הסוחרים ובעלי המלאכה הנוצריים הצליחו לשכנע את הגראף, באמצעות שלטונות העיר, לשים מעצור בפני פעילותם הכלכלית של היהודים בקאריי. ממסמך שנכתב בשנת 1769 מתבררת ההתדרדרות במצבם הכלכלי של יהודי העיר. על אף הירידה במספר חבריה, "מס הסובלנות" בסך 600 פלורין (מתוך 2,576 פלורין עבור יהודי המחוז כולו) לשנה המשיך לרבוץ על הקהילה ללא שינוי. בנוסף הגראף דרש מהקהילה מידי שנה 150 פלורין נוספים עבור הזכות לייצור סבון והמסחר בבשר כשר. לסיכום הפרק הדן ביחסים בין יהודי קאריי ומשפחת שאנדור, ניתן לומר, שמשפחת האצולה קארוי לדורותיה, הפיקה תועלת רבה מפעילותם הכלכלית של השוכרים היהודים. היא נתנה להם את חסותה והגנתה תמורת רווחים שהעשירו את קופתה. מצד שני, השוכרים היהודים היו אסירי תודה על שנפל בחלקם למצוא פינה שקטה שבה התקבלו בדרך כלל ברצון. ראיה לכך יש בעובדה שעל אף שהגראף אנטל הצר את צעדיהם בפעילותם הכלכלית, כאשר הוא הלך לעולמו בשנת 1791, היהודים לבשו בגדי אבל (gyászruhába öltozötten) ויצאו בהמוניהם להלווייתו, כשהם מציינים את היחס האנושי לו זכו ממנו ומאבותיו.

סוגיה נוספת שהשתרשה בתודעתו של העם המארח לאורך הדורות היא תפקידם של היהודים בזיקוק ובמסחר המשקאות האלכוהולים – אחד הענפים הכלכליים הרווחיים ביותר באותה תקופה. את הזכות לעסוק בתחום מכרו האצילים בעלי האדמות ליהודים בתנאים מסוימים, ותמורת דמי שכירות גבוהים. בחלוף הזמן הואשמו היהודים שהרעילו בעזרת האלכוהול את ציבור האיכרים. יתרה מזאת, היהודים הואשמו שכדי לפתות את האיכרים ולעודד את צריכת האלכוהול הם מכרו את המשקאות באשראי, וכך גרמו לשקיעת האיכרים בחובות, להתדרדרותם מבחינה גופנית ומוסרית, ולאיבוד רכושם. לפי רישום משנת 1770, פעלו בטרנסילבניה ובבָנָט 12,063 מזקקות להפקת אלכוהול והיהודים הפעילו לא יותר ממאה מהן. כל היתר הופעלו על ידי אנשים ממגוון קבוצות האוכלוסייה, ביניהן: גרמנים, יוונים, סוחרים הונגרים, האצילים עצמם ופקידים בדרגים גבוהים בממשל. בדומה למקרים רבים אחרים לאורך ההיסטוריה, היהודים היו אלה שנבחרו לשמש שעיר לעזאזל, והאשמו בבצע כסף ובאי מוסריות.

העיסוק במסחר במשקאות אלכוהולים על ידי יהודים באזור הכפרי סמוך לעיר קאריי במאה השמונה עשרה משמש רקע לכרך הראשון מתוך ארבעה כרכים שחיבר אילש קאצר (Kaczér Illés), סופר ועיתונאי שהחל את דרכו כחבר מערכת היומון הציוני *Új Kelet* מקלוז' והמשיך את פעילותו במסגרתו גם לאחר שכתב העת חידש את יציאתו לאור בשנת 1948 בתל-אביב. כותרת הכרך הראשון, שתורגם גם לעברית, היא "על תירא עבדי יעקב" (Ne félj, szolgám Jákob).

בשני בינואר 1782 פרסם הקיסר יוסף השני (בעל האוריינטציה של הדספוטיזם הנאור) את צו הסבלנות כלפי יהודי האימפריה ההבסבורגית. הצו העניק ליהודים חופש מסוים בחיי החברה והכלכלה. הוא ביטל את ההגבלות בנוגע למקום מגוריהם וחופש תנועתם של היהודים. בין היתר, הצו הדגיש את זכות היהודים להגנה על ידי החוק. למרות האמור, הצו לא העניק שוויון מלא ליהודים, והוא כלל הגבלות רבות. זאת כדי למנוע את ההכרה ביהודים כקולקטיב דתי.

למרות שלאחר מות הקיסר יוסף השני, שליטיה הבאים של האימפריה האוסטרית נסוגו מיישום צו הסבלנות ליהודים, הייתה לו חשיבות רבה כאבן דרך בהמשך ההתפתחויות הדתיות, החברתיות והפוליטיות, בקרב היהודים בפרט, ובעמי הממלכה בכללותם.

פן נוסף של הצו הוא נושא החינוך והלימוד (ראה בהמשך את הפרק הדן בבתי ספר בקאריי). מצד אחד הצו העניק ליהודים הקלות וביטולי הגבלות בתחומים רבים, ומצד שני כדי "לתקן" את התנהגותם ולבטל את מנהגיהם הייחודיים, הוא התערב באופי החינוך היהודי. אחד החובות שחלו על מנהיגי הקהילות היה חינוך הילדים. במשך מאות בשנים, פרט למיומנויות הקריאה והכתיבה, הלימוד כלל אך ורק לימודי קודש. משנת 1780 ועד מותו בשנת 1790, הקיסר יוסף השני יזם מספר תהליכים כדי לשנות את המצב. מטרת הקיסר הייתה הכנסת מרכיבים מודרניים לחינוכם של ילדי היהודים על ידי הקמתם של בתי ספר שבהם יִלמדו לימוד כלליים, במידת האפשר בשפה הגרמנית. יתרה מזאת, הקיסר גם שקל לפתוח שערי בתי הספר הממלכתיים לפני ילדי היהודים. אך ההכנות להוצאת הוראות הקיסר מן הכח אל הפועל נערכו במקומות בודדים בלבד, ביניהם, בשנת 1784, בקאריי. בשל התנגדות היהודים לשינוי תכני הלימוד, יוזמת הקיסר לא זכתה להצלחה רבה. בדומה ליתר המקומות גם בקאריי מספר התלמידים במוסד החדש שהוקם היה זעום ביותר (16 תלמידים), ופקדו אותו בעיקר ילדי המשפחות העניות. עם מות הקיסר המצב חזר לקדמותו, ובחינוך הילדים היהודים נכללו רק לימודים מסורתיים.

תולדות יהודי קאריי מתחילת המאה התשע עשרה עד קבלת האמנציפציה בשנת 1867

מטרת הספר הינה להוות, בין היתר, "קיר" להנצחת שמותיהם של הדורות הקודמים, חברי הקהילה היהודית בקאריי. החל מתחילת המאה התשע עשרה שמות היהודים כוללים שם פרטי ושם משפחה (לעיתים שמות הונגריים). בחרנו להעתיק אותם באותיות לטיניות, כפי שהם מופיעים בתעודות השונות:

- תעודות מראשית המאה התשע עשרה כוללות שמות של החוכרים היהודים. בתעודה משנת 1800 נמצאים השמות: Avraham Lebl ו-Frid Isaak. בתעודה משנת 1801 נמצא השם: Iuda Leb. מ-1802 נמצאים השמות: Aron Roz ו-Salamon Mayer. בתעודה משנת 1803 נמצא השם: Jonas Jakab. בתעודה משנת 1805 נמצא השם: Abraham Dajts.
- מסמך ארכיוני משנת 1827 כולל את שמותיהם של כל תושבי העיירה שחויבו לשלם מס. את התושבים היהודים ציינו על ידי הסימן Sidó ורשמו אותם לפי מקום מגוריהם בעיירה.

ב-**Mester Részből** רשומים היהודים הבאים:

Spicz Sandor, Sternberg Bernad, Spitz Ferencz, Lebli Peke, Moizes Karlen, Abraham Lebli, Perl Polyak, Michel Tenis, Stersli Böhm, Böhm Abraham, Rös Mihaly, Issak Fried, Blum Jozsef, Rosz Mihaly, Farkas Mihaly, Rosz Ezekiel, Simon Sandor, Spicz Abraham, אלמנתו של Stern Samuel.

ב-**A Nagy Úttza** רשומים היהודים הבאים:

Abraham Teuts, Donkus Antal, Herman Stercz, Jakab Jozsef, Herschli Deutsch Mozes, Lebli Jakab, Elias Jakab, Buchalzer Herschli, Marton Jakab, Mozes Sandor, Farkas Lazar, Aron Nasz, Berek Iszak, Spicz Salamon, Salamon Ludli, Angspurger Mendline, Elias Stern, Simon Frenkel, Klein Lebli, Salamon Mayer, Abraham Iudron, Ionas Jakab(né), Leni Blum, Abraham Lebi, Taub Jakob, Bernard Spicz, Leibman Weisz, Wolf Jakob, Bern Jozsef, Dezts Gaspar, Jakob Salamon, Sterli Blau, Sari Jakob, Salamon Sandor, Sterli Mihaly, Freud Jozsef, Farkas Josef.

מעניין לציין שלא נמצא רישום של יהודי שגר באזורים אחרים בעיירה.

בשנת 1832 יצאה הוראה האוסרת על יהודי קאריי להלין בביתם את בני דתם תושבי ערים אחרות, ומי שלא יציית צפוי לקנס כספי גבוה. הסוחרים היהודים נזקקו לאישור מיוחד כדי לסחור בתוך העיר, או שנאלצו לפרוש את מרכולתם בכפרים הסמוכים ובשעות הערב היה עליהם לעזוב את המקום. בשל הירידה במספר הסוחרים בשוק של קאריי נפגעו הן כמות והן מגוון הסחורות, דבר שבלם את ההתפתחות הכלכלית של העיר בכלל, ושל הקהילה היהודית בפרט. המצב החמיר כאשר גם הסוחרים היהודים בקאריי לא הורשו ללון אצל בני דתם בערים האחרות. הגבלות אלו על היהודים, שרווחו ברוב ערי הונגריה באותה תקופה, נועדו להצר את מרחב פעילותם הכלכלית של היהודים, ובכך לשבור את מטה לחמם, והם טמנו בחובם סכנה לשלילת זכויותיהם האזרחיות של היהודים. מעט יותר ממאה שנים לאחר מכן, על אף התערותם העמוקה בחברה המדיארית, הורחקו היהודים על ידי חקיקת חוקים מפלים מחיי החברה, התרבות והכלכלה של הונגריה.

אך בל נקדים את המאוחר, כאן נתאר תחילה את המאורעות ששינו ללא היכר את גורלם של כלל יהודי הונגריה, והובילו ל"תור הזהב" ביחסיהם עם העם המארח. הצעד הראשון בתהליך הענקת האמנציפציה ליהודים היה מחיקתו של "מס הסובלנות". במענה לעצומה של הקהילות היהודיות, שהוגשה לקיסר פֶרדינַנד החמישי בשנת 1842, הוחלט בחצר האימפריאלית בשנת 1846 למחוק את חובת תשלום המס. אולם, כפי שראינו לעיל, יהודי מחוז סאטמר המשיכו לשלמו עד שנת 1849.

היהודים במלחמת השחרור ההונגרית

למלחמת השחרור מהעול האוסטרי (sabadságharc) שהתרחשה בשנת 1848 הייתה השפעה מכרעת על התפתחות גורלו של המיעוט היהודי בהונגריה בכלל, ובטרנסילבניה בפרט. הגורם להתפתחות זו היה השינוי לטובה בגישתו של החלק הליברלי בעם המארח כלפי היהודים. ויותר מכך, ההשפעה שהייתה למאורעות על רגשותיהם של האחרונים. ברם יש לזכור, שחלקים גדולים מהשכבה הפוליטית ההונגרית, בעיקר במחוזות, לא ראו בעין יפה את הענקת שוויון הזכויות ליהודים, כל עוד אלה דבקים בדתם ובמנהגיהם. באספת המעמדות בחודש ינואר 1848, נציג מחוז סאטמר, Kende Zsigmond אמר: "עלי לומר שאנו סובלים את הימצאותם של היהודים בארץ כי אין אנו יכולים לגרשם. משאלתי שלי היא לגרש אותם..." (ראוי לזכור שבאותה התקופה רוב יהודי המחוז חיו בקאריי) והוסיף: "nem bánja, ha Confucius követői, török, görög, hinduk is jönnek be, csak a zsidók maradjanak künn".. (לי לא אכפת אם נכנסים [למחוז] חסידי קונפוציוס, טורקים, יוונים או הינדים, רק היהודים שיישארו בחוץ). אומנם המאורעות משנת 1848 היוו רק זרז בקרב היהודים להתחזקות הרגש הפטריוטי ההונגרי, אך את התפקיד המכריע בכוון זה יש ליחס לעובדה, שמספר לא מבוטל של אנשי רוח, פוליטיקאים ואנשי חברה הונגריים, כולל אנשי כנסייה, פתחו במאבק להענקת שוויון מלא ליהודים. למרות הצעות חוק שהוגשו לדייט (בית הנבחרים) ההונגרי בין השנים 1839-1840 להענקת אמנציפציה מלאה ליהודים, זו לא נחקקה. עם זאת לעובדה שהיא נתמכה על ידי אנשים יידועי שם כגון פרנץ דיאק (Deak), הברון יוז'ף אטווש (Eötvös) והארכיבישוף של אֶסטֶרגום פרנץ בארקוצי (Barkóczy) נודעה השפעה בהמשך. ברשימת האישים שתמכו בהענקת שוויון זכויות ליהודים מופיע לאיוש קושוט (Kosuth) עצמו, שהעלה את סוגיית האמנציפציה על סדר היום הציבורי בעזרת עיתונו *Pesti Hirlap*. אמנם, נכון הדבר שהוא דגל בהענקת האמנציפציה ליהודים בתנאי שאלו ייאותו לשנות בדתם את כל אותם מרכיבים המעכבים את השתלבותם בחברה ההונגרית. סעיף מס' 29 בחוק שנחקק בבית הנבחרים ההונגרי בשנת 1840 לא העניק זכויות אזרח מלאות, אך התיר ליהודים להתיישב בערים והבטיח להם את חופש המסחר והעיסוק. מטבע הדברים היהודים נמשכו אל השכבה החברתית והפוליטית שדגלה בקדמה, זו שבשנים 1848-1849 היוותה שכבת ההנהגה במלחמתה של הונגריה להשגת עצמאותה. תקוותם של היהודים הייתה שעם עצמאותה של הונגריה הם יזכו לזכויות אזרח מלאות. כך ניתן להסביר את העובדה, שבזמן שבאימפריה רוב הלאומים היו מוסתים אחד כנגד השני על ידי חילוקי דעות טריטוריאליים ופוליטיים ובקשו לעמוד לצדם של האוסטרים, היהודים משוללי הזכויות האזרחיות הצטרפו בכל לבם ונפשם אל מלחמת השחרור של ההונגרים. בניגוד ללאומים אחרים, ליהודים לא היו דרישות טריטוריאליות. במבא לספר *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* (מלחמת השחרור ההונגרית משנת 1848-1849 והיהודים) שחיבר רב קהילת יהודי העיר נירג'האזה (Nyíregyháza), בלה ברנשטיין (Bernstein Béla), כותב הסופר יוקאי מור (Jókai Mor):

> ... a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére – az a héber faj, amelyet egyedül feléjtett ki a törvényhozás az alkotmány sánczaiból, az a zsidó nép, amely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói közül

> ...הלאום ההונגרי העלה לקורבן את דמו, רכושו ורוחו של הגזע העברי, לשם הגנה על החופש החוקתי. אותו גזע עברי, היחיד שהושכח בחקיקה ממבצר החוקה (מהגנת החוקה), זהו העם היהודי, היחיד שלא קיבל זכויות אזרחיות ושוויון, מתוך מיליוני [תושבי] המולדת.

אכן, במלחמת השחרור מספר המתנדבים היהודים היה רב ביחס למספרם באוכלוסייה הכללית, ולפי המנהיגים ומפקדי הצבא הם מלאו בגבורה את משימתם בקרבות.

יהודי קאריי לא נשארו מאחור, גם הם תרמו את חלקם במלחמת השחרור. מספר צעירים יהודים לבשו את מדי הצבא ההונגרי ושלושה מהם הועלו לדרגת קצונה הודות לגבורתם בקרבות. נזכיר את שמותיהם של אחדים מהם:

Lefkovits Mór, Fogel Adolf, Engel Adolf, Schwartz Sámuel, Kaufmann Albert, Bronstein Heinrich, Deutsch Márton, Joels József, Knik János, Kohn Ferenc, Kruh János, Kuthy Ignác.

הקהילה עצמה אספה ותרמה סכומי כסף משמעותיים עבור ההוצאות הצבאיות. בנוסף, היא לקחה חלק בהצטיידותם והפעלתם של שני בתי החולים הצבאיים שקמו בעיר. בתאריך עשרים ותשעה באוקטובר 1848 חברי הקהילה הצהירו על רצונם לקחת חלק במשמר האזרחי שהתארגן באותה תקופה. הם בחרו והסמיכו את יעקב גרוס (Grosz Jakab) וישראל שטרנברג (Sternberg Izrael) לשמש כמפקדיהם. לכן אין זה מפליא שהמחמאה על חלקם של היהודים במלחמת השחרור התקבלה דווקא מצד האויב, הגנרל האוסטרי יוליוס פון היינואו (Julius von Haynau) – התליין מארד (Arad), האחראי לדיכוי המרד והוצאתם להורג של פקידים וקצינים הונגריים בעלי דרגות גבוהות – אשר אמר: "היהודים על ידי רגשותיהם (רגשות פטריוטיים הונגריים) ורשעותם, קידמו את המרד ההונגרי במידה כזאת, שללא השתתפותם הוא לעולם לא היה זוכה לחשיבות כה גדולה".

בתקופה הנדונה כיהן כרב ראשי בקאריי הרב מאיר פֶּרלס (Perls Mayer), על ידו שירת כדיין אברהם בֶּרגֶר (בן 47). הזכרנו את אברהם פולצ'ק (בן 38) ששימש כממלא מקום הדיין וכאחראי על קופת הקהילה. את תפקיד האחראי על הקופה הוא חלק עם יאנוש (János) שטרן, בעל חנות לעור מעובד, שטיפל גם בארכיון הקהילה. האחריות לטיפול בקופת הצדקה הוטלה על ישראל שטרנברג (Sternberg). תפקיד חשוב נוסף בקהילה מילא לאופולד שטרן, שהתפרנס משירותי נוטריון ומתוצרת חקלאית משדותיו.

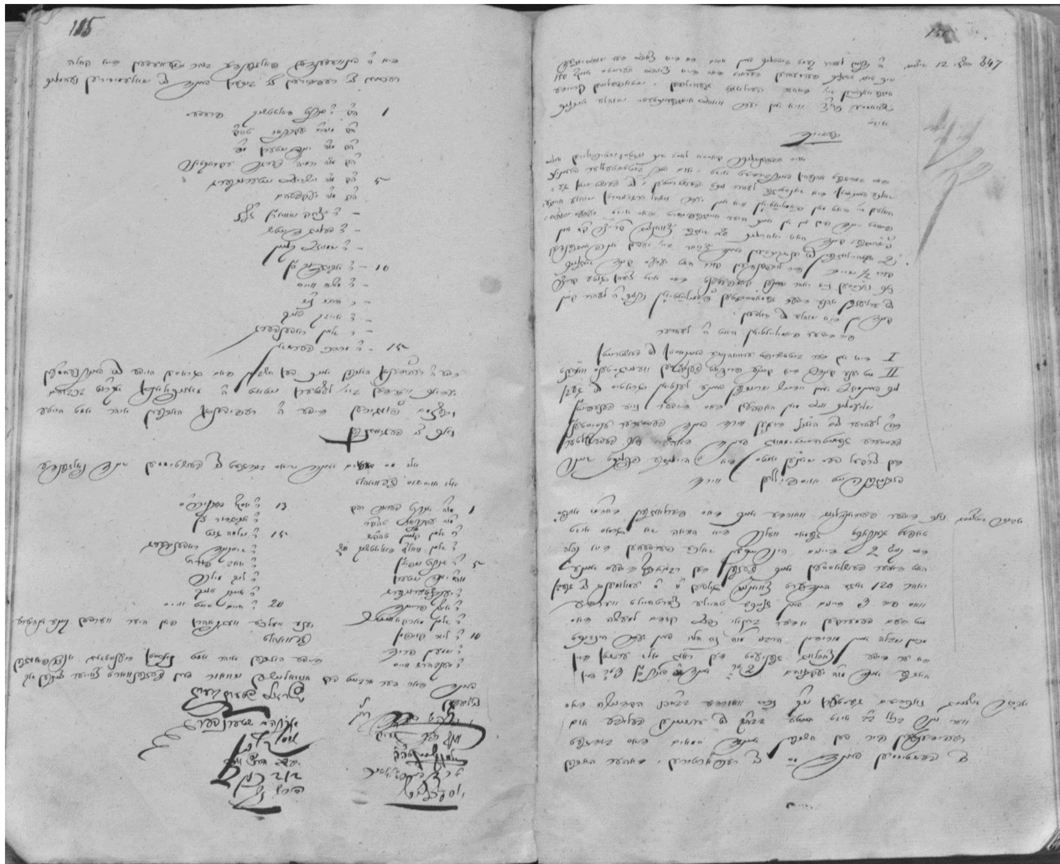
בארכיון המרכזי של תולדות העם היהודי בירושלים מצאנו את פנקס קהילת קאריי מן השנים 1851-1831. הפנקס נוהל ברובו בשפה היידיש, אולם יש בו גם עמודים בודדים בעברית או בהונגרית. בעמוד 119 בפנקס נכתב (תרגום חופשי מיידיש-דייטש):

28 במאי 1848

מכוון שמיניסטריון המדינה הכריז על התנדבות למאמץ המלחמתי, כדי לקרב את העניין ולהלהיב את בני עמנו לנושא, החליטו כל בני הקהילה: מאחר שמצד המדינה הטילו על הקהילה גיוס של ארבעים אנשים ובפועל התגייסו שלושה בלבד, מבקשת הקהילה שלפחות עוד חמישה מבני אמונתנו יתגייסו. כדי לעודד את הגיוס החליטה הקהילה להכפיל את דמי הכיס למגויסים, כלומר מלבד עשרים הגילדן שהמגויס זכאי לקבל מהמדינה, הוא יקבל שכר דומה גם מהקהילה. כוון שעל המתנדבים לשרת רק שלוש שנים בלבד, הקהילה מקווה שהמטרה הטובה תושג.

9 באוגוסט 1848

על פי קול קורא מהמחוז, מתאריך שלושים ואחד ביולי נתכנסה הנהגת הקהילה והחליטה שראש הועד (אברהם ברגר) יקנה ביריד בדֶבּרֶצֶן בד ל־50 כותונות ו־50 תחתונים, ומתנת ארגון הנשים של הקהילה (A Nagykárolyi Izraelita Nőegylet) תהיה לתפור את הבד ולמסור (את המתנה) לסגן מנהל המחוז (alispán). יש לפרסם את הדברים ב"פשטי הירלאפ" (Pesti Hirlap).

מִפְתַּח מפנקס קהילת יהודי קאריי 1851-1831

לאחר דיכוי מרד ההונגרי, בשנת 1849, הקשיחו השלטונות ההבסבורגים את אחיזתם בפרובינציות השונות של האימפריה, וזאת כדי לדכא את התעוררותם הלאומית והשאיפה לעצמאות של חלק מהלאומים שהרכיבו את האימפריה. על כלל האוכלוסייה היהודית בהונגריה הטילו האוסטרים מס מלחמה מיוחד בסך 2,300,000 פלורין, ומסכום זה חלקו של מחוז סאטמר היה 69,300 פלורין. נצטט מפנקס קהילת קאריי:

19 בנובמבר 1849

כיוון שמס הסובלנות גדל החליטה אספת הקהילה – לפני קביעת התקציב – להקטין את נטל מס הגאבעלא כדי שיוקל העול על בעלי הבתים.

עונש נוסף שהוטל על הקהילות היהודיות היה גיוסם של צעירים יהודים לצבא האוסטרי. נזכיר אחדים מהם שהיו ילידי קאריי:

Kohn Franz, Deutsch Márton, Bonstein Heinrich, Joels József, Kohn Ferenc, Kruh János, Kuthy Ignác.

בעקבות המצב שנוצר ועל אף הקורבנות שהעלתה האוכלוסייה היהודית בהונגריה, נמוגה התקווה לקבלת זכויות שוות ערך לשאר האוכלוסייה. בשל דיכוי המרד לא ניתן היה להוציא אל הפועל את החלטות אספת הלאום (18.07.1849) שהעניקה לכל "בני דת משה" זכויות מלאות לפי החוק, כהוקרה להתנהגותם הפטריוטית. למרות מאמציהם של האוסטרים, התסיסה בקרב הקבוצות האתניות, ובעיקר בקרב ההונגרים, המשיכה לבעור ביתר שאת. תסיסתם של ההונגרים נשאה פרי. החל משנת 1860 המצב השתנה. חתירתו של הקיסר האוסטרי להגיע להסכם פשרה עם ההונגרים הביאה להקלות בכל תחומי החיים ובמקביל גם מצבם של היהודים השתפר.

ב"עברי אנֹכי", עיתונם של המשכילים היהודים, שיצא לאור בשפה העברית בלמברג (עיר בגליציה שהייתה חלק מהאימפריה ההבסבורגית), נכתב בשנת 1865:

> עוד יזכרו הקוראים הנכבדים את אמרי נועם אשר הטיף הוד אדונינו הקיסר הרחמן פראנץ יאזעף הראשון י"ה אל עם "אונגארן"... בעיר "פעסט" ואשר הבטיחם להיטיב מצבם ומעמדם ולתת להם חוקים אשר יחיו בהם חיי עונג כאשר תאוה נפשם. הדברים האלה אשר יצאו אז מפי מלך באו כעת לפעולת אדם ושמחת לב עם אונגארן....
>
> "ענינים מדיניים", עברי אנֹכי (29.9.1865)

קבלת האמנציפציה על ידי יהודי הונגריה

ואכן, כבר בשעת חתימת הסכם הפשרה בשנת 1867, הייתה הגמוניה הונגרית כמעט מוחלטת על הטריטוריה שעברה לשליטתה. לאור המצב, החצר האימפריאלית, ובראשה פרנץ יוסף, נאלצה להגיע לפשרה (Ausleich) לפיה יש להכיר בעיקרון הדואליות ולהעניק להונגרים עצמאות מוגבלת: שתי מדינות עצמאיות בעלות זכויות שוות המונהגות על ידי שליט משותף (קיסר אוסטריה כיהן גם כמלך הונגריה). להלן האימפריה האוסטרית-הונגרית. חוקי האמנציפציה, שנחקקו בעשרים בדצמבר 1867 על ידי הבית התחתון של הפרלמנט ההונגרי, העניקו ליהודים זכויות מלאות כפרטים, אך לא כקבוצה לאומית. גם שפתם היידיש לא הוכרה כשפתם הרשמית. היהודים הוכרו כקבוצה דתית ובאופן רשמי השתייכו ברוב רחבי הממלכה ללאום הגרמני, ובהונגריה ללאום ההונגרי (ובגליציה ללאום הפולני).

> **יהודי! היום הזה** נהיית לעם למלכך מלך עסטרייך, **היום הזה** רמה קרנך ובאת אל הנחלה, נחלת "**שווי זכיות**" אשר צפית אליה ימים רבים... הקיץ עליך בתולת בת ישראל יושבת ארץ עסטרייך, קץ וסוף לבשתך, יגונך, ועצבך!... **חקה אחת ומשפט אחד לך כשאר העמים**...
>
> "שווי זכיות" עברי אנֹכי (3.1.1868)

במילים אלה פתח העורך יעקב ווערבער את מאמרו בגיליון הראשון של "עברי אנֹכי" בשנת 1868. לקראת סוף מאמרו, ווערבער פונה אל יהודי הממלכה האוסטרית ומבקשם שיביעו הלל ותודה על כך שזכו להגיע לימים אלה של קבלת "שווי זכויות", והוא מציין: "**חקה אחת ומשפט אחד ליהודי ולנוצרי.** ולא עתה יבוש יעקב!".

מפרסום "צו הסובלנות" עבור היהודים מטעם יוסף השני ועד קבלת האמנציפציה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, מתרחש תהליך מתמשך של שינוי במעמד החברתי של היהודים באימפריה האוסטרית בכללותה ובטרנסילבניה בפרט. השפעותיהן של הקבוצות האתניות שהרכיבו את האימפריה דחקו את הבורגנות ואת האינטליגנציה היהודית לדרוש אמנציפציה אשר תחליף את מעמד הטולרנטיות במקום מושבם. דרישות אלה התממשו בעקבות הסכם הפשרה בין אוסטריה להונגריה בשנת 1867.

קדמה לקבלת שוויון הזכויות נדידת יהודי טרנסילבניה מהכפרים אל הערים. לאחר מחיקת הגבולות בין חלקי האימפריה האוסטרית-הונגרית החל גל הגירה חדש מצפון ומצפון מזרח, בעיקר מגליציה, אל הדרום. בקאריי, גדלה אוכלוסיית היהודים מ-1,796 נפשות בשנת 1825 ל-2,106 בשנת 1869 מתוך אוכלוסייה של 12,724 תושבים, 16.51% (מספרם המשוער של כלל יהודי טרנסילבניה בשנת 1869 עמד על: 25,142 נפשות). זאת על אף שחלק מיהודי קאריי עזבו לערים גדולות יותר, בעיקר לעיר סאטמר לאחר שהותר ליהודים להתיישב בה. בין יתר התעודות שהשתמרו מתקופה זו, יש כאלה המעידות על המגמה של עזיבת קאריי על ידי אותם היהודים שבחרו לעבור ולהתבסס בעיר גדולה יותר, כגון סאטמר:

- בשנת 1807, יהודי בשם Oesterreicher Kain Leb, יצרן מקטרות (pipakészitő) מקאריי, הגיש למועצת העיר סאטמר בקשה להשתקע בעיר.
- בשנת 1829, סוחר יהודי מקאריי בשם Polatsek Abraham , רכש חנות בסאטמר מ-Spitz Sandor ומבקש ממועצת העיר להשאיר את החנות במקומה המקורי.

נתון סטטיסטי אחר משנת 1848 שופך אור על התקופה שהחלה בשנת 1806 – מגמות ההגירה אל קאריי (בעיקר מגליציה), לעומת הריבוי הטבעי של יהודי המקום. מהרשומות מתברר ש-155 מהיהודים היו ילידי המקום, לעומת 95 שהיגרו אליו. לדוגמא: בשנת 1848 עצמה, היגרה לקאריי מגליציה רק משפחה אחת בעלת ארבע נפשות, בראשה נול לוי, שוחט-מוהל ועוזר לרב הקהילה.

לפי פילוח סטטיסטי משנת 1848 המבוסס על מפקד האוכלוסין שערכו ההונגרים מיד לאחר ניצחונם במרד נגד האוסטרים, אנו יודעים גם את התפלגות האוכלוסייה היהודית במחוז לפי עיסוקם המקצועי: 100 חייטים (26 מהם גרו בקאריי בנוסף לחמש תופרות), 19 קצבים, 13 צבעים, 12 אופים, 11 פרוונים, 10 יצרני כפתורים, 5 סנדלרים, 5 תופרות (כולן מקאריי), 7 יצרני מקטרות, 4 כורכים, 1 צורף, 7 חרשי נחושת, 6 מעבדי עלי טבק, 5 יצרני חגורות, 1 יצרן מצעים, 2 שענים, 1 מתקן מטריות. עם זאת רוב היהודים עסקו במסחר, כגון סוחרי תבואה, בעלי מכולת, בעלי ועובדי בית מרזח, סוחרי עצים, רוכלים, בעלי עגלות ועוד. לפי הרשומות, מכלל 58 היהודים במחוז כולו שהיו בעלי חנויות, 29 חיו ופעלו בקאריי. בעיר התפתחה גם שכבה של "אינטליגנציה" מקומית שכללה: 8 רבנים, 3 עוזרי רבנים, 6 חזנים, 72 מורים, 22 מלמדים, 3 רופאים, 3 מילדות, 1 וטרינר. בקאריי רשום גם יצרן קלף (pergamentkikészitő) עבור מזוזות וספרי תורה. עם זאת בעיר שכנו גם 73 משפחות יהודיות שהוגדרו כעניות מאד, קבצנים (koldusok), כאשר 13 איש מחבריהן סבלו ממום כלשהו.

לפי הרשומות, מעט מאד יהודים באיזור התפרנסו מעבודה חקלאית. אין לנו נתונים על אלה שחיו בקאריי אך במחוז סאטמר כולו נרשמו רק 227 משפחות שעסקו בחקלאות (szántó-vető zsidó) (מתוך 2014 משפחות יהודיות שחיו במחוז כולו). בדומה לשתי המאות הקודמות גם במאה התשע עשרה המשיכו יהודי קאריי לחכור נכסים וזכויות מסחריות מהדומיניון (uradalom bérlői). בין החוכרים אנו מוצאים את שמותיהם של חלק ממנהיגי הקהילה. המשנה לשופט, אברהם פולצ'ק החזיק בנוסף לחנותו גם את חכירת הזכויות לגידול בהמות (jószágbérlő). ישראל שטיינברג, הגבאי ומנהל קופת הצדקה, עסק בחכירת אדמות חקלאיות בלבד.

הקהילה היהודית בקאריי ראתה חשיבות רבה לקיומו של שירות רפואי מקומי. על אף היותה של הקהילה קטנה ביחס לאלה שבערים הגדולות, היא הפעילה בית חולים יהודי (izraelita kórház), שבראשו עמד Dr. Grünhat Eduard, רופא מדופלם יליד בודפשט. בבית החולים שרתו גם אחיות ומיילדות יהודיות אך המסמך אינו מציין את שמן. את תפקיד אוצֵר בית החולים מילא אברהם פולצ'ק, המשנה לשופט.

על פי הוראות השלטונות ההונגריים מהשנים 1807-1808 חלה חובת גיוס גם על היהודים. ברשומות אנו מוצאים את שמותיהם של שני צעירים יהודים שהתגייסו באותה תקופה: Spitz Ferenc ו- Samuel Pinkász.

מסמכי המפקד משנת 1848 כוללים גם סעיף משונה המסווג את היהודים הפעילים (בעלי תפקידים ופעילים בתחום כלכלי מסוים) ל-12 קבוצות לפי התנהגותם ואופיים. במספר מקרים אין רישום ובאחרים בולטות הדעות הקדומות או המשוחדות כאשר מדובר על התיאור הסופרלטיבי של ראשי הקהילה: 216 מיהודי קאריי הם בעלי התנהגות טובה, 56 אדוקים (jámborok) , 12 ראויים לציון, 2 צנועים, 1 שקט, 1 רציני, 2 ראויים לשבח, 1 נלהב (lelkes), 1 מלא כישורים (ügyes), 1 חרוץ. יהודי אחד זכה לציון "רע" ואחר ל"ערמומי".

נסיים פרק זה ברשימה הארוכה של שמות המשפחות היהודיות שחכרו נכסים מהדומיניון ורשומות בפנקס ההתחייבויות משנת 1851 *(Urbéres Birtokoknak Felvallási Jegyzőkönyve)*. מעניין

שברשימה לא מצויין רק שם משפחת הגבר, ראש המשפחה, אלא גם את שם משפחת האישה מנעוריה. בפנקס רשומות אותן המשפחות שחכרו מגרשים בתוך העיר, חלקות שדה מחוץ לעיר, שדות מרעה או כרמים. אנו מביאים את השמות כפי שהם מופיעים בפנקס:

Freud Iczik & Berman Sári, Spitz Ignácz ,אלמנתו של Polátsek Móricz & Spitz Mária, Weisz Lipman & Izsák Rebeka, Kaufman Jákob & Waldman Pepi, Bermann Ignácz, Berger Ábráham & Blum Carolina, Weisz Elias & Weisz Juli, Gábriel Jákob & Klein Eszter, Perls Mayer & Róz Fáni, Roósz Jákob & Roósz Betti, Salamon József, Lihenfeld Leopold & Herzl Ráchel, Swarcz Izsák & Mande Juli, Weisz Jákob & Lébli Sári, Blau Hersl & Deuts Lujzi, Lihenfeld Jákob & Steiner Regina, Blum József & Elias Katalin, Berger Nathán & Spitz Ráchel, Bőhm Jákob & Élias Fáni, Braun Ábrahám & Blum Betti, Klein Hersl & Lázár Blumma, Weis Ábrahám & Blau Eszter, Brinder József & Izsák Hana, Steiner Leopold & Káin Rachel, Taub Bernárd & Spitz Trézsi, Salamon Izsak & Rozenberg Lidia, Spitz Sándor & Grinf Rachel, Blum Izsák & Stern Rozália, Deuts Mózes אלמנתו של (Izsák, Lázár, Mártha, Mária, Dávid, Rozália, Rebeka, Ráchel :הילדים), Farkas Lébi & Blum Juli, Fried Simon (Izrael, Ráchel :הילדים), Roten Jákob & Deutsch Klári, Rózenberg Sámuel & Spitz Betti, Stern Ignácz &Rózenberg Fáni, Sternberg Ábrahám & Blum Hana, Adler Vilmos & Fried Eszter, Markovits Ábrahám, Taub Sándor & Hendl Fáni, Lebkovits Ábrahám & Jónás Julianna, Braum Ábrahám & Blum Betti, Deuts Zelig & Fried Teréz, Stern Éliás & Berger Fáni, Klein Sámuel & Katz Rebeka, Weisz Izsák & Friedman Klári, Hern Hersl & Salamon Rozália, Sternberg Bernárd & Spits Regina, Stern János & Blum Sári, Spits Ferenc, Weisz Jákób & Klein Ráchel, Weisz Mózes & Fried Hana, Polátsek Ábrahám אלמנתו של (Ignác, Dávid, Leopold :הילדים)

תולדות יהודי קאריי מקבלת האמנציפציה עד סוף מלחמת העולם הראשונה (1918-1867)

ישראל ווייזר (בליי)

השפעת חוקי האמנציפציה על יהודי הונגריה

לאחר קבלת חוקי שוויון הזכויות התגבר אצל היהודים תהליך ההיטמעות בחברה תוך אימוץ שפת המדינה. ההונגרית הפכה להיות בהדרגה שפתם של יהודי הונגריה. המשכילים בקרב היהודים אימצו את התרבות הגרמנית וההונגרית על גווניה, במאמץ להצטרף אל המעמד הבורגני. עמדתם של רוב יהודי הונגריה הייתה שבתור "מאמינים בדת היהודית וכאזרחים עם רגשות הונגריים" יוכלו להשתלב באופן מוחלט בחיי המדינה ולהחשיב את ארץ המדיארים כמולדתם הנצחית. בשלב מאוחר יותר אנו עדים להתערות רחבת היקף של היהודים גם בחיים הפוליטיים הלאומיים ההונגריים. כמובן שמאורעות המאה העשרים שמו קץ באופן טראגי לאשליית ההתערות של היהודים בחברה הסובבת.

על אף היות קהילת יהודי קאריי קהילה קטנה יחסית, התהליכים המתוארים לעיל השפיעו עליה בתחומים שונים. כך למשל התחזקה גם בה תודעת ה"יהודי באמונתו ואזרח הונגרי ברגשותיו" (Zsidó hitű és Magyar erzésű polgár). לקראת סוף המאה, בתקופת כהונתו של ארמין ברגר (Berger Armin) כראש קהילת קאריי, ניתן היה להבחין בסימני השינוי: ההודעות בבית הכנסת, נוסח השבעת החיילים בבית הכנסת, וחלק מהתפילה נאמרו בהונגרית.

התמורה המשמעותית ביותר חלה בהשתלבות היהודים במקצועות החופשיים, כגון עורכי דין, רופאים, פובליציסטים, מהנדסים ועוד. בפני הצעירים היהודים נפתחה האפשרות להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה. ואכן, תוך זמן קצר היה מספר התלמידים היהודים במוסדות אלה גבוה משמעותית בהשוואה לשיעורם היחסי באוכלוסייה הכללית. לדוגמה, בשנת 1899 מתוך שלוש מאות ושישים הבוגרים בגימנסיה הפיאריסטית בקאריי שמונים היו ממוצא יהודי.

את מידת השפעתו של החינוך הגבוה על חיי יהודי העיר קאריי לא ניתן למדוד רק בשיפור במצבם הכלכלי, שכן יהודים בעלי יוזמה כלכלית היו גם במאה השמונה עשרה, אלא בתפקידים שהם מילאו בחיי העיר, המחוז והמדינה כולה. באמצעות רשימת האישים שלהלן ננסה לעמוד לא רק על הישגיהם אלא גם על התערותם העמוקה בחברה ההונגרית:

דר' אדלר אדולף (Adler Adolf) (1927-1854)

עורך דין ועורך עיתון. השלים את לימודיו בבודפשט. בשנת 1879 התמחה בבית המשפט המלכותי בקאריי והחל מחודש נובמבר בשנת 1882 זכה לשמש כעורך דין. בשנת 1898 התמנה לתובע הראשי בבית המשפט המחוזי בקאריי.

החל משנת 1893, ובמשך יותר משלושים שנים, היה עורכו הראשי של המקומון הפוליטי והחברתי בקאריי *Nagykároly es Vidéke*, וכתב בו מאמרים רבים. הוא נטל חלק מרכזי בחיים החברתיים והפוליטיים בעיר.

Rendkivüli kiadás. Ingyen példány.

XXXI. évfolyam. Nagykároly, 1914. julius 25. 29. szám.

NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE

TÁRSADALMI HETILAP.

Nagykároly város hivatalos hirdetéseinek közlönye.

Megjelenik minden szerdán.

Előfizetési árak:
Egész évre . . . . 8·— kor.
Fél évre . . . . 4·— „
Negyedévre . . . . 2·— „
Egyes szám . . . . —·20 „
Tanitóknak egész évre . . 6·— „

Főszerkesztő: Dr. Adler Adolf
Felelős szerkesztő: Rédei Károly.
Laptulajdonos és kiadó: a „Nagykárolyi Petőfi-nyomda Részvénytársaság".

Szerkesztőség: Kossuth-utcza 3. — Telefon 7
Kiadóhivatal: Széchenyi-utcza 37. — Telefon 76
Bérmentetlen leveleket elöttünk ismeretlentől nem fogadunk el.
Hirdetések jutányos áron közöltetnek.
Nyilttér sora 50 fill. Kéziratok nem adatnak vissza

Szerbia visszautasitotta az ultimátumot!

Háboru előtt!

אלדור אדולף (Aldor Adolf) (1901-1831)

רופא מחוזי ראשי ומנהל בית חולים. הודות להישגיו בניהול בית החולים בקאריי הוענק לו תואר אצולה. מאמריו בנושאים רפואיים הופיעו בקביעות בספרות המקצועית שהתפרסמו בווינה ובבודפשט. בנו לאיוש (Lajos) יליד קאריי (1872), עבד כרופא בבודפשט ובקארלסבאד. בנוסף למאמרים, שהופיעו בעיקר בכתבי עת גרמניים, כתב גם ספר בנושאים רפואיים.

אצ'אדי איגנאץ (Acsádi Ignác) (1906-1845)

היסטוריון. יליד קאריי, שם משפחתו המקורי: אדלר. הזכרנו את עומק התערותם של היהודים בחברה ההונגרית, שנותרו נאמנים לדתם, אצ'אדי הוא אחד הסמלים שלהם. הוא החל את לימודיו בפקולטה למשפטים ולפילוסופיה באוניברסיטת בודפשט ולאחר קבלת תואר דוקטור פעל בתחומי הפובליציסטיקה במספר עיתונים: *Századunk, Pesti Napló, Magyarország*. הוא נשאר נאמן לעיסוקו העיתונאי לכל אורך חייו. מאמריו בנושאים פוליטיים וכלכליים לא נפלו באיכותם מאלה שהשתייכו לתחום מקצועו העיקרי – היסטוריה. כתב מספר יצירות ספרותיות, כגון *Aranyország* (מחזה) *Fridényi bankja; Penzházasság*.; בין השנים 1891-1893 ערך את האנציקלופדיה הראשונה בהונגריה, *Kézi lexikon* בהוצאת Athenaeum.

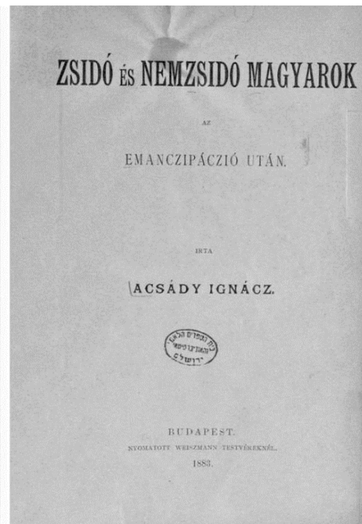
את פועלו בתחום מחקר ההיסטוריה החל בשנות השמונים של המאה התשע עשרה על ידי תרגומן להונגרית של מספר יצירות מופת, כגון שלושת כרכיו של לאופולד פון רנקה (Leopold von Ranke), *A római pápák története* (תולדות האפיפיורים מרומא); יוהאן קספר בלונצ'לי, (Johann Kaspar Bluntschli) *A Politika Története* (תולדות הפוליטיקה) בהוצאת האקדמיה למדעים ההונגרית. על אף פעילותו הענפה בתחום הפובליציסטיקה, את רוב מאמציו הקדיש למחקרים היסטוריים. בשנת 1888 נבחר לחבר באקדמיה ההונגרית למדעים (Magyar Tudományos Akadémia). בין יצירותיו הגדולות על ההיסטוריה של הונגריה נמצאות: (1903) *A magyar birodalom története* (תולדות הממלכה ההונגרית);(1906) *A magyar jobbágyság története* (תולדות הצמיתות ההונגרית). כהיסטוריון הוא עסק רבות בתולדות יהודי הונגריה. נזכיר אחת

מיצירותיו: *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció' után* (1883) (הונגרים יהודים ושאינם יהודים לאחר האמנציפציה). חלק מיצירותיו על תולדות היהודים הופיעו בשנתון של ה-IMIT (*Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat*): *A magyar zsidók a XVIII. Században* (1900) (היהודים ההונגריים במאה השמונה עשרה); *Az egyházi szellem és a zsidók* (1902) (רוח הכנסייה והיהודים); *A zsidók a magyarság múltjában* (1903) (היהודים בעברם של ההונגרים).

על מנת להמחיש את מורכבות רגשותיהם של כל אותם היהודים שראו עצמם בראש ובראשונה הונגרים (Magyarnak lenni) נצטט כאן מספר משפטים מיצירתו "הונגרים יהודים ושאינם יהודים לאחר האמנציפציה":

> הונגרי הוא שבשפתו, בלאומיותו וברגשותיו הלאומיים מכריז על עצמו כהונגרי. ... יצירתו של כוח עליון הוא ושל ההשגחה מהשמיים, שבני ארץ המדיארים מאמינים בדתות שונות, אך לכל הדתות ולכל בניו היא נתנה באופן שווה את האפשרות שיהיו פטריוטים הונגריים אמתיים... (Igaz Magyar hazafi legyen) מדוע אני מדבר תמיד על ההונגריזציה של היהודים! תביטו אל כל החבלים ההונגריים של הארץ... ותמצאו שהיהודים מזמן אותם ההונגרים כמו יתר התושבים. קיים שוני בדת, ביחסים החברתיים והכלכליים, אך אין שום שוני בשפה ובדבקות במולדת.

שער הספר " הונגרים יהודים ושאינם יהודים לאחר האמנציפציה"

באלוג ארמין (Balog Ármin)

נולד בקאריי בשנת 1859. סיים את לימודיו באוניברסיטת בודפשט. לאחר לימודיו התמנה כמורה להונגרית ולהיסטוריה וכספרן בסמינר הארצי לרבנים בבודפשט (Az Országos Rabbiképző Intézet). את יצירתו: *A keresztény latin irodalom* פרסם ב-*Egyetemes Irodalomtörténet* בעריכת היסטוריון הספרות Heinrich Gusztáv (1905). בשנת 1885 תרגם מלטינית להונגרית וכתב את המבוא ליצירתו של הפילוסוף האנגלי Francis Bacon, *Novum Organum*, משנת 1620, ומאנגלית תרגם את יצירתו של James Bryce "האימפריה הרומית הקדושה" שיצאה לאור על ידי האקדמיה ההונגרית למדעים. כמו כן הוא תרגם להונגרית את "האתיקה" (תורת המידות, Ethica) של הפילוסוף היהודי ברוך שפינוזה.

בלום אודון (Blum Ödön)

נולד בקאריי בשנת 1862. לאחר סיום לימודי רפואה בבודפשט בשנת 1891, נכנס לשירות משרד הפנים ההונגרי כרפרנט לענייני מחלות נפש, תחילה בתפקיד מפקח ולאחר מכן בשנת 1916 התמנה כיועץ מיניסטריאלי. כתב מספר ניכר של מאמרים בענייני מחלות נפש בכתבי עת מקצועיים שונים. לאחר יציאתו לגמלאות בשנת 1919 לקח על עצמו תפקידים מנהיגותיים בקרב החברה היהודית בהונגריה. פעמיים היה יו"ר ועדת הבחירות להנהגת הקהילה היהודית בפֶּשט. בשנת 1923 הוא נבחר ליו"ר הקהילה היהודית ברובע החמישי. בשנת 1925 רכש עבור הקהילה בנין, ושם בנה את בית הכנסת של הרובע. בנוסף הוא כתב באופן סדיר מאמרים בענייני דת ומנהגים בכתבי עת שונים.

פיש איגנץ (Fisch Ignác)

נולד בקאריי בשנת 1851, עיתונאי. במסגרת תפקידו סייר בכל אפריקה, בדרום אמריקה וצפון אמריקה. עם שובו, בשנת 1879, החל לעבוד בסוכנות הידיעות ההונגרית (Magyar Távirati Iroda). בהמשך היה שותפו של אצ'אדי בעריכת ה-*Kézi Lexikon*.

שטרן אדולף (Stern Adolf)

רופא צבאי. נולד בקאריי בשנת 1847. עסק רבות בנושאי מבנה הרפואה הצבאית. בשנת 1866, בזמן הקמת הצבא ההונגרי (a honvédséget), לקח חלק בארגון שירותי הבריאות של הצבא, בתחילה כרופא חטיבתי ולאחר מכן כרופא חטיבתי ראשי. מאמריו המקצועיים התפרסמו במספר כתבי עת: *A Honvéd; Militär Zeitung ; Wehrzeitung*, וב- *Ludovika Akadémia Közlönye*.

ברודי מיקלוש (1949-1877) (Brody Miklós)

מנצח תזמורת, מלחין ואומן שחמט. נולד בקאריי.

סיים לימודי משפטים ומוזיקה באוניברסיטה בבודפשט ובהמשך קיבל תואר דוקטור באוניברסיטת קלוז'. ניצח על התזמורות בפֶּץ', גראץ ופוז'ון (היום בראטיסלבה). לאחר מכן היה מנהלו המוזיקלי של ה- Népszínház-Vígopera (תיאטרון העם והאופרטה) בבודפשט. החל משנת 1910 הועסק בחוזה על ידי ה-Nemzeti Szinház (התיאטרון הלאומי) בקלוז', ולאחר הזזת הגבולות עבר לנצח, עד לפרישתו לגמלאות בשנת 1936, על התזמורת של ה-Opera de Stat Român (תאטרון האופרה הממלכתית הרומנית) בקלוז'. הלחין מספר אופרטות בסגנון מוזיקלי ששורשיו במסורת הקלאסית-הרומנטית. בין יצירותיו החשובות: האופרטה "ABC" משנת 1903, *Férjhez megy a feleségem* (אשתי מתחתנת) משנת 1921, *Thámár* (תמר) משנת 1922 או כפי שהוצגה בבודפשט: *Az ígéret földje* (הארץ המובטחת) משנת 1929. הלחין את האופרה *Jerikó leánya* (בת יריחו).

ברודי נחל הצלחות רבות בשדה השחמט. עד סוף מלחמת העולם הראשונה נחשב כשחמטאי הונגרי בעל הצלחות בתחרויות בינלאומיות. עם סיום המלחמה והזזת הגבולות הפך ברודי לאזרח רומני ויצג אותה בשלוש אולימפיאדות: בשנת 1926 בבודפשט – זכה עם קבוצתו במדליית הברונזה, בשנת 1928 בהאג ובשנת 1935 בוורשה.

ד'ר רוז שאמו (Dr. Rooz Samu) (1850-1913)

במשך 37 שנים פעל כעורך דין מוערך בקרב הקהילה ושימש במשך שנים רבות כרשם של בית המשפט המחוזי בקאריי. במשך מספר שנים מילאה את התפקיד של היו"ר של קהילת הסטאטוס קוו בקאריי. היה ידוע כנואם פופולרי שבאירועים חגיגיים התבקש על ידי ראש העיר לשאת דברים בשם רשויות העיר. להלן בפרק ד יובא נאומו לרגל חנוכת הבניין החדש של בית הספר של קהילת סטאטוס-קוו בקאריי, והמאמר שהופיע בכתב העת מבודפשט *Egyenlőség*. לפי המאמר ד"ר רוז שהיה יושב ראש וועדת הבנייה, מסר ב"מילים נלהבות" את הבניין לנשיא בית הספר Peiszner Lajos. הנשיא בתורו, קרא לפני הקהל את תולדות בית הספר, שספר חמישים שנים מיום היווסדו.

קאבוש אדה (Kabos Ede) (1923-1864)

שמו המקורי: רוזנברג אלברט אדה, סופר ועיתונאי יליד קאריי. לאחר לימודיו התיכוניים נרשם לפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת בודפשט. אך עד מהרה הפסיק את לימודיו ובחר לעבוד ככתב בעיתון *Egyetértés* ולאחר מכן ב-*Országos Hírlap* של Mikszáth Kálmán. החל משנת 1899 נכנס לעבוד ב-*Budapesti Napló* ובשל סגנון כתיבתו המיוחד כתב בעיתון את רוב המאמרים הראשיים. החל משנת 1905 ועד לפרישתו מהעיתון בשנת 1907 שימש כעורכו הראשי. בשנת 1913 יסד ועד 1919 היה עורכו של השבועון האילוסטרטיבי *Érdekes Újság* ובה בעת כתב את המאמרים הראשיים ב-"*Pesti Hirlap*". בין יצירותיו החשובות, שפורסמו גם כאוסף, נמצאות: *Az Elzüllöttek, Vásár, Harakiri, Koldusok, Fehér eszakák, Por, Vándorok, A csengeri kalapok, A verebek* ועוד. כתב מספר מחזות אך בתחום זה זכה להצלחה פחותה. ברבים מהרומנים והנובלות שכתב, הוא מתאר באהבה רבה את הסביבה יהודית בצבעים טבעיים, ומחייה בה דמויות יהודיות מקרב האזרחים הקטנים תושבי עיר הבירה, או עיירות השדה.

קובש איז'ו (Köves Izsó, Izidor) (1917-1853)

צייר. נולד בקאריי, ובגיל 14 עזב את בית הוריו ועבר לפֶּשט. בשנת 1875 החל ללמוד ציור ב-Mintarajziskola ובשנת 1879 הוסמך להוראת הציור. שנה לאחר מכן עבר לפריס והשתלם אצל Fleury, Laurens, Leroux. בשנת 1882 התמנה למורה לציור בבית הספר לבנים של הקהילה היהודית מפשט. בין ציוריו הרבים ישנם אחדים בעלי נושא יהודי: "*Hazátlanok*" (ללא מולדת), "*Mendelssohn Nagy Frigyes előtt*" (משה מנדלסון לפני פרידריך הגדול), " *Spinoza bírái előtt*" (שפינוזה לפני שופטיו), "*A zsidók Titus római diadalmenetében*" (היהודים בתהלוכת הניצחון של טיטוס ברומא) ציור בעבד עליו 20 שנים[2], "*A tortozai hitvita*" (ויכוח טורטוסה).

2 לצערנו, כל מאמצנו לאתר את בעל הציור היום ומקום אחזקתו לא זכה להצלחה. יודעים רק שבשנת 1923 הציור הובא לארה"ב, נרכש על ידי Arthur Lasslow והוצג בשנות השלושים בתערוכה בגלריית אנדרסון בניו יורק. סקיצות בודדות מהציור ניתן לראות במוזיאון של בודפשט.

קובש איז'ו – דיוקן עצמי, על רקע ציור של חורבן בית המקדש בירושלים

כמתואר לעיל, התפשטותם של הליברליזם, ההשכלה והאמנציפציה שינו ללא הכר את החברה היהודית. החל מעבר מחברה המאורגנת על בסיס דתי בקהילות יהודיות קורפורטיביות לקבלת העיקרון האומר ש"כל אדם תהא דתו אשר תהא, יש לו חלק בחיים הפומביים". לראשונה נדחקה הקהילה לשוליים והפרט היהודי הועמד בפני העולם החיצוני שסובב אותו. המצב החדש העמיד אתגרים חדשים בפני הציבור היהודי החל מן הלבוש, דרך השפה, סגנון החיים וכלה בהתייחסות חדשה אל הסביבה הנוצרית. דורות של משכילים תרו אחר פתרונות למצב החדש בהתאם לעקרון "היה יהודי באוהלך ואדם בצאתך". כמובן, על מנת לענות על צרכי השעה, בעקבות המצב החדש, נדרשה בנייה מחדש של מבנה הקהילתי המסורתי, שהרי תוך זמן קצר היהודים היו נוכחים ברוב תחומי החיים הכלכליים, המסחריים והאינטלקטואליים.

במקביל לתהליכים שתוארו לעיל החלה התבצרות של היהדות החרדית והתחזקות של הרבנות, בעיקר ביהדות טרנסילבניה וקרפטו רוס. התפתחויות שהובילו להתהוותה של אורתודוקסיה יהודית בעלת מאפיינים ייחודיים ליהדות הונגריה. בשונה מארצות המערב, כגון צרפת וגרמניה, שבהן היהדות החרדית נחלשה, בהונגריה התרחש תהליך הפוך. על אף הופעתם של הזרמים החדשים, האורתודוקסיה היהודית בהונגריה התעצמה, בין היתר, הודות לגידולה עקב הגירה יהודית מגליציה. הזרמים החרדיים התנגדו לקבלת שוויון הזכויות מאחר שלדעתם הוא הוביל להתערות מוגברת בסביבה הנוכרית ולדחיית הגאולה. הם ראו בשוויון הזכויות "עבדות בתוך חירות", ושאפו להשיב את המצב לקדמותו. הזרמים השמרניים ההונגריים, שהתנגדו להענקת שוויון ליהודים, נתלו בעמדתם הבדלנית של החרדים, וטענו שבשל מספרם הרב, ואופייה הבדלני של הדת היהודית, לא ניתן למזג את מאמיניה בחברה ההונגרית הנוצרית. משום ששני זרמים סותרים של הדת היהודית, עלו והתחזקו

בעת ובעונה אחת, המאבקים ביניהם החריפו והובילו לקרע ולפירוד הבלתי נמנעים (על הפירוד בקהילה היהודית בהונגריה בכלל ובקאריי בפרט, ראה להלן, וכן בפרקים הדנים במבנה הקהילה, ברבניה וראשיה לדורותיהם).

חוק שוויון הזכויות העניק ליחיד היהודי זכויות שוות ליתר התושבים אך הקולקטיב היהודי לא זכה להכרה מלאה כעדה דתית ולא נהנה מאותן זכויות שמהן נהנו העדות הנוצריות (הקתולית או הפרוטסטנטית). הדת היהודית הופלתה לרעה מבחינה משפטית, וזכתה למעמד של דת מוכרת בעלת זכויות מצומצמות ולא יותר מכך. לאחר קבלת שוויון הזכויות שאפו היהודים להשיג לדתם מעמד של דת מקובלת. בחזית המאבק עמדה תנועה ליברלית של צעירים יהודים, שהיו כבר דור שני לאמנציפציה. נעשו מספר ניסיונות לתיקון המצב בעזרת הצעת חוק שהגיש השר לענייני דתות הברון יוז'ף אטווש (Eötvös). הניסיונות נעשו בסמוך לתקופת קבלת שוויון הזכויות, בשנות השבעים של המאה התשע עשרה, אולם מחמת התנגדות הקתולים הצעת החוק לא התקבלה. בתחילת שנות התשעים בשלו התנאים לתיקון מעמדה של הדת היהודית על אף התנגדותם של חלק משמעותי מהפוליטיקאים ההונגריים, והתנגדות חלקים גדולים של הקהילות החרדיות. האחרונים לא ראו בעין יפה את הסרת המחיצות בין היהודים לגויים, וחששו שהשוויון יקל על המרת הדת ויאפשר נישואי תערובת באופן חוקי. החוק שהעניק שוויון לדת היהודית נכנס לתוקפו בתאריך שניים בנובמבר שנת 1895. ללא ספק, החוק המכיר בדת היהודית סימל הישג מדיני לא מבוטל של יהדות הונגריה, על אף שפגע באחדותה הפנימית על ידי כך שהקל את המרת דת ונישואי תערובת.

פילוג הקהילה בקאריי עקב החלטות הקונגרס של יהודי הונגריה.

לאחר שקונגרס יהודי הונגריה (1868-1869) קבע את אופן ארגון הקהילות היהודיות, שהביא לפילוג בין הקהילות האורתודוקסיות השמרניות לבין הנאולוגיות, החליט רבה של קאריי, הרב מאיר פרלס, לא להצטרף אליהם ולהשתייך לקהילות ה"סטאטוס קוו". באותם הזמנים נהנה הרב פרלס מיוקרה כלל ארצית רבה, שאיפשרה לו להגן על החלטתו להמשיך ולנהל את חיי הדת של קהילתו במתכונתם הקיימת. על אף שהקהילה הייתה אורתודוקסית באופיה הוא החליט להתרחק מארגון הגג של האורתודוקסים "הלשכה המרכזית של הקהילות האורתודוקסיות האוטונומיות". הודות ליוקרתו ופרסומו, חברי הקהילה שהתנגדו לעמדתו נמנעו בתחילה מנקיטת פעולה כלשהי כנגדו. רבנים חשובים וידועים ניסו להפעיל לחץ כדי לשנות את עמדתו של הרב מקאריי אך לשווא. לאחר המתנה סבלנית של כעשר שנים, שבהם הרב פרלס לא הראה שום סימן שהוא עומד לצרף את קהילתו אל ארגון הקהילות האורתודוקסיות, בשנת 1881 כשישים משפחות התפלגו מהקהילה והקימו קהילה אורתודוקסית נפרדת. בקבוצת הפורשים היה יצחק פרוינד שפעל במרץ רב כדי להתפלג מהקהילה המקורית ולהקים קהילה אורתודוקסית.

לצערנו, אין בידינו עדויות ומסמכים המתארים את ראשיתה של הקהילה האורתודוקסית בקאריי. את שמות ראשי הקהילה שלהלן שאבנו מהלקסיקון של Péter Újvári (*Magyar Zsidó Lexikon*):

לרב הקהילה האורתודוקסית נבחר הרב **יעקב משה שוורץ**. ראשי הקהילה היו יצחק פרוינד (Freund Ignác), ליפוט אדלר (Adler Lipót), מטיאש רוט (Róth Mátyás), ז'יגמונד גרוס (Grosz Zsigmond). לאחר פטירתו של הרב שוורץ בשנת 1908 נבחר לרב הקהילה הרב שאול בראך.

מצבתו של הרב מאיר פרלס בבית הקברות הישן בקאריי

למזלנו מצאנו בספרייה הלאומית בירושלים את דו"ח הפעילות הכספית של קהילת הסטאטוס-קוו בקאריי לשנת 1901. הדו"ח, שפורסם בשנת 1902, משקף את ההכנסות וההוצאות בחמש השנים שקדמו לשנת הפרסום, והמאזנים שופכים אור על התנהלות הקהילה בסוף המאה התשע עשרה. ראוי לציין שחוברת הדו"ח הגיעה לספרייה הודות לנדיבותו של מר יורוביץ יָנו ז"ל.

בדף הפתיחה של החוברת הנהלת הקהילה מביעה את תודתה על האמון שזכתה לו מצד החברים בחמש השנים האחרונות שקדמו להוצאת הדו"ח. בנוסף חברי ההנהלה באותו זמן מבקשים שגם בבחירות הבאות יבחרו הנהלה שיהיה ביכולתה לסיים בהצלחה את היצירה שהחלו בה ("ki az általunk megkezdett művet be is fejezze"). לדבריהם, בשל הקשיים הרבים הצלחת הגשמת המשימות מותנית בכך שכל חברי הקהילה יהיו מאוחדים ויתמכו במוסדותיה. בקטע הסיום הנהלת הקהילה מציינת:

> מאחר ורק בדרך הזו יכולים להתחזק חיי קהילתנו, אנו מבקשים שישררו בינינו שלום, הבנה הדדית ואחוה, כדי שקהילתנו תמשיך להשתייך גם בעתיד לקהילות האחיות (status quo) במולדתנו...

> Mivel csak így szilárdulhat meg hitközségünk élete, kérjük, legyen közöttünk békesség, egyetértés és testvériség, hogy a mi hitközségünk hazánk testvérhitközségei között továbbra is...

קודם שנפרט את עיקרי הדו"ח נציין את שמות בעלי התפקידים בקהילה, אלה החתומים על המאזנים. הרב הראשי: אפרים פירט – Fürth Ferencz; סגן הרב: יעקב פרלס – Perlsz Jakab; ראש הקהילה: שפיץ אנטל – Spitz Antal; אחראי על קופת הקהילה: ברודי מיכאל – Bródy Mihály ; יו"ר ועדת הביקורת: צוקור מארטון – Czukor Márton; חברי ועדת הביקורת: וייס לאיוש – Weisz Lajos ופיסנר לאיוש – Peiszner Lajos; נוטריון: נאומן פרנץ – Neumann Ferencz.

הכנסות עיקריות: ממיסי חבר – 5,319 korona (כתרים), משחיטת עופות – 5,223 כתרים; משחיטת בהמות – 2,070 כתרים; ממכירת בשר כשר – 3,259 כתרים; משכר דירה – 2,850 כתרים; משכר לימוד התלמידים ועזרה עירונית – 2,913 כתרים; חסכונות – 1,700 כתרים; עזרה עירונית לרכישת ספרים לתלמידים עניים – שלושים ושלוש כתרים. סה"כ ההכנסות לשנת 1901: 25,382 כתרים.

הוצאות עיקריות: שכר עבודה לבעלי תפקידים – 7,460 כתרים; סגל המורים והמלמדים – 4,300 כתרים, גמילות חסדים – 1,488; ריביות והחזרי הלוואות – 4,567 כתרים; ניקוי ארובות – עשרים ושש כתרים ושישים פרוטות. המאזן מסתכם בעודף של 2,211 כתרים ו ארבעים וחמש פרוטות.

על מאזן אחזקת בית הכנסת חתומים שני בעלי תפקידים נוספים, השמשים של בית הכנסת: קוהן מארקוס - Kohn Márkusz וטאוב אדה Taub Ede. ההכנסות העיקריות הן מתרומות לבית הכנסת – 1,310 כתרים, מתשלומים עבור מקומות ישיבה – 325 כתרים ומאפיית מצות של פסח – 232 כתרים. כמובן ישנה הכנסה מקופות הצדקה – שמונה עשרה כתרים ושמונים ושלוש פרוטות. בצד ההוצאות בולטות: עזרה לעניים – 342 כתרים, הוצאות מיוחדות לרגל החגים – 443 כתרים, הוצאות עבור התאורה – 296 כתרים וכמובן עבור יין לקידוש – שתים עשרה כתרים.

בתכנון תקציב הקהילה להוצאות הצפויות לשנת 1902 רשומות משכורותיהם השנתיות של בעלי התפקידים: הרב הראשי (אפרים) Fürth Ferencz – 2,400 כתרים; סגן הרב Perlsz Jakab – אלף כתרים; המפקח על ענייני נהול הכספים, הנוטריון Neumann Ferencz – ארבע מאות כתרים; החזן Kofler Ignácz – 1,400 כתרים; השוחט-מוהל והאחראי על תשלומי מסי הגאבלה (-gabella kezelő) (מס עקיף שהוטל על השחיטה הכשרה של עופות ובהמות) Kronovit Vilmos – אלף ומאה כתרים; השוחט-מוהל וגובה מיסים Schvarcz Jakab – שמונה מאות כתרים; שרת בית הכנסת Veiszberg Gyula – 360 כתרים. שכר עבודה לצוות המורים: המורה המנהל Liszer Jakab – 1,400 כתרים; Riezenbach Mór – אלף כתרים; Grosz József – אלף כתרים; Baján Irén – תשע מאות כתרים. גם אלמנתו של הרב הראשי הקודם (מאיר) Perlsz Májer נהנתה מהכנסה שנתית של 1,200 כתרים מטעם הקהילה.

לרשות הקהילה עמדו מספר קרנות שיסדו אישים בעלי אמצעים, חברי קהילת יהודי קאריי. כנראה, שקרנות אלו שימשו את הקהילה לכיסוי ההוצאות הגדולות, כגון בניית בתי כנסת ובתי ספר. על ראשי הקהילה חלה החובה לדאוג מידי שנה למימון החזרת הריבית וחלק מהקרן.

A NAGYKÁROLYI

IZRAELITA HITKÖZSÉG

1901. évi

ZÁRSZÁMADÁSA.

a Jeruselaimi könyvtárnak átadta Jurovits Jenő Carei 1979. December havába

NAGYKÁROLY,
NYOM. SARKADI N. ZSIGMOND KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1902.

Tisztelt hitközségi tagok!

Működésünk 5-ik évi eredményét van szerencsénk jelen zárszámadásokkal Önök megbirálása alá bocsátani. Hogy működésünk nem volt meddő, mutatták az évről-évre Önök elé terjesztett jelentések, azonban — sajnos — most csak a vég kezdetéhez értünk. Mert a hitközség vezetésének átvétele alkalmával oly kedvezőtlen állapotot találtunk, melyet elsősorban helyrehozni és a hitközséget a rendes medrébe visszaterelni kellett.

Öt évvel ezelőtt el nem mondott programmbeszédünk volt: hitközségünk intézményeinek fejlesztése, épületeink gyökeres reconstruálása, zilált anyagi viszonyaink rendezése és hitközségi adónk igazságos és arányos alapon leendő kivetése.

Ezen czélok eléréseért küzdöttünk és habár egészben nem sikerült, mégis önérzettel pillantunk vissza működésünkre.

Tervünk volt kultuszadó terheinknek könnyitését eszközölni, de sajnosan kellett tapasztalnunk, hogy számos hitközségi tag ellenünk működött az által, hogy a testvérhitközség intézményeit támogatta és az anyahitközséget mellőzve, készakarva kárositotta.

Midőn tehát a hitközség vezetésétől — melynek érdekében 5 év óta lelkiismeretesen fáradoztunk, — visszalépünk, megköszönjük az eddig belénk helyezett bizalmat, és tesszük ezt azon kérelommel, hogy oly elöljáróságot válasszanak, ki az általunk megkezdett művet be is fejezze, mert bizony nagy és nehéz feladat előtt állunk még, de annak megoldása csak ugy válhatik lehetségessé, ha minden egyes hitközségi tag összetart és kizárólag a mi intézményeinket támogatja.

Mivel csak igy szilárdulhat meg hitközségünk élete, kérjük, legyen közöttünk békesség, egyetértés és testvériség, hogy a mi hitközségünk hazánk testvérhitközségei között továbbra is, mint anyahitközség, fennállhasson.

Nagykároly, 1901. deczember hó 31.

Hitrokoni üdvözlettel

Az elöljáróság.

שער חוברת דו"ח הכספים של קהילת קאריי משנת 1901

		K	f	K	f
	I. Állandó adósságok:				
1	Mandel-Spitz alapitvány	20000	—		
2	Rooz Ezékiel „	6000	—		
3	Blum József „	2810	—		
4	Blum Sára „	2200	—		
5	Salamon Májer „	840	—		
6	Spitz Eszter „	588	—		
7	Blum Jakab „	210	—		
8	Tanulók segélyző „	600	—		
9	Ehrenstein Mózes „	80	—	33328	—

6	Alapitványi kamatok	2892	36
7	Kölcsönkamatok	275	76
8	Tőketörlesztés	1400	—

הקרנות וההחזרים השנתיים של הריבית והקרן

לאחר פטירתו של הרב אפרים פירט (1912) נבחר לרבה של קהילת הסטאטוס-קוו בקאריי הרב אליעזר (לאזאר) שיינפלד. את משרת יו"ר הקהילה מילא ארמין ברגר (Berger Ármin). בהנהלתה כהנו אישטוון אנטאל (Antal István) ואדולף אדלר (Adler Adolf). ראש החברה קדישה היה ינו קאופמן (Kaufmann Jenő).

ב 29 לחודש פברואר 1913 נערכו במסגרת קהילת הסטאטוס קוו הבחירות לגוף המייצג של הקהילה. עורך הדין שאמו רוז (Rooz Samu) מילא את התפקיד היו"ר של ועדת הבחירות. ואלה הם האישים שנבחרו מתוך כלל חברי הקהילה:

dr. Adler Adolf, dr. Antal István, Berger Ármin, Bing Mór, Brichta Miksa, Bródy Mihály, id. Blau Ignác, Bechmann József, Breider Albert, dr. Cukor Márton, Csenged Mór, Fried Bernát, Grünfeld Miksa, Hermann Samu, Illés József, Kaufmann Jakab, Kaufmann Jenő, id. Kaufmann Adolf, Kaufmann Izidor, Kardos Mihály, Kalafoni Jenő, Klein Ignác, Klein Ede, Klein Ferenc, Kepets Herman, Lichísehin Lajos, Láng Samu, Niedermann Samu, Peiszner Lajos, Politzer Ignác, Rooz Mór, Rooz Samu, dr. Rooz Elemér, Rosenthál Jakab, Rosenberg Aernát, Rosenberg Sámuel, Sternberg Mór, Sternberg Lipót, ifj. Sternberg Sándor, dr. Sternberg Géza, Sternberg Jenő, Schiff Gyula, Schwartz Samu, Singer Lipót, Weisz Lajos, Weisz Mózes, Weisz Jakab, Weiszmann Jakab. מחליפים: Berger Jenő, Cutrin Bernát, Kardos Lipót, ifj. Kaufmann Adolf, Rosenzweig Mór, Spitz Dénes, Strausz Dezső, dr. Sternberg Zoltán, Szegő Ödön, Taub Ede.

מצבה הדמוגרפי והכלכלי של קהילת יהודי קאריי

לצערנו, לא נשתמרו מאותה תקופה מספיק תעודות כדי שנוכל לבסס עליהן את תיאור תולדות הקהילה היהודית בקאריי. לא רק הקהילות היהודיות מאזור זה הושמדו עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, גם הארכיונים שלהן זכו לגורל דומה, מצב זה אינו מאפשר לשחזר את ההיסטוריה הפנימית של קהילות אלה במלואה. במידת הניתן, אנו נשתדל לבסס את הנכתב להלן על קהילת קאריי, על היקשים ממפקדי אוכלוסין והמחקרים הסטטיסטים שנערכו בתקופה זו על כלל יהודי המחוז.

תוצאות המפקד משנת 1869 – הראשון שנערך לאחר הקמתה של המדינה הדואלית, האוסטרית-הונגרית – מראים את חשיבותה של קהילת יהודי קאריי. קהילה זו הייתה הקהילה הוותיקה ביותר במחוז, ומבחינת גודלה ומצבה הכלכלי עלתה על יתר הקהילות במחוז. יחד עם זאת, יש לציין, שבחלקה הראשון של המאה התשע עשרה חלקה המזרחי והצפון-מזרחי של הונגריה, נחשב לאחד האזורים הפחות מפותחים בממלכה, בשל ההיסטוריה הסוערת שלו, ובשל מיקומו הפריפריאלי. באזור לא היו מפעלי תעשיה כלל. תחום הייצור הוגבל לבתי מלאכה קטנים (מנופקטורות), מכל הסוגים שבעליהם היו מאורגנים בגילדות. החל משנת 1869, עם תחילת סלילתן של מסילות הברזל, הופיעו הסימנים הראשונים לפיתוחו של המחוז בכלל ושל העיר סאטמר בפרט, שהפכה עם הזמן לאחת הערים התעשייתיות החשובות בצפון טרנסילבניה.

נשוב עתה לדון במפקדים מתחילת המאה העשרים. נקודה ראויה לציון היא ההבדל בין הגדרת היהודים במפקדי האוכלוסין בהונגריה, בשנים 1900 ו-1910, לבין זה שנערך בטרנסילבניה בשנת 1930 תחת שלטון רומני. לפי המפקד ההונגרי, הודות למדיניות האסימילציה של ממשלת הונגריה, היהודים נחשבו לאזרחים בעלי לאומיות הונגרית אך בעלי דת יהודית (izraelita vallású magyar) ושפתם הייתה כמובן הונגרית. לפי המפקד הרומני, עקב מדיניות הדה־אסימילציה של ממשלת רומניה, היהודים נחשבו ללאום נפרד ושפתם יידיש או עברית. הסיבה לכך, הייתה שאיפת המדינה הרומנית לצמצם ככל האפשר את גודל האוכלוסייה ההונגרית שעברה לשלטונה. במקביל מדיניות זו שירתה גם את מטרתם של הארגונים הציוניים, שבתור ארגונים לאומיים נאבקו לעצור את התערותם העמוקה של היהודים בחברה ההונגרית. כאן המקום לציין שלפי המפקד ההונגרי משנת 1910 התפקדו בקאריי 2,491 אזרחים בעלי דת יהודית, כ-15.5% מאוכלוסיית העיר, וכ-90% מהאוכלוסייה היהודית של המחוז הצהיר שההונגרית היא שפת אמו. בסוף המאה התשע עשרה האוכלוסייה היהודית במרחבי האימפריה האוסטרית-הונגרית בכלל, ובקאריי בפרט, גדלה בנוסף לריבוי הטבעי גם הודות להצטרפותם של היהודים מרוסיה, שברחו מפני הפוגרומים שנערכו נגדם בשנים 1882-1881, לאחר רצח הצאר אלכסנדר השני.

כפועל יוצא מהפשרה בין אוסטריה והונגריה, ומקבלת האמנציפציה בשנת 1867, נפתחו לפני היהודים אפשרויות בלתי מוגבלות להשתלב בחיים הכלכליים בחברה ההונגרית. החלה התעוררות

ופריחה בחיים הכלכליים גם בקרב תושבי הערים החקלאיות הקטנות. כתוצאה מכך, יותר יהודים שכרו חלקות חקלאיות ועם הזמן רכשו אותן. נוכל לבחון את התערותם ותפקידם של יהודי מחוז סאטמר במחקרים סטטיסטיים שפורסמו בשנים 1906 ו-1915 על בסיס המפקדים משנת 1900 ושנת 1910 בהתאמה ב: "*Magyar Statisztikai Közlemények, A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása*" (מפקד האוכלוסין, מדינות הכתר ההונגרי, הלשכה הלאומית ההונגרית לסטטיסטיקה, שנת 1906 ושנת 1915).

במבט ראשון, בולט לעיין הנתון לפיו רוב יהודי המחוז, כ-15,900, עסקו במקצועות המסורתיים, לאמור: במסחר, בבתי מלאכה, בבנקאות וחברות אשראי, וחלקם גם במפעלי תעשיה. נתון שני הראוי לציון הוא שהיהודים לקחו חלק ברוב המגזרים הכלכליים. בחקלאות רואים ירידה בין שנת 1900, שבה כ-5,000 יהודים התפרנסו באופן מלא מחקלאות, ובין שנת 1910 שבה רק כ-3,500 התפרנסו מחקלאות. מנגד יש עליה במספר היהודים בעלי המקצועות החופשיים והעוסקים בענייני דת, כ-1,500 בשנת 1900 לעומת 1,700 עשר שנים לאחר מכן. הרישום כולל גם נתון מעניין על היהודים ששרתו בצבא. כנראה, שבתקופה זו מקצוע החיילות לא משך באופן מיוחד את היהודים לעסוק בו: בכל המחוז מדובר על שישים ושישה אנשי צבא בשנת 1900 לעומת שישים ושבעה אנשי צבא עשר שנים לאחר מכן (ניתן לתהות כמה מהם היו מקאריי?).

אם נשווה בין התפלגות המקצועות החופשיים והדתיים בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה ובין העשורים הראשונים של המאה העשרים, נגלה שבעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה היהודים התאפיינו במקצועות כגון רבנים, מורים, פקידים בקהילה, דיינים ומשרתים אחרים בקודש. לעומת זאת, בתחילת המאה העשרים נבחין שיותר ויותר יהודים היו במקצועם עורכי דין, רופאים, מהנדסים, רוקחים, בנקאים, מרצים, עיתונאים, סופרים וציירים.

משום שכלכלת העיר קאריי התבססה בעיקר על חקלאות, יש עניין במה שניתן לדלות מהרישומים הסטטיסטיים אודות חלקם של היהודים בתחום. מהרישומים ניתן ללמוד על מספרם של היהודים בעלי החוות החקלאיות הגדולות (מעל אלף דונם, hold) והקטנות יותר, ולהקיש על מיקומם הגיאוגרפי. בשנת 1910 במחוז סאטמר כולו (להוציא את העיר סאטמר עצמה), מתוך 118 בעלי אדמות מעל אלף דונם, שלושים ושלוש היו יהודים (אחוז גבוה לכל הדעות), לפי ההתפלגות הבאה אחד עשרה גברים יהודים עסקו למעשה בחקלאות, לעומת שבעה שעל אף רכושם הגדול בקרקעות עסקו בתחום אחר (כנראה שהשכירו את השדות לאחרים); חמישה עשר נשים יהודיות רשומות בקבוצה זו אף על פי שאף לא אחת מהן עסקה למעשה בחקלאות (כנראה שרובן היו אלמנות). מהנתונים נוכל להניח, שהודות למרכזיותה של קאריי בתחום החקלאות, רוב היהודים בעלי החוות הגדולות גרו בעיר או בכפרי הסביבה.

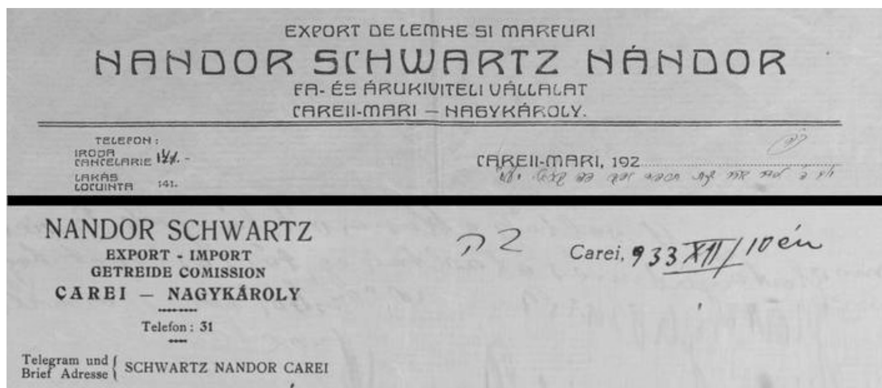
ואומנם, חלק מהמשפחות היהודיות בקאריי הצליחו להקים חוות חקלאיות גדולות שאת תוצרתן הובילו אל כל קצוות האימפריה ואף מעבר לגבולותיה. לפי "הלקסיקון היהודי-ההונגרי" של אויוארי משנת 1929, מספר יהודים חברי הקהילה הקימו "חוות חקלאיות לדוגמא" (mintagazdaságokat). בני משפחת ברגר (Berger): Ármin, Miklós ו Jenő; Spitz László; Grünfeld Miksa; Berster Miklós יסדו אחוזות חקלאיות גדולות שהועסקו בהן מספר רב של עובדים חקלאיים מכפרי הסביבה. שמעתי מפי חמי אֶלֶק לוסטיג, ששימש שנים רבות כאדמיניסטרטור-מדריך חקלאי (ispán) באחוזות משפחת ברגר, שרכבת משא מיוחדת הייתה עוצרת על יד החווה כדי להעמיס עליה תוצרת חקלאית ולהובילה אל יעדים שונים בהונגריה ורומניה וגם מעבר לגבולות ארצות אלה.

נכון הדבר שחלקים גדולים מגידולי השדה ומטעי הפרי היו בידי יהודים, בבעלותם או בשכירות, וכן שליהודים רבים היו הכנסות מחקלאות, אך לפי הרישומים מעט מאד מהעובדים בחקלאות היו אכן יהודים. במחוז סאטמר כולו בשנת 1910, מתוך 34,221 פועלים חקלאיים רק 209 היו יהודים לפי דתם (176 גברים ושלושים ושלוש נשים). לא כך היה המצב בתחום הפקידות והאדמיניסטרציה. מתוך מספר כולל של 243 פקידים שמונים ושמונה היו יהודים (כולם גברים).

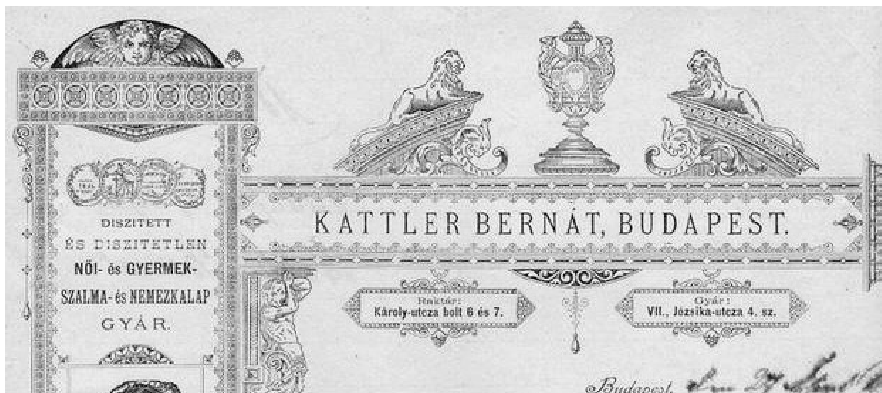
כאמור רוב היהודים במחוז בכלל ובקאריי בפרט עסקו במסחר. לפי שיטת המסחר ניתן להבחין בארבע קבוצות של סוחרים: סיטונאים, קמעונאים, רוכלים והמוכרים את מרכולתם מדלת לדלת (házalók). היהודים יסדו בעיר את שיטת המסחר בסיטונאות ואת המכירות מדלת לדלת.

נציין כאן את הסוחרים היהודים הבולטים בקאריי, שמילאו תפקיד חשוב בחיי הכלכלה והקהילה בעיר: רוזנברג ינאו (Rosenberg Jenő) – סוחר תבואה ושותף במפעל ליצור לבֵנים Reitler & Rosenberg; שפיץ שמואל – בעל בית מסחר לצבעים; וייס דז'ו (Weisz Dezsó) – בעל חנות למזון; שוורץ מיהלי – סוחר בדים; רוט ויקטור - יצרן וסוחר יינות; רוט ליפוט – סוחר במסחר כללי; טאוב בֶאלה – בעל חברה להובלות; Frid & Wasserlang – סוחרים בתוצרת חקלאית; וינברגר שמואל – בעל בית מסחר לנעליים; שוורץ נאנדור – סוחר בעצים ובתבואה חקלאית.

לפי הלקסיקון של אויוארי, יהודי קאריי לקחו חלק חשוב בבנקאות ובחברות האשראי. מַרְטון ואיגנאץ קאופמן יסדו את הבנק "למסחר ולתעשיה" (Kereskedelmi és Iparbank). בשנת 1926 מֶנ'היירט מוסקוביץ' כיהן במשרת יו"ר "בנק העם" (Népbank). באותה תקופה כיהנו לאיוש וייס (ראש הקהילה) וגֶזה שטרנברג (מנהל בית החולים) כדירקטורים בקופה העירונית הציבורית (A Városi Takarékpénztár).

על אף היותה של העיר קאריי מרכזו האדמיניסטרטיבי והפוליטי של מחוז סאטמר, רוב מפעלי התעשיה הגדולים שבהם הועסקו פועלים רבים, והיו בבעלות יהודית, נוסדו בעיר סטמר הסמוכה. בקאריי נוסדו על ידי יהודים מספר מפעלי תעשיה קטנים. לעיל, הזכרנו את המפעל ליצור לבֵנים "רייטלר את רוזנברג". המפעל לייצור נייר של האחים ויינברגר (Weinberger) נחשב למפעל הגדול ביותר בעיר, והועסקו בו כשש מאות עובדים. כאן ראוי לציין שלפני שיהודי קאריי הועברו לגטו בעיר סאטמר, הם רוכזו תחילה בשטחם של שני המפעלים המוזכרים לעיל. מספר יהודים ילידי קאריי יסדו גם בערים אחרות מפעלי תעשיה וחברות מסחריות להפצת תוצרתם, ביניהן בעיר הבירה בודפשט. הידוע מביניהם הוא המפעל לייצור כובעים של ברנרד קטלר.

מלחמת העולם הראשונה

לרגל חג הפסח של שנת תרע"ו (1916) נשא הרב לאזאר שיינפלד דרשה לפני חברי קהילתו – קהילת הסטאטוס-קוו בקאריי. הדרשה עסקה בהלוואת סכום גבוה ככל האפשר לטובת המאמץ המלחמתי. נצטט קטעים ממנה [תורגם מהונגרית]:

> "מאמיניי האדוקים! בל נהיה בחוסר מעש, נקדם בכל כוחנו את אושרה של מולדתנו האהובה. בל נשכח, שדורות הבאים יחקרו וילמדו את התנהגות דורנו במאבקנו האיתנים על החיים ועל המוות. הם ישפטו אותנו בהתאם. אוי לו, לאותו האיש, שיוכח שלא היה ראוי להשתייך אל הדור הגדול של ימנו, ולא לקח חלק במאבקה הנעלה של אומתו. אנו מחזיקים בידנו לא רק את התהילה או את הבושה שלנו, אלא גם של הדורות הבאים... בהתאם לחוק חל על כולנו לקחת חלק בשירות הצבאי. זאת אינה פריווילגיה, אלא חובתו היסודית ביותר של כל אזרח. אך פריווילגיה היא, כאשר אלו שנשארו בבית ומסיבות כלשהן ואינם משרתים בצבא, מתבקשים על ידי המולדת להעלות תרומה. גם אלה שאינם משרתים מעלים קורבן כאשר המולדת פונה לרגשות אהבת המולדת שלהם, לכבודם ולמצפונם, והם מביאים את הסכמתם להיענות לפנֶיה. פריווילגיה היא, כאשר אנו תורמים את הפלורינים שלנו (filléreinket) על מזבחה הקדוש של מולדתנו, לא מהכרח אלא ממסירות ומאהבתנו הפורצת מנשמתנו."

כן, מדובר על הרב לאזאר שיינפלד שכעבור שלושים ושתים שנים, לקראת חג הפסח של תש"ח, כתב את הדרשה המופיעה בחלק המבוא של הספר. הרב העביר חלק מהכספים שנאספו לזכותם של יתומי המלחמה מהעיר. נפרט מטה את שמות של אלה שנענו לפנייתו של הרב בשם המולדת המדיארית:

> Berger Ármin és Jenő (35,000 korona), Spitz Dénesné, Schiff Bernát, Echrenstein Zoltán, Schiff Gyula. Diósi Sarolta, Klein Ignác, Schlájfer Dezső, Schwartz Márkusz, Lefkovits Sámuel, ifj. Sternberg Sándor, Dr. Sternberg Zoltán, Kaufmann János, Lindenbaum Miksa, Nuszbaum Zoltán, Kaufmann József, Beker Aron, Becher Jakab, Reich Jakab, Kandel Ignácz, Bürger Salamon, Friedman Óser, Kalafoni Frida, Deutch Imre, Deutch Laci, Kardos Mihály, Klein Antal, Rozenberg Sámuel özv. Ignátz Jenőné, Klein Bernát.

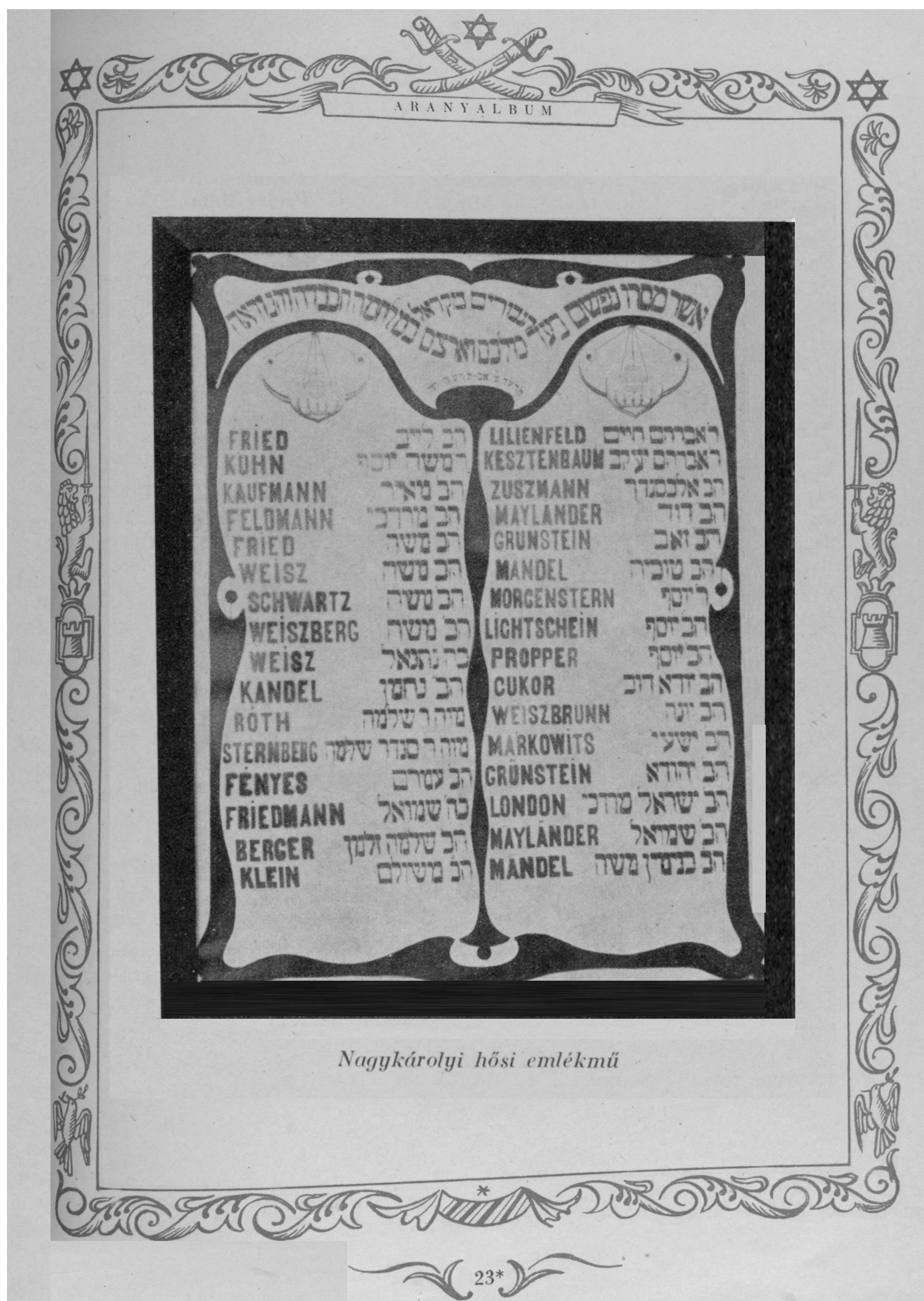
בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בקיץ 1914, סברו האומות המעורבות שהיא תסתיים תוך זמן קצר. אולם, עם התארכותה, אכזריותה והמחסור החמור במצרכי מזון בסיסיים בקרב האוכלוסייה האזרחית, העמיק המשבר בחיים הפוליטיים והחברתיים גם במדינה ההונגרית. לאור המצב, עלתה מחדש "השאלה היהודית". תקוותם של היהודים, שהאנטישמיות הפוליטית שהרימה את ראשה בסוף המאה התשע עשרה תתרופף ותגיע לנקודת רגיעה, נגוזה ככל שהמלחמה התארכה. כן נגוזה תקוותם של רוב היהודים להעמקת התמזגותם עם החברה ההונגרית.

בתקופת המלחמה הועלו נגד היהודים האשמות שונות בדבר השתמטותם משירות צבאי בכלל, וחוסר רצונם להיות חלק מהיחידות הלוחמות בפרט. האשמות חמורות לא פחות הועלו נגד היהודים שעסקו בנושאים כלכליים. טענו שהם התעשרו בעשיית רווחים מהפקעת מחירים בתנאי מלחמה, וביצירת שוק שחור תוך ניצול המחסור במוצרי מזון. היהודים הכחישו את האשמות שהועלו נגדם ולהוכחה ציינו את מספר המגויסים, ואת אלו מקרבם שנפלו בחזיתות הלחימה. לשם ביסוס טענתם היהודים יסדו , עוד בתחילת המלחמה, ארכיון דוקומנטרי מיוחד שתיעד את חלקם במאמץ המלחמתי (Magyar Zsidó Hadi Archivum). בארכיון נאספו ונרשמו שמותיהם של כ-40,000 חיילים יהודים. על אף מאמצי היהודים ומילות השבח של קצינים הונגרים בעלי דרגות גבוהות כלפי החיילים היהודים בחזית, הם לא

הצליחו לשכנע בנאמנותם למולדת. זאת, מכיוון שההאשמות נגד היהודים הסתמכו בעיקר על הלכי רוח ורגשות אנטי יהודים שהיו מושרשים בחברה ההונגרית.

לפי הלקסיקון היהודי-הונגרי של אויוארי, 275 מחברי קהילת יהודי קאריי שירתו בצבא בזמן המלחמה, ושלושים ואחד מתוכם נפלו בקרב בחזיתות השונות (לא ברור האם הנתונים הללו כוללים את שתי הקהילות, הסטאטוס-קוו והאורתודוקסית). בהמשך הלקסיקון מצוין שמקרב הקהילה האורתודוקסית נפלו במלחמה שמונה חברים (לא ברור האם הם חלק משלושים ואחד הנופלים או נוספים עליהם).

בשנת 1940 ובשנת 1943 יצא לאור, מטעם הווטרנים היהודים ההונגריים מתקופת מלחמת העולם הראשונה, אלבום (A Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma), המנציח אלפי שמות של חיילים יהודים מכל רחבי הונגריה שלקחו בה חלק או נפלו בקרב (hősi halált haltak). כמובן שמטרת הוצאת האלבום הייתה אפולוגטית בעיקרה. בתקופת הפרסום, נשללו מיהודי הונגריה (כולל אלו מצפון טרנסילבניה שצורפה להונגריה בספטמבר שנת 1940) רוב הזכויות האזרחיות בהתאם לשלושת "החוקים היהודיים". היהודים ניסו בכל כוחם להראות את נאמנותם למדינה ההונגרית על ידי חשיפת הקורבנות שהקריבו למענה, כפי שכתוב בעברית על לוח הזיכרון לחללים היהודים מקאריי שנפלו במלחמת העולם הראשונה: "הגבורים מקראל אשר מסרו נפשם בעד מלכם וארצם במלחמה הכבדה והנוראה". כפי שאנו יודעים היום, הצטדקויות מעין אלה לא עצרו את דהירת הרכבות שהובילו את רוב יהודי הונגריה לדרכם האחרונה. אולם, חשיבות האלבום כיום היא בהנצחת שמותיהם, גבורתם וקורבנם של אותם חיילים יהודים מהונגריה שביקשו במעשיהם לזכות במעמד של אזרח מהשורה, תרתי משמע, במדינה ההונגרית. כפי שצוין בעמוד המבוא של האלבום: "hogy tudjuk, kik azok, akinek a nevét meg kell örökiteni, márványtáblába vésni, aranykönyvbe irni..." (שנדע, מי אלה שאת שמותיהם צריכים להנציח, לחרוט אותם על לוחות שיש, לכתוב אותם בספר הזהב...). במין תקווה תמימה נכתב עוד: "קול פעימת לבם של הווטרנים מהדהד כלפי המולדת, הם מרגישים ויודעים שרק בעזרת זיכרון העבר נבנה העתיד". באלבום מונצחים שמונים ושבעה שמות של חיילים יהודים מקאריי שלקחו חלק בקרבות ושלושים ושנים שמות של אלה שנפלו בקרב. למטה מודפסים שני העמודים מהאלבום.

'הגבורים מקראל אשר מסרו נפשם בעד מלכם וארצם במלחמה הכבדה והנוראה'
לוח הזיכרון לחיילים יהודים הונגרים מקאריי שנפלו בקרב במלחמת העולם הראשונה

ARANYALBUM

Nagykároly izraelita hadviseltjei

Dr. Antal István
Brüger Károly
Dr. Apfel Jenő
Dr. Csengeri Imre
Dr. Fejér Miklós
Dr. Fehér Ferenc
Dr. Kaufmann Imre
Dr. Mandel Miklós
Dr. Róz Elemér
Dr. Roóz Sándor
Dr. Sternberg László
Dr. Taub Géza **H. R.**
Blau Sándor
Bárány Márton
Brüll Hermann
Brunner Dezső
Csengeri Márton
Dicker Károly
Ernstein S. Zoltán **H. R.**
Fried Endre
Fischer Sándor
Fischer Ignác
Gross Zoltán
Gál Sámuel
Guttmann Mór
Herskovits Ernő
Herskovits Jenő
Hermann Béla
Hegedüs Béla
Kertész Jenő **H. R.**
Kertész Béla
Katz Ferenc
Kalafoni Gyula
Kepes Miklós
Kremer Béla
Kupferstein Károly
Kein Ernő
Lefkovits Ármin
Roth József
Schwarz Jenő
Schwarz Sándor
Schwarz Márton
Schwarz Ármin
Taub Mihály
Taub Béla
Weiss Dezső
Weiss Sándor
Grün Samu
Kesztenbaum Jakab
Spitz Sámuel
Kassowitz Ferenc
Brüll Márton
Lilienfeld Lipót **H. R.**
Őhlbaum Mór
Kohn Antal
Gross Mór
Kronovitt Jenő
Roth Sámuel
Schlesinger Dezső
néh. Katz Adolf
Rosner Izidor
Fried András
Pataki Sámuel
Spitzer Henrik
Rosenberg Jenő bizt. tiszt.
Steinberger Adolf
Glattstein József
Izsák Mór
Stein Béla
Farkas Jakab
Roth Dezső
Winkler Nándor
Sonnenschein Salamon
Lindenfeld Mózes
Klein József
Moskovits Hermann
Glattstein Sámuel
Schreiber József
Frenkel Dezső
Schőnfeld Zsigmond
Schwarz Mihály
Friedmann Samu
Gross Leib
Rosenberg Jenő term.-ker.
Schiff N. **H. R.**
Rosenfeld Zsigmond

Weiss Jakab

22*

רשימה חלקית של וטרנים יהודים הונגרים מקאריי כפי שמופיעה ב"אלבום הזהב" שיצא לאור לזכר השתתפות חיילים יהודים במלחמת העולם הראשונה (1914-1918) – H.R. מסמל נכה מלחמה

טקס קבורתו של חייל יהודי מקאריי שנפל במלחמת העולם הראשונה. בצד ימין על יד החזן (או הרב הצבאי), הרב לאזר שיינפלד.

כתוצאה מתבוסתה של האימפריה האוסטרית-הונגרית במלחמת העולם הראשונה ויחסם העוין של המנצחים כלפי ההונגרים, חלו שינוים משמעותיים בגבולה של המדינה ההונגרית. שטח טרנסילבניה נותק ממנה וצורף אל המדינה הרומנית. "דה-פקטו" הצבא הרומני נכנס לקאריי בתאריך- 18 באפריל 1919, עוד לפני החתימה על הסכמי טריאנון (Trianon) מחודש יוני 1920 שקבע את המצב "דה-יורה". בתקופת המעבר לשלטון הרומני ה"Interregnum"-, יהודי טרנסילבניה עברו שתי מהפכות שלטוניות שאירעו בהונגריה (כינונה של הרפובליקה הדמוקרטית בראשותו הגרף Károlyi Mihály מאוקטובר 1918 והמהפכה הקומוניסטית בהנהגתו של Kun Béla – יהודי במוצאו – ממרץ 1919). למרות זאת, לא חלו תמורות רבות במספר היהודים ובמקומות מגוריהם. רובם ככולם נותרו בטרנסילבניה ולא ניסו להגר למקום אחר.

לסיכום, החל מתקופה זו ועד ספטמבר 1940 השתייכה טרנסילבניה, על יהודיה, למדינה הרומנית שפרט לטרנסילבניה סיפחה אליה באותה תקופה טריטוריות נוספות (בוקובינה, בסרביה, בנאט ומרמורש), כדי לכונן את מה שנודע לימים כרומניה הגדולה Romània Mare.

פרק ג: חיי הדת, רבני הקהילות והלימוד בישיבות

מאיר וונדר

ראשית התיישבות היהודים בקאריי והקמת מוסדותיה ידועה היטב החל מתחילת המאה השמונה עשרה. לעומת זאת הידיעות על הרבנים הראשונים מעורפלות. הגרף קארוי מציין שבשנת תפ"ד (1724) הוא הביא לעיר רב מפרשבורג אולם אינו נוקב בשמו. שנתיים מאוחר יותר מוזכר בתעודה מקאריי **הרב שמואל אדם** אולם אין בידינו פרטים אודותיו. בתעודה נוספת משנת תפ"ח (1728) מוזכר שוב קיומו של רב בקהילה, ואולי הכוונה לאותו רב.

הרב מאיר יהודה ליב אסטרייכר – כיהן בקאריי בין השנים 1774-1751

רבה הראשון של קאריי הידוע לנו בשמו. מוצאו כנראה מפרשבורג, הוכתר בשבחים רבים, כלמדן מופלג, על ידי רבי עקיבא איגר הראשון מפרשבורג (1758-1721). כמו כן התכתב גם עם בעל נודע ביהודה. בזמנו כיהן בקאריי דיין שערער על פסק דינו של הרב, והייתה מחשבה לנדותו. רבה של פרשבורג אישר את פסק הדין, אך קרא לרב אסטרייכר למתן את יחסיו עם הדיין למען השלום בקהילה. נפטר ביום י"ח חשון תקל"ד (1773), ועל כסאו עלה בנו הרב משה אריה.

ה**רב משה אריה אסטרייכר** – כיהן בקאריי בין השנים 1820-1774.

הרב מ"א אסטרייכר היה צאצא לדיין בבודה כארבע מאות שנים לפניו, וחתן הרב נפתלי הירש ליפחוביץ אב"ד גרוסוורדיין. נכדו שנשא את שמו – ד"ר משה אריה אסטרייכר – היה היהודי הראשון שנסמך לרפואה באוניברסיטה המקומית. הרב אסטרייכר (הבן) כיהן תחילה כאב"ד ור"מ בפעזינג, ומתקל"ד (1774) החל לכהן כרבה של קאריי במקום אביו. שמו מוזכר בתשובות הנודע ביהודה. בהספד שנשא עליו הרב יחזקאל פנט מדעש הוא תיאר אותו כמפורסם בחסידות ופרישות, כמי שנטל על עצמו סיגופים רבים, וכמי שסבל הרבה ייסורים. בשנת תקנ"א (1791) נעצר באזיקים והועמד למשפט יחד עם אברהם שלמון ואשתו, באשמת עלילת דם על הרג נער נוצרי בן שתים עשרה. הם שוחררו לאחר שהתבררה חפותם. הרב אסטרייכר שמר בקפדנות על אחדות הקהילה האשכנזית, ולא נתן לאווירה חסידית לחדור אליה. בזמנו ביקר בעיר הצדיק רבי לייב שרה'ס כדי לבטל גזירות קשות. כמו כן הגיעו לעיר גם רבי לוי יצחק מברדיטשוב ותלמידו רבי אהרן מזיטומיר במטרה להפיץ את תורת החסידות, ולפי מסורת אחת הם שהו בה שלוש שנים, אלא שנאלצו לעזוב בשל התנגדות הרב אסטרייכר לפעילותם.

ביומון היהודי "אוי קלט" מקלוז' (*Új Kelet* 5.3.1937) מצאנו סיפור אגדתי, אך מבוסס על אירועי אמת, מתקופת כהונתו של הרב משה אריה:

מסיפורי החסידים בקאריי – כאשר הברדיטשבי שהה בקאריי

(A Carei chaszidizmus legendái. Amikor Careiben járt a berdicsevi)

החסידים הראשונים בקאריי

הזמן, לקראת הסוף המאה השמונה עשרה. גלי המאבק ברוסיה בין החסידים והמתנגדים שטפו גם ארצות אירופאיות אחרות ולא פסחו גם על קאריי הקטנה. עד אז יהודי קאריי דגלו בתפיסה "האשכנזית המחמירה", לאמור, התבססו על מציאות רציונלית למדנית, שמירה קפדנית על מילוי החוקים והמצוות וראו בחסידות תנועה הֶרֶטית. אמרו שהחסידים הם אתאיסטים, ועוד אמרו שהם "ש"צניקים" – חסידי שבתאי צבי. שבתאי צבי המיר את דתו למוחמדנית (אסלאם), לכן גם הם מוחמדנים. לא היה קל להיות חסיד באותה תקופה, בכל זאת מוצאים בודדים מהם גם בקאריי.

רבי משה אריה אסטרייכר

הרב משה אריה היה באותה תקופה רבם של יהודי קאריי. ארבע מאות שנים לפני כן, אחד מאבותיו כבר כיהן כדיין בבודה (Budá) ואחד מנכדיו של זה היה היהודי הראשון שהוסמך לרפואה באוניברסיטה המקומית. שמו היה זהה לזה של הרב מקאריי, דר' משה אריה אסטרייכר (Östreicher).

ב־20 בפברואר 1791 מצאו בעיירה פירול סאלאז'ולוי (Pirul Salajului) את Takács András בן השתים עשרה ללא רוח חיים. המקרה התפתח לעלילת דם. השלטונות עצרו את אברהם שלמון יחד עם אשתו ואת הרב משה אריה אסטרייכר, שנחשב באותה תקופה כבר לרב "כלל ארצי", והובילו אותם אזוקים לבית המעצר של בית המשפט. את הרב העמידו למשפט מאחר שכאשר המקרה ארע הוא שהה בביקור בקהילות האזור. מאוחר יותר, התבררה חפותם של הנתבעים, והם זכו לשחרור.

הברדיטשבי בקאריי

הרב משה אריה אסטרייכר היה יריבם המושבע של החסידים. פעם אחת שהה בטרנסילבניה רבי לוי יצחק מברדיטשב ובין היתר מצא את דרכו גם אל קאריי. החסידים בקאריי ניסו בכל כוחם לשכנע את רבי משה אריה שיכבד בביקור את האורח הגדול – הברדיטשבי. ברם הרב מקאריי סירב בכל תוקף לפגשו. הברדיטשבי לא נפגע מהתנהגותו של הרב ולא רגז עליו, אלא הצטדק באמרו "איני רוצה לגרום לו לביטול תורה בזמן ביקורו אצלי". למרות הצטדקותו, חשש מה הטריד את מנוחתו שאולי הוא נכשל בגאווה. לאחר שהתלבט בעניין זמן מה הוא הגיע למסקנה, שכאורח הוא זה שצריך לבקר אצל רב המקום. כשהוא מלווה בחסידיו יצא הברדיטשבי אל ביתו של הרב משה אריה. תחילה תלמידי הרב הודיעו לו: "הברדיטשבי יצא לדרכו". מעט מאוחר יותר: "הברדיטשבי עבר את סף שער החצר". לבסוף: "צעדיי הברדיטשבי מתקרבים". לרב מקאריי עלה לפתע רעיון שעל ידו יוכל להימנע מהמפגש – הוא קפץ דרך החלון והסתתר בבית המדרש.

נקמת הברדיטשבי

הברדיטשבי מצא בבית הרב רק את הרבנית, שהחזיקה בזרועותיה עולל, את יונה בנימין הקטן.

היכן הרב? - שאל הברדיטשבי

איני יודעת – נשמעה תגובתה המסתורית של הרבנית

אם כך אני יודע – אמר רבי לוי יצחק. הוא אינו רוצה להיפגש איתי. על התנהגותו אפרע ממנו בכך שהתינוק הזה יהיה לרב חסידי! אמר בקול מודגש והצביע אל יונה בנימין.

כך מספרים גם היום החסידים מקאריי, שמאז קהילתם גדלה והתעצמה עשרות מונים. יונה בנימין אכן נהייה רב חסידי והמיסטיקנים מבין חסידי קאריי רואים בכך את התגשמות רצונו של הברדיטשבי.

הרב משה אריה אסטרייכר נפטר ביום י' אדר תק"פ (1820). מאז גדל מספרם של בני הקהילה החסידית עשרת מונים. אחרי מותו של הרב משה אריה אסטרייכר החל מאבק על כס הרבנות של קאריי. בנו, ר' יונה בנימין שהפך חסיד ובאותה תקופה היה רבה של קהילת צ'נגר (Csenger), דרש לעצמו את הזכות לרשת את מקום אביו. החסידים צידדו בדרישת הרב מצ'נגר, אך האשכנזים לא היו מוכנים לסלוח לו על "בגידתו", והתפתח מאבק מר בין שני הפלגים. המאבק התחדד עד כדי

כך, שהמתנגדים הגישו תלונה לשלטונות והאשימו את הרב יונה בנימין בקשירת קשר נגד המדינה, והשלטונות שמו את הרב במעצר כדי לחקרו. אגדות רבות חסידיו קשרו סביב ישיבתו במעצר של הצ'נגרי. נספר כאן אחת מהן:

כאשר הרב מצ'נגר קיצר את אורך הגלות

בזמן מעצרו של הרב מצ'נגר הוא הוכנס לתא אחד יחד עם עצורים נוספים. ביניהם התהלך בתא גם רועה החזירים וארְגה אישְטְואן, שצפה תמיד בהתפעמות רבה באדיקותו הדתית של הרב יונה בנימין. פעם אחת הוא פנה אל הרב בשאלה:

אדון הרב, מתנצל לפניך, אם לא קשה לכבודו, ארצה לשאול דבר מה.

בבקשה – אמר הרב.

זה, שאני סגור כאן, מכוון שגנבתי חזיר, ניחא, אך האדון הרב הוא איש קדוש, איך הגיע לכאן?

תשובתו של הרב נשמעה ברוח טובה: לעתים קרובות על הרבנים חלה החובה לדון עבריינים למאסר בבית הסוהר. ברם החוק היהודי מלמד אותנו "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". באיזו זכות יכול הרב לדון אנשים למאסר, אם הוא עצמו עוד לא ישב בבית הסוהר? מסיבה זו הונהג אצלנו שכל רב ישב בבית סוהר זמן מסוים. על מנת שגם הוא יטעם את טעמו...

מה הוגנת היא דת היהודית! אמר בקול מורם רועה החזירים.

את האירוע דלעיל חסידי קאריי פירשו בדרך הבאה:

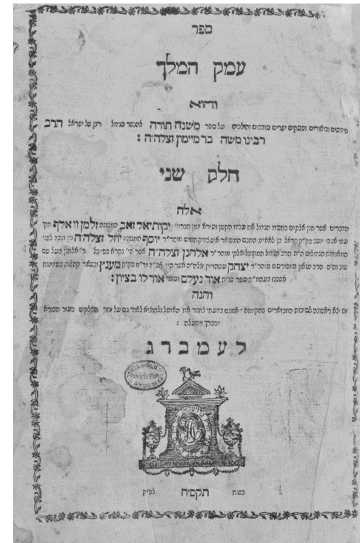
הודות לכך שהרב מצ'נגר הצליח להוציא מרועה החזירים כזו התלהבות, עשה מעשה קדוש וקיצר את אורך הגלות.

המצבה על קברו של הרב משה אריה אסטרייכר בבית הקברות הישן בקאריי

ישיבתו של רבי יקותיאל זאב וולף

לגביר ר' עוזר פריד היה בית כנסת משלו בעיר קאריי, ובו פתח בשנת תק"ס (1800) ישיבה. הוא הביא את הרב יקותיאל זאב וולף (זלמן) לשמש ראש ישיבה, וזה כיהן בתפקיד יותר משבע שנים. ספרו החשוב "עמק המלך" על הרמב"ם חלק שני נדפס בלמברג תקס"ח. בהקדמת ספרו הרב מביע במילים נרגשות את תודתו לנגיד ר' עוזר פריד ולבנו הנגיד ר' יצחק שהמשיך את פועלו:

ספר
עמק המלך
והוא
רבינו משה בר מיימון זצלה"ה:
חלק שני
אלה
יקותיאל זאב זלמן וואלף
יוסף יואל זצלה"ה
אלחנן זצלה"ה
יצחק מעניץ
אור נעלם אור לו בציון:
והנה
לעמברג
בשנת תקס"ח לפ"ק

> חלילה לי מחדול להתפלל בעד נשמת איש תם וישר ירא אלקים אוהב תורה וחכמי', הוא הגביר המפורסם המנוח כהר"ר עוזר ז"ל, אשר הניח אחריו ברכה ובנה לו בית נאמן בקרן בן שמן*, הוא בית מדרשו הגדול דפה קהלתנו ק"ק קראל יע"א. וזה שבעה שנים ויותר, אשר נתקבלתי לר"מ בבית מדרשו, נאספו אלי עדרים עדרי צאן קדשים בחורי חמד עם חכמי חרשים, וע"י זה גדלתי הוספתי בעזה"י כמה חידושים שונים יקרים מפנינים...

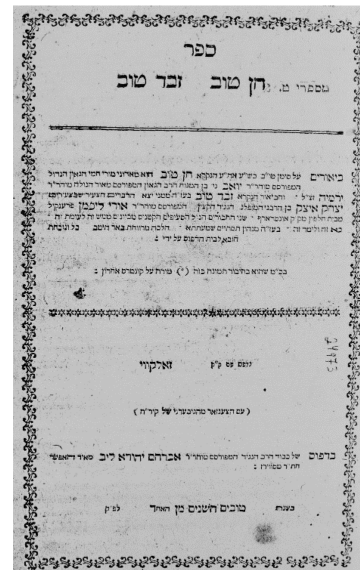
* על פי ישעיה ה, א – מליצה לקהילה מכובדת

בהמשך הקדמתו מביע הרב את תודתו לבנו של הגביר הנ"ל מוה"ר יצחק פריד ז"ל על שהוסיף לו על הסכם שכרו הקצוב מבית המדרש. כן כתב "תשואת חן חן לבני קהלתינו קראל אשר גם הם היו למשען לי ומכחם שחדו בעדי הן במה שנוגע לעצמי והן בהספקת הבחורים המקשיבים לקולי".

הרב יקותיאל זאב וולף נתקבל לרבנות אונסדורף, ושם נפטר בשנת תקע"א (1811).

ר' יצחק הביא גם, כמלמד לבני ביתו, את ר' צבי הירש ב"ר יוסף דב בר הלוי מזמושץ, שהיה נע ונד אחר שאביו ירד מנכסיו.

הרב יצחק איצק (אייזיק) פרנקל – כיהן בקאריי בין השנים 1820-1835.

ספר
חן טוב זבד טוב
ביאורים
יואב
ירמיה זבד טוב
יצחק איצק אורי ליפמן פרענקיל
זאלקווי
כדפוס אברהם יהודא ליב
בשנת טובים השנים מן האחד לפ"ק

מגזע רבנים ונגידים דורות רבים. אביו ר' אורי ליפמן היה ממשפחת חלפון. הוא נולד במורביה בשנת תקנ"ד (1794), וכונה ר' יצחק חריף. מתלמידיו הראשונים של החתם סופר במטרסדורף, שם למד עם מהר"ם א"ש (הרב מאיר איזנשטטר) שכעבור שנים, לאחר פטירתו של הרב פרנקל, נשא את אלמנתו. הרב יצחק פרנקל נשא את בתו של הרב יואב אב"ד צעהלים, אונסדורף וסנטוב, ונסמך על שולחנו כמה שנים. אחרי פטירת הרב יואב הוא נבחר למלא את מקומו בסנטוב. חמיו מסר לו את כה"י של ספרו "חן טוב" על הלכות עגונות, והוא הדפיסו בזולקווא תקס"ו יחד עם ספרו שלו "זבד טוב" על אותן ההלכות.

בשנת תק"ף (1820) נתקבל לרבנות קאריי, כנראה בהשפעת דוד אשתו הגביר ר' יצחק פריד מראשי הקהילה ולמדניה (בנו של הגביר ר' עוזר פריד ראה עליו לעיל). ר' יצחק פריד היה גם חתן הרב ירמיה אב"ד מטרסדורף, וגיסו של הרב יואב. הרב פריד ניהל בקאריי ישיבה ויש להניח שלימד בה לפי שיטת החת"ס.

ברם, כל ימי שבתו בקאריי לא מצא שלווה מחמת המחלוקות שעוררו נגדו מתנגדיו, חסידיו של הרב יונה בנימין אסטרייכר שדרש לעצמו את הזכות לרשת את מקום אביו הרב משה אריה אסטרייכר. בנו יחידו היה גביר באויהעל. הרב פרנקל היה מחבר פורה, הניח שבעה חיבורים שלא נדפסו, על

אף שבצוואתו ציווה למכור את ספריו ובמחירם להדפיס את חיבוריו. ראש הקהל ר' יחזקאל כ"ץ-רוז שלח שאלה לחתם סופר, אם למכור את ספריו של הרב פרנקל כדי להדפיס את חיבוריו. נפטר ביום כ"ה תשרי תקצ"ה (1834), ועל כסאו עלה חתנו הרב מאיר פרלס. בזמנו גר בעיר רבי שמעון סופר בנו של החתם סופר, רבה של מטרסדורף וקראקוב וחבר הפרלמנט האוסטרי. היה חתן ר' בר שטיינברגר מנכבדי הקהילה.

הרב מאיר פרלס - כיהן בקארייי תקופה ארוכה של חמישים ותשע שנים, בין השנים 1835-1893.

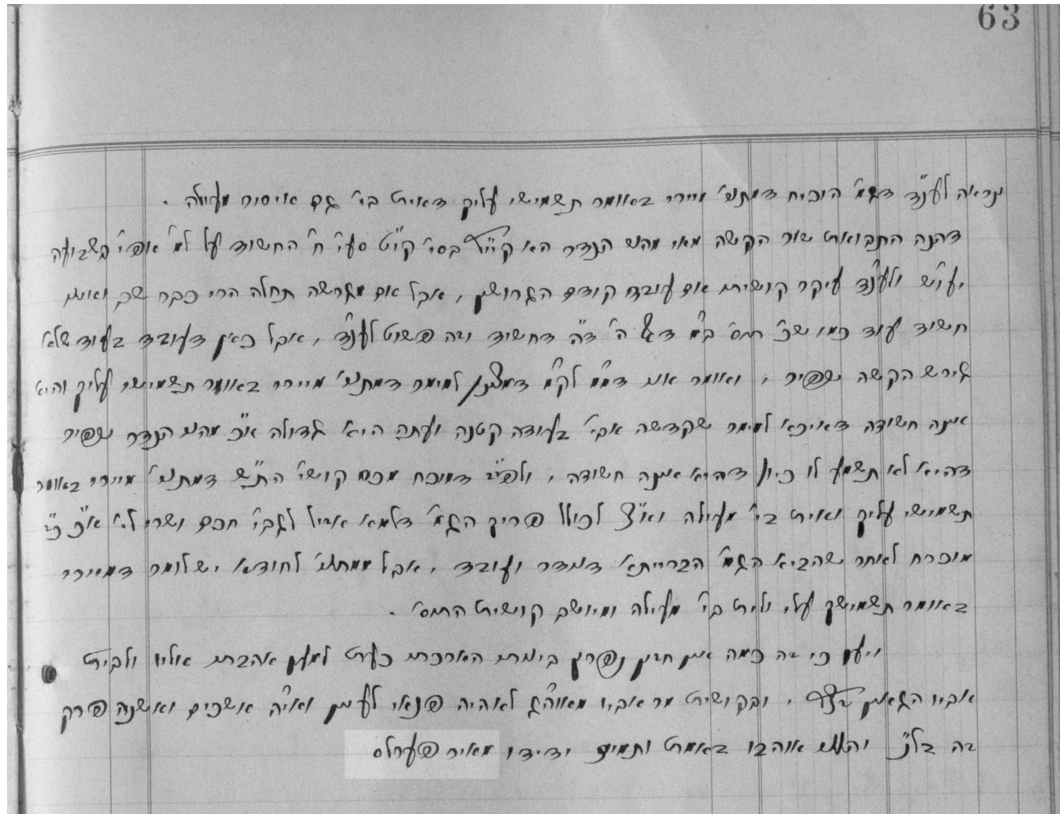

הרב פרלס נולד בשנת תקע"א (1811) באונגריש-ברוד לאביו הגאון מגדולי הונגריה רבי יצחק משה אב"ד אייזנשטט ומחבר "בית נאמן". למד בישיבת טרענטשין ובישיבת החתם סופר. שם היה תלמיד-חבר למהר"ם א"ש. נשא את בתו של הרב יצחק פרנקל, ואחרי פטירתו בתקצ"ה (1835) מילא את מקומו בקארייי כששים שנה. זכה להערכה והערצה רבה, ואמרו עליו שעלה בחריפותו על כל רבני הונגריה. ניהל חליפת שו"ת עם גאוני זמנו, והעניק הסכמות לספרים רבים. תלמידים רבים נהרו לישיבתו, וביניהם הרב עמרם בלוהם אב"ד שאמשאן. בספר "בית שערים", רבי עמרם בלוהם מכנהו "הגאון האדיר בתורה, ארי שבחבורה, צפירת תפארה, מאיר על פני המנורה, כבוד אדמו"ר מו"ה מאיר פערלס נ"י האב"ד בעיר קראל". ר' אברהם פייער מרוסיה שסייר בהונגריה התרשם מאד מדמותו, ומנימוסי תלמידיו שלבושם נקי ומסודר, והם מקשיבים חמישה ימים לשיעורי הרב בסוגיא אחת:

> העיר קראלי אין לה שום גוון מצויין, אין בה שום חפץ אשר ראוי לתשומת רבה, רק הרב הגאון רבנו מאיר פרלס עשה עלי רושם כביר. בבואי אל סף הרב, שמעתי נגינה המתחמקת מתחת הפסנתר ולא יכולתי למוש ממקומי, כי קסם הנגינה הממני, ועל שאלתי: מי היא המנצחת על הפסנתר? נעניתי כי בת הרב היא המנצחת והיא מפליאה את החושים האנושים בנגינותיה הנשגבות. סרתי אל הישיבה וראיתי נערים אשר לבושם מעיד עליהם כי מודרניים המה, מגוהצים ודוברים בנימוס. אחרי כן בא הגאון והרציא שיעור לפניהם... והפלפול נגמר בחמשה ימים, ומעודי לא שמעתי שכל חד וסברות חריפות כאשר שמעתי מפי הגאון הזה (אברהם פייער, זכרון אברהם, ניו יורק, תרפ"ד [1924]).

בילדותו התעמק בספרי הגות יהודים, ולמד לטינית ואת השפה הגרמנית ודקדוקה. כשהרב עזריאל הילדסהיימר עבר מאייזנשטט לברלין, הוצעה לו בתר"ל (1870) רבנות קהילה חשובה זו ולא קיבל. גם הכתב סופר הפציר בו שלא לעזוב את קארייי כי לא ידוע מי יבוא במקומו: "מי יודע מי יבוא אחריו איש רש בתורה ונקלה... הלא בעינו רואה בקהלות גדולות אשר ישבו בהם מעולם שרי התורה שועלים קטנים מחבלים כרם ה' צבאות הושיבו בהן". השתתף בכל הדיונים לקראת הפילוג הגדול של הקהילות בהונגריה (1868-1869), ואף חתם על כרוזים בעניין זה. לכשעצמו סבר כי קהילתו די חזקה ושמרנית, ולא הסכים שתצטרף למחנה האורתודוקסי והתרחק מארגון הגג של האורתודוקסים "הלשכה המרכזית של הקהילות האורתודוקסיות האוטונומיות". מן המפורסמים הוא אחד מביטויו בנדון: "אני אורתודוקסי" – אמר – "אך איני האורתודוקס של רֶב איציק רייך". כידוע, רייך היה היושב ראש של הלשכה המרכזית. לפי החלטת הרב פרלס, הקהילה בקארייי המשיכה לשמור על אופייה המסורתי, מלפני הפילוג, ובחרה להשתייך לזרם הסטאטוס קוו. הופעל עליו לחץ כבד לסגת מעמדתו, ועשר שנים המתינו לראות אולי יתחרט, אבל נרתעו מפילוג בגלל כבודו ויוקרתו. כך נשארה הקהילה במסגרת הסטטוס-קוו, ויש אומרים שחתניו, שהיו רבנים בקהילות לא אורתודוקסיות, הם שהביאו להחלטתו. נפטר ביום ט"ו תשרי תרנ"ד (1893).

מחיבוריו הרבים לא נדפס דבר בשל צוואתו שבה ציווה שלא להדפיס את כתביו, אלא כעבור עשרים וחמש שנה מפטירתו.

כתב יד, פנקס של חידושים ושו"ת של ר' מאיר פרלס, מוחזק בספרייה הלאומית בירושלים
...הארכתי כעת למען אהבתי אליו ולבית אביו הגאון (ר' יהודה אסאד) זצ"ל... והנני אוהבו באמת ובתמים ידידו **מאיר פערלס**.

הרב יצחק איציק בעהם המכונה 'חסיד' – כיהן כדיין ומורה צדק בקאריי.

הרב בעהם נולד בשנת תקע"ט (1819) בקאריי לאביו הרב צבי. הוא למד אצל הגאון ר' מאיר פרלס ונסמך על ידו לדון ולהורות. כבר בבחרותו התקרב לחסידות, עד שהפך אחד מגדולי חסידיו של הרבי מצאנז אליו נסע פעמים רבות. כששב פעם מצאנז לקאריי חבוש שטריימל, התפלאו יהודי העיר מאחר שלא היו רגילים לראותו בכך. בעזרת הגביר אברהם שטיינברגר, מנכבדי הקהילה, יסד הרב בעהם בית מדרש שהתפללו בו בנוסח ספרד. על אף שהתיר לבנות את בית הכנסת בשבת בקבלנות בידי גויים (דיון על כך מופיע בשו"ת "כנף רננה"), הרב בעהם היה ממבקרי הרב מאיר פרלס על שלא הצטרף למחנה האורתודוקסי. בעצת רבי חיים (הלברשטם) מצאנז עלה לארץ בשנת תרל"ה בערך, וכיהן באחד מבתי הדין בירושלים. שם עסק בהוצאתם לאור של ספרי קבלה שחיבר הרב אברהם אזולאי, והסכים על קונטרסים נגד הרב עקיבא יוסף שלזינגר ונגד הקמת בתי ספר בעיר. נפטר ביום כ"ה חשון תרמ"ח (1887), ונטמן בהר הזיתים.

הרב אפרים פירט – כיהן בקאריי בין השנים 1912-1895.

הרב פירט נולד במישקולץ (Miskolc) לאביו הרב אברהם. הוא למד בפוטנוק ובפרשבורג והיה תלמידו של הרב מאיר פרלס, וחתן הרב וולף סופר שהיה "מגיד מישרים" בפשט. הרב פירט התגורר בקאריי במשך שנים ונודע כתלמיד חכם עוד בטרם נשא בתפקיד רשמי. בגיל עשרים ושלוש נבחר לרבה של האטואן (Hatvan). כשנפטר הרב פרלס בתרנ"ד, והוא אז בן שלושים ושלוש, הרב פירט הוזמן למלא את מקומו כרבה הראשי של קהילת הסטאטוס קוו בקאריי. כפטריוט נאמן למדינתו, הוא דיבר ונאם בהונגרית. אף ששמר בקפדנות על חוקי הדת, הוא התפשר בדברים לא מהותיים (כגון בכך שנשא את הדרשות בבית הכנסת בהונגרית ולא ביידיש). בנאומו בזמן חנוכת בית הספר היהודי בקאריי הכריז: "הדת והפטריוטיות! לרוחם של שני רעיונות נשגבים אלה אני מכריז על חנוכת בית הספר... אני חונך אותו בשם האל האחד, שהינו אבינו המשותף של כולנו". הוא היה פעיל באיגוד קהילות הסטטוס-קוו, ובתרנ"ט נבחר לוועדה שתציע לשלטונות להכיר בארגון הגג של הזרם. בנוסף הוא היה מעורב בחיי הציבור ובשדה החינוך. חבר מועצת העיר קאריי, ופעיל בוועדות הכספים והכלכלה. פרסם בכתבי העת מאמרי הגנה על היהדות. נפטר בפתאומיות ביום 16 בדצמבר תרע"ג (1912). בעקבות פטירת הרב פירט, נבחרי הנהלת קהילת הסטאטוס קוו בראשותו של ארמין ברגר (Berger Ármin) הנציחו וביטאו את השתתפותם באבל על ידי רשום דברם בפנקס הקהילה. כאן ראוי לציין שכנראה לא יתאפשר לנו לקרוא את הנכתב בפנקס. שכן כזכור, עם כניסתם של ההונגרים לצפון טרנסילבניה הוחרמו כל הארכיונים של הקהילות היהודיות ומאחר ועד היום הם לא נמצאו, וסבורים שהם הושמדו.

בטקס קבורתו לקחו חלק מאות משתתפים, כולל ראשי השלטון המקומי, רבני קהילות מערים שונות שנשאו הספדים, בהם הרב הראשי ד"ר יורדן שאנדור (Jordán Sándor) מסאטמר, הרב הראשי קראוס וילמוש (Krausz Vilmos) מדברצן, הרב הראשי דנציגר יצחק (Danczinger Ignác) מסיגט, הרב אפלר מור (Eppler Mór) מבודפשט ועוד. נשא הספד גם הרב לאוזאר שיינפלד (Schönfeld), חתנו של הרב פירט, שבאותה התקופה היה רבה של העיר וינקובצי (Vinkovci, כיום בקרואטיה).

דברי הספד מטעם הקהילה נשאו חברי הנהלתה אישטוון אנטאל (Antal István) ואדולף אדלר (Adler Adolf). כל סוחרי העיר סגרו את עסקיהם, והשתתפו בטקס הלוויה של הרב פירט. את מקומו בתפקיד, הרב הראשי של הקהילה, מילא חתנו הרב אליעזר שיינפלד.

על מצבתו נכתב:

אפרים פירטה

אבד דק"ק קאראל טו"ב שנה

פתאום נתבקש בישיבה של מעלה

ביום ז' טבת תרע"ג

אפרים נשיא בישראל שר התורה

פאר ונזר לעדתו וליהודים אורה

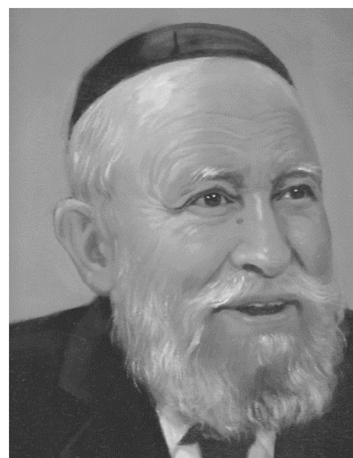
רועם בתום לבבו נחם בתבונה

יסודי דת ישנה חזק ושמר באמונה

מה יפה ירושתו לעולם לו צפונה

ת.נ.צ.ב.ה

הרב אליעזר (לזר) שיינפלד – כיהן בקאריי בין השנים 1912-1924

הרב שיינפלד נולד בשנת תר"ם (1880) לאביו הרב משה, במחוז באטשקא שבהונגריה הדרומית. למד אצל הרב יהודה גרינוולד בבוניהד ובשוראן, ואצל הרב אליעזר דייטש והשבט סופר. נסמך מהרב שלמה צבי שיק. ד"ר לפילוסופיה מאוניברסיטת בודפשט. רבנותו הראשונה הייתה בווינקובצי, כיום בקרואטיה. נשא בתרס"ח את בת הרב אפרים פירט, ואחרי פטירת הרב פירט בסוף שנת 1912 מילא את מקומו בקהילה הישנה (קהילת הסטטוס-קוו) בקאריי. השתדל שקהילתו לא תצטרף לזרם הנאולוגי, ושיכנע את בני הקהילה לשמור על אופיה האורתודוקסי. על תיאור פעילותו הענפה של הרב שיינפלד בזמן כהונתו ברבנות קאריי כתבנו לאורך פרקיו השונים של הספר. דאגתו לשינוי האופי הדתי של קהילתו הביאה אותו, סמוך לתום כהונתו, ליזום את הצטרפות קהילתו לארגון הקהילות האורתודוקסיות בטרנסילבניה. אומנם המהלך לא צלח, אך הוא קבע את התנהלות הקהילה עד גירושה למחנות ההשמדה. מאמר על כך מצאנו ביומון היהודי בשפה ההונגרית שראה אור בקלוז' ה- *Új Kelet*. כותרת המאמר שפורסם בתאריך 12 בינואר 1922, היא: "חזרה אל דרך המסורת – כיצד אחרי ארבעים שנה קהילת הסטטוס-קוו בקאריי הפכה שוב לאורתודוקסית". אין לטעות בכותרת המאמר, על אף שהקהילה נמנתה עם זרם הסטטוס-קוו, אופיה היה אורתודוקסי בהתנהלותה. אך כתב העת ששימש כשופרה של התנועה הציונית בטרנסילבניה, ראה בברכה את הצטרפותן הפוליטית של הקהילות אל ארגון הגג של אורתודוקסיה, שסימל בעיניו את מגמת התחזקות התודעה הלאומית היהודית. נתרגם ונצטט כאן קטע מדבריו של הרב כפי שפורסמו באוי קלט:

> השתדלותי הייתה מכוונת תמיד, למנוע מקהילת הסטטוס-קוו בקאריי מלהצטרף אל ארגון הנאולוגים. פעלתי שתשמר ותתחזק האופי השמרני שלה, מאחר ששאפתי להחזירה אל אותה

> הנקודה שבה התחילה את דרכה; שהקהילה שוב תהיה המוקד לרוח היהודי האמתי, שישתקף שוב באור העבר. לאחר דריכה ארוכה במקום וניסיונות רבים, לא מצאתי דרך יציאה מהמצב אלא לשכנע את קהילתי שתכריז בגלוי, שהיא מצטרפת לארגון האורתודוקסי ותשלים עם כל ההשלכות הנלוות לכך. המאבק היה קשה, מאחר וחברים מכובדים מהקהילה ראו בהצטרפות לאורתודוקסיה "נסיגה לאחור", אך הצלחתי לשכנעם שלקהילה בתור מוסד יהודי דתי ישנה מטרה אחת והיא לטפח את רגש הדת ברוח היהדות והיא נסוגה לאחור רק באותו מקרה שאלה הדוגלים במודרנה מכנים: "מתקדם קדימה"...

לשאלת הכתב: "מה תהיה עמדת הלשכה האורתודוכסית המרכזית של טרנסילבניה בנושא שינוי השתייכותה הארגונית של הקהילה?" ענה הרב:

> ...אין להניח שהארגון האורתודוקסי ישים מכשול בפני התפתחותו של הרעיון האורתודוקסי ואנו רואים כמובן מאליו, שהארגון יעריך כניצחונו את שובה לחיקה של קהילה שנטתה אל הנאולוגיה... אף על פי כן, ידוע לי שחוגים מסוימים ירימו מכשולים לפני דרכנו... אך אין אנו עוסקים בכך, מאחר ואנו מודעים לצדקתנו ופועלים בהתאם לחוקים... (כוונתו לחוקים שנקבעו כבר בשנת 1871, ובהם מוגדרים כללי ההצטרפות אל הארגון האורתודוקסי)

אכן הרב שיינפלד צפה את הבאות. באספת הלשכה המרכזית שהתקיימה בעיר אורדיאה בחודש דצמבר 1923, נדונה בקשתה של קהילת הסטטוס-קוו בקאריי להסתפח מחדש אל הארגון האורתודוקסי. הבקשה נדחתה בשל התנגדותם של מספר רבנים, ביניהם הרב שאול בראך (כיהן באותה התקופה כרב הקהילה האורתודוקסית בקאריי), הרב יואל טייטלבוים (כיהן באותה תקופה כרבהּ של ארשיוואו – Irsava, היום עיר באוקראינה) ואחרים. לאור הדחייה החליטה הקהילה לכנות את עצמה "הקהילה האורתודוקסית הישנה".

בתרפ"ד (1924) שאף הרב שיינפלד לעלות לארץ, אבל בעקבות ביקור שערך שנה לאחר מכן אצל אחיו בארה"ב הוא החליט לקבוע את מושבו שם. הוא נבחר לרב הקהילה הגדולה "בית דוד – אגודת אחים" בברונקס. שם נשא דרשות חיזוק לאירועים ולחגים, ומאוחר יותר תקף בהן את ההונגרים על חלקם בעזרה לשואה. בהמשך היה לאחד מזקני הרבנים באמריקה, כיהן כחבר הועד הפועל של אגודת הרבנים ובוועד הקונגרס היהודי, כסגן נשיא התאחדות יהודי הונגריה בארה"ב, כסגן נשיא ישיבת ר"י סלנטר, כנשיא המזרחי בדרום ברונקס ועוד. נפטר בתשל"ה (1975).

הרב יעקב משה שורץ – כיהן בקאריי בין השנים 1908-1881

בשנת תרמ"א (1881) אירע פילוג בקהילה. כששים משפחות יהודיות נואשו מהתקווה שהרב מאיר פרלס ישנה את עמדתו, ולכן פרשו והקימו קהילה אורתודוקסית משלהם ביזמתו של הגביר ר' יצחק פרוינד שנפטר בתרנ"ו. בראש הקהילה החדשה עמד הנגיד ר' אהרן יוסף רוזנברג. מייסדי הקהילה הקימו את כל המוסדות מחדש ואף הוסיפו עליהם, כגון חברה ללימוד תלמוד לבעלי בתים בשם "עץ חיים", שבה סיימו את הש"ס אחת לשנה. בתרס"א נחנך בית הכנסת הגדול שלה, ובנוסף היו עוד שלושה בתי מדרש גדולים: על שם ר' יצחק חסיד, "עץ חיים", "מחזיקי תורה", וכן כמה בתי תפילה ומנינים קטנים.

רבה הראשון של קהילה זו היה הרב יעקב משה שורץ, תלמיד הרב אברהם שאג אב"ד ור"מ שטלסדורף וקוברסדורף. הוא נהג כמנהג החסידים, והיה מקורב לגדולי האדמורי"ם בטרנסילבניה – הייטב לב מסיגט ורבי מנחם מנדל פנט מדעש. רבנותו הראשונה הייתה בקראסנא (מתר"ך בערך), ובתרמ"א עבר לקאריי. הרב שורץ פתח ישיבה שהייתה לאחת הגדולות בטרנסילבניה. הוא נפטר ביום י"א ניסן תרס"ח (1908).

הרב שאול בראך – כיהן בקאריי בין השנים 1925-1910

הרב בראך נולד ביום כ"ט שבט תרכ"ה (1865) לאביו ר' אלעזר, שהיה עשיר ועסקן ציבורי מראשי הקהל בנייטרא, ולאמו ליבא בת הרב יעקב מאיר צבי אב"ד שוראני. מגיל אחת עשרה למד בעירו אצל ראשי הישיבה הרב שלמה דייטש והרב יוסף הוניג. מתרל"ח למד תשעה חודשים בחוסט אצל המהר"ם שיק, והושפע ממנו רבות. עבר לישיבת ה"חתן סופר" במטרסדורף בה למדו כארבע מאות בחורים ברוח חסידית. כעבור ארבע שנים נישא לרבקה בת התלמיד חכם העשיר ר' נפתלי צבי קרויס. גר שלוש שנים באויהעל אצל חותנו, והרביץ תורה בקבוצת בחורים. כשחמיו נפטר קיבל בתר"ן את רבנות מגנדורף, וניהל בה ישיבה. שמר על קשרים אישיים עם כל אחד מהתושבים. בשנת תר"ע (1910) נתקבל כרבה של עדת יראים בקאריי. השליט את מרותו, ותיקן שיוכל להיות חבר בקהילה רק מי ששומר שבת ויום טוב, טהרת המשפחה ואוכל כשר. מי שאשתו אינה מכסה ראשה לא יוכל לבחור ולהיבחר. כשמתנגדיו רצו לייסד סניף של תנועת המזרחי בלי תקנות אלו הזהירם שיחדלו. ניהל ישיבה בה למדו בין מאה חמישים לשלוש מאות בחורים. בבית המדרש היו תשעה עשר שסי"ם, וכמספר הזה סטים של שולחן ערוך. תלמידיו אכלו ימים אצל הבעלי בתים, והוא הקפיד על כך שיעשו כן רק אצל אלו שגוזזות את שער ראשן ומכוסות במטפחת. הייתה אליו יראת כבוד, ובהיכנסו לבית המדרש שררה שם דומיה מוחלטת. כשיהודי אחד פגע בכבודו יצאו התלמידים בכרוז גינוי חריף. התפלל בנוסח אשכנז אך השרה אוירה חסידית בהיותו מעריץ האדמורי"ם מסיגט, בלז וצאנז.

בשנת תרפ"ג (1923) נתקבל לרבנות העיר קאשוי (קושיצה) בסלובקיה, ובמקומו נתקבל כרב רבי יואל טייטלבוים. עברו עמו שלושים בחורים חסידיים, וישיבתו שם מנתה בין מאתיים לשלוש מאות בחורים. ימי ביקורו בקאריי בתרצ"ג לשבוע ימים היו כימי חג, ובהם נהג כאדמו"ר וקיבל פתקאות. נלחם יחד עם הרב טייטלבוים ברצונה של הקהילה הכללית להתאחד עם קהל היראים, והם הצליחו למנוע בלשכה המרכזית את האיחוד. נחשב מגדולי הרבנים במדינה. העמיד אלפי תלמידים כיובל שנים, ורבים מהם כיהנו כרבנים ומורי הוראה. מראשי המדברים באספות רבנים. נסע גם לאסיפת רבני רומניה, ודיבר שם בתוקף על משמעת לרבנים לבל יכנסו רוחות מבחוץ. נאבק בציונות ובמזרחי, ולא חסך את בקורתו גם מאגודת ישראל. בשנת תרס"ח ביקר בארץ, ורצה להשתקע בה. נפטר ביום כ"ו שבט ת"ש (1940). הדפיס עשרה ספרים ובהם שו"ת "שאול שאל", מונקאטש תרע"א; "אבות על בנים" על פרקי אבות, סעאיני תרפ"ו, ועוד. נותרו ממנו שלושה עשר חיבורים שלא נדפסו. לתולדותיו חיבר תלמידו ר' ישראל ארליך את הספר "שאול בחיר ה'", נתניה תשל"ו.

בנו **הרב אלעזר בראך** חתן הרב מנחם צבי רוזנברג אב"ד נאג'פאלו. הגיע עם אביו לקאריי, ולא עזב עמו לקאשוי. נשאר בעיר כדיין ורב בחברת מחזיקי הדת ובית מדרש מחזיקי תורה. לימד שיעורים כל יום. דרשן בחסד עליון שקירב יהודים לאהבת תורה ויראת שמים. נספה באושוויץ בסיון תש"ד. חידושיו "בנים על אבות" על המשנה הראשונה באבות נדפסו בסוף ספרו של אביו "אבות על בנים".

חתנו **הרב יוסף יהושע גרוס** היה מניצולי השואה ועמד בראש השרידים שחזרו לעיר, שיפצו את בתי הכנסת, העסיקו שוחט ורב, והקימו מטבח כשר. בתחילת שנות החמישים עלו רובם לארץ, ורק בודדים נשארו לגור במקום. הוא עצמו עלה לארץ והתגורר בבני ברק ולאחר מכן עבר לארצות הברית.

בעזה"י

ספר

משמרת אלעזר

יפרד לשבעה חלקים

חלק א' תשועה בישראל. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל בעניני חג הפסח מעת ירידת אבותינו למצרים עד צאתם וכלול בו מקראי קודש מדברים שהי' סיבה לגלות מצרים וגם קצת פלפול בענין חיוב קבלת פני רבו ברגל ובענין פסח אי בעי ביקור.

חלק ב' אור עולם. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל בעניני חג העצרת ומתן תורה וכלול בו דרושים בענין תורה מן השמים ונצחיות התורה ומקדושתה וסגולתה על כל החכמות ובענינים המועילים ובענינים המפסידים השגתה.

חלק ג' שערי ציון. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל מסגולת ארץ הקדושה וכלול בו ביאור מקראי קודש מדברים שהי' סיבה שהוקבע בכ"י לדורות ודרושים לימ' בין המצרים וכלול בו מילי דהספידא ודרושים לימי הנחמה ובענין גאולת ישראל וטובה המעותדת לבא על ישראל.

חלק ד' עשרת הימים. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל בעניני תשובה ובו דרושי' לראש השנה ושבת שובה ויוה"כ.

חלק ה' סוכת שלום. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל בעניני חג הסוכות וכלול בו דרושים בעניני אושפיזין קדישין.

חלק ו' אורה ושמחה. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל מעניני חנוכה ובו דרושים בעניני נישואין.

חלק ז' ששון ויקר. בו ביאור מקראי קודש ומאמרי חז"ל מעניני פורים וכלול בו דרושי' בעניני חברת גמילות חסדים שנהוג בישראל להתחדש בכל שנה בחדש זה וקצת בעניני מצות מילה.

מאתי הק' שאול בראך מגייטרא אב"ד דק"ק קראלי מלפנים אב"ד דק"ק מאגענדארף.

נדפס שנית בהוצאות הרבני המופלג מו"ה אלעזר היילפרין נ"י מק"ק קראלי יע"א

אדרעססע HALPERT LAZÁR NAGYKÁROLY

בדפוס המשובח של השותפים קאהן עט פריעד מונקאטש בשנת תרע"א.

ספר

שאול שאל

בו כידור ענינים שונים בהלכות שחיטה, טריפות, חלב, מליחה, תערובות, מאכלי עכו"ם, עכו"ם, קריחה, נדה, מצורע, נדה, מקואות, נדרים, נזירות, שבועות, מלמדים, מילה, עבדים, גרים, שלוח הקן, חדש, ערלה, פדיון בכור, בכור בהמה טהורה, תרומות, מעשרות, אבילות, טהרת כהנים:

אשר חנני השי"ת ברוב רחמיו

הק' שאול בראך מגייטרא יצ"ו

אב"ד בקהי' קראלי ומלפנים במאגענדארף בעהמ"ח ספר משמרת אלעזר דרושים וס' ליבא בעי חידושים על [illegible]

מונקאטש.

בדפוס המשובח של [illegible]

בשנת תרע"א לפ"ק.

Druck von Káhn & Fried, Munkács.

הרב יואל טייטלבוים – כיהן בקארייי בין השנים 1934-1926

נלד בסיגט ביום י"ח טבת תרמ"ז) 1887) כבן זקונים לאביו האב"ד והאדמו"ר רבי חנניה יום טוב ליפא. מילדותו בלט בכישרונותיו הבלתי מצויים. את דרשת הבר מצוה נשא במשך שעתיים בלי אימתא דציבורא. בשבט תרס"ד נשא את בת רבי אברהם חיים הורביץ מפלנטש מגזע רופשיץ. כשאביו נפטר, כמה ימים אחר כך, התיישב בסאטמר ודבקו בו חסידים, ובראשם ר' יהודה (לייבלע) פשקס. אלו פתחו לו בית מדרש שבו התפלל וערך שולחנות, על אף שמלכתחילה לא יועד למלא את מקום אביו בהנהגת החצר, בראשות הישיבה או ברבנות. הוא פעל ללא הרף כדי לזכות להכרה ציבורית לא רק כתלמיד חכם אלא גם כמנהיג הפוליטי של המחנה האולטרה-אורתודוקסי. מחנה זה התנכר למחנות החרדיים בעלי ההשקפות המודרניות והמתונות יחסית. באלול תרע"א (1912) נענה להצעת הרבנות בכפר אורשיווא שבמחוז ברג בטרנסילבניה. בראשית מלחמת העולם הראשונה שב לסאטמר, אך חודשים אחדים מידי שנה עשה באורשיווה. משנפטר אחיו בתרפ"ו נהרו אליו כל חסידי אביו ואחיו.

משנכשלה מועמדותו לרבנות סיגט ולרבנות ירושלים הוא קיבל הצעות נוספות, ומכולן ביכר את רבנות קארייי על כי הייתה אשכנזית ולא כיהן בה רב חסידי. הציע אותו הפרנס ר' ישראל יעקב גרוס בתמיכת הרב הקודם ר' שאול בראך, ובסיוע הגביר ר' חיים פריינד מסאטמר שבני משפחתו גרו בקארייי. בהגיעו אליה ברכבת באדר תרפ"ו (1926) קידמו את פניו אלפי יהודים, ובהם שלושים רבנים וראשי קהילות מכל רחבי טרנסילבניה וקרפטו-רוסיה. גר בדירת הרב ששכנה בחצר בית הכנסת סמוך למשחטת העופות. שימר את התקנות של קודמו לומר דרשה בכל יום שבו אומרים הזכרת נשמות, ונטילת פיקדון בעריכת חופה כדי להבטיח שלא יהיו ריקודים מעורבים. לחם בלימודי החול, ומי ששלח לתיכון לא נתקבל לחברת ש"ס. התנגד לשיטה מודרנית בלימוד החומש ב"חדר". עמד בראש בית הדין ומערכת הכשרות, וסייע לחיילים יהודים שהיו בסביבה. נהג כאדמו"ר מקבל פתקאות, ובשל כך עזב האדמו"ר המקומי **רבי יוסף לייפר** בנו של רבי ברצי מסאטמר, והיגר לארצות הברית. לחגים הוקם אהל ענק שהכיל למעלה מאלף אורחים, ובהם עשירים מופלגים. בתקופתו שינתה הקהילה את פניה. יותר ויותר אנשים ובמיוחד בני נוער נתפסו ללבוש החסידי ולהנהגה החסידית. בדרשותיו דיבר בחריפות רבה, אבל ביחידות נהג בדרכי נועם. התאים את עצמו לקהל שומעיו. מהיהודים ההונגרים-אשכנזים ביקש שהנשים לא יגלו את שערותיהן והסתפק בחבישת פאה נכרית, אבל מנשות קהל החסידים דרש שילכו רק במטפחת בלי שערות. כשנודע לו שבחור צעיר שנתפס לרעיון הציוני, התכבד בעליה לתורה בבית

המדרש "עץ חיים" לפני שעמד לעלות לארץ, ציווה מיד לסגור את בית המדרש לשנה. לא תקף את אגודת ישראל, כי בהיותו במרינבד (Marienbad עיר נופש בצ'כיה) הבטיח לו הרבי מגור בעל "אמרי אמת" שתנועה זו לא תפעל במקום שרב העיר מתנגד. נקרא כדיין לקהילות סמוכות, והשתדל למען אלו שביקשו את המלצתו לקבלת משרה. בישיבתו שמנתה בין מאה למאתיים חמישים בחורים שררה אוירה חסידית. בתרצ"ב (1932) היה מספרם כבר שלוש מאות. הוא לימד בישיבה שיעור פשט במסכת קידושין, ושיעור עיון בסוגית אין שליח לדבר עבירה בו טיפח את הלמדנות והחריפות. למעשה ביטל את "חברת חריפות" שבה התפלפלו המבריקים שבתלמידי הישיבה, כדי שלא יבואו לידי יוהרה. כמו כן למדו אורח חיים הלכות פסח ויורה דעה הלכות טריפות. מנהל הישיבה היה חתנו הרב ליפא, והשגיחו בה בקפדנות שהתלמידים לא יקראו עיתונים או ספרי חול. בישיבה הייתה מנזה מהודרת בה אכלו רוב הבחורים, ולמענה גייס כספים מהלשכה המרכזית של האורתודוקסים בטרנסילבניה ומיהודי גרמניה ואמריקה. בשבת המנזה הייתה סגורה כי רצה שיאכלו אצל הבעלי בתים ויאמרו דברי תורה, ואחר כך יבואו לשולחנותיו לשמוע את תורותיו ולשורר ניגונים. כל שבוע היו בחינות למבוגרים ולצעירים. הרב טייטלבוים חינך את תלמידיו לצדקה – כל בחור הוצרך לצאת פעם בחודש לקבץ נדבות, והרבי חילק את הכול לצדקה. כשנפטר הרב אליעזר דוד גרינוולד רבה של סאטמר בתרפ"ח (1928) נבחר למלא את מקומו, אלא שבגלל מחלוקות שפרצו בשל כך לא התיישב שם מייד אלא רק באדר תרצ"ד (1934). אחרי בחירתו שלח מכתב התפטרות לקאריי בצירוף בקשה שאם לא יצליח במשרה החדשה יוכל לחזור לקאריי תוך חצי שנה. ר' יוסף פריינד בא מסאטמר ופרע את החובות הרבים שצבר, כדי שבעלי החוב לא יעכבו את צאתו. נשא דרשת פרידה בה נימק את החלטתו לעבור מקאריי. בני קהילתו תכננו לערוך לו עצרת פרידה, אבל הוא עזב השכם בבוקר בהיחבא להפתעתם ואכזבתם של התושבים.

בשנות השואה ניצל ברכבת קסטנר כשהוסע לברגן בלזן, ואף התאפשר לו להשאר שם עם זקנו ופאותיו, ומשם הועבר לשווייץ. באלול תש"ה עלה לירושלים אל בתו וחתנו הרב חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים מסמיהעלי. כעבור שנה קבע את מושבו בוויליאמסבורג. הרבי מסאטמר היה בעל השפעה עצומה על הקמת חיי היהדות כמו שהיו לפני החורבן. הוא יסד את התאחדות הרבנים ומוסדות רבים. נודע בהתנגדותו לציונות, למדינה, ואף לאגודת ישראל. בסיון תשי"ג (1953) נבחר כרבה של העדה החרדית בירושלים, אך לא עלה לגור בארץ ישראל אם כי ביקר בה כמה פעמים. בארצות הברית יסד את קהילת מונרו, בה נפטר ונטמן ביום כ"ו אב תשל"ט (1979). נדפסו ממנו ספרים רבים בעיקר בהלכה "שו"ת דברי יואל", בחסידות "דברי יואל על התורה", ובהשקפותיו על הלאומיות היהודית ונגד ממשל יהודי בא"י לפני ביאת הגואל, בספר "ויואל משה", על הגאולה ועל התמורה. נתחברו ספרים רבים לתולדותיו, ובעיקר "מושיען של ישראל" (א-ט). לאחר פטירתו את מקומו מילא בן אחיו הרב משה טייטלבוים מחבר "ברך משה".

ספר
שאלות ותשובות
דברי יואל
על ארבעה חלקי שו"ע
אשר השאיר אחריו ברכה, דבר ה' זו הלכה, הלכה לדורות, לתבין ולהורות, משפטים והחוקים, פעולת צדיק האדם הגדול בענקים, הגאון הקדוש רבן של ישראל, איש אלקים מאור הגולה, אור מופלא וכבוד ה' מלא
מרן יואל טייטלבוים זצוקלה"ה
אב"ד בק"ק ארשיווא, קראלי, סאטמאר, ובקרתא דשופריא ירושלים עיה"ק ת"ו, ובסוף ישיבו בק"ק "קרית יואל" עיר חצרק קרי' עליזה, ושם חלקת מחוקק ספון חמדה גנוזה
הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ח
יצא לאור ע"י ש"ב בן ביתו של המחבר זצ"ל
אפרים יוסף דוב אשכנזי
משב"ק
שנת תשמ"ג לפ"ק
נדפס בבית דפוס
סענדר דייטש
ברוקלין, ניו יורק

עמ"י עש"ו
ספר
ויואל משה
לבאר דיני השלש שבועות, שנאמרו בנביאות, בעניני קץ הישועות, גם לבאר דיני מצות ישיבת אה"ק וכל המסתעף בענינים אלו להלכה ולמעשה
אשר אספתי ולקטתי ממקומות הנאמנים וברורים בחמלת ה' עלי בזכות אבותי ורבותי הקדושים נ"ע זלה"ה זי"ע ועכ"י
הק' יואל טייטלבוים
נדפס בבית דפוס של
סענדר דייטש, ברוקלין, נ. י.

הרב אברהם אביש הורוביץ' - כיהן בקארריי החל משנת 1934, נספה בשואה (1944)

אחרי שעזב רבי יואל טייטלבוים פרצה בקהילה מחלוקת קשה. הציבור האשכנזי ועמם חסידי ויזניץ וספינקא ביקש למנות רב בעל דעות מתונות, ואילו חסידי סאטמר העדיפו רב שימשיך את הקו הקיצוני. כמועמד של פשרה הוצע הרב אברהם אביש הורביץ. הרב הורביץ נולד בשנת תרנ"ז (1897) לאביו רבי נפתלי ממעליץ בגליציה, שהיה נכדו של רבי נפתלי מרופשיץ. מילדותו היה ספון בארבע אמות של הלכה, עניו ובורח מפרסום. נסמך על ידי הרב שמואל אנגל והרבי מאוסטרובצה. נשא את שיינד הינדא בתו היחידה של רבי יצחק אייזיק וייס מחבר "חקל יצחק" – הרבי מספינקא. במלחמת העולם הראשונה הרבי מספינקא עבר לקרפטו-רוסיה, שם התיישב בערים מונקטש וסעליש, וחסידיו שנותרו בטרנסילבניה התרכזו סביב חתנו הרב הורביץ. מולו העמידו חסידי סאטמר בקארריי את מועמדותו של הרב שמואל גרוס מברבשט, והתנהלה מלחמת בחירות חריפה. כדי להגדיל את מספר בעלי זכות הבחירה ביטלו ראשי הקהל את תקנת ר"ש בראך שבעליהן של נשים שלא גזזו את שער ראשן לא יוכלו לבחור ולהיבחר, ואף שילחו את הרב בראך מהעיר בבואו להגן על תקנתו. בשנת תרצ"ד (1935) נבחר הרב הורביץ ברוב גדול, למרות התנגדות אלימה של חסידי סאטמר. הוא הותקף בהיותו במקווה, והלך ממקום למקום עם שמירה צמודה. הוא העביר מספינקא את ישיבתו שבה למדו בין חמישים לשישים בחורים, ששימשו עבורו גם כשומרי ראש. הביא שוחט שסר למרותו, והמחלוקת הגיעה עד לדרגי השלטון הגבוהים. בשל מתנגדיו רק באפריל שנת 1935 אישר שר הדתות את רבנותו. לפני כן הכירו השלטונות פעם בקהילה זו ופעם בשנייה בהתאם לשלמונים ששולמו להם באותה עת. לתמיכה בו נדפס באותה עת קונטרס "ברוך מתיר אסורים" עם מכתבי רבנים לצידו.

ב"ה קונטרס

ברוך מתיר אסורים

יכיל בקרבו כתבי קודש הרבנים הגאונים ארזי הלבנון אדירי התורה אשר יצאו:

להפוך בזכותא דאברהם

ולזכותו עפ"י התורה, לאסורים פקח קוח, ולפקח עינים עורים, להתודע ולהגלות שדברי המערערים והאוסרים בדבר הרבנות דקהל יראים ארטה.

דעיר קראלי

מעשיהם רוח ותוהו וכל דבריהם פורחים באויר, והוראתו ותורתו של רבינו הגאון הצדיק בנש"ק מרן

אברהם אביש הארוויץ

שליט"א אב"ד דקהלתינו הוא בקדושה ושעפ"י התוה"ק הוא הרב אב"ד ומרא דאתרא דקהלתינו

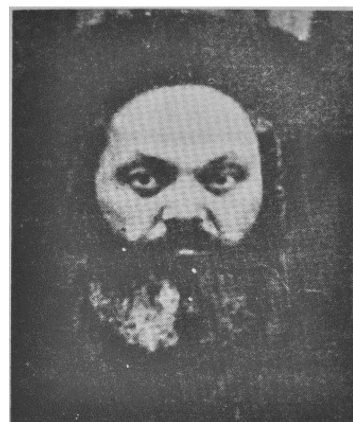
יצא לאור ע"י קהל יראים וארטה. דק"ק קראלי יע"א.

שנת תרצ"ה

המחלוקת הייתה למורת רוחו, משום שהוא ביקש רק לשבת על מי מנוחות. לרשותו עמד בית הכנסת הגדול, ובית מדרש בו ניהל את ישיבתו בית אברהם שמנתה בין מאה למאה ועשרים בחורים. לשיעור פשט נדרשו לבוא כל הבחורים, ולשיעור עיון רק המתקדמים. לפני השיעור הוא לִמֵד קטעי חומש עם רש"י, תהילים, או שוחח בחסידות. כמו כן דרש מתלמידיו שילכו כל יום למקווה. בישיבתו התפללו בשעה שמונה בבוקר, ומי שאיחר לא קיבל את מנת הלחם היומית מהמנזה שהקים. בשנות השואה הישיבה פוזרה. הרב הורביץ הועבר לגטו ומשם לאושוויץ. הוא נספה ביום י' סיון תש"ד (1944) עם רוב בני קהילתו.

הרב שמואל גרוס – כיהן בקאריי החל משנת 1934, נספה בשואה (1944)

הרב גרוס נולד בשנת תרנ"ח (1898) לאביו הרב רפאל אב"ד בכפר ברבשט. הוא למד בסיגט אצל דודו מחבר "קדושת יום טוב", ונסמך על ידי הרב שלמה טבק מסיגט והרב שמואל אנגל. נשא את בתו של רבי ישעיה שטיינר מקרסטיר, והיה סמוך על שולחנו במשך חמש עשרה שנים. בתרפ"א התקבל לרבנות ריטשע במחוז זמפלן שבהונגריה, ובתרפ"ו עבר לכהן בברבשט. היה מועמדם של חסידי סאטמר לרבנות בקאריי בעת שפרצה שם המחלוקת על הרבנות שנמשכה מספר שנים, והגיעה לשפל של עוינות, שנאה וחילול השם. שני הצדדים פרסמו פשקווילים להסברת עמדתם ולניגוח הצד השני, וכל צד אסר את השוחט של רעהו.

המחלוקת הגיעה לשיאה עם פרסומם של שני עיתונים שייצגו את עמדות הצדדים. העיתון "טראַנסילוואַנישע יִדישע צייַטונג" יצא לאור על ידי מתנגדיו של ר' יואל ונתמך בידי חסידי וויז'ניץ וספינקה. בתגובה פרסמו תומכיו של ר' יואל את העיתון "אָרטהדאָקסישע צייַטונג". הכתבות שהתפרסמו בשני העיתונים לא הותירו ספק באשר לעומק העוינות, השנאה והאלימות ששררה בין הצדדים במהלך המחלוקת. בתרצ"ה הוכרה קהילתו של הרב גרוס רשמית על ידי השלטונות, ונקראה הקהילה הספרדית. הרב נאלץ לארגן את הכול מחדש. הקים חברת תומכי שבת ואספקת חלות ומוצרי מזון לנצרכים. בישיבתו בית שמואל למדו כמאה וחמישים תלמידים ברוח חסידית.

לאפרישא מאיסורא!

ב"ה

הנה היות שבאסיפת הרבנים הגאונים שליט"א שהי' בסיהאלימאלווא ה"ה הגאון מהאלמין סעקעלהיד סאטמאר סיהאלי. פאלווא קראסנא שליט"א ביום ג' ס' בלק העלו"ס החליטו שאם יבואו להם כת הפושעים והמסרבים, שרוב ממקום אחר שחיטתו נבילה וטריפה והאוכלים משחיטתו הי"ה בכלל כת השטאטוס־קוואו והנעאלאגען ופתם פת כותי ויינם יין נסך (כמבואר בתשובת מהר"ם שיק ז"ל) ואין להם נאמנות על שום דבר הצריכים הכשר.

ומאחר שהרבי מספינקא וחתנו העוכר ישראל הביאו לכאן את הנוחר והמנבל מספינקא ע"כ באנו להזהיר את כל איש אשר יראת ה' נוגע בלבבו שלא להתחבר עם האנשים האלה אשר געלו נפשם בנבילות וטריפות של המנבל הנ"ל.

והחיוב מוטל על כל בר ישראל שיודע על אחד שקונה יין מסוחרי היין דפה אשר הוא מכת הפושעים אוכלי נבילות וטריפות של המנבל הנ"ל להזהירו שלא ילכד ברשת איסור יין נסך ח"ו, וגם להודיע אותנו כדי לפרסם אותו בשער בת רבים כדי לאפרישא מאיסורא.

וכלפי שאמרו חז"ל מצוה לפרסם את החנפים ע"כ באנו להודיע אשר מוכנים אנחנו בע"ה לפרסם בשמותם את כל הפירמא'ס אשר הב'או לביתם ממרק פיגולו של המנבל הנ"ל.

קהל יראים ארטה. קראלי.

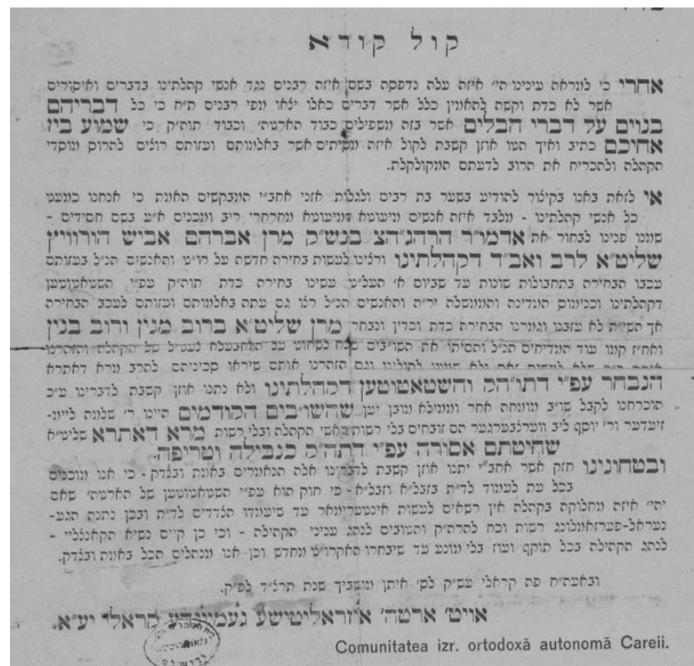
ואגב באנו להזהיר את כל בני עירינו שלא להטמין חמין שאלענט בתנור שמטמינים בו בשר הנבילה הנ"ל ומי שיכשל ח"ו ישאל שאלה אצל הרב הדומ"צ דפה.

כרוז מטעם קהילת חסידי הרב יואל טייטלבוים:
ומאחר שהרבי מספינקא וחתנו העוכר ישראל הביאו לכאן את הנוחר והמנבל מספינקא ע"כ באנו להזהיר את כל איש אשר יראת ה' נוגע בלבבו שלא להתחבר עם אנשים האלה אשר **געלו נפשם בנבילות וטריפות** של המנבל הנ"ל... **קהל יראים ארטה. קראלי.**

הוא עודד נסיעה לאדמורי"ם, ולשבועות נסע עם כולם לסאטמר. הקים מנזה לרוב הבחורים, ולאלו שאכלו אצל בעלי בתים התיר לאכול אווזים מפוטמים שלא כמנהג החסידים. לבחורים עניים סייע מכספו הפרטי. בישיבה מסר שני שיעורים, שבהם שם דגש על לימוד הלכה למעשה, ולכן לימד ביום הראשון אורח חיים עם מגן אברהם ובאר היטב, וביום השני יורה דעה עם פרי מגדים. ביום ששי לימד חומש עם רש"י. כולם הוצרכו להתייצב לבחינות. בדרשותיו הביע התנגדות לציונות ולאגודת ישראל, ודרש לדבר יידיש בלבד. זמן קצר לפני שקאריי עברה מידי הרומנים לידי ההונגרים פוזרה הישיבה. הוא המשיך לשאת דרשות התעוררות עקב מצוקות הזמן, ולימד מספר מצומצם של בחורים. גם כשהוקם הגטו המקומי באביב תש"ד המשיך ללמד קבוצת בחורים, ואף כשהועברו לגטו סאטמר. ביום שני של שבועות הוסעו לאושוויץ, ושם נספה ביום י' סיון תש"ד (1944). חיבורו "עלה שמואל" נדפס בניו יורק בשנת תשכ"ג, אך כנראה לא הופץ.

ישיבתו של הרב שמואל גרוס בקאריי

קול קורא

אחרי כי למראה עינינו הי' איזה עלה נדפסה בשם איזה רבנים נגד אנשי קהלתינו בדברים [illegible]
אשר לא כדת וקשה להאמין כלל אשר דברים כאלו יצאו מפי רבנים ת"ח כי כל **דבריהם**
בנוים על דברי הבלים אשר בזה ומפילים כבוד האלקי' וכבוד תוה"ק כי **שמוע בין**
אחיכם כתיב ואיך הטו אוזן קשבת לקול איזה [illegible] אשר בחלומותם ועזותם רוצים להרוס [illegible]
הקהלה ולהבריח את הרוב לדעתם המקולקלת.

אי לזאת באנו בקיצור להודיע בשער בת רבים ולגלות אזני אחב"י המבקשים האמת כי אנחנו כמעט
כל אנשי קהלתינו - מלבד איזה אנשים מיעוט דמיעוטא ומחרחרי ריב ומכונים א"ע בשם חסידים -
שמנו פנינו לבחור את **אדמו"ר הרה"ג הצ' בנש"ק מרן אברהם אביש הורוויץ**
שליט"א לרב ואב"ד דקהלתינו ורצינו לעשות בחירה חדשה על רו"ע והאנשים הנ"ל בעזותם
עכבו הבחירה בתחבולות שונות עד שבוע א' העל"ע עשינו בחירה כדת תוה"ק עפ"י הסטאטוטען
דקהלתינו [illegible] ועזותם לעכב הבחירה
אך הש"ית לא עזבנו וגמרנו הבחירה כדת וכדין ונבחר **מרן שליט"א ברוב מנין ורוב בנין**
[illegible]
[illegible]
הנבחר עפ"י דתוה"ק והשטאטוטען דקהלתינו ולא נתנו אוזן קשבת לדברינו ע"כ
הוכרחנו לקבל שו"ב ממוחה אחר וממילא מובן יען **שהשו"בים הקודמים** היינו ר' שלמה לייז-
זיעדער ור' יוסף ל"ב ווערצבערגער הם זובחים בלי רשות באנשי הקהלה ובלי רשות **מרא דאתרא** שליט"א
שחיטתם אסורה עפ"י דתה"ק כנבילה וטריפה.
ובטחונינו חזק אשר אחב"י יתנו אוזן קשבת לדברינו אלה הנאמרים באמת ובצדק - כי אנו מוכנים
בכל עת לעמוד לד"ת בזבל"א וזבל"א - כי חוק הוא עפ"י הסטאטוטען של האורטה' שאם
יהי' איזה מחלוקת בקהלה אין רשאים לעשות [illegible] עד שיגמרו הבעלי דינים לד"ת ובכן נתנה הגע-
נעראל-פערזאמלונג רשות וכח [illegible]
[illegible] בכל תוקף ועוז בלי מונע עד [illegible] בכל באמת ובצדק.

ובאעה"ח פה קראלי עש"ק לס' איתן מושביך שנת תרצ"ד לפ"ק.

אויט' ארטה' איזראליטישע געמיינדע קראלי יע"א.

Comunitatea izr. ortodoxă autonomă Careii.

קול קורא מטעם הקהילה הראשית (של הרב הורוביץ') :
אחרי כי למראה עינינו היה איזה עלה נדפסה בשם איזה רבנים נגד אנשי קהלתינו... דבריהם בנוים על דברי הבלים... שמנו פנינו לבחור את... **מרן אברהם אביש הורוויץ שליט'א לרב ואב'ד דקהלתינו... ונבחר ברוב מנין ורוב בנין... שחיטתם** (של השוחטים של חסידי סאטמר) **אסורה עפ'י דתה'ק כנבילה וטריפה. אויט' ארטה' איזראליטישע געמיינדע קראלי.**

הרב יששכר דב פרידמן – כיהן כדיין בקאריי החל משנת 1923, נספה בשואה (1944).

הרב פרידמן נולד בשנת תרכ"ב (1862) בעיירה יולניצא שבמחוז ברג לאביו הרב נח יום טוב ליפא נכד התוספות יום טוב, ולאמו ממשפחת בעל ה"עטרת צבי" מזידיטשוב. נתייתם מהוריו בילדותו, וגדל בבית אחיו הגדול. למד בישיבות הרב שמואל דוד יונגרייז אב"ד פהר-ג'ארמאט, הרב משה דייטש בשאלגא-טאריאן וה"חתן סופר" במטרסדורף. נשא בתרמ"ה את חיה רחל בת הרב אשר שמואל פנט אב"ד הידאלמאש. שימש כמה שנים בבית חותנו כרב הגליל. מתרס"ב רבה של קיראדארוץ שליד סאטמר. נבחר בתרפ"ד (1923) לרבנות הקהילה הישנה בקאריי, וכיהן בה עשרים שנה כרבה האחרון עד שנספה ישיש בסיון תש"ד. נדפסו ממנו: "גבעת פנחס", הספד על חתנו ר' פנחס יהודה כ"ץ בן אב"ד רסלוביץ שמילא את מקומו בקיראדארוץ ונפטר בוינא בן 34, סעאיני תרפ"ד; "מטה יששכר", דרשות וביאורי מקראות, סאטו-מארע תר"ץ. בסופו תשובה על קהילת סטטוס-קוו המקורית שרוצה להיספח למחנה האורטודוקסים ולא ניתן לה, לכן נקראה הקהילה האורטודוקסית הישנה. רוב עשירי קאריי היהודים נמנו על חבריה, ואף שבבית הכנסת המפואר היה עוגב, נהגו רוב החברים לפי כללי ההלכה המקובלים. היו בה 1300 נפשות, ובסוף שנות העשרים נמנו בה 223 משלמי מיסים. בתקופה הנדונה נוספו לה המוסדות: ארגון נשים למעשי צדקה וחסד, חברת עזרה לתלמיד, ארגון נערות וחברת סנדקאות. נספה בשואה ביחד עם רוב בני קהילתו.

מודעה רבה

בכל מקום אשר נזכר שם גוי או עכו"ם אוה"ע בספרי הכוונה על האומות אשר היו לפנים בהם לא כן האומות אשר אנו חוסים בצילם מאמינים בה' ואנו מחוייבים להתפלל בשלומם ובשלום המלכות. והשרים כמ"ש ודרשו את שלום העיר וכו' והוי מתפלל בשלומה של מלכות וכו'.

שארית ישראל לא יעשה עולה לעבור על לאו לא תשיג וכו' וגם הוא דינא דמלכותא ובל"ז אוסר אני ג"כ לדפוס את ספרי הן במדינה זו הן במדינה אחרת בלתי רשותי או באי כחי.

הרוצה להשיג ספרי יכתוב על אדרעססע שלי:

Bernat Friedmann Rabbiner orth. [alte] gemeinde

Careii-Mari

Transylvania (Romania)

בעה"ית

ספר

מטה יששכר

כולל דרושים ובאורים במקראי קודש ומדרשי חז"ל בספר בראשית ושמות ודברים בעתם: לנשואין, ברית מילה והספדים, ואיזה גרגרים לפרקי אבות, נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, הרועים בשושנים בשדי תנובות אגדה יתנו עדיהם ויצדיקו, הלא אזן מלין תבחן וחך אוכל יטעם לו:

[נספח אליו ג"כ איזה תשובות מגדולי הדור]

יששכר | מטה

אשר חנני אלקים ברוב חסדו

יששכר דוב

במו"ה נח יו"ט ליפא פריעדמאנן זצ"ל

רב בקהלה ישנה קה"י קארי־מארי יע"א.

שנת "טובה יגדיל תורה" תר"ץ לפ"ק

בית דפוס של

מאיר ליב הירש סאטו־מארע

Druck von HIRSCH M. LUDOVIC

Satu-Mare (Rumänien)

פרק ד: החינוך בבתי הספר היהודים

כפי שכבר הווכר לעיל, אחת החובות שחלו על מנהיגי הקהילות הייתה חינוך הילדים. במשך מאות שנים, פרט לקריאה ולכתיבה, הלימוד כלל רק את תחומי הקודש. החל משנת 1780 ועד מותו בשנת 1790 הקיסר יוסף השני יזם מספר תהליכים שמטרתם הייתה לשנות את המצב. כוונת הקיסר הייתה להכניס מרכיבים מודרניים לחינוך ילדי היהודים, זאת על ידי הקמת בתי ספר שעסקו בנושאי לימוד כלליים, בעדיפות ללימוד בשפה הגרמנית. יתרה מזאת, הקיסר שקל גם את פתיחת שערי בתי הספר הממלכתיים בפני ילדי היהודים, אך ההכנות להוציא אל הפועל את הוראות הקיסר נערכו במקומות בודדים בלבד. אחד המקומות היה קאריי (לפי מחקרו של שלמה יצחקי, בית הספר היהודי בקאריי שהוקם בשנת 1784 היה הראשון מסוגו בכל טרנסילבניה). בשל התנגדותם של היהודים לשינויים בתכנים של החינוך יוזמת הקיסר לא זכתה להצלחה רבה. בדומה ליתר המקומות, גם בקאריי מספר התלמידים במוסד החינוכי היה זעום ביותר (16 תלמידים), ופקדו אותו בעיקר ילדי המשפחות העניות. לפי תעודה מאותה תקופה, חתומה על ידי המורה ישראל לוין פאורסט (Fürst), מתוארים מאפייניו של כל תלמיד: בור ועם הארץ, ממוצע, בעל ידע ירוד, בעל תפיסה קשה, חכם ויוצא מהכלל. נציין את שמות התלמידים כפי שהם מופיעים בתעודה:

Michael Laser, Iacob Laser, Isaac Herschl, Salmon Meyer, Mendel, Philip Meyer, Iacob Davi, Iacob Herschel, Samuel Löbl, Samuel Ruben, Aaron, Salmon Schendel, Ioachim Mendel, Levy, Earter Herschl, Bela Wulfen.

עם מות הקיסר חזר המצב לקדמותו, וחינוך הילדים היהודים כלל רק לימודים מסורתיים. בתחילת המאה התשע עשרה, הקהילה יסדה והחזיקה בית ספר לחינוך דתי עבור ילדי משפחות יהודיות עניות ועם חלוף הזמן צורפו ללימודים גם ילדים משאר אוכלוסיות העיר.

הסטטיסטיקאי והגאוגרף ההונגרי אלק פיינ'ש (Fényes Elek) כתב באמצע שנות הארבעים של המאה התשע עשרה: "נדיר לפגוש יהודי, גם אם הוא עני, שאינו קורא וכותב, ובעיקר אחד שאינו יודע חשבון".

בשנת 1864 התקיים בעיר בית ספר יהודי יסודי, שהוכר על ידי משרד החינוך. בית הספר פעל בפיקוחה של מחלקת החינוך בעיר אוראדיה (Nagyvárad). בארכיון הקהילה השתמר הדין וחשבון מיום הקמת בית הספר. ראשי הקהילה, שכיהנו באותה תקופה, ג'ולה ברגר, איגנאץ ברמן ואיגנאץ פולצ'ק כותבים, בתאריך 18 בנובמבר 1864, במגילת היסוד של בית הספר:

> אנו, החתומים מטה, ראשי הקהילה היהודית המכובדת מעיר השדה קאריי, ממחוז סאטמר, מודעים לתועלת בחינוך הלאומי ובהוראה וכמו כן בהרחבתה וצמיחתה של מלאכת היד. לאור הנאמר, אנו הרואים חשיבות רבה בקיום הקבוע של בית ספרנו, שלוש שנות לימוד עבור הבנים ושנתיים לבנות. למען אושר הציבור והחינוך הלאומי החלטנו לייסד את בית ספרנו, וככל שיעמוד ביכולתנו, נגד תהפוכות הזמן, להמשיך לקיימו גם בעתיד.

על אף "תהפוכות הזמן", בית הספר הצליח לא רק לשרוד, אלא גם להתבסס ולהתפתח. בשנת 1883 הוסיפו לשנות הלימוד שנה רביעית. מהמודעה שפורסמה בשנת 1894 מתברר שהחל מאותה השנה, לימדו את שיעורי התורה בשפה ההונגרית. לפני כן הטקסט העברי תורגם ליידיש.

בסוף המאה התשע עשרה, מספרם היחסי של התלמידים היהודים בגימנסיה (Piarista Gimnázium) העירונית גדל באופן משמעותי. בשנת 1888 מתוך 275 תלמידי הגימנסיה חמישים היו יהודים, לאמור שמונה עשר אחוזים, בזמן שמספרם היחסי של היהודים באוכלוסייה העירונית הכללית היה רק ארבעה אחוזים. בשנת 1899 מתוך 360 תלמידים שמונים ואחד היו יהודים.

בתחילת המאה העשרים מספרם של התלמידים בבית הספר היהודי הלך וגדל, וכתוצאה מכך נאלצו לקיים את הלימודים בשני בניינים נפרדים. באותה תקופה ניהל את בית הספר קולן מיקשה (Köln Miksa). הבניינים היו ישנים מאד ומצבם הפיזי היה ירוד ביותר, עד שחלקים מהם עמדו בפני

סכנת התמוטטות. עקביות ההוראה והפיקוח על הלימודים הושפעו לרעה מהעובדה שהם התקיימו בשני בניינים. בתקופה הזו מספר שנות הלימוד היה כבר שש שנים. בדין וחשבון שנערך באותם הזמנים, אנו קוראים את הדברים הבאים:

התנאים בבנייני בית ספרנו לא רק שאינם מתאימים יותר לנדרש בתקופתנו, אך גם מבחינה בריאותית וחינוכית אינם ראויים יותר לשימוש. לאור המצב, הרשות הגבוהה לחינוך דורשת מקהילתנו, כבעלי בית הספר, לדאוג לבניית בניין חדש עבורו. ראשי הקהילה בעצמם מודעים לכך שחייבים למצוא פתרון כלשהו למצב החמור. ביצוע תיקונים של טלאי על טלאי עוזרים רק לזמן מה, אך הפתרון המושלם והרצוי יבוא רק על ידי בניית בניין מודרני וחדש עבור בית הספר.

בימנו קשה להעריך את מידת החשיבות שהייתה באותם הזמנים לבעלות ולאחזקת בית ספר להתפתחותה של קהילה, קל וחומר שבאותה תקופה הונגריה השתייכה למדינות בעלות שיעורי האנאלפביתיות הגבוהים ביותר באירופה.

המדינה לא הייתה מסוגלת להקים ולתחזק מספר נדרש של בתי ספר, ולכך אין הוכחה טובה יותר מאשר נימוקיו של הגראף אלברט אפונ'י (Apponyi), מי שכיהן כשר החינוך של הונגריה, להצעת החוק שהגיש:

אם נתעלם מהתרומות הגדולות - אמר השר בנאומו בפרלמנט - ולו הצטרכנו להתמודד בלעדיהן, אלה שהקהילות השונות תורמות מרצונן בשדה חינוך העם, אז סכומים כאלה עצומים היו רובצים על תקציב המדינה, שלא רק כעת אלא גם בעתיד הנראה לעין לא ניתן אפילו לדמיין את השגתם. לאור המצב, תוכניתי היא לא רק שצריכים לקבל ולהסכים, אלא יש לתמוך במיוחד בכל אותם היזמים המוכנים לפעול בתחום חינוך העם לתועלת הכלל.

על בסיס החוק, שנחקק בשנת 1907 ביוזמתו של שר החינוך אפונ'י, התאפשרה, בין היתר, בניית מבנה מודרני וחדש עבור בית הספר של הקהילה היהודית בקאריי. עוד קודם שהחוק נכנס לתוקפו, תכנון בניית בית הספר החדש היה על סדר היום של אספת הקהילה במשך שלוש שנים. ברם, בכל הפעמים נקבע שאין ביכולתה של הקהילה לממן פרויקט בנייה בסדר הגודל הדרוש, אך החוק החדש הכריח את ראשי הקהילה (שבאותה תקופה עמד בראשה אנטל שפיץ) לקחת את הסיכון על עצמם. כבר בספטמבר של אותה השנה החלו העבודות ושנה לאחר מכן, בתאריך 12 בספטמבר 1908 נערכה חגיגת חנוכת בית הספר. הבניין נמסר ליו"ר הועדה לענייני בית הספר של הקהילה, לאיוש פייסנר (Peiszner), שפעל ללא לאות להשלמת המשימה. הלה סקר את תולדות בית הספר בחמישים השנים האחרונות ובנאומו ציין את תרומת 1450 הכתרים של העירייה, שהוענקה בהמלצתו של ראש העיר אישטוון דברצני (Debreczeni István). החברה קדישא תרמה 1000 כתרים, ובעלי האמצעים מבין חברי הקהילה תרמו למטרה החשובה לפי יכולתם.

שאמו רוז (Samu Rooz), עו"ד במקצועו, חבר הנהלת הקהילה ויו"ר ועדת בניית בית הספר אמר בין היתר בנאומו:

אני מאמין ומשוכנע, שראשי קהילתנו ישגיחו, שילדנו יכירו את המקורות הקדמונים של דתנו ותולדותינו. יכירו את השפה הקלסית של אבותינו, את אותה שפה שבה משה הכריז את עשרת הדברות והחוקים, דוד המלך שר את מזמוריו הנצחיים, ושלמה המלך שח את חוכמותיו. באותה עת, שתתחבב עליהם שפת אימנו (ההונגרית) הקדושה, שבה כתבו את החוקים של קושוט (Kossuth) ושל דיאק (Deák) שבישרו לאנושות את החירות, השוויון והאחווה, ופיוטי הנֶבֶל של Petőfi, Vörösmarty ו-Kölcsei המלהיבים לאהבת המולדת.

ברוח דומה נאם גם רב הקהילה הרב אפרים פירט:

הדת והפטריוטיות! לרוחם של שני רעיונות נשגבים אלה אני מכריז על חנוכת בית הספר... אני חונך אותו בשם האל האחד, שהינו אבינו המשותף של כולנו.

כל נאום הסתיים בקריאה: "Éljen a király, éljen a haza!" (יחי המלך, יחי המולדת).

מצאנו מאמר בשבועון *Egyenlőség* שראה אור בבודפשט (ראה בגרסה ההונגרית, עמ' 48) בתאריך 20 בספטמבר 1908, תחת הכותרת "Uj Iskola" (בית הספר החדש) המתייחס אל חגיגת חנוכת בית הספר של קהילת יהודי קאריי. נצטט ממנו שלושה משפטים:

> בניין בית הספר והציוד שבו הינם מהמודרניים ביותר. עלותם הייתה 40,000 כתרים ומסכום זה 9,000 כתרים באו ממימון עצמי. התורמים של סכומים גדולים יותר היו: ינו קאופמן (Kaufmann Jenő), איגנץ קאופמן, בינג ושות.

תוכנית הלימודים שיקפה את רוחם של הנאומים בטקס חנוכת בית הספר וניתן דגש על לימודים מהמקורות היהודים והאוניברסלים: "הנהגנו לימודים אוניברסלים בצמוד לדרישות המחמירות על פי תוכנית הלימודים של משרד החינוך". למעשה, החל מכיתה א' הוקדשו שש שעות שבועיות לקריאת חלקים מסידור התפילות ולהסבר משמעותן בהונגרית (ולא ביידיש כפי שהיה נהוג קודם לכן), וללימוד תורה ונביאים, ופרקים בתולדות עם ישראל. לשם כך "תורגמו להונגרית שני פרקים מהתנ"ך". בכיתות גבוהות יותר כבר לימדו בעברית את הלכות הדת. ראוי להדגיש שבתי ספר עממיים מהסוג הנזכר הוקמו בעיקר בקהילות זרם הסטטוס-קוו והאורתודוקסיות המתונות. הקהילות החרדיות התנגדו, כמובן, להקמת בתי הספר היהודים העממיים ולשליחת ילדיהם לשם. והקהילות הנאולוגיות נמנעו מלהקים בתי ספר יהודים מתוך הזדהות עם החברה ההונגרית, ומתוך רצון להתערות בתוכה, ולכן שלחו את ילדיהם לבתי הספר הכלליים.

סגל המורים בבית הספר היהודי, שפעל במסגרת קהילת הסטטוס-קוו בקאריי, כלל ארבע נפשות: יעקב ליסר (Lisser) – כיהן כמנהל ומורה לשפה ההונגרית בכיתות ג-ד, מור רייסנבאך (Riezenbach) – לימד חשבון בכיתות א-ב, נורד הנריך (Nord Henrich) – לימד לימודי דת, יוסף גרוס (Grosz József) וגב' באיין אירן (נידרמן). בשלב מאוחר יותר הצטרפה לסגל המורים מורה חמישית Nord Sarolta בפי התלמידים – Nord kisasszony. בעת ההיא אותו סגל כבר היה בעל ותק של שני עשורים בתחום החינוך, עובדה המשקפת את רמת הלימודים הגבוהה בבית הספר. מאחר שבאותה תקופה הוזנח בבית הספר נושא החינוך הגופני, הוטל על יו"ר ועדת בית הספר לאיוש ברודי לרכוש מכשירי התעמלות ולהתקינם בחצר. בשנות העשרים, במסגרת הקהילה האורתודוקסית, ניהלו את בית הספר היהודי יוסף נאג'י וגב' יולן ל. ויידה ומהמורים נציין את ו. נידרמן. סגל המורים כלל באופן קבוע מנהל ושלושה מורים.

עם העברתה של טרנסילבניה לאחר מלחמת העולם הראשונה למדינה הרומנית, צמצם השלטון החדש את המשך החינוך בשפה ההונגרית. שיעורם הגבוה של התלמידים היהודים שחונכו בשפה ההונגרית היה לצנינים בעיני השלטונות הרומנים. לאחר שנסגרו בתי הספר הממלכתיים בשפה ההונגרית והורשו לפעול רק כבתי ספר דתיים, נאלצו רבים מהתלמידים היהודים להשתלב בלית ברירה בבתי ספר ממלכתיים ששפת ההוראה בהם הייתה רומנית.

כמובן שרוב התלמידים היהודים פקדו את בתי הספר הממלכתיים ומתוך כך התעוררה, בעיקר עבור התלמידים האורתודוקסים, בעיית הכתיבה ביום שבת ובימי חג. הדבר דרש טיפול מטעם מנהיגי הארגונים היהודים. כדי להציג את הנושא אעתיק להלן כמה פסקאות ממחקרו של שלמה יצחקי.[3]

> ביוני 1923 שלח ראש האגף החינוך התיכוני חוזר... ובהסתמך על הוראת שר החינוך אנג'לסקו (Angelescu), הוא כותב במפורש שתלמידים יהודים, לא יוכלו לקבל שחרור מכתיבה בשבת ובימי חג וכמובן לא שחרור מנוכחות. הציבוריות היהודית התגייסה לביטול "הגזרה". בראש הפעולה התייצב ביוזמתו העצמית הרב המכובד, שיינפלד לאזר מקארולי[4], שלא חס על כבודו והתרוצץ ממשרד למשרד, ממפקח למפקח, כדי להחזיר את המצב לקדמותו.

3 שלמה יצחקי, בתי ספר יהודיים בטרנסילבניה בין שתי מלחמות העולם, האוניברסיטה העברית, בית ספר לחינוך, ירושלים, תש"ל.

4 על הרב לאזר שיינפלד, שכיהן בקאריי בין השנים 1912-1923, ראה לעיל פרק ג.

בתאריך 3.7.1923 הופיע ביומון *Új Kelet* מקלוז' מאמר מאת הרב שיינפלד תחת הכותרת "נצטרך להתחיל את הקרב מהתחלה". במאמרו, הרב מפרט את מאבקם המוצלח של יהודי הונגריה, בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה, למען שחרורם מחובת הכתיבה בשבת וביום חג של התלמידים היהודים בבתי הספר הממלכתיים. כעת עם המעבר לשלטון הרומני – כותב הרב במאמרו:

> נחשבת לפריבילגיה (בעיני השלטונות) אם לחלק משמעותי מאזרחי המדינה ניתנת האפשרות שבבתי הספר הממלכתיים לא יכריחו את ילדיהם לחלל את אחד מהדברות הקדושות ביותר של דתם. העיקרון העליון של חופש דת, כנראה, אינו חל על היהודים.

נחזור אל מחקרו של שלמה יצחקי:

> ...בחודש מרץ 1924 היה הרב שיינפלד בדרכו לבוקרשט בניסיון נוסף להשיג הקלות. לרכבת בה נסע – צורף באחד התחנות קרון טרקלין של אנג'לסקו. הרב שלח את כרטיס הביקור שלו לשר – וזה הזמין אותו לקרונו. התנהלה שיחה של שתי שעות – ברוח של כבוד הדדי – ובסופה הוזמן הרב לאספה הכללית הקרובה של המפקחים הראשיים, כדי להסדיר את העניין. אחר הופעתו של הרב באספת המפקחים נשלח החוזר: "...באותם בתי ספר בהם זה היה נהוג עד עתה, יש לשחרר את התלמידים היהודים מחובת כתיבה בשבת ובחגים יהודים – מבלי שהם יצטרכו להגיש בקשות לשחרור".

אך ברומניה כמו ברומניה, הוויכוח עם השלטונות נמשך ומנהיגי הארגונים היהודים נאלצו להיאבק על "הפריבילגיה" כל שנה מחדש. הועלו טענות לפיהן ההסדר מפריע לניהול התקין של מהלך הלימודים ויוצר אפליה לטובת התלמידים היהודים. הועלו גם טענות נגד הסתמכותם של היהודים על ההבטחות למיעוט היהודי בהסכמי השלום. על טענה זו ענה הרב שיינפלד: "קדושת השבת לא התחילה עם חוזי פריס".

בהתאם לחוקי שר החינוך הרומני אנג'לסקו, החל משנת 1924 הוכרחו הקהילות בקאריי הוכרחו לאמץ את העברית או הרומנית כשפת ההוראה בבית הספר. בשל מחסור במורים בעלי ניסיון בהוראת השפה הרומנית, נוצרו קשיים רבים בתהליך המעבר הלימודים מהונגרית לרומנית. בין שתי המלחמות פעלו בקאריי בתי הספר היהודים הבאים: בית הספר של הקהילה האורתודוקסית "הישנה" לבנים ולבנות (לפני כן הקהילה המקורית, הסטטוס-קוו)[5]; בית הספר של הקהילה האורתודוקסית לבנים ולבנות.[6] בשנת 1925 למדו בבית הספר של הקהילה הישנה 95 תלמידים. מצאנו מאמר שהתפרסם בגיליונו של היומון *Új Kelet* (באותה תקופה ראה אור בעיר קלוז'), בתאריך 28 ביוני 1928, תחת הכותרת: "מנהל בית הספר היהודי האורתודוקסי בקאריי גילה שיטה פדגוגית סנסציונית ללמד את האלפבית". מדובר כמובן על יוסף נאג'י שפיתח שיטת הוראה המבוססת על דמיונו של הילד או המבוגר, ו"תוך הוראה של שעה גם ילד בעל דמיון פחות מפותח מסוגל להכיר את מחצית האותיות של האלפבית". השיטה זכתה להתעניינות רבה בקרב החוגים הפדגוגיים.

רמת הלימודים יוצאת הדופן בבית הספר היהודי השפיעה על המשך דרכם של התלמידים בבתי הספר התיכוניים. יחסית לשיעור האוכלוסייה היהודית בתוך האוכלוסייה הכללית, תלמידים יהודים רבים בחרו להמשיך את לימודיהם בגימנסיה העירונית, ואחר כך גם באוניברסיטאות. לפי תשקיף שפורסם בשנת 1924, בזמן שטרנסילבניה עברה כבר לשלטונה של רומניה, מתוך 414 תלמידים בגימנסיה "Vasile Lucaciu", ארבעים ושלושה היו יהודים. שיעורים דומים נמדדו גם בשנים שלאחר מכן, אך בשנת 1937 כבר ניתן לראות ירידה במספר התלמידים היהודים, עשרים ושמונה מתוך 411. אנחנו מניחים שהיו לכך שתי סיבות:

5 "Ortodox izraelita régi fiú és leányiskola", על הקהילה היהודית האורתודוקסית "הישנה" (המקורית) בקאריי, ראה בהמשך פרק ה.

6 שם, "Ortodox izraelita fiú és leányiskola", הקהילה האורתודוקסית שהתפלגה בשנת 1881 מהקהילה המקורית, מהסטטוס-קוו.

הסיבה הראשונה היא שבתקופה זו, חלק גדול מהאוכלוסייה היהודית בקאריי בחר להצטרף אל הקהילה האורתודוקסית של החצרות החסידיות, כמובן שמשפחות אלה שלחו את ילדיהן לחינוך המסורתי בתלמודי תורה או בישיבות. אחרים, כנראה משפחות אורתודוקסיות מתונות, שרצו להעניק לילדיהם בנוסף ללימודים התורניים גם לימודים כלליים גבוהים, תיכוניים או אוניברסיטאיים, שלחו את ילדיהם לגימנסיות בבעלות קהילות אורתודוקסיות בערים אחרות, כגון זו מאורדיאה. גם הקהילה בסאטמר שקלה לפתוח בית ספר דומה, אך התוכנית לא יצאה אל הפועל בשל ההתנגדות העזה של מנהיגי הקהילה החסידית.

הסיבה השנייה דורשת הסבר מעמיק יותר. לאחר צירופה של טרנסילבניה ויתר האזורים לרומניה בשנת 1918, גדל מספר המיעוטים בקרבה בשיעורים גדולים. רומניה, שהתאפיינה במסורת אנטישמית עממית, חברתית ומשפטית כלפי יהודיה, התחייבה בהתאם להסכמי השלום לכבד את זכויותיהם של המיעוטים ולהשוותם לאלה של הרומנים הנוצרים. כדי לנסות ולבולל בכוח חלק מהמיעוטים, שלטונות רומניה נקטו בשיטה שההונגרים הפעילו לפניהם, אך במקום "מדיאריזציה" נכפתה ה"רומניזציה". במדיניות כלפי היהודים אנו מוצאים שתי מגמות סותרות: מחד, המשך המדיניות האנטישמית שקדמה המלחמה – לענייננו, הכבדה ככל האפשר על אפשרויותיהם לרכוש השכלה גבוהה ומקצועות חופשיים – ובאזורים כגון בטרנסילבניה, בעלת מיעוט ההונגרי הגדול. ומנגד, ניסיון להרחיק את היהודים מהחברה ההונגרית ולקלוט אותם בחברה הרומנית. ברם, בשנות השלושים, לאחר התחזקות החברה הרומנית גם בערי טרנסילבניה יחד עם התגברותו של הקו האנטישמי, שבה מדיניות ההגבלה שהוצבה בפני התלמידים היהודים לקבלת חינוך יסודי ותיכוני, והוטל איסור על כניסתם לאוניברסיטאות.

מבלי שהשלטונות הרומנים התכוונו לכך, המדיניות הלאומית של רומניה בתחום החינוך השפיעה במידה רבה על הדרך שחלק גדול והולך של יהודי טרנסילבניה בחרו ללכת בה. מאחר והאופציה ההונגרית ירדה מהבמה, לרבות בשל המדיניות המפלה של הונגריה כלפי יהודיה, התגברה בקרב יהודי טרנסילבניה התודעה הלאומית – הציונות, החינוך לידיעת ארץ ישראל והשפה העברית המודרנית.

לאחר כניסת ההונגרים לצפון טרנסילבניה, בספטמבר 1940, הופסקה פעילותם של בתי הספר הקהילתיים היהודים. בבתי הספר התיכונים הפעילו בתחילה את שיטת ה"נומרוס קלאוזוס" (numerus clausus), ובשלב יותר מאוחר הרחיקו לחלוטין את התלמידים היהודים. נסיים את הפרק על בית הספר היהודי בקאריי בתרגום מילולי של דברי מחברי הגרסה ההונגרית:

> הברברים של התקופה המודרנית גרשו מספסלי הלימודים את ילדיהם של אותו העם, שאחד ממוריו הגדולים, הילל הזקן, אמר לפני כמעט שלושת אלפים שנה: "עיר שאין בה בית ספר, ראויה שישרפו אותה!".

במקורותינו מצאנו מאמר חז"ל שיתכן שאליו התכוונו כותבי המשפט למעלה:

> ואמר ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ואמרי לה מאבותיך, כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן – מחריבין אותה. רבינא אמר: מחרימין אותה.
>
> (תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קיט, עמוד ב)

פרק ה: תולדות יהודי קאריי בין שתי מלחמות העולם תחת השלטון הרומני (1940-1919)

ישראל ווייזר (בליי)

בנוסף לתיאור ההיסטורי של התקופה, בפרק זה היינו רוצים לכלול זיכרונות מחיי הקהילה או של המשפחות מדור הורנו, אך לשם כך, כמובן, מוטב היה שהפרק היה נכתב על ידם. ספר זה הרי נועד בעיקרו להנציח את תולדותיו של הדור שעבר את מאורעות השואה. לצערנו, גם הטיוטה בהונגרית שמצאנו בעיזבונו של לאסלו טאבק לא כללה מידע המתאים לפרק המתאר את התקופה בין שתי מלחמות העולם. לאור האמור, לא נכללו בספר שלפנינו זיכרונות ותיאורים של "הטעמים והריחות", החגים והמנהגים, חוויות אישיות וכלל קהילתיות מאותה תקופה בקאריי. בשל מיעוט התיעוד הארכיוני המתאר את האירועים המיוחדים, הארגונים היהודים והאישים שעמדו בראש הקהילות בקאריי, דלינו אותם בעיקר ממאמרים שהוקדשו לנושאים היסטורים, מעיתונות התקופה ומלקסיקונים.

כפי שכבר צוין לעיל, בדומה ליתר יהודי הונגריה, רובם הגדול של יהודי טרנסילבניה הפגינו רצון ושאיפה להשתלב בחברה ההונגרית, לאמץ את שפתה ולקחת חלק גדול בפיתוח הכלכלה והתרבות. ואכן, היהודים היו אלה שהכניסו את השיטה הקפיטליסטית המתקדמת לכלכלה בעלת המאפיינים הפאודליים של הונגריה. שמונים וחמישה אחוזים מהבנקאות והפעילות הפיננסית היו בידיים של יהודים. מספרם היחסית הגבוהה של היהודים בעמדות מפתח בעיתונות הכתובה השפיעו במידה רבה על עיצוב דעת הקהל. מצב דומה שרר גם בשדה המשפט והרפואה. בשדה הפוליטי, בין חברי הפרלמנט ההונגרי גם כן מוצאים מספר יהודים. ברם בטרנסילבניה, הדרך שיהודיה בחרו ללכת בה שמשה עילה לאיבה ושנאה כלפיהם מצדה של הקבוצה האתנית הגדולה ביותר בחבל ארץ זו, הרומנית. לפי המפקד של שנת 1910, הרומנים היוו 53.8%, לעומת 31.6% הונגרים, מתוך אוכלוסיית בת 5.2 מיליון התושבים של טרנסילבניה. שיעור היהודים היה 3.5% בלבד – כ-183,000 תושבים. בתמורה לרצונם של היהודים להשתלב בחברה ובתרבות ההונגרית הם זכו עוד בשנת 1867 לזכויות אזרחיות שוות, אמנציפציה מלאה. מדיניות ה"מדיאריזציה" של מנהיגי הונגריה, לאמור, חיוב אימוץ השפה והתרבות ההונגרית על ידי המיעוטים האתניים, זכתה לסירוב מוחלט מצד הרומנים בטרנסילבניה. בניגוד לרומנים, היהודים ראו במצב שנוצר הזדמנות היסטורית לעלות בסולם הכלכלי והחברתי. הרומנים ראו בהונגרים "זרים" במקום. הם האשימו את היהודים בשיתוף פעולה עם ההונגרים, במיוחד לאחר צירופה של טרנסילבניה לרומניה. ליהודי הונגריה בכלל, ויהודי טרנסילבניה בפרט, לא היו שאיפות טריטוריאליות, והם לא נאבקו לקבלת עצמאות מדינית, בניגוד ליתר המיעוטים הלאומיים, כגון הסרבים, הקרואטים, הסלובקים והרומנים. היהודים שאפו ונאבקו לקבלת זכויות אזרחיות שוות, בדומה לאלה של האזרחים ההונגריים, וכפי שראינו מאבקם נחל הצלחה בחלקה השני של המאה התשע עשרה. בשל המטרות החברתיות והפוליטיות המנוגדות, לא התקיים בסיס משותף שיביא את היהודים לשתף פעולה עם הרומנים במאבקם. סיבה נוספת הייתה המבנה החברתי השונה של שתי הקבוצות האתניות. בזמן שרוב היהודים וההונגרים היו תושבי ערים, רוב הרומנים היו איכרים, והייתה בהם רק שכבה דקה מאוד של מעמד הביניים. האינטליגנציה הרומנית הקטנה האשימה את ההונגרים "הזרים" ונושאי כליהם היהודים, שהם מעכבים את התפתחותה של החברה הרומנית, שהייתה מורכבת לרוב מאנשי כנסייה, מורים ופקידים זוטרים. לסיכום, העוינות בין הרומנים והיהודים גלשה לעתים קרובות לפסים אנטישמיים, ואי האמון בין שתי הקבוצות שרד ואף התעצם בתקופת השלטון הרומני בטרנסילבניה.

נוסף לנאמר בשורות דלעיל, כדי להבין את חששם של יהודי החבל מצירופה של טרנסילבניה אל המדינה הרומנית[7] נחזור אל קונגרס ברלין משנת 1887, כאשר המעצמות האירופאיות התנו את הכרתן בעצמאותה של רומניה במתן שוויון זכויות ליהודים וליתר המיעוטים. על אף הבטחת ממשלת רומניה

7 לפעולת הצירוף קיימות שתי גרסאות: הראשונה טוענת שהצירוף נעשה לפי רצון תושביה, איחודה הטבעי של טרנסילבניה עם מדינת האם הרומנית והשנייה טוענת, שנעשה בכוח, על ידי כיבושה על ידי הצבא הרומני שניצל את חולשתה והתפרקותה של הונגריה.

לעמוד בדרישות המעצמות היא ראתה בהן פגיעה בכבודה, גררה רגליים והמשיכה לראות את יהודיה "כזרים". עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה עסקו דיפלומטים מהעולם המערבי בניסיון לפתור את בעייתם של יהודי רומניה. יתרה מזו, ממשלת רומניה חוקקה חוקים שהגבילו והרחיקו את היהודים מהחיים הציבוריים ומהאפשרות להרוויח את לחמם בכבוד. הוטלו על היהודים מגבלות לרכישת השכלה יסודית או על יסודית. היהודים סבלו מרדיפות וממעשים אנטישמיים יזומים על ידי חוגים פוליטיים ומשכיליים. העיתונות האנטישמית התעצמה ופרחה ובאותה תקופה יצאו לאור בערים שונות ברומניה כתבי עת שכותרתם "*Antisemitul*" (האנטישמי). תופעה שקשה למצא לה מקבילה בארצות אחרות, אם בכלל. עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה רק כאלפיים מתוך כ-240,000 יהודי רומניה זכו לקבל אזרחות. לסיכום, מצבם של יהודי רומניה לא השתפר בעקבות קונגרס ברלין אלא להפך, הפך גרוע יותר.

צירופה של טרנסילבניה אל המלכות הרומנית גרם למשבר זהות בקרב תושביה. הרומנים הפכו להיות השליטים על ההונגרים שלפני כן היו הם ששלטו על הראשונים במשך מאות שנים. היהודים (בעיקר אלה מהזרמים המחדשים) שהתערו באופן כמעט מוחלט בחברה ובתרבות ההונגרית, הרגישו "כאילו נשמטה האדמה מתחת לרגליהם". הם חששו לאבד את כל אותן הזכויות שזכו בהן עוד בשנת 1867 בתקופה ההונגרית. מודעים למצב החדש שנוצר – מיד עם הקמתה של המועצה הלאומית הרומנית בהנהגתו של יוליו מאניו, גוף שניהל את ענייני טרנסילבניה בתקופת המעבר לשלטון הרומני – ניסו מספר מנהיגים יהודים ליצור ערוצי הדברות עם מנהיגי המועצה. המועצה הלאומית הרומנית מצידה, מיד לאחר קביעת מקום מושבה בעיר ארד, השתדלה להפיג את חששותיהם של יהודי טרנסילבניה מהרעה במעמדם ובזכויותיהם. בחודש יולי שנת 1919 עורך הדין יון סוצ'יו, אחד ממנהיגי המועצה, קיבל לראיון את רבה של קהילת הסטטוס-קוו בקאריי, הרב לאזר שיינפלד. הרב העלה את סוגיית מעמדו של המיעוט היהודי ברומניה, ובתגובה סוצ'יו הבטיח שלא תהיה שום פגיעה באמנציפציה של יהודי טרנסילבניה. להפך, גם היהודים מהמלכות הרומנית הישנה (וולאכיה ומולדובה) יזכו למעמד דומה. ברם, השתלשלות האירועים העתידיים אימתו את חששות היהודים והבטחותיו של סוצ'יו לא מולאו. אומנם, חוקקו חוקים המעניקים שוויון למיעוטים, אך לרוב הם נשארו על הנייר מבלי שייושמו למעשה.

את הסיפור שלהלן, מאת הרבנית מגדה משלוף – נכדתו של הרב אפרים פירט ובתו של הרב לאזר שיינפלד, קיבלנו באדיבות בן המשפחה מר ברוך לשם:

אבי, רבי אליעזר שיינפלד זצ"ל, נבחר להחליף את סבי (הרב אפרים פירט) כרב הראשי של נאג'-קרולי (קהילת הסטטוס-קוו). גם הוא קיבל את הסמיכה לרבנות מישיבת פרשבורג (היום ברטיסלבה, בירת סלובקיה).

היו אלה שנים סוערות, מלחמת העולם הראשונה השתוללה, ולאחריה נקבעו הגבולות מחדש (הורי התלוצצו שהונגריה הפסידה לא רק את המלחמה, אלא גם את הנדוניה שאימי קיבלה, כיוון שאבי השקיע את כולה באגרות חוב לתמיכת הצבא במלחמה). האימפריה האוסטרית-הונגרית התפוררה, וטרנסילבניה הועברה לרומניה. אבי שהיה רב צעיר, דיבר בפומבי וללא מורא כנגד ממשלת רומניה האנטישמית, הוא נסע לבוקרשט פעמים רבות כדי למחות נגד הגזרות האנטי-יהודיות של המשטר הרומני. אבי היה כותב ונואם חוצב להבות.

למרות שהייתי ילדה קטנה אני עדיין זוכרת את תדהמתי, כאשר בהציצי מבעד חרכי הגדר שלנו, ראיתי את הקהילה מובלת בטור אל מחוץ לבית הכנסת ונלקחת הרחק מהמקום. אבי,

> מנהיג הקהילה, חבוש בכובע משי גבוה, צעד בראש הטור. גרנו בבית הרב, הצמוד לבית-הכנסת, וכמו כל שאר המשפחות היהודיות בעיר, חיכינו שאבא יחזור מהתפילה. היה זה בחג השבועות, ומבחינת המושל הצבאי של העיר מתאימה למעצר יהודי העיר. האשמה? התאספות ללא אישורו. כשהבינה מה קורה, החליטה אימי (הרבנית קיילא שרה) לפעול. היא הלכה מיד לראש העיר ולנכבדיה וביקשה לשחרר את היהודים. באותם רגעים הובילו החיילים את היהודים, תוך שהם יורים באוויר, אל מגורי החיילים (כנראה לחצר הקסרקטין אשר במרכז העיר). שם הם צופפו אותם פנימה, ואבי דרש לראות את המפקד מיד. הוא התנדב לשמש כבן ערובה על מנת ששאר היהודים ישוחררו לאלתר. המפקד אמר לו "לא אשחרר איש, אך אתה לבדך רשאי ללכת". הקהילה עודדה אותו לקבל את ההצעה, ביודעה כי הוא יכול להשיג יותר אם יפעל מבחוץ. הוא הצטרף לאמא, וביחד המשיכו לנסות לשנות את רוע הגזירה. לאחר אין ספור שעות שוחררה הקהילה כולה. אני עדיין זוכרת את החרדה ההיא, ואת ארוחת החג המאוחרת מן הרגיל.

הערת העורך: להבהרת הנכתב לעיל מתבקש הסבר קצר. חג השבועות בשנת 1919 חל ברביעי ביוני. באותה עת כל שטחה של טרנסילבניה, ולמעשה של הונגריה כולה, היה תחת שלטון צבאי רומני. עוד לא נחתמו הסכמי השלום של טריאנון (פריס). העיתונים הבודדים שראו אור אז היו מצונזרים (לדוגמא: כתב העת המרכזי של יהודי הונגריה *Egyenlőség* מבודפשט חדל להופיע בין מאי לאוגוסט 1919) לכן לא ניתן למצוא בהם התייחסות אל האירוע המתואר לעיל. כנראה שבקאריי בדומה למקומות אחרים, הממשל הצבאי הרומני פרסם איסור על התקהלות או על אספת המונים ללא אישור מהשלטונות. היהודים, כהרגלם בימי חג, פקדו את בתי הכנסת ומסתבר שלא ביקשו אישור לכך מהממשל הצבאי. כנראה, עבור המושל הצבאי הרומני ניתנה הזדמנות פז להראות לתושבי העיר ההונגרים, שגם היהודים נחשבו באותה תקופה למשתייכים אליהם, מי הוא מעכשיו השולט בעיר.

לפני שנדון במדיניות ממשלת רומניה כלפי המיעוט היהודי לאחר צירופה של טרנסילבניה אליה, ננסה לתאר את אופן קבלת השינויים הפוליטיים על ידי הקהילות היהודיות מהזרמים השונים. ראינו לעיל את דאגתן וחששן של הקהילות מאיבוד הזכויות האזרחיות שהיהודים זכו בהן בתקופה ההונגרית. חברי הקהילות הנאולוגיות התערו עמוקות בתרבות ובחברה ההונגרית וראו את עצמם הונגרים לכל דבר אך דגלו בדת משה. חלק ממנהיגיהם היו אויבים מושבעים של התנועה הציונית בטרנסילבניה. מטבע הדברים, עם העברת השלטון לרומנים, חברי קהילות אלה עברו את משבר הזהות העמוק ביותר. משבר הזהות של חברי הקהילות המסורתיות, הסטטוס-קוו אנטה, היה מתון יותר. הם אומנם אימצו את השפה ההונגרית והיו מעורים במידת מה בחברה הסובבת, אך ראו את עצמם קודם לכל כיהודים ודבקו בדת לפי התפיסה האורתודוקסית. גישתן של הקהילות האורתודוקסיות והאולטרה-אורתודוקסיות העניות יותר מצפון וצפון-מערב טרנסילבניה הייתה שונה בתכלית. הן הפגינו מעט מאד עניין בשינויים פוליטיים. זכויות שוות היו הדבר האחרון שעניין אותן. זהותן הוגדרה לפי עקרונות דתיים ולא לאומיים. הן היו קשורות יותר לחצרות רבנים מגליציה וקרפטורוס מאשר לממשלות בערי הבירה של הונגריה ורומניה. כמובן שהן שללו מטעמים דתיים את התנועה הלאומית היהודית, את הציונות. קיצוניותן והתבדלותן של קהילות אולטרה-אורתודוקסיות מסוימות הביאו לכך שמתוך הקהילות האורתודוקסיות קמה תנועה לאומית ציונית דתית, המזרחי.

בשנים הראשונות לאחר מעבר טרנסילבניה לשלטון הרומני, אותן קהילות יהודיות שהתערו עמוקות בחברה ההונגרית הזדהו עם מטרותיה של התנועה הלאומית ההונגרית. שני המיעוטים, ההונגרי והיהודי, התעוררו למציאות החדשה שהגבילה את זכויותיהם ודחפה אותם לפעול כשותפי גורל. שיתוף הפעולה עם ההונגרים היה אמור להגביר את האפקטיביות של מאבק יהודי טרנסילבניה להשבת זכויותיהם. אולם, בחלוף הזמן, עם היעלמותה של "האופוציה ההונגרית" בעיקר אחרי מדיניות ההקצנה והאפליה של ממשלת הונגריה כלפי יהודיה בשנות השלושים, תרו הקהילות הללו אחר זהות עצמאית במישור החברתי והפוליטי.

בסוף חודש דצמבר שנת 1926 נוסד בקאריי הסניף המקומי של "המפלגה האזרחית היהודית" (Zsidó Polgári Párt). מטרתה העיקרית של המפלגה הייתה לרכז את יהדות רומניה בגוף פוליטי שייצג את האינטרסים שלה, ובעזרתו תוכל להיאבק כדי להיות עצמאית במידה מרבית לגורלה. מפתיע שדווקא קאריי הייתה בין הערים הראשונות בטרנסילבניה שבהן היהודים יסדו גוף פוליטי מסוג זה. כנס היסוד נערך בבנין החברה קדישא בנוכחותם של מאות משתתפים. נצטט כמה פסקאות מנאומו של קארולי סירמאי (Szirmai Károly) לפני באי הכנס:

> הרבה אנשים מעלים את השאלה, האם יש צורך בהתארגנות יהודית תחת מפלגה פוליטית? את התשובה לכך נותנים האירועים שקרו בזמן האחרון והלקחים שמסיקים מהם. במדינתנו, בדומה למספר מדינות אירופאיות אחרות, מתחוללים מזה זמן רב מעשים אנטישמיים. מעשים אלה מתרבים ומתעצמים מידי שנה ושנה. פרופסור קוזה (Cuza) וצוותו מסיתים על ידי תעמולה אנטישמית לא רק ברגט (חלק ממלכות רומניה הישנה) אלא גם בחלקים שצורפו אליה (אחרי מלחמת העולם הראשונה). מפני הסכנה הזו הממשמשת ובאה, ישנן רק שתי דרכים כדי להתגונן.
>
> הראשונה – תעמולה נגדית. להגיע להבנה עם אחינו הרומנים, שאנחנו הננו עם שוחר שלום, חרוץ ושומר חוק. התעמולה האנטישמית הינה חטא נגד רומניה ועמה מאחר והיא מובילה לאי סדר ולהתנכרותו של עם לויאלי.
>
> הדרך השנייה – ההתארגנות להגנתנו. אם נתארגן לגוף אחד, הממשלה תהיה חייבת, אם ברצונה או לא, לדבר אתנו ולשמוע אותנו...
>
> אך, מלבד מה שנאמר, מדוע שלא נעמוד על רגלנו אנו? מההיסטוריה אנו יודעים שאנו עמלנו ללא לאות לקידום האנושות. יש לנו את כל הזכויות להיות גאים, ולהפגין את יהדותנו גם מחוץ לבתי הכנסת. נהייה נוכחים בפורומים חברתיים, בעיריות, בפרלמנט ובאופן כללי בכל ההיבטים של החיים הציבוריים.

לאחר שהוכרז בקאריי על הקמת הסניף של "המפלגה האזרחית היהודית", נערכו הבחירות לאיוש התפקידים: יו"ר – Fried Lajos ו-Szirmai Károly; סגני יו"ר – Brichta Miksa, Grósz József, Reiter Adolf, Roth Lipót; רשמים – Markovits Dániel ו-Singer Mór; מזכיר – Fehér Ferenc.

על אף קשיי האינטגרציה עם החברה הרומנית ואי־חפצם של יהודי טרנסילבניה להתערות בתרבות הרומנית, הם נאלצו לקבל ולהתרגל לעובדה שהם נהפכו לנתיניה, ובשלב מאוחר יותר לאזרחיה, של המדינה הרומנית. נכון הדבר, על אף המשך זיקתם של היהודים לתרבות ההונגרית, יותר ויותר ארגונים ואישים יהודים פעלו במישור הפוליטי והכלכלי הכלל ארצי של רומניה. עקב הימנעותם של היהודים מלהמשיך ולתמוך במאבק המיעוט ההונגרי, הם הואשמו על ידי הלאומנים ההונגרים בבגידה. בנאמר לעיל אין כדי לשלול את העובדה שהיו קבוצות ואישים בחברה היהודית שהמשיכו לתמוך בתנועה הלאומית ההונגרית ולהזדהות עם מטרותיה. הרומנים מצדם לא ראו בעין יפה, בלשון המעטה, את שתדלנותם הפוליטית של היהודים להשגת מטרותיהם של ההונגרים. ניתן לקבוע שהאוכלוסייה היהודית בטרנסילבניה נשחקה בגלגלי המאבק בין הרומנים ובין ההונגרים. מבין היהודים שהתבלטו במאבקם למען השגת הזכויות למיעוט ההונגרי, בעיקר שימור השפה ההונגרית בהוראה, נציין את רב הקהילה הנאולוגית של העיר אוראדיה, Lipót Kecskeméti, שהיה חבר הנהלת המפלגה ההונגרית. קצ'קמטי הלך לעולמו לפני מאורעות השואה אך לא כך היה גורלו של יהודי אחר, Sándor Weisz, מנהל העיתון הלאומי ההונגרי *Keleti Újság* וחבר הפרלמנט הרומני מטעם המפלגה ההונגרית. "בתור הוקרה" על פועלו, כפי שציין אחד החוקרים, וייס גורש בשנת 1944 למחנות ונספה בברגן בלזן.

לא מפתיע שגם בקרב יהודי קאריי אנו מוצאים כאלה שלא הסתגלו אל המשטר הרומני, להפך, נלחמו כתף אל כתף עם אותם הונגרים שנאבקו נגד הגזרות שהוטלו עליהם על ידי הממשל הרומני

בענייני חינוך, שמירה על תרבותם ולשונם. מצאנו בכתב העת *Egyenlőség* (שוויון)[8], שיצא לאור בבודפשט, כתבה מתאריך 13.03.1934 תחת הכותרת "Samu bácsi, a hős" (הדוד שאמו, הגיבור). הכתב פאאל יוב, שסייר בטרנסילבניה והגיע לקאריי, מתאר בכתבתו את דמותו של שאמו גל ומאבקו נגד השלטונות הרומניים, שהצרו את חופש התרבות של ההונגרים בטרנסילבניה. נתרגם להלן מספר פסקאות מהמאמר:

...עיסוקו של שאמו גל: מסחר בנייר ובספרים, עורך ראשי ומוציא לאור, כתב, כתב מאמרי המערכת, מבקר תרבות, כתב לענייני משטרה ומשפט ו... נאשם. לא מזמן השתחרר מהכלא הצבאי בעיר קלוז', שבו ריצה בכבוד את עונשו בשל פעילות עוינת נגד המדינה... הוא באופן תמידי נמצא בבעיות. פעם בשל פיגור בתשלומי השכירות רוצים לזרוק אותו מדירתו הצנועה, ופעם הוא חייב לכתת את רגליו מהבוקר עד הערב כדי שיספיק לאסוף מהלקוחות, בעלי החוב, את סכום הכסף הנחוץ לו, מאחר שאחרת בית הדפוס אינו מוכן להדפיס את גיליון המקומון שהוא משתדל להוציא לאור *Nagykároly és Vidéke* (קאריי וסביבתה). גיבור אמתי הוא שאמו גל, גיבור מהזן שלפניהם צריכים להוריד את הכובע...

בתיאור חלק החנות העוסק במסחר בספרים אנו קוראים:

גם ספרים אף אחד אינו רוכש על אף שעל המדפים בצד ימין – החלק מהחנות העוסק במסחר ספרים – ניצבים בשורה יפה ועשירה עם עטיפות באותיות זהב הרומנים של Jókai Mór, המסות של Mikszáth Kálmán, השירים של Ady Endre והנובלות של Herczeg Ferenc... ספרי אומנות טרנסילבניה בהוצאת Céh ו-Helikon. אם בכל זאת, לעתים רחוקות, לקוח כלשהו נכנס לחנות, הוא בא כדי לקחת ספרים מספריית ההשאלה... בחנות הספרים שלו, על יד הדלפק מוביל פתח צר אל חדרון קטן ללא חלון. למעשה זה אינו חדר נפרד, קיר מלוחות עץ מפריד בינו ובין החנות... כתובת על לוח עץ בלתי מהוקצע מציינת שהחדרון הינו למעשה מקום העריכה וההוצאה לאור של ה-*Nagykároly és Vidéke*.

בהמשך הכתב מציין את תכולת החדרון. בין יתר הדברים את "הריהוט" הדל שהיה מורכב משני שולחנות עץ גסים מכוסים בגיליונות נייר מוכתמים מהודקים בעזרת נעצים חלודים. שתי מכונות כתיבה ישנות שבשל אותיות פגומות לא ניתן להדפיס בהן משפט שלם, ומסכם:

זהו כל האינוונטר של המערכת וההוצאה לאור של ה-*Nagykároly és Vidéke*. מעבר לכל זה עומד שאמו גל. השאמו באצ'י של כל הסביבה.

מתחת לכותרת כתב העת מצוין שהוא יוצא לאור כל יום שני וחמישי, אך ה- *Nagykároly és Vidéke* מופיע רק כל יום שני ולפעמים רק ברביעי, מסיבות טכניות. "הסיבה הטכנית" הייתה ששאמו באצ'י לא הצליח לאסוף עד יום שני את כל הכסף הנדרש כדי שבית הדפוס יסכים להדפיס את עיתונו.

קרה גם, שבפתח המערכת היה מופיע שוטר רומני ענק עם כובע מפרוות כבש שחור.

"דומנולה (האדון ברומנית) שאמו" – היה אומר – "קדימה למשרדי התובע"

או "דומנולה שאמו, אדון הקוואיסטור קורא לך".

במקרים כאלה, דומנולה שאמו היה נוטל את מעילו הדק, חובש על ראשו את מגבעתו הבלויה ויוצא אל משרדי התובע או למשטרה. לפעמים חזר, במקרים רבים נשאר שם לתקופות קצרות או ארוכות יותר. את החנות תנהל בתו, ליליקה. לאחר מספר שבועות היה חוזר הביתה רזה

8 כתב העת היהודי *Egyenlőség* היה בעל ההשפעה הגדולה ביותר ותקופת הפרסום הארוכה ביותר בקרב העיתונות היהודית בהונגריה (1882-1938). כתב העת ייצג בעיקר את עמדת הזרם הנאולוגי ביהדות הונגריה.

יותר ומלוכלך מזוהמת הכלא. היה מתיישב על יד השולחן המודבק עם פיסות קרטון, נוטל דף עיתון פגום ועל גבו הריק היה כותב את מאמרו החדש.

האדם (שאמו באצ'י) יודע לכתוב, משפטיו מלאים אמונה, אינטליגנציה... שולח את מאמריו לסאטמר וקלוז', פנטי בחיפוש אחרי הצדק ומתחת לבגדיו המרופטים פועם לב אציל.

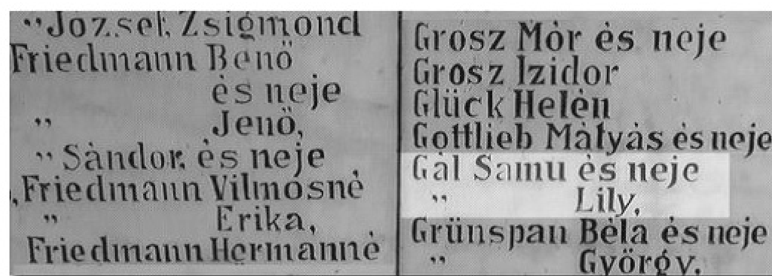
ושאמו באצ'י הוא גם גיבור!

Könnyü dolog a magyar igazságról prédikálni itt Pesten, de nehéz nagyon, ott túlnan, a végeken...

דבר קל לדרוש דרשה על הצדק ההונגרי כאן בפשט, אך מאד קשה שם מעבר השני, בקצוות... במקום ששאמו גל ואחרים כמותו דורשים דרשות וסובלים בגין אמונתם... קל מאד להרים לגובה כוסות עם יין תוסס בבנקטים, על יד שולחנות מכוסים עם מפות לבנות, אך קשה מאד לעמוד לפני בית משפט צבאי ולרדת אל התאים המעופשים בליווי הכידונים הבוהקים של הסוהרים.

עד כאן הציטוט ממאמרו של פאל יוב.

עם כניסתם של ההונגרים לצפון טרנסילבניה בשנת 1940, השלטונות סגרו את עיתונו של שאמו גל, "שאמו באצ'י של כול הסביבה". בדומה לגורלו של שאנדור וייס גם שאמו גל זכה "בתור הוקרה" להיות מגורש למחנות, ואת שמו עם שמם של חברי משפחתו מצאנו חרוטים על לוחות השיש באתר הנצחת הנספים בשואה מקאריי.

על אף הנכתב לעיל, מתברר שעוד קודם למועד שבו ראתה אור הכתבה על שאמו גל, היו לו גם כוונות אחרות – לעלות לפלשתינה (א"י). על רצונו לעשות כך למדנו ממכתב שכתב אל מכרו מקאריי, ישעיה תשבי (שאנדור שוורץ), שעלה לארץ בשנת 1933 חדור אידיאל ציוני, וברבות הימים התמנה לפרופסור מן המניין באוניברסיטה העברית בירושלים. שאמו גל ביקש מתשבי עזרה והדרכה כדי שיצליח לעלות לארץ. נתרגם מספר קטעים ממכתבו של שאמו גל על מנת ללמוד כיצד נימק את רצונו לעלות לארץ, על אף שידע את דעתו של תשבי בנדון:

קאריי, 21 ביולי 1933

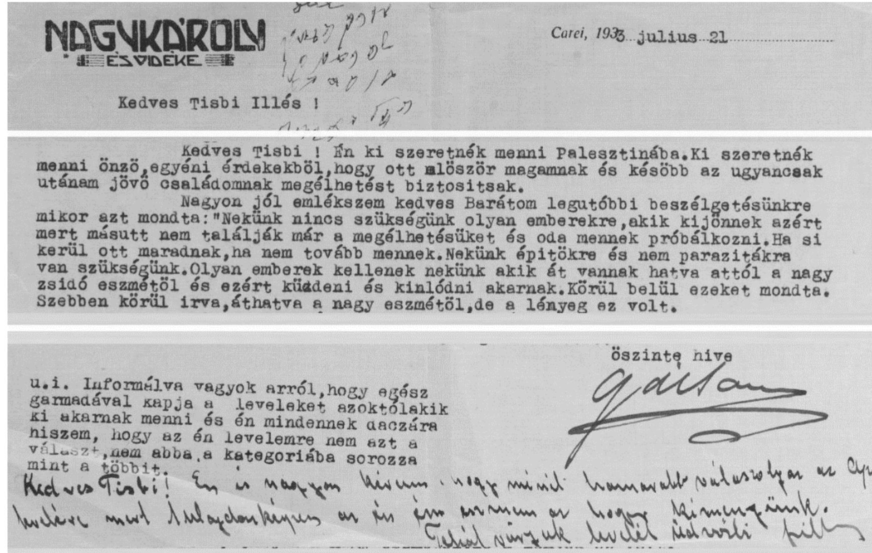
תשבי אילייש (אליהו) הנכבד,

גם אני הייתי רוצה להגר לפלשתינה. הייתי רוצה להגר מסיבות אנוכיות, פרטניות, כדי להבטיח אמצעי קיום, בהתחלה עבורי ולאחר מכן עבור משפחתי שתבוא בעקבותיי. הנני זוכר היטב, חברי הטוב, את השיחה האחרונה בינינו כשאמרת: אין לנו צורך באותם האנשים שרוצים לבוא אלינו בניסיונם למצוא אמצעי קיום מאחר, שבמקום אחר הם אינם מצליחים. אם הם מצליחים נשארים, אם לא, הולכים הלאה. אנחנו זקוקים לבנאים ולא לפרזיטים. אנו זקוקים לאנשים חדורי האידאה (הרעיון) היהודית הגדולה ומוכנים להיאבק ולעמול עבורה. אומנם תיארת את דבריך במילים יפות יותר, מושפע מהאידאה, אך בעיקר זה מה שאמרת...

> יש לי מידע על כך שהנך מקבל מכתבים, רבים מידי מכדי להזכירם כולם, מכל אלה שרוצים להגר (לפלשתינה), אך אף על פי כן אני מאמין שלמכתבי לא אקבל את אותן התשובות כמו האחרים, לא תתייק אותי באותה קטגוריה כמו את השאר.

כדי לחזק את אמיתות רצונותיו של אביה להגירה, הוסיפה ליליקה בתו מספר מילים בכתב יד:

> תשבי הנכבד, גם אני מאד מבקשת ממך לענות מהר ככל האפשר למכתבו של אבא, למעשה גם אני בדעה שצריכים להגר לכן מצפים למכתבך, בברכה לילי.

NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE

Carei, 1933 julius 21

Kedves Tisbi Illés !

Kedves Tisbi ! Én ki szeretnék menni Palesztinába. Ki szeretnék menni önzö, egyéni érdekekböl, hogy ott elöször magamnak és késöbb az ugyancsak utánam jövö családomnak megélhetést biztositsak.

Nagyon jól emlékszem kedves Barátom legutóbbi beszélgetésünkre mikor azt mondta: "Nekünk nincs szükségünk olyan emberekre, akik kijönnek azért mert másutt nem találják már a megélhetésüket és oda mennek próbálkozni. Ha si kerül ott maradnak, ha nem tovább mennek. Nekünk épitökre és nem parazitákra van szükségünk. Olyan emberek kellenek nekünk akik át vannak hatva attól a nagy zsidó eszmétöl és ezért küzdeni és kinlódni akarnak. Körül belül ezeket mondta. Szebben körül irva, áthatva a nagy eszmétöl, de a lényeg ez volt.

öszinte hive

u.i. Informálva vagyok arról, hogy egész garmadával kapja a leveleket azoktólakik ki akarnak menni és én mindennek daczára hiszem, hogy az én levelemre nem azt a választ, nem abba a kategoriába sorozza mint a többit.

Kedves Tisbi! [illegible]

ראינו לנכון להביא את מכתבו של שאמו גל מסיבה אחת: על מנת להדגיש שכבר בשנות השלושים המוקדמות יהודים רבים בקאריי לא ראו את עתידם במקום הולדתם, על אף שיותר ממאתיים שנים עברו מאז שאבותיהם התיישבו בה. בשפתו של שאמו גל "**egész garmadával – (בהמוניהם) רבים מידי מכדי להזכירם כולם**" תרו אחר אפשרויות הגירה למקום אחר, ואם אפשר עדיף לפלשתינה.

אין אנו יודעים מדוע בסופו של דבר שאמו גל ומשפחתו לא עלו, או היגרו למקום אחר. כידוע באותה תקופה עלו לארץ לא רק בשל האידאל הציוני, והרבה יהודים עשו זאת מסיבות קיומיות, או שראו את הנולד, כלומר את סכנת הקיום עם התחזקות הנאציזם בארצות אירופה. יתרה מכך, שאמו גל נטל חלק בפעילות ציונית ואף נבחר כבר בשנת 1921 לוועידה הציונית של יהודי טרנסילבניה כנציג נוסף מקאריי של התנועה הכלל ציונית מטרנסילבניה.

אין אנו יודעים מה הייתה תשובתו של ישעיה תשבי לפנייתו של שאמו גל לאור העובדה שהוא "עלה" לארץ כשלושה חודשים לפני כן עם אשרת תייר ונשאר בה באופן לא חוקי (על תשבי ראה בהמשך).

נחזור לדון במדיניות ממשלת רומניה כלפי המיעוט היהודי. כתבנו לעיל על ההבטחה של יון סוצ'יו לרב שיינפלד מקאריי, שלא ישללו מיהודי טרנסילבניה את כל אותן זכויות שזכו להן עוד בשנת 1867 אלא להפך, יעניקו אותן גם ליהודי מלכות רומניה הישנה. בהונגריה היהודים נחשבו לאזרחים הונגריים אך חברים בקהילה דתית המחויבת לדת היהודית, שזכתה בשנת 1895 להכרה כדת מקובלת בדומה ליתר הדתות הנוצריות. עד שנחקקה החוקה החדשה ברומניה, בשנת 1923, היהודים נחשבו לזרים השייכים לקבוצה אתנית נפרדת. נכון הדבר שבשנה הנזכרת העניקו השלטונות הרומניים אזרחות לכל יהודי רומניה, אך אליה וקוץ בה: לפי חוקי האזרחות החדשים החל משנת 1924 ועד חודש אוגוסט 1940 שללו שלטונות רומניה את אזרחותם של כ-23,000 מיהודי טרנסילבניה. החל משנות השלושים התעצמו התקנות שהצרו את זכויות היהודים בתחומים רבים אחרים, כגון אי תקצוב מוסדות החינוך היהודים, הגבלת מספר התלמידים היהודים במוסדות להשכלה גבוהה,

הימנעות מהעסקת יהודים במקומות עבודה ציבוריים וממשלתיים, הצרת דרכם של היהודים בעיסוק במקצועות חופשיים – בעיקר בעריכת דין, עיתונאות ובתחומים הכלכליים.

תקופה קצרה לאחר תחילת השלטון הרומני, החל בשנת 1922, הלכו והוקצנו הפעולות האנטישמיות הן מטעם הממסד, הן כאלה שיזמו תנועות הנוער והסטודנטים, והן כאלה שנעשו על ידי קבוצות או אנשים פרטיים במרחב הציבורי. על קירות הבניינים הודבקו מודעות בסגנון "רומניה של הרומנים! יהודים החוצה לפלשתינה! בעוד זמן קצר יקראו החצוצרות לדגל!". בשנת 1923 הוקמה התנועה האנטישמית "הליגה להגנה הלאומית-נוצרית" (Liga Apărării Naționale Creștine) בראשה א.ק. קוזה (A.C. Cuza), מרצה באוניברסיטה בְּיַשי. בחודש דצמבר 1927 נערך בעיר אורדיאה (Oradea) כנס גדול בהשתתפותם של כחמשת אלפים סטודנטים מכל רחבי רומניה. כבר בדרכם לכנס הסטודנטים מיַשי ירדו מהרכבת בתחנות השונות ופגעו באנשים שאותם זיהו כיהודים. אחד הנושאים המרכזיים על סדר היום של הכנס היה ה"נומרוס קלאוזוס", כלומר הגבלת מספר היהודים באוניברסיטאות. בתום הכנס, קהל הסטודנטים המוסת התנפל והשחית שישה בתי כנסת בעיר, חנויות ובתי קפה בבעלות יהודית והפליא את מכותיו בעשרות יהודים. בתום הכנס חלקם הגדול של הסטודנטים הגיע לקלוז' במטרה להמשיך את מעשי הוונדליזם. פרט לבתי הכנסת, הקורבנות הפעם היו גם מוסדות החינוך היהודים.

לאחר הבחירות לפרלמנט בסוף חודש דצמבר 1937, הוטל על המפלגה האנטישמית "הלאומית הנוצרית", להקים את הממשלה. הממשלה שהוקמה בראשותו של של אוקטביאן גוגה (Octavian Goga) הכריזה בגלוי על כוונותיה האנטישמיות, וזמן קצר לאחר מכן פרסמה תקנות אנטי-יהודיות. בין היתר אסרו על הופעתם של כתבי עת ליברליים שהועסקו בהם יהודים רבים, יהודים פוטרו ממערכות העיתונים הכלליים. שר העבודה גאורגה קוזה (Gheorghe Cuza) אסר את העסקתן על נשים נוצריות מתחת לגיל ארבעים בבתים יהודים. התקנה החמורה ביותר של ממשלת גוגה-קוזה עסקה "בבדיקה מחדש של הזכות לאזרחות" מינואר 1938, באמתלה שמאות אלפי פליטים יהודים קיבלו אחרי המלחמה ללא זכות את אזרחותם. תוצאות הבדיקה הפכו כעשרים אלף מיהודי טרנסילבניה "לזרים".

הגל הלאומני של שנות השלושים הצמיח ברומניה את תנועת הליגיונרים "Garda de Fier" (משמרות הברזל) האנטישמית. התנועה נוסדה על ידי קורנליו קודריאנו זאליה (Corneliu Codreanu Zelia) בשנת 1927 והונהגה על ידו עד להירצחו בשנת 1938. התנועה טענה שהעוני ברומניה נוצר עקב הקולוניזציה של רומניה על ידי היהודים, והם אלו שמנעו את התפתחותם החברתית והכלכלית של הרומנים הנוצרים. הפתרון הוא סילוקם של היהודים מרומניה שיאפשר את קידומם הכלכלי של הרומנים. עם התחזקות התנועות הנאציות והפשיסטיות באירופה התעצם גם כוחם של הליגיונרים ממשמרות הברזל, שביצעו אין ספור מעשי הסתה, טרור ורצח נגד האוכלוסייה היהודית ברומניה.

כמובן שגם העיר קאריי לא הייתה פטורה בתקופה הנדונה מאירועים אנטישמיים. איחרנו את המועד כדי לקבל עדויות על כך מחברי הקהילה עצמם, אך מצאנו אותם בעיקר בעיתונות היהודית שראתה אור בטרנסילבניה:

Új Kelet, 17 ביוני 1924

Kínos antiszemita botrány Nagykárolyban

שערורייה אנטישמית מחרידה בקאריי

האוכלוסייה היהודית בקאריי נסערת עקב אירוע שערורייתי שהתרחש בעיר. כומר מהכנסייה היוונית-קאתולית, ששכח את מטרת שליחותו ואת גלימתו שלבש, במצב של גילופין תקף עם סכין יהודי בקאריי. רק בהתערבותם התקיפה של שני שוטרים נמנע מהכומר להוציא אל הפועל את איומיו. איש הדת הרומני שעורר את השערורייה האנטישמית הגיע לקאריי ומכר את סוסו תמורת 12,000 ליי. מרוב שמחתו על העסקה הטובה שהצליח להשיג, שתה באחד מבתי

המרזח בעיר כמות גדולה של שתייה חריפה, כך שלקראת ערב שוטט שיכור ברחובות העיר. באחד מרחובותיה הראשיים הוא פגש פנים אל פנים במרקוס שווארץ, יהודי שחזר לביתו מבית הכנסת. איש הדת הזועם רדף אחרי היהודי נעים ההליכות ופתח כלפיו בשורה של קללות וגידופים אנטישמיים בלי תגובה מצדו של היהודי התמים. באחד מפינות הרחוב השיג את קורבנו, שלף סכין וצעק "אהרוג אותך יהודי", אך למזלו של מרקוס שוורץ שני שוטרים הגיעו למקום בזמן כדי למנוע את שפיכות הדם.

לפי המידע שברשותנו, השלטונות נמנעו מלפתוח בחקירה, בשל הסיבה, שאינם רוצים לפתוח בהליכים נגד איש רוח מהכנסייה. במקום לפתוח בהליכים רשמיים יגישו דין וחשבון על התקרית לראשי כנסייתו...

בכל מקרה חוות דעתם של השלטונות בקאריי ראויות לכבוד, אך נשמעות במידה מסוימת יוצאות דופן. הרי בשום חוק לא כתוב... שגלימת הכמורה מבטיחה חסינות לאלה שלובשים אותה במקרה שהם מבצעים מעשי פשע.

ראויה לציון התייחסותו של המקומון בקאריי ***Nagykároly és Vidéke*** לתקרית שעורר הכומר הרומני מהכנסייה היוונית-קאתולית:

Főtisztelendő Ur! (אדון הכומר הנכבד) לא דמו השפוך של מרקוס שווארץ יביא את השלום, אלא שיתוף הפעולה אתו – מרקוס שווארץ אינו אשם בכך שהוא מתפלל בשפה אחרת ומשרת את בוראו בצורה שונה, אך אדוני הכומר אשם בכך שאינו מכבד במרקוס שווארץ את נועם הליכותיו ויראת האל שבו.

Főtisztelendő Ur! שוטר פשוט, שוטר בור ועם הארץ אך מודע לתפקידו, ועם הפעלת מעט כוח הציל את אדוני הכומר, המשרת את האל, מביצוע רצח.

Főtisztelendő Ur! אין להתלות בכך, שכבודו נתפס ברגשות פטריוטיות, שעשה את מעשיו מרגשות קדושים או מאהבת עמו, ולפיכך טעה במידה כה רבה.

כחודש לאחר המקרה המתואר לעיל, מצאנו בשני כתבי העת המוזכרים תקרית חמורה הרבה יותר שהסתיימה ברציחתו של יהודי שנקבר בקאריי. מעשה הרצח עורר הדים עצומים בקרב יהדות טרנסילבניה והביא לגל של מחאות והאשמות של הארגונים היהודים כלפי ממשלת רומניה. נתרגם ונעתיק לכאן מספר קטעים שנכתבו בכתבי העת:

Nagykároly és Vidéke, 24 ביולי 1924

Borzalmas gyilkosság a vonaton

רצח מזעזע על הרכבת

רצח מזעזע התרחש אתמול בתחנת הרכבת... שוטר מבוקרשט דקר למוות סוחר בן 48, אב לשישה ילדים. הרוצח Talpeanu Dumitru... שוטר מבוקרשט ליווה ברכבת אסיר... בתא הסמוך לתאו נסע שון ברנט (Schön Bernát) מואליה לואי מיהאי (Valea lui Mihai) עם בתו בת השלוש. בתחנת הרכבת של קאריי עבר לתאו של שון ואמר לו דבר מה ברומנית שממנו אלו שישבו בקרבה שמעו: jidan – יהודון, לאחר מכן דקר אותו בחזה עם כידונו... בתו בת השלוש, אחוזת אימה רצה אל אביה. מראה מזעזע התגלה כאשר הורידו את הילדה מעל גופת אביה והיא הייתה מגואלת בידיה בדמו.

יום לאחר מכן, ביומון *Új Kelet* כבר הופיעו עדויות על השתלשלות האירועים:

בקרון מהדרגה השלישית, פרט לחייל והאסיר שהוא ליווה כל היתר היו רק יהודים – על אף שזה היה מחזה נדיר בהיסטוריה האקטואלית של מערכת הרכבות בטרנסילבניה (הכוונה שהיהודים נמנעו מלהשתמש ברכבות בשל ריבוי המקרים שהם נזרקו מהן גם בזמן שאלה היו בתנועה). עם הגעת הרכבת לקאריי, החייל קפץ ממקומו ופתח בצעקות:

"יהודים החוצה מהקרון!"

הנוסעים המפוחדים נסו על נפשם בבהלה מהקרון בזמן שהחייל עם עיניים בורקות מזעם המשיך לצעוק:

"יהודים החוצה מהקרון"

שון ברנט יחד עם בתו נשארו אחרונים בקרון. הוא כבר לא הצליח להימלט, מאחר שהחייל שהיה במצב של אמוק חסם את דרכו. הנוסעים שנמלטו מהקרון סובבו את ראשם אל פתחו באותו רגע שנשמעה מתוכו זעקת אימים וחרחורי גסיסה. עם שמיעת הזעקות אנשים וצוות התחנה מיהרו אל תוך הקרון ושם מצאו את החייל שהחזיק בידו את כידונו מגואל בדם, וניסה להימלט דרך החלון. את שון ברנט, אב לשישה ילדים, מצאו שכוב על הרצפה ודקור פעמיים בחזהו. בתו הקטנה בת השלוש, מגואלת כולה בדם, ניסתה להעיר את אביה:

"שטע אויף טאטע, שטע אויף טאטע!" (אבא עמוד, אבא עמוד!)

הכול בגלל סיגריה. השוטר טען בחקירתו שעל אף שהזהיר את שון שלא ייתן סיגריה ושלא ידבר עם האסיר שהוא ליווה הוא לא שמע לאזהרותיו. דבר זה הרתיח אותו עד כדי כך שדקר אותו עם כידונו. בהמשך חקירתו השוטר טען עוד, שהוא בעצמו אינו יודע איך ולמה ביצע את הרצח.

Új Kelet, 25 ביולי 1924

Miért kellett meghalnia Schön Bernátnak

מדוע שון ברנט (Schön Bernát) היה צריך למות

ברגעים אלה, ששורות אלה נכתבות, בבית הקברות היהודי בקאריי סותמים את הגולל על קבר טרי. אל עמו של אַחַשווֵרוֹש (שמו של היהודי הנודד מהאגדה הנוצרית), שידע רדיפות וסבל נצחיים, נוסף עוד מות קדושים... שמו של האיש האפור והלא יומרני מתווסף אל אותה רשימה ארוכה של מיליונים, שלאורך המאות היו צריכים למות, מאחר שהם היו יהודים.

שון ברנט, אב לשישה ילדים, יהודי עני מאֶירמיהאילפַלווה (ברומנית Valea lui Mihai) עלה על הרכבת יחד עם בתו בת השלוש כדי לנסוע לקאריי. כידונו של חיית אדם חדר אל לבו היגע ועם הגעת הרכבת אל התחנה בקאריי, בתו בת השלוש ניסתה להעירו בידיה הקטנות המגואלות בדם אביה...

שון ברנט היה איש צנוע, רודף שלום וקיים בנאמנות את עול המצוות, אך בכל זאת היה צריך למות בטרם זמנו באלימות עם נשק. שון ברנט לא היה אשם במותו ונשמתו תגיע טהורה לפני כס יום הדין.

אם כן, מי הוא האשם? אולי החייל שאיבד את צלם האנוש וכידונו חדר שלוש פעמים בגופו המיוסר של שון ברנט? הרוצח היה חייל פשוט, שאת מעשיו לא בצע מסיבות תועלתיות, לא מנקמנות,

הרי הוא לא הכיר את קורבנו. החייל לא רצח את שון ברנט, אלא הוא רצח יהודי. הוא היה כלי עיוור וכנוע של סבלו, זה שמסיתים חסרי מצפון, בעבודה מתמדת של שנים רבות, שתלו בלבו...

הרב בראך, הרב הראשי של קאריי, פנה אל הציבור היהודי, מהעיר ומהסביבה, בבקשה שרבים ככל האפשר ייקחו חלק בהלווייתו של שון ברנט. בדרך זאת יפגינו באופן אילם נגד ההסתה שהצמיחה מקרבה מעשים אכזריים כאלה.

הפשע המתועב עורר תסיסה רבה בקרב יהודי קאריי. הם דרשו להעניש לא רק את הרוצח, אלא גם את אותם מסיתים חסרי מצפון שהרעילו את ראשו של החייל, לכן הם שותפים לרצח.

Nagykároly és Vidéke, 28 ביולי 1924

Eltemették a meggyilkolt Schön Bernátot

קברו את הנרצח שון ברנט

בבית הקברות, הרב בראך היה ראשון המספידים. בשל עומק תדהמתו בקושי הצליח לדבר. בקול בוכים סיפר מי היה הנרצח ומה היא משמעותו של האבל שאסף את כל רבני וראשי הקהילות מהסביבה. לאחר מכן נשמע הספדו של הרב שיינפלד מואליה לואי מיהאי. הקהל ליווה את ההספדים שארכו יותר משעתיים בזעקות בכי. בנו בן העשר של הנרצח אמר קדיש אך את קולו החלש לא ניתן היה לשמוע מבכיים של האנשים.

* כפי שהוזכר לעיל, בתום שנה לאחר האירוע שדנים בו עזב הרב בראך את קאריי ועבר לקושיצה אז בצ'כוסלובקיה. על אף שהרב בראך אהב את קהילתו - כראיה בנו אלעזר ומשפחתו נשארו לגור בקאריי (מכאן גורשו ונספו בשואה) - הוא נאלץ לעזוב. סיבת עזיבתו את קאריי, בשל הרדיפות וההצקות מצד המשטרה הרומנית. עמל רב הושקע מטעם פרנסי הקהילה כדי להצילו ממאסר. רוגזם של השלטונות הרומנים יצא בשל תוכן דברי ההספד של הרב בזמן קבורתו של שון ברנט. לאחר הרצח של היהודי, הגישה הקהילה בקשה לשלטונות להימנע מטעמים דתיים מלבצע ניתוח שלאחר המוות. כדי להבטיח את קיום הבקשה מסרו ראשי הקהילה סכום כסף הגון לידי ראש המשטרה המקומית. למחרת לפני הקבורה, לאחר שגילו שהשלטונות לא עמדו בהבטחתם והגופה נותחה, הרב בראך אמר בעת שהספידו דברים קשים על העם הרומני: "עבדים משלו בנו, עבדים שפלים שאין יודעים כל נימוס וכוזבים באמונתם... מבטיחים ואינם מקיימים."

A nagykárolyi gyilkosság epilógusa –
Egy szemtanu levele az Uj-Kelethez

אפילוג הרצח בקאריי – מכתבו של עד ראייה אל המערכת של האוי קלט

אדוני העורך הנכבד,

מונח לפני הגיליון של האוי קלט מהיום. מאמר המערכת מסביר בהתאם למציאות את הסיבה האחת והיחידה של הרצח המתועב שהתרחש כאן. שון ברנט נפל קורבן לחמתו ללא מעצורים של השוטר המרושע – **מאחר שהיה יהודי**. כמובן שהרצח הינו תוצאה ישירה של ההסתה לשנאה ללא מעצורים ורבת השנים מאת הקוזיסטים (חסידיו של A.C. Cuza). עוד לפני קאריי, יותר מאחד מהנוסעים שמעו את השוטר אומר לכרטיסן: **שעוד היום הוא ישתה דם יהודי.**

כל עדי הראייה מעידים בקול אחד, שהרצח היה עניין של רגע, כאשר החייל ראה ששון ברנט נשאר לבד עם בתו הקטנה פתח בקללה "jidanule f…" ודקר אותו פעמיים עם כידונו. אבקש להפנות את תשומת לבכם אל אירוע שהתרחש סמוך למעשה הרצח, שהביא לשיאם את תרעומתנו ואת מר לבנו. אלכסנדרסקו, פקיד רשמי ממשרדי המחוז, כאשר שמע לאחר הרצח את זעקות הנוסעים, התקרב אל קבוצה של יהודים והתנפל עליהם באלה המילים:

"מדוע אתם מתסיסים, מדוע אתם מייללים, **רק נהיה פחות יהודי אחד, זו אינה בעיה גדולה**".

Careimare, 1924 julius 25. S. J.

בגיליונו מתאריך 30 ביולי 1924 היומון היהודי אוי קלט יצא לאור עם עמוד השער בשתי שפות: רומנית והונגרית בכותרת:

Acuzăm Guvernul! – Vádoljuk a kormányt!

מאשימים את הממשלה!

כוס המרורים התמלאה עד תום. לאט כבות גם הקרניים החיוורות של התקווה, שעד היום, גם דרך האכזבות ודמעות העצב, ציירו עבורנו חיזיון תעתועים של עתיד טוב יותר...

לא עובר יום מעל יהודי טרנסילבניה, שהמברקה לא תפלוט ידיעות אימים מהאזורים השונים של המדינה. ההסתה נגד היהודים, שעד היום נרתעה מלבצע את החטא האיום ביותר – משפיכות דמים, ונמנעה מלעבור את סף בתי הכנסת שלנו, כעת פרצה את סכר הריסון והוציאה לפועל מעשים איומים... בקאריי, שוטר צמא דם רצח, ללא שום סיבה הניתנת להבנה, יהודי תמים חף מכל פשע. נסיבות הרצח מראות ללא שום ספק שהרוצח ביצע את זממו בשל שנאת יהודים...

היום כאן, מחר שם מתפוצצים אירועים דומים ויתפוצצו, וחייבים להתפוצץ כל זמן שהאווירה של היום מאפשרת שתודעת השוד והגזל ללא ענישה תרחף מעל שמי המדינה...

החל מקיץ 1922 התחילו להפיץ בכל שטח המדינה עלוני הסתה אנטישמיים. עלונים אלה האשימו את היהודים בפשעים הבאים: בגידה במולדת, הבנות עם האויב, רצח על בסיס דתי פולחני, סחר בנשים, השחתת החברה הנוצרית ועוד. ההאשמות לא היו לגופו של הפרט אלא כללו את כל היהדות...

אנחנו יודעים שהממשלה לא לקחה חלק אקטיבי בייזום הפעולות דלעיל, אך לעמדתה הפסיבית והלא אכפתית הייתה השפעה רבה על התרחשותן.

SZERKESZTŐSÉG, KIADÓHIVATAL ÉS NYOMDA
Cluj-Kolozsvár, St. Baron L. Pop, (Brassai-utca) 10.
Telefon: Szerkesztőség és kiadóhivatal — 977
Zs. N. Sz. — — 558
A kéziratok kizárólag a szerkesztőséghez cimzendők. Kéziratokat nem adunk vissza.

UJ KELET

ZSIDÓ·POLITIKAI·NAPILAP

Archiv der Zionistischen Organisation
W. Sächsischer strasse 8. Berlin

1924 julius 30 Szerda | Cluj-Kolozsvár ✱ VII. évfolyam ★ 168. szám | 5684. Tamus 28

Acuzăm guvernul!

E plin paharul amărăciunii.

Se sting cu încetul razele palide ale sperării, care până acum, în desamăgirile și printre lacrimile desnădejdei noastre, ca o „Fata Morgană" ne vrăjiau cu imaginea unui viitor mai bun. Nu există însă optimism atât de trainic, pe care șirul nesfârșit de suferințe și înjosiri să nu-l infrângă. Chiar și Iob cel umilit și renumit prin răbdarea lui dumnezeiască în a opta zi de suferință a deschis gura spre a-și blestema ziua în care s'a născut. Nu trece o zi peste capul evreimei din Ardeal, fără ca telegraful să nu aducă din diferite locuri ale țării, știrea unei noui grozăvii.

Ațâțările antievreești, care până acum s'au oprit la marginea crimei ordinare, n'au adus vărsare de sânge și au respectat pragul templelor, azi au rupt zăgazurile reținerii și au provocat fapte groasnice. In Careii-Mari, un jandarm brutal a omorît pe un evreu pacinic și blând, fără de nici o pricină, care să fie pricepută de mintea omenească. Amănuntele omorului dovedesc neîndoios, că ucigașul a comis fapta sa din ura împotriva evreilor. După puține zile, oameni răi, cu intenții criminale, au încercat să arunce în aer sinagoga dintr'un sat, și numai mulțumită îndurării cerești, n'au căzut jertfă atentatului, mic și mare din comunitate. Tragedia evreiască din Josășel trebuie să cutremure pe oricare om drept, căci acest fapt arată în modul cel mai evident, cât de adânc a lucrat otrava producătoare de ură.

Cele petrecute în Careii-Mari și în Josășel, nu le putem privi ca fapte singuratice și datorite întâmplării, peste care se poate trece ușor cu ajutorul poliției. Aceste întâmplări sunt exteriorizări simptomatice și consecințe logice ale unei acțiuni îndreptată împotriva evreimei, acțiune, care durează de multă vreme și e foarte bine organizată. Azi izbucnesc ici, mâine colo crime la fel, și vor izbucni mereu, e necesar să izbucnească, atâta vreme cât timp atmosfera de azi și conștiința jafului nepedepsit vor pluti deasupra țării.

Cum au putut lucrurile să ajungă până aci? Care forțe au conlucrat pentruca cele mai elementare principii ale siguranții individului și averei să fie atât de tragic sdruncinate? Cine e vinovat de grozăviile petrecute?

Noi cari aici privim faptele cu ochi deschiși, neclintiți și neobosiți, noi putem stabili, cu siguranță, legăturile ascunse și putem deosebi raportul între motiv și consecință. Intr'un stat înaintat și intr'o societate organizată, numai atunci se pot petrece fapte, cum sunt cele amintite, când guvernul responsabil își dă la aceasta sprijinul fățiș sau asentimentul ocult. Noi nu vrem să încordam relațiunile, numind lucrurile cu numele adevărat, dar trebuie să constatăm, că există o legătură între atentatele antisemite și purtarea guvernului. *Stim bine, că guvernul n'a participat în mod activ la pregătirea lor: cu atitudinea sa nepăsătoare și îndelelnică a influențat însă enorm.*

Guvernul și organele lui subalterne nu și-au îndeplinit datoria și astfel pe drept s'a putut desvolta credința printre turburătorii irresponsabili, că împotriva evreimii se poate face orice, fără teamă de pedeapsă. Încercăm să arătăm diferitele etape ale acestor neîmpliniri de datorie, calea logică, care a dus la starea de azi. Din cronica ultimelor doi ani, în cele ce urmează, scoatem numai faptele cele mai caracteristice și mai importante. Iată geneza omorului din Careii-Mari și a exploziei din Josășel:

1. Începând cu vara anului 1922. s'a răspândit în cuprinsul întregii țări, broșuri de ațâțare antisemită. Aceste broșuri au acuzat evreimea de multe crime: trădare de patrie, înțelegere cu inamicul, omor ritual, comerț de fete, corumperea societății creștine, etc. Aceste învinuiri n'au atins numai particularii, dar evreimea ca neam. Prin coloanele acestui ziar și prin petițiile oficiale înaintate autorităților, de nenumărate ori, am atras atenția guvernului, asupra acestor broșuri de ațâțare și am cerut ca: sau să fie înaintați justiției autorii acestor broșuri, sau dacă guvernul crede că învinuirile aduse evreimei sunt întemeiate, să fie chemată înaintea judecătorilor spre a da socoteală de crimele făptuite. Am declarat că suntem gata să compărăm la bară spre a apăra dreptatea noastră. Dar guvernul a rămas nepăsător și broșurile răspânditoare de venin s'au împărțit mai departe în sute și mii de exemplare printre sătenii lesne încrezători, până când otrăvirea sufletelor s'a făcut. „Ostjüdische Zeitung" însă, care apare la Cernăuți, pentrucă a scris, că nu trebue să tolerăm fără reacțiuni bruscările, a fost chemată la răspundere și a fost oprită să meargă în zona stării de asediu.

2. In 2. Noemvrie 1922. s'a distrus mobilierul căminului studenților evrei din Cluj, localul Uniunii Naționale Evreești și tipografia Uj Kelet. La distrugere au fost de față mai mulți reprezentanți ai autorităților. Nu s'a făcut nici o cercetare serioasă a acestor vandalisme care au produs pagube de milioane și nimeni n'a simțit sabia justiției.

3. In timpul ultimilor ani, în Cluj și în provincie au fost în continuu scandaluri de stradă. Trecători pacinici au fost insultați și bătuți crunt. Nici un făptuitor n'a fost chemat până azi înaintea judecății.

4. In legătură cu turburările antisemite, noi cunoaștem numai două sentințe: una condamnă pe avocatul Bacaloglu, atentatorul la viața redactorului din București, Rosenthal, la 50 lei amendă, pentrucă a lovit de moarte pe un publicist respectat de toți; alta amendează cu

Vádoljuk a kormányt!

A keserüség pohara megtelt. Lassan-lassan szétfoszlanak azok a halvány reménysugarak, amelyek eddig minden csalódáson és szomoruságunk könnyein keresztül is egy jobb jövő délibáb-képeit rajzolták elénk. Nincsen olyan elpusztithatatlan optimizmus, amelyet meg ne törne a szenvedések és megaláztatások végtelen sora. Hiszen a szenvedések nyolcadik napján még az alázatos és isteni türelmességü Hiób is szólásra nyitotta ajkait és megátkozta születése napját.

Alig mulik el nap az erdélyi zsidóság feje fölött, hogy ujabb borzalom hirét ne hozza a táviró az ország különböző részeiből. A zsidóellenes hajsza, amely eddig visszarettent a legszörnyübb büntől; az embervér ontásától és elkerülte templomaink küszöbét, most áttörte a tartózkodás gátjait és iszonyu rémtettekben robbant ki. Nagykárolyban egy vérengző csendőr meggyilkolt egy ártatlan, szelidlelkü zsidót, minden emberileg érthető ok nélkül. A gyilkosság körülményei kétségbevonhatatlanul arra vallanak, hogy a gyilkos merőben zsidógyülöletből követte el tettét. Alig nehány nappal e szörnyü esemény után bünös szándéku emberek egy kis falu zsidó templomát robbantották fel és csak az isteni gondviselés kegyelmének köszönhető, hogy az egész hitközség apraja-nagyja nem esett a vad merénylet áldozatául. A jószáshelyi zsidó tragédia minden igaz embert mély megdöbbenéssel kell hogy eltöltsön, mert ez a jelenség mutatja a legbeszédesebben milyen mélységekig hatolt a gyülöletet fakasztó méreg.

A nagykárolyi és jószáshelyi eseményeket nem tekinthetjük elszigetelt, véletlenül felbukkanó jelenségnek, amelyek fölött egyszerü rendőri uton napirendre lehetne térni. Ezek az események szimptomatikus megnyilatkozásai és logikus következményei egy régen jelenlevő és jól szervezett akciónak, amely a zsidóság ellen irányul. Ma itt, holnap ott robbannak ki, ilyen és ehhez hasonló események és ki fognak robbanni, ki kell robbanniok mindaddig, amig a mai atmoszféra, a „szabad préda" levegője fog lebegni az ország fölött.

Hogyan fejlődhettek idáig az események, milyen erők müködtek közre, hogy a legelemibb személy- és vagyonbiztonság ebben az országban ilyen tragikusan megrendült? Ki tartozik felelősséggel a rémségekért?

Mi, akik nyitott szemmel figyeljük az eseményeket, jól meg tudjuk állapitani azoknak rejtett összefüggéseit is és ki tudjuk hámozni az ok és okozat közötti kapcsolatot. Fejlett államban és szervezett társadalomban ilyen események csak ugy fordulhatnak elő, ha az állam felelős kormánya nyilt vagy hallgatólagos beleegyezését adja hozzá. Nem akarjuk mereven kiélezni a tényeket, de le kell szögeznünk, hogy itt Romániában is szoros összefüggés van a kormány magatartása és a zsidóellenes merényletek között. *Jól tudjuk, hogy a kormány nem müködött aktive közre azok előidézésében, de passziv és homályos magatartásával döntően befolyásolta bekövetkezésüket.* Elérkezett a sürgető, parancsoló pillanat, amikor nekünk is szólanunk kell.

A kormány és alárendelt hatóságai sorozatos mulasztásokat követtek el és ezek a mulasztások joggal kelthették a felelőtlen zavargókban azt az érzést, hogy a zsidóság ellen csakugyan büntetlenül lehet elkövetni mindent. Megkiséreljük tömören megjelölni a mulasztások hosszu sorozatának egyes állomásait, azt a logikus folyamatot, amelyből a mai atmoszféra kisarjadzott. Az elmult két év történetéből alábbiakban csak a legjellegzetesebbeket és a legkirivóbbakat ragadjuk ki. Ime a nagykárolyi gyilkosság és a jószáshelyi templomrobbanás genézise:

1. Az 1922. év nyarától kezdve az egész ország területén antiszemita lázitó röpiratokat terjesztettek. Ezek a röpiratok a zsidóságot a következő bünökkel vádolták: hazaárulás, ellenséggel való cimborálás, rituális gyikosság, leánykereskedelem, a keresztény társadalom megrontása stb. A vád nem egyeseket ért, hanem az egész zsidóságot. E lap hasábjain és hivatalos beadványok utján számtalanszor felhivtuk a kormány figyelmét e lázitó röpiratokra és követeltük, hogy vagy a röpiratok szerzőit állitsák biróság elé, vagy ha a kormány alaposaknak tartja a vádakat, hivja perbe a zsidóságot, hogy feleljen büneiért. Mi késznek nyilatkoztunk bármely pillanatban törvény elé állani és megvédeni igazságunkat. A kormány azonban passziv maradt és a mételyt hintő röpiratokat százezerszámra terjesztették az egyszerü falusi nép között, amig a méreg megtette hatását. Ezzel szemben a Csernovitzban megjelenő „Ostjüdische Zeitung" ellen, amely azt irta, hogy nem kell szó nélkül türni a zsidó veréseket, eljárást inditottak és a lapot kitiltották a hadizóna területéről.

2. 1922 november 29-án lerombolták a kolozsvári zsidó Menza Academica berendezését, a Zsidó Nemzeti Szövetség helyiségeit és az Uj Kelet nyomdáját. A rombolásnál számos hatósági személy volt jelen. A milliós károkat okozó zavargás ügyében semmiféle komoly nyomozás meginditva nem lett és senkit nem ért utól az igazságszolgáltatás sujtó keze.

3. Az elmult két év alatt Kolozsváron és a vidéken meg-megujuló utcai verekedések voltak. Ártatlan járókelőket inzultáltak és vertek véresre. Biróság elé a mai napig egyetlen tettes sem került.

4. A zavargásokkal kapcsolatban mindössze két birói itéletről tudunk. Az egyik Rosenthal bukaresti szerkesztő merénylőjét, Bacaloglu ügyvédet, 50 lej pénzbirsággal sujtotta azért, mert félholtra vert egy

כפי שכבר צוין בתחילת הפרק, בשל העדר מסמכי ארכיון ועדויות רלוונטיות אין בידנו לתאר בצורה מסודרת את חיי הקהילה בקאריי בתקופה הנדונה בפרק זה, אלא רק ממידע שהצלחנו לדלות ממקורות שונים כגון כתבי עת, לקסיקונים ובמידה מועטה מהארכיב המחוזי. מבט נוסף על המבנה והפיצול בחיי הקהילה ניתן לקרוא בפרק "חיי הדת, רבני הקהילות והלימוד בישיבות".

הקהילה המקורית, אז בת 200 שנים, הסטטוס-קוו

בשנת 1923, הקהילה המקורית בקאריי – הסטטוס-קוו – כללה כשלוש מאות בתי אב שבהם כ-1300 נפשות, ומקרבם 223 שילמו מס לקהילה. התפלגות חברי הקהילה לפי עיסוקם: 2 סוחרים גדולים, 5 חקלאים, 4 מורים, 1 חייל, 90 סוחרים, 5 עורכי דין, 1 פקיד בשירות הציבורי, 8 פועלים, 7 רופאים, 10 פקידים פרטיים, 20 בעלי מלאכה, 1 מהנדס, 2 עיתונאים, 6 יזמים עצמאיים, 18 מקצועות חופשיים, 25 אחרים.

במשך השנים, רוב יהודי קאריי השתייכו אליה אך עם הזמן חלק מהמשפחות נפטרו וחלקם עזבו את העיר. באותו זמן, הקהילה האורתודוקסית שהורכבה תחילה משישים המשפחות שפרשו מהקהילה המקורית הלכה והתרחבה בשל הגירה אליה וריבוי טבעי גבוה. על אף צביונה האורתודוקסי של הקהילה המקורית, בשל העובדה שהשתייכה לזרם הסטטוס-קוו היא תויגה בעיני הממסד האורתודוקסי במעמד דומה לזה של הנאולוגים, לפיכך גורמים אורתודוקסים נמנעו מלהצטרף אליה. לאור הנאמר קהילת הסטטוס-קוו בקאריי הלכה והצטמצמה לעומת זו האורתודוקסית שהלכה וגדלה הודות להצטרפות חצרות חסידיות לעיר.

דאגתו של רב הקהילה הרב לאזאר שיינפלד לשינוי האופי הדתי של קהילתו הביא אותו סמוך לתום כהונתו ליזום מהלך כדי לעצור את גלישת הקהילה לכיוון הנאולוגי. הרב הצליח לשכנע את פרנסי הקהילה להכריז על הצטרפותה למחנה האורתודוקסי. אמנם, מהלך זה לא יצא לפועל – בשל התנגדותה של הלשכה המרכזית של האורתודוקסיה - אך הוא קבע את התנהלות הקהילה עד גירושה למחנות ההשמדה. הקהילה כינתה את עצמה מעתה: "הקהילה האורתודוקסית הישנה" (Ortodox Izraelita (régi) hitközség). משרתו של הרב שיינפלד זכתה להכרה מטעם השלטונות הרומניים, והקהילה תגמלה אותו במשכורת חודשית של 3,000 ליי ובית מגורים.

נעתיק כאן עוד קטע מזיכרונות הילדות בקאריי של מגדה משלוף, בת הרב שיינפלד:

> אימי. הרבנית קיילה שרה, עודדה את אבי להיענות להזמנת אחיו, מיכאל, לבקרו בניו-יורק. הוא קיבל חצי שנת חופש מתפקידו כרב הקהילה בקאריי. מהגרים רבים מהונגריה זרמו לארה״ב בסוף מלחמת העולם הראשונה. אבי התקבל בארה״ב בשמחה על ידי קהילות יהודיות שרצו מידע מכלי ראשון על יהדות אירופה. הוא הוזמן על ידי קהילות רבות, ודיווח על המצב באירופה באופן מפוכח. הייתה לו ביקורת על האנטישמיות הגלויה של השלטונות במרכז אירופה, ודבריו דווחו בהרחבה בכלי התקשורת. אימי, ששהתה בקאריי, הוזהרה כי אם בעלה לא ישתוק, המשפחה בסכנה. היא דווחה לו על כך, אך דבר לא הרתיע אותו: "האמת חייבת להיאמר" היה המוטו שלו.
>
> הוא תכנן לחזור למשרת הרבנות בקאריי. התכתובת בין הורי באותו זמן הייתה נמרצת. אימי כתבה לו וניסתה לשכנעו להישאר בארה״ב. הוא ענה שמצב החינוך היהודי בארה"ב אינו משביע רצון והוא אינו רוצה לסכן את עתידם היהודי של ילדיו. הוא סיפר במכתביו שאפילו לאדוקים ביותר מבין המהגרים יש לעיתים ילדים, או נכדים, המתרחקים מדרכי אבות. אימי ענתה לו וסיפרה על הסכנה הקיומית ליהודים באירופה. גם מכתביה הרבים של סבתי (הרבנית רגינה, אלמנתו של הרב פירט) היו באותה נימה. היא כתבה לחתנה על מנת לשכנעו, ולהדגיש בפניו את הסכנות האיומות שאורבות ליהודים.[9]

9 מדהימה ראיית הנולד של האם ושל הסבתא כבר בשנים 1924-1925.

אימי המתינה להחלטתו, מטופלת בארבעה ילדים ומתמודדת עם קוצר הרוח של הקהילה שחסרה את מנהיגה הרוחני. באותו זמן הקהילה החסידית של נאג'-קרולי בחרה ברב יואל טייטלבוים לעמוד בראשה, וערכה קבלת פנים גדולה כשנכנס לתפקיד.

מכתבה של אימי המספר על כך נמצא כעת ברשותי. היא מספרת בססגוניות איך קיבלו את "הרב עושה-הניסים" החסידי, האנטי-ציוני. הוא הגיע לעיר ברכבת, שם בתחנה חיכתה לו "ועדת קבלת פנים" גדולה. הסוסים הותרו מהכרכרה, והחסידים רתמו את עצמם במקומם, ומשכו והניעו את הכרכרה עד לבית הכנסת, מרחק של קילומטר וחצי. התהלוכה עברה בדרכה ליד ביתנו, וכך אימי זכתה לצפות במחזה מקרוב. בראש הטור, רכוב על סוס, היה חבר בקהילה האורתודוקסית-ציונית של אבי. אחריו הייתה כרכרתו של הרב יואל, ואחריה כרכרת הרבנית ופמלייתה. בעקבותיהם פסעה אסופה ססגונית של חסידים, וביניהם התמזגו חברים מקהילתו האורתודוקסית ציונית של אבי, צאן מרעיתו...

רשמים אלו מאימי עזרו לאבא להחליט. הוא לא היה יכול לראות את עצמו מסתבך בוויכוח עם מנהיג אנטי ציוני תקיף. כעת היה מוכן לקבל את עצתה החכמה של אימי, להישאר בארה"ב ולצרף אליו את משפחתו.

אין שום ספק שהחלטה זו הצילה את חיינו. רוב יהודי העיר נרצחו באושוויץ. ביקרנו בעיר שנים רבות לאחר המלחמה. הקהילה היהודית שפרחה שם הושמדה כליל. טורים ארוכים של שמות הקדושים מתנוססים על אנדרטת הזיכרון. שמות רבים מוכרים לי, הרי שיחקנו יחד כשהיינו ילדים רכים...

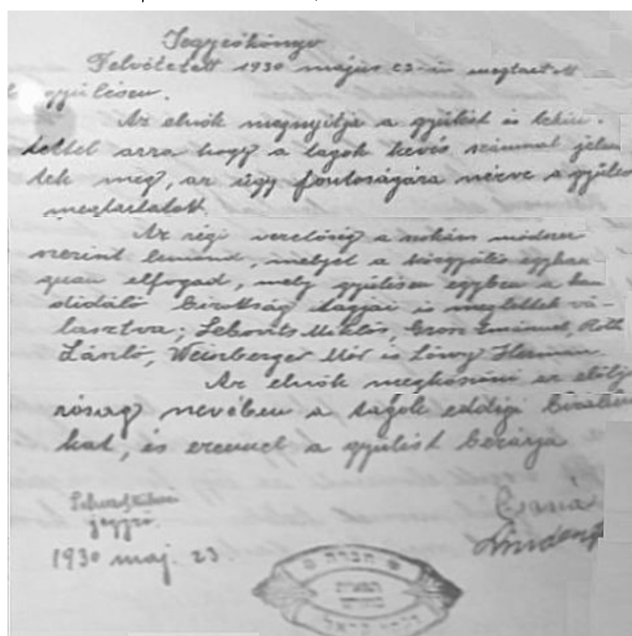
לאחר הגירתו של הרב שיינפלד לארה"ב נבחר למשרה רבה האחרון של הקהילה, הרב יששכר דב פרידמן, דיין מקראידורולץ (Craidorolţ) שנספה בשואה. משרתו של הרב פרידמן זכתה להכרה מטעם השלטונות הרומניים והקהילה תגמלה אותו במשכורת חודשית של 1,200 ליי. התקציב השנתי של הקהילה בשנת 1923 היה של 600,000 ליי, מסכום זה 75,000 ליי הוקדשו למטרות צדקה. ראשי ובעלי התפקידים בקהילה בשנת 1926 היו: יו"ר – לאיוש וייס (Weisz Lajos); משגיח ראשי – שאמו מוזש (Mózes Samu); משגיחים – יצחק בלאו (Blau Ignác), שאנדור בלאו (Blau Sándor), הרמן יאגר (Jáger Hermán) ולאסלו מלינדה (Melinda László); מנהל – ג'ולה וייסברג (Weiszberg Gyula).

בית הכנסת של הקהילה, מן המפוארים בטרנסילבניה נחנך עוד בשנת 1871 וחודש בשנת 1890, ועד היום הוא עומד על תילו. בשנים האחרונות בית הכנסת שופץ בחלקו החיצוני והוכר על ידי ממשלת רומניה כאתר היסטורי (ראה תמונה בעמוד 17). החברה קדישא נוסדה עוד בימיה הראשונים של הקהילה ובמשך הדורות זכתה ליוקרה רבה. בקאריי קיימים שני בתי קברות. בקדום יותר, "בית החיים" ברחוב str. Şoimului המצבה העתיקה ביותר שנשתמרה היא משנת 1744. בבית הקברות החדש ברחוב str. Oborului התחילו לקבור כנראה במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה. לפי פנקס קהילת קאריי מאמצע המאה התשע עשרה מסתבר, שבמסגרת הקהילה פעלו בנוסף לחברה קדישא עוד מספר מוסדות שהאריכו את קיומם עד לסמוך לגירוש הקהילה למחנות: "חברת חצות – לאמירת תהילים", "חסד נעורים – ללימוד תורה לבחורים עובדים", קופת צדקה. במסגרת הקהילה לא התקיימה ישיבה אלא רק תלמוד תורה, ולפי הלקסיקון של אויוארי משנת 1926 יו"ר המוסד היה אדולף רייטר, בעליו של בית החרושת לִלְבֵנים.

סמוך לשנת 1930 נוסדה בקאריי ה"חברה תפארת בחורים". מטרת החברה הייתה לרכז צעירים בוגרי תלמודי תורה ואף ישיבות, בעיקר בניהן של משפחות מהקהילה המקורית, ללימודי תורה ותלמוד. הבחורים הצעירים התאספו בלילות השבוע כדי להשתתף בשיעורים שונים. במסגרת המפגשים נערכו גם דיונים בנושאים שונים הנוגעים למהות היהדות, מאפייני החיים של היהודים הפזורים בין עמי הגולה ורעיון השיבה לארץ ישראל.

לפי פנקס החברה, מתאריך 23 במאי 1930, נבחרו להנהלת החברה החברים הבאים: Lebovits Miklos, Grosz Emánuel, Roth László, Weiszberger Mór ו-Lőwy Herman.[10]

ב-4 לחודש אייר תרצ"ד (19 באפריל 1933) נערכו בחברה הבחירות לחידוש בעלי התפקידים. בין היתר נבחרו: יו"ר – Kolb Emil, סגן יו"ר – Lebovits Miklos, משגיחים – Roth Ferenc ו-Zafir Jenő, מנהל הכספים – Klein József, מבקר – Holtzer Mór. חברי הועד: Egri Dezső, Böhm Jenő, Libermann Emil, Weiszhauz Simon, Lőwy Máyer Leib, Spigel Nándor. רוזרבה לוועד: Dávid Mór ו-Blum Mór. לאחר שנת 1940, עם כניסתם של ההונגרים לצפון טרנסילבניה וגיוסם של רוב הבחורים לפלוגות לשירות העבודה, החברה התפרקה.

Jegyzőkönyv
Felvétetett 1930 május 23-án megtartott
gyűlésen.
Az elnök megnyitja a gyűlést és kéri-
1930 máj. 23

עמוד מפנקס "חברה תפארת בחורים", קראל 23 במאי 1930

למוסדות הקהילה המוזכרים לעיל נוספו בתקופה הנדונה מוסדות חדשים שהשפיעו על חיי החברה והתרבות של הקהילה. אלה הם המוסדות לפי הלקסיקון של אויוארי משנת 1926: ארגון נשים למעשי צדקה וחסד (Izraelita Nőegyenlet) בראשותה של גב' Rooz Samu(né)[11]; חברת עזרה לתלמיד בראשותו של Zoltán Sternberg; ארגון נערות ליד ארגון נשים (Leányegyenlet) בראשותה של Sári Bródy; וחברת סנדקאות (עזרה לנשים יולדות וזוגות צעירים) בראשותו של הרב יששכר דב (ברנט) פרידמן.

בשנת 1936, ראשי הקהילה ובעלי התפקידים בה היו: יו"ר – Antal István; משגיח ראשי – Mózes Samu; מנהל הכספים – Sarkadi Ignác; רשם – Lefkovits Aurel.

לפי השנתון של מחוז סאטמר משנת 1936, פעלו בקאריי במסגרת הקהילה מוסדות הבאים: ארגון נשים למעשי צדקה וחסד (Izraelita Nőegyenlet) בראשותה של גב' Niedermann Samu(né), סגניתה גב' Fried Rozália Gézá(né); חברה קדישא: יו"ר – Blau Sándor; משגיח – Brüll Jenő. במסגרת הקהילה פעלו גם הארגונים הציוניים שיידונו בהמשך הפרק.

לפי השנתון של מחוז סאטמר משנת 1941, ראשי ובעלי התפקידים בקהילה היו: יו"ר – Antal István; משגיח ראשי – Mózes Samu; משגיחים – Fischer Ignác ו-Schwarts Jenő; רשם – Rosenfeld

10 בדרך כלל העדפנו לכתוב את שמות האנשים מדור הורינו בכתב לועזי (בדרך כלל בהונגרית). סברנו שאיות השמות באותיות עבריות עשוי להקשות על הקורא לזהות אנשים שהכיר או שהיו קרובים שלו.

11 בשפה ההונגרית, שמות של נשים נשואות אינם כוללים את השם הפרטי של נעוריהן אלא את השם הפרטי של הבעל עם התוספת – né בסוף. ראה הערה בנדון בפרק הדן בהנצחת שמות האנשים שנספו בשואה.

Zsigmond; מנהל הכספים – Sarkadi Ignác. ראשי החברה קדישא: יו"ר – Blau Sándor; משגיחים – Brüll Hermann, Diker Károly ו-Schwarts Károly; מנהל הכספים – Taub Béla; רשם – Rosenfeld Zsigmond.

הקהילה האורתודוקסית

לפי התעודות השמורות בארכיון המחוז, בשנת 1923 הקהילה האורתודוקסית בקאריי מנתה 336 בתי אב, כ-1640 נפשות. הרב הראשי של הקהילה, הרב שאול בראך (נבחר לכהונה בשנת 1910) קיבל משכורת חודשית בגובה של 2,000 ליי ומגורים. בנוסף לרב הראשי פעלו בקהילה בתפקידים שונים (בין היתר ניהלו בתי מדרש) מספר רבנים שזכו למשכורות חודשיות או שנתיות, ביניהם: ר' יעקב שוורץ, ר' מור קרפפן (Mór Karpfen), ר' שלמה ליימזינדר (Leimzinder), ר' שלמה גרוס, ר' רוט לאסלו, ר' אברהם בראון, ר' שלמה וידר, ר' יוסף לאופר (Laufer). באותה תקופה, בראש הנהלת הקהילה האורתודוקסית עמד מור שפיגל (Mór Spiegel), סגן היו"ר היה שמואל ויינברגר, מנהל הכספים היה יעקב רוזמן. בית הכנסת הראשי של הקהילה ברחוב Dorobanţilor נחנך בשנת 1901. בנוסף לבית הכנסת פעלו עוד שלושה בתי מדרש: עץ חיים – ברחוב Gh. Coşbuc, מחזיקי תורה – ברחוב Calea Victoriei, ובית המדרש שיסד ר' יצחק חסיד. בישיבה, בניהולו של הרב בראך, למדו בין 150 ל-300 בחורים. הקהילה יסדה מספר מוסדות וארגוני צדקה, ביניהם: חברה קדישא, תלמוד תורה, בית ספר יסודי לבנים ובנות, ארגון נשים בניהולן של Schwartz Herman(né) ו-Gelisz Jakab(né), אגודות: עץ חיים ועושה חסד.

לאחר שבשנת 1925 הרב שאול בראך עבר לכהן כרב של קהילת יהודי העיר קושיצה בסלובקיה, בשנת 1926 תפס את מקומו בקאריי הרב החסידי ר' יואל טייטלבוים (עליו, בתקופת כהונתו בקאריי, ראה פרק ג).

בשנת 1934 הרב יואל טייטלבוים עבר לכהן בעיר סאטמר, ולאחר מכן הקהילה האורתודוקסית בקאריי התפלגה לשניים. מצד אחד, נבחר במקומו, באופן רשמי, הרב אברהם אביש הורוביץ', חתנו של האדמו"ר מספינקא, הרב יצחק אייזיק וייס. מצד שני, חסידי הרב יואל טייטלבוים הכריזו, בעידודו של רבם, על הרב שמואל גרוס מברבשט (Berbeşti) כרב קהילתם.

המחלוקות והמאבקים בין שני פלגי הקהילה האורתודוקסית בקאריי נמשכו מספר שנים. רמת חריפותם שככה עם השנים ובסתיו של 1942, בתקופת השלטון ההונגרי בצפון טרנסילבניה, נעשה ניסיון לאחד מחדש את הקהילה. אך בל נקדים את המאוחר. המאבקים הובילו את שני הפלגים לקרע חסר תקדים תוך ירידה לגסויות רוח, העלבות והתנהגויות פרועות שבמסגרתם ביזו את כבוד הרבנים ועשו שימוש לרעה במנגנוני השלטון. תוצאתם העיקרית הייתה חילול שם שמים בראש חוצות ללא גבול. במסגרת המאבק שני הצדדים פרסמו כתבי פלסתר בצורת כרוזים ועלונים (פשקווילים) ובהם תקפו בחריפות זה את זה.

בעקבות מעשי האלימות מונתה מועצה קרואה בראשות הרב שבתאי ויינברגר, ובה רוב לתומכי הרב אביש הורוביץ'. למרות זאת, בבחירות לגוף המייצג שנערכו זמן קצר לאחר מכן זכתה המפלגה של חסידי ר' יואל, ואלו מיהרו להכריז על ר' שמואל גרוס כרבם. עד מהרה התערבו בעניין המשטרה והלשכה המרכזית של הקהילות האורתודוקסיות בטרנסילבניה, שקיבלו את הטענות בדבר אי סדרים במהלך הבחירות, וההחלטה שונתה. בהתערבות שר הדתות – ניקולאַיֶה טיטולֶסקו, הוחלט כי ר' אביש הורוביץ' יכהן כרבה של הקהילה האורתודוקסית בקאריי, ובאפריל 1935 נתקבל האישור הסופי לכך. כדי ליצור תנאים נוחים יותר לבחירתו של ר' אביש, שנחשב כרב בעל השקפות מתונות, החליטו ראשי הקהילה לבטל את תקנתו של ר' שאול בראך, שכיהן ברבנות בקאריי לפני ר' יואל, לפיה מי שנשותיהם בעלות שיער משלהן (hajasok) לא יוכלו להצביע ולהיבחר למוסדות הקהילה. מובן שצעד זה נתקל בהתנגדות עזה מצד חסידי הרב יואל טייטלבוים, שנעזרו לשם כך ברב שאול בראך עצמו אשר הגיע במיוחד מקושיצה לקאריי כדי לסכל את שינוי תקנתו.

את הצו הממשלתי שאמור היה להסדיר את מבנה הקהילה ואת מעמדם של שני הפלגים בפני השלטונות מצאנו במאמר שפורסם במקומון בשפה ההונגרית בקאריי ***Nagykároly és Vidéke*** מתאריך 4 במאי 1935:

הוראות משרד הדתות לקהילה האורתודוקסית עקב המאבקים בין שני פלגיה.

...בעזרת ההוראות הממשלה מנסה – למראית עין – לעשות סדר בתוך הקהילה. מצד אחד, ההוראות קובעות שלחברי הפלג האשכנזי (ילידי המקום - שבחרו ברב אברהם אביש הורוביץ'), אלה שנשותיהם בעלות שערות משלהן, זכות הצבעה. מצד שני, ההוראות קובעות שגם זכותם של חברי הפלג החסידי (אלה שבחרו ברב שמואל גרוס) לבחור לעצמם בנפרד רב, שוחטים ומוהלים משלהם. הוראות אלה ייתנו פתח להמשך המאבקים, מאחר שבוודאי שהפלג האשכנזי יזכה ברוב קולות והוא יעמוד בראש הנהגת הקהילה. מטבע הדברים יש לצפות שהפלג החסידי (כינה את עצמו "המפלגה הספרדית") לא יסכים לכך, ועל אף שיאבד את כוחו ינקוט בכל האמצעים להכשיל את תפקודה התקין של הנהלת הקהילה...

כל עוד לא נערכו בחירות חדשות ותוצאתן העתידיות לא קיבלו את אישורו של המיניסטריון, תנהל את ענייניה השוטפים של הקהילה ועדה זמנית שתכלול שלושה חברים. חבר אחד מכל אחד מהפלגים ואחד ניטרלי. לוועדה מטעם הפלג האשכנזי מונה שמואל וויינברגר (Weinberger Sámuel), מטעם החסידים מונה נפתלי שוורץ (Schwartz Nándor) ולחבר השלישי שאמור היה לשמש גם כיו"ר של הועדה הזמנית מונה דר' אנטל אישטוון (Dr. Antal István) יו"ר הקהילה האורתודוקסית השנייה (הישנה) בקאריי...

על בסיס ההוראות הממשלתיות, הפלג האשכנזי (ילידי המקום) הכתיר הלכה למעשה – ביום ראשון בערב לאחר התפילה בבית הכנסת שהיה מלא עד אפס מקום – את הרב אביש הורוביץ' לתפקיד רב הקהילה. פעילותו של הרב נתקלה עד היום בקשיים רבים בשל המכשולים שהציב לפניו הפלג החסידי. ראשון הנואמים היה שמואל וויינברגר (יו"ר הקהילה) שאמר בין היתר שהקבוצה שלו רוצה בשלום וכעת לאחר שההוראות הממשלתיות החזירו את זכויותיהם וניתנה הוראה לתת תוקף להצבעותיהם, הוא מושיט לחברי הקבוצה (המפלגה) השנייה את ידו לשלום ומבטיח שיחפש דרך להשכנת שלום ביניהן. בנאומו בירך את המלך ושרי הממשלה על שהכירו בצדקתם, ואפשרו לרב הנבחר רבי אביש הורוביץ' לעסוק בפעילותו המבורכת.

לאחר מכן הרב אביש הורוביץ' נשא את נאומו לפני הקהל. בעיניים דומעות ובקול בוכים שאל, במה חטא שבני עמו רדפוהו ופגעו בו. "כל חיי הקדשתי לתורה – אמר – למדתי ולימדתי אף על פי כן הייתי נתון להתעללויות ולגידופים". הוא ביקש את ברכת השמיים על המלך, על השרים ועל חברי הקהילה.

לפי ראשי הפלג החסידי, ההוראות הממשלתיות לא שינו דבר במצב העניינים. "בשבילנו – הם אומרים – גם להבא אביש הורוביץ לא יהיה הרב, ולא נשתמש גם בשירותיהם של השוחטים מהקבוצה האשכנזית". הם מקווים שגם במצב הנתון – שבו האנשים שנשותיהם נושאות את שערותיהן שלהן (hajasok) קיבלו זכות בחירה – הם יהיו רוב, אך במידה שהם יהיו במיעוט, הדבר יגרום לקשיים לקהילה. מאחר והם יבחרו רב ושוחטים נפרדים על חשבון הקהילה והיא לא תוכל לעמוד במעמסה הכלכלית הנוספת. המאבק לא תם, הוא ממשיך הלאה.

בסופו של דבר השלטונות נאלצו להכיר בעובדה שהקהילה האורתודוקסית התפלגה לשתי קהילות: הקהילה היהודית האורתודוקסית (Orthodox Izraelita Hitközség), שבראשה הרב אברהם אביש הורוביץ', והקהילה היהודית הספרדית (Szefárd Izraelita Hitközség), שבראשה הרב שמואל גרוס מברבשט.

הקהילה היהודית האורתודוקסית (האשכנזית)

לפי השנתון של שנת 1936, מטעם המקומון ***Szatmár megyei Közlöny*** בקאריי, בעלי התפקידים בקהילה היו: הרב הראשי – ר' אברהם אביש הורוביץ'; יו"ר – ארון מור; סגן יו"ר שמואל ויינברגר; משגיחים – שווארץ (יצחק) איגנץ, וייס דז'ו; מנהל כספים – רוט לאיוש; מבקר – יוסף קליין (המבוגר); רשם – שמואל פסטרנק.

לפי שנתון שנת 1941 בעלי התפקידים בקהילה, לאחר צירופה של צפון טרנסילבניה למדינה ההונגרית בסתיו של 1940, היו: הרב הראשי – ר' אברהם אביש הורוביץ', יו"ר - רוט לאיוש, משגיח ראשי – ארון מור; משגיח – יוסף קליין (הצעיר); מבקר – פרידמן (יצחק) איגנץ; חברה קדישא: יו"ר – שמואל ויינברגר, משגיחים – שווארץ (יצחק) איגנץ, וייס דז'ו; מנהל כספים – רוזנברג ינו; מבקר – וייס ינו. לרשימת שמות בעלי הבתים חברי הקהילה האשכנזית, ראה בהמשך הפרק – פנקס הקהילה האורתודוקסית בקאריי.

הקהילה היהודית האורתודוקסית (הספרדית)

העתקת האיסור

אנחנו ח״מ אסרנו עלינו בח״ח על דעת רבים את הוראתו של מו״ה אביש הארָאָוויטץ הרב מרימיטע הן בעניני א״סור והיתר הן בדיני ממונות הן בעניני אישות דהיינו גיטין וקידושין ולשמוע דרשותיו וכל ענינים השייכים לרב מרא דאתרא — ואסרנו עלינו כל ההנאה ממנו — וכן אסרנו חלקינו עליו שלא יהנה מאתנו.

באעה״ח יום א׳ לסדר ויט ישראל מעלין התרצ״ד פה ק״ק קראלי יע״א׳

אלה שמות החותמים

הרב מו״ה יושיע גליק
תופס ישיבה דפה
מו״ה משה לעוויא סג״ל
גבאי דחברה ש״ס
מו״ה דוב שטיין
פרעזעס דחברה עץ חיים
מו״ה יקותיאל סג״ל רויזמאנן
גבאי דחברה תלמוד תורה
מו״ה יודא ראזענבערג
מטובי הקהל
מו״ה יעקב ווייס
מו״ה שלמה פראנק
ר׳ צבי לינדענפעלד
מו״ה אברהם ברוין
מנהל דביהמ״ד ספרד
מו״ה שלמה זאננענשיין
גבאי דחברה דביקור חולים
מו״ה נפתלי הירצקא רויזמאנן
גבאי דחברה משניות
ר׳ ארי׳ ליב לאנדאן
גבאי דחברה עץ חיים
מו״ה אברהם ברוך ברוין
מו״ה שלמה מאיר שלעזינגער
מו״ה שמואל ישעי׳ גלאטטשטיין
מו״ה יצחק בערקאוויטש
מו״ה ישראל שטיינבערגער
ר׳ משה יעקב קליין
גבאי דביהכ״נ
מו״ה משה גראס
גבאי דחברא קדישא
מו״ה דוד בריעף
גבאי דחברה קדישא

מו״ה יעקב דוב לעוויא סג״ל
מטובי הקהל
מו״ה אהרן צבי ווייס
מו״ה אברהם פריעדלענדער
מו״ה אשר אנטשיל ראטה
מו״ה יוסף זאב שטערן
מו״ה משה יוסף שפיעגעל
רואה חשבון
מו״ה צבי שווארטץ
גבאי דביהמ״ד ספרד
מו״ה יושיע קאסאוויטץ
מטובי דחברה יסודה״ת
מו״ה שלום גרינפעלד
מטובי תלמוד תורה
ר׳ יעקב מרדכי לינדענפעלד
ר׳ יצחק שטיינבערגער
ר׳ יצחק קאסאוויטץ
ר׳ אשר הערשקאוויטש
מו״ה ישעי׳ ראטה
מו״ה יעקב דוב רויזמאנן
פרעזעס דחברה קדישא
מו״ה משה צבי לינדענפעלד
גבאי דחברה קדישא
מו״ה צבי טויבער
מטובי דחברה עץ חיים
ר׳ ישעי׳ פראנק
ר׳ אברהם דוב גראס
ר׳ משה פראנק
מו״ה אברהם דאוויד
מו״ה בנימין זאב שפיטצער
ר׳ אפרים לאנדאן
מו״ה נפתלי צבי הכהן שווארטץ

מו״ה יצחק יודא פעלבערמאנן
מו״ה שמואל דוד ראפאפארט
מו״ה זאב שווארטץ
מו״ה יצחק אייזיק בערגער
מו״ה יושיע מרדכי קרויס
ר׳ פרץ שווארטץ הכהן
ר׳ יעקב שימאן
מו״ה יעקב געלליס
ר׳ נחמן חיים קליין
ר׳ מנחם מענדל גרינפעלד
ר׳ אברהם ליב קליין
מו״ה זאב פעלבערמאנן
מו״ה מרדכי פעסטינגער
מו״ה יוזפא מערמעלשטיין
ר׳ משה גאלדבערגער
ר׳ שלום עדעלשטיין
מו״ה בנימין האלצער
ר׳ משה קרויס
ר׳ אשל אנשיל קרויס
ר׳ נח יונגער
מו״ה חיים פיש
ר׳ אליעזר פריעדענשטיין
ר׳ דוב האלצער
ר׳ מנחם בערגער
ר׳ מאיר זאב כ״ץ
ר׳ מרדכי הערשקאוויטש
מו״ה מרדכי עפשטיין
מו״ה גרשון שטערן
ר׳ ברוך קינאוויטש
מו״ה ישעי׳ מרדכי הארפודער
ר׳ יחזקאל שמואל מייזלעש
ר׳ הערש פאללאק

מו״ה חיים אברהם גראס
מו״ה זאב קרויס
מו״ה חיים בעהם
מו״ה אבנר סיני לעבי
מוה יוסף מאיר קליין
ר׳ צבי כ״ץ
מו״ה ישראל חיים ברוין
ר׳ משה יודא ראזנער
מו״ה יעקב זאפיער
מו״ה דוד טעלאוויטש
ר׳ דוד וויעזעל
מו״ה יונה קאהן
מו״ה יצחק יונה ווייס
מו״ה אברהם ברוך היימליך
מו״ה ישעי׳ ראטה
מו״ה מרדכי יודא קלעפנער
מו״ה אברהם זאב גאלדשטיין
מו״ה אלימלך כהנא
ר׳ אליעזר גרינבוים
מו״ה אברהם בלום
ר׳ יושיע פראנק
מו״ה נפתלי גאלדשטיין
מו״ה אהרן צבי ראטה
ר׳ יעקב סג״ל דייטש
ר׳ נפתלי הירצקא אבראהאמאוויטש
מו״ה אפרים יוסף דוב אשכנזי
ר׳ עקיבא קאסאויטץ
ר׳ שמואל ווייס
מו״ה אברהם יקותיאל הענדלער
מו״ה יקותיאל ארי׳ עלעק

פשקוויל הכולל 106 שמות של חברי הקהילה הספרדית

לפי השנתון המוזכר לעיל, בשנת 1936 בעלי התפקידים בקהילה היו: הרב הראשי – ר' שמואל גרוס; יו"ר – ר' דוב (Béla) שטיין; משגיח ראשי – יעקב רויזמן; מנהל כספים – שמואל פראנק; רשם – יצחק ברקוביץ'. לפי השנתון של שנת 1941 בעלי התפקידים בקהילה היו: הרב הראשי – שמואל גרוס; יו"ר – ר' דוב (Béla) שטיין; רשם – יצחק ברקוביץ'. שמות בעלי הבתים חברי הקהילה הספרדית מוצגים בהמשך על פשקוויל הכולל את שמם (פרט ל-20 בעלי בתים שנמנעו מלפרסם את שמם על הפשקוויל) של אלה שסירבו לקבל את הרב אביש הורוביץ כרב הקהילה, התפלגו ויסדו קהילה חדשה בראשה הרב שמואל גרוס.

פנקס הקהילה האורתודוקסית בקאריי

בחודש יולי 2017, הופקד ב"ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים" פנקס הקהילה היהודית האורתודוקסית בקאריי, שבראשה עמד הרב אברהם אביש הורוביץ' (הארואויץ), במהלך השנים הקריטיות של 1943-1941. הפנקס הגיע לידנו הודות ליוזמתם של מיכאל הלפרין ובנו מתי, שהשכילו להביאו לארץ לאחר ביקור קצר בבית הכנסת בקאריי. כמובן, באותה תקופה הרת גורל, שבה עוסק הפנקס, מותר היה לרשום את הפרוטוקול רק בשפה ההונגרית. בפנקס רשמו בעיקר את הפעילויות הקשורות לתפקודם של מוסדות הקהילה, ואת הדיונים הרבים על הערעורים בנושא גובה תשלומי מיסי החבר (kultusz adó). זאת בשל התרוששותן הכלכלית של משפחות יהודיות רבות בעיר. בין השורות ניתן להבין את מצוקת חברי הקהילה בה חיו. דבר חשוב שנכלל בפנקס, הוא הגישושים ההתחלתיים והניסיונות להשכנת שלום בין שתי הקהילות האורתודוקסיות בקאריי (על המאבקים הבלתי מכובדים בין שתי הקהילות ראה גם פרק ג). לצערנו, נתלשו מהפנקס עמודים, והחשוב יותר, נראה שחסר גם החלק (עמודים 100-81), שעסק בשנת 1944 הגורלית. אמנם, נכון שהפנקס מתאר תקופה שבה ההונגרים חזרו לשלוט מחדש בצפון טרנסילבניה, ותקופה זו אינה שייכת לפרק העוסק בתקופת השלטון הרומני. אולם, על מנת להשלים את הנכתב לעיל על הקהילה האורתודוקסית, נעזרנו בקטעים מהפנקס גם בפרק זה. נתאר קטעים מהפנקס:

> **קאריי, 18 בספטמבר 1941.** היו"ר מר שמואל ויינבֶּרגֶר הציג את בעיית שליח הציבור עקב העדרות הרב בימי החג של ראש השנה (חל בתאריכים 23-22 בספטמבר). מאחר שהרב הורוביץ' עזב ונסע לספינקא (Szaploncza; אל חמו ר' יצחק אייזיק וייס האדמו"ר מספינקא), ההנהלה נדרשה לדאוג למחליף.
>
> לאיוש רוט הציע, שלא לאפשר ליוסף מאיר, בנו של הרב, להיות שליח הציבור במקום הרב.
>
> יוסף קליין (Klein), ענה בכעס על הצעתו של הקודם והודיע שהוא (עד כדי כך בטוח) שהוא מוכן להפקיד ערבות בסכום של 10,000 p, שמיד אחרי יום הכיפורים יוסף מאיר יעזוב את העיר. בשל מעמדו הנוכחי הוא לא ישאר בעיר בעד כל סכום של כסף. אם כך, במעמדו כאדם פרטי, מדוע שלא יתפלל בבית הכנסת. לשאלת היו"ר האם הועדה המייצגת בעד לאפשר ליוסף מאיר להתפלל בבית הכנסת? החברים הבאים הצביעו בעד: Klein József, Fried Ármin, Elkovics József, Grünstein Béla, אך הרוב הצביע נגד. לאור ההצבעה הגוף המייצג החליט שיאפשר, בכל הכבוד הראוי, ליוסף מאיר להתפלל בבית הכנסת אך כאדם פרטי ללא שום תפקיד ביצועי. בהמשך הוחלט שבמידה ולא ישיגו שליח ציבור אחר לחגים, תוטל המשימה על הסגל המועסק על ידי הקהילה.

נושא חשוב המתועד בפנקס הקהילה הוא הניסיון להשכנת שלום בין שתי הקהילות האורתודוקסיות, המפלגה האשכנזית והספרדית-חסידית, לאחר מאבקים מרים ביניהם שארכו מספר שנים, ומוזכרות הדמויות שנטלו חלק בנסיון זה:

> **קאריי, 27 בספטמבר 1941.** ישיבה בנוכחות היו"ר, הסגן יו"ר ועוד חמישה עשר מחברי הגוף המייצג.

לאיוש רוט מגלה לחברים בישיבה שמספר אדונים מהמפלגה הספרדית בקרו אצלו. לאור הדיון איתם הוא קובע ש"כעת המפלגה הספרדית שוקלת ברצינות את האפשרות להתפשר אתנו. הצעתי, שהגוף המייצג יבחר ועדה מטעמנו שתתחיל לדון מחדש עם המפלגה הספרדית".

לפי הצעתו של היו"ר, הגוף המייצג החליט: "מוכנים לדון על פשרה, אך רק עם אותם נציגים שקיבלו הסמכה רשמית הרשומה בפרוטוקולים של המפלגה הספרדית. עם אנשים פרטיים לא נדון".

קאריי, 21 באוקטובר 1941. נוכחים, פרט ליו"ר מר שמואל ויינבֶּרגֶר, עוד שבעה עשר חברי הגוף המייצג של הקהילה. נעתיק את שמותיהם כפי שהם מופיעים בפנקס:

Roth Lajós, Friedman Ignácz, Farkas Jakab, ifj. Weisz Jenő (הצעיר), id. Weisz Jenő (המבוגר), Roth Dezső, Sándor Jenő, Izsák Mor, Grünstein Béla, Schwarcz Jenő, Deutsch Béla, Roth Lipót, Herskovics Sámuel, Stőssel Miklos, id. Klein József, Fränkel Dezső, Fried Armin. Paszternák Ferenc -רשם.

על סדר היום, עזיבת הרב את הקהילה והמשך שהותו בספינקא. היו"ר הציג לפני הנוכחים את המכתב ששלח הרב בו הוא מודיע כי מאחר שידוע לו על כך שהקהילה דנה על השכנת שלום עם הקהילה הספרדית, וכדי שנוכחותו לא תהווה מכשול לכך, הוא רואה לנכון שבתקופה זו לא ישהה בביתו בקאריי.

במהלך הדיון על סוגיית עזיבת הרב, דעות החברים נחלקו בין אלה שצידדו במציאת דרך חוקית לפטרו ממשרתו (מבלי להסתבך בתהליך של דין תורה), ובין אלה שהעדיפו להמתין להתפתחויות. הרב סבל רבות מהמצב, וכנראה שהעדיף לחזור לאחר שיושג שלום בין שני הפלגים.

קאריי, 9 בנובמבר 1941. על סדר היום שני נושאים: המשך עזיבתו של הרב ומינוי שלושה חברים לדיונים מול נציגי הפלג הספרדי. לאחר דיון ארוך מאד התקבלו ההחלטות הבאות:

מאחר שהרב עזב את משרתו מזה חודשיים ללא שום נימוקים לסיבות שהניעו אותו לכך, ובכלל אינו מראה שום התייחסות לפניות הנהלת הקהילה אליו, הקהילה סבורה שלאור המצב שנוצר אין לה שום התחייבות כלפיו. ברם, במידה ותושג פשרה כלשהי בין שתי הקהילות, במידת האפשר, הקהילה תיקח לתשומת לבה גם את ייצוג האינטרסים של הרב, אף על פי שנכון לאותו מועד עוד לא התבררו האפשרויות לכך. על ההחלטה בנידון נשלח מכתב אל הרב. את הקהילה בנושא זה יצגו החברים הבאים: יוסף קליין (המבוגר), פרידמן איגנץ ואיז'ק מור.

נבחרו שלושה חברים שינהלו את המשא ומתן לפשרה עם נציגי הקהילה השנייה: היו"ר שמואל ויינבֶּרגֶר, יוסף קליין (המבוגר) ורוט לאיוש. הם הוסמכו לנהל את הדיונים על בסיס שלוש ההחלטות שהגוף המייצג אישרן: הרב מברבשטי (הרב שמואל גרוס, רבה של הקהילה השנייה) לא יהיה הרב שלהם; לכל אלה שנכללים ברשימת הבוחרים תינתן זכות הבחירה (גם אלה שנשותיהם נושאות את שיערן); כל האנשים המועסקים על ידי שתי הקהילות יהיו כפופים לפסיקות דין תורה בעניינם.

קאריי, 14 בנובמבר 1941. מאחר שבינתיים הרב אביש הורוביץ' חזר לקאריי, נוצרו חילוקי דעות בין החברים – האם למסור לו את המכתב המסיר את כל האחריות של הקהילה כלפיו. לפי החלטת הרוב, המכתב נשלח אל הרב.

קאריי, 22 בנובמבר 1941. בישיבה זו פוגשים חבר נוסף בגוף המייצג של הקהילה, את החבר מספר עשרים ואחד: Deutsch Ernő. היו"ר ציין שמאחר שהרב חזר הביתה, התעורר הצורך למצוא פתרון שגם בהמשך ישרור שלום בינו ובין הקהילה, מאחר שהקהילה תוכל להתקיים רק כל זמן שמתקיימים בה טקסים דתיים. ברקע הדיון, כולם היו מודעים להחלטות הקודמות של הגוף המייצג בנושא, אך אז הרב נעדר ושהה בספינקא.

לאחר דיון ארוך ביותר מספר חברים הציגו עמדה השוללת את המשך העסקתו של הרב. לעומתם, אחרים הציעו דרכים שיש ללכת בהן כדי לישר את ההדורים עם הרב. מספר חברים העבירו ביקורת על כך שהנהלת הקהילה שללה את שכרו ללא סמכות. בהמלצת היו"ר התקבלה ההחלטה הבאה:

אם נראה שהרב מתכוון באמת להישאר – היו"ר הציע לבחור ועדה של חמישה חברים שתלבן עד יום רביעי את הנושא עמו – הגוף המייצג יתאסף כדי לקבל החלטות בהתאם לתוצאות הדיון עם הרב.

הגוף המייצג קיבל את הצעתו של היו"ר ובהתאם לכך בחר ועדה של חמישה חברים.

דייטש ארנו, ציין שגם הוא חסידו של הרב כמו כל האחרים, אך הוא ראה שישנם בין חברי הקהילה אלה המבקשים לגרום לכך שהקהילה תעבור למפלגה השנייה. הוא מבקש מחברי ההנהלה להיות זהירים כדי למנוע היווצרות מצב זה.

היו"ר, הודה מקרב ליבו לאותם האדונים שהציעו לעשות שלום עם הרב, במיוחד לרוט לאיוש שלמרות שבעבר גינה בחריפות את התנהגותו של הרב, מבקש עכשיו לשלום בית.

קאריי 26 בנובמבר 1941. ישיבה של הגוף המייצג בנוכחות היו"ר, סגן היו"ר ועוד שלושה עשר חברים. בפתח הישיבה היו"ר הקריא את מכתבו של הרב אביש הורוביץ, שתוכנו הועתק אל הפנקס.

תרגום חופשי של המכתב מיידיש-דייטש לעברית:

אני מצהיר בזאת באופן רשמי שהיעדרותי המתמשכת והֲסָרָתי מתפקיד הרבנות המקומית בקראל היו מקרה יוצא דופן שמהיום והלאה לא יקרה עוד. במיוחד לא אנסה ולא אעדר באופן יומיומי, בלי ידיעת הקהילה ובלי הסכמתה. בד בבד אני מצהיר שלא יהיה לי משא ומתן ודיונים מיוחדים על שלום עם חברי הקהילה האחרת בלי ידיעת הקהילה ובלי הסכמתה ולא אזום איתם אף פעם משא ומתן מסוג זה.*

קראל היום יום ג' פרשת ויצא תש"ב (25 בנובמבר 1941)

הק' אברהם אביש הארוויטץ

* אנו מניחים שהעמודים שנתלשו מהפנקס (עמודים 3-16) כללו את הדיונים בסוגיית המגעים של הרב עם הקהילה השנייה, הספרדית, כדי למצוא דרך להשכנת שלום בין שתי הקהילות. כנראה שהרב פעל בנושא ללא ידיעתם ראשי הקהילה והסכמתם. מסתבר גם שאחת מהסיבות שהרב עזב את קהילתו למשך חודשיים הייתה אכזבתו מהעובדה שחברי שתי הקהילות המשיכו בעוינותן אחת כלפי השנייה, על אף הזמנים הקשים שעברו. לצערינו, נכון לכתיבת שורות אלה, על אף מאמצנו לא הצלחנו לאתר את העמודים החסרים.

במשך הדיון על תוכן מכתבו של הרב, דעות החברים התפלגו לכאן ולכאן. היו חברים שטענו שהסבריו של הרב אינם מספקים, לעומת זאת אחרים טענו שהנימוקים מספקים ואין לבקש יותר מכך. בהמשך עלה לדיון שכר הרב שנשלל ממנו בתקופת היעדרותו. בין כה וכה מצבה הכספי הקשה של קופת הקהילה לא אפשר לשלם את שכרו של הרב למפרע. רובם הציעו להתחיל לשלם את שכרו רק החל מהחודש הבא, מהראשון בדצמבר:

> יוסף קליין (המבוגר), "אני הייתי זה שהציע לשלם את שכרו של הרב למפרע, אך אני מכיר היטב את מצבה הכלכלי הקשה של הקהילה, וגם של כבוד הרב – לדאבונו אין לו ממה לשלם בעד המזון למשפחתו. לאור המצב אני מושך חזרה את הצעתי, אך מציע להתחיל לשלם את שכרו של הרב עוד החודש.

לאור המצב הוחלט שאת שכרו של הרב יתחילו לשלם החל מהשבוע האחרון של חודש נובמבר. בעיה קשה נוספת שהתעוררה הייתה פיגור החברים בתשלומי המס לקופת הקהילה:

> היו"ר הסב את תשומת ליבם של החברים "שבמידה שלא נוכל לגבות את כספי הפיגורים לא נוכל לעמוד בהתחייבויותינו הכספיות. אני מבקש יפוי כוח לפרסם בבית הכנסת, שכל אלה שלמרות אזהרתו של הרב לא ישלמו את חובותיהם תוך שמונה ימים, עניינם יועבר לעורך דין לשם גביית החובות".

כנראה שהדיונים עם הקהילה הספרדית לא נשאו פרי ולא הושגה פשרה. עקב החוקים היהודיים המפלים, שצמצמו במידה רבה את האפשרויות להתפרנס, קשיי הקיום של המשפחות בשלוש הקהילות היהודיות בקאריי החמירו. הפילוג פגע ביעילות איסוף הכספים עבור הנזקקים ובקבלת עזרה מהארגונים שהוקמו לשם איסוף תרומות וחלוקתם בין הקהילות הנזקקות. ארגון כגון זה שפעל גם בקאריי היה ה-OMZSA – Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (ארגון כלל ארצי לעזרה של היהודים ההונגריים).

> **קאריי, 12 בפברואר 1942.** בישיבת הגוף המייצג טען היו"ר שהסיבה שארגון ה-OMZSA לא הצליח לפעול בקאריי היא שכל קהילה "משכה" לכיוון אחר. "בדיון האחרון עם הקהילה השנייה דובר על כך ששלוש הקהילות יעשו שלום ביניהן ולשם כך קבעתי את שלושת התנאים שלנו: א. יוסף מאיר, בנו של כבוד הרב, יכהן בתור אב בית הדין, ב. כל האנשים המועסקים על ידי הקהילות יהיו כפופים לפסיקות דין תורה בעניינם. ג. גם עניין הנשים הנושאות את שיערותיהן, יהיה כפוף להחלטות בית הדין. לכן יש צורך בקבלת החלטות על סוגיית המשך הדיונים עם המפלגה השנייה.
>
> יוסף רוט הציע למנות ועדה של ארבעה חברים שתמשיך את הדיונים עם הקהילה השנייה בתנאי שגם הקהילה הספרדית תבחר ועדה דומה למטרה הזו.
>
> הגוף המייצג קיבל את ההצעות דלעיל ובחר בחברים הבאים לוועדה: שמואל ויינברגר, אהרון מור, יוסף קליין (המבוגר) וארמין פריד.
>
> **קאריי, 24 במאי 1942.** בנוכחות ועדת הבחירות ובראשה Weisz Vilmos, נערכו הבחירות להנהלת הקהילה. לאחר מניין הקולות שכלל ארבעים ואחד [אנשים] מבעלי זכות הבחירה בקהילה, נבחרו האישים הבאים להנהלתה: יו"ר – Jakabovics Lajós; סגן יו"ר – Fried

Hermán; משגיחים – Deutsch Ernő ו-Roth Lajós; מבקר – Weinberger Sámuel; מנהל כספים – Weisz Vilmos.

עד תחילת חודש יולי בשנת 1942 כל הדיונים של הגוף המייצג נסובו על מציאת פתרון למצוקה הכספית של קופת הקהילה. מועסקי הקהילה קיבלו את שכרם באופן לא סדיר או כלל לא. הבנק לחץ להחזיר הלוואות שלא נפרעו. בשל מצוקתן של המשפחות לא ניתן היה לגבות מהן יותר מיסים. הקהילה נאלצה למכור חלק מנכסיה ביניהם את בית המחסה (szegényház).

את פרוטוקול ישיבת הגוף המייצג בנושא של השכנת שלום-בית בין שלוש הקהילות, כולל עם הקהילה האורתודוקסית הישנה (הסטטוס-קוו), נתרגם ונעתיק לכאן כלשונו:

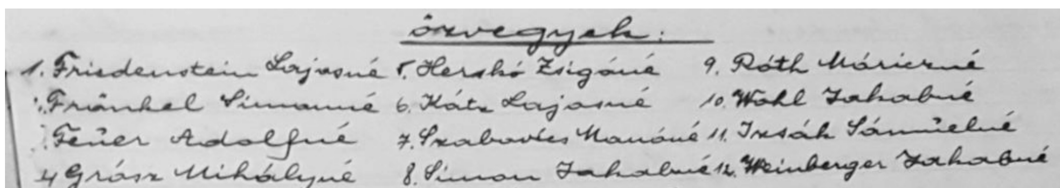
קאריי, 5 ביולי 1942. אדון היו"ר (יעקבוביץ' לאיוש) מציג את הדיונים שערך במטרה ששלוש הקהילות יגיעו לפשרה ושיתאחדו **ואז יבואו לפתרונן כל הבעיות הכספיות החמורות.** הוא מבקש מהנוכחים את התייחסותם לנושא. רוב האדונים שלקחו את זכות הדיבור ברכו על רעיון האיחוד. לאחר דיונים ארוכים הגוף המייצג אישר את הצעת היו"ר, להתחיל בדיונים במטרה להשיג את איחודן של שלוש הקהילות. לשם כך מונתה ועדה שכללה את שלושת האדונים הבאים: רוט לאיוש, ויינברגר שמואל ופריד ארמין.

קאריי, 1 באוגוסט 1942, מוצאי שבת. נוכחים בישיבה היו"ר ועוד שלושה עשר חברים בגוף המייצג. היו"ר מודיע שהוא נאלץ להתפטר מתפקידו בשל סיבות שונות שהתעוררו אצלו לאחרונה. סגן היו"ר פריד הרמן מצטרף להתפטרות מתפקידו מאחר שעיסוקיו הרבים האחרים עומדים כמכשול לפעילותו בקרב הקהילה. הישיבה בהתייחסותה אל הסיבות הנ"ל, קיבלה את ההתפטרויות אך אישרה את המשך השתתפותם של השניים בגוף המייצג. בד בבד הישיבה בחרה בארון מור לסגן יו"ר ונתנה הוראה להנהלה לערוך בחירות לתפקיד היו"ר תוך שלושים יום.

קאריי, 15 באוגוסט 1942. באישורם של השלטונות ההונגריים נערכה אספה כללית של כל חברי הקהילה. הופיע הרוב הדרוש כדי לאשר את ההחלטות על הנושא שעמד על סדר היום.

הנושא: בחירת שלושה צירים מקרב חברי הקהילה שיסעו ללשכה המרכזית של התנועה האורתודוקסית בקלוז', כדי לדון על השכנת שלום והאיחוד עם הקהילה הספרדית. האספה הכללית אישרה פה אחד את הנסיעה ובחרה את הצירים הבאים: סגן היו"ר ארון מור, שמואל ויינברגר ופריד ארמין. האספה הסמיכה את הצירים עם ייפוי כוח מלא לנהל את הדיונים במסגרת הלשכה ובמידת הצורך על ידי דין תורה. האספה קבעה שהיא עומדת על כך, שבמסגרת האפשרויות, יש להשתדל שהרב אביש הורוביץ' יהיה רב הקהילה המאוחדת. מאחר שפריד ארמין נאלץ מסיבות אישיות לפרוש מהמשלחת, נבחר במקומו וייס ינאו (הצעיר).

קאריי 4 באוקטובר 1942. נערכה אספה כללית של כל חברי הקהילה, בנוכחותם של שלושה צירי המשלחת לדיון בקלוז'. באישור השלטונות את הישיבה ניהל שמואל ויינברגר. מתוך 128 מבעלי זכות הצבעה הופיעו 120. מתוכם ארבעים ושישה מצביעים שנשותיהם בעלות שיער משלהן, שמונים ושנים מצביעים שנשותיהם אינן נושאות את שיערותיהן שלהן (nem saját hajasok) ושתים עשרה אלמנות שאף הן אינן נושאות את שיערותיהן שלהן. לשם התיעוד, החלטנו להעתיק לכאן את העמודים מהפנקס הכוללים את השמות של אלה שהופיעו באספה:

Özvegyek:

1. Friedenstein Lajosné
2. Fränkel Simonné
3. Feuer Adolfné
4. Grósz Mihályné
5. Herskó Zsigáné
6. Kátz Lajosné
7. Szabovics Manóné
8. Simon Jakabné
9. Róth Móricné
10. Wohl Jakabné
11. Izsák Sámuelné
12. Weinberger Jakabné

12 אלמנות שאף הן אינן נושאות את שיערותיהן שלהן.

saját hajasok:

1. Berkovics Béla
2. Berger Sámuel
3. Engel Lajos
4. Deutsch Ernő
5. Farkas Jakab
6. Fried Lajos
7. -"- Béla
8. -"- Ármin
9. Grünbaum Aladár
10. Gróss Mórics
11. Ganez Márton
12. Hirsch Ferenc
13. Jakabovics Lajos
14. Keszler József
15. Klein Sándor
16. Kolb Simon
17. Kertész Béla
18. Lilienfeld Lipót
19. Lebovics Sándor
20. -"- Béla
21. Noek Bernát
22. Nagy József
23. Róth Dezső
24. Rosenzweig Ernő
25. Róth Ignác
26. Rosenberg Jenő
27. Schwarcz Jenő
28. -"- Kálmán
29. Fássel Miklós
30. Spitz Rudolf
31. -"- Henrik
32. Sándor József
33. Sándor Jenő
34. -"- Ferenc
35. Weiss Ignác
36. Vas Izsák
37. Wieder Izidor
38. Weisser József
39. Weisskaus Simon
40. Winkler Sándor
41. -"- Lajos
42. Gottlieb Ignác
43. Fajda József
44. Rosenberg Emil
45. Weiss Sándor
46. ifj. Moskovics Zoltán

46 שנשותיהם הן בעלות שיער משלהן (saját hajasok)

nem saját hajasok.-

1. Áron Mór
2. Ausspitz Sámuel
3. -"- József
4. Berkó Izráel
5. -"- Lajos
6. Apfel Lázár
7. Berwald Salamon
8. Berwald Béla
9. Brül Jenő
10. Básch Márton
11. Deutsch Béla
12. -"- Zélig
13. Elkovics József
14. Friedman Ignác
15. -"- Benő
16. Fridenstein Izidor
17. Fränkel Simon
18. -"- Dezső
19. Farkas József
20. -"- Béla
21. Gróss Ármin
22. Goldfarb Dezső
23. Grünstein Béla
24. Grünwald Dávid
25. Gottlieb Náftáli
26. -"- Ábrahám
27. Grün Adolf
28. Glaser Baruch
29. Herez Sámuel
30. Izsák Mór
31. Jurovics Áron
32. Klein Ignác
33. " József id.
34. " " ifj.
36. " Lipót
37. Kaszner Izráel
38. Keszler Mór
39. Kepecs Hermán
40. Kóhán Mendel
41. Lilienfeld Lajos
42. Lipschitz Imre
43. Lax Sámuel
44. Meisels Hermán
45. Moskovics Elek
46. Mái Sándor
47. Márton Mór
48. Öhlbaum Mór
49. Ovics Bernát
50. Toiba Hosias
51. Perl Lázár
52. Pollák Márton
53. Pásternák Ferenc
54. Rosenzweig Dezső
55. Róth Lipót
56. Róth Lajos
57. Rosenzweig József
58. Steinberger Adolf
59. Schwarcz Ignác
60. Schlesinger Dezső
61. Sándor Salamon
62. Stauber Izráel
63. Schifman Ignác
64. Ungár Ferenc
65. Weisz Vilmos
66. -"- Jenő
67. -"- -"- ifj.
68. -"- József
69. -"- Dezső
70. Fülöp Hermán
71. Weinberger Sámuel
72. -"- Lajos
73. -"- Ferenc
74. Spitz Sámuel
75. Fried Hermán
76. Róth Manó
77. Schönfeld Zsigm.
78. Weisz Antal
79. Löwy Rudolf
80. Róth Emánuel
81. Rössler Sándor
82. Grünfeld Albert

82 מצביעים שנשותיהם אינן נושאות את שיערותיהן שלהן (nem saját hajasok)

הציר ומנהל הישיבה, שמואל ויינברגר, מציין בשמחה את ההתעניינות הנדירה והנוכחות הכמעט מושלמת של חברי הקהילה ביודעם שעל סדר היום של האספה עומד רק נושא אחד:

דין וחשבון של הצירים על תוצאות הדיונים במסגרת הלשכה המרכזית עם חברי המשלחת של הקהילה הספרדית. מטרת הדיון הייתה לשים קץ לפרשה "הלא מבורכת" המפלגת את הקהילה האורתודוקסית לשניים (ezen áldatlan ügynek a végleges liquidálása).

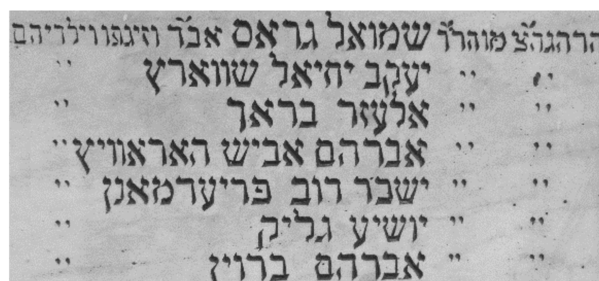
שמואל ויינברגר:

אדונים! כל מה שאני יכול לדווח לכבודכם על השתלשלותם של יומיים של דיונים (בקלוז') הוא שכל אותן ההבנות שהושגו עם המפלגה הספרדית ביום הראשון, היא נסוגה מהן ביום השני... נפתלי (ננדור) שוורץ, היו"ר של המפלגה הספרדית וראש המשלחת שלה קבע שנדון על שלוש סוגיות הדורשות פתרון: א) הבעיה הגדולה ביותר היא זכות הבחירה של הבעלים שנשותיהם הן בעלות שיער משלהן. ב) שאלת הרב שיכהן בקהילה. ג) השוחטים שיועסקו על ידי הקהילה. לאור הנאמר העלנו את השאלה, במידה ואנו נוותר על הסעיף הראשון, לאמור, נוותר על זכות הבחירה של [הבעלים שנשותיהם] בעלות השיער משלהן, על מה כבודכם מוכנים לוותר? שוורץ ננדור בשם קהילתו נתן את ההצהרה הבאה: במקרה כזה, הרב אביש הורוביץ' יהיה הרב הראשי של שתי הקהילות. כמובן שהשוחטים של הקהילה יהיו אלו שבפיקוחו כבר היום. לאחר הצהרתו, אנחנו, שלושת הצירים הסכמנו לנאמר וביקשנו את היו"ר (כנראה יו"ר הלשכה) ואת האדונים ד"ר ריינר, היועץ המשפטי, וניימטי שאנדור (Némethy Sándor), שירשמו את תוכן ההסכמה בפרוטוקול וכך יבוא הקץ בשלום על הפרשה בקאריי (liquidálva van békésen a nagykárolyi ügy). הלכנו יותר רחוק, מאחר [שהסכמנו] שאנחנו נעסיק גם את השוחטים שלהם. לאמור, את ברגר (Berger) בשכר מלא, את ליימזידר (Leimzider) לפי גובה הגִמלה שכבר נקבעה על ידי האספה הכללית.

האדונים מהלשכה המרכזית רשמו לפניהם בשמחה רבה את קץ הפרשה אך שוורץ ננדור וחבריו שוב נסוגו מההסכם...

לאור השתלשלותם של הדברים, חברי הלשכה קבעו "שהאשמה" נופלת על המפלגה הספרדית מאחר שהדיונים הסתיימו ללא פשרה למרות שהקהילה האורתודוקסית (האשכנזית) הלכה עד הגבול הרחוק ביותר בוויתוריה. לפי שמואל ויינברגר: "נקבע שלא אנחנו הם אלו ששמו יתדות בגלגלי עשיית השלום אלא הקהילה הספרדית".

למיטב ידיעתנו, למרות המצוקה הכלכלית והעמקת בידודם של היהודים מהחברה הכללית, לא הושגו לעולם פשרה ואיחוד בין הקהילות היהודיות בקאריי. אומנם הקהילה האשכנזית בקשה מהלשכה המרכזית לכונן בית דין על פי דין תורה כדי לשים קץ לפרשה "מאחר שאי אפשר להמשיך להיות במצב הנוכחי" אך נראה שהדבר לא יצא לפועל. עד סוף חודש יוני 1943 הרשומים בפנקס עוסקים אך ורק בפתרונן של בעיות קיומיות, מעבר לכך אין אנו יודעים מאחר, שכאמור, הדפים נתלשו. בקשר לסיבות הנסיגה של הקהילה הספרדית מהסכם האיחוד, אנו סבורים שהבעיה המרכזית לא הייתה זכות הבחירה של הגברים בני הזוג של ה-hajasok (הנשים בעלות השיער), אלא הרצון לשמור על כבודו ומשרתו של רב הקהילה, הרב שמואל גרוס מברבשט. לצערנו, שלושת הרבנים נספו בשואה, יחד עם רוב חברי שלוש הקהילות היהודיות בקאריי.

הנצחת זכרם של הרבנים על הלוחות השיש באתר הזיכרון בקאריי

פעילות ציונית

לעתים שאלנו את עצמנו מה הייתה תדמית יהדות קאריי, בימי הורינו, בעיני אישים מקהילות יהודיות אחרות? במה היה ייחודה של היהדות בעיר הולדתנו באותה תקופה? ועל פי אילו מאפיינים הכירו אותה, אם בכלל? חלק מהתשובות לכך קיבלנו בהרצאה שנשא בקאריי (פברואר 1924) אדולף פולק – שליח הקרן היסוד בירושלים ומנהל המשרד האירופאי שלה. כותרת הרצאתו של פולק הייתה "המקום שבו העבר עוד חי". בפתח דבריו הוא ציין שבטרנסילבניה ישנן ערים שידוע לנו מעט מאד על חיי היהודים בהן או שאנו מבינים לא נכון את השנויים שחלו בחייהם על ציר הזמן. אחת הערים הללו היא קאריי, המוכרת בקרב היהודים במשך מאות שנים בשם "קרולע – Krule" ותמיד בהקשר עם המונח ה"קרולער-רוף" (רב). פרוש המונח עד היום, התבדלות והסתגרות מרצון ובאופן קיצוני בתחום הגטו היהודי, על אף שחומותיו עומדים להיעלם. בבסיס תפיסת החיים בגטו עמד חשש תהומי ומתמיד מהתפוררותה והיעלמותה של היהדות. בהרצאתו ביקש פולק לדעת האם ה"רוף", אותו נציג מימים שכבר ונעלמו, עוד חי או יש ממשיך לדרכו? "אין לראות ב"קרולער רוף" – מציין פולק – יותר מאשר איש דת שחי חיים פשוטים וטהורים, בעל אופקים צרים כאלה שאפיינו גם את קודמיו מימי הביניים. הוא חי חיים סגפניים, עד שאומרים עליו, שבמשך שלושים שנים חי על לחם, מים ותה, ורק לאחרונה מקבל מבחורי ישיבתו, אלה מהמשפחות העשירות, תרומה. אינו מקבל קוויטל (פתק עם בקשות ומשאלות שמוסרים החסידים לאדמו"ר, בדרך כלל בצירוף סכום כסף, כדי לקבל את ברכתו) ולא מתנות כלשהן. הוא אינו משרת שום בן תמותה אלא רק את האל. אין ל"רוף" פרט לבחוריו וחסידיו שום קשר לעולם החיצון, ובמידה שיש הרי זה רק כדי להטיף להישארות במסגרת הגטו.

כמתואר לעיל אדולף פולק הגיע לביקור "בגטו" בקאריי בדעה מגובשת על טיבה של הקהילה בעיר. להמשך הרצאתו הוא נתן את הכותרת: "החיים החדשים מתעוררים – גם בעירו של הקרולער-רוף היהדות מתעוררת לחיים חדשים". בעיר חיים יהודים הדואגים להמשך קיומה של היהדות לא פחות מאשר ה"רוף" עצמו, אך מבלי להסתגר בגטו הרוחני. גם בקאריי מצא רעיון תחייתה מחדש של ארץ ישראל חסידים שהתמסרו להגשמתו. היה זה ד"ר פרנץ פהר (Fehér Ferenc) שפעל לבדו במשך שנים ללא לאות, כדי לעודד את יהודי קאריי לפעילות להגשמת הרעיון. ד"ר פהר זכה להצלחה לא מבוטלת כאשר באו לעזרתו רב הקהילה ד"ר שיינפלד לאזר והיו"ר וייס לאיוש. בתום הרצאתו של פולק התארגנה ועדה שלקחה על עצמה לקדם בעיר את רעיון הקמת בית לאומי ליהודים. חברי הועדה: יו"ר – בריכטה חברה (Brichta Chevra?), (יתכן ויש שיבוש בשם. ברשימת הנספים בשואה מצאנו: Brichta Max Miksa), סירמאי קארולי (Szirmai Károly), מוסקוביץ' מניהרט (Menyhért), ד"ר אנטל אישטוואן (Antal István), קרטיס שאנדור (Kertész Sándor), ד"ר פהר פרנץ. בין הנשים יש לציין את עבודתה של גב' רוז (Rooz Samuné), יו"ר ארגון הנשים למעשי צדקה וחסד (Izraelita Nőegyenlet). בדומה למקומות אחרים גם בקאריי עמד הנוער בחזית העשייה. פעילותה הנלהבת של ברודי שארי (Bródy Sári), יו"ר קבוצת הנערות "רחל" על יד ארגון הנשים, הקלה את הקמתה של סניף תנועת הנוער הציוני העל-מפלגתי לנערות "אביבה-תמרה". לראש הסניף הראשונה נבחרה בריכטה בושקה (Böske), ולממונה על הקרן קיימת סירמאי נושי. בעקבות הקמת סניף הצעירות נוסד

בקאריי באותה השנה גם סניף לצעירים בשם "באריסיה". השם "באריסיה" נגזר מ"באריס" – על שם מצודת "בירה" בצפון מערב הר הבית, המוזכרת על ידי יוסף בן מתתיהו ("מלחמות היהודים", ספר ו).

כבר הוזכר לעיל, כי בשל מדיניות הדהאסימילציה של ממשלת רומניה, לאחר צירוף טרנסילבניה למדינה הרומנית, היהודים נחשבו ללאום נפרד ששפתו יידיש או עברית. הסיבה לכך, הייתה שאיפת הממשלה הרומנית להקטין ככל האפשר את גודל האוכלוסייה ההונגרית שעברה לשלטונה, אך במקביל שירתה מגמה זו גם את מטרתם של הארגונים הציוניים, שכחלק מתנועה לאומית נלחמו לעצור את התערותם העמוקה של היהודים בחברה ההונגרית. ואכן מיד לאחר צירוף טרנסילבניה לרומניה נוסדה מטעם התנועות הציוניות "הברית הלאומית היהודית בטרנסילבניה" (Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség).

התכנסות חלק גדול של יהדות טרנסילבניה תחת כנפי התנועה הציונית יצרה יהדות מאורגנת שהקימה מוסדות תרבות וחינוך, עיתונות ענפה, ארגוני ספורט וארגונים לעזרה הדדית. על אף המעבר של חלק גדול מהאוכלוסייה היהודית בקאריי אל הקהילות החסידיות האולטרה- אורתודוקסיות, שהתנגדו לציונות, התפתחה בעיר במשך הזמן פעילות ציונית משמעותית. כבר בשנת 1921 נבחרו נציגים מהעיר לוועידה הציונית של טרנסילבניה: **מתנועת המזרחי** – הרב לאזר שיינפלד, קליין זולטאן. **מהכלל ציונים** – סירמאיי קארולי, גל שאמו.

תנועת הנוער 'אביבה-באריסיה'

נוסף לשתי התנועות המוזכרות כאן, בשנת 1924 נוסד בעיר סניף של תנועת הנוער העל-מפלגתית "אביבה-באריסיה" (אביבה לבנות, באריסיה לבנים). אולם, זמן לא רב לאחר הקמתו סניף התנועה בקאריי הפסיק את פעילותו.

בנוסף לפעילותם הפוליטית התרבותית והחינוכית, חברי התנועה גייסו כסף לקרנות הלאומיות: לקרן הקיימת ולקרן היסוד. לשוקלים – מי ששילמו את המס למפעל איסוף השקל (30-40 ליי) – הוקנתה הזכות לבחור ולהיבחר כנציגים לוועידות ציוניות ארציות או לקונגרס הציוני הכלל עולמי. בדומה ליתר תנועות הנוער הציוניות, הושם דגש רב על לימודי עברית, היסטוריה של עם ישראל וארץ ישראל. התנועה הוציאה לאור ירחון בשם "נוער", שבנוסף לתפקידו כשופר התנועה שימש להפצת הרעיון הציוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת. עם סיום לימודיהם, חברי באריסיה המשיכו את פעילותם בתנועה במסגרת שנקראה "חבר הזקנים" (a zákenek). לקבוצת "באריסיה הגדולה" (שבה היו נערים מגיל שבע עשרה ומעלה) סונפה, "באריסיה הצעירה" שיועדה לנוער שלמד בבתי הספר התיכוניים.

הבאריסיאני הולך רק אל אותן המשפחות, שקיימת אצלן קופה של קק"ל!

בתחילת דרכה התנועה לא עודדה את חבריה להגשמת הרעיון הציוני, לאמור הכשרתם והכנתם לעלייה לארץ ישראל. אולם, המשבר הכלכלי והפוליטי של שנות השלושים ברומניה עודד את חברי תנועות הנוער הציוניות השונות לחפש דרכים להגשמת עליתם לארץ. התנועה הקימה חווה חקלאית חלוצית על יד העיר דייווה (Déva), והכשרו בה מחזורים של כארבעים חברים.

עם חידוש פעילות סניף התנועה בקאריי בשנת 1927 – נקראה התחברות "באריסיה טיומקין" – על שמו של זאב טיומקין פעיל ציוני יליד האימפריה הרוסית - לראשי הסניף נבחרו: ראש ראשון – ראדו אימרה (Radó Imre); ראש שני – יאגר זולטאן (Jäger Zoltán); ראש שלישי – שרקדי אנדרה (Sarkadi Endre). מספר החברים בסניף 9.

לאחר עזיבת העיר של ראדו אימרה בספטמבר 1929, נבחר לראש ראשון – נידרמן אישטוון (Nidermann István[12]); לראש שני – בלאו לאסלו (Blau Lásló); לראש שלישי נבחר מחדש שרקדי אנדרה.

בהתאגדות "אביבה תמרה" בקאריי היו בשנת 1929 15 חברות (12 צעירות ו-3 תלמידות תיכון). ראש אביבה – ויידה קלארה (Vajda Klára); השניה – ליליפלד אנצי (Lilienfeld Anci); שלישית – שרקדי דוצי (Sarkadi Duci).

בסוף השנת 1929 עזב את העיר גם נידרמן אישטוון, הראש ראשון של הבאריסיה. ההנהגה החדשה שנבחרה: ראש ראשון – בלאו לאסלו; ראש שני – קליין ביילה (Klein Béla); אין שינוי באיוש של התפקיד ראש שלישי.

החל משנות ה-30 התפתחו בעיר פעילויות ציוניות תוססות. התאגדות "באריסיה" כללה כבר כ-40 חברים שהתחלקו לשלוש קבוצות: קבוצה הוותיקה "טיומקין"; קבוצת "הרצל", שפעלה בהצלחה רבה; שמה של הקבוצה השלישית לא מוזכר במקורות אשר ברשותנו.

ראשי תנועות הנוער הציוניות בקאריי לקחו חלק בוועידות האזוריות ואף נבחרו לנשיאותן. בחודש פברואר 1930 נערכה בעיר סאטמר הועידה האזורית של תנועות הנוער הציוניות. את קאריי ייצגו בלאו לאסלו ווידה קלארה ואף נבחרו לנשיאות הוועידה. אחת מההחלטות החשובות של הוועידה הייתה בנושא של הקמת גני ילדים, בתי ספר וקורסים ששפת ההוראה בהם תהיה בעברית. חברי הוועידה היו מודעים למכשולים שמרימים הקהילות החסידיות בעירם לפני הקמתם של מוסדות אלה. בסאטמר נסגר אחרי עשר שנים של פעילות בית הספר היסודי "תרבות". בעיר סיגט הפסיק את פעילותו בית הספר היסודי בשפה העברית. הוועידה לקחה על עצמה את המשימה לנסות ולהחיות מחדש את המוסדות שהפסיקו את פעילותם.

בקאריי הביאו את המורה לעברית אליהו דרומר (Drummer) כדי לפתוח גן ילדים בעברית אך בשל האיומים של החסידים עליו ועל ההורים הדבר לא יצא אל הפועל. דרומר הסתפק בלהעביר מידי ערב קורס לעברית לקבוצות של כ-25 איש.

בשנת 1930 נערכו בחירות להנהגת התחברות "אביבה-תמרה" בקאריי. נבחרו: ראש אביבה – וייס אנוש (Weisz Annus); שניה – גרוס איבי (Grosz Ibi); שלישית – רוטשטיין אסתר (Rothstein). בחודש יוני 1931, בשל מחלתה של וייס אנוש, נבחרה לראש "אביבה" בקאריי, יאגר אילונקה (Jäger Ilonka).

בשל המאורעות בארץ ישראל באותה תקופה יצאו תנועות הנוער הציוניות בקריאה אל חבריהם, להתנדב ל"לגיון היהודי" שמתנדביו, בהסכמת שר ההגנה הרומני, יהיו מוכנים לצאת לפלשתינה כדי להגן על אחיהם היהודים. "באריסיאנים... לראשונה מזדמן בדרכנו, שנוכיח את נאמנותנו לבית הלאומי היהודי לא רק על ידי מילים, אלא גם על ידי מעשים ואם יש צורך גם במחיר חיינו".

הרוח החייה מאחרי הפעילות הציונית בקאריי היה ד"ר פהר פרנץ, שנבחר לוועד הפועל של ציוני טרנסילבניה בשנת 1929. הוא עודד את יהודי קאריי, בעיקר את הצעירים, להצטרף לתנועות הנוער הציוניות, ואת המשפחות לתרום למוסדות הלאומיים. בנוסף לנאומים שנשא לפני חברי הקהילה בענייני ארץ ישראל ואקטואליה של המפעל הציוני, הוא גם ארגן ערבי תרבות והזמין אליהם את מנהיגי התנועה הציונית בטרנסילבניה ושליחים של המוסדות הלאומיים בארץ ישראל. מצורפים מספר קטעים מפעילותו הענפה, כולל שמות התורמים למוסדות הלאומיים, שראו אור בעיתונות התקופה.

12 ראה עליו ועל קורותיו (בהונגרית), תחת השם Nádai István: https://hu.wikipedia.org/wiki/Nádai_István

Uj Kelet, 15.05.1925, page 22

A Föld

5.000.000 LEIT EZ ÉVBEN

A KEREN KAJEMET LÖJISZRAÉLNEK

קרן קימת לישראל

A K. K. L. a zsidó Palesztina földét vásárolja vissza. Erdély zsidósága 5685-ben 1000 dunamot váltson vissza 5,000.000 Leivel

Eddig begyült . . 1,718.227·94 Lei

Hiányzik még: 3,281.722·06 Lei

1000 DUNAMOT EZ ÉVBEN

A KEREN KAJEMET LÖJISZRAÉLNEK

XI. sz. kimutatás

folytatása

A Keren Kajemeth L'jiszráél Erdélyrész Irodájába 5685 Niszán 21-től Ijjár 7-ig a következő adományok folytak be.

Aviva Tamara Carei-Mare dunamjára purim alk. *Weiss Rózsi és Szirmay István* gy. 2.215 (dr. Fehér Ferenc 500, W. F. 500, Rachel Leány Egylet 200, Izr. Nőegylet 200, Kaufmann I., Weiss L., Markovics D., Berger L., Kaufmann L., Spitz R. 1—100, többen 215). *Weisz Mariska és Szirmay Margit* gy. 585 (Grünfeld M. 100, dr. Mandel M. 60, Szirmay Károlyné, Grünstein B., Roth L. *50—50,* többen 275). *Schwartz Ilus és Szirmay Nusi* gy. 415 (Singer M. 100, dr. Springer 60, többen 255). *József Sándor* gy. 120. *Szirmay Melinda és György* gy. 271. *Klein Imre és Benedek Sándor* gy. 108. *Kaufmann, Weiss és Strauss* gy. 173. *Ehrenfeld Sándor és Kertész Pál* 86 (Eddig begyült 4.975. *Lei: 3.973 —*

Sanislău-i Zsidók dunamjára *Böhm Sándor* purimi gyüjt. 415. (Eddig begyült 715.) *Lei: 415·—*

Uj Kelet, 01.11.1922, page 6

קרן קימת לישראל

XVII. kimutatás

1922 október 1—15-ig a következő adományok folytak be:

Persely

Mintaperselyek:

Nagykároly: Schönfeld Lázár 35, Friedmann Ignác 28, Cutrin Rudolf 17, Braun Márton 85, Farkas Dezső 15, Grünstein Béla 43·50, Moskovits Leona 17·50, Lebovits Ilona 16. Weinberger Bence 10, kisebb gyüjtések 16·25, (283·25),

Erdélyi kolonia:

Nagykároly: Kaufmann Klári és Berkovits Ili 92, Dávidovits Alice és Gál Lili 85, Róth József és Guttmann Józsi 47, Mózés és Rothmann 187, Schönfeld Magda és Klein Helén 115, N. N. 187, (655·—)

קרן קימת לישראל

Zsidó Nemzeti Alap erdélyrészi irodájának kimutatása

Dr. Fehér Ferenc kertje Nagykároly

Channukakor gyüjtöttek: Moskovitz Kata és Klein Rózsi 144 lei, Klein Imre és Schwartz Sándor 48 Weisz Miklós és Sándor József 24 lei, Illés Imre és Fried István 40 lei, Rottmann Emma és Katz Leona 103·50, Fischer Olga és Klein Helén 49, Weisz Iboly és Rózsi 85, Róth Jenő és Winkler Pál 47, Benedek Jenő és Bárány Andor 10 lei. (Eddig befolyt 531·50 = 21 fa.) 531·50

Uj Kelet, 22.01.1922, page 6

ערב תרבות בקאריי, לרגל הקמתה מחדש של קבוצת "עזרה" ו"באריסיה הצעירה" 16.02.1928

— **Zsidó kulturestély Nagykárolyban.** Néhány hónappal ezelőtt alakult meg újra Nagykárolyban az évek óta szünetelő Ezra és létesült ugyanekkor az Ifju Barisszia.

ד"ר פהר פרנץ, היו"ר של הקבוצה הציונית קרא אל יהודי קאריי להתאחד ולעבודה יהודית

Dr. Fehér Ferenc a helyi cionista csoport elnöke üdvözölte a közönséget és néhány szóval utalván a legutóbbi eseményekre, összetartásra és zsidó munkára hivta fel a károlyi zsidóságot.

את התוכנית הערב סגר נאומו של גיסקאלאי (גוש חלב).על ארגון הערב יש להודות ליו"ר "עזרה" נאג' אישטון וכן לסימאי איטון קאופמן אנדרה ובנדק שאנדור

Az estély műsorát Giszkalay lelkesitő szavai zárták be. Az estély rendezése és sikere a két ifjusági egyesület minden tagjának, de elsősorban az Ezra elnökének dr. Nagy Istvánnak, valamint Szirmai István, Kaufmann Endre és Benedek Sándor érdeme.

Uj Kelet, 05.10.1929, page 2

Felhivás Erdély cionistáihoz

A zsidó egység és áldozatkészség világszerte ismét realitásnak bizonyult és ebben a pillanatban Erdély cionistáinak is meg kell tennünk kötelességüket. Támogassuk teljes erőnkkel az országépitő alapokat. Dolgozzunk a Keren Kajemetért és a Keren Hajeszodért. Cluj, 5689. Elul, 1929

A nagyintézőbizottság tagjai:

Dr. Fischer Tivadar
Dr. Fischer József
Rothbart Jakab
Nussbaum Sámuel
Dr. Deutsch Mór
Fischer Lipót
Dr. Marton Ernő

Nagykároly: Dr. Fehér Ferenc.

תנועת הנוער הציוני 'צעירי מזרחי'

תנועת הנוער הציוני "צעירי מזרחי – תורה ועבודה" נוסדה לראשונה בטרנסילבניה בשנת 1921 בעיר אורדיאה. בשנת 1923 הקימה התנועה באורדיאה את (הקיבוץ) החווה להכשרה הראשונה שלה בשם "חוות וסרשטרום". מזכיר הקיבוץ היה דוד שיין (שימש שנים רבות עורך היומון "אוי קלט" שיצא בשפה ההונגרית בתל-אביב). מועמד אחר לתפקיד היה ישעיה (שאנדור) שוורץ (תשבי) מקאריי. בשלב מאוחר יותר מרכז התנועה עבר לעיר סיגט.

בתאריך 12 ביוני 1925, לרגל יום פטירתו של תיאודור הרצל נוסד בקאריי הסניף של תנועת הנוער "צעירי מזרחי" בהנהלתו הזמנית של לאסלו כץ. בשלב מאוחר יותר התארגנה גם קבוצה של "צעירות מזרחי". התנועה הוציאה לאור את כתב העת הדו-לשוני (עברית והונגרית) "דרכנו".

מחיר החתימה:
לשנה ... 72 ליי
בחו"ל ... 120 ליי
גליון בודד ... 6 ליי

דרכנו

ירחון תנועת "תורה ועבודה" בטרנסילבניה
המו"ל מרכז "ברית הנוער המזרחי" סיגט.

הכתבת:
Red. „DÁRKÉNU"
SIGHET
Bogdan Voda 22.
תליפון מס.: 24.

סיגט, אדר א' תרצ"ב. | ב"ה. | שנה שניה. גליון ב.

1931 november hó | I. évf. 7. szám | ב"ה תרצ"ב כסליו

SZERKESZTŐSÉG
ÉS KIADÓHIVATAL
ORADEA
Piața M. Viteazul 11/a
TELEFON : 670.
Hirdetések
milliméter-dijszabás
szerint

DÁRKÉNU

ELŐFIZETÉSI DIJAK:
BELFÖLDÖN
1 évre . . . . . 72 Lei
KÜLFÖLDÖN
Magyarország 3.20 P.
Slovensko . . 20 Kc.
Egyes szám ára 6 Lei

Megjelenik havonként | ירחון מזרחי MIZRACHI FOLYÓIRAT | Főszerkesztő GOLDSTEIN MÓSE

כדרכנו, את רוב המידע על התנועות והארגונים ועל האישים שפעלו במסגרתם בקאריי דלינו בהצלחה לא מבוטלת מכתבי עת שונים. לא כך בקשר ל"מזרחי". מגיליונו הראשון של "דרכנו" שיצא לאור בחודש ינואר 1931 אנו יודעים שסניף התנועה בקאריי כלל שבעה חברים והיו"ר היה משה וייס. שלמה זמרוני, מפעילי התנועה מראשית הקמתה בטרנסילבניה, כתב מאמר מפורט על הסניפים ועל האישים שפעלו בהם במקומות שונים בחבל ארץ זה. אך לא כתב אף מילה על קאריי. סרקנו את עמודי כתב העת של התנועה בשתי השפות ומצאנו אין ספור ידיעות על פעילותם של אנשים שונים בסניפים מיישובים רבים בטרנסילבניה, וגם בהם אין אזכור של אף אחד משמות הפעילים בקאריי. את הידיעות הבודדות אודות הסניף בקאריי, שדלינו מכתב העת "דרכנו", נעתיק ונתרגם כאן. הקורא לא יתקשה לגלות מה הייתה הסיבה שלא פורטו בידיעות שמותיהם של הפעילים בסניף "צעירי מזרחי" בקאריי.

Carei.

Bár a chávérok és chávérák Teitelbaum Joel nagykárolyi rabbi terrorja alatt állanak, mégis hatalmas munkát fejtenek ki a Mizrachi gondolat terjeszkedése és térhóditása érdekében. Január 23-án *Riedermann Miksa,* a szatmári BHH elnöke és *Ordentlich Viktor* tartottak nagyszabásu előadásokat, melyen a károlyi cionista csoportok is képviseltették magukat.

Rabbiterror Careiban. A carei- c. m. tagjainak rendkivül sokat kell szenvedni az ottani főrabbi terrorja miatt. Állandóan maga elé idézi a tagokat vagy szüleiket, cheremmel és isurral fenyegeti házaikat, ha nem lépnek ki a C. M.-ből. A fenyegetés hatása alatt 3 tag lépett ki a C. M.-ból. A naiv rabbi azt hiszi, hogy egy zsidó tömegmozgalmat, melynek több százezer hive van és olyan emberek állanak az élén. mint Rav Fischmann, Ráv Méir Berlin, Rav Kuck, Rav Uziel, Rav Amiel, Rav Herz, Rav Nurock és sok más gaon iszurral meg chéremmel megéllithat. De téved. Kicsi ember ő a zsidó világban, világviszonylatban.

תרגום: **קאריי**

על אף שהחברים והחברות עומדים תחת הטרור של הרב יואל טייטלבוים מקאריי, הם מבצעים עבודה עצומה בהפצת והחדרת הרעיון של ה"מזרחי". בתאריך 23 בינואר (1933) רידרמן מיקשה, יו"ר ברית הנוער המזרחי בסאטמאר, ואורדנטליך ויקטור נשאו הרצאות בקנה מידה גדול ובמסגרתן לקחו חלק גם הקבוצות הציוניות בקאריי.

אין אזכור של אף שם מהפעילים מקאריי.

טרור רבני בקאריי

> חברי "צעירי מזרחי" בקאריי צריכים לסבול רבות בשל הטרור מאת הרב הראשי במקום (הרב יואל טייטלבוים). בכל הזדמנות הוא קורא אליו את חברי התנועה או את הוריהם ומאיים שיטיל איסור וחרם על ביתם אם לא עוזבים את "צעירי מזרחי". תחת האיום שלושה חברים עזבו את התנועה. הרב הנאיבי חושב, שעל ידי איסור וחרם יוכל לעצור תנועה המונית בעלת מאות אלפי חסידים ותומכים. תנועה שבחזיתה עומדים אישים כגון: הרב פישמן, הרב מאיר ברלין, הרב קוק, הרב עוזיאל, הרב עמיאל, הרב הרץ, הרב מרדכי נורוק והרבה גאונים אחרים. אך הוא טועה. אדם קטן הוא (הרב יואל טייטלבוים) ביחס לעולם היהודי כולו.

אם נשווה את עמדתו של הרב יואל טייטלבוים כלפי "צעירי מזרחי" לזאת של אחיו האדמו"ר מסיגט, רבי חיים צבי טייטלבוים מחבר ספרי "עצי חיים" נגלה שניתן היה לבחור גם דרך אחרת ללכת בה, של פשרה. כידוע, מחוז מרמרוש שהתאפיין באוכלוסייה יהודית צפופה, היה בין האזורים הראשונים בטרנסילבניה שנבטו בו הרעיונות של התחייה הלאומית. גם בקרב הצעירים הדתיים בני או יוצאי הישיבות התעוררה ההכרה הלאומית. קבוצה מקרבם שבקשה להתארגן לפעילות כדי לקדם את הרעיון, התלבטה האם להתארגן במסגרת של "צעירי אגודת ישראל", כדי להחליש את התנגדות ההורים והמורים, או ב"צעירי מזרחי" שפעלו בגלוי לשיבת ציון. לאחר דיונים רבים הם החליטו לפנות אל האדמו"ר מסיגט. בביקורם אצל הרב, לפליאתם, קיבלו את התשובה הבאה: "אם תקימו בעיר 'צעירי אגודת ישראל', אטיל איסור עליכם. אבל אם תקימו ארגון 'צעירי מזרחי' אנקוט ב'שב ואל תעשה'. ולתדהמתם הרבה הוסיף: "אם תארגנו 'צעירי אגודה' ולא אצא נגדכם יחשבו שהדבר נעשה בהסכמתי ואהיה בבחינת 'נותן יד לפשעים', אבל אם תתארגנו במזרחי אף אחד לא יאמר שזה נעשה בהסכמתי ואקיים 'המעלים עיניו מסוררים'".

את התצלום המצורף מצאנו בארכיון של פרופ' ישעיה תשבי המוחזק בספרייה הלאומית בירושלים. אנו משערים שהתמונה צולמה סמוך עלייתו לארץ של ישעיה בחודש אפריל 1933. מדובר, כנראה, על חברי תנועת המזרחי בקאריי שהצטלמו עם תמונתו של הרצל ברקע.

הצלחנו לזהות רק ארבעה מחבריה:

- במרכז, במעיל כהה, ישעיה (שוורץ) תשבי. (ראה עליו בהמשך)

- במרכז, בשורה האחרונה עם כובע בֶּרֶט, אחיו של ישעיה – פרץ (שוורץ) תשבי. ידוע לנו שבשנת 1934 פרץ ארגן מחדש את סניף התנועה בקאריי (ראה עליו בהמשך).

- הראשון מצד ימין בשורת היושבים – אברהם פוגל

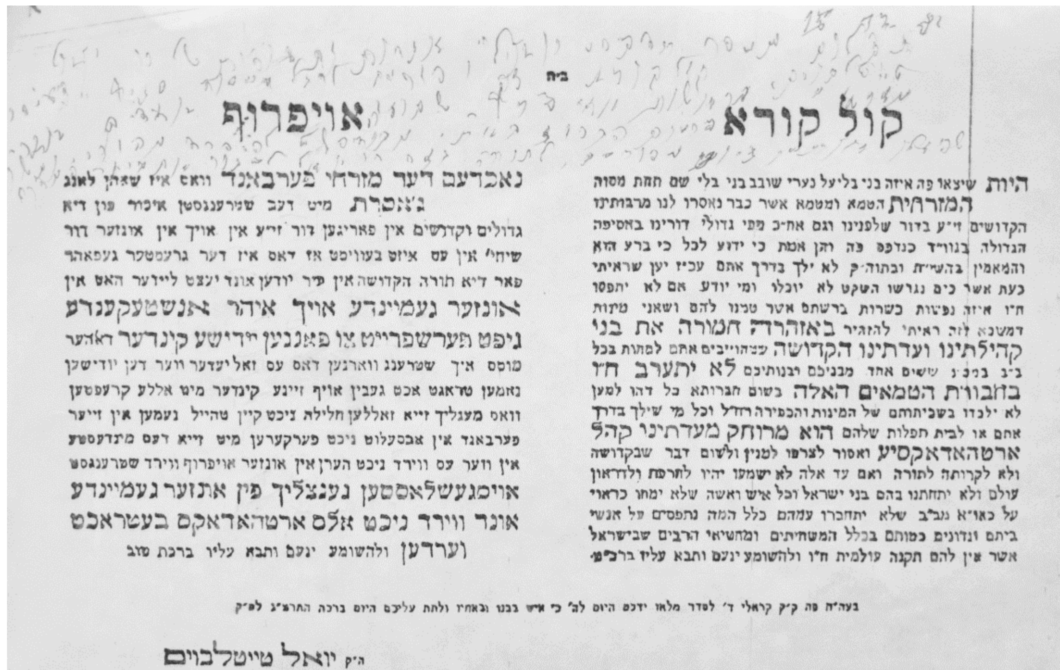
- השני מצד שמאל בשורת העומדים – ארי פוגל

קול קורא נגד התחברות לכת "המזרחי" בקראלי

ב"ה

היות שיצאו פה איזה בני בליעל נערי שובב בני בלי שם תחת מסוה **המזרחית** הטמא והמטמא אשר כבר נאסרו לנו מרבותינו הקדושים זי"ע (זכותם יגנו עלינו) בדור שלפנינו וגם אח"כ מפי גדולי דורינו... לזה ראיתי להזהיר **באזהרה חמורה את בני קהילתנו ועדתינו הקדושה** שמחוייבים אתם למחות בכל ב"ב במס"נ (במסירות נפש) ששום אחד מבניכם ובנותיכם **לא יתערב ח"ו בחבורת הטמאים האלה** בשום חברותא כל דהו למען לא ילכדו בשחיתותם של המינות והכפירה רח"ל (רחמנא ליצלן)...

הק' יואל טייטלבוים

ב"ה

קול קורא

היות שיצאו פה איזה בני בליעל נערי שובב בני בלי שם תחת מסוה **המזרחית** הטמא ומטמא אשר כבר נאסרו לנו מרבותינו הקדושים זי"ע בדור שלפנינו וגם אח"כ מפי גדולי דורינו באסיפה הגדולה בנוו"ד כנדפס פה והן אמת כי ידוע לכל כי ברע הוא והמאמין בהשי"ת ובתוה"ק לא ילך בדרך אתם עכ"ז יען שראיתי כעת אשר כים נגרשו השקט לא יוכלו ומי יודע אם לא יתפסו ח"ו איזה נפשות כשרות ברשתם אשר טמנו להם ושאני מילתא דמשכא לזה ראיתי להזהיר **באזהרה חמורה את בני קהילתינו ועדתינו הקדושה** שמחוייבים אתם למחות בכל ב"ב במס"נ ששום אחד מבניכם ובנותיכם **לא יתערב ח"ו בחבורת הטמאים האלה** בשום חברותא כל דהו למען לא ילכדו בשביתתם של המינות והכפירה רח"ל וכל מי שילך בדרך אתם או לבית תפלות שלהם **הוא מרוחק מעדתינו קהל ארטהאדאקסיע** ואסור לצרפו למנין ולשום דבר שבקדושה ולא לקרותו לתורה ואם עד אלה לא ישמעו יהיו לחרפת ולדראון עולם ולא יתחתנו בהם בני ישראל וכל איש ואשה שלא ימחו כראוי על כאו"א נגב"ב שלא יתחברו עמהם כלל המה נתפסים על אנשי ביתם ונדונים כמותם בכלל המשחיתים ומחטיאי הרבים שבישראל אשר אין להם תקנה עולמית ח"ו ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכ"ט

ב"ה

אויפרוף

נאכדעם דיער מזרחי פערבאנד וואס איז שוין לאנג גאסרת מיט דעם שטרענגסטן איסור פון דיא גדולים וקדושים אין פאריגען דור זי"ע אין אויך אין אונזער דור שיחי' אין עס איזט בעוויסט אז דאס איז דער גרעסטער געפאהר פאר דיא תורה הקדושה אין פיר יודען אונד יעצט לייער האט אין **אונזער געמיינדע אויך איהר אנשטעקענדע גיפט פערשפרייט צו פאנגען יידישע קינדער** דאהער מוסס איך שטרענגווארנען דאס עס זאל יעדער ווער דען יודישען נאמען טראגט אכט געבין אויף זיינע קינדער מיט אללע קרעפטען וואס מעגליך זייא זאללען חלילה ניכט קיין טהייל נעמען אין זייער פערבאנד אין אבסעלוט ניכט פערקערען מיט דייא דעם מיטגליעדער אין ווער עס ווירד ניכט הערן אין אונזער אויפרוף ווירד שטרענגסט **אויסגעשלאססען גענצליך פון אונזער געמיינדע אונד ווירד ניכט אלס ארטהאדאקס בעטראכט ווערדען** ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב

בעה"ח פה ק"ק קראלי ד' לסדר מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה התרצ"ג לפ"ק

הק' יואל טייטלבוים

תצלום מספר דברי יואל, אגרות ותשובות של ר' יואל טייטלבוים, קול קורא זה פורסם לרגל יסוד סניף "צעירי מזרחי" בראשות אחי פרץ (תשבי), שבועות אחדים אחרי פרסום הכרוז באתי מבודפשט להיפרד מהורי (לרגל נסיעתו של תשבי ארצה) ומשום שהעלו אותי, ציוני מפורסם, לתורה, גזר ר' יואל לסגור את בית המדרש. ישעיה תשבי, תרצ"ד

ארגון ויצ"ו

בחודש נובמבר 1933 נוסד בקאריי ארגון הנשים ויצ"ו ביוזמתה של רייטר רוזה – Reiter Roza Adolfné (Roth).[13] מראשית פעילות הארגון הצטרפו אליו כתשעים חברות. הפעילות האחרות בארגון שאת שמותיהן מצאנו במקורות שבידינו:

Moskovits Menyhértné, Kaufmann Mária (Ignátz) Lajosné, Grünfeld Henrikné, Webermann Erzsébet, Rosner Gizi, Schwarc Ella, Benedek Lajosné, Lefkovits Ilona (Kiss) Árminné, Mandel Miklósné, Fried Mária (Klein) Béláné, Fried Gizella (Klein) Lajosné, Fried Rozália, Gézáné, Csengeri Imréné, Rosenberg Jenőné, Lőwy Rudolfné.

על אף שארגון ויצ"ו היה חלק מהתנועה הציונית, חבר "הברית הלאומית היהודית בטרנסילבניה", הוא היה ארגון על פוליטי, ולא עסק בהדרכת חלוצות והכנתן לעלייה לארץ. בנוסף לעזרה הדדית במסגרת הקהילות, מטרתו העיקרית של הארגון הייתה, לקחת חלק בפעילויות חברתיות וחינוכיות שנועדו להחדיר את המודעות להשתייכותן לעם היהודי של אותן צעירות שהתערו עמוקות בחברה הנוכרית. על מנת להפנות צעירות אלה לפעילות ציונית יסד הארגון את "ויצ"ו הצעירה" Jung-Wizo.

בתאריך 21 בנובמבר 1937 נוסד בקאריי, בנוכחותן של נציגות ממרכז הארגון, ה-Jung-Wizo. אספת היסוד בחרה את ההנהגה הבאה: יו"ר – Berger Zsófi, Kaufmann Kató ו-Sarkadi Duci; רשמת – Deutsch Kató; מנהלת הכספים – Kolb Sári; מבקרת פנים – Fischer Klári. החברים שרקדי אנדרה וגוטמן יוסף עמלו רבות בהקמתו של הארגון בקאריי.

בחודש מרץ שנת 1937 רייטר רוזה, יו"ר ארגון ויצ"ו בקאריי, התפטרה מתפקידה בשל מחלה. במקומה נבחרה ועדת ניהול בת שש חברות:

Roth Lajosné, Weisz Sándorné, Mózes Endréné, Lebovits Béláné, Kauffmann Böske, Endréné, Benedek Lászlóné.

במסגרת פעילותן התרבותית, נשות ויצ"ו ארגנו ערבי התכנסות מלווים בתוכניות אומנותיות והרצאות מטעם נציגות מהמרכז הטרנסילבני של הארגון. הסוגיות שנדונו עמדו בראש דאגותיהן של חברות הארגון, וחלק גדול מהקהל היהודי באותה תקופה. לפיכך נתרגם ונעתיק כאן קטעים קצרים מההרצאות:

- בנובמבר 1933, ביום היווסדות ויצ"ו בקאריי, הרצתה Weinberger Nándorné מקלוז' אודות השאלה שנשאלה תכופות: מי מבטיח שכל הקורבן בחיי אדם ובכספים אינו לשווא? להבטיח? רואים וראינו בהיסטוריה, שארצות נבנו והושמדו, עמים נעלמו על ציר הזמן, האם ניתן להבטיח את קיומו של דבר שבני אדם יצרו? עמים העלו לגדולה את מולדתם בכוח, ידע ובדם, והיכן הן אותן המעצמות? מי היה מעז לטעון, אל תבנה, אל תייצר מאחר ובעתיד תוכל רק לבכא את חורבן עבודתך... האם מותר לנו להתכחש בלבטוח בעתיד צעירנו, אלו שעמלים ומקריבים את חייהם ומאמינים שמולדתם תבנה?.
- בתאריך 4 בפברואר 1934, הרצתה האורחת Rosenberg Manci מאורדיאה על השפעתה המזיקה של ההתבוללות על שובם של היהודים אל מקורותיהם. "עברו הזמנים שהתביישנו ביהדותנו. התעוררנו להיותנו אומה. אנחנו עם גדול ואנו בונים לנו מדינה בארץ ישראל".

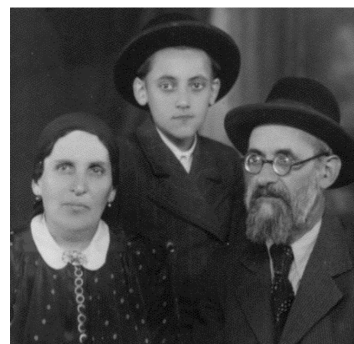
13 בשל הקושי לזהות את שמן הפרטי או שם נעוריהן של הנשים הנשואות, הנושאות רק את שם הפרטי של בעליהן בתוספת הסיומת ההונגרית né, הוספנו שם זה רק במקרים שזיהינו אותו בוודאות על פי מקור נוסף.

- בתאריך של 28 ביוני 1936 נערכה בקלוז' הועידה השביעית של ארגון ויצ"ו טרנסילבניה. לרגל הועידה אחת ממנהיגות הארגון, רייטר לונקה, פרסמה מאמר ביומון "אוי קלט", שללא ספק היה בכוח תוכנו לעורר מחשבות אצל צירות הועידה. בטוחים אנו כי, בפרספקטיבה של זמן, גם הקורא בן ימינו יעמוד וישתאה על כושר ראיית הנולד של כותבת המאמר.

בפתח מאמרה רייטר מתארת את השגרה, הקיבוע המחשבתי והחוסר אכפתיות בהתנהלותה של הועידה בפרט ושל הארגון בכלל. בוחרים את אותה הנשיאות, מפרטים ללא שום חזון את אותם הדוחות "ניתן להגיד שהדוחות עוברים לסדר היום ללא שום תגובה (ללא הגה) מצד המשתתפות".

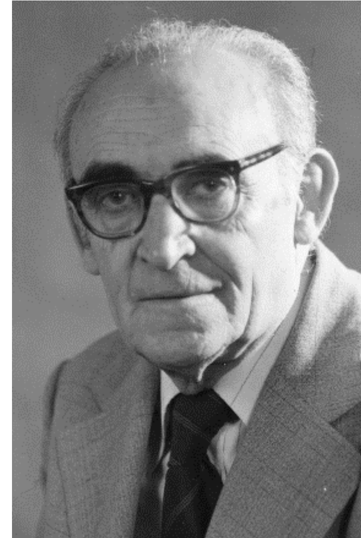
> סימן רע זה, גברות!... חוסר האכפתיות הינו מחלת הסרטן של התנועה... כך זה לא יכול להימשך. אינן במקום גם הספקולציות שלנו על היטלר. לשווא, ד"ר גרונמאן אפיין נכון ביותר את המצב על ידי בדיחה: שווארץ וכהן גרו באותו בניין. שווארץ בקומה שלישית, כהן בקומת קרקע. יום אחד פרצו דווקא לדירתו של שווארץ. כהן קבע שהפריצה יכלה לקרות רק אצל שווארץ. כך זה גם אצל יהודי טרנסילבניה. רק בגרמניה, רק בפולין, רק פה ורק שם יכולים להתרחש דברים איומים עם היהודים. אצלנו כאן במקומותינו – לא ייתכנו דברים כאלה בשום פנים ואופן. לכן, אין לבנות על כך שאלה שמתנהגים בחוסר אכפתיות ילמדו ויסיקו מסקנות מסימני הזמן. הם אינם רוצים ללמוד, אינם רוצים לקרוא, אינם רוצים לשמוע – הם לא רוצים.

משפחת שוורץ (תשבי)

נפתלי, גיטל ושמואל שוורץ

רצינו מאוד לכלול בספר זה כמה שיותר מסיפוריהם של חברי קהילת יהודי קאריי שיכלו לתת עדות על קורותיהם ועל קורות אלו שנספו בשואה, אך לצערנו, על אף מאמצנו, הדבר נבצר מאתנו. על מנת למלא במידת האפשר את החסר, בחרנו לתאר בהמשך את תולדותיהם של חלק מחברי משפחת שוורץ נפתלי (ננדור), שיש בהם ללא ספק כדי לייצג את קורות משפחותינו לדורותיהם: סבים, הורים, בנים ונכדים. ילדים קטנים שגורשו ונספו בשואה, בן שגויס לפלוגות העבודה במסגרת הצבא ההונגרי ונספה באוקראינה, בנים שראו את הנולד ועלו לארץ לפני השואה ועשו בה חייל, בן שעבר את כל תלאות השואה עלה לארץ ונפל במלחמת השחרור, בת ניצולת שואה שעלתה ארצה דרך מחנה המעפילים בקפריסין. את האב, נפתלי (ננדור) שוורץ, כבר פגשנו לעיל כנציג ויו"ר הקהילה האורתודוקסית ה"ספרדית" בדיונים בשנת 1942, שעסקו בהשכנת שלום ואיחוד מחדש של קהילה זו עם הקהילה האורתודוקסית ה"אשכנזית". את הבן הבכור, ישעיה תשבי איליש (אליהו), הזכרנו כמי שהתבקש על ידי שאמו גל, עורך העיתון *Nagykároly és Vidéke*, לעזור לו לעלות לארץ.

ישעיה תשבי (שוורץ שאנדור)

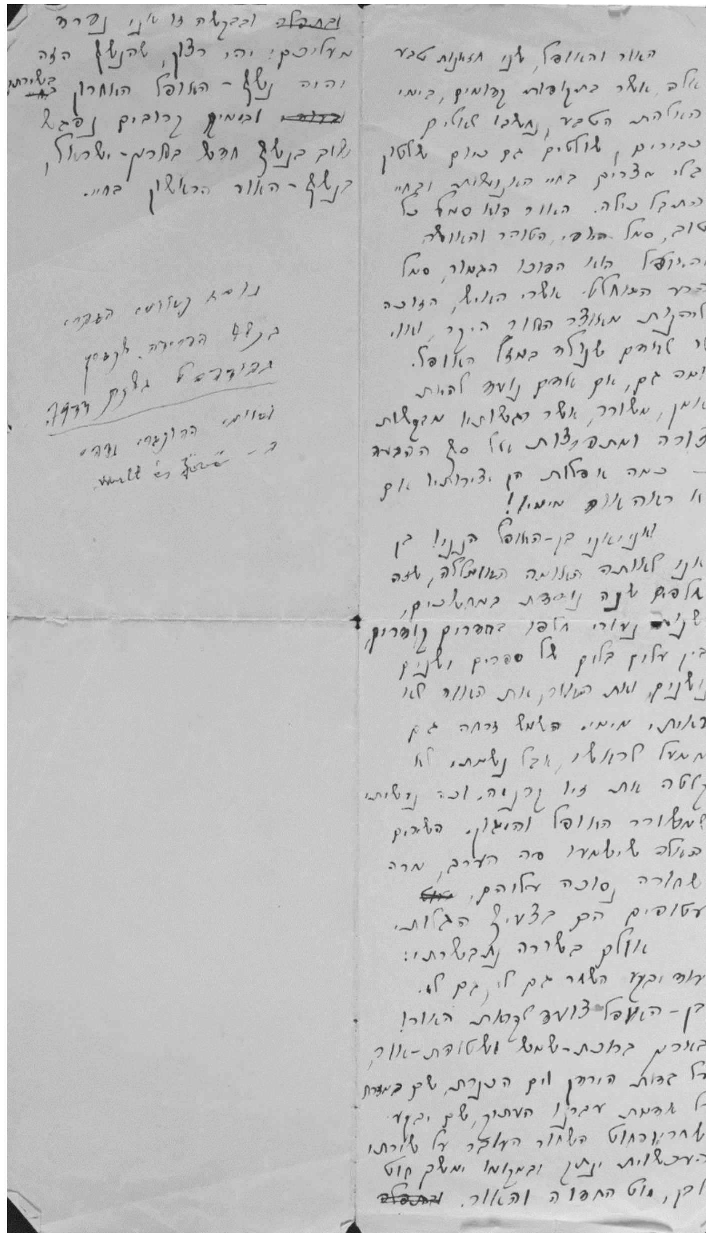
בניגוד לנשות ארגון ויצו ולרוב יהודי טרנסילבניה, שלא למדו והסיקו מסקנות מסימני הזמן, נראה שהיו כאלה שכבר בגיל צעיר הבחינו באסון המתקרב. ישעיה תשבי נולד בשנת 1908 בכפר סאניסלו (Szaniszló) שעל יד קאריי, למשפחה אורתודוקסית-חרדית. את רוב ילדותו הקדיש תשבי ללימודי קודש – כבר בגיל חמש הוא החל ללמוד תלמוד, מוקדם בהרבה מן המקובל. בגיל אחת עשרה עבר ללמוד בישיבה בקאריי. בישיבה זו, של הרב שאול בראך, תשבי נחשף לספרות החילונית האוניברסלית, על אף האיסור המוחלט על לימודי חול. כבר בגיל ארבע עשרה, בתקופת לימודיו בישיבה שעל יד העיר קלוז' (כנראה בישיבתו של הרב יעקב יחזקיה גרינוולד בעיר הוניאד [Huedin]), הוא כבר עסק בפעילות ציונית. זאת, על אף שנרדף משום כך על ידי ראש הישיבה. על פי דברי תשבי, הוא הפך ציוני עוד בגיל אחת עשרה, בהשפעת היומון הציוני מקלוז' "אוי קלט", שבו קרא. עם סיום לימודיו בישיבה, לאחר ניסיון לא מוצלח להצטרף לעסקיו של אביו בקאריי, הוא החל לפרסם בעיתונות היהודית הציונית שירים, מסות וסיפורים בהונגרית ובעברית. הוא הצטרף לקבוצה של "הֶבּראיסטים" ללימודי עברית מודרנית (כנראה בעיר אורדיאה, שם גם המשיך את פעילותו הציונית במסגרת תנועת "המזרחי"). בגיל עשרים עבר לבודפשט והצטרף למערכת כתב העת הציוני לענייני ספרות, אומנות וחברה *Mult és Jövő* (עבר ועתיד) שהוציא לאור יוסף פטאי. תשבי חי ופעל בבודפשט במשך כחמש שנים. בתוך תקופה זו עבר לווינה לתקופה של שנה, כדי "לספוג את האווירה הרב-תרבותית של העיר, בעלת תרבות עברית תוססת".

בתקופת שהותו בבודפשט הוציא לאור ספר שירים בהונגרית בשם *Sötét percek éneke* (שירים של רגעים חשוכים; תרגום שם ספרו מהונגרית לעברית הוא: זמרת רגעים אפלים) וכפי שציין: "נהייתי למשורר בשתי שפות, בהונגרית ובעברית".

בעת שהותו בקאריי, בחודש יולי של שנת 1932, לקראת הבחירות לפרלמנט הרומני, תשבי, המשורר הצעיר, לקח חלק באספת תעמולה של המפלגה היהודית. בנאום שנשא שם הוא הביע את שמחתו על העמידה האיתנה של יהודי טרנסילבניה בתלאות הזמן, וציין: "הסתיים המצב המגוחך (האבסורדי), שעם הסיסמה – אתה תכה את היהודי שלי ואני אכה את היהודי שלך – רבו על העור שלנו".

על פי דבריו, על אף שלא חווה בעצמו שום גילויי אנטישמיות, הוא חלם מגיל צעיר לעלות לארץ. את חלומו זה הגשים בשנת 1933. תשבי עלה לארץ בדרכון של תייר "שכח לחזור" ונשאר בה באופן לא חוקי. בתיאור קורות חייו משנת 1943 הוא כתב: "מכיוון שבאתי כתייר הנני עד היום במצב בלתי חוקי בארץ. מצב זה הפריעני כבר בעבר ועלול להפריעני בעתיד... שמי הרשמי עד היום שנדור שוורץ... כי מחמת חוסר הלגאליות לא יכולתי לשנות את שמי באופן רשמי".

מצורף מטה "נוסח נאומי העברי" – תרגומו העברי של הנאום שישעיה תשבי נשא לקראת עלייתו לארץ, בנשף הפרידה מחבריו במערכת כתב העת *Mult és Jövő*, בודפשט 1933 (הנוסח ההונגרי הודפס בכתב העת):

האור והאופל, שני חזיונות טבע אלה, אשר בתקופות קדומות, בימי האלהת הטבע, נחשבו לאלים כבירים, שולטים גם כיום שלטון בלי מצרים בחיי האנושות ובחיי התבל כולה. האור הוא סמל כל טוב, סמל היופי, הטוהר והאושר והאופל הוא הפוכו הגמור, סמל הרע המוחלט. אשרי האיש, הזוכה ליהנות מאוצר האור היקר, ואוי לו לאדם שנולד במזל האופל. ומה גם, אם אדם נועד להיות אמן, משורר, אשר רגשותיו מבקשות צורה ומתפרצות אל סף ההבעה

כמה אפלות הן יצירותיו אם לא ראה אור מימיו!

ואני, ואני בן-האופל הנני!

בן אני לאותה האומה האומללה, שזה אלפים שנה נודדת במחשכים, שנות נעורי חלפו בחדרים קודרים בין עלים בלויים של ספרים ישנים נושנים ואת האור, את האור לא ראיתי מימי. השמש זרחה גם ממעל לראשי, אבל נשמתי לא קלטה את זיו קרניה, וכה נעשיתי למשורר האופל והיגון. השירים האלה שישמעו פה הערב, מרה שחורה נסוכה עליהם. עטופים הם בצעיף הגלות.

אולם בשורה נתבשרתי: עוד יבקע השחר גם לי, גם לי. בן-האופל צועד לקראת האור! בארץ ברוכת-שמש ושטופת-אור, על גדות הירדן וים הכנרת, שם במזרח על אדמת עברנו העתיק, שם יקבע שחרי והחוט השחור העובר על שירתי העכשווית ינתק ובמקומו ימשך חוט לבן, חוט החדווה והאור.

ובבקשה זו אני נפרד מעליכם: יהי רצון, שהנשף הזה יהיה נשף-האופל האחרון בשירתי ובימים קרובים נפגש שוב בנשף חדש בארץ ישראל, בנשף האור הראשון בחיי.

לאחר עלייתו ארצה עסק תשבי בפעילות ציבורית ובהוראת העברית. שנה לאחר מכן, בשנת 1934, נרשם ללימודים באוניברסיטה העברית כתלמיד שלא מן המניין. "עד עלותי ארצה עסקתי באופן אוטודידקטי בלימודי חול... למעשה, עד ללימודיי באוניברסיטה בירושלים מעולם לא בקרתי בבית ספר שלימדו בו לימודי חול". בסיום לימודיו בפילוסופיה וקבלה, קיבל בשנת 1943 מטעם האוניברסיטה העברית תואר "דוקטור לפילוסופיה". "איני יודע מדוע, אך נמשכתי יותר ויותר ללימודי קבלה ושם הערכתי במיוחד את מורי גרשם שלום".

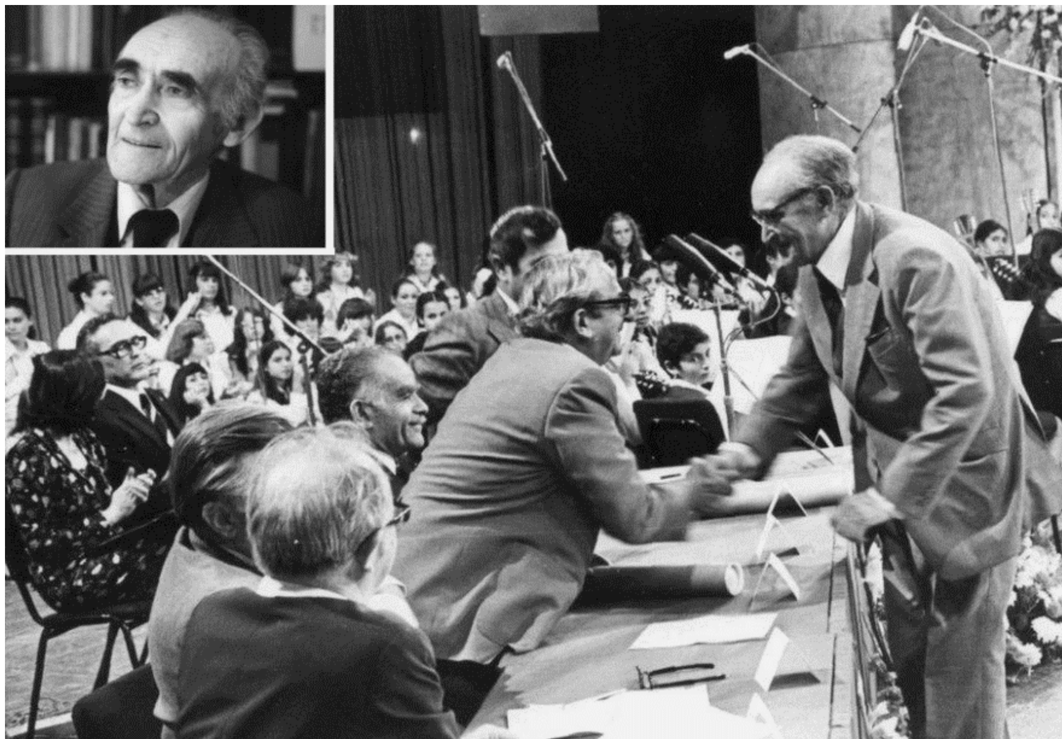
לאחר שנים של פעילות ענפה במחקר והוראה כמורה-מן-החוץ בקבלה, מונה תשבי בשנת 1959 לפרופסור מן המניין באוניברסיטה העברית בירושלים, בה לימד פילוסופיה יהודית וכללית, מקרא וקבלה. לא כאן הוא המקום לפרט את מאמריו הרבים, מחקריו או ספריו בתחום הקבלה והפילוסופיה היהודית. תשבי נחשב לאחד מגדולי חוקרי הקבלה. אך, כנראה, שאהבתו לכתיבת שירים, עוד מתקופת צעירותו, לא פגה. בשנת 1983, פרסם תחת שם בדוי – אליהוא קידר – ספר שירים בשם "שביבי עלטה" שאת חלקם הגדול כתב עוד בזמן שהותו בבודפשט ובווינה. שם הספר לא נבחר במקרה. כפי שמשתקף מהשיר-הנאום שכתב לרגל נשף הפרידה מחבריו בבודפשט, תשבי ראה את תקופת חייו בהונגריה-רומניה כתקופה חשוכה.

מצאנו בארכיונו האישי של תשבי, השמור בספריה הלאומית בירושלים, מכתבים רבים שנשלחו אליו מטרנסילבניה ומהונגריה – ביניהם גם מקאריי, שבהם התבקש להעניק עזרה לבני משפחותיהם של הכותבים שהצליחו לעלות לארץ, עוד לפני המלחמה וגם אחריה. נראה שתשבי לא נשאר אדיש לתוכנן של הבקשות. על כך ניתן ללמוד ממכתבי התודה הרבים שקיבל על עזרתו, וממכתבי ההמלצות שכתב.

על אף רצונו לעזור, תשבי השתדל להימנע מתיאור אופטימי של המצב הכלכלי והביטחוני ששרר בארץ באותם ימים, זאת על מנת להכין את אלה שרצו לעלות לארץ לקשיים המצפים להם בקליטתם. נתרגם כאן מספר שורות ממכתב שקיבל מאחד ממכריו בשנת 1950:

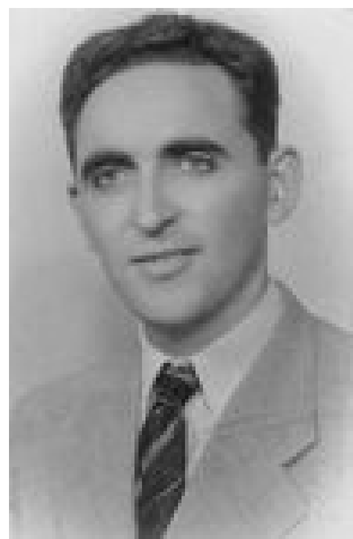
> מכתבך אינו מצייר לנגד עינינו את התנאים המבריקים ביותר. אך מאחר ואין אנו מציירים עבורנו ארמונות באוויר ומוכנים, במיוחד בזמנים ההתחלתיים, לקשיי מחייה, כנראה שלא נחווה הפתעות גדולות. נעבוד מבלי להיות בררנים בסוג העבודה ואנו מקווים שהאל הטוב יעזור לנו ובמוקדם או במאוחר נשגשג. ירדנו למספר ימים לקאריי, ניתן להגיד שהיא נראית יותר עזובה מאשר הייתה, גם משם כולם מתכוננים (לעזוב).

פרופ' ישעיה תשבי הינו חתן פרס ביאליק לחכמת ישראל, פרס רוטשילד ופרס ישראל לשנת 1979. ישעיה תשבי נפטר בשנת 1992 בירושלים. ארכיונו האישי נשמר בספרייה הלאומית בירושלים ופתוח לעיון הציבור.

פרופ' ישעיה תשבי בטקס קבלת פרס ישראל 1979

פרץ תשבי (שוורץ פֶּרֶנץ)

פרץ, אחיו הצעיר של ישעיה נולד גם כן בכפר סאניסלו (Szaniszló), המרוחק ארבע עשרה קילומטרים מקאריי, בחודש דצמבר 1914. עד גיל שש עשרה חונך בחדר ובישיבה. השכלה כללית רכש בשפה ההונגרית בבית הספר העממי היהודי בקאריי וממורים פרטיים. בדומה לאחיו, בתקופת לימודיו בישיבה בקאריי עסק בפעילות ציונית במסגרת תנועת הנוער "צעירי מזרחי". בשנת 1932 הצטרף מטעם התנועה לאחד מהמחנות להכשרת חלוצים (כנראה בווישאו במרמורש) ובמשך שנה שימש בו מנהל. עוד לפני עלייתו ארצה בשנת 1935 ארגן מחדש את סניף התנועה בקאריי שסבל רבות מרדיפתו של רב הקהילה האורתודוקסית החסידית, הרב יואל טייטלבוים. כנראה שעזיבתו של הרב בשנת 1934 לסאטמר הקלה על תשבי ועל חברי התנועה לארגן את הסניף מחדש.

עם עלייתו לארץ עבד שלוש שנים כפועל בניין בחיפה ובירושלים. בשנת 1936 הצטרף תשבי לארגון ה"הגנה", ושנתיים לאחר מכן התגייס מטעם הארגון למשטרת ירושלים, כשוטר זמני.

לאחר שעבר בשנת 1941 את בחינת הכניסה האקסטרנית לאוניברסיטה העברית בירושלים, התקבל כתלמיד מן המניין בפקולטה למדעי הרוח. בשל פעילותו בשטח הביטחוני והתגייסותו במלחמת העצמאות סיים את לימודי התואר השני (מ.א) באוניברסיטה רק בשנת 1950. עוד בהיותו סטודנט, בשנת 1944, התקבל תשבי לעבודה בבית הספרים הלאומי בהר הצופים בירושלים (כיום הספרייה הלאומית).

בחודש נובמבר 1946 תשבי פנה אל הנהלת האוניברסיטה ובקש חופשה לשם נסיעה בשליחות של הג'וינט והסוכנות היהודית לקפריסין. כך הוא נימק את בקשתו:

> א) טעם אנושי ולאומי כללי. בהשתדלות הג'וינט הסכימו השלטונות להכנסת ארבעה מורים וגננת אחת למחנה המעפילים בקפריסין... לאושרי נפל בחלקי, להיות אחד הנבחרים האלה המתאימים לשליחות זו, ואני מצאתי זאת לחובה קדושה לי לקבל את התפקיד שהוטל עלי מטעם המוסדות... (המוסדות הודיעו לתשבי על בחירתו בהתראה קצרה מאד לכן הוא נאלץ להגיש את בקשתו "ברגע האחרון") ובוודאי לא תשמש זאת מניעה למלא את שליחותי למען הפליטים האומללים המחכים לסעד נפשי ורוחני מאת היישוב בארץ.
>
> ב) טעם אישי חשוב ביותר. במחנה הפליטים נמצא גם אחי (שמואל זנוויל), שלא ראיתיו זה שתים עשרה שנה, ועברו עליו כל "שבעת מדורי הגיהינום" עד הגיע למחנה בקפריסין. אולם לדאבון נפשי לא הרפו ממנו האסונות גם במחנה קפריסין ולפני שלושה שבועות לערך חלה... כעת הוא שוכב בבית חולים הצבאי בניקוסיה...איני צריך על כן, לתאר את חרדתי למצב אחי ותבינו את רצוני העז להיות על ידו בעת הזאת...

בתקופת היותו סטודנט עבר קורסים צבאיים שונים ובחודש מרץ 1948 התגייס לצבא ולקח חלק במלחמת העצמאות, בקרבות ההגנה על ירושלים. בקרב על רמת רחל נפצע קשה ברגלו. לאחר שחרורו מהצבא מילא תשבי תפקידי ניהול בארכיון ובספרייה בביה"ס לחינוך של משרד החינוך והתרבות והאוניברסיטה העברית. בשנת 1956, עם העברת ביה"ס לחינוך לרשות האוניברסיטה, הוא חזר לעבוד בבית הספרים הלאומי (היום הספרייה הלאומית) ומילא בה תפקידי ניהול ומקצועיים בתחום הספרנות עד פרישתו לגמלאות בשנת 1981.

פרץ ושמואל במחנה המעפילים בקפריסין

בין מטרותיו העיקריות של בית הספרים הלאומי, נמצאת מטלת איסוף "הספר העברי" מכל קצוות תבל, כל אותם נכסי תרבות שיצר העם היהודי בניכר, בכתב יד או בדפוס, להביאם ארצה ולשמרם לדורות.

תפקיד חשוב אחר של הספרייה הוא להעמיד את אוספיה לרשות החוקרים בתחום מדעי היהדות ומדעי הרוח האוניברסליים. לאמור, בניית אוספי ספרים, כתבי עת וכתבי יד, מיונם וזיהוים כדי לאפשר להעמידם לרשות הקוראים והחוקרים.

במשך שנים רבות פעל פרץ תשבי, בתור ספרן ראשי, במסגרת מקבלי ההחלטות בספרייה, אלו שבנו את אוספיה על ידי "העלאתם" ארצה באמצעות רכישתם או תרומתם על ידי יהודים טובים, שהיו מודעים לחשיבות שמירתם על מדפי הספרייה.

פנינו אל חבריו מתקופת עבודתו בבית הספרים הלאומי כדי שיתארו את פעילויותיו המיוחדות של תשבי, אלה שמעבר למתחייבות עקב למילוי תפקידו.

בשנים שבהן שימש פרץ תשבי ספרן ראשי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (בעל הסמכות המקצועית הגבוהה ביותר בספרייה), וגם לאחר פרישתו לגמלאות, הוא היה שותף למפעלים חשובים במסגרתו. נציין כאן אחדות מפעולותיו:

תשבי היה מעורב בהשאלת אוסף ספריית "עץ חיים" (מונטזינוס) שליד בית המדרש היהודי-פורטוגלי באמשטרדם, ובהעברתו לירושלים. האוסף רב הכמות והחשיבות היה מושאל לבית הספרים במשך עשרים שנה ושימש חוקרים וקוראים רבים.

תשבי יזם את הנחלת אוסף ישראל מהלמן לבית הספרים, שנרכש במחיר סמלי. הוא עזר בבחירת 1893 הספרים, שמהם 1221 כלל לא היו קודם בספריה, וגם סייע בהבאה לדפוס של ספר הקטלוג המפורט וההדור של האוסף (גנזי ישראל).

תשבי היה פעיל בהוצאת בית הספרים, שהפיקה ספרים נדירים במהדורות צילום מצומצמות, וסייע בהבאתם לדפוס של ספרים רבים. מהם נציין:

> מאת אורי צבי גרינברג: **אזור מגן ונאום בן הדם** (1984), **אימה גדולה וירח** (1984), **אלבטראס** (1978), **הגברות העולה** (1984), **ספר הקטרוג והאמונה** (1981)

ספרים אחרים:

> **וואלדיקס** - מאת אברהם סוצקבר (1984), **ספר משלי עם פירוש עמנואל הרומי**, דפוס צילום של מהדורת נאפולי רמ"ז (1981), **ספר נפת צופים** דפוס צילום (מאגנס, תשמ"א), **שיר היחוד** – דפוס צילום של מהדורת טיבינגן ש"כ, בהוצאת בית הספרים ומאגנס (1981)

לאחר פרישתו התמסר תשבי לחקר הספר העברי, ופרסם מאמרים אחדים בנושאי ספרים עבריים בכתב העת "קרית ספר". גולת הכותרת של פרסומיו הייתה סדרת מאמרים על דפוסי הערש העבריים (אינקונבולים, ספרים שהודפסו לפני שנת 1500), שראו אור באיטליה, ספרד ופורטוגל. במאמרים תיאר וסקר בפירוט ובדקדקנות את עותקי הספרים לפי הערים שבהם נדפסו. המאמרים, בצירוף מבוא וביבליוגרפיה, ראו אור ב"קרית ספר" (מאמר אחד גם בכתב העת "אוהב ספר").

פרץ תשבי נפטר בשנת 2001 בירושלים. ארכיונו בתחום מחקריו על דפוסי הערש נשמר בספרייה הלאומית בירושלים ופתוח לעיון הציבור.

שמואל זנוויל תשבי (שוורץ)

בן גיטל ונפתלי-צבי לבית שוורץ – אחיהם הקטן של ישעיה ופרץ תשבי ואחיה המבוגר של לאה גליקמן – נולד ביום ב' בתשרי תרפ"ה (30.9.1924) בעיר קאריי.[14] למד בחדר ובישיבתו של הרב שמואל גרוס. בהיותו בן חמש עשרה שנה עמד לעלות ארצה, אולם פריצת מלחמת-העולם השנייה עיכבה בעדו. בשנת 1944 גורש עם הוריו ובני משפחתו למחנה הריכוז באושוויץ. הוא סבל תלאות רבות מידי הנאצים ועם התקדמות הצבא האמריקני שוחרר מהמחנה כשהוא מת-למחצה. בסוף שנת 1945 הגיע למחנה עקורים בברגן-בלזן והחל מיד בעבודה ציבורית בארגון קיבוץ-הכשרה של "נח"ם" (נוער חלוצי מאוחד). באותו זמן היה פעיל גם ב"הגנה", שימש כמפקד פלוגה והשתתף בפעולות שונות נגד פורעים גרמניים ופולניים. בשנת 1946 הגיע בדרך נדודיו לאיטליה, שם פרש מגרעין ההכשרה של "נח"ם" והצטרף לגרעין של "הנוער הציוני". לאחר ציפייה מייגעת הפליג ארצה באוניית "כ"ג יורדי הסירה", שנתפסה על-ידי הבריטים, ונשלח למחנה-המעפילים בקפריסין. בתאריך 19.12.1946 שוחרר מהמחנה והגיע לארץ. כאן החל בעבודה ציבורית ב"עובד הציוני" בירושלים והצטרף לשורות-המגן. היה חבר מועצת "הנוער הציוני". במיוחד התמסר לגיוס העולים החדשים לשורות ה"הגנה".

עם פרוץ מלחמת-העצמאות, לאחר החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ לשתי מדינות, התייצב מיד לשירות מלא בשורות חי"ש והיה בין מגיני שכונת מקור חיים. הוא מילא שליחויות מסוכנות בירושלים ובגליל. ביום י"ג בטבת תש"ח (26.12.1947) יצא עם מחלקתו כתגבורת למושבה הרטוב, שהייתה מנותקת, בדרך נתקלו במארב ושמואל נפגע בראשו ונפל. הוא נקבר בבית-הקברות בהר-הזיתים בירושלים ושמו נחקק באנדרטה שהוקמה בבית העלמין הצבאי בהר-הרצל לזכר חללי הרובע היהודי ולזכר לוחמים שנפלו במערכה על ירושלים והובאו לקבורה בהר-הזיתים.

עדותה של לאה (אילונה) גליקמן (שוורץ)[15]

נולדתי בקרולה/ קאריי שבטרנסילבניה-רומניה באוקטובר 1925. עד סוף מלחמת העולם הראשונה האזור היה שייך לאימפריה האוסטרית-הונגרית. ההונגרים שלטו בו אלף שנים אך בסוף המלחמה האזור עבר לשליטתה של רומניה. זוכרת שצחקו על כך שהרומנים תמיד ניצחו במלחמה מבלי לאבד אפילו חייל אחד. ההונגרים שפכו את דמם והרומנים קיבלו את אדמתם – לא יודעת למה. קאריי הייתה עיירה של שש עשרה אלף תושבים, מהם אלפיים יהודים שהתחלקו לשלוש קהילות, שתיים אורתודוקסיות ואחת של סטטוס-קוו. המשפחה שלנו הייתה דתית אורתודוקסית – לא חסידית, בשום אופן!

לאבא שלי קראו נפתלי צבי שוורץ, אחד האנשים החכמים הידועים בעיר. תקופה מסוימת מילא את תפקיד ראש הקהילה (1942, יו"ר הקהילה האורתודוקסית "הספרדית"). אבא שלי לא היה חסיד בשום אופן, הוא הלך עם מעיל וזקן קצר (על נפתלי ננדור שוורץ ראה גם בפרק ה,

14 ע"פ עדות אחותו לאה, הוא גם כן נולד בסאניסלו (ראה למטה).

15 עדות שניתנה על ידי לאה גליקמן בחודש פברואר 2010 לבת אחינה, עדי תשבי. על אף שהשארנו את העדות בצורתה המקורית, כמונולוג, צמצמנו את היקפה (19 עמודים) על ידי החלפת מספר קטעים, במשפטים קצרים, מבלי לשנות את משמעותם ומובנם.

הקהילה האורתודוקסית). הוא היה סוחר תבואות ונסע הרבה בעולם, היה נוסע לווינה, לבודפשט, לברלין. לאמי קראו גיטל קרמר. אמי ילדה שמונה ילדים, [בהם] ארבעה בנים, מהבנות שלוש מתו בגיל ילדות ורק אני נשארתי יחידה בחיים. האח הגדול היה ישעיה, אחריו אחי אברהם, השלישי אחי פרץ, אחריהם שמואל-זנוויל ואני.

כול בני משפחתי נולדו בסאניסלו, כפר במרחק של ארבע עשרה ק"מ מקאריי. אני היחידה שנולדתי בקאריי אחרי שעברנו לגור בה. גרנו בבית גדול עם חצר גדולה (כנראה בNagyutca-), עם רפת ענקית עם הרבה פרות, חתולים, כלבים ומה לא. אמי לא הסכימה אפילו לקנות את הלחם מהמאפייה. באחד מחדרי הבית היה תנור שם היא אפתה את הלחם ואת החלות לשבת. אמי נעזרה בעוזרות בית ואחת מהן, יהודייה, גם טיפלה בי ובשמואל. את המים העלינו מהבאר אשר בחצר בעזרת דלי קשור לאנטיליה (gémeskút). בעיר היו חמישה-שישה טלפונים, ואחד מהם היה שלנו! ואני רק יודעת שצלצלו אלינו והיו אומרים: "בקשה תלכו ותגידו לפלוני את הבשורה הבאה..." לפעמים, בעשר בלילה, אמי צעדה לקצה השני של העיר כדי להעביר את ההודעה.

באזור שלנו האוכלוסיה הייתה מורכבת מרוב הונגרי, רומנים, שוואבים (קבוצה אתנית גרמנית) ויהודים. בשנת 1940 החזירו את האזור להונגרים, לא את הכול אלא רק את החלק הצפוני. זה היה צעד גורלי בשבילנו, כיוון שההונגרים עשו יד אחת עם הגרמנים בזמן שהרומנים התחמקו. בחודש מרץ 1944 אחרי שהגרמנים נכנסו להונגריה "רשמית" (למעשה, הונגריה נכבשה על ידי גרמניה), התחילו הגרושים שלנו לאושוויץ. הלא הם שלחו ורצחו לפני כן מיליונים של יהודים פולנים, סלובקים ומה לא... אנחנו לא כל-כך ידענו מה הולך אתנו – ידענו ולא ידענו – יכול להיות שאני הייתי צעירה ומבולבלת קצת, אבל בוודאי שלא ידעו שקיים אושוויץ, ששם שורפים אנשים. ידענו שלוקחים לעבודה, כי ראו כשעברו רכבות עם קרונות מלאים אנשים שהובילו אותם צפונה. היו אלה יהודים מהכפרים שאותם לקחו ראשונים. לאחר שהתחילו לרכז את היהודים מהעיר בגטו, בבית החרושת לנייר וללבנים, ידענו שאין מנוס מהגירוש, אך ידענו שלוקחים אותנו לעבודה. את כל התכשיטים היו צריכים למסור לעירייה – אומנם אנחנו מסרנו רק חלק. חלק מהתכשיטים, הדולרים וכל מיני דברים קטנים שמנו בקופסאות פח קטנות הלחמנו את המכסים עם בדיל וזרקנו אותן לתוך הבאר. (...אחרי המלחמה, כשחזרתי לשם, לא מצאתי שום דבר! הכול נבזז כנראה על-ידי השכנים).

עוד לפני שריכזו אותנו לתוך הגטו, היות שאמורים היו לקחת אותנו לעבודה, אמי כבר התכוננה למקרה שיפרידו בינינו. היא הכינה לכל אחד מאתנו תרמוס שבין שני חלקיו המיכל הפנימי היה עטוף תמיד בנייר, שהיא הסירה ועטפה אותו בשטרות של דולרים. אמא גם אפתה עוגיות יבשות שטוחות שניתן להחזיקן זמן רב, והכינה חבילה לכל אחד מאתנו.

אחדים החזיקו תעודות מזויפות שהעידו על היותם נוצרים והתחילו לברוח לכל מיני מקומות. גם עבורי הכינו תעודה מעין זאת ואבי הציע שאם לברוח אז רק לבודפשט, עיר גדולה, שם ניתן להסתתר יותר בקלות. אני אמרתי: "תשמעו, אני לא הולכת לא לפה ולא לשם, עד שאני לא אראה ואדע מה אתכם". לאבי היו קשרים עם סוחרים מהכפרים השוואביים מהסביבה. אחד מהם הציע לתת לי לגור בביתן שנמצא בתוך כרם הענבים שלו, ושהוא יטען שאני אורחת, פליטה מבודפשט. אמרנו "תודה רבה, זה עוד חסר לנו שאני אגור בכרם אצל השוואבים..." לא יודעת מה היו התוכניות שלו. הלכתי עם הניירות לגטו ובגטו – חלום ליל קיץ – האם אפשר היה לברוח? מה פתאום? בקאריי את הרובע של מגורי היהודים הפכו לגטו. עברנו לשם ונכנסנו לדירה של הקרובים של השכנים שלנו. "גרנו" שם ביחד עם עוד שש או שמונה משפחות בדירה של ארבעה חדרים – דחוס, דחוס. לפני כן פינו לקאריי את היהודים מכפרי הסביבה. אלינו הגיע מסאניסלו הסבא שלי מצד אבי, שקראו לו משה-אלימלך והתפנה לגטו ביחד אתנו. בגטו של קאריי שהינו מעט מאד זמן ומשם העבירו אותנו לגטו של סאטו-מארה (סאטמר), ושם כבר נמצאו שני אחים של אבא שלי. אני זוכרת שהגרמנים העבירו אותנו ביום שבת, ואז סבא שלי אמר "יפה, כך מתחילה השנה השמונים וחמש שלי – אני צריך לנסוע בשבת!".

את אחי אברהם אספו בשנת 1942 יחד עם הבחורים – איך אומרים – השמנא והסלתא" – של יהודי העיר, בעלי מעמד, וגייסו אותם לפלוגות לעבודה בצבא ההונגרי. הם נשלחו לחזית ברוסיה (אוקראינה) עם המפקדים הרשעים ביותר, ואלה עשו להם שם צרות צרורות. עשו את זה ההונגרים בהשפעת הגרמנים, יימח שמם וזכרם. ב-43 קיבלנו מכתב שאברהם נעדר... אחר-כך החבר שלו סיפר שהוא מת, ואפילו שהוא קבר אותו. ממה הוא מת? מרעב, או ממכות, אני לא רוצה לסלף, מדובר על אירועים מלפני שישים וחמש שנה, מעטים זוכרים את הדברים במיוחד תאריכים. אברהם היה נשוי עם ילד בן שלוש או ארבע ותינוק שנולד לאחר שנודע לנו שהוא נעדר. ב-44 אשתו פסי הגיעה לאושוויץ עם התינוק על הידיים.

מהגטו בסאטמר לקחו אותנו בקרונות לאושוויץ. דחסו לכל קרון כמאה וחמישים איש ללא מים וללא שירותים. על כל קרון מונו שלושה-ארבעה אחראים ואחד מהם היה אחי שמואל. בגבול צ'כיה הורידו את כל האחראים על הקרונות ואמרו להם: "אם מישהו יעז לברוח מהקרון, אתם תהיו האחראים ונהרוג אתכם, אבל אם אתם תברחו, אנחנו נהרוג את כל הקרון". נסענו, נסענו והגענו לאושוויץ, כל אחד מצויד "בביטחון רב" עם התרמוס, עם העוגיות והתרמיל שלו.

כאשר הגענו לאושוויץ "הורידו" אותנו מהקרונות במכות ובצעקות, תוך רגע גברים לחוד ונשים לחוד. את חפצינו, כולל את התרמוס, לא נתנו לנו לקחת – "לרדת, לרדת". שמואל עם אבא היו בצד השני... ושמואל צעק מרחוק – "יש לכם התרמוס?" גם להם לא נתנו לקחת כלום. אליעזר בן הארבע הבן של אחי אברהם תפס את ידי. בדרך למנגלה, יימח שמו וזכרו, שעמד על משהו גבוה, ראינו שבשטח הסתובבו בעלי תפקידים, יהודים פולנים ופולנים לא יהודים, שונאי ישראל, בבגדי אסירים עם פסים. אלה היהודים עברו בין האנשים ומלמלו ביידיש: "את הילדים תתנו לזקנים... את הילדים תתנו לזקנים". היו מקרים שהם חטפו ילדים מידי הצעירים ומסרו אותם לידי זקנים. למה? לא ידענו מה הם רוצים, גם לא ידענו שהיה אסור להם לעשות את זה. את כל הזקנים והצעירים שהחזיקו ילדים קטנים ביד, מנגלה, יימח שמו, שלח אותם שמאלה. כאשר הגיע תורנו את אמי ואת גיסתי עם הילדים מנגלה שלח שמאלה ולי אמר "את הולכת לשם", ימינה. גם החברה שלי עם הילד הלכה עם אמא שלה לכן גם אני רציתי ללכת עם אמי. אך הפולני שנעמד מאחורי הגב שלי, איני יודעת איך הגיע לשם, אמר למנגלה: "היא רוצה ללכת אחרי אמא שלה!" שמאלה, ומנגלה הסתובב ואמר: "לא היא הולכת לשם!" ימינה. אז אמי אמרה: "אל תתווכחי, תלכי לאן שאומרים לך ללכת!" נתנה לי סוכריה שהחזיקה בידה ואמרה: "תלכי!". לקחו אותי לצד השני ששם היו רק בנות צעירות ויחסית רק אנשים צעירים. תראו איך הגורל קבע! קודם כל האדם שעמד מאחורי גבי קבע את גורלי, כי אם אני הייתי הולכת שמאלה, אני מזמן לא הייתי כאן. שאלנו את הקאפו, האחראי על הקבוצה: "לאן הלכו הזקנים, האמהות והילדים?" אז הוא ענה: "הם הלכו לעבודה קלה יותר".

דבר ראשון גילחו את ראשינו ולקחו לנו את כל בגדינו ואת הנעליים. עמדנו שם ערומות והגרמנים שעמדו בצד והתפוצצו מצחוק. קיבלנו סוג של בגדים אפורים דקים.

משם לקחו אותנו לבלוקים, חילקו אותנו, נדמה לי, אלף ומאתיים איש בבלוק אחד! ארבע קומות של "מיטות" (דרגשים). באושוויץ שהינו שישה שבועות, כל בוקר עשו לנו מסדר ספירה. הייתה שם יהודייה סלובקית (כנראה קאפו) – הסלובקים והפולנים שהו שם כבר הרבה זמן, הם נעשו לאכזריים ביותר – היא שאלה: "קיבלתם היום סבון?" אמרנו לה כן ואז היא אמרה: "תדעו לכם שהסבון עשוי מההורים שלכם, בישלו אותם מההורים שלכם!" את זה אמרה יהודייה ששהתה שם שנים! אז אמרתי לה (לא יודעת איך העזתי לדבר כך) "מה את מדברת?" והיא ענתה: "את רואה את העשן מהארובות של הקרמטוריום?" – ואומנם האש בערה יום ולילה כי את יהדות הונגריה שהגיעה לשם במאות אלפי

אנשים השמידו מהר – והוסיפה: "גם אותך ישרפו!" לא יודעת איך העזתי להגיד לה: "ואיך זה שאותך לא שרפו?" והיא אמרה: "אל תדאגי, גם אותי ישרפו".

אחרי שישה שבועות באושוויץ לקחו כחמש מאות מאתנו לעבוד בבית חרושת לנשק "גלזנקירכן" (Gelsenkirchen) על יד אסן (Essen) אשר בגרמניה. בשבילנו זו הייתה כבר גאולה. לפני שעזבנו שאלנו את אחת היהודיות הפולניות ששהתה במקום כבר שלוש שנים והיה לה תפקיד: "תגידי לולה, לאן לוקחים אותנו?" והיא ענתה: "אל תשאלו לאן לוקחים אתכם, כי אתם לא יודעים מאיפה אתם יוצאים כעת!". כשהסתכלתי על העשן שיצא מהארובות, ראיתי צורות של ידיים ורגליים, כאילו שזה מה שעולה לשמיים, והריח! הריח! זה היה משהו מיוחד במינו, הרי שרפו שם אנשים.

בגלזנקירכן היינו חודשיים וזו הייתה רווחה. פתאום היה לנו איפה להתרחץ היה איפה לשכב והיה אפילו אוכל. ואחרי אושוויץ זה היה "גן-עדן". קיבלנו בגדים ומעילים מאלה שהאנשים השאירו בקרונות עם הגעתם לאושוויץ. חילקו אותנו לעבודה בין מספר מפעלים, בחלקי נפל לעבוד במפעל "קרופ" שנמצא שבעה קילומטרים מהמחנה. כל יום צעדנו לשם הלוך ושוב. במפעל התייחסו אלינו באופן לא טוב וגם המלווים מה-SS היו גרועים ביותר. גרנו במרתף שבו כל הלילה מים טפטפו עלינו, התכסינו במעיל שכולו נרטב. בבוקר צעדנו למפעל במעילים הרטובים שקפאו עלינו. חלק גדול של הבנות חלו בשחפת שהביאה לפטירתן. אך, אני החלטתי, כבר כשהגעתי לגרמניה, שעליי גרמני לא ירים יד! אותי גרמני לא יכה! אני אשאר בחיים, אפילו אם יכניסו אותי לגיהינום – אני אשאר בחיים ואני נוסעת לפלשתינה. וכך – אני באמת השתדלתי, לאן ששלחו אותי – הלכתי, עשיתי, עבדתי כמו חמור.

לאחר חודשיים באסן – מזלי שיחק לי שוב והצלחתי לשרוד על אף ההפצצות הכבדות של האנגלים על המפעלים וללא מקום למקלט ראוי עבורנו – עם התקרבות האנגלים למקום, העבירו אותנו לברגן-בלזן. אני לא רוצה לתאר לכם את ברגן-בלזן, שם היה איום ונורא, לא היה במחנה קרמטוריום, שם פשוט נתנו לאנשים למות! היו שם ערימות של אנשים – שכבת על הרצפה, או שהתעוררת על אדם חי או שהתעוררת על אדם מת. לשם שלחו למות! זה היה בית-קברות חי! אני הייתי בריאה ובמצב טוב כל הזמן. אני השתדלתי לאכול מה שנתנו – אפילו אם נתנו, סליחה, דרק לאכול, אני אכלתי אותו. מה שנתנו, אני אכלתי כי אני רציתי לחיות. הרבה אנשים גנבו אוכל ונענשו על כך. אני החלטתי – כלום! – אוכל מה שיש לי, לא אקח כלום כדי שאותי לא יתפסו, אני רוצה לחיות. עד היום איני מרגישה רעב, אני הדחקתי את הרצון לאכול... עד היום, אני לא נהנית מאוכל. אני אוכלת כדי לחיות – זה הכול! שום דבר, איני יודעת מה אכלתי אתמול, קשה לי להסביר את זה, שאנשים יכולים להתפאר במשך ימים – מה אכלו במסעדה.

ביום השחרור מברגן-בלזן שקלתי בערך 36 קילו, יצאנו מהבלוק, לקחנו את הבגדים המלוכלכים והמסריחים שלנו והדלקנו מהם מדורה. בתוך האש צלינו תפוחי-אדמה ולאחר שאכלנו מהם כולנו חלינו בטיפוס. העבירו אותי מעולפת לבית החולים ועד היום, אחרי שישים וחמש שנים אני זוכרת איך הרגשתי אז. כשהייתי נורא חולה במיטה, תפסו איזו אס-אסית אחת ונתנו לה מכות, ואני ביקשתי, אנא, תתנו לה גם סטירה בשמי! לאחר שטופלתי בבית חולים של האנגלים הועברתי להמשך הטיפול לשוודיה. בשוודיה, על אף שהייתי חולה מאד, כולי עור ועצמות, ובנות הדודות שלי ששהו שם חשבו שלא אשרוד, להפתעתן הבראתי.

קיבלתי מכתב מהאחים שלי ישעיה ופרץ מארץ ישראל, והודיעו לי שאחי שמואל, שהיה האח המקורב ביותר אליי בגיל ובכל המובנים, שרד ושוהה במחנה העקורים בברגן-בלזן. לאחר שהבראתי, רציתי לעבוד. עם עוד בנות הלכנו ללשכת העבודה וקיבלנו עבודה במפעל ליצור מעילים. לאחר מספר כישלונות תפרתי במשך עשרה חודשים שרוולי מעילים מעולים!

הגיע הזמן לעליה לארץ ישראל. הגיעו שליחים מהארץ שנתנו הרצאות. בן-גוריון הגיע אלינו ואמר: "כאן בעולם הרגו מיליוני יהודים ובארץ ישראל המסכנה יש בסך הכול שש-מאות אלף יהודים!" לאחר שהתארגן גרעין לעליה לארץ קיבלנו ניירות לעבודה בקובה – את ארץ ישראל היה אסור מלהזכיר. זו הייתה אחת הנסיעות הארוכות ביותר משוודיה לארץ-ישראל. הפלגנו משוודיה באוניית מלחמה

אמריקאית ישנה שהסבו את שמה ל"חיים ארלוזורוב" והקפיטן היה לובה אליאב. לאחר שנכנסנו לים התיכון נאמר לנו שבאיטליה מעלים לאונייה עוד 1500 פליטים, הם אינם באים מתנאים טובים כפי שאתם באים משוודיה, הם עניים ומלוכלכים ונצטרך להצטופף. כדי לפנות להם מקום באונייה נצטרך לזרוק את כל המזוודות לים, נוכל לרדת רק עם תרמיל אחד. עכשיו, מה עושים? לקחתי חצאית חומה, תפרתי אותה מלמטה, וחגורות של פיג'מה כחולה הפכו לרצועות ועם זה באתי כתרמיל לארץ-ישראל! לקחנו את כל המזוודות וזרקנו אותן לים והמזוודות צפו נסעו אחרינו כל-כך יפה. הים התיכון היה שקט. והם שטו בשורה ארוכה עד שהתמלאו במים, אני זוכרת את התמונה הזו כל-כך טוב! אגב, מחמש מאות בחורות משבדיה וחמש מאות בחורים מאיטליה, יצאו בסוף, שלוש מאות זוגות. אחד מהם – לובה אליאב התחתן עם בחורה "שבדית" וגם בנימין גליקמן התחתן עם בחורה "שבדית" שזו אני. הגענו לארץ-ישראל – לחיפה, והאנגלים ביקשו את הקפיטן שלנו, וילד עלה על התורן ואמרו להם: זה הקפיטן שלנו. האנגלים עלו לאונייה וחלק מהם הושלכו למים על-ידי החבר'ה שלנו. זרקנו על האנגלים גזר וסלק ממש "הפגזנו" אותם... האנגלים אינם יורים תכף... בכל אופן הורדנו עוגן ונשארנו בחיפה, חלק קפצו למים ושחו לחוף, ביניהם גם אחת מהחברות שלי, אבל רובנו הועברנו לקפריסין.

בינתיים הייתי גם בקשר עם שמואל אחי. הוא היה בין הראשונים שהגיעו לקפריסין. ופרץ אחי הלך לבקר אותו שם. וכשאני הגעתי לקפריסין הוא כבר היה בארץ, ותמיד יצא שאני נסעתי אחריו אבל לא נפגשנו. ב-29 בנובמבר אני הייתי בקפריסין והוא כבר היה בארץ-ישראל. והוא אמר: הנה היום הכירו במדינת ישראל, אפשר להקים מדינה ואני אהיה קצין בצבא היהודי. חודש אחרי כן ב-26.12.1947 הוא נפל בשיירה להר טוב – ככה שאני לא פגשתי אותו. אני לא ידעתי שום דבר! רק כשהגעתי ארצה נודע לי שהוא נפל.

שאלו אותי הרבה פעמים: "איך נשארת בחיים?" עניתי על זה שהייתי בגיהינום שלושים ושש פעמים, לא פעם אחת! לצעוד אל המפעל הלוך ושוב יחפה באמצע החורף – מספיק כדי למות! מים שמטפטפים עליך בלילות והמעיל שהתכסית אתו קופא עליך בזמן הצעידה – מספיק כדי למות, שלא לדבר על הדברים האחרים. הרצון להישאר בחיים! מזה באו כוחות הנפש, הייתה לי מטרה, אני נשארת בחיים, אני נוסעת לפלשתינה ואני אלמד באוניברסיטה.

אכן היא הגשימה את רצונה וחלומה. לאה למדה בסמינר למורות והפכה למפקחת, מדריכה פדגוגית בכירה לסטודנטיות להוראה ולמנהלת המגמה לאומנות במכללת דויד ילין בירושלים.

פרק ו: שובו של השלטון ההונגרי

בצל חוקי היהודים

עבור יהודי טרנסילבניה יום השלושים באוגוסט 1940 היה תאריך הרה גורל. ביום הזה הוחלט על חלוקת טרנסילבניה בין רומניה והונגריה, בהתאם לתכתיב הגרמני-איטלקי הידוע בשם "דיקטט וינה". בהתאם להחלטה, חלקה הצפון מערבי של טרנסילבניה עבר לשלטונה של המדינה ההונגרית. "אֶרדֵייל (טרנסילבניה) המתוקה אנחנו שוב כאן..." כאשר יחידות הצבא ההונגרי ערכו מצעדים בעת כניסתן לערי טרנסילבניה, רוב התושבים היהודים לא שיערו בנפשם שהם צופים במבשרי השנאה, ההשפלה ויישום החוקים המפלים שנחקקו במיוחד נגדם. כיצד ניתן היה להעלות זאת על הדעת כאשר חייל יהודי מפלוגת "ההוסארים" ההונגרית בירך מעל סוסו, בברכת יהודים, ילד עם פאות שצפה במצעד (חרף החוקים האנטי יהודים, עד 1942, ואולי אף מאוחר יותר, שירתו בצבא הונגריה כ-2300 חיילים יהודים, או חיילים ממוצא יהודי, מתוכם 129 קצינים). קצין הוסאר (פרש) יהודי! בן דור הביניים, שבילדותו למד הן את התורה והן את ההמנון ההונגרי, ושלפני שני עשורים חי במעמד של"magyar zsidó" (הונגרי יהודי) לא היה מסוגל וגם לא רצה להפוך ל"רומני". היהודים ראו בכניסת ההונגרים את חזרת המיתוס שלפיו הונגריה העניקה להם בתחילת המאה תקווה וביטחון במעמד של "zsidó hitű és magyar érzésű" (אזרחים בעלי אמונה יהודית ורגש הונגרי).

ניתן להניח שבין צופי המצעד בעת כניסת הצבא ההונגרי לקאריי כבר לא נמצאו אותם מבוגרים, שבשנת 1902, לרגל חגיגות המאה להולדתו של קושוט לאיוש (ממנהיגי המרד ההונגרי ב-1848), האזינו לנאומו חוצב הלהבות של רב הקהילה אפרים פירט:

> כשם שאנו מביטים סביבנו על העושר והשפע הרב של מולדתנו האהובה ברוכת האל, ורואים את מנוחת העם ההונגרי בנחלתו ובצל הסוכך על יצירתו בת אלף השנים, כך גם עלינו, ללא הבדל באמונה הדתית בינינו, להישבע שבועת אמונים ולהגיד הלל לבורא עולם, שהוציא את אומתנו מארץ העבדים והעושק ונתן אותה לנו, אכן החזיר לעם ההונגרי את ארץ זבת חלב ודבש, שבה זכה לעצמאותו, מדבר בלשונו וחי בהתאם ליצירת כפיו.

בתחילת נאומו ציטט הרב פירט מספר במדבר, פרק יד, ח: "והביא אותנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו, ארץ אשר היא זבת חלב ודבש".

אכן מילים מעוררות תקווה בלבו של קהל היהודים תושבי קאריי. בשלב זה השינויים לרעה שחלו לפתע בעם שבב לארחם, היו נסתרים מעיני הצופים התמימים. הם לא יכלו לדעת שתוך זמן קצר הקצין היהודי יצטווה להחזיר את מדיו, ובעתיד הלא רחוק מצפים לו עבודות כפייה או מחנה ריכוז. מעטים ידעו שכבר שנתיים קודם הפרלמנט ההונגרי חקק את חוק היהודים הראשון "zsidótörvény" (נכנס לתוקפו ב-29 במאי 1938). מטרת החוק הזה הייתה הגבלת מקומם של היהודים בחיי הכלכלה, במקצועות החופשיים ובתרבות. על פי תפיסה זו, חלקם הבולט של היהודים בתחומים אלה נגד את צרכיה של האומה ההונגרית, מנע את ליכוד הכוחות הלאומיים והיווה גורם מתסיס בחיים הציבוריים. על מנת לפתור את השאלה היהודית, היה צורך להשיב לנוצרים את חלקם הראוי בתחומים אלה. לטענתם, הדבר פעל גם לטובת היהודים ונועד לצמצם את האנטישמיות. ההנחיות לביצוע החוק מציינות שהיהודים לא הפכו להונגרים! יוזמי החוק טענו שהתבוללות היהודים הצטמצמה למעמד הביניים ומפאת משקלם הרב בקרבו, היסוד הנוצרי איבד מכוחו ונותר חסר כל השפעה. החוק הראשון הגביל באופן חמור את היהודים שעסקו במקצועות החופשיים: רופאים, מהנדסים, עורכי דין ועוד.

כאשר צבאו של מיקלוש הורטי נכנס לטרנסילבניה בספטמבר 1940, חוק היהודים הראשון שהגביל את השתתפותם של היהודים בכלכלה הלאומית לשיעור של עשרים אחוזים, היווה חוליה ראשונה בשרשרת, שתוכננה בקפידה מראש על מנת להביא לכך שליהודים לא יתאפשר קיום רוחני ופיזי.

חוק היהודים השני (נכנס לתוקפו ב-4 במאי 1939) צמצם את שיעור השתתפותם של היהודים בכלכלה הלאומית לשישה אחוזים. בלחצם של הלאומנים הקיצוניים ומעמד הביניים, שסברו שהחוק שנתקבל מתון מדי, הועלתה דרישה לחקיקה תקיפה יותר בדומה לזו של הרייך השלישי. הממשלה שהפכה אף היא פרו-גרמנית, חתרה למצוא פתרון "מושלם" יותר לשאלת היהודים. החוק השני בא "לטהר" את הכלכלה, את התרבות ואת העיתונות מגורמים יהודים והטיל הגבלות על הזכויות הפוליטיות שלהם. רק לאותם יהודים שהייתה בידם הוכחה ששלושה דורות ומעלה הם ומשפחתם חיים בהונגריה ניתנה זכות בחירה. לאחר כניסת השלטונות ההונגריים לטרנסילבניה, יושם החוק לגירוש אלפי משפחות יהודיות לגליציה, שם הוצאו רובן להורג על ידי יחידות גרמניות של ה-SS וחיילי הצבא ההונגרי. החידוש בחוק היהודים השני היה הגדרה של מיהו יהודי לפי המוצא הגזעי ולא לפי הדת. החוק פגע בקיומם הכלכלי של כמאתיים אלף יהודים, שחלקם כבר נפגעו והתרוששו בשל גזרות החוק הראשון.

חוק היהודים השלישי, "הגנת הגזע" וביטול מעמדה של הדת היהודית (נכנס לתוקפו בשמונה באוגוסט 1941), כלל בתוכו מטרה נוספת. בעוד ששני החוקים הראשונים קבעו מכסות ליהודים בהתאם למספרם היחסי באוכלוסייה (כשישה אחוזים), ללא סילוקם מהחברה, מטרת החוק השלישי הייתה הפרדתם של היהודים מהחברה הנוצרית. כך למשל חל איסור על נישואין בין יהודים ללא יהודים. יש לציין שבעקבות תהליכי ההתבוללות הנרחבים בשכבות העליונות של החברה היהודית, החל מסוף המאה התשע עשרה, נישואין מסוג זה היו נפוצים ביותר. כאמור, המטרה המוצהרת של החוק הייתה "הגנה על טוהר הגזע של האומה המדיארית". בשלב זה, בזמן הדיונים בבית התחתון של הפרלמנט ההונגרי, לא התקבלה הצעתם של נציגי "צלב החץ" שלא הסתפקו בחוקים ודרשו להרחיק את היהודים באופן מוחלט (ציטוט מפרוטוקול בית הנבחרים): "הפתרון הסופי של השאלה היהודית הוא אך ורק בדרך ההפרדה, ביישובם של היהודים מחדש מחוץ לאירופה [ועד אז] יש לכלוא את היהודים בגטאות, כדי לסלק אפילו צל של התבוללות". במהרה התברר שאותם היהודים שהמירו באופן בהול את דתם בעקבות חוק היהודים הראשון אינם נחשבים לנוצרים. למעשה, הם יצאו קירחים מכאן ומכאן – הם איבדו את התמיכה המוסרית של בני דתם מהעבר, וחברי "קהילתם החדשה" התנערו מהם. יש לציין את מאבקה של הכנסייה למניעת החוק והישגה הזעום. הכנסייה התנגדה להכרה בנוצרי על פי תורת הגזע ותמכה בהכרה בו על לפי התפיסה התיאולוגית. משמעות החוק הייתה שפתרון שאלת היהודים איננו התבוללות והזדהות עם האומה המדיארית. מבחינה מוסרית, היהודים נחשבו מכאן ואילך כגזע נחות לעומת האומה המארחת. היהודים הפכו לטרפם של השוטרים, החיילים הפשוטים, הקצינים הסדיסטיים ומפקדי פלוגות העבודה. פעמים רבות האדם היהודי נוצל והושפל, בשל מעמדו הנחות וחסר ההגנה, על ידי "החברים", שותפים, מכרים, קרייריסטים וגם על ידי אחים לנשק לשעבר, שהשתדלו לשים את ידם על רכושו. החוק השלישי שלל לא רק את זכויותיו של היהודי אלא גם את תקוותיו.

החוק השני יצר אנומליה כך שבזמן שמהפרט היהודי נשללו רוב זכויותיו, הדת היהודית המשיכה להיות "דת מקובלת" בדומה לכנסייה הקתולית והקלוויניסטית, שנהנתה מאוטונומיה רבה ומפריווילגיות כלכליות ופוליטיות. כפי שהוזכר לעיל, הכרה בדת היהודית כ"דת מקובלת" של עדתם הוענקה ליהודים בשנת 1895 ובוטלה כעת על ידי הרחבת חוק היהודים השלישי.

החוק העניק זכויות מסוימות, לפחות על הנייר, לאותם חיילים יהודים שבמלחמת העולם הראשונה ביצעו מעשי גבורה עילאיים שזיכו אותם באותות גבורה מדרגה ראשונה. בעיר קאריי יהודי אחד בלבד קיבל פטור מנטל חוקי היהודים ושלושה נוספים, בעלי נכות מעל 75 אחוז, היו פטורים מלענוד את הטלאי הצהוב. לא כאן המקום לתיאור מאבקם של היהודים וגורמים ליברליים בחוקים המפלים. הם היו רבים, על אף שמנהיגי היהודים נמנעו מלערב גורמים פוליטיים חיצוניים וארגונים בינלאומיים, ואף התנגדו להתערבותם, במה שהם ראו כבעיות פנים חברתיות בין הונגרים ליהודים.

על פי מפקד האוכלוסין שערכו ההונגרים בשנת 1941 אשר נתוניו פורסמו רק בסמוך לתחילת הגירוש, במרץ 1944, בעיר קאריי פקדו 2,255 יהודים מתוך 15,851 – סך כול התושבים. 656 יהודים גרו בכפרים בסביבה שהשתייכה מנהלית אל העיר קאריי. למען הדיוק, ובשל הקושי לאיית את שם הכפרים בעברית,

נפרט אותם בשמם ההונגרי: Bere 13; Börvely 71; Csomaköz 24; Domahida 6; Érdengeleg 32; Érdendréd 108; Gencs 7; Gilvács 4; Iriny 13; Kismajtény 30; Krasznaszentmiklós 9; Mérk 90; Penészlek 58; Portelek 4; Reszege 6; Szaniszló 175; Vállaj 4; Vezend 3.

ניתוח חברתי של יהודי קאריי מעלה שבאותה עת מדובר היה בחברה הטרוגנית מאוד. לצד הסוחרים הגדולים, הבנקאים, בעלי החוות החקלאיות והאינטלקטואלים, נמצאו בעיר ובכפרי הסביבה סוחרים קטנים, סוכנים, רוכלים ולא מעט אנשים קשיי יום. חוקי היהודים פגעו באופן חמור בכולם, אך בפרט באלה שהתקשו להתפרנס עוד לפני הטלת הגזרות. כדי לא לזעזע את המערכת הכלכלית ולהפיק את התועלת המרבית מהשטחים החדשים שהונגריה צירפה אליה, נאכפו הגזרות הכלכליות והחברתיות נגד היהודים בשלבים. הונגריה נזקקה נואשות לחומרי גלם ולמומחים בתחומים שונים אותם טרנסילבניה הייתה אמורה לספק לה. לאור אילוצים אלה, ההונגרים נאלצו לסבול לזמן מה את נוכחותם של מומחים יהודים, בעיקר בתעשייה. קאריי, בהיותה עיירה חקלאית, בעלת מעט מאוד מפעלים תעשייתיים, לא אפשרה למשפחות יהודיות רבות את יכולת הקיום. מיד עם כניסתם, ההונגרים שללו מהסוחרים היהודים הגדולים את רישיון העיסוק במסחר, בתבואה וביין. הם סגרו את חנויות היהודים לממכר דברי אלכוהול, במיוחד בכפרים. בבסיס ההוראה עמדה התפישה, שהשתרשה עוד מימים קדומים, לפיה היהודים עושקים ומשעבדים את האיכר הנוצרי העמל על ידי מכירת משקאות באשראי. הסוחרים הקטנים יותר, אלה שהשלטונות טרם סגרו את עסקיהם, הצליחו בקושי רב להשלים את המלאי. הצטרפותה של הונגריה למלחמה גרמה לכך שאת רוב הסחורות ניתן היה להשיג רק דרך פיקוח והקצבה של השלטונות. הצעד הבא היה ה "kiigénylés" – דרישה להספקה, שהכריחה את הסוחר היהודי למכור את סחורתו לארגוני סוחרים נוצריים במחיר נמוך משוויה. בסוף שנת 1942 השלטונות לא הסתפקו בנישול מאדמתם של היהודים שהיו בעלי האדמות הגדולות. גם אותם יהודים שהיו בבעלותם פחות מחמישה אקרים של אדמה נושלו מאדמתם.

מצבם העגום של חברי שלוש הקהילות היהודיות בקאריי משתקף גם ברישומי פרוטוקול בפנקסה של הקהילה האורתודוקסית. בשל הקשיים הכלכליים חברי הקהילה התקשו לעמוד בתשלום מסי הקהילה:

> **קאריי, 8 ביוני 1941.** בנוכחות היו"ר מר Weinberger Sámuel וסגן היו"ר מר Áron Mór ויתר חברי הגוף המייצג את הקהילה, דנו בסוגיות השונות שעל סדר היום. בשל ריבוי הבקשות מטעם חברי הקהילה להורדת גובה מס החבר, היו"ר ביקש לדון בסוגיה. התקבלו החלטות לגבי כל הערעורים, לדוגמה:
>
> ערעורו של Deutsch Béla נדחה והמס החודשי נשאר בגובה של מאה פנגו (pengő).
>
> Grósz Móricz הודיע בכתב שהוא פורש מהקהילה. הועדה המייצגת, לפי סעיף שמונה של התקנון, לא קיבלה את פרישתו. על גובה המס החודשי של מאה וארבעים פנגו ידונו איתו באופן פרטי.
>
> בעניין ערעורו של Roth Dezső, ארבעה מחברי הועדה הצביעו להטיל עליו מס של מאה פנגו והארבעה הנותרים קבעו מס של מאה ועשרים פנגו. עם הצבעתו של היו"ר נקבע מס חודשי בגובה של מאה פנגו.
>
> סוגיה נוספת שנדונה הייתה איסוף תרומות עבור משפחות עניות של חברי הקהילה, שבוצע על ידי שני השוחטים.
>
> Róth Lajós טען שאין זה הגיוני להטיל על שני השוחטים להסתובב בעיר באותה עת כדי לאסוף תרומות. לדבריו, הרבה פעמים קרה שאנשים הגיעו למשחטה והשוחטים נעדרו. לפיכך, הוא ביקש שנוהג זה יפסק ושבכל פעם רק שוחט אחד יצא לאסוף תרומות.

Róth Lipót הציע שנכון יותר עבור העניים יהיה להטיל על כולם לשלם סכום השווה לגובה המס עבור שבוע אחד. הוא טען שאין זה סביר לשלוח את השוחטים לאסוף כסף עבור העניים. חברי הגוף המייצג קיבלו את ההצעה פה אחד.

למרות הפילוג ביניהן, שלוש הקהילות היהודיות בקאריי שיתפו פעולה ביסודה של קרן מיוחדת לרכישת ציוד עבור המגויסים לפלוגות לעבודה בכפיה. בין יוזמי הקרן נציין את ד"ר Antal István, Majtényi Miklós, Róth Lajos ו-Schlesinger Salamon. על אף הקשיים, יוזמי הקרן עשו מאמצים להיענות גם לדרישות ארגון ה- OMZSA (ארגון כלל ארצי לעזרה של היהודים ההונגריים), שבמסגרתו נאספו כספים לרווחתם של המשפחות היהודיות שהתרוששו כלכלית.

"את אחיך אל תינטוש",(מדליון עבור אלה שעמדו בהתחייבויותיהם כלפי ה-OMZSA)

הכבדת הקיום אילצה את היהודים להסתכן ולעבור על החוקים הדרקוניים. המשטרה בקאריי, שערכה מסעות צייד בלתי פוסקים נגד יהודי המקום, השקיעה מאמץ מיוחד ללכוד את אותם יהודים שנאלצו לעבור על החוק כדי לשפר ולו במעט את יכולת הקיום של משפחתם. השלטונות השתדלו להטיל עונשים כבדים גם על העבירה הפעוטה ביותר. מובן שגם העיתונות המקומית המגויסת שיחקה תפקיד לא מבוטל בהבלטת "הפשעים" של יהודי המקום. דו-שבועון בשם: *Szatmármegyei Közlöny* לא טמן ידו בצלחת אף הוא. כתב העת תרם רבות למסע ההכפשה ולליבוי שנאת היהודים על ידי פרשנויות לעגניות, מאמרי הסתה נגדם והבלטת העבירות על החוק שביצעו לכאורה. להלן מספר דוגמאות מ"האשפתון" הנ"ל:

רצה לדוג במים עכורים. השופט העירוני, לפי תביעת המשטרה, דן לארבעים פנגו (pengő) קנס, או עשרה ימי מאסר תמורתו, יהודי שהעז לעקוף את השוק העירוני כשהזמין לביתו כפרית וקנה ממנה ישירות את הדגים שהביאה לעיר כדי למכרם.

אדון גרוס מבאטור (משחק מילים: bátor – **נועז**). לאיוש גרוס מהעיר נ'יר**באטור**, המשיך לעסוק בקניית סוסים ובמכירתם למרות שמזמן נשלל רישיונו לעסוק בתחום. ביום שני הוא העז להיכנס לשוק הבהמות בקאריי וקנה סוסים. המשטרה תפסה את גרוס מנ'ירבאטור בזמן המעשה ופתחה בהליכים נגדו.

יצירותיו של סופר יהודי מקאריי במטחנת נייר. ההוראות הממשלתיות החדשות כוללות רשימה ארוכה של סופרים יהודים שאת יצירותיהם יש להוציא מלפני הציבור. ברשימה זו נמצא שמו של שַאנדור לֶסט'אן מקאריי, שיצירותיו, יחד עם אלה של יתר הסופרים היהודים, עושות את דרכן למגרסת הנייר.

יהודה הירש, סנדלר מקאריי, נידון לחודשיים מאסר בגין העלבת כוחות הביטחון. בזמן שהותו באחת החנויות טען שבהונגריה רק האידיוטים מקבלים את אות הגבורה. אלה שהיו

עדים להצהרתו הבלתי מתקבלת על הדעת, נסערו ויידעו את הרשויות. יהודה הירש נאשם בהעלבה ובפגיעה בכבודם של הכוחות המגנים על המולדת. להגנתו בזמן המשפט, נעזר בטיעון ערמומי לפיו אמר: "ליהודים האידיוטים לא מעניקים שום אות, גם כאשר, בתור מגויסים לפלוגות העבודה (לעבודות כפיה), הם מבצעים בשדה הקרב מעשי גבורה". בית המשפט שמע את עדותם של מספר עדים, שהפריכו את טענתו של יהודה הירש והוכיחו את אמיתות האשמה נגדו. התובע המלכותי דרש בנאום הסיכום שלו עונש לדוגמה, שכן המעשה התרחש כאשר הכוחות המזוינים של המדינה נלחמים בשדה הקרב.

עדותה של שרה הרטוב לבית קראוס

ביקשנו משרה הרטוב לבית קראוס (דודתו של מוטי פישר) לתאר את זיכרונותיה מלפני השואה, מתקופת ילדותה בקאריי. ניסינו להציג את עדותה בסדר כרונולוגי ככל האפשר, על אף הקושי במיקום פרטי תיאוריה על ציר הזמן.

שרה נולדה בקאריי לאמה Lenke – ליבה ,ולאביה אושר, במשפחה בת שישה ילדים.

הלימודים בקאריי. לפני הלימוד בבתי הספר כל הילדים למדו "בחיידר", שם למדו עברית בהגיה אשכנזית (קוּמץ אלף אוּ, קוּמץ בית(ס) בוּ). היו ילדים שלמדו גם בישיבה דברי תורה ואח"כ הלכו לבית ספר רגיל או מקצועי.

שרה למדה בבי"ס היהודי "סטטוס-קוו" (כולנו שמענו את המונח הזה בבית בילדותנו, אך רק בארץ הסתבר לנו שהכוונה ל"סטטוס-קוו") שהיה ברובע היהודי בקאריי ליד החנות של רוזנברג. אחרי סיומן של ארבע הכיתות בבי"ס היהודי, כל אלה שרצו להמשיך בלימודיהם נאלצו לעבור לבית ספר ממלכתי. שרה עברה ללמוד בבי"ס ההונגרי (כנראה בתקופה שלאחר כניסת ההונגרים לצפון טרנסילבניה) שם למדה עוד שלוש שנים. היא מספרת שלא כתבה בשבת בבית הספר, ולא עשו לה בעיות בשל כך. מאחר ולא היה נוח בכיתה בתור יהודייה, שרה בעלת התושייה, הייתה מביאה כל פעם לילדים בכיתה "שוחד קטן" בצורת חתיכת שוקולד, תפוח עץ ועוד.

שבועיים לפני פורים עמדו הנשים לאפות את העוגות שהיו נהוגות בחג: דיוש (פס צר של בצק שמרים ממולא אגוזים), מאקוש (פס בבצק שמרים ממולא פרג), קקוש (עוגות בצק שמרים עם קקאו), וטורטים עם קרם, דובוש (טורטים עם שכבות של קרם שוקולד ומלמעלה סוכר שרוף). גולת הכותרת בבישולים של פורים היתה ה-Töltött Káposzta – הכרוב הממולא! כולם מאד אהבו את הכרוב הממולא של Lenke néni, אימא של שרה.

בפורים הייתה מצווה להשתכר, ואז דברו הרבה דברי הבל. הבנים התחפשו לבנות והבנות לבנים, היו מברכים זה את זה ב"גיטן פירם מלך", והיו הולכים מבית לבית ומקבלים בכל מקום ממטעמי הבית. שרה נזכרה בדבר שאהבה מאוד. היהודים נהגו להקים תיאטרון ולקיים בו הצגות. הם בנו במה מאולתרת, סדרו לפניה שורות של כיסאות, וגבו סכום כסף של ליי אחד עבור צפייה בהצגה. כמו כן, הציגו גם בתיאטרון בובות.

בפסח נתנו מצות גם לגויים, שמאד אהבו אותם. מי שידעה להכין מצות נחשבה לשידוך טוב! בבית, חדר אחד הוסב לדברים הכשרים לפסח: את המצות, הביצים, את שומן האווז שבו בישלו שמרו בשני מיכלים מיוחדים (bödön). בקאריי פעלה ברובע היהודי ליד המקווה חנות לדברי בשר משחיטה כשרה של בקר. בחגים התפללו בבית הכנסת הגדול, כמובן שכל אחד רכש את מקום ישיבתו בכסף. אחרי התפילה ערכו קידוש וכבדו את המתפללים באוכל.

אביה של שרה עסק במכירת דברי טקסטיל. בעזרת עגלה רתומה לסוס הסתובב בכפרים סביב קאריי כדי למכור את מרכולתו. בתוך הבית, עליית הגג הייתה מלאה בכל טוב מכל הסוגים, מזון ובגדים ששימשו למסחר של אבא. לעבודות הבית נעזרו בעוזרת גויה שהייתה באה גם כל שבת לחמם את האוכל ובתמורה קיבלה חלה או עוגה.

היהודים בקאריי עסקו לרוב במסחר (seftelés). ניהלו חנויות כגון מכולת או מסחר עם עגלה וסוס ונסעו בין הכפרים כדי למכור את סחורתם. גם סבו של מוטי פישר (Krausz Samu), הסתובב עם עגלה וסוס וסחר בטקסטיל בכפרים, עשה חייל ורכש שני בתים מעבודת כפיו. בקאריי חיו ופעלו סוחרים עשירים מאד, ביניהם גם בעלי קרקעות של חוות חקלאיות גדולות.

לאחר כניסת ההונגרים בחודש ספטמבר 1940 לצפון טרנסילבניה, אסרו השלטונות על היהודים לסחור בכפרים עם טובין שניידו בעזרת עגלה רתומה לסוס, וכל המכירות נעשו בהסתר. שרה, שהצטרפה אל אביה לא פחדה, על אף שנאסר המסחר בסכרין, ולפני שיצאו לדרך כדי למכרם שרה הייתה מחביאה אותם בחזייתה.

יום אחד הצטרכנו לפנות את כל הסחורה מהבית ואז הגויים באו אלינו והביאו בתמורה לסחורות קמח, תרנגולים ועוד. מישהו הלשין על הנעשה בביתנו, והמשטרה הגיעה לברר את העניין. שרה בת הארבע עשרה, ששהתה בבית רק עם אחותה, אמרה לשוטרים שכל הסחורה היא למעשה הנדוניה שלה. היא נלקחה למשטרה יחד עם הסחורה, שם חזרה שוב על סיפור הנדוניה. מעבר לזה לא סיפרה מאומה. בערב שוחררה מהמשטרה והלכה הביתה עם שארית הסחורה, אחרי שהמשטרה נטלה את חלקה בשלל. הסיפור של שרה הופיע במקומון ההונגרי (ככל הנראה ב-*Szatmármegyei Közlöny* שקראנו לו "האשפתון") בכותרת "Előrelátható menyasszony" (הצפויה מראש להיות כלה). וכל היהודים באו לברך אותה על תושייתה וגבורתה, ובייחוד על העובדה שלא סיפרה במשטרה דבר על מקורה האמיתי של הסחורה.

הגרמנים כבר שלטו בהונגריה ועל היהודים נאסר לנסוע בכלל וברכבות בפרט. אולם בביתה של שרה התעורר צורך לנסוע לעיר הגדולה על מנת להביא בד לשמלת כלה. שרה לקחה את "הניירות" של ה"גויטה" העוזרת שלהם, ונסעה ברכבת לעיר Debrecen. בסיום הקניה היא עלתה לרכבת בדרך חזרה לקארי, בקרון ראתה בלש משטרה שהכירה. עברו כמה רגעי אי נחת, עד שהבלש התקרב אליה ואמר לה שהוא ילווה אותה לביתה, ואכן, הבלש טוב הלב לקח את שרה לביתה ולא למשטרה.

תקופת הטרור וגירוש של היהודים 'הזרים'

שורה ארוכה של עונשים שהוטלו על ידי בית המשפט ממלאים את דפי כתב העת *Szatmármegyei Közlöny*. ככל שהצבא ההונגרי נחל מפלות בשדות הקרב, כך הלך וגבר הטרור נגד היהודים. החלו גם מאסרים – התלמיד ברקו פרקש נידון לשנים עשר ימי מאסר, קראוס אדולף לעשרים ימים, מארק שאנדור לשמונה ימים, וייס אדה לשבעה ימים, קראוס מיקלוש לעשרה ימים ועוד. במקרה של קראוס ליפוט, הוא נאסר לשנים עשר ימים מכיוון שלא הופיע ליום הדרכה ליהודים מטעם השלטונות. מיותר לציין שה"אשפתון" שמח מאוד לכתוב על כך בגיליונו מיום הארבע עשר בפברואר, שנת 1943. חודשיים לאחר מכן על אותה עברה ממש, נידון איגנאץ פאל לעשרים ימי מאסר. לדמאן איגנאץ חמק ממאסר בקנס כספי, גוטסמן מארטון נידון לעשרים ימים שניתנים להמרה בקנס כספי, וייס גיזלה נדונה לעשרה ימי מאסר או לקנס כספי כחלופה, זאת מכיוון שבזמן ההאפלה בקע אור מחלון ביתה. מור גולדברג נשלח בחודש אוקטובר 1943 למחנה הסגר בשל עברה כלכלית, ללא פסיקת בית משפט, מאחר שבעיני המשטרה הוא היווה סכנה לציבור. השוחט מקאריי, לֶמזינגֶדר שמעון מאיר, נאלץ לברוח מהעיר מכיוון שנחשד בהפצת כרטיסים להקצבת סוכר, אותם הדפיס באחד מבתי הדפוס בעיר. שיעור רדיפת היהודים עלה מיום ליום ולבש צורה קיצונית יותר ויותר. שני הבלשים הזכורים לשמצה, לקטוש (Lakatos) ואוס (Ősz) עינו וייסרו

את היהודים, על מנת להתקדם בתפקידם, כשהם מוגנים על ידי הממסד. כך, ללא כל סיבה, עצרו את היהודים ברחוב וגררו אותם לחקירה במשטרה. בחדר החקירות הפליאו את מכותיהם ביהודים האומללים שנותרו ללא הגנה. מעשים אנטישמיים הפכו לשגרת היום – חיפושים בלתי צפויים ובלתי חוקיים בבתי היהודים הפכו לדרך הפעולה האהובה על שני הבלשים. בזמן שהבלשים ערכו חיפוש בבית משפחת רוט, אביו ואחיו הבכור של פרנץ רוט (ראה לעיל את הקדמתו לספר זה) חטפו מכות כה חזקות משני הבלשים עד שעברו למעלה משבועיים ימים לפני ששטפי הדם נעלמו מפניהם. שני הקורבנות שקלו להגיש תלונה אצל התובע הציבורי, אך שני הבלשים הבהירו להם שאם הם חפצים להשאר בחיים עליהם לוותר על הגשת תביעה. הפגיעות והטרור שלטו בחיי היהודים ביד רמה, ואיש לא ידע מתי יגמר הסיוט הנורא. לעיתים, היו "שולפים" בלילות אנשים ממיטותיהם, לקול בכיה של המשפחה, ולוקחים אותם למשטרה רק כדי שהבלש התורן יפיג את שעמומו בהכאת יהודי.

הנה שבו ימי הביניים החשוכים והופיעו בשיא אכזריותם, כאשר האנשים שהיו מופקדים על שמירת החוק ביצעו את המעשים הברבריים ביותר, ביודעם שלא ייתנו את הדין על מעשיהם.

בליל שבת הגדול בשנת 1943 (בין ה-11 ל-12 באפריל) העיר קאריי הייתה עדה לאירועי אימים ששיקפו את האבדון, שנאת הגזע, הפרימיטיביות, התפשטות הרוע והשפלות בעוצמתם ההרסנית ביותר; אירועים המזכירים את הרדיפות נגד היהודים בתקופת מסעי הצלב. בתוך בניין בית הספר היהודי התאכסנה פלוגה צבאית הונגרית. מפקד הפלוגה הוליך את חייליו והעמידם לפני שלושת בתי הכנסת. זאת לאחר ש"גיבורי החיל" שברו את החלונות במספר בתים יהודים בסביבה ובבתי הכנסת, פרצו לתוכם, פירקו את הריהוט וזרקו אותם לרחוב. הם סחבו את ספסלי בתי הכנסת לרחבה שלפני הכנסייה הרפורמית, הבעירו אותם ושרפו את ספרי התורה ואת ספרי התפילה. מפקד הפלוגה וחייליו חגגו את האירוע בשאגות שמחה ובריקודים מסביב לאש.

באותם ימים, כפי שניתן לראות לכל אורך ההיסטוריה, התוצאה המידית של האנטישמיות הרשמית הייתה עליה על פני השטח של אנשים בעלי סמכויות שנקטו "יוזמות" מעבר לנדרש מתפקידם, וכופפו את החוקים הקיימים על מנת לקדם מטרות שמלכתחילה לא נועדו להן. לצדם של "המלכים הקטנים" והמקומיים קמו אין ספור "הונגרים מתעוררים" (ébredő magyarok) שהשתדלו לבסס את הקריירה הפוליטית שלהם. בהסתמכם על מעמדם הם יזמו פעולות שהובילו לטרגדיות אנושיות, במקרה שלנו הן פגעו בציבור גדול של יהודים שהגורל התאכזר אליהם, מיד לאחר כניסת ההונגרים לטרנסילבניה. בין "היָזָמים" הללו היה ד"ר אייטאי גאבור (Ajtay Gábor), סגן מושל מחוז מרמורש. הלה הגיע למסקנה, שלאור כוחה של העיתונות האנטישמית המסיתה, הזמן מתאים לפרסם את יכולותיו הפוליטיות בקרב הלאומנים הקיצוניים. אייטאי פרסם שבמחוזו חיים יהודים רבים שהיגרו מבוקובינה ומגליציה, שאינם נחשבים לאזרחי הונגריה על פי חוקי היהודים. יהודים אלה, טען, יש להשיב לגליציה, שהייתה כבושה באותו זמן תחת ממשל צבאי הונגרי. כזכור, חוק היהודים השני קבע שכל אלו שאינם יכולים להוכיח שהם ומשפחותיהם חיים בהונגריה מזה שלושה דורות, יאבדו את רוב זכויותיהם האזרחיות. אלו שלא עמדו לרשותם המסמכים הדרושים ניסו להשיגם תוך הקרבת חלק גדול מאמצעי המחיה שלהם. עורכי דין וסוכנים רבים מבודפשט התעשרו על חשבון יהודים אלו, ובמקרים רבים לשווא. בשני המחוזות, סאטמר ומרמרוש, חיו לא מעט משפחות יהודיות (רובן חרדיות) שעולמן הצטמצם לגבולות הקהילה היהודית והן לא נחשפו "לעולם הגדול". רוב היהודים הללו לא דיברו את שפת המקום ומעולם לא חשבו לדאוג למסמכים שיסדירו את אזרחותם. כמובן שהיו גם משפחות רבות שלא חיו על אדמת הונגריה שלוש דורות. נראה שאת הרעיון של סגן המושל ממרמורש אימץ, בנוסף למחוזות אחרים, גם השלטון המרכזי בבודפשט. שם, במסגרת ה"משרד המרכזי לפיקוח על הזרים", גובשה תכנית לגירוש יהודים אלו

אל מעבר לגבול, לגליציה. בקבוצת "הזרים" לא נכללו סרבים, סקסונים או צ'כים, על אף שגם הם לא היו אזרחים הונגריים. בתקופה זו החלו ביתר שאת מעשי הצייד אחר היהודים ה"זרים" שהסתננו להונגריה וגם אחר יהודים הונגרים "כשרים למהדרין" שלא הצליחו לעמוד בדרישות המחמירות של חוקי היהודים. הרדיפה הבלתי פוסקת התבצעה בהיקף גדול ובמהירות מרבית. יחידות המשטרה אספו את אותם יהודים, הם הועמסו על קרונות משא והוסעו לגבול הונגריה פולין, על-יד היישוב קורושמזו (Körösmezö). מהעיר קאריי גורשו שתי משפחות: משפחת בליי ומשפחת דופלט. אבי, חיים ווייזר (שם משפחת סבי היה "בליי" אך אבי קיבל את שם המשפחה "ווייזר" ממשפחתה של סבתי, בשל חוסר במסמכים אזרחיים. נישואי הסבים שלי היו רק באמצעות חופה וקידושין, שהשלטונות ההונגריים לא הכירו בהם), היה היחיד ששרד מכל משפחתו מאחר ש"פספס" את הגירוש בשל היותו מגויס באותו זמן לפלוגות העבודה. המגורשים הועברו מהגבול ההונגרי לשטח גליציה לעיר קמיניץ-פודולסקי ונמסרו לידי ה-SS. הם שהו במקום מספר שבועות, יחד עם יהודים מקומיים, בתנאי מחסור ועוינות מצד האוכלוסייה המקומית ומצד כוחות הצבא. בין התאריכים 27-28 באוגוסט 1941 נערכה האקציה – ההרג ההמוני הגדול ביותר עד אותה עת, במסגרתו נרצחו כ-18,000 יהודים בידי יחידות ה-SS וחיילים הונגרים.

במקביל לאירועים המתוארים לעיל, החלה הטרגדיה הנוראה של היהודים שגויסו לפלוגות העבודות בכפייה במסגרת הצבא ההונגרי.

במת הגרדום הניידת – השירות בפלוגות העבודה (Munkaszolgálat)

ישראל ווייזר (בליי)

רנדולף לואיס בראהאם מציין, בספרו על שירות העבודה בצבא ההונגרי(,Randolph L. Braham The Hungarian labor service system, 1939-1945), ששנת 1938 התאפיינה לא רק בהתגברות השפעת גרמניה הנאצית על אירופה, אלא גם במתקפה נגד הסכמי וורסאי משנת 1919. סיפוחה של אוסטריה לרייך השלישי הלהיבה ועודדה את המדינות המפסידות במלחמת העולם הראשונה לדרוש שינויים ב"הסכמי השלום הלא צודקים". שישה ימים לפני הסיפוח (Anschluss), בתאריך 6 במרץ 1938, ראש ממשלת הונגריה דארנ'י קאלמן (Darányi Kálmán) נשא נאום בעיר ג'ור (Győr) ובו דרש את פיתוח והגדלת הצבא והגבלת זכויות היהודים. בהתאם להסכמי מינכן הצבא הנאצי פלש בחודש אוקטובר לחבל הסודטים בצ'כוסלובקיה כדי לספחו אל הרייך הגרמני. בחלוף חודש, על פי תכתיב וינה הראשון, הונגריה זכתה להגדלת שטחה ב-12,000 קמ"ר על חשבון צ'כוסלובקיה וצרפה אליה אוכלוסייה של כמיליון איש. פוליטיקאים הונגריים שכיהנו בשלטון, חדורי כוח ורגשות הכרת תודה להיטלר, אימצו והעתיקו בשמחה רבה את מדיניותו אל המדינה המדיארית. בחודש דצמבר באותה שנה, השר לענייני ביטחון בממשלת הונגריה בארטהה קארולי (Bartha Károly), הגיש לפרלמנט את הצעת החוק המתייחסת להגנה על המולדת. נוסח החוק שהשר הציע כלל את הנהגת חובת שירות העבודה. החוק הידוע בשם "החוק השני להגנת המולדת" משנת 1939, אינו מתייחס במפורש אל היהודים. סעיף מס' 230 בחוק מציין כי אנשים שגילם מעל לעשרים ואחת שנים, אך בשל אי מהימנותם "אינם רצויים" למילוי חובתם במסגרת השירות הצבאי (מדובר על מיעוטים אתניים כמו סלובקים, סרבים ויהודים, ואנשי אופוזיציה סוציאליסטים וקומוניסטים) חלה עליהם חובה לקחת חלק, לתקופה של שלושה חודשים לכל היותר, ב"שירות העבודה לתועלת הכלל". הסעיף המדובר, שנראה בזמנו תמים בתוכנו, שימש בשלב מאוחר יותר להקמתן של פלוגות לשירות העבודה, שאיפשרו "באופן חוקי" את עינויים האכזרי ואת רציחתם של אלפי אזרחים יהודים. על פי החלטת מועצת השרים 5070/1939, בחתימת ראש ממשלת הונגריה פאל טלקי (Teleki Pál), המתייחסת אל סעיף החוק המוזכר לעיל, נקבעים הנהלים ליישומו: ועדה מיוחדת למיון ולגיוס, פלוגות בנות 200-250 מגויסים, "נשקם" המומלץ: את חפירה ומכוש. אך ההחלטה החשובה אומרת: "גדודי העבודה לתועלת הכלל, יוצבו תחת פיקודן של אותן היחידות הצבאיות המגייסות אותם במיוחד במטרה להפעילם בשירותים נלווים". המגויסים נשלחו למחנות עבודה בכל רחבי המדינה ועסקו בסלילת כבישים, בניית מתקנים צבאיים ובירוא יערות. בהמשך לפלישתה של גרמניה לברית המועצות, בתור בת בריתה גם הונגריה הכריזה עליה מלחמה ב-27 ביוני 1941 באמתלה של הפצצתה כביכול של קאשה (היום קושיצה בסלובקיה) על ידי מטוסים סובייטיים יום לפני. בהמשך להתפתחות המלחמה, הסעיף "התמים" מהחוק להגנת המולדת שינה בן רגע את ייעודו, וכפי שהוזכר כבר לעיל הפך לאמצעי יעיל לרציחתם ומותם בסבל ובייסורים של עשרות אלפי יהודים צעירים. על אף שיחידות של שירות העבודה בכפייה הוקמו עוד לפני פרוץ המלחמה עבור גורמים ש"אינם רצויים", גם ביתר המדינות בעלות בריתה של גרמניה, הונגריה הייתה היחידה שהפעילה אותן בחזיתות לאחר פריצתה.

לפי הודעה מוקדמת של המיניסטריון לענייני הגנת המולדת, החל מכניסת הונגריה למלחמה נגד ברית המועצות ועד סוף שנת 1943, הצבא ההונגרי איבד 117,243 "לוחמים" ו-25,456 מגויסים מפלוגות העבודה. מתוכם, לפי ההודעה, 15,066 חיילים ו-3,786 ממגוייסי פלוגות העבודה מתו. היתר נפצעו או נפלו בשבי. אך נתוני ההודעה שפורסמה בשנת 1944 על ידי המיניסטריון הייתה רחוקה מאד מהמציאות. לא רק כדי לא להעכיר את האווירה הציבורית ואת המספר הגבוה של האבדות בנפש הוסתרה המציאות, אלא גם בשל הבלבול הנורא שנוצר עקב פריצת החזית הוורונזית על ידי הצבא הסובייטי והתמוטטותה הקטסטרופלית של הארמיה ההונגרית השנייה. אחרי התמוטטותו של קו החזית, מספר גדול של יחידות צבאיות ויחידות של פלוגות העבודה התפרקו. במהלך הנסיגה אלפים מהנסים איבדו את חייהם או נפלו בשבי הסובייטי. היחידות הנסוגות כותרו שוב בטבעת חנק רוסית על

נהר הדון. חלק ממפקדי פלוגות העבודה ברחו ונגדים זוטרים או אף חיילים פשוטים נטלו את הפיקוד עליהם. יחידות הונגריות רבות, שנעו ונדו בשטח המכותר, חיפשו יחידות רוסיות כדי ליפול בשבי. השלטונות ההונגריים לעולם לא הצליחו לקבוע במדויק את מספר האבדות ואת מידת מפלת צבאם. נאג' וילמוש (Nagy Vilmos) שכיהן כשר ההגנה באותה העת, חשף בספרו בשם "שנים קטלניות", שראה אור בשנת 1946, את מספרי האבדות בנפש – הגדולים בהרבה מאלו שהתפרסמו באופן רשמי. לפי הערכתו, מתוך כוח צבאי של כ-200,000 חיילים, מספרם המרבי של אלו שנשארו בחיים נע בין 60,000 ל 70,000 ומפלוגות העבודה של כ-50,000 משרתים חזרו להונגריה רק כ-6,000 – 7,000 שורדים. נתונים דומים מופיעים בספר בשם "הספר השחור" של לֶוָאיי יינו (Lévai Jenő), שהופיע ב 1946. לואיי מעריך את מספר עובדי הכפייה שנפלו בשבי הרוסי בסביבות 20,000. הכינוי שנתנו לשירות בפלוגות העבודה – "במת הגרדום הניידת" – ממחיש בצדק את אסונם של עובדי הכפייה, שעברו במסגרתו השפלות ועינויים עד מוות. עד אביב שנת 1942 עוד גויסו יהודים לשירות צבאי רגיל, אך לאחר מכן הם גויסו אך ורק לשירות העבודה. המגויסים נדרשו להשלים מכסות, ללא קשר למידת הכשרתם והתאמתם הרפואית לתפקידים שיועדו להם. כדאי לציין שעל אף האידיאולוגיה שלהם, שהתבססה על תורת הגזע, הגרמנים היו פרגמטיים בהרבה מההונגרים בגיוסם לצבא סדיר של יהודים בני תערובת (mischling). לפי הערכה כ-150,000 "מישלינגים" שירתו בצבא הגרמני. ההונגרים מצדם היו הרבה יותר קיצוניים ביחס לגיוסם של יהודים לצבאם. כנראה שמניעים אנטישמים קיצוניים, שהיו טבועים בהם מאז ומתמיד וברוח הזמן הם אף גברו, הם אלה שהתבטאו באי גיוסם של היהודים לשירות צבאי.

בקאריי תהליך הקמת פלוגות העבודה התחיל ביוני 1942. הוקמה וועדה של שלושה, אשר הכינה את רשימת האנשים לגיוס. חברי הועדה היו: הרוקח פרינצינגר (Printziger), העיתונאי טורוק שאנדור (Török Enyingi Sándor) ודנדרלה (Denderle) איש הכנסייה הקאתולית-רומית. זו הייתה הזדמנות טובה – לא רק עבור חברי הוועדה שהיו ידועים כשונאי היהודים, אלא גם עבור אלה שפנו אליה כדי להרחיק מתחרים מתחום עיסוקם, או שרצו להביע את שנאתם נגד כל יהודי שאתו רצו לגמור חשבון. התייחסות הוועדה האנטישמית באופן אישי וסלקטיבי לכל אלה שהיא חפצה בהרחקתם מהעיר, בלט במיוחד ברשימותיה שכללו גם יהודים בגילאים מתקדמים ובעלי יכולות גופניות גבוליות מחוסרי כל יכולת עבודה פיזית עד כדי כך, שוועדת הקבלה במקום התייצבותם בעיר סינרווראליה (Szinérváralja) נאלצה להחזירם לביתם. הנחיית גיוס היהודים לפלוגות העבודה הגבילה את גילאי המגויסים בין 42-20 שנים, אך היא לא נשמרה בשום מקום. בהרכבת הרשימה לקח חלק גם פיקוד המשטרה. רשימת המגויסים כללה, פרט ליריבים פוליטיים, גם יהודים אמידים או ילדיהם. כאלה שהודות ליכולותיהם עוררו תופעות אנטישמיות בקרב המקומיים, או שהיו יריבים מוצלחים מידי בתחום עיסוקם עבור המתחרים הלא יהודים. מספר אינטלקטואלים נכללו ברשימה לפי הגישה שאמרה: "שהיהודי ילמד לעבוד". אי אפשר לדעת אם וועדת השלושה הייתה מודעת לכך שהרכיבה רשימת נידונים למוות לפי רצונה וחפצה, אך נלהבותה מעידה מעל לכל ספק על מגמת כוונותיה – והיא לסלק מהעיר את אותם היהודים שמסיבות שונות ומשונות היו לצנינים בעיניה.

את הנאספים בסינרוואראליה לא הלינו בבית ספר או בקסרקטין, אלא בחווה בתוך סככות או עליות מתבן. היות שאיש לא הזהיר אותם שלא יקבלו מדים ויצטרכו גם בגדי חורף, רובם הגיעו בבגדי קיץ קלים. בשל כך חלק גדול מהם נספה בקור העז של החורף האוקראיני. מפקד כוח העבודה שהורכב בסינרוואראליה היה סגן בוקשאי אישטוון (Boksay István főhadnagy). במקור הוא עבד כפקיד במכרה פחם בשלגוטריאן (Salgótarján), ולא במקרה התמנה לפקד על פלוגה יהודית לעבודה. בהמשך התברר שהוא היה ידוע כשונא יהודים קיצוני. ממלא מקומו, לקטוש (Lakatos) היה ידוע לשמצה בין המגויסים מקאריי (ראה לעיל גם פרק "בצל חוקי היהודים") מעברו, עוד מהזמן שמילא תפקיד של בלש משטרתי בקאריי. לקטוש נטל תפקיד מרכזי בניהול הטרור המשטרתי האנטי יהודי בקאריי. בלילות היה מוציא את קורבנו ממיטתו כדי לקחתו "לחקירה" במשטרה ושם הפליא את מכותיו ביהודי האומלל או ניהל ציד אחרי אותם יהודים מהסביבה שהגיעו לקאריי בכדי להסדיר את

ענייניהם. הוא התנדב לפלוגות העבודה, כדי להוציא לפועל את נטיותיו הסדיסטיות האנטי יהודיות. למרות שתויגו כבלתי אמינים מסיבות פוליטיות, חלק מצוות השומרים היה מורכב מחברי הארגון הפשיסטי "צלב החץ", שבאותה העת עוד לא לקח חלק בשלטון. אך רובם של השומרים היו אנשים פשוטים אשהשתדלו מאד לבצע את הפקודות מעל ומעבר לנדרש מהם, וזאת כדי למצוא חן בעיני מפקדיהם. הם גם איימו בהגשת תלונה נגד אלה מצוות השומרים שרצו להקל במידת האפשר על חיי המגויסים לפלוגות העבודה.

לאחר שהות של מספר ימים בסינרוואראליה, הועלו המגויסים על הרכבת שהובילה אותם לחזית האוקראינית. לאחר זמן לא רב, עמידת המגויסים במבחני הסבל והייסורים, הבהירה שלא היה מדובר ברכבת שהובילה אזרחים הונגריים היוצאים למלא את חובתם הפטריוטית – אלא יהודים מבוזים, עבדים שנידונו למוות. בדרכה לחזית הרכבת חלפה בקאריי. כאשר נודע הדבר למשפחות המגויסים מהעיר והסביבה, יצאו הוריהם, נשותיהם וילדיהם אל רציף התחנה כדי להיפרד מאהוביהם. ברם המפקדים פקדו על צוות השומרים למנוע את המפגש, ואלה דחפו את הקרובים לאחור בעזרת קתות רוביהם. את ליל הרפאים על הרציף מילאו צלליהן המבוהלים והמייבבים של דמויות שניסו תוך כדי התפתלות לפלס דרכן כדי לנפנף לפרידה. קתות הרובים דחפו לאחור שוב ושוב את האנשים, שהפכו אדישים לכאב הפיזי שחוו מהמכות. צפירתו החדה של הקטר תוך יציאת הרכבת לדרכה, קרעה בין אותם האנשים שסימלו אחד עבור השני את מהות החיים עצמם. מאחר שהאדם אינו מסוגל לראות את הנולד, נמנעה מהם היכולת לדעת שהם רואים אחד את השני בפעם האחרונה.

בזמן שהרכבת חלפה דרך בודפשט, שיירת העבדים הדחויים, יהודים אזרחי הונגריה שנשלחו אל מותם, יכלו לזרוק הצצה חפוזה על העיר הנפלאה, שחבה את יופייה לפעילותם ארוכת השנים של בני דתם בשדות הכלכלה, התרבות והאומנות. מבט חטוף על העיר שבה הכריז קושוט מאה שנים לפני כן על חוקי השוויון של האמנציפציה ליהודים, כדי שבתקופה אחרת, יחקקו באותו המקום את "חוקי היהודים" ששללו מהם את כל זכויותיהם. כאן נשאלת השאלה: מה יכול היה לסמל יותר את שברירויתה ונסיגתה לאחור של הציביליזציה האנושית מאשר ספינת העבדים שפילסה את דרכה אל שדות הקרב האוקראיניים? הרכבת עברה דרך שטחה של גליציה מוכת העוני מהמלחמה, ומוכת גורל במיוחד בשל הפלישה הברברית של הגרמנים וההונגרים. בזמן המתנת הרכבת בתחנות כפריות, התנפלו עליה המקומיים המורעבים, ותמורת חפצי ערך שהצליחו להציל מידי הפולשים, צוות הפיקוד מכר להם את מזונם של עובדי הכפייה. בשל התנהלות הקצינים וצוות השומרים, מזונם של עובדי הכפייה הפך מועט ודל. ימים שלמים ניזונו רק מגזר מבושל. בתקופה הראשונה עוד יכלו להשלים את מזונם הדל עם מה שהביאו "עוד מהבית" והחזיקו באמתחתם.

בראהאם מציין בספרו, שבשנתיים הראשונות להפעלת שירות העבודה, שירתו המגויסים היהודים בתנאים דומים לאלה של הנוצרים שגויסו לשירות העבודה. לאמור, הם צוידו בין היתר במדים צבאיים מלאים, ובהופעתם החיצונית הבדילה ביניהם ובין חיילי הצבא רק תוספת האות M (Munkaszolgálat) שהייתה תפורה על דש מדיהם מבד ירוק. נוכחות יהודים לובשי מדים צבאיים בחזית האוקראינית, עוררה תדהמה בקרב הגרמנים ובקרב אנשי הצבא ההונגרים. הרמטכ"ל ההונגרי התלונן בפני שר ההגנה כי הדבר פוגע במוניטין של הגייסות ההונגריים ומרגיז את הגרמנים. בסופו של דבר הוחלט כי תלבושת המגויסים היהודים תורכב מבגדים אזרחיים, סרט זרוע צהוב וכומתה צבאית ללא סמל. מגויסי פלוגות העבודה המיוחדות למומרים או לנוצרים ממוצא יהודי חויבו בתלבושת דומה, אך עם סרטי שרוול בצבע לבן.

בעיית הלבוש של המגויסים לפלוגות העבודה בסינרוואראליה החלה להדאיג אותם רק בשלב מאוחר יותר. בצו הגיוס לא נכללה שום הוראה בקשר ללבוש. אנשי ועדת הגיוס טענו בפני המגויסים בביטחון שאין צורך לקחת עמם בגדי חורף, כיוון שמדובר בשירות שאורכו מספר שבועות, והבטיחו כי לאחר מכן קבוצה חדשה תחליף אותם. המגויסים התייצבו במקום האיסוף בבגדי קיץ ומעילי גשם. שם קיבלו נעליים צבאיות, כומתה צבאית וסרט זרוע צהוב.

תחנתה האחרונה של הרכבת הייתה העיר גוֹמֶל. כאן הורידו את אנשי הפלוגה מהרכבת וצירפו אותם אל השיירות האין סופיות שצעדו אל חזית הקרבות נגד הסובייטים. הם צעדו כאלפיים קילומטרים בדרך לא דרך, בחום ובקור, בגשם ובבוץ עד שהגיעו אל המטרה. בתחילה, האנשים שמרו בחרדה על חפציהם המעטים מהבית שנשאו בתרמילי הגב. ככל שאפסו כוחותיהם והכאבים השתלטו עליהם בשל הצעדה המאומצת והארוכה, הם נאלצו לוותר בהדרגה על חלק גדול מחפציהם כדי להקל על מצבם. רובם סבלו מיבלות ופצעים ברגליים. בהגיעם למנוחת לילה אחרי יום של צעידה מתישה, האנשים נפלו מרגליהם על רצפת קרשים במקרה הטוב, אך לרוב, תחת כיפת השמים על האדמה העירומה. עם חלוף השבועות, הם התעוררו בבקרים יותר ויותר עייפים ושבורים ובהתאם לכך גם התדרדר מצבם הנפשי. הקשר החד כיווני עם הבית נעשה בעזרת גלויה עם טקסט מודפס מראש "אני מרגיש טוב", שהצריכה רק את הוספת שם השולח. במקביל לירידה ביכולת העמידה של המגויסים לשירות העבודה גדלו גם הקשיים. אספקת המזון הלכה והתדרדרה, והיהודים היו הראשונים להרגיש בכך. תלאות הדרך נתנו אותותיהן גם על מצבם של חברי צוות השומרים. הם הוציאו את תסכולם ואת כעסם, שהתגברו מידי יום ביומו, על גבם של היהודים. באחת מנקודות המנוחה, מפקד הפלוגה, בוקשאי אישטוון, פנה אל עובדי הכפייה דרך אוזניהם של השומרים הממורמרים וציין שתפקידו הוא לחסל את פלוגת העבודה. מימוש השליחות תלוי כולו רק בו, והוא יישם אותה בלהיטות ובזמן הקצר ביותר:

> קבלתי מן המדינה ההונגרית לשמירה 214 זוגות נעלים ו-214 כובעים. אני חייב להחזיר רק את החפצים האלה, ולא את היהודים. מספר היהודים שמתו בימים האחרונים אינו מניח את הדעת. דעו לכם, שכל עוד נמצא בחיים אפילו יהודי אחד מפלוגת עבודה זו, אתם לא תזכו לא לחופשה ולא לשיבה למולדת.

מאותו יום ואילך ראו רבים מאנשי צוות השומרים את האפשרות לשחרורם מהגיהינום האוקראיני במותם המהיר של היהודים, ובהתאם לכך כיוונו את התנהגותם. הילל דנציג, שמספרו מועתקים דבריו של בוקשאי, טוען שחלק גדול מאנשי פלוגה זו קיפחו חייהם עוד לפני שהובאו אל קו האש.

ההרוג הראשון של "פלוגת המוות", דר' הֶלֶר, לא היה מקאריי אלא מאורדיאה (Oradea). הוא לא היה מסוגל לשאת את ייסורי הצעידה ונספה. הוא פתח את שורת הקורבנות הארוכה, שהסתיימה בחיסולה של הפלוגה.

הילל דנציג מציין בספרו, שבעיני מפקדי הפלוגות, חשיבות הסוסים שגררו את העגלות הייתה יותר גבוהה לאין שיעור משל היהודים. ולא בכדי כותרת ספרו היא *"בצל הסוסים"*. בעת צעידת המגויסים היהודים בעקבות טור עגלות התובלה הרתומות לסוסים, הוכתב קצב צעידתם על ידי הסוסים. עובדי הכפייה היהודים שמו את כל מבטחם בסוסים, כי השיירה עצרה כל אימת שרב הסייסים סבר שסוסיו זקוקים למנוחה דחופה. ברם, המסע היה קשה גם לסוסים, והם החלו להתמוטט. הפתרון המידי היה החלפתם ביהודים. ואם לא די בכך, הם נדרשו, תוך הצלפות בהם בשוטים ובמקלות, לגרור את העגלות הכבדות בריצה. רבים מהם קרסו תחתיהם ונדרסו בגלגלי העגלות.

במצב זה, רבים מעובדי הכפייה איבדו את חייהם בזמן הצעידה. העייפות, הרעב, הצמא והתנהגותם הברברית של המפקדים והשומרים היו בין הגורמים לכך. אך חלקם שרדו את אלפיים הקילומטרים של ייסורי הצעידה. רק בשלב מאוחר יותר "זכתה" יחידה 110/14 לקבל את הכינוי "פלוגת המוות". ל"עזרת" המפקדים בכוונתם להביא להשמדת הפלוגות שהיו תחת פיקודם, באו הקור האכזרי של החורף האוקראיני ומגפת טיפוס הבהרות. אלו תקפו ללא רחם את האנשים שנחלשו מאד ושלבושם הדל והמרופט לא הגן עוד על גופם.

סוף הצעידה שנראתה כאינסופית היה בעיר נובי מיר. עם הגעתם למקום, מגויסי פלוגות העבודה הועבדו בסלילת דרך שתאפשר את התקדמותן של יחידות הצבא ההונגריות והגרמניות. בעבודת הפרך שהעבידו בוקשאי ולקטוש את היהודים בנובי מיר, בסיוע צוות שומרים, הם יכלו לבטא את אכזריותם הסדיסטית. בפקודתם, אחד מעושי דברם מהקנאים ביותר, שומר בשם באלוג, היכה למוות שני עובדי

כפיה ללא כל הסבר. לקטוש, לשעבר בלש המשטרה בקאריי, העניש את רופא הפלוגה ד"ר רוט לאיוש (Roth Lajos) מקאריי על ידי קשירתו (megkötözés) למשך שעה משום שנתן פטור מעבודה ליהודי חולה מאד. על אף מצבו הקשה של היהודי, לקטוש התעקש לשלחו לעבודה, בקור המקפיא הוא הפשיט מבגדיו את האיש שקדח מחום, בעט בו והכריז: מתאים לעבודה, ולבסוף הוסיף: "A lódoktort pedig kikötjük" (את הדוקטור לסוסים נכפות).

בספרו *Erdei sárga karszalagosok* (טרנסילבנים בעלי סרטי־שרוול צהובים), מתאר קאמיל עמנואל עוד מקרה שבו נכפת ד"ר רוט אך הפעם בפקודתו של בוקשאי. את באנדי שפיץ (Spitz Bandi-András) מקאריי החזיקו כפות ביום של קור עז עד שגופו נרדם והתקשה. ד"ר רוט הודיע לבוקשאי ששפיץ נמצא על סף מוות וביקש רשות לעזור לו. ללא היסוס הורה בוקשאי לכפות גם את הרופא. למזלו של הרופא המעונה הצליחו להשיבו לחיים, אך לא את באנדי שפיץ. בפקודתו של בוקשאי, אחד מצוות השומרים היכה למוות, באמצעות בעיטות בראש, את פרנקל (Frenkel), בנו של סוחר מוצרי הברזל מקאריי.

מעדויות מי ששרדו את שירות העבודה מתברר שהקצינים ההונגרים וחייליהם, עשו שימוש רב מאד בקשירות כדי להעניש, ויותר מכך כדי להתעלל ביהודים. עונשי הקשירה היו נורמה בפלוגות רבות, עד שהפכו שגרה יום־יומית במקומות מסוימים. הקצינים והחיילים הפרו את חוקי הצבא, שהגדירו באופן חד משמעי את הנסיבות שמותר להפעילן כעונש, והפכו את הקשירות לכלי נשק סדיסטי כנגד היהודים.

מספרם של אלה שמצבם הפיזי התדרדר הלך והתרבה ומצבם הורע עד כדי כך, שלמרות איומים על שלומם וחייהם הם לא הצליחו לאסוף די כוחות כדי להתייצב למסדרי הבוקר. באותם מקרים שבהם מפקדי הפלוגות השתכנעו שהקללות והמכות לא עוזרות יותר להקים את החולה על רגליו, הם נתנו אישור לרופאי הפלוגות לאשפזו בבית חולים שדה שהוקם באחד הכפרים. למזלם של המאושפזים שם, הרופא הראשי, שהיה איש מילואים מהעיר אֶגֶר, ניחן באנושיות יוצאת דופן והתייחס אל עובדי הכפייה בהתאם לאתיקה הרפואית. לאחר שאבחן את מצבם הפיזי והנפשי הירוד של האנשים שנשלחו לאשפוז, הוא עודד את רופא הפלוגה, רוט לאיוש, שישתדל לאשפז את כמה שיותר חולים, כדי לנסות להקימם שוב על רגליהם. אולם, בוקשאי אישר לאשפז רק את אלה שעל פי שיקול דעתו אפסה תקווה לרפואתם. מפקד הפלוגה לא הסתפק רק בשלילת העזרה הרפואית מעבדיו. מספרו של דנציג אנו למדים שמפקד פלוגה היה בעל "מומחיות" בלתי רגילה. הוא הנהיג את שיטת "ספורט החורף" הלילית. על פי שיטה זו "הוקפצו" היהודים באמצע שנתם וגורשו יחפים בגשם ובשלג אל היער. הם אולצו "להתעמל" עד אפיסת כוחות, תוך גלגולים בשלג וטיפוס על עצים, בליווי מלקות על גוום הערום למחצה. "התעמלות" זו קצרה את קורבנותיה ללא רחמים.

את שורדי הפלוגה 110/14 ניסו מפקדיה להשמיד באכזריות שלא תאמן. הם היו משלחים את האנשים עוטי הסחבות לעבוד בשדות המוקשים בקור האוקראיני העז. לא עבר יום בלא שבחזרתם למקום לינתם מצאו גופות קפואות של חבריהם, שנשארו קשורות למקלות. השומרים היו פשוט יורים למוות באותם אנשים שנשארו מאחור או שנפלו ולא הצליחו לעמוד על רגליהם.. בתחילת חודש ינואר 1943 זכתה פלוגת עובדי הכפייה מספר 110/14 לכינוי "a halálszázad" – פלוגת המוות. בפחות משישה חודשים, הצליחו פקיד המכרות לשעבר וסגנו הבלש המשטרתי מקאריי לחסל יותר משלושה רבעים מהיהודים ששרתו בפלוגתם. מפקדי "פלוגת המוות" לא חויבו לתת דין וחשבון לאיש על גורל היהודים שהופקדו בידיהם.

שלושה ילידי קאריי: וייס שאנדור (Weisz Sándor), מוזש אנדרה (Mózes Endre) ואנטאל פאל (Antal Pál) נשרפו למוות בחיים בדבידובקה (Davidovka), כאשר הוצת הצריף שבו ישנו.

קרובי המגויסים גילו את כתובתה של אשת בוקשאי בבודפשט. באו אליה והתחננו לפניה שתפעל לטובת בני משפחתם שנמצאו תחת פיקודו של בעלה. לאחר שהערימו עליה מתנות, היא הבטיחה להעביר אל הנמענים את החבילות עם הבגדים החמים. אך אפילו חבילה אחת מכל אלה לא הגיעה

אל בני המשפחה שסבלו מקור בחזית המזרחית. לא הגיעו גם אותן החבילות שאיסוף תכולתן ושליחתן היו במסגרת מבצע שאורגן באופן רשמי עבור המשרתים בחזית.

השתדלות בני המשפחות והקהילה היהודית בקאריי הייתה לשווא: חבילות עם גרביים מצמר, סוודרים חמים, מעילים ומכנסי חורף, שינו את שם הנמענים בדרך לחזית. לעבדים היהודים מפלוגות העבודה לא נשארה שום תקווה לשרוד את הקור של החורף האכזרי. רבים מהם קפאו למוות ולא תמיד זכו להיקבר במרחביה הקפואים של אדמת אוקראינה.

עם הזמן הלך וגדל בקצב מהיר מספרם של אלה שנזקקו לאשפוז. להפתעת כולם, את חלקם גם הצליחו להעמיד על רגליהם. אך גורל האדם הנו בלתי צפוי.

Ára 20 fillér

A MAGYAR ZSIDÓK LAPJA

4. ÉVFOLYAM, 53. SZÁM.
ELŐFIZETÉSI ÁRA:
EGÉSZ ÉVRE 10 PENGŐ
M. K. POSTAI CSEKKSZÁMLA: 19108

ZSIDÓ LAP

1942. DECEMBER 31
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
VII, NAGYATÁDI SZABÓ-UTCA 38.
TELEFONOK: 221–640, 227–172.

Január 15-én vonul be a behívott munkaszolgálatosok harmadik turnusa!

Igen sokan vannak közöttük, akiknek nincs meleg téli holmijuk: kabátjuk, meleg öltönyük, alsóruházatuk, szvetterjük, érmelegítőjük...
Minden hittestvérünk becsületbeli és hazafias kötelessége, hogy ezekről gondoskodjék.

Az idő rövid, a cselekvés sürgős!

Juttassa el adományait a munkaszolgálatosok részére mielőbb Sip-utca 12. sz. alá, a Hadviseltek Bizottságához, hogy

aki kér, az kaphasson!

Mi vagyunk felelősek, ha a munkaszolgálatosnak nincs ruhája!

Küldtél-e már pénzt téli felszerelésre?

HA NEM, KÜLDJÉL, KÜLDJÉL GYORSAN, BEÁLLOTT A HIDEG, NINCS RUHÁJA A MUNKASZOLGÁLATOSNAK. PÉNZ ÉS RUHAKÜLDÉS MOST A TE LEGSÜRGŐSEBB KÖTELESSÉGED!

Most pénzre és ruhára van szükség!

HADVISELTEK BIZOTTSÁGA

העמוד הראשון מהשבועון "הדף של היהודים ההונגריים" מ-31 בדצמבר 1942:
כן, ישנם רבים מביניהם שאין להם בגדים חמים לחורף: מעילים, בגדים עליונים ותחתונים... חובתם הפטריוטית וכבודם של כל בני אמונתנו, שידאגו למלא את החסר... הזמן קצר, דחוף לפעול – ועדת הווטרנים היהודים

בעקבות תבוסות צבאות הציר וביניהם הארמיה ההונגרית השנייה באזור נהר הדון, בוורונז' (Voronezh) ובסטלינגרד, בחורף 1942/43, התחילה נסיגה מבוהלת שפתחה שלב חדש בטרגדיית אנשי פלוגות העבודה. החורף הקשה שנחת עליהם בעודם עוטים סחבות בלויות והמשך התנהגותם הברברית של מפקדי הפלוגות וחייליהם, שהייתה מלווה ברציחות ללא הרף, גרמו להיעלמותן של מספר פלוגות כמעט בשלמותן. מאלה ששרדו היו מקימים תוך כדי נסיגה פלוגות חדשות. כפי שהוזכר כבר לעיל, בשל העדר תנאיי היגיינה מינימליים, מגפת טיפוס-הבהרות נתנה את אותותיה בקרב הכוחות הנסוגים, אך בעיקר בפלוגות היהודים. חשש של ההונגרים מהתפשטות רחבה של המגפה בקרב כוחותיהם, אילץ אותם להכניס את היהודים החולים להסגר. רובם הגיעו בדרך ללא דרך ובאפיסת כוחות אל "בית החולים" עבור היהודים שהיה ממוקם בקולחוז בכפר דורושיץ' (Dorositz)

בקרבת העיר ז'יטומיר. בנין הלבנים הרעוע של "בית החולים" היה מורכב ממספר חדרים אך את רוב החולים "אשפזו" בשני הצריפים של הקולחוז. מאחר והחולים לא זכו לשום טיפול רפואי, בשפתו של הילל דנציג: "לא נמצאה במקום כל תרופה. אף לא גלולת אספירין אחת". בשל העדר טיפול רפואי והצפיפות הנוראית, השיעור היומי של התמותה עלה מיום ליום. כל יום שרפו על המוקד ליד קיר אורוות הסוסים יותר מעשר גופות. במילים של דנציג: "היה זה מדור התחתון של הגיהינום שכנגדו החווירו כל תיאורי שבעת מדורי הגיהינום וחזיונותיהם".

ביום השביעי, האחרון של פסח, 30 באפריל 1943, בשעות הלילה, אש אחזה באחד מצריפי "בית החולים", שבו אוכסנו כמה מאות חולים. לפי עדות הבודדים שניצלו מהתופת, האש הוצתה על ידי שלטונות הצבא, שדאגו לפני כן לנעול את דלתותיו וחלונותיו של הצריף. כל אלה שניסו להימלט מהאש נורו על ידי חיילים שהוצבו במקום. לפי בראהאם נשרפו למוות כשמונה מאות יהודים ושרדו אחדים בלבד. שר המלחמה ההונגרי, וילמוש נאג'י (Nagy Vilmos), השתדל עם כניסתו לתפקיד להקל על מצבם של המגויסים לפלוגות העבודה. בהוראתו נפתחה חקירת אירועי האימים מדורושיץ'. לאחר כמעט חודשיים, הגנרל שמונה לחקור את האירועים הודיע באמצעות מברק, שהאש פרצה בשל רשלנות היהודים מאחר שהם עישנו במקום. אף מילה אחת לא נכתבה על הירי לעבר אלו שניסו להימלט מלשונות האש.

כשהגיעו הסובייטים למקום הימצאה של פלוגת 110/14, כשפרצו את קו החזית, ברדיפתם אחרי הכוחות הגרמניים וההונגריים הנסוגים, הם מצאו רק בודדים מחבריה – כולם חולים ובמצב פיזי ירוד ביותר. מפקדיה הרוצחים של הפלוגה ברחו יחד עם צוות השומרים. מספר ניצולים מפלוגות העבודה, שהמשיכו לסגת עם הכוחות, העידו בשלב מאוחר יותר שזיהו בצד הדרך, בין הגופות הקפואות, את זו של הבלש מקאריי הזכור לשמצה – לקטוש. בקשר להמשך מעלליו של בוקשאי, מפקד 110/14 "פלוגת המוות", מצאנו בספרו של דנציג עדות שרוצח זה לא נח גם אחרי שחיסל כמעט לחלוטין את פלוגתו. לאחר שברח ביחד עם צוותו והשאיר מאחור את הניצולים הבודדים מפלוגתו המקורית, קיבל לידיו פלוגה חדשה שהוקמה מיהודים שרידי הפלוגות האחרות, ביניהם הילל דנציג בעצמו. נעתיק לכאן את "נאום" הפתיחה שהלה נשא לפני אנשי הפלוגה:

> אתם חולמים על כך שתגיעו הביתה. קדחת, ידידיי! מתחת ידי לא יצא עדיין יהודי חי, לא הגיע הביתה. זאת חייבים אתם לדעת. כל יהודי שיעז לעזוב את שטח הקולחוז, או שיעז לאסוף נדבות בקרב התושבים – יוצא להורג בלי רחמים...

בזמן שעמד למשפט לפני בית דין עממי בתאריך 12 באפריל 1946 בבודפשט, בוקשאי הכחיש את כל ההאשמות נגדו, מתוך הנחה שאף אחד מאנשי פלוגתו לא שרד. אולם בית הדין דן אותו למוות בתליה, בהסתמכו על עדותם של קומץ השורדים מפלוגתו. גזר הדין הוצא לפועל תוך שעתיים מזמן נתינתו. על הגרדום צעק: "אני אמות אך היהודים יתפגרו" כאשר התליין כרך את החבל על צווארו הספיק לצעוק: "תחיי הונגריה נקיה מיהודים".

עם "השחרור" על ידי הצבא הסובייטי לא תמה דרך הייסורים של המגויסים לשירות העבודה. יחידות הצבא שהיו בתנועה סיפקו עבורם מזון מועט. ריכוזם לתוך מחנות השבויים היה כרוך בצעידה בכפור ובשלג, למרחקים ארוכים רחוקים מקו החזית. לא לכולם עמד כוחם להגיע אליהם. ליוו אותם מכפר לכפר ילדים חמושים בני חמש עשרה – שש עשרה שתלאות המלחמה שעברו נתנו את אותותיהן בהתנהגותם המזלזלת כלפי חיי בני אדם. הם היו יורים בדם קר באלה שלא היו מסוגלים לעמוד יותר על הרגליים ולצעוד. למגויסים, ילידי קרפטורוס (Felvidék) ויודעי השפה הרוסית, הסבירו השומרים שיורים בהם מתוך רחמים, מאחר שלאומללים אלה לא נשאר שום סיכוי לשרוד בסופות השלגים. את המזון סיפקו הכפריים שבדרך. מהעדויות אנו יודעים שהיו גם גילויים של רצון טוב מצד אנשי הכפרים, שנכמרו רחמיהם על "החיילים השבויים" שעטו סחבות אזרחיות. הם ידעו שמדובר על יהודים עובדי כפייה, שנשקם היחיד היה את החפירה והמקוש. אך היו גם לא מעט גילויי עוינות מצד אלה שראו בהם

שבויים מכוחות האויב. בשל התנאים הירודים והצפיפות במחנות השבויים עצמם, עוד נדרשו קורבנות גם מן היהודים "שהשתחררו" ממפקדי פלוגות העבודה ושומריהם.

חורף 1941 – פלוגת המגויסים לשירות העבודה בנאג'-באנ'ה (Nagybánya – Baia Mare)

כזכור, כבר ציינו לעיל שעל פי דנציג בצעידתם עובדי הכפייה שמו את מבטחם בסוסים. אך לא רק בסוסים, אלא גם "בניסים" שהיו מנת חלקם הכמעט יום יומי של הניצולים. נצטט קטע מספרו של הלל דנציג:

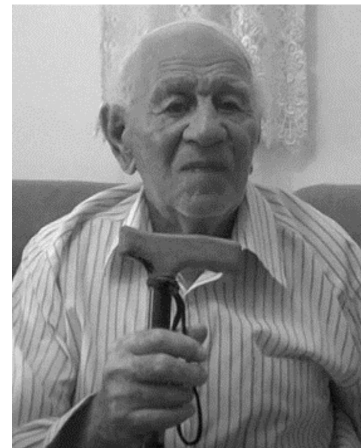
> באוקראינה חיינו והתקיימנו על "נסים". ומה הם הנסים? כאן למדנו שגם הנסים הם חלק מהמציאות... זהו עולם של סכנה מתמדת, שהרגליו וכלליו אינם דומים לשל החיים "הנורמליים". אולם גם זאת מציאות, גם בה אפשר לחיות, ולא רק לעבור דרכה מן העולם.

הצלחנו לאסוף שתי עדויות על "ניסים" שקרו לצעירים מיהודי קאריי שגויסו לשירות בפלוגות העבודה בצבא ההונגרי:

עדותו של חיים ווייזר (בליי). תחילת סתיו 1944. קו החזית במלחמה בין הצבא הגרמני וגרורתו ההונגרי ובין הסובייטים ביחד עם הרומנים, התקדם בקצב מואץ אל חלקה הצפוני של טרנסילבניה. בדרכים העמוסות ביחידות הצבאיות הנסוגות, צעדו גם פלוגות היהודים המגויסים לשירות העבודה. חלקים מחבריהן הצליחו לערוק מבין השורות, להסתתר בקרבת מקום מגוריהם, ועם התקדמות החזית צפונה לזכות לשחרורם. ללא נעליים, עם כפות רגליים עם פצעים פתוחים ומדממים, עטופים בסמרטוטים, נשען על את החפירה שלו, צעד גם חיים ווייזר, יהודי מקאריי. אך הוא צעד בודד מבלי לדעת לאן דרכו מובילה אותו. לילה לפני כן הצטרף לקבוצה של ארבעים עובדי כפיה שהתנדבו לאסוף את המתים מקו החזית. הוא קיווה לזכות בזוג נעליו של אחד הנופלים. עם הגעתם לחזית נפתחה עליהם אש תופת. פקדו עליהם לשכב על הארץ. בשכבו נרדם וכאשר התעורר מצא את עצמו בודד בשטח. השחר עוד לא הפציע, הוא החל ללכת מבלי לדעת לאן. לקראת הצהריים הגיע אל בניין מפואר של בעל אחוזה בפאתי כפר. בהיכנסו אל הבית מצא בו אישה הונגריה מבוגרת, כנראה משרתת, ולאחר שבקש ממנה דבר מה לאכול היא נתנה לו חצי כיכר לחם ביתי וכד חלב. כל זמן שהותו של חיים בתוך הבית, האישה לא הייתה מוכנה להוציא לו מילה אחת. כאשר עזב את הבית אל תוך החצר הוא פגש פנים אל פנים קצין בדרגה גבוהה שיצא מבניין סמוך. בדיעבד נודע לו שנכנס אל מעונו ומפקדתו של מפקד גזרת החזית והקצין שעמד מולו לא היה אחר מאשר המפקד בעצמו. לאחר

שנשאל על ידי הקצין על מעשיו, חיים סיפר על השתלשלות הדברים מאז שנרדם בקו החזית. לאחר זמן מה – שבו עמד מאובן לפני הקצין שצעד אנה ואנה בתוך החצר עם ידיים משולבות מאחור, שקוע במחשבות – הלה פקד עליו לרדת אל צומת הדרכים ולהתייצב בפני מפקד יחידת המשטרה הצבאית המוצבת שם. כאשר בשעות הערב פלוגת שירות העבודה שהשתייך אליה תעבור בצומת, עליו להתייצב לפני מפקדה ולדווח שערק. ברור לכל, שמשמעות דבריו של הקצין היתה אחת, הוצאה מידית להורג בירייה. חיים התיישב בצומת על גוש אבן והמתין ליחידתו. כעבור זמן מה, ירד מהמפקדה אל הצומת קצין זוטר, התיישב על ידו והודיע שהוא מתלווה אליו עד להגעת יחידתו. מי אני שעד כדי כך היה חשוב לקצין הגבוה, תמה חיים ווייזר, לשלוח קצין כדי שיהיה עד ושידווח לו על הוצאתי להורג. להפתעתו הקצין הזוטר דיבר אתו בנימה יפה, ולקראת הערב פתח את תרמילו וחלק את מזונו עם עובד הכפייה היהודי. מאחר שעד שעות הערב המאוחרות יחידתו של חיים לא הגיעה לצומת, הקצין הזוטר החליט להצטרף עמו אל יחידה סדירה של חיילים הונגריים. בדרכם אל הכפר שבו אמורה הייתה אותה יחידה ללון, לא עמד כוחו של חיים לצעוד בקצב שבו צעדו החיילים, והקצין הזוטר החליט במקום שרק שניהם יצעדו בקצב איטי. בדרכם פגשו בחברי יחידה של המשטרה הצבאית, שטענו: "מכל חור ומאחורי כל שיח צץ יהודי עריק – מדוע אתה מוביל אותו? תן לו כדור בראש וגמור אתו". "ראה איזה לב טוב יש להם" פלט הקצין הזוטר בצורה סרקסטית. הם מצאו מקום לינה באחד מבתי הכפר ולקראת בוקר, העיר הקצין בעדינות את חיים משנתו והודיע לו שפלוגתו חונה על יד הדרך אל הכפר. בהגיעם אל יחידתו הוא התבקש על ידי הקצין המלווה להמתין בצד עד שישוחח עם מפקדה. לאחר שיחתם של שני הקצינים, ותשאול קצר של עובד הכפייה על ידי מפקדו הוחלט שבשל מצבו, שאינו מאפשר לו לצעוד, חיים ווייזר יעלה על אחת מעגלות הסוסים של הפלוגה. עד למתן עדות זו, עוד תהה חיים ווייזר, היהודי שחייו לא היו שווים את קליפת השום, מה היה אותו מסר של מפקד גזרת החזית אל מפקד הפלוגה, ומדוע הלה בחר להשאירו בחיים?

עדותו של אלכס יורוביץ. את עדותו של אלכס, יליד 1918, הספקנו לשמוע ולהקליט בערוב ימיו, כשהיה כבר בגיל תשעים ותשע. ביקשנו שיספר לנו על זכרונותיו מחיי היום יום של יהודי קאריי בתקופת נעוריו וצעירותו. עלינו להודות שלא הצלחנו לכוונו למטרתינו, אך קיבלנו ממנו עדות מרתקת על תקופה אחרת מחייו, תקופת מלחמת העולם השנייה. ראוי לציין שעל אף גילו המתקדם הוא הצטיין בזיכרון חד ודיבור ברור, אך התקשה לשחזר את האירועים בסדר כרונולוגי ברור. בתקופה הנדונה, אלכס היה אמור לשרת בפלוגות העבודה ליהודים במסגרת הצבא ההונגרי, ויש להדגיש – היה אמור, אך העניינים התפתחו אחרת. מיד עם כניסת ההונגרים לצפון טרנסילבניה, באוקטובר 1940, הוא הוצא מחוץ למסגרת הצבא הרומני, שם שירת כחייל רגיל נושא נשק, והועבר ישירות לצבא ההונגרי, שם שירת בפלוגת עבודה של יהודים שמספרה 108/101 בעיר קאשה (היום העיר Košice בסלובקיה). מכאן, בלשונו, "מתחיל סיפור ארוך", אנו רק יודעים שהוא הועבר, כנראה בקיץ שנת 1942, לפלוגה אחרת, אך לא ברור לאן. כן ברור שמשם ברח ומאותו רגע הוא חי במסתור, או תחת שם בדוי. תחילה בעיר Debrecen, אך רוב הזמן עד השחרור שהה בעיר Ungvár (היום העיר Uzhhorod באוקראינה), שם גם הכיר את אשתו לעתיד.

כפי שציינו לעיל בשורות אלה ב"ניסים" עסקינן, לכן בהמשך נתאר את אחד מאותם ימי המזל, או כפי שהגדיר אותם אלכס "היו אלה ימי המזל של החיים" (az életnek a szerencse napjai

voltak). על פי האנדרטה שהוקמה בעיר סינרווראליה (Szinérváralja; על האנדרטה ראה בהמשך) מדובר על יום ב' בתאריך 6 באוקטובר 1944, בזמן נסיגה הכוחות הגרמנים וההונגרים מערי וכפרי טרנסילבניה, מפני הסובייטים והרומנים. כבר הזכרנו לעיל שרבים ממגוייסי פלוגות העבודה ערקו מיחידתם ככל שהחזית התקרבה למקום מגוריהם שם הם מצאו מקומות מסתור, בעיקר בכפרים. אלכס ועוד שישה יהודים הסתתרו בקרבת העיר סינרווראליה, אך נתפסו על ידי ההונגרים. שני חיילים הובילו את שבעת היהודים הכפותים אל כרם ענבים, שם העמידו אותם בשורה ומסרו את חפירה ליהודי הראשון בשורה. לאחר שזה חפר את קברו החיילים ירו בו, ופקדו על היהודי הבא אחריו בשורה לכסות בעפר את קברו של קודמו ולחפור את קברו שלו. כך הם הרגו בזה אחר זה שישה מאותם שבעת היהודים. אלכס היה האחרון בשורה, לאחר שכיסה בעפר את קבר היהודי שהיה לפניו בתור הוא החל לחפור את קברו שלו. בנתיים, אחד החיילים ביקש מחברו שייכנס לכרם ויביא להם מעט ענבים, ועד שיחזור הוא יירה ביהודי האחרון ויכסה את קברו. בזווית עינו אלכס שם לב שהחייל שישב על גזע עץ במרחק נגיעה ממנו הוציא מכיסו ממחטה והחל לנקות את נשקו, מייד הניף את כלי החפירה ופגע בראשו של החייל החמוש. "ראיתי דם פורץ ממצחו, הפלתי אותו מגזע העץ והכיתי אותו עד שמת". לאחר מכן לקח אלכס את נשקו של החייל המת, וטיפס על אחד העצים. כאשר שב החייל השני עם אשכולות הענבים בחולצתו, ירה בו אלכס ממרומי העץ. מאחר שלא קיבלנו מאלכס מידע על הדרך שבה הובאו ששת הנרצחים לקבר משותף, שמעליו הוקמה מצבה (מעין אנדרטה עם שמותיהם) נוכל רק לשער את השתלשלות הדברים. מסתבר שלאחר השחרור, כשנודע לחברי הקהילה מסינרווראליה (היום Seini ברומניה) על היהודים הצעירים שנרצחו ונקברו על יד הכרם בשבשפטק (Sebespatak), הם דאגו להוציאם ולהביאם לקבר ישראל בבית הקברות היהודי ביישובם. על שמות הנרצחים ומי היו הרוצחים יכול היה להעיד רק אלכס, היחיד שנשאר בחיים. כמובן שאלכס הכיר רק את שמותיהם של אותם שישה מחבריו שהסתתרו אתו ביחד. את השם של החלל השביעי, שחברי הקהילה החליטו לקבור אותו באותו הקבר כמובן שאלכס לא ידע. זאת הסיבה שעל האנדרטה מופיעים שישה שמות של חבריו של אלכס, ואת החלל השביעי כינו "האלמוני"(Anonimus).

"הראיתי לילדיי את המצבה שאמורה הייתה להיות מעל קברי", אמר אלכס. ביקשנו מיונה, בנו של אלכס, שנסע עם משפחתו לרומניה למטרת חיפוש שורשים, שיצלם את המצבה שמעל קבר האחים יחד עם בני משפחתו, נכדיו של אלכס. לדעתנו, התמונות המצורפות בהמשך הן ההוכחה הטובה ביותר לנכונות האמרה שתמונה אחת שווה אלף מילים. אנו סבורים שאחת המטרות החשובות של הספר, נוסף להנצחת חברי משפחתנו שנספו בשואה, היא להראות לדורות הבאים שלמרות שיהודי אירופה הושמדו ברובם ורבים מהם לא זכו לקבר, הניצולים קמו מעפר, הקימו משפחות והשתדלו בדרכים שונות להנחיל לצאצאיהם את מסקנתם מעברם בתקופת השואה – "זכור, לעולם לא עוד".

עם שובו לקאריי, אלכס יזם, בחסות הצבא הסובייטי, פעולות ענישה ונקמה נגד אותם הפושעים ההונגריים שהיו אחראים לפעולות הטרור, לאיסופם ולגירושם של יהודי קאריי אל מחנות המוות. "הגעתי עד בודפשט, מצאתי אותם במקום מחבואם, הבאתי אותם לקאריי ומסרתים לדייטש ארנו (Deutsch Ernő) "שטיפל בהם".

"הראיתי לילדיי" אמר אלכס. יונה בנו המשיך והראה לשלושת ילדיו ורעייתו את המצבה שהיתה עשוייה להיות מעל קברו של סבא אלכס

נעתיק כאן את הכתוב על האנדרטה:

אבינו מלכנו נקם נקמת דם עבדך השפוך

זאת מצבה, קבורת שבעה קדושי ישראל שנהרגו על ידי עריצי חיל הונגרי-גרמני על קדוש השם

האבן הזאת שמנו מצבה, למען תזעק את קול דם אחינו הצועק אלנו מן האדמה:

הוי אחיי, עם ישראל זכור את אשר עשה לך עמלק! הציבו לכם ציונים למען תעיד את החַיִל
אשר עשו הקדושים אלה גבורי ישראל במסרו נפשם למען קדושת השם וגאות עם ישראל

זכרונם לא יסוף מזרעם, לנצח ינון שמם

פרחה נשמתם בטהרה ביום ב' דר"ח חשון, שנה ה"א תש"ה (6 באוקטובר 1944) – שנה שאחר גרוש הגדול ההונגרי – על חולית הקבר שכרו בעצמם ביישוב שֶׁבֶּשפַּטַק ומשם נפנו למנוחתם ביום י"ט אדר תש"ה (4 במרץ 1945) עוד לא אבדה תקותינו, דמכם השפוך עדות לתחיית עמנו

אבא, מוריץ – משה פרקש[16]

אבי נולד בעיר קאריי בתאריך 27 במרץ 1910, להוריו, יעקב פרקש שעסק בהובלות, וגיטל – גיזלה פרקש, לבית קפץ', שהייתה עקרת בית. אבי היה בן הזקונים מבין חמישה ילדים והיו לו שני אחים ושתי אחיות גדולים ממנו. האח הבכור יינו, שהיה מבוגר מאבי בכשמונה עשרה שנה, היגר לארה"ב שנים רבות לפני השואה. מבחינה דתית המשפחה הייתה מסורתית.

לפני השואה אבי היה נשוי למריה – מריקה פרקש שנרצחה באושוויץ יחד עם שני ילדיהם, הבן שנדור – אלכסנדר בן העשר, והבת קטלין – קטי בת השש.

כבוגר בית ספר תיכון מסחרי, אבי עסק במסחר, בנוסף הוא עבד בבית חרושת לנייר, בהובלות וכן התמחה באילוף ובטיפול מקצועי בסוסים, ברכיבה ייצוגית ותחרותית וראו בו מומחה לסוסים. מבחינה כלכלית הוא נחשב לאדם אמיד והיה מקובל ומוערך מאד במקומו, הן בקהילה היהודית – בקרב יהודים דתיים (לרבות רבנים) וחילונים כאחד, והן בקרב מכריו וחבריו הנוצרים, שבקרבם היה מעורה מאד. הבית שבו התגורר נקרא בפי בני עירו "הבית של פרקש מוישה", על שמו של אבי, ושם זה נותר שמו של הבית גם שישים שנה לאחר השואה.

אבי שירת בצבא הרומני כפרש יחד עם סוסו הפרטי, אותו החזיק על חשבונו במשך כל תקופת השירות. באותה עת, הייתה אפשרות לבחירה בין שני מסלולי שירות צבאי: שירות רגיל למשך כשנתיים או שירות מקוצר למשך כשנה – לבעלי יכולת שהיה באפשרותם לממן הן את כל הוצאות אחזקת הסוס והן את הוצאותיהם האישיות.

ההונגרים נכנסו לצפון טרנסילבניה בספטמבר 1940. בשנת 1942 אבי גויס לפלוגות העבודה בכפיה של הצבא ההונגרי, שם שירת בין היתר כטבח (עבודה שמעולם לא עסק בה קודם לכן). למיטב זכרוני (על סמך הסיפורים ששמעתי), המחנה שבו שירת היה על גבול הונגריה – יוגוסלביה. במשך כל אותה תקופה אבי לא ביקר בביתו ולא ראה איש מבני משפחתו.

אבי מיעט לספר על עברו ומן המעט שסיפר ידוע לנו שהתנאים במחנה היו קשים ביותר וההונגרים, אשר שיתפו פעולה עם הנאצים, העסיקו את היהודים בעבודות כפיה ופרך ומנעו מהם מזון, דבר שגרם בקרבם לתחלואה רבה, בעיקר בטיפוס ובשחפת, לתת-תזונה, למצב גופני ירוד ולמוות. מחברים שניצלו אף הם מן המחנה נודע לנו שנגישותו של אבא למזון כטבח במחנה, הצילה רבים מהם. סמוך לניצחון בנות הברית, אבא ברח מן המחנה והצטרף אל הפרטיזנים היוגוסלביים ביערות.

בתום המלחמה אבי חזר בדרכים לא דרכים, כשהוא צועד מרחקים רבים ברגל לביתו שבקאריי. שם אחרי שנים של היעדרות, זוהה רק על ידי כלבו האהוב אשר עט עליו וליקק את פניו, תוך יבבות של שמחה.

משׁשב לביתו בשנת 1945 הוא גילה שכל משפחתו הענפה נספתה בשואה: הוריו – גיטל ויעקב פרקש, אחיו – מוקי פרקש וכל משפחתו, ושתי אחיותיו – טילדה, בעלה וילדיה הבוגרים, ודינה, בעלה וילדיה כולם נספו, וכך גם מכל בני משפחתו האחרים מדרגה ראשונה ושניה לא נותר זכר. היחיד שנותר בחיים מבני משפחתו של אבא, הוא אחיו הבכור יינו – ג'ו פרקש, שהיגר לארה"ב, עוד בטרם המלחמה, ושאבא לא זכה לפגוש אותו עוד עד יום מותו.

אבי המשיך להתגורר בעיר הולדתו – קאריי, שעברה שוב לריבונות רומנית. כשנודעו לו סיפורי הזוועה וההתנפלויות שהיו מנת חלקם של נשים, ילדים וזקנים יהודים שנותרו מאחור – לאחר גיוסם של הגברים הצעירים לפלוגות העבודה ההונגריים, כגון: סירובם של רופאים לסייע ולטפל בילדים יהודים והשתלטות על רכוש יהודי שנותר הפקר בידי פורעים אנטישמים למיניהם – החליט אבי להתגייס

16 נכתב על ידי בתו, אסתר סלמוביץ (פרקש).

למשטרה הרומנית מתוך מטרה ברורה לנקום באותם אנטישמים בחסות החוק. אבי שהיה אדם בעל כוח פיזי רב, היה עסוק, באותה העת, רוב הזמן במסע נקמה שכלל בין היתר טיפול פיזי באותם מתנכלים. כמו כן הוא ניצל את מעמדו להשבת רכוש יהודי שנגזל מבתיהם של אלה שנלקחו למחנות. הרכוש שהוחזר חולק בקרב אותם הניצולים האומללים ששרדו את השואה, חזרו לבתיהם ונותרו חסרי כל. על כך זכה להערכה רבה מאד מצד ראשי הקהילה היהודית הזעומה ששרדה את השואה, לרבות, מצד רב הקהילה, הרב שייע גרוס שהגדיר אותו "כצדיק אמיתי".

לאחר מסע הנקמה, אבי הקים חברת הובלות (באמצעות סוסים ועגלות) ובתחום זה עסק עד עלייתו ארצה בשנת 1950.

הערת והוספת העורך: על פי המתואר לעיל על ידי הבת, אסתר, נראה שאביה שהה במחנה עבודות הכפייה הנאצי הידוע לשמצה בור (Bor), שבסרביה. מאמצנו למצוא את שמו של משה פרקש ברשימות השונות המכילות את שמם של אותם היהודים אשר שרתו בבור[17], לא צלחו. אך, אזכור על כך שיהודים מקאריי, אורדיאה וקלוז' ששרתו בפלוגות לעבודה מחוץ לגבולות הונגריה[18], ביניהם בבור בסרביה, מצאנו במחקר שערכו Sólyom Zsuzsa - Gidó Attila בעזרת שאלונים שמילאו בשנת 1946 אותם הניצולים אשר שבו לעירם.[19] לצערנו, עד לעריכת המחקר בשנת 2010, לא כל השאלונים שרדו את שיני הזמן ואת התנאים הלא נאותים שבהם אוחסנו.

ארגון ממשלתי טוט (Organisation Todt) של גרמניה הנאצית הקים מספר מחנות כפייה והניח תשתיות להפקת נחושת ממכרות באזור העיירה בור, השוכנת 200 ק"מ דרומית-מזרחית לבלגרד. כדי להתגבר על המחסור בכוח אדם להפקת הנחושת מהמכרות פנו הגרמנים אל ממשלת הונגריה שנהגה לשלוח פלוגות יהודיות לעבודות כפיה מחוץ לגבולותיה. אך, הודות להתנגדותו הנמרצת של שר ההגנה וילמוש נאג'בצוני (Vilmos Nagybaconi) בקשתם נדחתה[20]. לאחר התפטרותו של נאג'בצוני בחודש יוני 1943 נפתחה הדרך לשליחתם של 6,000 יהודים ששירתו בפלוגות העבודה לבור. ההונגרים דרשו שהיהודים "המושאלים" יישארו תחת פיקוד צבאי הונגרי אך על פי החוזה שנחתם בין ההונגרים לגרמנים סמכות ההונגרים הוגבלה לתחום אכיפת המשמעת הצבאית בלבד. תמורת השאלת היהודים הונגריה הייתה אמורה לקבל ולרכוש כמות זניחה של נחושת.[21] למגויסים הוענקה חופשה קצרה להצטיידות ולפרידה ממשפחותיהם, אך הם לא שיערו שעבור רובם הפרידה תהייה לעולמים.

עם הגעתם של המגויסים לבור הם חולקו למחנות משנה שהוקמו בסביבה. החלשים יותר ובעלי המזל קיבלו עבודות קלות יחסית, אך רובם הועסקו בעבודות פיזיות קשות שלא היו רגילים לבצען, ועד מהרה חלקם הגדול התמוטטו פיזית. להתדרדרותם הפיזית תרם גם הסגל הפיקוד ההונגרי שגנב את חלקן הגדול של מנות המזון שסיפק ארגון טוט באופן סדיר. המזון נמכר לאוכלוסייה המקומית, והכספים ששולמו תמורתו שימשו את סגל הפיקוד לניהול חיי הוללות ולהתעשרות.

בדומה לחזית המזרחית האוקראינית, גם הקצונה בבור נתנה לסגל הזוטר להבין "שרק אם לא יישאר איש מהיהודים נוכל לחזור הביתה". הרמז נקלט ובהתאם לכך שונתה התנהגותו של הסגל ההונגרי. על כל עברה קטנה ביותר נענשו המגויסים היהודיים בחומרה באמצעות קשירה בחבל. בימי ראשון, כשארגון טוט השבית את עבודת עובדי הכפייה שלו, הגיעו ההתעללויות ביהודים במחנה לשיאן. כדי לברוח מן האימה השבועית העדיפו אנשי הפלוגות להתחנן לפני מנהלי העבודה הגרמנים שיואילו בטובם להוליכם למקומות העבודה אפילו ביום המנוחה. קבוצות עבודה, שבעיני הגרמנים התרשלו בעבודתן נענשו ונשלחו לעבוד בתנאים מחפירים בחציבת מנהרה.

---

17 תודתנו על כך לצוות עובדי – מוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית בצפת

18 כמובן שרובם שרתו בחזית המזרחית, באוקראינה (יו)

19 Gidó Attila – Sólyom Zsuzsa, *Kolozsvár, Nagykároly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése*, Cluj-Napoca, 2010:35

20 בשל פעילותו להגנת היהודים הוכר נאג'בצוני על ידי יד ושם כחסיד אומות העולם.

21 לא בכדי שם כותרת מאמרו של צבי ארז בנושא הנדון הוא: "יהודים תמורת נחושת".

נעשו מספר ניסיונות בריחה אל הפרטיזנים היוגוסלביים, אלו שנכשלו הועמדו לפני בית דין שדה ונדונו למוות. לפני הוצאתם להורג, עונו הנדונים מספר ימים על ידי קשירתם בחבל.

באביב 1944 הגרמנים ביקשו מההונגרים תוספת כוח אדם לבור. בקשתם נענתה ובחלקו השני של חודש יוני נשלחו לאזור 15 פלוגות נוספות של יהודים ובהם כ־3200 יהודים.

בסוף חודש אוגוסט נכבשה בוקרשט על ידי הצבא הסובייטי ובתגובה להמשך ההתקפות הגרמניות על העיר הכריזה רומניה מלחמה על גרמניה. עם נסיגת הכוחות הגרמניים מיוון ובולגריה, בתחילת חודש ספטמבר 1944 הופסק יצור הנחושת בבור ו־6,000 היהודים רוכזו במחנה אחד, שכונה "ברלין". בתום חודשי הסבל שעברו, סימני הבהלה שאחזו בגרמנים שפעלו במקום הפיחו רוח של תקווה בלבות היהודים שיום חזרתם לביתם מתקרב. חלקם הצליחו לברוח ולהצטרף לפרטיזנים. ערב ראש השנה תש"ה בתאריך 17 בספטמבר יצאה קבוצה ראשונה של 3,200 יהודים מלווה ב־100 קצינים וחיילים הונגריים ממחנה בור. עד הגעתם לבלגרד הצעידה הקשה, אספקת המזון המועטה ובעיקר חוסר במי שתיה (שתו מים בעיקר משלוליות הגשם) התישו את הצועדים שסבלו עוד לפני כן מתשישות כוח ונפש. על אף שהובטח לצועדים שאת יתרת הדרך מבלגרד להונגריה יעשו ברכבות, המשיכו פלוגות העבודה בצעידתן ברגל, לאחר מנוחה של ארבעה ימים ואספקה מזערית של מזון. אלו שניסו לערוק בכפרים הסרביים ונתפסו הוצאו להורג מידית. בשישה באוקטובר הגיעו כ־3,000 יהודים אל הכפר צ'רוונקה ונדחסו לתוך מפעל ללבנים. לאחר שההונגרים הוחלפו על ידי יחידות גרמניות נערך רצח המוני על שפת בור שנחפר מראש. כ־700 יהודים נרצחו בשיטה זו. את הנותרים בחיים ליוו בהמשך הדרך חיילי ס"ס מוסלמים שהיו לא פחות אכזריים מהגרמנים. חלק מהדרך נאלצו לעשות בריצה ומי שסטה מהמסלול נלקח אל התעלה בצד הדרך ונורה בעורפו.

כ־1,200 יהודים הגיעו לעיר באיה (Baja). בשלהי אוקטובר נמשך המסע, הפעם לעבר הגבול הגרמני. לאחר חצייתו נשלחו המאות שעוד היו בחיים למחנות ריכוז נאציים. רק כמה מהם שרדו כדי לראות את יום השחרור.

לקבוצה השנייה של היהודים שנותרה בסרביה היה יותר מזל ובעת מסעם הם שוחררו על ידי מארב של פרטיזנים. שמחת המשוחררים לא ידעה גבול. אותם קצינים הונגריים "שהצטיינו" באכזריותם נגד היהודים התחננו עתה על חייהם, וכעבור זמן מה נורו על ידי אלה שאותם עינו קודם לכן, בעוד שהאחרים שוחררו. חלקם הגדול של היהודים המשוחררים הצטרפו אל הפרטיזנים ונלחמו לגירושם של הגרמנים וההונגרים מאדמת יוגוסלביה.

מקאריי גויסו שמונים יהודים לשירות העבודה. רק שמונה מהם שבו אל ביתם.

קולונל אימרה רוויצקי

בחשכת התקופה, כאשר על המגויסים גבר מידי יום ביומו האיום על שלומם, בצבצו פה ושם גם נקודות אור שזרעו תקווה בלבבותיהם. אבי, חיים ווייזר, שגויס לפלוגות העבודה בעיר נאג'-באנ'ה סיפר במספר מילים על השינוי לטובה שחל בחיי המגויסים לשירות העבודה במקום, עם הצבתו של הקולונל אימרה רוויצקי (Imre Ravicky) לעמוד בראש המפקדה. רוויצקי, בנוסף ליחסו האנושי אל המגויסים והצלת חייהם של רבים מקרבם, פעל רבות להצלת יהודים מגירוש למחנות ההשמדה. בין השנים 1941-1938 שירת רוויצקי בעיר קיראלי-הלמץ (Királyhelmec). באביב 1941 גורשו אלפי "יהודים זרים" מהונגריה אל גליציה ושם נרצחו בהמוניהם בעיר קמניץ-פודולסקי. הודות לקשריו כמפקד המחנה בקיראלי-הלמץ, רוויצקי הצליח לעכב, עד ביטול הגזרה, את יציאתן של שלוש רכבות מלאות עם יהודים אל קורושמזו (Körösmező), נקודת המעבר על הגבול ההונגרי. הלל דנציג מציין בספרו שקולונל רוויצקי שינה את משטר האימים שהופעל עד אז על המגויסים היהודים על ידי החיילים והקצינים במרחב פיקודו – הוא אסר גידופים, מלקות ועינויים, גניבת מזון היהודים וכל שאר הפעולות שהיו כה מקובלות עד אז.

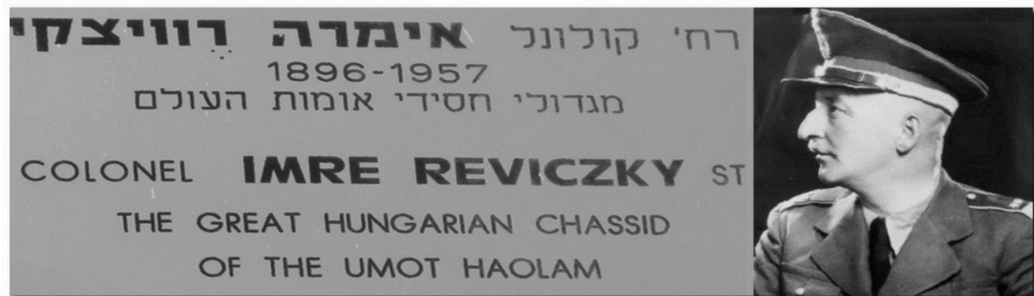
עם בואו, רוויצקי הודיע שדלתות משרדי המנהלה פתוחות לפני המגויסים ובני משפחותיהם. ואכן בני משפחה לרבות נשותיהם של המגויסים זכו לאוזן קשבת ולעזרה במידת האפשר מצד רוויצקי. הקולונל קשר קשרים הדוקים עם רבה של נאג'-באנ'ה, הרב ד"ר משה אהרון קראוס. הרב דן לעתים קרובות עם רוויצקי על המצב והדרכים האפשריות להגשת עזרה לאלה שנזקקו לה.

כאשר החל גירוש היהודים לגטאות, באביב 1944, שלח רוויצקי בעזרת שני פקודים שהיו נאמנים לו – רב סמל גומבאי (Gombay) וסמל באלקו (Balkó) – אלפי צווי-גיוס ליהודים בגטאות. בדרך הזאת עלה בידו לגייס ולהציל מגירוש יהודים מבוגרים בני 50-40 ונערים בני 19-16. אומדים את מספרם של אלה שניצלו בדרך זו בכשלושת אלפים. דנציג כתב שכאשר נשלחו אליו רכבות מהגרמנים, כדי שיעמיס עליהם 2500 יהודים, רוויצקי ציווה להחזיר רכבות אלו עמוסות בעצים.

ביום 27 בפברואר 1945 נעצר רוויצקי בבית המעצר של העיר ג'ור (Györ), על סמך האשמות שהגישו נגדו מספר קצינים הונגריים פאשיסטיים, והופצו שמועות שהוא נרצח. אולם, בסוף חודש מרץ הוא הצליח להימלט מהמעצר ובתאריך 19 באפריל 1945 התייצב קולונל רוויצקי במיניסטריון ההגנה, תחת הממשל הסובייטי, והביע את נכונותו לשרת בצבא ההונגרי העממי.

אימרה רוויצקי נפטר לאחר התקף לב ב-16 בפברואר 1957.

ביום 25 בינואר 1966 זכה רוויצקי להכרה מטעם "יד ושם", במעמד רעייתו ובנו, הוענק לו תואר "חסיד אומות העולם". בעיר צפת נקרא רחוב על שמו.

תמונתו של רוויצקי לצד שלט הרחוב על שמו בעיר צפת

הצייר: לירן שירב – נער בן 14 שנים

"סרן אחד בשם בלינט מאג'אר היה אוהב סוסים מושבע. ראה שהסוסים מתעייפים ביגיעתם המאומצת לסחוב את העגלות ואחד אפילו התמוטט. והלא על סוסים חייבים לחוס; אסור להכריח אותם להתאמץ יתר על המידה; אין זו התנהגות אנושית נאה. עלה במוחו רעיון גאוני: להחליף את הסוסים ביהודים. שבועות על שבועות רתמו את יהודי פלוגות העבודה לעגלות שנעו בשדות רוסיה ויערותיה. בני אדם-סוסים סוחבים עגלות בחתחתי דרכים, בגשם, בחום, בקור, למעלה למטה ובלי מים, בלי מנוחה ובלי קורת גג "חזירים יהודים "צריכים לשכב על האדמה תחת כיפת השמים."

צבי הרמן, משואה, תל יצחק, 1998 לפי ספרו של הלל דנציג "בצל סוסים"

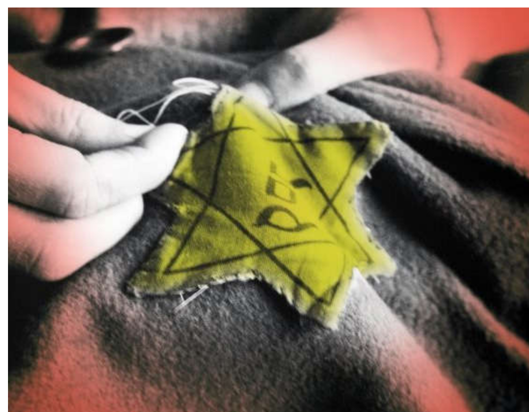
לאור ההתפתחויות בחזיתות הלחימה, בראשית שנת 1944 כבר היה ברור לרוב המומחים הצבאיים שהתמוטטותו ותבוסתו של הצבא הגרמני הנאצי ובני בריתו הן עניין של זמן לא רב. בחזית המזרחית, הצבא הסובייטי תחת פיקודו של הגנרל ז'וקוב, החל בתאריך 6 במרץ את האופנסיבה הגדולה לשחרור אגן נהר הדון. בחזית המערבית, צבאות הברית (האמריקאים והבריטים) החלו בחודש פברואר את המערכה לשחרור הדרך לרומא, על אף האבדות הגדולות שסבלו בקרב על המנזר במונטה-קאסינו. מצבו של הרייך השלישי התערער, אך סופו הצפוי לא מנע ממנו להמשיך לרצוח יהודים חסרי הגנה, ככל שידו השיגה.

הפוליטיקאים ההונגריים המתונים יותר ראו בבירור שהמבנה שבנו ביחד עם הגרמנים עמד להתמוטט ולקבור תחתיו את ארצם. הם החלו בגישושים ותמרונים דיפלומטיים כדי לנסות להשתחרר מזרועות הגרמנים, אך לרוע מזלם הם לא ניחנו בדי תבונה בהשוואה לזו של האיטלקים והרומנים. יתכן שהיו בקרבם גם פוליטיקאים כאלו, אך כנראה שלא ניתן להם פתחון פה. "הבגידה" של ראש ממשלת הונגריה מיקלוש קאלאי (Kállay Miklós), שפתח במשא ומתן עם נציגים מבריטניה וארה"ב, הובילה ב-19 במרץ 1944 לכיבוש הונגריה על ידי גרמניה הנאצית. על אף ההודעה הגרמנית, שלא מדובר בכיבוש אלא באיחוד מוסכם לשם הגדלת הכוחות הצבאיים לקראת הקרבות המכריעים במרכז אירופה, הגרמנים פשטו על הונגריה כעל שטח של מדינת אויב. על אף שהשלטונות ויוסף בוידושו (Bujdosó József), מנהיג המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית בקאריי, לא ידעו דבר על העתיד להתרחש, הלה הפגין את רגשותיו הנלהבים, ובתאריך 8 באפריל 1944 בירך מעל דפי כתב העת *Szatmármegyei Közlöny* את שותפיו לדרך, הנאצים הגרמניים, שכבשו את ארצו: "...מאחר ולא השלטונות הרשמיים ולא אנחנו ידענו את זמן הגעתכם, רק בדיעבד נוכל להפגין לפי מיטב המסורת ההונגרית את הכנסת האורחים האוהבת שלנו. ברצוננו להצהיר על רגשי האהבה והאחווה כלפי חברינו לדרך". כך כתב "אחיהם" של הגרמנים הנאצים, שלא הבין, שהוא עצמו, כמו כל הונגריה, הינו בן הערובה של הגרמנים. תומכיה של גרמניה הנאצית בהונגריה לא הבינו, או שלא רצו להבין, למרות שבכתב העת פורסמו גם צווים עבור הנהגה "העצמאית" החדשה של הונגריה, שלא הסתירו את מטרתו האמיתית של הכיבוש: "למען הגנת אדמת המולדת ההונגרית, תחת השותפות ההונגרית-גרמנית, החייל ההונגרי יופעל במקום שבו הוא נחוץ ביותר".

באווירת הדמים, הטירוף וההרס יוסף בוידושו וחבריו מהארגון הנאצי, מפלגת צלב החץ (náci-nyilas párt) מקאריי, ריכזו את כל כוחם להשגת מטרה אחת: לעורר את שנאת היהודים התהומית כדי ליצור את אווירת הפוגרום הנחוצה על מנת להוציא אל הפועל את "הפתרון הסופי". בעיתונות המקומית הופיעו כתבות על "הקונספירציה היהודית" מ-1918, שהוכנה על ידי היהודים בשילוב זרועות עם שכירי החרב שלהם מקרב "הגדולים שלנו מהחיים הציבוריים" (הכוונה לאישים הונגרים מהצד השמאלי-ליברלי של המפה הפוליטית). על פי הכותבים "היהודים ושכירי החרב שלהם" התכוננו להשמדת יריביהם: "בזמן חיפוש בבנין מרכז המפלגה הסוציאל-דמוקרטית מצאו רשימת חיסול שכללה 40,000 שמות של נאציונל-סוציאליסטים רק מבודפשט וסביבתה, מבלי להחשיב את 'הניקיון' שהם תכננו ביתר האזורים".

ממשלת הבובות של הונגריה בראשותו של דוֹמֶה סטויאי (Sztojay Döme), שמונתה על ידי הגרמנים, מצאה בישיבתה הראשונה, בתאריך 29 במרץ, שהנושא הדחוף ביותר על סדר היום הוא הדיון בגיבוש הוראות מתאימות ל"פתרון שאלת היהודים". באותו זמן, הסובייטים השמידו בחזיתות יחידות צבאיות הונגריות שלמות, מצבה הכלכלי של המדינה התדרדר לשפל המדרגה והעם רעב מחוסר במזון. העיתון הרשמי של ממשלת סטויאי פרסם צווים עבור הציבור היהודי. הצו הראשון קבע שחל איסור להעסיק בבתי היהודים גברים או נשים שאינם יהודים. הצו השני הורה לפטר לאלתר את היהודים מכל משרה או תפקיד במוסד ציבורי או ממלכתי, ולמחוק אותם מחברות בארגונים המקצועיים, כגון לשכת עורכי הדין. הצו השלישי עסק בשלילת הזכות של היהודים לעבוד בעיתונות או לשחק בתיאטראות.

היו אלה רק הוראות פורמליות מאחר שלמעשה הן יושמו לרוב זמן כבר רב קודם לכן. בעיתון הרשמי הופיע גם צו שהגדיר "את סימן ההיכר המבדיל את היהודי מיתר האוכלוסייה". בהסתמך על הסעיף הראשון בחוק להגנת המולדת מ-1939, החיו השלטונות ההונגריים את הסימון הלעגני של היהודים, אותו סימון שהונהג בימי הביניים. זו לשון הצו:

החל מכניסת הצו לתוקף, כל אדם יהודי שמלאו לו שש שנים – ללא הבדל מין – מחויב מחוץ לביתו לשאת על חזהו, על בגדו העליון בצד השמאלי, טלאי בצורת כוכב בן שש צלעות בצבע צהוב-קנרי. את הטלאי יהיה ניתן לראות בקלות, בגודל של עשרה על עשרה סנטימטרים, עשוי מבד, משי או קטיפה. את הסימן המבדיל המוזכר לעיל יש להדק אל הבגד על ידי תפירתו כך שלא ניתן יהיה להסירו בקלות. הצו מציין שאלה המפירים אותו עלולים להיות נדונים לחודשיים מאסר, או בזמן מלחמה לחצי שנה של ישיבה בבית הסוהר.

החובה לשאת את הטלאי הצהוב סימלה למעשה את הרחקתם המלאה של היהודים מיתר האוכלוסייה, באותה עת הם עדיין לא היו תחומים בגבולותיו של גטו פיזי, אך בהחלט מצאו את עצמם סגורים בגטו חברתי. הטלאי הצהוב שהיהודים נשאו על ליבם היווה מטרה לחיציו המורעלים של האספסוף, שעלז משנאתו כלפיהם. צצו אותם "הגיבורים" השפלים, שכבר מהיום הראשון של חובת ענידת הטלאי, ארבו לאותם יהודים שאולי יעזו לצאת לרחוב ללא סימון הבושה.

כמובן שפורסמו אזהרות עבור אלה שמסיבה כלשהי לא ענדו את הטלאי:

אזהרה חמורה חדשה בעניין ענידת הטלאי הצהוב

עוד ישנם אחדים, גברים ונשים כאחד, שמחוסר תשומת לב, או שמחוסר ידיעה, לא מקפידים לשמור על כללי הצו החמורים של ענידת הסימון המבדיל, הטלאי הצהוב. הטלאי חייב להיות בצבע ובמידות לפי ההוראות, והחשוב ביותר מהודק במקום הנכון על הבגד העליון, כך ששום דבר, ושוב "שום דבר", לא יסתירו באופן קבוע או זמני. לכן, אין לשאת מתחת לזרוע השמאלית תיק, ספר, חבילה או דברים דומים, ואין להחזיק את הסיגריות ביד השמאלית. את הטלאי יש לענוד בכל זמן השהייה מחוץ לבית, גם במקום מחסה. לרוע המזל, יש עוד כאלה שהפירו את הצו בלא כוונה, משום שהיו שקועים במחשבות או שדבר מה הסיח את דעתם. ברם, גם במקרים כאלה, מבצעי העברה נשפטים כאילו פעלו כך בכוונה תחילה, ובהחלט יהיו למעשיהם השלכות חמורות. לכן, אנו מבקשים מכולם, שישמרו על עצמם ועל אלה שבסביבתם, להזהיר את קרוביהם וחבריהם על הנאמר לעיל.

הצו הברברי נכנס לתוקף ב-5 באפריל. האמהות היהודיות הסתירו את דמעות עיניהן מילדיהן בזמן שתפרו על מעילו של ראש המשפחה המכובד את הטלאי הצהוב, סמל ההשפלה והאבדון עבור אלה שסומנו כדי להמיתם בייסורים בעוד זמן קצר. איך ניתן להסביר לילד בן שש שסומן, כמו שסומנו העבדים בעבר עם ברזל מלובן. ביום עצוב זה, עם מחטים רועדות בידיהן, בלב מכווץ ובנשימה קטועה, בחוט הצהוב שנקרע לעתים, הידקו האמהות את סמל ההשפלה והביזוי על מעילי בני המשפחה. מודעים לסבל וליסורים מעברו של עמם, לכל אורך תולדותיו, לא כבתה אש התקווה בלבבות היהודים, גם כאשר צרכי היום יום הוציאום מביתם אל הרחוב העוין. אל אותם הרחובות שבמשך שנים רבות הלכו בהם ללימודיהם, לעבודתם, לבית הכנסת. אל הרחובות שבהם אבותיהם דרכו עוד בתחילת המאה השמונה עשרה, תוך יצירת חיבור בין מקום "שכוח אל" זה ובין העולם

הגדול. אל הרחובות שבהם מצד אחד המתין להם אספסוף מוסת על ידי יצריו הקמאיים, ומצד שני המתין להם השכן הטוב, הלקוח מהעבר, המטופל, או השותף שהפנו את ראשם מרוב בושה ופחד. היום קשה לקבוע, מה כאב יותר לאדם המסומן בטלאי: צחוקם של כלומניקים, או יראתם המובנת של האנשים ההגונים. חוקי הג'ונגל השתלטו על המדינה, שערי הצייד של המסומנים היו פתוחים לכול, איש לא נתבע לתת את הדין על מעשיו. בקרב המובדלים מהחברה נודעה חשיבות רבה מצד אחד להתחזקותה של התודעה הלאומית, ומצד שני להתחזקותה של האמונה הדתית – על מנת להחזיר להם במהירות האפשרית את כבודם העצמי. הם הבינו במהרה שהטלאי הצהוב לא מבייש אותם אלא את התליינים עצמם.

בקאריי, החינוך היהודי דתי או הציוני-לאומי נתן את אותותיו בקרב יהודי העיר. אף אחד לא רצה להראות כלפי חוץ, שהוא מרגיש מושפל. המקומון *Szatmármegyei Közlöny* השתדל כבר בימים הראשונים אחרי פרסום צו חובת ענידת הטלאי להשיג "ראיון" עם אלה שסומנו דרכו. כנראה, שלכתב לא שיחק מזלו מאחר שאף "מרואיין" אחד לא היה מוכן לשמח את קוראיו בעלי הכוונות הרעות בכך שהסכים "לשפוך" בפניהם את מר ליבו. להלן שני קטעים מהכתבה:

> אישה יהודייה מוכרת ציינה: בבקשה ממך, זה לא קשה. ברצון אני נושאת אותו, רק שלא יפלו פצצות. יהודי עם זקן ארוך ופאות מהגטו – אותם לא הדאיגה במיוחד ההוראה החדשה – 'נו, עכשיו כבודו מאמין שאני יהודי?'

כמובן על אף הגישה המבודחת, את נסתרות לבו הכואב של היהודי לא היה יכול "העיתונאי" לנחש. הוא לא הכיר את השיר הישן ביידיש: "זיי פריילעך... מעג דיין הארץ ביי דיר צעבראכן זיין, פריילעך מאסטו זיין".

בתאריך 8 באפריל 1944 יצאה הוראה שאלו העונדים את הטלאי הצהוב אינם רשאים לעזוב את מקום מגוריהם. חוקי היהודים הברבריים שהיו בסתירה עם כללי הצו לענידת הטלאי הצהוב, יצרו מצבים אבסורדיים. קביעת המושג "מי הוא יהודי?" יצרה מצבים אנומליים, כאלה ש"המחוקקים" בטיפשותם הפרימיטיבית לא יכלו לחזות מראש. כדי לתקן את הלא מובן, נאלצו לפרסם ללא הפסק הסברים לצווים. אחד מאלה פורסם ביום 5 באפריל:

Kiegészités a zsidók megkülönböztető jelzéséröl szóló rendelethez

השלמה לצו הדן בסימון להבדלת (הפליית) היהודים

> על אף שהכמרים, הנזירים וכו', המפורטים כאן נחשבים ליהודים (מאחר שלפי פירוש החוק, המרת דתם אינה הופכת אותם לנוצרים, או שאחד הסבים היה יהודי) הם אינם חייבים לענוד את הטלאי הצהוב, אם מטרת חייהם היא לטפל בעריריים, בעניים, בחולים או ביתומים. אך אם הם פשוט רק מטיפי תורתו של ישו, או רק מנהלים את טקס השיתוף (אכילת לחם קודש ושתית יין בצוותא), הם חייבים לענוד את הטלאי הצהוב! כל היהודים, המשרתים בקודש בתפקידים המוזכרים לעיל (כמרים, נזירים, דיאקונים) חייבים לענוד את הטלאי הצהוב, אם עוד לא עברו את שלב ההסמכה!

הסתירות הנבובות בהשלמה לצו, לא מוכיחות רק עד לאן עלולים להוביל השיגעון והטירוף של מנהיגים בעלי כוח מוחלט, גם בתקופה המודרנית, אלא גם שלא תמיד ולא בכל מצב המרת הדת שמשה מקלט בטוח עבור אלו שחיפשו דרך להימלט מגורל היהודים. מכאן ואילך האירועים לקראת השלב הסופי התרחשו בקצב הולך וגובר. לאנשים לא נשאר זמן כדי להתעשת מהמכות שהונחתו עליהם אחת אחרי השנייה. פורסם הצו האוסר להחזיק מקלט רדיו. מפירי הצו היו צפויים לשישה חודשי מאסר. את האנטנות פירקו ואת המקלטים סגרו בחותמת. אף על פי כן, סגירת המקלטים לא מנעה מהשלטונות להאשים את היהודים בהאזנה לתחנות האויב ובהפצת חדשות שנועדו להלך אימים.

בתאריך 12 באפריל משרד המסחר והתחבורה פרסם צו, והודיע דרך לשכת ראש העיר בקאריי, שיש לסגור מידית את כל החנויות הנמצאות בידיים יהודיות. עוד באותו יום, אנשי השלטון המקומי סגרו וחתמו ברחבי העיר את כל שישים ושש החנויות היהודיות.

פורסמה החלטה המחייבת את החברות לפטר את עובדיהם האינטלקטואליים היהודים. לפי ההחלטה יש לפטר את כולם עד לתאריך של 30 בספטמבר 1944, אך 50 אחוז מהם יש לפטר לאלתר ממשרתם. יש לדאוג לכך שליד כל יהודי המוחזק בעבודה באופן זמני יצורף נוצרי שאמור להחליפו. יומיים לאחר מכן, המשטרה החלה לפקח באופן סדיר על מחויבי ענידת הטלאי הצהוב. היהודים שהתהלכו ברחוב, גם כאלה שבעיני השוטרים היו "יהודים שהחשיבו את עצמם יוצאי דופן", נבדקו והוזהרו שלא יעזו להפר את כללי הצו אחרת יוענשו במלאו חומרת הדין. הבודדים שלפי ההוראות היו פטורים מחובת ענידת הטלאי, נצטוו לגשת למחלקת הפטורים במשטרה כדי להבהיר את מעמדם.

שטף העונשים שהוטלו על אלה שהפירו את כללי הצו הלך וגבר. בתאריך 19 באפריל פרסם המקומון את רשימת השמות של אלה שנענשו על ידי ראש מחלקת הפיקוח במשטרת קאריי על אי ענידת הטלאי: Eckstein Leoná – עשרה ימי מאסר, רעייתו של Katz Herman – עשרה ימי מאסר, Schwartz Herman – עשרה ימי מאסר, Blatt Lenke – קנס כספי של מאה פנגו, Iczkovits Helen לקנס של חמישים פנגו. כמו כן, נענשו בקנס כספי שני תושבי ערים אחרות, Lichtmann Béla ו-Szigeti József, שנסעו לקאריי ללא קבלת אישור לכך.

היום, במבט לאחור, אם חוקרים את סדר פרסום ותוכן הצווים והפעולות שננקטו, מתברר מעל לכל ספק, שנעשה הכול כדי לאפשר את גירושם של יהודי הונגריה בחודש מאי. בין היתר מעידה על כך הוראת "הפיקוח על הקצבת המזון עבור היהודים", שפורסמה בקאריי בתאריך 27 באפריל בחתימת ראש העיר:

> ליהודים לא מחלקים תלושים להקצבת מזון. אלו שכבר קיבלו תלושים חייבים עד ה-3 במאי 1944 להחזירם למחלקת הקצבת המזון. לחלוקת תלושי מזון חדשים דואגת מחלקת הקצבת המזון. עד חלוקת התלושים החדשים, התלושים שכבר נמצאים ברשות היהודים, החל מ-1 במאי אינם בעלי תוקף יותר.

אם מישהו היה קורא את הפסקה "ליהודים לא מחלקים תלושים להקצבת מזון" כפי שהתכוונו וידעו מחברי ההוראה, כלומר, "ליהודים לא מחלקים תלושים להקצבת מזון – אף פעם יותר" הוא היה מבין שנשארה לו רק אפשרות אחת, לקחת על עצמו את הסיכון כדי למצוא דרך להימלט מהסכנה. ולא נותר לו זמן רב לכך. הרי ברור שהפירוש לאי חלוקת תלושי מזון הוא אחד – שאין בהם צורך יותר. אך אף לא אחד רצה להאמין בבלתי ייאמן. כדי לא לעורר את חשדם של היהודים, חלקה הראשון של הוראת חלוקת תלושי המזון שירת את מטרת ההטעיה. הוא עסק בזוטות, כגון מנת הסוכר המוקצבת ליהודים היא 300 גרם לראש. אחריו משפט מיותר וציני "אמהות בהריון או מיניקות, כמו כן ילדים עד גיל 12 ויהודים חולים, זכאים להקצבת כמות הסוכר כפי שמוזכר לעיל". לאחר מכן מופיעה רשימה של מוצרים אחרים, כדי לעורר את הרושם שהשלטונות דואגים להזנת האוכלוסייה היהודית. מנות מזון להקצבה היו, רק שלא חילקו ליהודים תלושים כדי לקבלן. בקריאה נכונה, ניתן היה להבין "שהכול הושלם" לקראת פתרון שאלת היהודים. אך רק למעטים היה אומץ להבין את פירושם הנסתר של הצווים וההוראות, ולעוד פחות היתה היכולת לנקוט בצעדים הנחוצים כדי להינצל. במצב שבו רוב הצעירים היהודים היו מגויסים לפלוגות העבודה, ורק הילדים, הנשים וההורים הזקנים נותרו מאחור, למי היה האומץ והיכולת לקחת על עצמו את הסיכון לברוח בתקווה למצוא מקום להסתתר בו?

הגטואיזציה של יהודי צפון טרנסילבניה והגירוש למחנות

מירי אגי רוט

מושג ה"גטואיזציה" הוכנס תחילה כפיתרון לבעיית הדיור. בתאריך 29 באפריל פורסמה מטעם משרד המברקה ההונגרי ההודעה הבאה:

> ידוע לכל, כי כתוצאה ממצבם הכלכלי של היהודים בייחוד בערים ובמחוזות – ובהתייחס למספרם – הם חיים בתנאים משופרים יותר מאלה של הלא יהודים. ודווקא בשביל להסדיר את השאלה היהודית יש להקפיד וליצור תנאים בריאים יותר גם בנושא מצב הדיור.

בהמשך לכך, פורסם בעיתון הרשמי צו מספר M.E. 1610/1944, הקובע באילו מקרים אפשר "לקנות בית יהודי" לשם העברתו ל"נזקקים" הלא יהודים. הצו ממשיך להסביר בדרך עקלקלה כיצד על בעלי הבתים היהודים לנהוג, וכיצד יועברו הלא יהודים ממקומות המגורים הקרובים ליהודים, כל זאת מבלי להזכיר ולו פעם אחת את הביטוי "גטו"...

בתאריך 19 במרץ 1944 כבשו הגרמנים את הונגריה, ובכך הקיץ הקץ על כלל יהודי צפון טרנסילבניה ובתוכם גם על יהודי קאריי.

פרטי הגטואיזציה של יהודי צפון טרנסילבניה נידונו וסוכמו בשני כינוסים, בהם השתתפו בכירי הנציגים הרשמיים ההונגרים אשר נבחרו כאחראים ל"פתרון הסופי", וכן נציגי המחוזות והעיריות, כולל המושלים המחוזיים או סגני המושלים, ראשי הערים ומפקדי המשטרה של כל המחוזות הנוגעים בדבר. הכנס הראשון נערך בעיר המחוז סאטו-מארה (Satu-Mare) ב-26 באפריל 1944, והוקדש לפעילות ה"נקיון מיהודים" במחוז המשטרה האזורית מספר IX, שכלל את אזורי ביסטריצה, ביהור, קלוז', וסאטו-מארה (החשוב לענייננו, שכן בו נכללה בו העיר קאריי). בישיבה זו הודגשו הפרוצדורות שיש לבצע עם ריכוז היהודים, כפי שהורחב בצו מס' M.E. 6163/1944, בכלל זה החרמת הונם: כסף, זהב, תכשיטים, מכונות כתיבה, מצלמות, שעונים, שטיחים, יצירות אמנות וכו'.

הגטואיזציה בקאריי והגירוש למחנות

הפעולה הראשונה של הגרמנים עם כניסתם לקאריי הייתה פקודה להקמת המועצה היהודית שחבריה היו: Antal István, Pfefferman Jenő, Deutsch Ernő, Jacobovics Lajos, Kaufman András: הפעולה השנייה הייתה – השוד.

יהודי קאריי הצטוו לשלם תוך שתים עשרה שעות סכום של מאה אלף פנגו (pengö כסף הונגרי), להמציא מאתיים שמיכות, מאתיים סדינים, ומוצרים שימושיים אחרים ולהעבירם ליחידות הנאציות.

מכאן, אנו מסתמכים על תקציר המשפט שנערך בתאריך 15 ביוני 1946, על פי צו מס' 666 מפברואר 1946 לפיו, בית המשפט העממי שישב בעיר קלוז', ציווה על הקומיסריון של משטרת קאריי לחקור:

1. מי הקים את הגטו, והיכן הוא הוקם?
2. באיזו דרך ובאילו תנאים הוקם הגטו?
3. מי היה מנהל הגטו?
4. מי אסף את היהודים לפני כליאתם בגטו?
5. מי ביצע את החיפוש האישי על גופם של היהודים לפני כליאתם בגטו?
6. באיזה מצב היה הגטו?
7. מה היו תנאי התברואה?

Comisariatul de politie Carei.
Biroul Sigurantei.
Nr. 536 S din 15 iunie 1946.

Proces verbal de constatare.

Astazi 1946 luna iunie, ziua 15.

Avand in vedere ordinul Nr. 666 din 28 februarie 1946 prin care Tribunalul poporului din Cluj ne ordona sa cercetam 1./ De cine a fost infiintat si unde ghetoul, 2./ modul si conditiunile in care s,a infiintat ghetoul, 3./ Cine a fost seful ghetoului, 4./ Cine a strans evreii in ghetou, 5./ Cine a facut perchezitie personala 6./ in ce conditiuni a fost ghetoul 7./ Care era strarea sanitara, 8./ Cati au fost omorit in ghetou, 9./ Cine era primarul orasului, 10./ Cine era seful politiei, 11./ Cine era medicul, 12./ Cine a ales locul ghetoului, 13/ Cat a durat ghtetoul, 14./ Unde au fost dus din ghetou evreii.

Avand in vedere ordinul Nr. 1621 din 5 iunie 1946 Tribunalul poporului Cluj prin care se urgenteaza executarea lucrarilor ordonate prin ordinul Nr. 666 din 28 februeaire 1946

Noi comisar aj. Farcas D. Mihai seful Comisariatului de politie Carei si comisar Dr. Victor Moldovan seful bir. Sigurantei in baza cercetarilor facute constatam urmatoarele:

8. כמה אנשים מתו בגטו?
9. מי היה ראש העיר?
10. מי היה מפקד המשטרה?
11. מי היה הרופא?
12. מי בחר את מיקום הגטו?
13. כמה זמן ארכה הגטואיזציה?
14. לאן הובלו היהודים מהגטו?

בהתאם לצו הנ"ל אנחנו, תת קומיסר Farcas D. Mihai מפקד הקומיסריון בקאריי וקומיסר Dr. Victor Moldovan מפקד המשרד לביטחון הפנים, מבהירים בזאת, בהתבסס על החקירות שביצענו:

1. הגטו הוקם בעקבות פקודה שהתקבלה מלמעלה, ממשרד ראש העיר של קאריי ד"ר Schusteritsch Béla, עובדה שהתבררה לנו מדין וחשבון שנערך ביום 21 במרץ 1946. הגטו הוקם בשטח העיר – תחילה בשטח בית החרושת לנייר, ואח"כ גם ברובע היהודים.

2. בתאריך 26 באפריל 1944 ראש העיר של קארייDr. Schusteritsch Béla , נקרא ל-Satu-Mare לישיבה אדמיניסטרטיבית, שבה השתתף גם תת מזכיר במשרד הפנים ההונגרי Endre László, יחד עם קציני המשטרה מדרגת מייג'ור ומעלה, כל ראשי העיר וסגני המושלים של צפון טרנסילבניה. מקאריי השתתף בישיבה רק ראש העיר. על מנת להוציא אל הפועל את ההחלטות והצווים שהתקבלו בכנס סודי זה, ראש העיר Dr. Schusteritsch Béla נתן הוראות לרופא הראשי של העיר Dr. Kovacs József והמהנדס Karácsonyi Károly, שילכו לבית החרושת ללבנים Reiter "כדי לבדוק האם ישנם תנאים מתאימים לכליאת אנשים במקום". אח"כ, הוא זימן ישיבה סודית שבה השתתפו Bujdosó József – יו"ר מפלגת צלב-החץ המקומי, Dr. Benedek Gyula–ראש יחידת סוכני המשטרה, Runyai Sándor – ראש המשמר האזרחי של קאריי ו-Dr. Éles László – מתאם עניינם של היהודים. לבית המשפט הוגש תיק מספר 14, שהכיל את זיכרונותיו של Bujdosó József באשר להחלטות על אופן ההוצאה לפועל של כליאת היהודים בגטו, כולל מיקומם בתוך העיר.

3. ראש הגטו היה Bujdosó József. את ניהול הגטו בבית החרושת לנייר הוא הפקיד בידי העוזרים שלו מקרב צעירי מפלגת צלב-החץ Marozsan István ו-Balintfi Ferenc. ברובע היהודי הוא מינה לתפקיד הניהול את Török István, חבר מפלגת צלב-החץ, כאשר מתחתיו שרתו עוד חמישה חברי המפלגה.

4. על פי פקודה של ראש העיר Dr. Schusteritsch Béla ומפקד המשטרה Dr. Csukly Zoltán, הוקמו 16 קבוצות שכללו סה"כ 45 איש:
1 – נציג של המשמר האזרחי, 1 – מפקח עוזר, 1 – נאמן מקרב מפלגת צלב-החץ, 1 – פקיד עירייה שכתב פרוטוקול לגבי הפקעת הכספים ודברי הערך של היהודים.

ההערכות לבצוע הגטואיזציה של יהודי קאריי החלה ב 2 במאי 1944 , כאשר למחרת, ב-3 במאי 1944 בשעה 05:00, החל ביצועה.

נביא לכאן את השתלשלות האירועים לפי עדותו של דויטש ארנו, Deutsch Ernő שהיה חבר המועצה היהודית, שהוקמה על ידי הגרמנים מיד עם כניסתם לעיר קאריי. העדות, מתאריך 13 ביוני 1946, מצורפת לפרוטוקול שהוכן עבור בית המשפט של העם בקלוז':

באביב 1944 בימים הראשונים של חודש מאי, לרגל איסוף האוכלוסייה היהודית לשם הכנסתה לגטו, העירו אותי מהשינה עם שחר ונכנסו לביתי האנשים הבאים: Gabriel Adalbert, Marian Ioan, Matolcsi Stefan ועוד נציג של המשמר האזרחי שלא הכרתי. הביאו לידיעתי שתוך חמש דקות עלינו להיות ארוזים ומוכנים לעזיבת הבית. לא יכולנו לבצע את אריזת חפצינו תוך חמש דקות מאחר וחמי סבל ממחלה קשה ולא היה מסוגל לזוז כלל. למרות זאת הוכרחנו לצאת לחצר ושם החל החיפוש בחפצינו. בחיפוש לקח חלק גם Gabriel Adalbert, אשר הפך את כל הדברים שהצלחנו לאסוף וזרק אותם אחורנית, כך שיכולנו לקחת רק לבנים להחלפה לפעם אחת, את הבגדים שלבשנו, ומזון ליומיים. Gabriel Adalbert עשה חיפוש גם בתוך הבית באופן די ברוטאלי, בחפשו דברי ערך, ואף פתח את הכספת. התנהגות זו של Gabriel Adalbert הפתיעה אותי מאד, שכן הכרתיו מתמיד כחבר טוב שלי. לפי מה שידוע לי הוא נכח רק בתפקיד מזכיר המשלחת שמטרתו הייתה להכין את המסמכים הנדרשים לרישום החפצים בעלי הערך כולל ערכם הכספי.

כשהייתי מוכן להליכה לגטו, נזכרתי שהרדיו שלי במחבוא, ובהתאם להנחיות הימים ההם, ליהודים לא הייתה זכות להאזין לשידורי רדיו או להחזיק מקלט רדיו בכלל. לפיכך, ביקשתי מהמשלחת להוציא את המכשיר ממקום מחבואו על מנת שלא תהיינה לי אי נעימויות יותר מאוחר. מובן מאליו שמכשיר הרדיו הוצא מהבית ונלקח לעירייה.

במשפחתי היו שני חולים במצב קשה ולמרות זאת המשלחת ציוותה באופן די גס על העברתם המידית לגטו, למרות שמצבם לא אפשר זאת.

אני מזכיר ומדגיש מחדש ש-Gabriel Adalbert התנהג באופן אגרסיבי ופוגעני, באופן שהיה מנוגד לידידותנו המוקדמת.

במקרים של המצאות כסף ותכשיטים בבתי היהודים, הוא הושם במעטפה שנסגרה ונחתמה. הנציג בוועדה מטעם ראש העיר רשם פרוטוקול בשלוש העתקים, אחד ל"יהודי הנשדד", אחד לעירייה ואחד שהועבר ל -Schnell Antal, גזבר העירייה שהכניס את המעטפות לכספת Wertheim. בהמשך, ראש העיר העביר את האוצר הנשדד מהיהודים ל-Németh János,שהיה הגזבר הראשי בקאריי.

5. האנשים עם הגעתם לגטו עברו חיפוש גופני. את החיפוש על הנשים ביצעו מיילדות:

Keszenheimer Gizella וLesko Etelka מקאריי, Farkas Ileana מבית החולים הממשלתי בסאטו-מארה. עזרו במשימה נשים מארגון הצלב האדום בקאריי: Ilona Ember Gézáné, Haidu Etelka, Csapó Mária, ו-Curteanu Elena. Nyeste Veronika מקאריי, הופיעה כמתנדבת.

6. הגטו הוקם בתנאים הגרועים ביותר. בבית החרושת לנייר האנשים מוקמו בתוך הנגר תחת גג שבור ומחורר, וישנו על הרצפה החשופה. האחראים Marozsan István ו-Balintfi Ferenc, התנהגו בצורה האכזרית והבלתי אנושית ביותר מול האוכלוסייה העצורה. ברובע היהודי נדחסו 1951 איש מתושבי קאריי, כאשר לכל בן אדם הוקצבו 40 ס"מ לשינה. השקט של העצורים הופר בכל עת ע"י חיילי ה–SS, אנשי אמונם של מפלגת צלב-החץ, וע"י אנשים נוספים בעלי תפקידים רשמיים שונים.

7. התנאים הסניטריים היו עלובים ביותר בגלל ריבוי האנשים, חוסר בשירותים, חוסר במי שתיה. לא היו מגפות מאחר והגטו פעל בקושי עשרה ימים.

6./Ghetoul a fost infiintat in cele mai proaste conditiuni. La fabrica de hartie populatia a fost asezata intr,o sura cu acoperisul stricat,oamenii se culcau pe pamantul gol. Persoanele oficiale si anume Marosan Stefan si Balintfi Francisc se purtau in modul cel mai brutal si neomenesc fata de populatia internata. In cartierul evreiesc au fost aglomerate 1951 persoane din oras socotind de fiecare persoana cate 4o cm.loc de dormit. Linistea celor internati a fost mereu conturbata de catre soldati din formatiuni S.S. de catre oamenii de incredere al Partidului Crucilor cu Sageti si de alte personalitati oficiale.

8. בגטו לא נהרג אף בן אדם.

...

12. מחקירותינו עולה, כי מקום הגטו נקבע על ידי ראש העיר יחד עם המשלחת כמפורט בסעיף 2.

13. בקאריי הגטו פעל עשרה ימים.

14. היהודים מהגטו הועברו ברכבת לגטו בעיר Satu-Mare, משם הוסעו ברכבות לפולין / אושוויץ.

לפי הפרוטוקול של צוות החוקרים, אלו האנשים שלקחו חלק באיסוף היהודים, כליאתם בגטו קאריי, העלאתם לרכבות והסעתם לגטו סאטו-מארה:

Bujdosó József – מתגורר בהונגריה, לפי הידוע לנו בעיר Debrecen; Runyai Sándor– מפקד המשמר האזרחי, מתגורר בהונגריה בעיר Eger; Török István– מתגורר בקאריי; Rátz István – מנקה ארובות, מתגורר בקאריי; Balintfi Ferenc – מתגורר בקאריי; Gönczy Sándor – כומר רפורמי שלקח חלק ברדיפת היהודים, גר בהונגריה בעיר Debrecen, לפי הידוע לצוות החוקרים הוא מוחזק לעדות (בדברצן – הונגריה) באשמת פעולות ברבריות נגד האוכלוסייה הרומנית בשנת 1940, וכן כנגד האוכלוסייה היהודית עם כליאתה בגטו; Máyer Béla – המנהל האדמיניסטרטיבי של מפלגת צלב-החץ בקאריי, מתגורר בקאריי; Gabriel Adalbert – מורה, מתגורר בקאריי; Lozsánszky Feremc – מורה לריקוד, מתגורר בהונגריה; Görbe István – מתגורר בקאריי; Nagy Sándor – מתגורר בקאריי; Tokai János – מתגורר בקאריי; Rátz István – מתגורר בקאריי; Csukly Zoltán – מתגורר בהונגריה; Murányi Sándor – מתגורר בהונגריה; Nagy Ernő – מתגורר בהונגריה.

Persoanele particulare care au contribuit la strangerea evreilor, internarea si deportarea lor sunt urmatorii :
Bujdosó Iosif, domiciliaza in Ungaria dupa informatiile noastre in orasul Debretin, Nunyai Alexandru seful gardienilor auxiliari domiciliaza in Ungaria in orasul ~~xxxxxxx~~ Eger Török Stefan dom. in Carei Str. Olarilor Nr. 56. Török Stefan dom. in Carei Str. Liszt Francisc Nr. 2o. Hatz Stefan, hornar, Piata Stalin 2 Hálintfi Francisc Str. Ghenciului Nr. 18, Marozsan Stefan, disparut, din Carei dupa informatiunile noastre se gaseste in orasul Debretin. Gömcsy Alexandru preot reformat domiciliaza actualmente in Ungaria orasul Debretin, dupa informatiile noastre el este tinut in evidenta in acel oras, pentru jafuri si acte de barbarism comise in contra populatiei romanesti in anul 194o precum si in contra populatiei evreiesti cu ocazia internarilor in ghetou, iar la refugiul sau in toamna anului 44 a dus potirele de aur si argint precum si tot tezaurul parochiei reformata din localitate, pentru care fapt este urmarit si de autoritatile ungaresti. Major Vasile administrator partidului crucii cu saget dom. in Carei Str. Caplani
Gabriel Adalbert. Str. Traian Nr. 1. invatator, Lozsanszky Francisc domiciliat in prezent in Ungaria prof. de dans. Görbe Stefan Str. Gh. Sincai Nr. 7. Nagy Alexandru Str. Károlyi Gaspar Tokai Ioan dom. in Carei Tudor Vladimirescu Nr. 32 Komodi Ludovic dom. in Carei Str. Malinovszki Nr. 41. Folacsek Mihai dom. in Carei Str. Dozsa Gheorghe, Matolcsi Alexandru dom. in Ungaria Dr. Benedek Iuliu dom. in Ungaria Cegléd, Kiraly Iosif, Kiraly Ludovic dom. in Ungaria, Hatz Stefan Piata Libertatii Nr. 9. Kemény Eugen Str. Petőfi Nr. 1o . Dr. Csukli Zoltan dom. in Ungari Cegléd, Csökör Ludovic dom in Ungaria Cegled, Meszler Anton dom. in Carei Str. Mare a Haiducilor Nr. 4. ~~Tokai~~ Upris Gheorghe Parintele Muresanu Nr. 17. Kun Ludovic Str. Traian, Murányi Nándor dom. in Ungaria Debretin, Nagy Ernestin dom. in Carei Str Horea.
Drept pentru care am dresat prezentul proces verbal in doua exemplare.

comisar aj. Farcas Mihai.

comisar Dr. Victor Moldovan.

* פירוט הטרנספורטים שיצאו מגטו Satu Mare ל- Auschwitz, בתוכם גם יהודי קאריי:

1. טרנספורט מס' 1 – כ"ה באייר, יום ראשון, 18 במאי 1944
2. טרנספורט מס' 2 – ב' בסיון, יום רביעי, 21 במאי 1944
3. טרנספורט מס' 3 – א' שבועות, יום ראשון, 25 במאי 1944
4. טרנספורט מס' 4 – ט' בסיון, יום רביעי, 28 במאי 1944
5. טרנספורט מס' 5 – י' בסיון, יום חמישי, 29 במאי 1944
6. טרנספורט מס' 6 – י"ב בסיון, יום שבת, 31 במאי 1944

* זמני יציאת הטרנספורטים מגטו Satu-Mare - מ"יד-ושם" .

לכל סעיף בפרוטוקול שהוגש לבית המשפט של העם בקלוז' מטעם הקומיסריון מקאריי, צורפו מסמכים מאשרים ומפות במקומות הרלוונטיים, עם שמות אנשים ותפקידם.[22]

עדותה של קלרה כץ – לבית דיקר[23]

קלרה נולדה בקאריי בשנת 1926. בשנת 1944 גרשו אותה הגרמנים לאושוויץ והיא נותרה שריד יחיד למשפחתה.

משפחתה התגוררה ברובע היהודי ליד המקווה. בית הכנסת "סטטסקו" (הסטטוס-קוו), שסביבו נסובו חיי היהודים, היה יפיפה ושם התפללה גם המשפחה.

כל יום שישי נשמעו ברובע היהודי שלוש צפירות: הראשונה, ציינה את זמן סגירת החנויות לקראת שבת; השנייה, ציינה את זמן לקיחת הצ'ולנט (חמין) למאפיה; השלישית, ציינה את זמן הדלקת נרות שבת.

22 תודה מיוחדת למר הוריה מרייש(Horea Mărieș) , בן כיתתנו מקארי, שהעביר אלינו את המסמכים המצוטטים כאן.
23 עדות מצולמת בוידאו שנמסרה למוטי פישר.

אביה של קלרה היה רפד במקצועו אך תפקד גם כגבאי בית הכנסת. אמה – עקרת בית. קלרה הלכה לביה"ס היהודי שהיה ב-Pék utca, לא הרחק מביתה, ליד המקווה. שם למדה ארבע שנים אצל מורתה Irén néni (Baján Irén). בשל מחסור במורים, רמת הלימודים בביה"ס לא הייתה מספיק טובה. למדו במפוצל, דהיינו כשכיתה א' למדה כיתה ב' ציירה, ולהיפך. לאחר ארבע שנים של לימודים התלמידים נאלצו למצוא בית ספר אחר, כדי להמשיך בלימודיהם.

חג הפסח היה מאד יפה, אך קדמו לו הכנות מפרכות. את הגעלת הכלים עשו במים רותחים בחצר. כל פסח אביה של קלרה השיג "שמירָה מצָה" שנאפתה ביד, על פי חוקי הכשרות. בבית שמרו על כשרות מוקפדת כולל הפרדת השעות בין אכילת חלב לבשר. סדר הפסח היה מאד יפה, ותמיד מלא באורחים – מסורת זו נשמרת עד היום במשפחה. היו קוראים בהגדה של פסח, כשכל אחד קורא פיסקה. האפיקומן הוחבא ע"י אביה, כשהוא עטוף במפית בד, ולרוב הילדים מצאוהו מהר. בחג שבועות היו תולים ענפי אגוז סביב התמונות בבית. הייתה לה ילדות מאד יפה...

קלרה גורשה לאושוויץ עם כל המשפחה, כולל הסבתא. את תלאות חייה בלאגר (Lager) באושוויץ, אך גם את תקוותיה, היא תיארה בשיר שכתבה שם. בענווה רבה, אני מביאה אותו כאן יחד עם התרגום לעברית. איני משוררת, אך מצאתי לנכון לפרסמו כאן, על מנת לתת באמצעותו הצצה קטנה לחיים "שם". השיר, כפי שקלרה דקלמה בעל פה בגיל תשעים:

בטבורו של הגיא הקודח
חיים אנו על קצה הגבול
אין שם איש לו אוכל לשטוח יגוני
מוקפים אנו סביב בגדר החשמלית,
ולא יודעים שירת ציפור
בלילה, כשהירח עולה בשמיים
מחשבותינו כולן סובבות על הבית
מעלינו שמים בוכים ויחד איתם גם אנחנו
ורק דבר אחד נותן לנו נחמה–
כי לא יהיה זה כך עד עולם
כל דבר, בעזרת השם, מגיע לקיצו ותם

A völgy katlan kellős közepében
Élünk a határ szélén
Nincs ott senki kinek bánatomat kiönteném
Körül vagyunk véve villany drótokkal
Mégse tudjuk mi a madar dal
Este szépen ha feljön a hold
Mindenki haza gondol
Fölötünk sir az ég, mi is vele sirunk
Mert minden gondolatunk haza vágyódik
Csak egy ami bátorit – Nem lesz ez mindig igy
Eljön egyszer mindennek vége
A Jó Isten megsegit

קלרה זכתה להשתחרר מאושוויץ, על ידי הצבא הרוסי, בינואר 1945. אחרי השחרור שהתה עם עוד בנות בחווה חקלאית כמאתיים וחמישים קילומטרים מוורשה. חודש ימים אכלו תפוחי אדמה, שלוש פעמים ביום. הרוסים לקחו אותן ללובלין אך הבנות התמלאו בכינמת ונאלצו לברוח משם. בדרך ללא דרך הן הגיעו לצ'כיה, כאשר חלק מהדרך עשו ברגל. לאחר נדודים, הן הגיעו איכשהו לסאטו-מארה. משם קלרה חזרה לעיר הולדתה קאריי. לאחר שהות קצרה בקאריי היא עברה, בעידוד דודה, לגור ב-Ermihályfalva. שם חיה עד עלייתה לארץ.

חודש אחריה חזר מהגירוש מי שהפך בהמשך לבעלה. חתונתם נערכה ב-Szent Miklós כדת משה וישראל. הכיבוד בחתונה כלל דג וקצת עוגה.

לקלרה שני ילדים, חמישה נכדים, שבע עשר נינים ושלושה בני נינים – ניצחונה, על הקמים עלינו לכלותינו.

דובל'ה חי וקיים – מאת אוריאל (ברמן) בר-און

פתחתי את לבי לנושא השואה בגיל די מאוחר. הייתי בן שלושים כאשר ישבתי עם אִמי והקלטתי אותה מספרת את סיפור חייה על רקע השואה. ההקלטה התבצעה בשני מפגשים, בסה"כ ארבע וחצי שעות הקלטה. מאוחר יותר העליתי דבריה על הכתב.

כשאמי הייתה בת שבע עשרה היא הגיעה לאושוויץ (בתאריך 27.05.1944) יחד עם הוריה, עם שרה (Sári) המיועדת להיות גיסתה, ועם אחיה הקטן דב (Laci). בשלב יותר מאוחר הגיעה גם אחותה אליזבט. ההורים נלקחו לתאי הגזים בו ביום, אחיה שהיה מעבר לגדר ושמר על קשר מכתבים איתה, נלקח לתאי הגזים בליל כל נדרי 1944. גיסתה נפטרה מאוחר יותר בברגן בלזן, ואילו אחותה אליזבט נפטרה בבית החולים בלובק גרמניה. עוד לפני הגירוש, שתים מאחיותיה התאבדו לאחר רצח בעליהן. אחות נוספת נרצחה בבודפשט ע"י אנשי "צלב החץ" וגופתה הושלכה לדנובה. אחיה הגדול אַרפִּי גויס לשירות העבודה בצבא ושרד את התלאות.

בתוך כל העצב והיגון שבליבה, כאב לאמי יותר מכל על מותו של אחיה הקטן איתו העבירה את רוב ילדותה. לאורך השנים, היא הזכירה בכל הזדמנות את כאבה זה. יום אחד החלטתי לעשות מעשה על מנת להשיב לאמי את שמחת החיים. החלטתי לסטות מסיפור האירועים המקורי ולספר סיפור אחר. שלד הסיפור כבר ישב במחשבתי, כעת היה עלי רק להלבישו ב"עור וגידים" ולהפיח בו "רוח חיים". במשך שבעה חודשים, ישבתי מידי ערב לאחר העבודה וכתבתי במשך שעות את הספר "דובל'ה חי וקיים". התחלתי את סיפור האירועים כפי שתיארה אותם אמי, אך כעת סיפרתי אותם מפי דובל'ה אחיה. הכול נאמן למציאות עד לעלייתו של דובל'ה למשאית שלקחה אותו אל דרכו האחרונה. משם והלאה סיפרתי את סיפורו כיד הדמיון הטובה עלי עד להגשמת השאיפות הציוניות, שעליהן חונך. נעזרתי רבות במידע מהאינטרנט לגבי מקומות, הצמדת תאריכים עבריים ללועזיים ובקשר לאירועים בישראל ובעולם. על פי תיאוריה הראשוניים של אמי משפחת קליין הייתה משפחה דתית, ועובדה זו באה לידי ביטוי בספר. "החזרת לי את אחי לחיים" אמרה אמי לאחר שקראה את הספר וזה מה שהיה לי חשוב לשמוע.

אמי ניצולת השואה – עדותה של שושנה ברמן – לבית קליין,[24] כפי שנמסרה על ידה לבנה אוריאל (ברמן) בר-און.

במשך שנות ילדותי שמעתי מאמא קטעי חיים מקורותיה בתקופת שלטון הנאצים באירופה. אמא ידעה להשתמש בצורה יפה בסיפור התלאות והצרות אשר עברו עליה, על מנת לעודד אותי כאשר מצאתי את עצמי במשבר כל שהוא. מעטים האנשים אשר עברו את הזוועות האלה ומוכנים לפתוח את סגור ליבם, אצל רובם הדבר חתום לנצח. אמא התגברה על כך לפחות באופן חיצוני, והדבר סייע לי רבות. סיפור דחיפת העגלה בלילה מושלג בשיירת "צעדת המוות" חוזר על עצמו פעמים רבות. סיפור זה יש לעכל לאט, על מנת שיובן היטב ויהפוך לעמוד אש שינחה אותנו לאורך חיינו. מי שיתייאש ויחדל מלדחוף את עגלת חייו, סופו שימצא עצמו מוטל לצדי הדרך חסר רוח חיים. כל זמן שנדחוף את העגלה, היא תשמור שלא נרד מהשביל ובסופו של דבר נגיע למחוז חפצנו.

24 במקור, עדותה של שושנה ברמן לבית קליין משתרעת על עשרות עמודים. מסיבות מובנות, כאן נאלצנו לקצר ולתמצת אותה.

אמא אמרה מניסיונה שלעולם לא תאמר על אדם שהוא נראה מת, רק על פי מראה עיניה, משום שתמיד יתכן כי הלב עדיין פועם בו פנימה. רצון החיים חזק הוא וטבעי, גם בלא שהאדם מודע לכך. אדם חייב לדעת את מקומו, כי אם הוא לא ידע, יהיו אחרים שיזכירו לו זאת במוקדם או במאוחר. אמי הבינה זאת היטב, ומשניתן לה זיק של תקווה ברגע השחרור היא הצליחה להתרומם מאפתיות הגסיסה ולחזור לאיתנה, בסיועם של אלה שעדיין נשאר בהם צלם אנוש.

כפיצוי על אבדן נעוריה ומשפחתה, אמי הפכה את חייה קודש לעזרה לזולת, ולמקום עליה לרגל לכל מי שסבל ממכאוב וחולי, לעידוד מדוכאים ולחינוך ילדים למעשים טובים. לו רק השכלנו להבין שהאנרגיה הרבה התמונה בה איננה אין סופית.

להלן עדותה:

נולדתי בשנת 1927 בטופליץ שבצ'כוסלובקיה במשפחה בת שבעה אחים ואחיות. בגיל חמש החליטו הורי לעבור לגור בטרנסילבניה בעיר קאריי, ושם גדלתי. לאחר סיום בית הספר היסודי הורי לא רצו להכניס אותי לבי"ס תיכון, מכיוון ששם כל התלמידים נדרשו לכתוב גם בשבת. הסכמתי להמתין שנה ולאחר מכן החלטתי שאני רוצה בכל זאת ללמוד בבי"ס תיכון, גם נגד רצון הוריי. למרות התנגדות אבי, נכנסתי ללמוד בליצאום, שם למדנו יחד עם בנים, ולא לבי"ס תיכון רגיל לבנות. השתדלתי, אם היה ניתן, לא לכתוב בשבת, אבל בדרך כלל זה היה בלתי אפשרי. בבית, תמיד אמרתי לאבא שלא כתבתי בשבת.

בתקופת לימודי בתיכון נבחרנו מספר בנות לעבור קורס מזורז לעבודות שירות בבית החולים המקומי. בית החולים עצמו הפך מקום מרכזי לטיפול בחיילים גרמניים (נאציים בפי אמי), שנפצעו בחזית הרוסית. בבית החולים עבדו מספר רופאים יהודים שלא ראו בעין יפה שיהודיות צעירות מטפלות בנאצים, ובמיוחד אחד מהם שהציע לאחותי ולי ללמוד בקורס לאחיות שאמור היה להיפתח באותה העת: "ראשית כל תלמדי מקצוע ותלבשי את מדי בית החולים. זה יראה אחרת מאשר כעת, שבתור יהודייה את נאלצת לעשות בבית החולים את העבודה המלוכלכת. לאבי, שהתנגד לרעיון הצטרפותי לקורס, "יהודייה אינה צריכה להיות אחות ומטפלת", אמרתי: "אבא, אם אני אהיה אחות בשמלה לבנה בין כל האחיות העובדות בבית החולים, כולם יסתכלו עלי בעין אחרת".

חילקתי את זמני בין לימודי בתיכון, לפני הצהריים, ובין הקורס לאחיות, לאחר מכן. את העבודה המעשית עשיתי בבית החולים בשעות הלילה.

לאחר שנתיים סיימתי את הקורס לאחיות לשביעות רצונם של כל הרופאים בבית החולים. כמובן שבמסגרת עבודתי טיפלתי בנאצים כמו שמטפלים בכל חולה אחר בלי שום רגש אחר, אבל תמיד היה בליבי פחד, לרוב הם הושיטו את ידיהם כדי לתפוס את שמלתי, אך תמיד הצלחתי להתחמק. בשל אשפוזם הקצר והתחלופה המהירה ביניהם, כנראה שהם לא הספיקו לדעת שאני יהודייה. כמובן שגם הרופאים היהודים היו תמיד בעקבותינו כדי לוודא שלא יאונה לנו שום רע. סיימתי את הקורס אך את התעודה שלי לא יכולתי לקבל, מכיוון שאז סגרו אותנו בתוך הגטו.

בזמן הגטו לא עזבתי את הבית, משום שהבית שלנו שכן באחד משלושת הרחובות שבהם הקימו את הגטו, ולשם ריכזו את כל יהודי העיר.[25] לשתי אחיותיי הגדולות שהיו נשואות, אחת לרופא והשנייה לעורך דין, נודע שבעליהם נרצחו באוקראינה במסגרת הפלוגות לעבודה בכפייה בצבא ההונגרי. נודע לנו שהתחילו לקחת יהודים אך אף אחד לא ידע לאן. שתי אחיותיי לא ראו טעם להמשיך ולחיות ולא רצו לעזוב את הגטו. לא הבנו אז את כוונותיהן אך בוקר אחד מצאנו אותן מחובקות ומתות אחרי שהרעילו את עצמן. הספקנו לקבור אותן בתוך הגטו. כעבור עשרה ימים העבירו אותנו לגטו בסאטו-מארה. לאחר עזיבת הבית לא שבתי לראותו יותר, אין לי שום רצון לשוב כדי לראותו. עזבנו את הבית בקאריי כאשר השארנו מאחורינו הכול: ספרים בעלי ערך, קריסטלים, פורצלנים, ריהוט, שטיחים, פסנתר וכל מה שהיה בבית נשאר בבית. יצאנו בהרגשה שלא נראה אותם יותר. מדוע? מכיוון שכבר

25 פרט לריכוזם בבית החרושת לנייר הנטוש (העורך)

ראינו מחוץ לבית את האנשים שאני משוכנעת שלאחר עזיבתנו לא חיכו יותר מחמש דקות וכבר פרצו את הבית והוציאו את הכול.[26]

לאחר שהות של שלושה שבועות בגטו בסאטו-מארה הוכנסנו לקרונות משא (של בהמות), כשמונים איש בכול קרון. לאן לוקחים אותנו? לא ידענו. הגענו לאושוויץ, זרקו אותנו מהקרונות ולא נתנו לנו להוציא דבר משם. ראינו מחנות, גדרות תיל, אנשים ללא שערות. ניסיתי לתפוס את היד של אחי לאצי שהיה אז בן ארבע עשרה, אך זרקו אותו ממני. אז אמא רצתה לקחת אותו, תפסו וזרקו אותו גם ממנה. הוא רצה להצטרף אל אבא אך הוא כבר נלקח קדימה. אפילו שלום לא יכולנו להגיד אחד לשני, אפילו נשיקה לא יכולנו לתת. אני רק זוכרת את המילים האחרונות של אמא כשהיא צעקה לארוסת אחי הגדול אַרפִּי: "שרה (Sári) תשמרי עליה (הכוונה עלי), את יודעת כמה שהיא הייתה תמיד חלשה, תהיי תמיד על ידה". שמעתי את קולו של אחי הקטן כשהוא צעק: "זה התפילין שלי וספרי הלימוד שלי". אז מישהו נתן לו מכה עם מקל סבא על גבו והוא נזרק קדימה אל קבוצת ילדים. אמי שראתה שמכים את אחי, רצה אחריו וזכתה גם היא במנת חלקה על ידי אותו האיש שהכה אותה עם אותו המקל פעמיים על גבה. שאלתי את אמא: "האם הוא היה נאצי?" היא השיבה "אני לא רוצה לענות על זה". הוא היה בעצם יהודי פולני וזה השאיר בי רגשות עד היום הזה, אני לא אשכח אותו לעולם.

לאחר מכן עברנו את הסלקציה של מנגלה. אני לא אשכח את הסימון שלו עם האגודל ימינה ושמאלה לעולמים. מנת חלקי הייתה ללכת ימינה. מי שהלך שמאלה לא חזר יותר. גם הארוסה של אחי, שרה, הלכה איתי כאשר הובילו אותנו לאחד מהבלוקים. בבלוק מצאנו בחורות מסלובקיה, ששהו כבר שנים רבות במחנה. הושיבו אותנו על כיסאות וגזרו את השערות שלנו. לי היו שערות ארוכות, נהדרות. לקחו את כל הבגדים שלבשנו וקיבלנו במקומם כל מיני סמרטוטים. אני קיבלתי שמלה קייצית שלא התאימה לי. נשארנו באותו מקום, ירד עלינו הלילה, ואנחנו רעדנו מקור ואוכל ושתיה לא ראינו. הסתכלנו אחת על השנייה ולא הבנו מה נעשה איתנו, מדוע מתנהגים אלינו בצורה כה חייתית. מדוע היה עלינו לעמוד כל הלילה ולא מביאים אותנו למקום כלשהו כדי לישון. אך איש לא העז להגיד מילה. למחרת בבוקר לקחו אותנו ל-C לאגר (Fernichtungs Lager) ואת הקבוצה שלי הכניסו לבלוק 32. האחראית על הבלוק (Blokelteste) נקראה איטו, חיה בין חיות. יהודייה שכל מילה ראשונה ושנייה שלה הייתה, אתם תמותו. היא ידעה את האמת אבל היא לא הייתה צריכה להגיד את זה כך. היא הייתה יכולה לעודד אותנו במספר מילים, שאפשר גם כך לחיות. הינה אני נמצאת שלוש שנים במחנה ואני עוד חיה. הייתה יכולה לדבר אלינו בצורה כזאת ולא כל מילה שנייה – שאתם תמותו. בשביל מה לכם לאכול, אתם תמותו. היינו מעל אלפיים איש בתוך הבלוק. ישבנו על הרצפה. כל פעם שאיטו נכנסה לתוך הבלוק הייתה אומרת לנו: "אתן מרגישות את הריח? אתן יודעות מה יש שם? שם הקרמטוריום, עכשיו שורפים את ההורים שלכן". היינו כמה שבועות בצורה כזאת בישיבה על הרצפה. אני זוכרת את ה-C לאפל. העירו אותנו כשהיה עוד חושך בחוץ ומעמידים אותנו ל-C לאפל, לספור אותנו. בצהריים היו מוציאים אותנו ומעמידים אותנו שעות על גבי שעות. אפשר היה לראות איך הנשים נופלות, מתעלפות כמו עץ שכורתים ונופל; אז היו באים ומרימים אותה, לא בעדינות, "עמדי על הרגליים" צעקו ושפכו עליה כוס מים. הלוואי והיו נותנים לשתות את המים שזרקו בפנים כשמישהי התעלפה במקום להכות אותה שתעמוד על רגליה. אינני יודעת למה היה צריך להיות ה-C לאפל הזה. ערכו אותו רק לשם עינוי ולא לשום מטרה אחרת. לאן יכולנו לברוח?

---

26 העובדות הן שונות במעט אך התוצאות זהות. כמובן שלשושנה לא הייתה דרך לדעת שההונגרים הקפידו לא לאפשר ביזה על ידי ההמון. השלטונות בקאריי ריכזו את רכושם של היהודים בבניין בית הכנסת ודרך פקידי האוצר מכרו את הטובין שהיו בעלי ערך לפקידות או לקצונה הגבוהה ואת יתר הדברים חילקו לנזקקים (העורך).

העבירו אותנו לבלוק 21. גם בבלוק הזה הבלוקלטסטה שלנו הייתה איטו. פה היו לנו כבר "מיטות" כביכול. קראו לזה פריצ'; שלוש שורות, שלוש קומות. מין דרגשים בנויים מלוחות לשניים עשר איש על כל אחד. למטה, באמצע ולמעלה שתים עשרה, סה"כ שלושים ושש על "מיטה" אחת, צפופים. למי שלא היה מקום, ישן על הרצפה.

יום אחד פשטה כמו אש הידיעה שהרגו בת אחת מהעיר שלנו, מקאריי, שלא הייתה בינינו אחת שלא הכירה אותה. משפחתה הייתה בעלת חנות דליקטס וכילדים נהגנו לקנות שם כל מיני ממתקים. בסיום ה-C לאפל הלכנו מספר בנות מקאריי לראות האם אכן אמת הדבר. מצאנו אותה לפני בלוק מספר 5, שוכבת בחוץ מכוסה בשמיכה, ועל גופה היו מאות צליפות של מקל או חבל. הגוף שלה היה מלא פסים בולטים של דם. אמרו שגריזה (המשגיחה הגרמניה) הרגה אותה במכות של "פיצ'ה", שוט של גומי ממולא בעופרת. הדבר גרם לנו לאבד כל תקווה שאי פעם נצא משם בחיים.

על העתיד אינני יודעת אם חשבתי בכלל. כל מחשבותיי הופנו אל איך אוכל להשיג עוד קצת אוכל ולא אמות מרעב. קיבלנו לחם בגודל של לבנה מחולק לשמונה חתיכות ולא ידענו אם לאכול אותו בבת אחד או לא. היו גם כאלה שגנבו לחם, אם שמת מתחת לראש ונרדמת בלילה אז קמת בבוקר והלחם איננו. אם חילקנו אותו לשלושה חלקים שיהיה לנו לכל היום, אז השתדלנו לקחת אותם ביד לכל מקום.

יום אחד, אני ועוד שלוש בנות לקחנו את הסירים בהם עשינו את צרכינו לבית השימוש המרכזי. על פסי הרכבת שעברו במרכז המחנה צעדו שני חיילים במדים נאצים אפורים. שמעתי שמדברים הונגרית ומזכירים את הכפר Csanálos (כפר של שוואבים-גרמנים על יד קאריי). אנו עוברות על ידם עם המיסטקובל לפני האף שלהם ואני אומרת בהונגרית: "בכל זאת עברתי לפניך" ואחד מהם נתן לי מכה עם התיק שהחזיק ביד. אמרתי לו שוב: "בכל זאת אני עברתי לפני האף שלך" כי לא היה לי מה להפסיד. את היקר הפסדתי. יום, יום הזכירו לי שמה שאת רואה שם, האש העולה מהארובות, זו הנשמה של ההורים שלך ואני כבר הבנתי והאמנתי שזה נכון.

תמיד היו אפשרויות להיבחר לעבודה אבל לי לא היה מזל, אינני יודעת למה. בחרו קבוצות של בנות, ולאחר שסימנו אותן על זרוען עם מספרים העבירו אותן לעבודה למקום אחר. מי לעבודה יותר קלה ומי ליותר קשה. משום מה אני לא הגעתי להיות ביניהן. יום אחד חיפשו בחורות שיעבדו בהובלת אבנים. אני ושרה (הארוסה של אחי) רצנו אל נקודת האיסוף ומשם הוציאו אותנו מחוץ למחנה. סחבנו אבנים מפה לשם ומשם לפה ללא שום תכלית. אבל אלוהים היה טוב אלי, ראיתי שאת אותה עבודה מבצעים גם ילדים בני ארבע עשרה עד שש עשרה. פתאום שמעתי צעקה, צועקים את שמי, וראיתי לפני עיניי את אחי הקטן, את לאצי אחי שהכי אהבתי במשפחה. הוא הראה לי שמתחת לבגד הפסים שלו, לבש עוד בגד משלו שהביא מהבית. הוא סיפר שהוא נמצא במחנה הצוענים, מחנה מקביל לזה שלנו, והוא מקבל כוס חלב כל יום וקוביות סוכר. נפגשנו על יד הגדר כאשר רק כביש שהיה עובר בין שני המחנות הפריד בינינו. לאצי זרק לי שתי קוביות סוכר, אולר ועיפרון שנוכל להתכתב. נייר אפשר היה להשיג, בדרך כלל משקי נייר של חומרי בניין.

יום אחד על יד הגדר, ילד שהיה עם אחי זרק לאחותו קוביית סוכר שנפלה בין הגדרות. היא התקרבה אל הגדר וכנראה שנגעה בה והיא התפחמה לפני עיניי. איש לא התקרב, כי מי שהיה מתקרב היה מתפחם בעצמו. אחר כך בא אחד מהפועלים ועם לוח עץ הרחיק אותה משם. לאחר המקרה, ביקשתי מאחי שלא יזרוק לי יותר דבר ושלא יתקרב לגדר. אנחנו הכרנו בחורים שעבדו במחנה שלנו וגרו במחנה של אחי. דרך אחד הבחורים קבלתי תמיד ידיעות ממנו וכתבתי לו מכתבים.

בליל "כל נדרי" בשנת 1944 היה אור ירח מלא. ישבתי מחוץ לבלוק עם קבוצת בנות והשתדלנו להתפלל לאור הירח מתוך המחזור שנתן לנו אחד מהפועלים. לפתע שמעתי צעקות איומות מכוון המחנה של אחי. רצתי לגדר ושמעתי הוכרז עוצר במחנה (Lager Shpere), איסור מלצאת מתוך הבלוקים. יכולתי לראות מרחוק דבר איום ונורא; העמיסו על משאית אנשים תוך כדי צעקות איומות ומתוך ערבוביית הקולות, כאילו שמעתי את קול אחי. המשאית זזה והכל נדם. אמרתי לעצמי: "גוואלד", יש

לי הרגשה שלקחו את אחי. באותו הלילה לא ישנתי. למחרת יום הכיפורים עם הגעת הפועלים שאלתי את אברהם מדוע הוא מתחמק ממני, ואיפה המכתב מאחי? והוא ענה: "איך את מבקשת מכתב מאחיך, היה כותב לך ביום הכיפורים?". "אברם תסתכל לי בעיניים ותגיד לי את האמת האם אחי חי?" בסוף, כאשר לא הצליח יותר להתחמק, הוא גילה לי את האמת. התחלנו שנינו לבכות ומאז אני בוכה עד היום הזה. אז אמרתי לעצמי: עכשיו רק ללכת, בהזדמנות הראשונה לצאת, לצאת ולחפש אפשרות עד שיש עוד קצת כוח בי, ללכת, אולי אפשר לברוח, אולי אפשר להציל את החיים בדרך כלשהי.

לאחר שיום אחד פשטה השמועה שהגיעו למחנה יהודים מפרברי בודפשט, רצתי אל הבלוק שלהם ופגשתי שם את אחותי אליזבט. הבאתי אותה לגור בבלוק שלי ועל ידי כך גרמתי לבלבול גדול בזמן ספירת האנשים. עמדנו יותר מחמש שעות במסדר ורק בנס לא תפסו אותנו, אם היו תופסים אותה בינינו, היו הורגים את שנינו; בלי לשאול שאלה היו הורגים את שנינו.

ארוסת אחי, שרה, שקראתי לה גיסתי, התנדבה בקבוצה של שנים עשרה בנות לעבור למחנה F.K.L כדי לבצע עבודת ניקיון בבלוק הילדים לאחר פינוים של אלה אל דרכם האחרונה. תקוותה הייתה שאולי כך תוכל להשיג לנו יותר מזון, אך בתום עבודתן של הבנות הן הובאו אל המקום ששם המתינו להמתתן. רק בנס הן ניצלו ברגע האחרון ממוות. כאשר אני ואחותי גם כן הצלחנו לעבור למחנה F.K.L ראינו שהבנות איבדו כל צלם אנוש. גופן נראה כמו שחרשו בהם תלמים. הן מרטו את שער ראשן, קרעו את שפתיהן ונראו כאילו שחיית טרף קרעה אותן לגזרים. "אני ניצלתי, אני יצאתי מבין ציפורני המוות", אמרה לי גיסתי.

בתאריך 14 בנובמבר 1944, לאחר שהות של שישה חודשים, העלו אותנו לרכבת ועזבנו את אושוויץ ללא שום תקוות חיים. לקחו אותנו למחנה העבודה היכויילר ושיכנו אותנו בבית חרושת ענק לרעפים, על "מיטות" עץ, בלי כיסוי, בלי אוכל ועם חיילי SS מסביב. היינו הולכות ליער לחתוך ענפי עצים צעירים באורך של כשלושה וחצי עד ארבעה מטרים, קושרים אותם על מסגרת מצולבת עם חוטי ברזל וזה שימש כהסוואה לטנקים. עד שלא התחיל לרדת שלג הקושי בעבודה היה נסבל. לאחר מכן הקור והשלג, שנערם עד לגובה של החזה שלנו, הקשו על שהותנו בתוך היער. למזלנו המלווה שלנו היה חייל זקן מהוורמאכט, אבא טוב, שאנו חייבות להודות לו על התנהגותו האנושית כלפינו. עבדנו קשה, קשה מאד. העייפות התחילה להשפיע עלינו והלכנו ליער באיטיות רבה, ולמלווה לא היה אכפת שאנחנו בקושי עובדות. בהתחלה לא הבנו עד שיום אחד אמר לי בלחש: "הקשיבי, אל תגידי את זה לאף אחד ולא לדבר בקול רם. מה שאתן עובדות אינו נחוץ יותר. המלחמה עוד מעט תיגמר. אתן אולי תישארו בחיים, אני לא. אותי יהרגו מכיוון ששירתי בצבא הגרמני". כמובן שאני לא האמנתי לאף מילה שלו, ואף אחת מאתנו לא האמינה. מהקור ומהמסדרים מתו הרבה מאד אנשים. כל בוקר ראינו שמובילים את המתים בתוך שמיכות.

בתחילת ינואר קבלנו פקודה לעמוד בשורות של חמישיות, כי אנחנו עוזבים את המחנה. נתנו לנו חתיכת סלק בהמות, לאלה שהספיק. למזלי, לי לא הספיק, אבל גיסתי קיבלה חתיכה די גדולה והתחלקה איתי. התחלנו משא רגלי, וחלק מהזמן ממש בריצה. שמענו מרחוק יריות של תותחים. מהבוקר הראשון בינואר עד למחרת בבוקר אנחנו הלכנו ארבעים ושמונה קילומטר ברגל. יום ולילה של הליכה, ודחפנו את העגלות של הגרמנים. מי שנרדם ונפל לצד הדרך נשאר שם מכיוון שירו בו. בכביש אפשר היה לראות גויות פזורות של אנשים שפשוט הוכו עם רובה ונשארו במצב של חצי מת חצי חי, ולאיש לא היה אכפת. אני רק יודעת ששלושתנו, אחותי, גיסתי שרה ואני, שמרנו אחת על השנייה לבל תיפול אחת מאתנו. קרה שנפלנו, אז תמיד השנייה משכה והשלישית החזיקה שתוכל לעצום את העיניים בהליכה בלא שתיפול. אחר כך התחלפנו בתפקידים. למזלנו הינו צריכים להחזיק בעגלה. אלה שהלכו מבלי להחזיק בעגלה, היו בסכנה גדולה יותר כי נרדמו בהליכה. למחרת בבוקר הגענו ל-Breslau (היום Wroclaw בפולין). הובילו אותנו דרך מחנה של גברים ושם אכלתי פעם ראשונה בגרמניה אוכל אנושי, כל אחת קיבלה צלחת של אורז בחלב. המשכנו את דרכנו, הלכנו והלכנו ובכל אורך הדרך מצאנו בשלג אנשים מתים שנפלו באפיסת כוחות. הלכנו 480 קילומטר. ההליכה הייתה

במשך היום ובלילה אחסנו אותנו בתוך אורוות או דירי כבשים, בלי אוכל, בלי שתייה ובלי להתרחץ. בגרוסרוזן העלו אותנו על רכבת משא. הגענו להנובר והרכבת ותחנת הרכבת הותקפו על ידי להק של מטוסים. למזלנו דלתות הקרונות היו פתוחות והנאצים ששמרו עלינו הסתלקו ראשונים, לכן יכולנו לקפוץ מהקרונות ולרוץ למקום מסתור. בשובנו אל הרכבת אותן היהודיות שניצלו את זמן האזעקה ונכנסו לתוך הבתים ולקחו משם דברי אוכל, ולא הספיקו לאכלם או להסתירם, נורו למוות על ידי החיילים הנאצים. לי היה סוכר, אבל אני לא סחבתי אותם ביד, כי מיד אכלתים במקום.

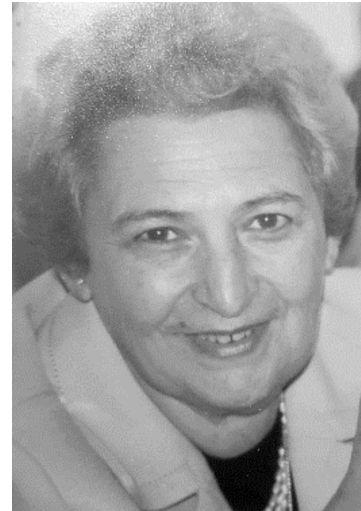
הגענו לברגן-בלזן. הובילו אותנו לבלוקים. מכיוון שבחדרים כבר לא היה מקום, הצפיפות הייתה רבה, קיבלנו מקום בפרוזדור. בשל הצפיפות יכולנו לשבת רק כשהברכיים צמודות אל הבטן. אם רצינו לצאת לבתי שימוש עברנו דרך גופות. אך לא להרבה זמן. נשארנו בחיים פחות ופחות נשים מאשר הינו בהתחלה. כשהוציאו את המתה שלידי, הצטערתי מאד כי היא חיממה אותי ושמשה לי כמשענת. הבעיה הייתה שהכינים עברו ממנה אלי. פשטה השמועה שזורמים מים במקלחת ואפשר להתרחץ. גיסתי שרי חזרה ונעמדה מולי: "יש לך טעות, אין מים, אני לא יודעת מאיפה לקחת שיש מים, ואני כל כך צמאה. אני מרגישה כל כך רע, אני לא אראה את אַרפִּי (אחיה הגדול של אמי) יותר. היא נפלה לאחור ונשארה עם עיניים פקוחות. נשארתי רק עם אחותי אליזבט. ידענו שבמידה ולא נשיג אוכל כולנו נמות. ניסיתי להשיג אוכל כבר לפני כן אבל נתפסתי והוכיתי קשות על ידי נאצי, אך הרעב היה יותר גדול מהפחד לכן יצאתי עם עוד חברה אל מאחורי המטבח ששם קילפו את הסלק לבהמות ממנו הכינו את האוכל. באותו הרגע נשמעה ירייה, הכדור עבר דרך זרועי ונכנס לבטן של החברה שלי. היא נפלה ומתה במקום. איני יודעת איך הצלחתי לזחול חזרה אל הבלוק. נשארתי בבלוק ספק חייה ספק מתה, כבר הייתי אדישה לגמרה, ידעתי שיותר לא נקום, כולנו נמות.

לאחר שהגרמנים נעלמו מהמחנה, למחרת בבוקר נעצר ג'יפ לפני הבלוק, נכנס אנגלי ובגועל רב הסתכל עלינו ואמר: "אתן משוחררות". התחילו לחלק קופסאות עם שעועית ובשר, אני למזלי כבר לא יכולתי לאכול. אוי לאלה שאכלו. הרבה מהם מתו מאכילת יתר וגופם לא עמד בה. אני זוכרת שנכנס לבלוק אנגלי גבוה ושמן. זרק קוביות שוקולד לאלה שעוד נתנו סימני חיים. לא היה לי כוח ללעוס אלא רק ללקק בלשון. אני זחלתי אליו חיבקתי את נעליו ואמרתי בגרמנית: "אני רוצה עוד לחיות, כך אותי מכאן לאיזשהו מקום, תסתכל עלי!". הוא נשא אותי אל הג'יפ, כיסה אותי בשמיכה, ועוד הצלחתי באפיסת כוחות לצעוק לאחותי: "אנחנו עוד נתראה". לאחר סדרה של טיפולים מצבי השתפר במעט. החליטו לשלוח את אחותי להבראה לשבדיה, היא הייתה במצב קשה מאד. לא רציתי לעזוב אותה בשום פנים ואופן, ולאחר הפצרות כלפי האנגלים לקחו אותי לרכבת אל אחותי. בלובק הורידו אותי ואת אחותי מהרכבת ואושפזנו בבית החולים המקומי. בערב שאלו אותנו האם אנחנו מעדיפים לקבל זריקה כדי שנוכל לשון טוב. אני סירבתי אך אחותי שפחדה שלא תוכל לישון הסכימה. בבוקר נודע לי מהאחות שאחותי נרדמה ולא תקום יותר, היא מתה. התחלתי לבכות, לא נשאר לי יותר כוח לשאול לאן מובילים ומה עושים איתה. נשארתי לבד.

לקחו אותנו באנייה לשבדיה ושם לאחר שקיבלתי את הטיפולים הנדרשים, לאט לאט חזרתי לעצמי. בבית חונכתי ברוח הציונות, וגמלה בלבי ההחלטה שאם אבריא לגמרי לא אשאר בשבדיה, לא אחזור לרומניה, או הונגריה, שגורשתי ממנה, אלא רק דרך אחת לפני, זאת המובילה לארץ ישראל. לאחר עוד מספר תלאות שעברתי בניסיוני לעלות על אנייה כדי להגיע לארץ, הגעתי בתאריך 16 בנובמבר 1947 עם עוד מאה שמונים איש, על סיפונה של "אניית" דייגים טורקית קטנה, שמטוסי סיור ומשחתות בריטיות שנעו באזור לא זיהו אותה כספינת מעפילים, לחופי נהריה. נפלתי על הברכיים ונישקתי את האדמה, לקחתי חופן חול, נישקתי ושוב נשכבתי ונישקתי, אמרתי את ברכת "שהחיינו". רצתי עם כולם קדימה, ובבית החולים הישן בנהריה חילקו לנו חלב ושוקולד.

לשושנה המונה השנה (תשע"ח / 2018) תשעים ואחת שנים להולדתה, נולדו שני בנים, שמונה נכדים ושלושה עשר נינים.

עדותה של Roth Edith לבית Ungar[27]

אימי, אדית רוט, נולדה למשפחת אונגר שבקאריי, בתאריך 10 בנובמבר 1921.

משפחתה הקרובה: אמה –Juliska, אביה – Ferenc, והאחים– Joska (Jaszi), Anus , ו-Imre (Arinka).

חברי המשפחה התפללו בבית הכנסת של קהילת הסטטוס-קוו. בית דתי אורתודוקסי, אם המשפחה, Juliska, חבשה פאה. על אף שהמשפחה לא השתייכה לקהילתו של הרב יואל טייטלבוים, כשבני דודיה של האם פנו אל הרב בשאלה האם יוכלו לגור ולאכול בבית משפחת אונגר, הרב אישר את כשרות הבית. אביה של אדית, Ferenc, נקרא לעיתים קרובות לרב יואל (יייליש) לשמש בורר בדין תורה במקרים הרבים של סכסוכים שנתגלעו בין חברי הקהילה.

> אבא Ferenc עבד בחברת האניות לוידס, השלוחה הגרמנית, הוא יכל לקבל דרכון גרמני לעצמו ולכל המשפחה, אלא שהוא היה הונגרי נאמן, נלחם במלחמת העולם הראשונה בצבא ההונגרי וגם נפל בשבי בקרואטיה. כשנכנסו ההונגרים בחודש ספטמבר 1940 לקאריי, בדומה ליהודים רבים שאהדו אותם, אמר: "אלה אינם ההונגרים שציפיתי להם"

אמי למדה ארבע שנים בביה"ס היהודי היסודי בקאריי, ובסיומו למדה הנהלת חשבונות באופן פרטי. בנוסף למדה לסרוג, וכך עזרה בפרנסת המשפחה.

כפי שמעידים המסמכים מ-ITS (International Tracing Services – המסונף לצלב האדום הבינלאומי) מתאריך 19.7.2012, כל המשפחה נכלאה בגטו קאריי ב-3 במאי 1944. מכאן הוסעו לגטו סאטו-מארה (Satu-Mare) ברכבת. המשפחה שהתה בגטו עד שיצא הטרנספורט השני מהעיר בתאריך ב' בסיון , יום ד', 21 במאי, 1944. האם Juliska – בת ארבעים ושתים, האבא Ferenc – בן חמישים ואחת, אימי Edith – בת עשרים ושלוש, אחותה Anus – בת שמונה עשרה, אחיה Jóska –בן שבע עשרה והאח הקטן Árika – בן השמונה, שישב ברכבת עצוב. לשאלה: מדוע הוא עצוב? ענה המלאך הקטן: "איך לא אהיה עצוב, כשלוקחים אותנו, ואנחנו אין לנו אפילו מושג לאן".

ברדתם ליד הרמפה באושוויץ, האירועים היו מהירים וברוטליים ביותר. הם עברו סלקציה של מנגלה, שבסופה אימי Edith נשארה לבד עם אחותה. הן הובלו לבלוק B, וכאן נקטעו החיים, כפי שהכירו אותם מיליוני יהודים באירופה. כפי שידוע היום על הטרנספורט מהונגריה מאותו תאריך, האנשים שהיו בו הובלו מיד לתאי הגזים, מבלי לעבור את הרישום המדוקדק של הגרמנים.

באחד הרגעים האפלים – במסדרים של הבוקר, אחות אימי Annus, הוצאה מהשורה. אמא, נשארה עם בגדיה ועם המבט שילווה אותה, כפי שאמרה לי, "עד הקבר". בכל חיפושיי בארכיונים לאורך השנים, לא מצאתי ולו בדל מידע בנוגע לגורלה. ניתן רק לשער...

החיים בבלוק B באושוויץ צוירו לי בתור פרשה עגומה, על ידי אוסף הבנות, חברותיה המופלאות של אמא. במיוחד אחת זוהרת מכולן, הרי היא Weinberger Sári. אביה של Sári היה הסנדק של Árika, וחברות המשפחה נמשכת עד עצם היום הזה, דרך כל הדורות. לימים, כשקיבלתי את המסמכים המעידים על התלאות שעברו במחנות, מעל שמה של אמא Ungar Edith, התנוססו שמותיהן של Weinberger Sári ואחותה Weinberger Erzsébet. לאורך כל הזמן מתאריך 3.5.44

27 מובאת ע"י בתה מירי אגי רוט.

ועד השחרור באוגוסט 1945, הבנות האלה היו יחד ועמם עוד שש בנות... מכאן, הגיעה לי ההברקה של שמונה המוסקטריות!

באושוויץ, הבנות עבדו במשהו לא מוגדר, לא ממש ידוע לי במה. כל בוקר היה מסדר והלכו לעבודה אך הן לא דיברו על זה הרבה, ולא בכלל. עובדה שבתשאול שלי את אסתר פינקלשטיין, בתה של Sári-néni לא העליתי שום דבר קונקרטי קרוב. לכן אני מניחה שמדובר על סוג של עבודת דחק בסביבת המחנה. מה שכן, כבר כאן התגלתה רוח החברות. כשאחת החברות הקרובות מהבית, Rozman Hájcsu מצאה לנכון לגנוב, מרוב רעב, את הכריך של ה-Aufseherin (המשגיחה) הסלובקית – הן היו אכזריות במיוחד, והיו אומרות לאסירות "כשאתן רקדתן בנשפים, אנחנו כבר היינו כאן באושוויץ" – הודות לעזרת הבנות המקרה עבר בשלום. כיצד זה עבר בשלום – עד היום לא התברר לי. אמא מצאה לנכון לגנוב מהן דווקא שני זוגות תחתונים.

אמא הייתה רזה מאד ולא סבלה מרעב. יום אחד היה בבלוק מסדר סידור "מיטות" (דרגשים עלובים יותר קרוב למציאות), כשהובטח לבעלת המיטה היפה ביותר פרס של שתי עגבניות. אמא, שהדרגש שלה היה למעלה, והיא סבלה שם מסחרחורות, הייתה גאה מאד במעשה ידיה. רק שהמפקד החטיף לה סטירה... (או שתיים), מה שהיה לה להגיד הוא "ואני בכלל לא סובלת עגבניות!!!" ואכן, היא אף פעם לא אכלה עגבניות...

הן לא נשארו הרבה זמן באושוויץ, כי בתאריך 29.6.1944 הן כבר נכנסו למחנה השמדה Stutthof, הידוע לשמצה. (אומנם הסתבר לי תוך כדי כתיבה, שכאן בארץ לא ממש ידוע הרבה על המחנה הזה). אימי אסירה מס' 39049, כפי שמעיד טופס הקבלה שלה החתום על ידה, רשומה כבעלת מקצוע – גננת (הכוונה לגינון פרחים וצמחים – שהיא אהבה כל חייה). לשאלתי מאיפה המקצוע הזה צץ לה, ענתה, שידעה כי על מנת להישאר בחיים צריך שיהיה לך מקצוע. אז אימי המבריקה בחרה משהו שהיא באמת אהבה! לימים, הבית שלנו היה תמיד מלא בפרחים ועציצי צמחים. מצורף כאן טופס הכניסה למחנה... וכן טופס בחתימת ידה!

Konzentrationslager Art der Haft: Gef. Nr.: 39049

Name und Vorname: Ungár Edith

geb.: 10. 11. 21 zu: Nagy-Károly Ungarn

Wohnort:

Beruf: Gärtnerei Rel.:

Staatsangehörigkeit: Jüdin ungarische Stand: ledig

Name der Eltern: Ferencz + Julianna geb. Illés Rasse:

Wohnort: K. L. Auschwitz

Name der Ehefrau: Rasse:

Wohnort:

Kinder: Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern:

Vorbildung: Volksschule

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.

v. g. u.

Der Lagerkommandant

Ungár Edith

לפי בירוריי אודות מיקום מחנה זה, מסתבר שהוא שכן הרחק בצפון ליד עיר הנמל החופשית Gdansk. מעט מאד נשים שרדו ממחנה זה, ואם כן, רק הודות לעובדה שמפקד המחנה שידע כי המלחמה אבודה, החליט לדאוג לעצמו ל"חוות דעת חיוביות" לכשיבואו "המשחררים". על כן, היה עסוק בלבדוק האם האסירות התרחצו ולא פספסו, חלילה, את המרפקים ומאחורי האוזניים, ולשם כך נעזר בשרביט המנצחים שלו. בנוסף, דאג שבבלוק יהיה שולחן מכוסה מפה ועליו אגרטל עם פרחים. שהותן של שמונת המוסקטריות במחנה זה לא ארכה זמן רב. הן הועברו מכאן ב-15.7.1944 ל-Camp Stutthof / Commando Bromberg-Brahnau. כאן הבנות כבר עבדו עבודה קשה ביותר ומסוכנת ביותר. בבית החרושת N.G.L הן עבדו בבונקר בהעמסה ובשינוע של קרוניות עם חומר נפץ דינמיט. לימים, הרבה שנים אחרי אירועים אלה בשטוטהוף, אמא קיבלה מכתב ממפעל הדינמיט N.G.L בו אישרו את היותה עובדת כפיה במפעליה. היום, בחיפוש באינטרנט בנושא מפעל הדינמיט, מופיע: שהמפעל אינו קיים יותר, ולא נעשו על ידו כל טרנסאקציות כספיות לאחרונה.

במסמך המסכם את קורותיהן של אמא וחברותיה, כתוב "אסירים/אסירות של מחנה ריכוז שטוטהוף/קומנדו ברומברג-בראנאו, הצטרכו לעזוב את המחנה ב23/25 בינואר 1945 לכיווןMoritzfeld ". (הערה של ITS) במעט המידע שנמצא על מחנה זה, מסתבר שהגרמנים פינו אותו, כי הרוסים היו כבר קרובים. במקום להעלות את הנשים על אוניות שיצאו ללב הים הבלטי ולהטביען (כפי שעשו לאסירים אחרים), או לשרוף אותן בקרמטוריום (כפי שעשו לרוב האסירים) הם החליטו הפעם לשלחן בצעדת מוות "קטנה". איזה כוח היה דרוש, מצד אותן נשים מופלאות, כדי לעבור את הצעדה הזו, אחרי העבודה הקשה שעשו במחנה. כל מי שכשל או נפל בדרך גורלו היה אחד – כדור בעורף! בשלב כלשהו הרוסים השיגו את השיירה ושחררו את כל האסירים. מכאן, נלקחו אותן נשים מופלאות לצ'רנוביץ שבבוקובינה, הגובלת עם צפון רומניה, שם שהו עד מאי 1945. לפי עדותה של אמא בדפי העד מתאריך 27.2.05 הן נלקחו ע"י הרוסים ל-Slutsk ומשם היא חזרה לרומניה. הרכבת שנסעו בה הבנות הגיעה לקאריי בתאריך 2.8.1945.

אימי, שידעה ששרדה יחידה מכל משפחתה, לא רצתה לרדת מהרכבת. כאן קרה נס! כל יום באו לרכבת הבחורים היהודים שכבר שבו הביתה, כדי לראות מי עוד חזר מהתופת. באותו יום (2.8.1945) נכח במקום אלכס יורוביץ, שעליו קראתם לעיל, הוא ראה את אימא, ומבלי לשאול שאלות הניף אותה בזרועו והוריד אותה מהרכבת, כך הציל את אימי ואפשר לי להיוולד.[28] לשמחתי, אמא סיפרה לי על הצלתה, שמבחינתי היא נס, וכך יכולתי להודות בחום למר יורוביץ' במפגש של הדור השני לניצולי השואה, ילידי העיר קאריי. התרגשתי לשמוע את סיפורו המוקלט, לקראת כתיבת קורות יהודי עיר הולדתי, קאריי.

הנשים המופלאות שעשו את הבלתי יאומן, מאז קריעתן ממשפחותיהן ועד הצעד האחרון לחזרתן לעיר קאריי, הן:

Ungar Edith, Weinberger Sári, Weinberger Erzsébet, Rozman Hájcsu, Blum Irén (Breindi), Jonás Manci Kremerné, Farkas Rózsi Jonásné, Steiner Klára.

עם שובה של אימא לקאריי, היא שאפה לנהל חיים משפחתיים וחברתיים רגילים ושלווים. שם הכירה את מי שהפך בעלה, אבי Roth Miklos יליד Zsibó. הוא גויס לפלוגות העבודה בשנת 1941 והגיע עד ברך הדון באוקראינה, היכן שהתחולל הקרב הגדול באזור וורונז', אך הצליח לחזור הביתה בשנת 1943. בשישה במאי 1944 נכלא בגטו Simleul Silvaniei והועבר לאושוויץ.

28 הערת העורך: מן הראיון עם אלכס יורוביץ הבנתי, מבין השורות, שהוא הציל את אמה של מירי רוט מהרכבת שהייתה בדרכה לרוסיה. כידוע, לא מעט מהשבים מהגירוש אל ביתם, נלכדו בדרך באקראי על ידי הרוסים, והובלו לסיביר לעבודות פרך שארכו מספר שנים, ולא כולם שרדו בתנאים הגרועים ובכפור הסיבירי.

בשמונה ביוני הועבר למחנה הריכוז Gross Rosen כאסיר מס' 44644. בשלושה במרץ 1945 הועבר למחנה ריכוז Mauthausen/Commando Ebensee כאסיר מס' 137137, שם שוחרר על ידי הצבא האמריקאי בתאריך שישה במאי 1945. ממשפחתו, איש מלבדו לא שרד את השואה. התיעוד המדויק הונפק ע"י ITS – International Tracing Services. בראשון במאי 1946 נערכה חופתם של אונגר אדית ורוט מיקלוש, כדת משה וישראל, בעיר Torda. אני נולדתי בשני בינואר 1948 בעיר קאריי.

פרט לויינברגר שארי, אימי קשרה יחסי חברות הדוקים גם עם Deutsch Kató, אשתו של Deutsch Ernő המוזכר לעיל, ואמה של חברתנו היקרה Agi Rachel Shimor, לבית Deutsch. Kató néni עצמה עברה תלאות דומות במחנות הריכוז באוסטריה.

לפני שלוש שנים, בל"ג בעומר תשע"ה, נפטרה אימי Ungar Edith ונאספה אל עמה בשיבה טובה בת תשעים ושלוש וחצי. עשרה ימים לאחר מכן הצטרפה אליה Weinberger Sári, אחותה למשא החיים, גם היא בשיבה טובה. באותה שנה בחודש אוגוסט, נפטרה גם Deutsch Kató בשיבה טובה, ושלושתן היו לשלוש מלאכיות השומרות עלינו מלמעלה שימי החשכה לא יחזרו עוד לעולם.

יהי זכרן ברוך לעולמי עולמים

אימי מרגרטה – מרגיט (נחמה) צוטרין[29]

אימי נולדה בתאריך 19 במאי 1912 בכפר ברווני (Berveni) שהשתייך מנהלתית לקאריי. בכפר זה הייתה לפני השואה קהילה יהודית קטנה, רובה בני משפחה מורחבת אחת. היא נולדה להוריה שרה – סרנה (לבית גרינפלד) ז״ל, ושנדור – אלכסנדר ישעיהו (שייע) צוטרין הי״ד שנרצח בשואה. אימי הייתה האחות הרביעית במשפחתה. היו לה שתי אחיות גדולות ממנה: אלה חיה – אסתר הי״ד שנרצחה בשואה יחד עם שתי בנותיה אליז ולילי (בייביקה) הי״ד, ורווליה –רוזי׳ שושנה ז״ל שנפטרה בארץ. היו לה גם שלושה אחים, הבכור ארנסט – ארנו זאב ז״ל, השני הרמוש – הרמן ז״ל ופרי – רפאל הי״ד שנרצח בשואה.

אימי התייתמה מאמה שרה ז״ל, בהיותה בת שנתיים. היו אלה ימי מלחמת העולם הראשונה ובאותו זמן אביה שנדור שירת בצבא האוסטרי־הונגרי של הקיסר פרנץ יוזף. משביקש אביו מוזש – משה צוטרין ז״ל, סבה של אימי, לשחררו מן הצבא בשל פטירת אשתו, והצורך לטפל בחמשת ילדיו היתומים, ניתנה הוראה לשחררו מייד. עם זאת לקח זמן רב עד שהצליחו לאתרו, בשל פציעתו הקשה בחזהו, והעובדה שבאותה עת היה מאושפז בבית חולים שדה.

לאחר פטירת האם שרה הילדים גודלו על ידי בני משפחה שונים. אימי גודלה ע״י סבה – מוזש (משה) צוטרין ז״ל וסבתה (החורגת) רוזה צוטרין (לבית צייזלר) ז״ל בכפר ברווני.

בזמן כיבושה למעשה של הונגריה בתאריך 19 במרץ 1944 על ידי גרמניה הנאצית, אימי שהתה בבודפשט. אביה התקשר אליה וביקש שתשוב מיד הביתה. אולם, כשעלתה לרכבת בדרכה הביתה, הורדה ממנה ע״י אנשי ״צלב החץ״ ההונגרים, משתפי הפעולה עם הנאצים, ונאסרה למשך ששה שבועות בבית הסוהר שבקישטרצה (Kistarcsa) ליד בודפשט, עד אשר אורגן הטרנספורט הראשון של היהודים מבודפשט לאושוויץ. מאז לא ראתה עוד את מרבית בני משפחתה שנרצחו בשואה.

במהלך שהייתה בבית הסוהר בקישטרצה פגשה אימי יהודים רבים שנתפסו ברחוב בדרכם לעבודה וממנה, והזכירה סיפור של ילדה כבת שתים עשרה, שאביה החייט שלח אותה ללקוחה עם המעיל שתפר עבורה. הילדה נתפסה בדרכה ללקוחה כשבידיה המעיל, הושמה בבית הסוהר שבו שהתה אימי ונלקחה לאושוויץ בטרנספורט הראשון שיצא מבודפשט, ולא זכתה עוד לראות את בני משפחתה.

בהגיעה לאושוויץ, פגשה אימי ההלומה נשים ששהו במשך שנים במחנה ההשמדה, בין השאר יהודיות מצ׳כוסלובקיה, שסיננו לעבר המצטרפות החדשות דברי שנאה וקינאה על שגורלן שפר עליהן במשך שנים שרק עתה הגיעו למחנות. בנוסף אותן נשים שקיבלו את פניהם אמרו להן משפטים כגון: ״לא יעזור לכן כלום, מובילים אתכן ישר לתאי הגזים, אז לפחות תנסו להתנגד ואל תלכו כמו צאן לטבח״. באושוויץ – בירקנאו עבדה אימי ליד תאי הגזים ב״קנדה״, ועסקה במיון החפצים של היהודים שהובלו לתאי הגזים, וכן בשזירת פתילים לפצצות שיוצרו מבגדים בלויים של היהודים. היא סיפרה שקבוצה זו זכתה למעין ״יחס מועדף״ – לא גילחו את שערות ראשן רק קיצרו אותו, ומידי בוקר כשהן חבושות מטפחות ראש לבנות הן הוצעדו בחמישיות בדרכן לעבודה. באחת הפעמים, זוהתה אימי ע״י נשים מכפרה ששהו ב״לאגר" של החולים, אשר הוציאו לכבודה בזרועותיהן את אחייניתה בת השתיים עשרה, את אליז, בתה של אחותה אלה (שנלקחה הישר לתאי הגזים יחד עם בתה הקטנה - לילי בת השש). אליז כבר לא הייתה מסוגלת לעמוד על רגליה כתוצאה מזיהום ברגלה אשר נגרם מנעל לא מתאימה שפצעה אותה, וכשראתה את אימי בכתה וזעקה לעברה: ״דודה מרגיט, קחי אותי אתך, אל תשאירי אותי כאן לבד״, אולם, כמובן שלא היה בידה להושיעה ואימי הוכתה קשות ע״י הגרמני המלווה בשל

29 נכתב על ידי בתה, אסתר סלמוביץ (פרקש).

חילופי הדברים עם הילדה. באותו לילה התגלתה לאימי בחלומה אחותה אלה – כשהיא מחבקת בצורה נואשת את בתה, את אליז ואומרת: "לעולם לא אעזוב אותך יותר". למחרת בחלפה על פני ה"לאגר של החולים", התבשרה אימי על ידי אותן הנשים שאחייניתה, אליז, הוצאה בסלקציה ונלקחה לתאי הגזים.

אימי חשה צורך נפשי לספר לנו מדי יום סיפורי זוועה מקורותיה במחנות ההשמדה כשבין השאר, זכור לי במיוחד הספור הבא: לא אחת, בעודן ממיינות חפצים, שמעו בכי חרישי אחרון של תינוק אשר הושם לרגע על בגדי אמו, ונחנק כשמעליו נערמו בגדי האימהות שהובלו לתאי הגזים.

אימי עצמה, בעקבות אחת הסלקציות, הייתה בין אלה שהובלו לתאי הגזים אך בשל תקלה בהזרמת הגז, הצליחה יחד עם נשים נוספות לפרוץ את הדלת ולהתערבב בין אלה שיצאו מן המקלחות שממול, כשלצורך הרטבת שערותיהן להטעיית הגרמנים, מרחו שתן על ראשן.

אימי שהתה במחנות ההשמדה אושוויץ וברגן־בלזן (יתכן שהיו עוד). במהלך שהייתה במחנות ההשמדה היא הוכתה, לא אחת, מכות נמרצות ע"י גרמנים/גרמניות והקאפו של הצריף שכונתה ה"בלוק אלטסטה". באחת הפעמים הוכתה קשות בעינה הימנית וכתוצאה מכך איבדה את ראייתה בעין זו לצמיתות.

כתוצאה מן הרעב וממצבה הגופני הירוד איבדה אימי דרסטית ממשקלה, ונראתה כמו שלד מהלך. בנוסף היא איבדה את מרבית שיניה, המחזור החודשי נעלם ושיער ראשה הלבין. ערב כניסת בנות הברית למחנה ברגן־בלזן, לאחר בריחת הגרמנים, שקלה אימי כעשרים ושמונה ק"ג. מאחר שלא הייתה מסוגלת ללכת על רגליה היא זחלה על הרצפה כשהיא חולה בטיפוס וקודחת מחום עד שלא הייתה מסוגלת להכניס מזון לפיה. בדיעבד ניתן לומר שזה הציל את חייה ברגע האחרון, כיון שנשים רבות שפרצו למחסני הגרמנים והתנפלו על המזון, אחרי תקופה כה ארוכה של רעב, נפחו את נשמתן עד הבוקר.

אימי סיפרה שזכור לה שכשנכנסו בנות הברית לברגן־בלזן, אישה גרמניה גדולת ממדים אספה אותה בזרועותיה והביאה אותה לתחנת איסוף החולים. בנות הברית אילצו בכוח את הגרמנים שנותרו מאחור לשאת את האלונקות של הניצולים לאוטובוסים ואמבולנסים שהסיעו אותם למקומות שונים לשם החלמה.

אימי נלקחה ע"י בנות הברית לאורליצהן שבשבדיה, שם אושפזה בבית חולים למשך כששה חודשים, כשהיא מוזנת באמצעים מלאכותיים.

עם שחרורה מביה"ח, שוכנה אימי עם ניצולות אחרות במעין הוסטל. הניצולות הועסקו בשכר בעבודות קלות במפעל טקסטיל שהיה בבעלותו של יהודי שבדי.

לאחר שהייה של שנתיים בשבדיה, חזרה אימי לטרנסילבניה, שהוחזרה בינתיים לריבונות הממשלה הרומנית. היא שהתה אצל אחותה רוזי בעיר ארד, וכשגילתה את גודל האסון שפקד את משפחתה, שמרביתה נספתה בשואה, לא הפסיקה לבכות משך חודשים רבים.

בשנת 1947 אחותה רוזי הכירה לה את אבי משה והם נישאו, כשאבי היה בן שלושים ושבע ואימא הייתה בת שלושים וחמש. בתאריך 8 באפריל 1948 נולדה בתם הבכורה אסתר – קטי (קטלין) אקטרינה – גיטל – בלימה – חיה פרקש (שנקראה על שמות קרובות משפחה שנרצחו), ושמותיה הרישמיים היו קטי – אקטרינה ע"ש בתו של אבא מנישואיו הקודמים, ואסתר ע"ש אחותה של אמא אלה – אסתר שנרצחו בשואה.

באוקטובר 1950 עלתה המשפחה ארצה באונייה "טרנסילבניה".

סיפורה של תמונה מאת רוזליה לובל לבית יונאש

כבר ציינו לעיל שאומרים שתמונה אחת שווה אלף מילים. את התמונה ואת הסיפור המרתק מאת רוז'י נֶינִי, קיבלנו באדיבות בתה, חברתנו חנה זלצמן (לובל):

במהלך שנת 2014 כמדי יום שישי הגיע אלי העיתון ההונגרי "אוי-קלט" היה זה בשבוע שלפני יום השואה (כ"ז בניסן). תוך כדי קריאה בנושא השואה עיניי קלטו תמונה של רכבת שהגיעה למחנה אושוויץ ולפתע אני רואה את אמי, אילונקה (תמר לאה) ז"ל יחד עם ילדיה פרדי ומיקלוש עומדת בשורה עם עוד נשים. וניתן גם לראות שהיא בהריון. בהסתכלות נוספת אני מגלה את עצמי אז נערה בת ארבע עשרה עומדת בתוך קבוצת הנשים.

צמרמורת וכאב חד עברו עלי באותם רגעים פשוט נאלמתי דום ולא ידעתי מה קורה איתי. תמונות קשות עברו בראשי על אותם רגעים. אמי ז"ל העבירה אלי את אחי הקטן ולחשה לי "אמרי שזה בנך", אכן איש ה-ס.ס. ראה את הילד בזרועותיי ונשאלתי מי זה? עניתי זה ילדי!

אך איש ה-S..S אמר לי את בעצמך עוד ילדה ומשך את אחי מזרועותיי וזרקו לעבר הנשים. אמי שהייתה קרובה אליו לקחה אותו בידה וכך החלו הנשים לצעוד לעבר יעד לא ידוע. כיום אני יודעת שהיה זה מצעד המוות שלהן לתאי הגזים.

כעבור דקות ראיתי את אבי, יצחק (איגנץ) יונאש ז"ל צועד לאותו כיוון עם גברים נוספים. ניסיתי לרוץ לקראתו ושוב נעצרתי ע"י איש ה-S.S, כך נשארתי בחיים. הסיפור פורסם גם ב"יד ושם" ובראיון בטלוויזיה לקראת יום השואה. כל שנה מחדש תמונה זו עולה בזיכרוני .

יהי זכרם של כל הנספים ברוך ויקום ה' דמם.

לרוז'י נֶינִי שלוש בנות, עשרה נכדים, שלושים ושמונה נינים, בת נינה אחת ועוד שני בני נינים העתידים להיוולד לקראת חגי תשרי תשע"ט. ניצחונה על אלו שקמו כדי להשמידנו.

פרק ז: השיבה הביתה

פרק זה נכתב רובו, בהשמטות ושינויים קלים, בהתאם לתוכנה של הגרסה ההונגרית אותה מצאנו בעיזבונו של לסלו טבק (ראה פרק המבוא). הוספנו רק מספר קטעים שמצאנו בכתבי עת שונים שראו אור בתקופה הנדונה.

בחמש עשרה לחודש אוקטובר 1944 שליט הונגריה, מיקלוש הורטי, פנה בנאום אל העם ההונגרי והודיע, ש"את המלחמה הזאת גרמניה הפסידה". בהודעתו הפר הורטי את בריתו עם גרמניה הנאצית והציע למעצמות הברית את הפסקת הלחימה המידית והחד צדדית מצד הונגריה. מספר שעות לאחר נאומו של הורטי, הגרמנים העבירו את השלטון לידיו של פרנץ סאלשי (Szálasi Ferenc) מנהיג מפלגת "צלב החץ" הפשיסטית. הונגריה המשיכה ללחום את המלחמה האבודה.

באותו יום, היחידות הממונעות הגרמניות וההונגריות נסוגו בהמולה רבה מהעיר קאריי, מפני יחידות הצבא הסובייטי והרומני, אל אחד הכפרים בסביבה. למחרת היום, ברחו גם אנשי המשטרה והשאירו את העיר ללא גוף שיכול היה לכפות חוק וסדר. כבר באותו לילה ארעו מספר התפרצויות וגניבות. להלן הנכתב בעיתון *Szatmármegyei Közlöny* – העיתון שינה את נימתו לחלוטין לעומת העבר:

> האספסוף הסתער על שני בתי הכנסת, במקומות שאוכסנו בהם רכושם של היהודים (אלה שגורשו למחנות) ומאחר שלא היה בנמצא שום כוח חוקי שיתנגד, הכול נשבר ונשדד על ידי חלאת האדם. בדרך הזו הגיעו חפצי היהודים, שסודרו ומוינו לפי סדר מופתי, לטרפם של להקת כלבים.

ביום ראשון בלילה החל קרב הארטילריה בין הגרמנים והונגרים מצפון ובין הסובייטים-רומנים שהפגיזו מדרום העיר. במהלך הקרב, אחד מהפגזים שנפלו בתוך העיר פגע חמורות בבית הכנסת האורתודוקסי.

יחידת הסיור הרומנית הראשונה נכנסה לקאריי המשוחררת בעשרים ושתים באוקטובר.

היהודים הראשונים, ניצולי הפורענויות, ששבו אל העיר היו מקרב פלוגות עבודות הכפייה. לרובם נודע רק אז שאין להם יותר משפחה בחיים.

צעד ראשון להתארגנות מחדש היה ייסודה של המועצה היהודית (Zsidó Tanács), שמקום מושבה היה בדירתו של רופא השיניים, דר' קאופמן. המועצה פרסמה ב 30 בנובמבר צו, בחתימתם של המושל הצבאי הרוסי וראש העיר החדש, בו צוו כל אלה שהיה ברשותם רכוש יהודי לדווח עליו מיד. תאריך אחרון להחזרת הרכוש נקבע ל 12 בדצמבר. תוכן הצו כלל אזהרה לנקיטת צעדים חמורים נגד אלה שלא יודו בהימצאות רכוש יהודי ברשותם. בתשיעי בדצמבר, על אף שנשארו רק שלושה ימים עד לתאריך סיום החזרת הרכוש, רק מעטים נענו לצו והתייצבו. בתגובה לנכתב בעיתון *Szatmármegyei Közlöny* על שוד רכוש היהודים מבתי הכנסת על ידי האספסוף, כתב אחד מהקוראים:

> את חפצי היהודים מבתי הכנסת שדד לא רק האספסוף, אלא ראשית, הרבה קודם לעזיבת השלטונות ההונגרים, הם נמכרו ברובם הגדול על ידי פקידי האוצר תמורת כסף במזומן (היה טוב לדעת לאן הכסף הזה הלך). החפצים הטובים הגיעו רק אל בעלי הפרוטקציות של המשטר החולה דאז, חיילי כוחות הצבא הנסוגים, שוטרים ועוד. כאשר האספסוף פרץ למחסנים בבתי הכנסת, הוא מצא רק סמרטוטים וחפצים ללא כל ערך, ואותם שדד.

העיתון מציין, שכדי להעמיד את הדברים על דיוקם ולמען האמת ההיסטורית, הוא ראה לנכון לפרסם את המכתב דלעיל כדי לסתור את דבריהם של אלה הטוענים שהשלטונות ההונגריים "התנהגו באופן קורקטי" ועל כל מעשי העוולה יש להאשים רק את הגרמנים.

מתוך קרוב לשלושת אלפי החברים בקהילה היהודית בקאריי שבו, שבורי לב ומרי נפש, כשלוש מאות ניצולים. עם הזמן הצטרפו אליהם מספר יהודים ילידי מקומות אחרים. בתום ימי האבל והיגון התעוררה השאלה הקיומית: כיצד ממשיכים הלאה? רובם החליטו לחזור לצורת החיים היהודית-מסורתית שרווחה לפני הגירוש למחנות. לאור החלטתם הם יסדו מחדש את מוסדות הקהילה, הכינו וסידרו מחדש את אחד מבתי הכנסת, ודאגו לארגן את יתר התנאים הנחוצים כדי לקיים חיים יהודים מסורתיים. אותר גם מועמד לרב הקהילה בדמותו של יוסף ישעיהו (שייע) גרוס, חתנו של הרב המפורסם מקושיצה, שאול בראך (שכיהן גם בקאריי בין השנים 1919-1925, כרב של הקהילה האורתודוקסית, ראה לעיל). הרב גרוס הודה בענווה שאינו מתיימר לשים את עצמו בשורה אחת עם הרבנים המפורסמים שכיהנו בקאריי בעבר, לכן לא ראה את עצמו כבעל זכות לכהן בקהילה בעלת העבר המפואר. עם זאת, בעקבות הנסיבות החריגות, הוא הציע את שירותיו הצנועים. הניצולים בתורם, הסכימו לשכוח את המאבקים והיריבויות הכאובים ששררו בעבר בקרב הקהילות השונות בעיר וגרמו לאין ספור מצבים של מרירות ואי נוחות. לאור הסכמתם יסדו מחדש קהילה יהודית אחת עבור כולם. לאמיתו של דבר הגיע הזמן לאחד את השורות לאור הזמנים הקשים, שאיש לא צפה את בואם. ברומניה, בדומה לכל יתר המדינות במזרח אירופה, שבהן המפלגות הקומוניסטיות עלו לשלטון בעזרת הסובייטים, השתדל המשטר לכלול גם את כל המיעוטים הלאומיים בחיים הפוליטיים ויצר לשם כך את הארגונים והמסגרות הנחוצים. אלה שמשו ארגונים עבור ההמונים, ביניהם אלה שלא נרשמו למפלגה הקומוניסטית אך דרכם כוונה המפלגה את פעילותם הפוליטית.

הרב יוסף ישעיהו (שייע) גרוס

את המוני היהודים ייצג ארגון בשם C.D.E - Comitetul Democrat Evreesc (הועדה הדמוקרטית היהודית). בד בבד נשאו מנהיגי הארגון בתפקידים מכובדים במפלגה הקומוניסטית. ביניהם היו רבים שלקחו חלק בעברם בפעילות המחתרתית של התנועה הקומוניסטית ברומניה. תוך זמן קצר, בפריסה ארצית, נאמנים לאידאולוגיה שלהם, מצאו את עצמם מנהיגי הארגון בחזית המאבק נגד חלק מציבור היהודים שצידד בציונות. הקומוניסטים תייגו את הציונות בתור תנועה לאומנית בשם האידיאל האינטרנציונליסטי הפרולטרי. הם השמיעו ללא הפסק את משנתו של סטאלין, שגרסה שהיהודים אינם מהווים לאום מאחר שלא מתקיימים עבורם המרכיבים הנחוצים לכך: מדינה ריבונית מאוחדת ומוגדרת, כלכלה ותרבות (שפה) משותפות. הקמתה של מדינת ישראל בשנת 1948 לא שינתה את הדוגמה, ובהמשך פירקה ממשלת רומניה את כל הארגונים הציוניים שלא דגלו וחינכו לאהבת המולדת הרומנית. המפלגה השתמשה ב-C.D.E לפעילותה האנטי-ציונית בשם התפיסה הפוליטית הגורסת, שהמאבק נגד כל "הסטיות" מהאידיאל הקומוניסטי המשותף צריך לבוא מקרב הארגון העומד בראש המיעוט או הלאום המסוים.

לטענת מחברי פרק זה בגרסה ההונגרית, (אין אנו יודעים במדויק מי הם אך ניתן לשער את מעמדם ותפקידם באותם הזמנים בקרב הציבור היהודי בקאריי, ומעבר לכך) בקאריי התפתחו הדברים באופן שונה. שארית הפליטה ששבה אל קאריי נפלה בידי הנהגה שאנשיה ראו לנגד עיניהם את טובתה וקיומה של הקהילה, למרות תפיסתם הפוליטית והאידאולוגית. יו"ר הקהילה שימש גם כסגן יו"ר ה-C.D.E – את שני התפקידים מילא זמן מסוים אקוש הולצר, שבשלב יותר מאוחר פעל במסגרת המפלגה הקומוניסטית המחוזית. בתנאים שנוצרו, ה-C.D.E, יחד עם אחדים ממנהיגי המפלגה, לקחו חלק פעיל בפעולות ההצלה, שהצורך בהן התעורר די מהר מחדש.

בשנת 1948, לאחר הכרזת הרפובליקה העממית הרומנית והגלייתו של המלך אל מחוץ לגבולות רומניה, השלימו הקומוניסטים את

אקוש הולצר

תפישת השלטון. על פי תפיסתם הגיע הזמן לבוא חשבון עם המעמד המנצל, לאמור: בעלי האדמות (קולקים), בעלי המפעלים, הסוחרים הגדולים ועוד. יהודים רבים נפלו קורבן למערכה זו, גם אם רכושם או עיסוקם היה רחוק מלהוות גורם משמעותי "להשתייכותם למעמד המנצל" אך היה נוח לשלטון לנשלם ולשבור את לחמם. אחדים הוכרזו כ"קולקים", אדמתם הוחרמה והם הוגלו בכפייה לחיות חיים עלובים במקום מרוחק אחר. הוגלו גם אלה שלא "חטאו", אך הוריהם שנספו בשואה היו לפני גירושם בעלי אדמות ומפעלים. לאור המצב יהודים רבים שקלו להגר. מאחר שבאותה התקופה עזיבת רומניה לא התאפשרה באופן חוקי, יהודים רבים (וגם אחרים) לא רק מקאריי, לקחו על עצמם את הסיכון ו"גנבו" את הגבול להונגריה. קאריי השוכנת קילומטרים בודדים מהגבול ההונגרי היוותה נקודת יציאה נוחה לאלו שרצו לברוח. הניסיונות לא תמיד עלו יפה והיו מקרים שהסתיימו באופן טרגי.

אבי ווייזר חיים ז"ל סיפר לי על המקרה הבא: הוא וחבר (לא יהודי) עזרו פעמים אחדות למספר משפחות יהודיות "לגנוב" את הגבול להונגריה. כל המעברים הסתיימו בהצלחה. הוא לא סיפר איך אלו שרצו את עזרתו הגיעו אליו, אך יש להניח שמשימות מסוג זה הוטלו על ידי מקבלי החלטות בתוך הקהילה. לאחר שעברו לשטח הונגריה, הוא וחברו היו בדרך כלל מלווים את היהודים למקום מסוים בעיר נ'ירג'האזה (Nyiregyháza), שם שליחי העלייה בדקו את יהדותם לפני שלקחו אותם אל אחד מנמלי הים התיכון, כדי להעלותם ארצה. באחת הפעמים, שבסופו של דבר התבררה כאחרונה, בשובם לשטח הרומני נתקלו בפטרול של שוטרי גבול רומניים שפקדו עליהם לעצור. אבי וחברו זינקו לתוך שדה תירס והחלו לברוח, כאשר היריות והשוטרים המלווים בכלבים רדפו אחריהם. הרודפים לא הצליחו לתפוס או לפצוע אותם, אך שניהם הגיעו הביתה לקראת בוקר שרוטים וחבולים.

נחזור אל הנושא שהפרק עוסק בו. למודי ניסיון, יהודי קאריי התארגנו לקבוצה מגובשת שהתבססה על עזרה הדדית. השבים הראשונים לעיר התארגנו לקבלתם של אלה ששרדו את מחנות הגרמנים. הם הכינו עבורם מקום לינה, מנזה וטיפול רפואי. ארגון הנשים WIZO פעל כל עוד שהדבר התאפשר. חלק מהמזון והביגוד הגיע דרך ארגונים יהודים וולונטרים מחוץ לרומניה, שבעיני השלטון נחשבו לגופים ריאקציונים. חלוקת הטובין לקהילות השונות הייתה באחריותה של הועדה הארצית של הקהילות היהודיות תחת פיקוחם של השלטונות. בזמנים הקשים של אותה תקופה, הפעילות בתחום העזרה ההדדית – שכולה הופנתה להצלתם וחיזוקם של כל אלה ששרדו את איימי השואה – גישרה על הניגודים בתפיסת העולם הפוליטית, הדתית והחברתית בקרב כלל הציבור בקהילה היהודית.

כאשר הרב שייע גרוס נעצר על ידי הסקוריטטה (שירות הביטחון) המקומי באשמת חלפנות לא חוקית במטבע חוץ, יו"ר ה-C.D.E ופעילים חשובים במפלגה מעיר המחוז פעלו כדי לשחררו מבית הסוהר. על אף החשדנות שפעילות מסוג זה עוררה בעיני השלטונות, היא זכתה להצלחה ובהמשך גם הביאה להברחתו של הרב, בשנת 1951, אל מחוץ לגבולותיה של רומניה. פעולה שדרשה תעוזה לא מעטה.

קטעים מהמאמר שהופיע בשבועון ההונגרי *Egyleti Élet* , שראה אור בניו יורק מטעם *A New Yorki Magyar Egylet* ביטאונה של קהילת יהודי יוצאי הונגריה בארה"ב. המאמר מכיל תוכנו של מכתב שנשלח מאת ראשי קהילת יהודי קאריי אל הרב ד"ר לאזר שיינפלד שכיהן במקום במשך שתים עשרה שנים (1911-1923) כרב קהילת הסטטוס-קוו (שכינתה עצמה: הקהילה האורתודוקסית הישנה). ראה לעיל גם פרק ג.

הקהילה האיזראליטית האורתודוקסית האוטונומית – קאריי. דווח על מצבה העצוב של הקהילה היהודית. – ד"ר לאזר שיינפלד קיבל את התסקיר המזועזע.

Comunitatea Izr. Orth Autonoma
CAREI
A nagykárolyi zsidó hitközség jelentése a szomoru helyzetről. — Dr. Schönfeld Lázár kapta a megrenditő beszámolót.

קאריי, 29 באוקטובר 1946

כבודו הרב הראשי!

כבודו בוודאי כבר מכיר היטב את גורלנו. בחודש מאי 1944 כל היהודים החיים כאן, תינוקות וזקנים כאחד ללא יוצאים מהכלל, נאספו והוכנסו לתוך הגטו. משם הסיעו אותנו ברכבת לגרמניה, שמונים נפשות גברים כנשים דחוסים בתוך קרונות משא נעולים. שם, חלק מאד קטן מתוכנו נבחר לעבודה, את כל היתר, תינוקות, זקנים ואמהות לילדים קטנים, חנקו בגז והרבה מהם שעוד היו חיים בפיהם נלקחו אל המשרפות. אין ברצוני כעת להיזכר שוב בסבל הנורא, מאחר ובעולם החדש (אמריקה) כבר נרכש מידע רב בנושא.

...ננסה לתאר לכבודו את תמונת מצבנו כאן, של אלה ששרדנו, את תנאיי חיינו כמו גם את מוסדותינו הקהילתיים ובנייניו.

השבים הביתה:

מתוך כארבעת אלפים מאחינו מהעיר ומכפרי הסביבה, שגורשו למחנות שבו הביתה בסך הכול ארבע מאות שזה לצערנו רק עשרה אחוז. מקרב עורכי הדין, הרופאים והאינטלקטואלים האחרים בקבוצת הגילאים של המבוגרים יותר לא שב אפילו אחד. מקרב הדור הצעיר יותר שבו ד"ר דייטש מארטון (Deutsch Márton), בנו של דייטש שאנדור וד"ר רוט לאיוש (Roth Lajos), בנו של רוט עמנואל. משפחות אחדות, כגון אנטל, מוזש, גרוס מוריץ וזולטאן, פוליצר והרשקוביץ נספו בשלמותן, מיתר המשפחות הגדולות שבו כשליחי בשורה פה אחד ושם אחד.

המצב הכלכלי:

היהודים ששבו מהגירוש גילו שבזזו את חנויותיהם ודירותיהם ובתחילה לא היה להם מקום היכן להניח את ראשם. בינתיים חזרו מספר אנשים בעלי יוזמה וזריזות, כגון הרשקוביץ שמואל, ראש הקהילה הנוכחי, קאופמן אנדרה (הבן של קאופמן דז'ו), הלאשיץ ינו ועוד. אלו יסדו את ההתארגנות הקהילתית הראשונית, סידרו בית מגורים לשבים הביתה, וכך התחיל מחדש לפעום דופק הלב של החיים היהודים בעיר.

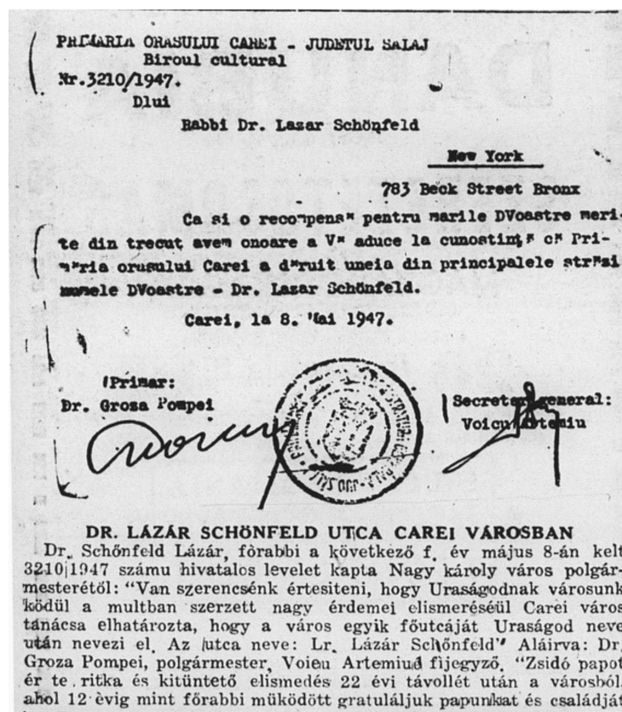
כמובן, לא ניתן היה להשיג חזרה את כל הרכוש שנשדד. הרהיטים, התכשיטים והשטיחים הוחזרו טיפין טיפין, אך כסף לא ניתן היה בשום פנים ואופן לקבל בחזרה. מבלי להמעיט בכאבם הנפשי של השבים אחרי שנודע להם על האובדן הוריהם, אחיהם וילדיהם, הם עמדו כעת גם מול המצוקה והמחסור הגדולים ביותר. בעלי האמצעים והמבוססים יותר עזרו בכלכלת העניים, וגם ארגון הג'וינט חש לעזרתנו. אך, כמובן, כל זה מעט מידי כדי שנוכל להעמיד את יהודי עירנו על

רגליהם. בנוסף למתואר, נוספו אלינו כמאה וחמישים רפטריינטים (מוחזרים אל המולדת) מברית המועצות (זקנים, חולים וילדים קטנים), ורוב החזקתם של כל אלה נפלו על כתפינו. כעת על סף החורף המתקרב, עלינו להתמודד עם בעיות עצומות – למצוא מגורים מתאימים, מזון, עצים להסקה ובגדים עבור העניים. אלה שיש ביכולתם לעזור כלכלית הם מעטים מאוד, וגם בעזרתו של ארגון הג'וינט הם אינם מסוגלים להתמודד כיאות עם מצוקתם של כל כך הרבה חסרי כל.

בנייני הקהילה:

שני המבנים של בתי הכנסת ושל שני בתי הספר, בתי הקברות, בית החברה (חברה האוס), מגורי הרבנים, המשחטות, המקוואות ומגורי הצוות המועסק על ידי הקהילה, ועוד ועוד, מצבם רעוע עד כדי כך שלא ניתן להשתמש בהם כלל. האספסוף הפשיסטי–היטלריסטי, יחידות הצבאיות ובמיוחד המוני שפלת האדם, השחיתו את הרצפות, סחפו את החלונות ואת תנורי החימום, סחפו גם את הגדר של בית הקברות, הפילו וניתצו מצבות. כדי לתקן את כל הנזקים נדרשים סכומי כסף עצומים. כפי שכבר הזכרנו, ארגון הג'וינט מכסה את ההוצאות בחלקם, אך אינו יכול לתרום את כל הסכום הנדרש.

כבוד הרב הראשי, בשם היהודים המעטים ששרדו ושבו לכאן לביתם, אנו מביעים את תודתנו על רגשי האחווה שכבודו מגלה כלפינו ועל התעניינותך ודאגתך לגורלנו. בכבוד רב מבקשים ממך, שתואיל בחסדך הרב ליזום מבצע, במיוחד בקרב בני עירנו וסביבתה החיים שם, כדי לעזור כאן לבני דתנו העניים, וכן כדי לשפץ את המבנים של מוסדות הקהילה הזקוקים לכך. הרי, למי יותר ולמי פחות, ישנם קרובים שמצאו את מנוחתם בבתי הקברות כאן. יתכן שבעבר לפני הגירתם, הם פקדו כאן את בתי הכנסת או את בתי הספר, לכן אנו פונים אל ליבם ומצפונם של היהודים שם בעניין מטרתנו האצילית. ברצוננו גם לציין, שהודות למשטר הדמוקרטי הנוכחי התאפשר לכנות על שם כבודו, בעבר הרב הראשי האהוב בעירנו, את אחד הרחובות כאן. לאור הנאמר, שם הרחוב Wesselényi utca נושא עכשיו את שמך Dr. Schönfeld Lázár utca.

PRIMARIA ORASULUI CAREI - JUDETUL SALAJ
Biroul cultural
Nr.3210/1947.
Dlui
Rabbi Dr. Lazar Schönfeld
New York
783 Beck Street Bronx

Ca si o recompensă pentru marile DVoastre merite din trecut avem onoare a Vă aduce la cunostință că Primăria orasului Carei a dăruit uneia din principalele străzi numele DVoastre - Dr. Lazar Schönfeld.

Carei, la 8. Mai 1947.

Primar:
Dr. Groza Pompei

Secretar general:
Voicu Artemiu

DR. LÁZÁR SCHÖNFELD UTCA CAREI VÁROSBAN

Dr. Schönfeld Lázár, fòrabbi a következő f. év május 8-án kelt 3210|1947 számu hivatalos levelet kapta Nagy károly város polgármesterétől: "Van szerencsénk értesiteni, hogy Uraságodnak városunk ködül a multban szerzett nagy érdemei elismeréséül Carei város tanácsa elhatározta, hogy a város egyik főutcáját Uraságod neve után nevezi el. Az utca neve: Lr. Lázár Schönfeld" Aláirva: Dr. Groza Pompei, polgármester, Voieu Artemiud fìjegyző. "Zsidó papot ér te. ritka és kitüntető elismedés 22 évi távollét után a városból, ahol 12 èvig mint főrabbi müködött gratuláljuk papunkat és családját

מכתבו של ראש העיר קאריי, Dr. Groza Pompei, המכריז על שינוי שמו של אחד הרחובות הראשיים לשם Dr. Lázár Schönfeld.

החל משנת 1949 יותר ויתר אנשים הסתננו להונגריה דרך נקודת הגבול הסמוכה לקאריי. יהודי המקום פעלו רבות בעניינם של בני עמם שרצו לברוח. במקרים רבים הם הצליחו להצילם לאחר שנתפסו, או להסתיר את אלה שתרו אחר מקום מחבוא. בין שמות יהודי קאריי שפעלו בתחום זה ניתן לציין את שייע פולק, אימרה רוט ואידו גרין.

כפי שהוזכר לעיל, לא מעט מקרים טרגיים ליוו את הניסיונות להסתנן ולברוח דרך הגבול. מספר בורחים נורו על ידי שוטרי הגבול, והנהלת הקהילה היהודית דאגה לקבורתם, מתוך חמלה על הקורבנות החדשים, בתקופה שבה לחיי אדם ולחירותו לא היה שום ערך. חברי ועדת ההצלה זוכרים עד היום את המקרה המיוחד הבא:

אם לילד בן שנתיים (שלא היתה תושבת קאריי) ניסתה לעבור את הגבול להונגריה באמצע הלילה, כאשר לפתע הילד החל לבכות. האם המבועתת מפחד הניחה את הילד על יד שיח ופתחה בריצה מטורפת. שוטרי הגבול מצאו את הילד הנטוש, ולאחר שגילו שהוא נימול הביאו אותו לרב גרוס, והרב הביע את רצונו לאמץ את הילד. לאחר זמן מה הופיעה האם, שכנראה שיערה שהוא מוחזק על ידי אחת המשפחות בקהילה. ראשי הקהילה וה-C.D.E דנו בדרישת האם להחזרת הילד לרשותה. החלטתם הייתה חד משמעית, אם הנוטשת את ילדה אינה ראויה שיחזירו לה אותו. אולם לבו של הרב גרוס לא עמד זמן רב בפני בכיה המר של אם הילד. בסופו של דבר הוא לקח את הילד, והניח אותו בזרועות אמו המאושרת. ראשי הקהילה נאלצו להתפשר ולמחול על כבודם, ולמלא בקשת האם לעזור לה לעבור שוב את הגבול ההונגרי, על אף הסיכון שלקחו על עצמם.

לא פחות מחריד היה גורלו של בעל האדמות מייטנ'י ביילה (Majtényi Béla). בשובו מהגירוש למחנות ארגן מחדש את משקיו. בשבתות הוא היה מגיע לעיר, לא רק כדי לפקוד את בית הכנסת, אלא גם כדי להביא עמו כמות מכובדת של מצרכים כגון קמח, בשר בקר ועופות, שאותם תרם למטבח המשותף של הקהילה. כאשר החלו הרדיפות וההתחשבנות עם "המעמד המנצל" נעצר על ידי השלטונות והוגלה בכפייה לעיר אחרת, זילאי. לפני שגרשו אותו ממשקו, בפעם השנייה בחייו, הודיעו לו שבהתאם לנהלים זכותו לקחת עמו מזון שיספיק ליומיים. מייטנ'י ענה, שגם כאשר גורש על ידי הנאצים לא הורשה לקחת כמות גדולה יותר ולכן הפעם הוא מוותר על הזכות. לבסוף, ראשי הקהילה הצליחו להביא לשחרורו לחופשי. דרך חייו משקפת באופן מצמרר את גורלה של יהדות הונגריה: לאחר שחלפו שנים מועטות בלבד מאירועי השואה הנוראה שוב התברר שאין מקום ליהודים על האדמה שבה אבותיהם חיו, שאותה עיבדו ובה סבלו יחד עם העם המארח במשך מאות שנים. לאחר שהתאפשרה עלייתו לארץ, מייטנ'י התגייס לצה"ל ונפל במילוי תפקידו באחד המבצעים הצבאיים.

בשנות החמישים שלטונות רומניה שינו מעט את יחסם אל היהודים ואישרו לחלקם להגר. היום אנו יודעים שאישורים אלה לא ניתנו חינם. ממשלת ישראל שילמה כסף לממשלת רומניה דרך המוסדות שטיפלו בנושא "לפי תעריף בהתאם להשכלתו והכשרתו", עבור כל אחד ואחד מהיהודים שעזבו.

זו התקופה שרוב יהודי קאריי, אלו ששרדו את הזמנים הקשים של שנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, עזבו אותה לצמיתות יחד עם ילדיהם. זיכרונות עברם ההפכפך – הנעים בין תקופות התהילה והתרוממות הרוח לבין התקופה הנוראה של ימי השואה – מעידים על קיומה והיעלמותה של הקהילה היהודית במקום. אך לא רק זיכרונות, עד היום עומד על תילו בית הכנסת המפואר והמשופץ, לפחות מבחוץ, של קהילת הסטטוס-קוו. בשני בתי הקברות היהודים השתמרו רוב המצבות במצב סביר. באחד מהם, ברחוב טיירי, הוקמה האנדרטה להנצחת השואה ועליה לוחות שיש שעליהם חקוקים שמות הנספים. ומה עלה בגורל בית הכנסת האורתודוקסי, שנפגע מפגז בזמן שחרור קאריי מהכיבוש הנאצי? במקום שבו התנהלו פעם דיונים סוערים בעניינים הלכתיים, וקולות המתדיינים הדהדו גם מעבר לכותלי בית הכנסת, במקום שבו נשמעו בזמנו מילים קשות, בשם האל, נגד הצעירים שראו בהקמת מדינה יהודית בארץ אבותיהם תנאי להמשך קיומו של העם היהודי, ניתן כיום לשמוע את רעש המכונות לייצור שטיחים. בניין בית הכנסת נמכר, על ידי הנהלת הפדרציות היהודיות, לממשלת רומניה בתנאי שלא ימוקם בתוכו שום מוסד למטרות בילוי.

אחרית דבר

בתור האפילוג של הספר בחרנו להוסיף את העמודים הבאים הכוללים את דבריה של אסתר סלמוביץ (פרקש), ילידת קאריי, שנת 1948. אסתר עלתה ארצה עם משפחתה בשנת 1950 והינה עורכת דין במקצועה. אסתר נבחרה לכנסת השלוש-עשרה (1996-1992) מטעם מפלגת "צומת" וכיהנה בה, בין היתר, כסגנית יו"ר הכנסת.

בעומדי כאן היום במקום בו עמדה אמי - אסירה מסי 76411

כתבה: אסתר סלמוביץ (פרקש), בעקבות ביקורה באושוויץ במשלחת ראש הממשלה (יצחק רבין ז"ל) בשנת 1993 במלאת חמישים שנים למרד הגטאות.

„KTO NIE PAMIĘTA HISTORII SKAZANY JEST NA JEJ PONOWNE PRZEŻYCIE."
GEORGE SANTAYANA

"THOSE WHO DO NOT REMEMBER THE PAST ARE CONDEMNED TO REPEAT IT."
GEORGE SANTAYANA

[30]ושוב אביב, וריחות הפריחה המשכרים נישאים באוויר, והחיים במלוא עוצמתם ושלל צבעיהם פורצים וסוחפים את כולנו במנגינה אחת גדולה. והדברים מכים בנו שוב - במלוא עוצמתם וחריפותם, כאילו לא חלפו מאז חמישים שנים, והפרדוקס הנורא קשה מנשוא - דווקא כאן באושוויץ, אביב החיים והשמחה - מול ייסורי המוות של אחינו היהודים הנאנקים בתופת של אותם ימים אפלים, הזכורים לדיראון עולם - דם אחינו הספוג בכל רגב אדמה ארורה זו, זועק אלינו ללא קול.

ניצבת אני היום כאן במחנה ההשמדה אושוויץ, במקום בו זחלה אמי - מרגרטה - אסירה מס' 76411 בכוחותיה הכלים - שלד אדם קודח מטיפוס הבהרות הנאחז בחיים וזאת, חרף תכניות הצורר הגרמני ובני בריתו "לפתרון הסופי", בנסותה לקבל את פני בנות הברית המשחררים.[31]

ואז, מבעד לעשן המתפוגג - צצה, עלתה ונחשפה הנוראה שבזוועות, אותן ידעה האנושות מעודה. עמנו - העם היהודי, שדפי ההיסטוריה האנושית מלאים וגדושים בסבלותיו ובתלאותיו, היה גם הפעם קורבנה העיקרי של הזוועה הנוראה, שכל כולה יציר כפי אנוש - כשכל העולם עומד מנגד ושותק.

רק כאן, למראה הררי מברשות השיער והשניים, הררי שיער אדם, מזוודות ותיקים הנושאים את שמות בעליהם: "שוורץ, גרין, בראון, כהן צוטרין, פרקש(אולי של סבתי וסבי - גיטל ויעקב?!)..." הצלחתי להבין את גודל האסון - את גודל השואה שפקדה את עמנו. רק כאן, הפכו לפתע כל אותם ספורים ששמעתי מפי הורי במשך שנים רבות - למציאות מוחשית, אם כי בלתי מובנת. רק כאן, אני מצליחה לראות את עיניהם הקרועות מאימה של אחי ואחותי הפעוטים -קטי ושנדור וגם את עיניהם של כל הילדים האחרים, האוחזים בידי אימהותיהם ומובלים הישר לתאי הגזים, אחרי שנחרץ גורלם - למוות. אותן עיניים ניבטות עתה אלי מבעד לכל חרך בגדרות התיל המחושמלות, ועוקבות אחרי בכל אשר אלך - ללא קול, ללא מלים.

רק עכשיו וכאן, קרמו כל אותם הסיפורים עור וגידים - כשלכל אחד ואחד מהם הוויה - חיים משל עצמו, וכולם מרקדים סביבי בגיא צלמוות זה, סוחפים אותי לתוכם - לתוך סחרחרת נוראה וממאנים להרפות.

רואה אני את רכבת הבקר - מתוכה הם מובלים "כצאן לטבח" - הישר אל תאי הגזים והמשרפות של אושוויץ, ושומעת אני את קולותיהם - בכיים של תינוקות רכים, הנקרעים מזרועות אימהותיהם המתחלחלות, מכל עבר - זעקות שבר של זקנים הנמהלים בבכי אימהות מבועתות, הנופלים על אוזניים ערלות - "שמע ישראל" - ואין מושיע.

---

30 שלט במחנה אושוויץ: "מי שאינם יכולים לזכור את העבר, מועדים לחזור עליו" ג'ורג' סנטיאנה.

31 אמי הועברה מאושוויץ לברגן-בלזן ומשם שוחררה על ידי בנות הברית

ומראות הזוועה לא מרפים, וקולות הבכי והצווחות רק הולכים וגוברים - עד שהם מהדהדים בקול גדול ונורא, המתמזג בשקשוק הרכבות הממשיכות להגיע, הממשיכות לפרוק את "מרכולתן" - ערמות, ערמות של בני עמנו, תשושי הכח ולמודי הסבל - המזינים בגופם המיוסר את תעשיית המוות של השטן הגרמני, האדירה והמאורגנת שידעה האנושות מעודה. ושקשוק הרכבות אינו מרפה ואינו חדל לרגע - הולך הוא וגובר - עד שהוא משתלב בשקשוק הלמות לבי המיוסר ומשתלט על כל הווייתי. כולי רועדת ומשקשקת כאחוזת תזזית באותו קצב מטורף, לא אנושי, מבעית ונטול רסן, ודומה שאינני יכולה לו עוד...

לפתע, כאילו באחת, מתעוררת אני מחלום הבלהות וחוזרת קדימה במנהרת הזמן. אותה רוח ישנה וטובה אשר הפיחה חיים באותן עצמות יבשות של שארית הפליטה והחזירה אותן מאושוויץ, מיידנק, ברגן-בלזן, בוכנוולד, טרבלינקה וכל יתר משכנות השטן הנוראיים, שהוציאה אותן מעבדות - לחירות, מחושך - לאור, משואה - לתקומה - מחזירה גם אותי מגיא צלמוות זה לארץ החיים - לאביב הפורח והמתחדש.

עומדת אני כאן על אדמת אושוויץ הארורה - אני אסתר בת מרגרטה ומשה - אודים מוצלים מן התופת, וגם של כל אלה שלא זכו, וזועקת אני בגרון ניחר - : "ניצחנו אתכם גרמנים, ניצחנו אתכם מרצחים ארורים! אתם במרכבות הברזל ובארובות האש, ואנו -בציפורננו החשופות וזבות הדם - הנאחזות בחיים בכוח האמונה של עם ישראל באלוהי ישראל". ויחד עמי זועקים כל בני הדור השני, השלישי, הרביעי וכל אלה שיבואו אחרינו - כמקהלה אחת גדולה המהווה עדות ניצחת לניצחוננו העצום.

"עם ישראל חי!" כעוף החול קם ועלה מתוך הלהבות, מתוך האש ומן התופת, כינס את שרידיו, את פזורתו והקים מחדש את מולדתו בארץ ישראל. כשנושאים אנו בנפשותינו את אותה צלקת נוראה הממאנת להתאחות, נשבעים אנו שוב ושוב - "לא עוד!", מחויבים אנו לזכר אחינו ואחיותינו ולעתיד בנינו ובנותינו - "לא עוד!"

אין אנו מחויבים רק שלא לשכוח, מחויבים אנו להרבה יותר מכך - מחויבים אנו לזכור ולהזכיר, מחויבים אנו לעמוד על המשמר, מתוך דאגה לשלום אחינו באשר הם, מצווים אנו להעביר לבאים אחרינו - כאותם נושאי החותם, את זכרון אותם אלה שנטבחו, שכשלו ושלא זכו.

רק בעומדי כאן היום במקום בו עמדה אמי - במחנה ההשמדה אושוויץ, כשבאוויר נישא ריחו המשכר של האביב, מבינה אני לפתע את המשמעות האמיתית של המנון "התקווה" ואת האמונה הטהורה, האמיתית והעצומה שמבטאות מילותיו האוצרות בתוכן את העוצמה של העם היהודי, שעמד בגבורה בכל התלאות והאסונות שהציבה בדרכו ההיסטוריה, ועל אף סיבלו הנורא לא הירפה מכמיהתו - לשוב אל ארצו - אל מולדתו. ההיסטוריה של העם היהודי העקובה מדם, לא החלישה את רוחו ולא ריפתה את ידיו - אלא להיפך - הגבירה את כוחו ואת אמונתו. אני, כמו רבים מבני העם היהודי, גאה על היותי יהודייה, אני כמו רבים מבני עמי יודעת גם - שארץ ישראל היא ארצי היחידה עלי אדמות, ושאין לנו ארץ אחרת תחתיה. אני, כמו רבים מבני ארצנו יודעת שאסור לוותר ושאסור להיכנע. צריך לדעת להתגבר, להמשיך הלאה ולדבוק בכל שעל ובכל רגב מרגבי אדמת ארץ ישראל האהובה.

השואה חזרה והוכיחה לעם היהודי כי אל לו לסמוך או לתת מבטחו בעמים אחרים. עליו להגן על עצמו, להתמודד בעצמו עם אויביו. כי רק אנו נוכל להגן במו ידינו על אדמתנו, על ארצנו ועל מולדתנו ולהכרית את מבקשי נפשנו - אותם "היטלרים" הקמים עלינו חדשות לבקרים, עד האחרון שבהם.

הטלית של סבא משה (פרקש)

מאת הבת, אסתר סלמוביץ (פרקש) לרגל טקס הבר מצווה של נכדה, עדן. חודש אוגוסט 2017

כבוד הרבה נטלי, עדן יקר, משפחה יקרה ואורחים יקרים,

התכנסנו כאן היום - יום שמחתנו זה לחגוג בר מצווה לעדן שלנו. עדן יקר, ביום זה אתה נוטל על עצמך עול המצוות כמנהג בני עמינו מימים ימימה, על כל המשמעויות לעתיד לבוא. ביום חג מיוחד זה עבור כולנו - בהיותך חוליה נוספת יקרה מפז בשרשרת הדורות עתיקת היומין של משפחותינו ושל עמינו, אני סבורה שמן הראוי לשתף אותך ואת כל הנוכחים כאן היום בסיפור אחד קטן ומרגש המהווה סמל למצוות ולמורשת שאתה מצווה ליטול על עצמך כיהודי בוגר מיום זה ואילך.

מעשה בטלית של סבא משה - אבי עליו השלום שהוא הסבא רבא שלך, שלדאבון ליבנו לא זכה להכיר את נכדיו ואת ניניו. טלית זו המוצבת כאן היום בבית כנסת לעיני כולנו, הינה טלית עתיקת יומין - מרופטת למראה שהשנים הרבות נתנו בה את אותותיהן ונגסו בתפארתה. זוהי הטלית שהתעטפו בה בני משפחתנו ־ אבי -משה ז"ל ולפניו סבי יעקב ז"ל הי"ד, אבי סבי ואבותיהם במשך דורות רבים, בימי חג ומועד וגם בימי עצב, כאב, אבל וכמיהה לציון - צור מחצבתנו.

בטלית זו נחרתו זעקות השבר - "שמע ישראל" ובכיים של בני משפחתנו ועמינו - נשים, זקנים וטף אשר הובלו "כצאן לטבח" אל תאיי הגזים והמשרפות של אושוויץ.

טלית חבולה ומתפוררת זו אשר שרדה את התקופה החשוכה ביותר בתולדות האנושות, הייתה מיטיבה מכולנו לספר על אותם ימים אפלים אשר ייזכרו לדיראון עולם - לו רק היה ביכולתה לדבר. אבל למרות הכול בעזרת אלוקי ישראל, טלית זו זכתה לכבוד הגדול מכל - "לעשות עליה" לארץ ישראל - מושא הכמיהה של בני עמינו משך דורות רבים, יחד עם אבי משה זכרו לברכה - שריד יחיד למשפחתו הענפה, אשר שרד את התופת, קם "כעוף החול" וזכה להקים משפחה שניה בארץ ישראל - שאתה - עדן היקר, אחד מצאצאיה.

עדן יקר, קללה וברכה הם מעיקרי הדרשה שלך שמקורה בפרשת "ראה".

טלית זו אשר שרדה את השואה - את הקללה של בני עמינו, זכתה גם לתקומה ולברכה - "לעשות עליה" לארץ ישראל, יחד עם הורי שרידי השואה - סבא משה וסבתא נחמה עליהם השלום. יחד הם זכו לימים נפלאים ומופלאים של תקומה ושמחה, בעת שסבא משה עליו השלום התעטף בה בבית הכנסת במולדתנו האהובה בימי חג ומועד - כאבותיו וכאבות אבותיו לפניו - בגולה.

טלית זו, למרות פגעי הזמן שנגסו בה ועיצובה השונה מאוד מעיצוב הטלית שאתה מתעטף בה היום, היא אותה הטלית העונה יותר מכל על השאלה המהותית ביותר לכולנו - "מאין ולאן", וממחישה את העובדה שלמרות כל התכניות של הצוררים הארורים להשמידנו, כדברי השיר ־ "עוד נמשכת השרשרת", ובעזרת אלוקי ישראל - עם ישראל חי והמורשת שלנו ממשיכה להתקיים ולעבור מדור לדור במולדתנו העתיקה-חדשה.

כעת עוברת טלית יקרה זו של סבא משה ז"ל ביראת כבוד למשמורת אל חוליה נוספת בשרשרת הדורות של משפחתנו - אל אביך - משה - הנקרא על שמו של סבו, וגם אליך עדן יקר, יחד עם כל הסמליות שהיא אוצרת בתוכה...

עדן יקר,

מזל טוב, בריאות, אושר וכל מה שתרצה לו יהי!

ראש השנה תש"ט

דברים שכתב הרב לאזר שיינפלד (SCHÖNFELD LÁZÁR)

[קטעים, תורגם מהונגרית]

עומדים אנו לפי ראש השנה. נפרדים משנה מבורכת באירועים. צועדים מלאי תקווה לקראת המבחנים שהשנה החדשה מציבה לפנינו. על סף השנה החדשה אנו מפנים את מבטנו קדימה ולאחור, מתולדות הגלות הארוכה ומלאת הסבל אל קרני אורות הגאולה שהחלו בשנה שעברה להאיר את דרך הנדודים, מלאת המהמורות והקזת הדם, של עם ישראל. בשנה שעברה, בהחלטה שהתקבלה, הכירו האומות המאוחדות בזכותו של העם היהודי לקבל חלק מארץ האבות. מטבע הדברים, זה אינו משביע רצון. התגשם רק חלק זעיר מהצדק ההיסטורי. אנו עדיין רחוקים מהתגשמות מאוויינו. הגאולה השלמה תבוא רק כאשר לשון המזמור: "בְּשׁוּב ה', אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ, כְּחֹלְמִים. אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק, פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה" (תהילים קכו, א-ב), תהפוך למציאות חיינו. השבתה החלקית של ארץ ישראל הינה רק המקדמה לחוב שהעמים חייבים לישראל. בעשור האחרון, האנטישמיות והחייתיות האכזרית שהופעלה כדי להשמיד את עמנו, הביאה למצוקתם העמוקה ביותר של אחינו הניצולים חסרי המולדת. בשל הנסיבות, המעט שהוחזר לנו באדיבות העמים, אחרי חמישים שנים של מאבק ציוני, התקבל בקריאות שמחה על ידי שארית יהדות אירופה, המרוששת, המעונה והכמהה למולדת.

תחושת גאווה ממלאת את נשמותינו כאשר אנו חושבים על קרבות הגבורה, במלחמה שלחם עם ישראל מול כוחות עדיפים והגן בהצלחה על מדינתו הזעירה והקטועה. ראינו את מעשי הניסים שעשה ה', שהזכירו את מעשי הגבורה הכבירים של המכבים. היו אלה החיילים היהודים, שצמחו והיו לנערים על אדמת ארצם, ישרי גב ושריריהם חזקים כפלדה, באומץ עילאי מול המוות השלימו את המשימה...

בראש השנה לא רק הבריות יפקדו לפני ה' להזכירם לחיים ולמוות, אלא גם העמים, האומות והארצות, כפי שאנו אומרים בתפילת החג: "ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב איזו לשלום, איזו לרעב איזו לשבע..." לכן, על סף ראש השנה אנו מפנים את מבטנו לא רק אל העבר אלא, בבטחה ובאמונה, מביטים אל העתיד, אל מקור כל הכוח והעוצמה. נרים את מבטנו אל ה', ומכל לבנו נתחנן, שברחמיו הרבים יוביל את עמו אל בטחונו, שלומו ושגשוגו בארץ אבותיו, ישתיק את לשון הרע של הרשעים, הממררים ומפירים את מנוחת עם ישראל. שהצדק, האהבה והטוב ישררו בקרב עמו. שיביא שלום ושפע לכל אותם העמים הרודפים שלום ושפע לכל אלה שבתוכם, ופונים אל האחווה והצדק גם מחוץ להם...

מספר אויבי עם ישראל, חלאת המין האנושי, לא פחת גם בשנה שעברה. פוגרומים, המרימים את ראשיהם כאן ושם, הולכים ומתרבים. נראה שאת חיידקי שנאת היהודים לא ניתן להשמיד. עבורם, גופתה נגועת הכיבים של החברה האנושית הינה הערוגה הפורה הטובה ביותר. מחלת הנפש של החברה האנושית הינה כלי המידה של האנטישמיות. אנשים מיושבי דעת, מוסריים והגונים, אינם שונאי יהודים. עמים רודפי חרות, מכבדים את חרותם של עמים אחרים. הם אינם רודפים אחרים בשל גזעם או אמונתם השונים. האנטישמיות אינה רק חטא, היא גם עונש. היהדות הביאה תמיד ברכה לאותה ארץ שקלטה אותה באהבה וברצון. עמים מושחתים גמלו לה בכפיות טובה. דחפים שפלים של קנאה ושוד הולידו את האנטישמיות. היא הביאה ותמיד תביא קללה וחורבן על אותם העמים, שחוטאים באופנים שונים ומבצעים פוגרומים נגד היהודים בגלוי ובהסתר.

קיימת רק תרופה אחת: לעזור למדינת ישראל להתגונן, להיבנות ולהתחזק במהירות ומוקדם ככל האפשר. שעם ישראל יהיה שווה זכויות, עם יתר חבריה של משפחת העמים. נגלה לעמים את יכולתנו יוצאי הדופן בבנייה ובפיתוח של ארצנו. בפני כל היהודים, שנרדפו בשל אמונתם או גזעם, יעמוד פתוח שערה של מדינת ישראל, ומעל ראשו ינצנצו מילותיו של המזמור: "זֶה הַשַּׁעַר לַה' צַדִּיקִים יָבֹאוּ בוֹ" (תהילים קיח, כ). שיבואו הנרדפים התמימים והחפים מכל פשע, נקבלם בזרועות פתוחות...

באמונה מלאה בקב"ה ובאהבת רעים שואפים אנו להגשים מטרה אחת: לעזור לעם ישראל, לאחינו הנרדפים ומשוללי מולדת, שברוח האידיאלים האלוהיים המושלמים ביותר, התורה הקדושה, נקים את ביתו המאושר במדינת ישראל העצמאית והחופשית. לא נפנה את התעניינותנו רק לתועלת סיעתית, אלא נתלכד תחת שאיפה מלוכדת: לעזור ולתמוך במטרה הקדושה, להבטיח את עתידם המאושר של ארץ אבותינו ועמנו.

ביום הקדוש של ראש השנה נשהה כולנו בבית ה', בבתי הכנסת. נתחזק באמונתנו, באחדותנו ובמוכנותנו. בטוחים אנו שהקב"ה ישמע את דבקותנו בתפילתנו למען אושר עמנו ישראל, והאנושות כולה.

"אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ הָפֵר עֲצַת אוֹיְבֵינוּ... כתבנו בְּסֵפֶר חַיִּים טובִים... כתבנו בְּסֵפֶר גְּאֻלָּה וִישׁוּעָה". אבינו מלכנו גם אם אנו איננו ראויים, "עֲשֵׂה לְמַעַן הֲרוּגִים עַל שֵׁם קָדְשֶׁךָ". עשה עמנו חסד בשל זכאותם של כל אותם המיליונים הרבים של הרוגינו שנהרגו על קידוש שמך.

כתיבה וחתימה טובה! מאחל שנת אושר, שלום וביטחון

לוחות העדות – שמות הנספים בשואה בקאריי והסביבה

הקדמה

'כִּי מִדֵּי דַבְּרִי בּוֹ זָכֹר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד' (ירמיהו לא, יט)

מזה למעלה משבעים שנים עם ישראל משמר את זכר מוראות השואה. "יד ושם" הוא הבית הגדול לשימור, יום השואה מביא איתו את הצפירה ודקת הדומייה, הטקסים, ה"זיכרון בסלון" – שמיעת הסיפורים מאותם אודים ניצולים מאש המעטים שעדיין בחיים, משרד החינוך דואג לכך שהנושא ייכלל בתכנית הלימודים בבתי הספר, היציאה למסעות לפולין והביקורים באתרים שעדיין ניתן לחוש צמרמורת כשנמצאים בתחומם...

אבל אין בכך די...

המחויבות שלנו, בני הדור השני והשלישי – להתמיד בשימור זכר משפחותינו שנספו – קוראת לנו לדגל.

אני אישית, כמו רבים מבינינו, חשתי צורך עמוק לראות במו עיני את המקום הארור ההוא שנקרא אושוויץ-בירקנאו, בו נגדעו חייהם של תשעה מבני משפחת אימי – משפחת Krausz Samu, מתוך משפחה בת תריסר נפשות. אני נצר לאותה משפחה, נכד לסבי Samu ולסבתי Gitel, שלא זכו להכירני.

משפחת Krausz Samu ו-Gitel

שרדו מהשואה – התמונה מימין – שורה עליונה, מימין לשמאל:

הראשון: מנחם, השלישית: אליזבטה (פייגה-רויזה), הרביעי: חנן ליפא

הצטרפתי למסע של כיתה י"א של בתי, הנינה, ושם ליד המשרפות עלו וצפו בתוכי תחושות עצב, החמצה, צער עמוק, כאב, לצד גאווה על ההישג שלנו כיחידים וכעם למרות הכול.

הצטרפתי למסע של כיתה י"א של בתי, נופר ישראלה, ושם ליד המשרפות עלו וצפו בתוכי תחושות עצב, החמצה, צער עמוק, כאב, לצד גאווה על ההישג שלנו כיחידים וכעם למרות הכול.

בשנת 2018 גם נכדתי עידן יצאה למסעה למחנות בפולין. אצטט מטה מספר שורות ממה שכתבה בזמן שהותה במקום:

> היום, היינו בטרבלינקה. מקום יפיפה עם כל כך הרבה עצב בתוכו. אנחנו עוברים בשבילים, שפעם בני עמנו עברו בהם. עוברים ולא מצליחים להבין את גודל הזוועה שהתרחשה שם... אנשים חפים מפשע, אנשים שלא עשו כל רע, אנשים שנרצחו רק בשל העובדה שהיו יהודים. אנחנו מתקדמים ונעצרים, נעצרים מול המוני האבנים. אבנים בכל מיני צורות וגדלים, אבנים המסמלות את הקהילות שנרצחו שם, את האנשים חסרי הישע, את העם שלנו שחווה ועבר את הדבר הנורא מכל... עמדנו שם ולבסוף ערכנו טקסבמקום הכי כואב שיכול להיות. בסוף הטקס

שרנו את התקווה. אין גאווה גדולה יותר מלעמוד במקום הזה, בעצב הזה, ולשיר את ההמנון שלנו, ההמנון שמראה שלא ויתרנו, ההמנון שמראה שלמרות כל הניסיונות להשמידנו אנחנו עדיין כאן וחזקים מתמיד. היום, אני יכולה להגיד יותר מבכל זמן אחר, שאני גאה בכך שאני יהודייה ומודה על הזכות הגדולה שניתנה ליהזכות להיות חלק מהעם היהודי.

בשנת 2015 קיימנו מפגש רעים של יוצאי Carei – Nagykároly והחלטנו שכדי שנוכל להיות בטוחים שמצוות "והגדת" תמשיך עוד דורות אחרינו, עלינו להכין ספר זיכרון. החלטנו שבספר זה ננציח את זכרם של הקורבנות בני העיר – אלו ששירתו בפלוגות לעבודות הכפייה בצבא ההונגרי ומצאו את מותם בשדות הקרב באוקראינה, ואת אלו שנספו בשנת 1944 בתאי הגזים של אושוויץ.

חילקנו בינינו את המשימה, אני צילמתי את אתר ההנצחה בעיר קאריי עם לוחות השיש שעליהם חרוטים שמות הנספים, וכן צילמתי את בית העלמין היהודי. בהמשך נערך חיפוש באמצעות המערכת המסודרת ב"יד ושם" בניסיון למצוא שמות כל הנספים.

הספר קרם עור וגידים ובשעה טובה יצא לאור. כעת ניתן לומר שסגרנו מעגל. הצלנו את כל שניתן להציל כעת מן השכחה, לאחר שדור ההורים שלנו לא היה מסוגל לעשות זאת, כי הזיכרונות היו כואבים מכדי לעסוק בהם.

ספר זה מהווה מסר לקהילות אחרות. ברבות מהקהילות לא נותר שריד ופליט. ברבות מהעיירות במזרח אירופה לא נותר מבנה ציבורי, בית כנסת, בית-ספר או בית מדרש, שיכולים להוות עדות דוממת לקיומה של קהילה יהודית במקום.

אבל באלו שכן, חובתנו המוסרית הערכית והלאומית להנציח את זכר יקירנו.

בעוד כעשור או שניים לא ייוותרו בעולם איש או אישה ששרדו את השואה. כל שיישאר לנו ולדורות הבאים אלו פעולות הנצחה כאלו ואחרות, ומכאן שאנחנו נושאים על כתפינו את המשא הכבד הזה – לזכור, ולעד לא לשכוח.

מי יודע כמה זמן יארך עד שעל אדמת אירופה לא ישאר זכר לאסון הגדול שפקד את האנושות, ובייחוד את עמנו.

נזכור ולעולם לא נשכח. יהי זכר הנספים ברוך!

מוטי חיים פישר

לוחות העדות – שמות הנספים בשואה מקאריי והסביבה

כבר ציינו לעיל שלצערנו ב"טיוטה של טבק" לא מצאנו את רשימת הנספים מתקופת השואה. מוטי (חיים) פישר נסע לקאריי, ובדומה לד"ר רוט לאיוש בדור הקודם צילם בקפידה ובמקצועיות את לוחות השיש שעליהם חקוקים שמות הנספים. בנוסף, מוטי פישר השלים את הרשימה בעבודה סיזיפית של הצלבת השמות עם אלה המופיעים על גבי דפי העדות השמורים ביד ושם.

בתחילת שנת 1946 כאשר הכינו את לוחות השיש המנציחים את שמות הנספים, המידע על גורלם של חלק מיהודי קאריי היה חסר. אנו משערים שכל אלה שעסקו באותם זמנים בהכנת רשימת הנספים התקשו במלאכתם בשל השמדת הארכיונים של הקהילות היהודיות בצפון טרנסילבניה בכלל ושל קאריי בפרט, על ידי השלטונות ההונגרים. נתון זה מוצא את ביטויו גם בדיוק ובשלמות של רשימת השמות החקוקה על לוחות השיש.

חיסרון נוסף שעמד לנו למכשול בהכנת שמות הנספים על סמך לוחות ההנצחה, הוא הנוהג שבשפה ההונגרית אין מציינים את שמה הפרטי של אישה נשואה, אלא רק את שמו של הבעל בתוספת הסיומת né, לדוגמא: על הלוח מופיע השם Kolkir Józsefné (אשת קולקיר יוסף) במקום Kolkir Rachel, או מדויק יותר Kolkir (Fogel) Rachel, נתון שדלינו מ"דף עד" המופקד במוסד יד ושם. דוגמא נוספת: על הלוח מופיע Klein József és neje (קליין יוסף ואשתו) במקום Klein Irén.

לצערנו, בהרבה מאד מקרים לא מצאנו דפי עד היכולים להשלים את שמות הנשים שנספו לכן ציינו את שמן ליד שם המשפחה של הבעל ובמקום שמן הפרטי רשמנו כוכבית "*" בתוספת " neje-זוגתו".

השלמנו את רשימת הנספים על סמך דפי עד מיד ושם. עלינו לציין, שהקשו מאד על עבודתינו הטעויות, אי הדיוקים, הכפילויות ומגוון הצורות והשפות שבהן נרשמו השמות בדפי העד. ברירת המחדל שבחרנו בה הייתה העדפת כפילויות על האפשרות שהחסרנו שם של נספה, לכן הכנו רשימת שמות נוספת המבוססת רק על מסמכים שונים מארכיון יד ושם.

את הצורה הגרפית, כוללת את השפה בה נכתבה רשימת שמות הנספים, העדפנו להשאיר כפי שהיא מופיעה על הלוחות עם הערות המציינות את מעמדם ההירככי במשפחה, כגון: בת זוג, בן, בת, ילדיהם, אלמנה או שמקור המידע הוא מדפי עד.

לאור הנכתב לעיל, אנו מתנצלים על כל טעות, אי דיוק או חיסור שם של נספה. את המהדורה הנדפסת כמובן שלא נוכל לתקן. לעומת זאת את הגרסה הדיגיטלית, שתועבר בהמשך למאגר האינטרנטי של ספרי הזיכרון בספרייה הציבורית בניו יורק, נוכל לתקן בהתאם להערותיכם.

בתודה על ההבנה וההתחשבות

מוטי פישר וישראל ווייזר

ארובת האש - אנדרטה לזכר הנספים במחנות ההשמדה - 1944

לוחות העדות עם
שמות הנספים בשואה
באתר ההנצחה
בבית הקברות בקאריי

פירוט הטרנספורטים שיצאו מגטו Satu Mare ל- Auschwitz
בתוכם גם יהודי קאריי:

1. טרנספורט מס' 1 – כ"ה באייר, יום ראשון, 18 במאי 1944
2. טרנספורט מס' 2 – ב' בסיון, יום רביעי, 21 במאי 1944
3. טרנספורט מס' 3 – א' שבועות, יום ראשון, 25 במאי 1944
4. טרנספורט מס' 4 – ט' בסיון, יום רביעי, 28 במאי 1944
5. טרנספורט מס' 5 – י' בסיון, יום חמישי, 29 במאי 1944
6. טרנספורט מס' 6 – י"ב בסיון, יום שבת, 31 במאי 1944

אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים דַּיַּן אַלְמָנוֹת וַאֲבִי
יְתוֹמִים הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה בְּמַעֲלוֹת
קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מְאִירִים וּמַזְהִירִים
לְנִשְׁמוֹת אַלְפֵי גְּבָרִים, נָשִׁים, וָטָף שֶׁל קְהִילַּת

קָארֶיי – נָאג'-קָארוֹלי

שֶׁנֶּהֶרְגוּ, שֶׁנִּשְׁחֲטוּ, שֶׁנִּשְׂרְפוּ וְשֶׁנִּסְפּוּ עַל קִדּוּשׁ
הַשֵּׁם, על ידֵי הַמְרַצְּחִים הַגֶּרְמָנִים הָנַאצִים וְעוֹזְרֵיהֶם
הַהוּנְגָרִים. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו
לְעוֹלָמִים, וְיִצְרוֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם, ה' הוּא
נַחֲלָתָם, ה' יִנְקוֹם דָמָם,
וְנֹאמַר אָמֵן.

Dr ANTAL ISTVÁN
HITK.ELNÖK
Dr ANTAL ISTVÁNNÉ
Dr ANTAL PÁL
Appel Lázár és neje
" Málke, Náthán, Izráel,
Anna,
Abrahám Móricné
Abrahámovics Henrik
" Salamon, Szeréna
" Bernáth, Rella, Éva,
" Ágnes,
Altman Regina

Auspitz Józsefné
" Károly, Zoltán,
" Eszter, Sándor, Pál
Áron Mór és neje
Amzel Bern átné
Dr Apfel Jenőné

Dr Apfel Bertalan
Apfel Miklós és családja
Dr Adler Adolfné
özv. Altman Móriczné
Brüll Jenő és neje
" Imre, Pál,

Bárány Márton és neje
" Erzsébet
Brunner Dezső és neje
Brüll Mátyás és neje
" Zoltán, Sándor,
" László,
Berkovits Béláné
" József, Jenő

Blum Etel
Berkó Lajos és neje
" Éva, Ágnes,
Benedek Klára
özv. Benedek Áronné
Benedek Miklós
Blau Róza
Bródi Sári
Blum Hermina

Böhm Károly és neje
" Regina, Klára
ifj Braun Abrahám és neje
" Katalin,
özv. Braun Dávidné
Braun Abrahám
Burger József és neje

Berkovits József
és neje
" Ernö, Jenö, Béla,
Brichta Miksa és neje
Bürger Herman és neje
" Hermanné,
" Magda, Lilike,

Bürger Ernö, Ernöné
" Ági,
Dr Berkovits Mór, Mórné
" Gabriella, Alfréd,
" Sanyika
Berger Márton
" Dávid,
Dr Berger Mórné
" Juditka, Gabika

Blei Salamon és neje
" Armin, Regina,
" Margit, Frida,
" József, Cili,
Baumöhl Marcell és neje
Berkovits Bernátné
" Margit

Brach Lázár és neje
" Janka, Bella,
" Samu, Margit,
Berger Sándorné
" Hedvig
özv. Bervald Salamonné
" Bernát, Malvin,
Blau Sámuel

Borsován Marika
Baum Bernát és neje
" Miksa, Judit
Brüll Herman és neje
" Magda
Basch Márton és neje
" Imre, Pál, Mihály,
" Sarolta,

Berkó Lipót és neje
" Bernát, Jenö, Adolf,
Brief Dávid és neje
" Margit, Matild,
" Zsigmond, Herman
Bustin Salamonné
özv. Berger Leopoldné

Blau László és neje: Ági,
Beck Hermanné
Berger Sámuel és neje
" Péter
Berkovits Sándorné
Berkovits Ibolya és Imre
Brach Henrik
" Sámuel, Lipót,
" Hermann, Simon,
Bernstein Bernát
Beckmann József és neje
" István, Zsuzsa,

Becmann Ernö és neje
" Klára, Gitta,
Berger Henrik és neje
" Magda, Edit, Éva, Mozes,
Becski Jenö
özv. Bíró Béláné
Benedek Miklós
özv. Berger Jenöné
Berger Béla
Blau Sándor és neje
Benedek Klára
Boros Klára

Braun Stefi
Blau Blanka
Dr Blum József
Borzás Imréné
Benedek Sándorné
Dr Benedek Lajos
" Lajosné, István,
Dr Czukor Lajosné
Csengeri Márton és neje
Dr Csengeri Imre és neje
" Hedvig, Éva,
Dr Deutsch Mártonné
" Péter,
Deutsch Sándor és neje
" Kató,

Deutsch László és neje
Dávidovits Malvin
" Ibolya,
Döblinger Eszter
Deutsch Béla és neje
" Tibor, Miklós, Imre
Deutsch Ernőné
Diamant Simon és neje

Dicker Jakab és neje
" Adolf, Béla,
özv. Dicker Adolfné
" Szeréna,
Dávid Abrahám és neje
" Margit, Lili, Erzsébet,
" Sári, Klára,
Deutsch Olga
Deutsch Imre
özv. Doppelt Mayerné

" Bernát, Helén, Emmi,
" Mihály, Hermann,
Donath Sámuel
Deutsch Béla és neje
Deutsch Mór és neje

Epstein Salamon és neje
Epstein Márton és neje
" Ferenc, Szeréna,
" Herman, Áron, Jakab,
" Sámuel, Helen,
Engel Lajos és neje
" Kató,

Eckstein Jehuda és neje
" Bence,
Epstein Emánuel és neje
" Sarolta, Izsák,
Ehrnstein Moric
Elkovits József és neje
" Béla, Iboly, Margit,
" Miklós, László
" Lázár, Tibor, Robert,
Feuer Adolfné

Friedmann Lajos
" Mihaly, Noemi,
Friedmann Oszkárné
" Irén,
Fuchs Jakabné
Farkas Olga
Friedenstein Izidor
" és neje,
" Bella, Ferenc, Vera.

Farkas Jakab és neje
Farkas Mórné
" Sándor, Katalin,
Farkas Mártonné
" Lajos, Etel,
Friedmann Sámuel
" és neje.

Farkas Béla és neje
Fränkl Márton és neje
" Tibor
Friedenstein Simonné
" Henrik, Rózsi,
Dr Feldmann Mór
" Mária,
Feldmann Mózes
Frank Lajos és neje
" Ágnes, János,
Friedmann Ignác és neje

özv. Fényes Albertné
Féder József
Féder Józsefné
" Lili, Irén,
Frank Mór és neje
" Sámuel, Margit, Lili,
Rózsi, Ferenc.
Farkas Hermann
" és neje
" Erzsébet, Simon,
Fülöp Hermann
Farkas Lázár
" Ernő, Béla, Dezső,
özv. Fried Edéné

Farkas Jakab
Farkas József
özv. Felbermann Adolfné
özv. Felbermann Mórné
Felbermann Gyula
" és neje
" Ilona,
Fisch Henrik és neje
Fischer Ignác és neje
" Irén,
özv. Fränkl Simonné
Fränkl Dezső és neje
" Miklós, Károly,
Dr Fehér Ferenc és neje
" Klára, György,
Ferenci Armin és neje
" Irén, Piroska,

Farkas D. Mihálné
" Anna, Livia,
Frank Zsigmond
Frank Ignác és neje
" Klári,
Fried Lajos és neje
Fried Béla és neje
" György,
Fried Gézáné
" Vera, Éva,

Friedmann Szeréna
Fried Endre és neje
Fried István és neje
" Péter.
Fischer Ilona
Frank Salamon és neje
" Hermann, Mendel,
Friedmann Rózsa
Friedmann Józsefné
" Zsofia,

Fógel Árminné
" Imre, Ágnes.
Friedländer Ábrahám
Friedmann Viktor
Farkas Mórné
Fried Dánielné
Fried József
Fischer Sándor
" és neje
" György, József,
Fesztinger Mártonné
" József, Zsigmond

Friedmann Benö
és neje
" Jenö,
" Sándor, és neje
Friedmann Vilmosné
" Erika,
Friedmann Hermanné
" Judit, Jenö,
Fuchs Bertalanné
" Marika,
Dr Fejér Miklós
" István,

Fried Hermann és neje
" József, Tibor,
" Alfréd, Jenö,
Fried Dávid és neje
" Ilus, Piri, Ferenc,
" Ede, Ábrahám,
Fried Ármin és neje
" Judit, Artur,
özv. Fried Izsákné

Fränkl Andor
" Katalin,
Friedman József
özv. Fried Antalné
Friedman Mór és neje
Grünvald Dávid
Grünvald Dávidné
Grünvald Ferencné
Grünbaum Aladár
" és neje
" László,

Grosz Ignác és neje
Grosz Zoltán és neje
" Tibor, Éva,
Grosz Móric és neje,
" Lajos, Ágnes
" Zsófi.
özv. Grosz Mihalyné
Grosz Kató

Goldstein Abraham
és neje,
" Mózes, Náftoli,
" Sára, Edit,
" Zoltan, Márton,
Gotteszmann Mórné
" Ilonka, Karolin,
" Mihály, Márton,
Grünfeld Józsefné
Gotlieb Náftoli
" Abrahám, Edit,
" Lenke,
Glücksmann Mór
" és neje,
Gaál Gusztáv és neje,
Goldstein Áronné
Goldstein Ferenc
és neje,
" Adolf, Rózsi,

Grünstein Béla és neje
" Alice, Pál, Magda,
" Éva
Goldstein Mária
özv. Grün Józsefné
Gottlieb Ignác és neje
Grosz Ábrahám és neje
" Mária, Ignác,
Gottlieb Linus
özv. Grünwald Béniné
Goldstein Antal és neje
" Ilona, Manku,
" Erzsébet, Éva,
" Zoltán, Judit,
Goldstein Bernátné
" Hermann.

özv. Goldstein Zoltánné
Grünfeld Sándor és neje
Grosz Hermanné
" Helén,
Goldberger Mórné
Gancz Mártonné
" Ernö, Tibor,
özv. Grosz Ábrahámné
özv. Gerhardt Józsefné
" Gitta, Paula,
Grosz Áron és neje,
Grünfeld Albertné
" Tibor, Ernö, Zoltan,
" Éva.

Glázer Béla és neje,
" Tuli, Rózsi, Géza,
Grosz Zseni
Grosz Sámuel

Greiner Sámuelné
Grosz Salamon
Grosz Mórné
Grosz Dávid
" Jolán, Ignác, Ilona,
" Cecilia, Magda,
" Sámuel, Éva, ..

Grünwald Bernát
özv. Grosz Jakabné
Grosz Emánuel és neje
" Lajos, Magda,
Grünfeld Bernát és neje
" Salamon, Judit,
özv. Goldfarb Dezsőné
Grosz Mór és neje

Grosz Izidor
Glück Helén
Gottlieb Mátyás és neje
Gál Samu és neje
" Lily,
Grünspan Béla és neje
" György,
Guttmann Mór és neje
" Erzsébet, Ella,

" Ferenc,
Grünfeld Józsefné
Hermann Béla és neje
Hász Kornélia
Hegedüs Béla és neje
Husz Ábrahám és neje
Horovitz Rudolf

Hartmann Ferenc
" és neje,
" József,
Hercz Jakabné
Herskovits József
" Piroska,
Hirsch Mórné
" Sándor,
Haarpuder Márton
" és neje,
" Lajos, Imre,
özv. Halasitz Józsefné
Hermel Bella

Hemler Rozália
" Aranka, Irén,
özv. Herskó Zsigmondné
" Sámuel,
Herskovits Sámuel,
" Jolán,
Hartmann Izidorné
" Jolán, Simon, Móric,

Hirsch Ferenc és neje
" László,
özv. Herskovits Dánielné
" Terézia,
Herskovits Sándor
" és neje
" Ilona,
Hirsch Ede és neje
Herskovits Ernö
" és neje

" Gyuri, Zella,
Herskovits Jenö
" és neje
Herskovits Ella
özv. Heringer Ernöné
Hercz Sámuel és neje
" Lajos, Irén, Anna,
" Judith.
Herskovits Dávid
Heimovits Dávid
" Matild,

Holczer Béniné
" Rózsi, Jakab,
Holczer Bernát
" és neje,
" Ilona, Magda, Olga,
" Margit,
Ickovits Helén
" Pál, Etel,
Izráel Jenöne
" Erán,
Izsák Mór
" Helén, József, Olga,
Izsákovits Lenke
özv. Izsák Sámuelné
Izsák Mór és neje
" Pál,
özv. Illés Józsefné
Ickovits Ida
Jakab Márton
Jakabovits Veronka
özv. Judovits Sámuelné

özv. Judovits Sámuelné
Jakabovits Lajos
" és neje,
" István,
Judovits Oszkár
" és neje,
" Ella,
Jurovits Adolf és neje
" Béla,
Jurovits Jenöné
" József,
Jungreis Jenö
Jakabovits Julia
Jakab Erzébet

özv. Kaufmann Lajosné
" Jenö,
Klein Ignác és neje
id. Klein József és neje
ifj. Klein József
és neje,
Kneler Géza
" Lajos,
Kain Mórné
" Ernö,
Koszteletz Adolfné
Kaszner Izráel és neje
" Sámuel, Éva, Károly.
Klein Mari
Kertész Sándor
" és neje,
" István,
Kunovits Bernátné
" Márton, Iboly, Irén,
" Miklós, Ernö,
Kahn Emánuel és neje
" Mária, Lili,

Kolb Ödön
Kupferstein Miklós
Kaufmann Hermann
" Erzsébet
Kohn Mihály és neje
" Péter,

özv.Klein Lajosné
Krémer Dezsöné
özv.Katz Mayerné
" Ignác, Klári,
Kepets Mártonné
Katz Adolfné
Kandel Ignác és neje
Kepets Hermina
" Szeréna,
Köszteubaum Mózes
" és neje,
" Márta
Klein Antal
Klein Nándor és neje,
Kaszovitz Ferenc
" és neje,

Krémer Béla és neje,
Kronovith Jenö
" és neje,
özv.Koffler Ignácné
" Rezsi, Margit,
" Miklós,
Krausz József
" és neje
" Sándor, Lajos,
Kolkir Józsefné
"Bernát, Móric, Imre,
Krausz Sámuel
" és neje,
" Ernö, Henrik, Jenö,
" Sándor, Irén, Mór.
" Sári,
özv.Kalafoni Jenöné

Kalafoni Gyula
" Ágnes,
Kolb Emánuelné
" Anikó
Krapper Hermanné
" Manó,
özv.Katz Adolfné
"Katalin, Margit,
" Sándor,
Kupferstein Miksáné
Káhán Mendel és neje
Anna

Kaufmann Antal
" és neje,
" Szulamit, Noemi
Klein Józsefné
Kaufmann Emma
" Dezsö, Klára, Jenö,
özv.Kaufmann Farkasné
Katz Lajosné
"Erzsébet, Irén
Kaimovits Dávid
" Matild,
özv.Kertész Miksáné
Kertész Béla és neje,
" András, Judit,
özv.Kripka Lajosné

Dr Kripka Rudolf
" Ottilia,
özv. Kohn Lipótné
Kohn Antal és neje,
Krémer Jónás
Katz Ferenc és neje
Klein Mária
Klein Mórné
Kalmár Lajosné
Klein Sándorné
"Rózsi, Miklós,
Katz Imréné

" Tibor,
özv. Katz Béláné
" Irén,
Knopf Jakab és neje,
Krausz Lajos és neje,
Krausz Mór és neje,
" Iboly, Magda, Éva,
" Ignác, Lili,
" Malvin, Ilonka,
Kneller Bernát

" Irén, Herman, Rózsi
Kneller Jenöné
özv.Klein Jakabné
" Olga, Sámuel,
Ferenc,
Klepner Márton
" és neje,
" Klára, Kató, Zoltan,

Klepner Hermann
" és neje,
" Gizi,
Katz Antal és neje
" Kató, Gizi, Ignác,
Katz Adolfné
Klein Henrikné
Katz Hermann
Krausz Géza és neje,
" Simon, Irén, Kató,

Klein Ferenc és neje,
" Bözsi, László, Irén,
özv.Köszteubaum Jakabné
" Rózsi, Ilona,
Klein Erzsébet
Klein Rózsi
Kepets Miklós
" Tamás,
özv.Kaufmann Józsefné
Kardos Aurel és neje
Klein Jenöné

Kupfer Márton
Kupferstein Károly
" és neje
" Sándor,
Keszler Lajos és neje
Keszler Mór és neje
Keszler József
" és neje,
" Katalin, Zsófia,
Klein József és neje,
özv.Kaufmann Adolfné
Kaufmann Dezsö
" Pál,

Kaufmann Endréné
(Böske)
Robi
Kaufmann Imre
" és neje,
" Borika,
Kamil Manoné
özv.Koffer Ignácné
" Rezsö, Margit,
özv.Kun Károlyné
Káhán Meilech és neje
" Judit, Jakab,
" Herman, Erzsébet,
" Jenö, Ferenc,
özv.Klein Sámuelné

özv.Kaufmann Izidorné
(Ilka)
Krausz József
és neje
Kain Dezsőné
Kain Mórné
" és gyermekei
Kain Jenő és családja
Káhn Sándor
" Hermann, József,
Kaufmann József és
családja

özv.Lusztig Sándorné
özv.Lövi Rudolfné
Lindenfeld Jakab
és neje,
" Helén
Lindenfeld Dezső
" és neje
" Erzsébet, Béla,
Lebovits Rózsi
Lipsitz Imre és neje,

Landou Olga
London Ferenc
Lebovits Sándor és neje
" Anna,
Lebovits Béla és neje,
" Ervin,
Lebovits Miklós és neje
" Zsuzsa, Pál,
Lichtmann Árminné
Lilienfeld Hermina
Lilienfeld Sándorné
" Anci,

Lilienfeld Lajosné
Lax Chajem és neje,
Lindenfeld Mór és neje
Löbl Salamon és neje,
" Eszter, Anna,
Lichtbraun Kató
Lindenfeld Hermann
" és neje
" Ernő, Márton,
Lichtenstein Izidorné
" Henrik
Lebovits Sámuelné
Lichtbraun Izsák

Lichtbraun Izsák
" és neje,
" Giza, Miklós, Léni,
" Dávid, Kató, Ágnes,
özv.Lefkovits Adolfné
" Boris,
Lövi Mózesné
" Herman
Leimzider Salamonné
Leimzider Simonné
" Gizella, Rózsi, Helén,
" Sári, Frida, Géza,
Liebermann Jozefa
Laxné, Irén, Éva, Rózsi,
Liebermann Farkas
és neje,
" Lajos, Áron,
Leimzider Mózes
Lefkovits Sámuelné

Lefkovits Ármin és neje
Láng Dezsőné
Lázár Lajos
Lindenfeld Rozália
Meizels Hermann
és neje
" Ilona, Anna, Bernát,
Markovits Jakabné
" Kálmán, Hedvig,
Márton Mór
Mendelovits Jakab
és neje,

Moskovits Zoltán
és neje,
" György, Emilia,
özv. Markovits Lajosné
Moskovits Giza
Markovits Lajosné
" Etel,

Majtényi Miklós
és neje,
" László,
özv.Mermelstein Józsefné
" Lázár, Ilona,
Morgenstern Herman
és neje,
özv.Mayer Hermanné
Máy Sándor és neje
" Éva, Ágnes, Ernő,

Moskovits Hermina
Moskovits Béni
" Mojse Hedvig,
Markovits Bertalanné
" Edit, Berta, Szilvia,

Markovits Bertalanné
" Edit, Berta, Szilvia,
Magdolna
Moskovits Fülöp
Mermelstein Ernő
Mózes Soma és neje,
Mózes Endre és neje,
" Judit.
Mózes Imre és neje
" Ágnes,

Dr Mandel Miklós és neje
" Anikó, Pál,
Mózes Leopold és neje
Moskovits Henrikné
Moskovits Andorné
Moskovits Menyhért
és neje
Dr Majer Izidorné (Irén)
Erika,
Mayer Fáni
özv.Morgenstern Józsefné

Noé Bernát és neje
" Bandi, Kató,
özv.Neumann Vilmosné
Németi Hermanné
Nord Henrik
" Antónia, Sarolta,
Ovics Bernátné
" Haje, Cili, Etel, Éva
Ohlbaum Mór és neje
Ohlbaum József

Perl Lázár és neje
" Szeréna, Edit,
Pollák László
Pollák József
Pollák Márton és neje
" Fáni, József
Pfefermann Mózes
Pfefermann Dávid
" és neje,
" Zoltán, Zsófi,
" Jakab,
Pfefermann Jenő

Pollák Sára
Pollák Frida
Princz Ernőné
" Éva, Imre,
Pollák Ernő
" Margit, Móric,
Pollák Róza
Prétz Fáni

Paszternák Ferenc
és neje,
" Sándor, Livia, Eva,
" Máyer, Fáni,
Pataki Sámuel
" Lili, László,
Peisner Lajos
és neje,
Politzer Ignácné
Politzer Mihály
és neje
" Judit, Anikó
özv. Reiter Adolfné
Reiter József

Rosenzweig Sári
Rosenzweig József
és neje,
" Miklós, Ernő,
Rosenzweig Mór
és neje
Rosenzweig Ármin
és neje

Rosenzweig Ernő
és neje,
" Zsófi, Sándor,
Rosenzweig Dávid
és neje,
Rézler Sándorné
" Zoltán, Rudolf,
" József,
Róth Lajos és neje
" Boris,
Róth Ábrahám
és neje,
özv. Róth Ignácné
" Andor, Imre,
" és csládja,

Róth Sámuel
Róth Viktor és neje
Róth Sanyika
Róth László és neje
" Éva, József,
Róth Lipót és neje
" Mátyás, Éva,
Róth Lajos és neje,
" Klára,
Róth Ignác és neje,
" Dity,
Róth Dezső és neje
özv. Rosenberg Zsigmondné
Rosenberg Jenő
és neje,
" Judit, Éva, Lili,
Rosenberg Zoltán
és neje,
" Éva, Judit,
Rosenberg Emil
és neje,
" Borika,

Róth Herman és neje
Róth Mór és neje,
" Mária, Rózsi,
Róth Manó és neje
" Sándor,
Róth Imréné (Irén)
" Iván,

Róth Jenőné
" Gyurika
Róth Józsefné
" Lya,
Riedermann Helén
" Lajos Sándor,
" Zoltán Jenő, Adolf,
Reismann József
és neje
" Zoltán,

Róth Szeréna
Rézler Dezsőné
" József,
Róth Emil és neje
Róth Károly és neje
Róth Henrik
özv. Rottmann Albertné
Róth Józsefné,

Róth János
Róth Izráelné
" Tibor,
Rosenberg József
Róth Paula
özv. Rosner Jakabné
" Zoltán, Magdus

Reismann Gyula
" és neje,
" Imre, Irén,
Reismann József
és neje,
" " Borbála,
özv. Reismann Mártonné
" Katalin, Josefa,
Róth Berta
Róth Simon
Róth Áronné
" Rózsi, Károly,
" Erzsi, Náthán,
" Salamon,
özv. Roóz Elemérné
özv. Roóz Samuné
Róth Sándorné
" Zoltán, Endre,
" Imre,
Rosenfeld Zsigmond
Rosenfeld Béla
" Eszter, Fáni,

Róth Emánuel és neje
Dr Róth Sándor és neje
" Ili,
Rosenberg Mózes
Schwartz Ignác
és neje,
Schwartz Jenőné
" Mari,
Schleifer Dezsőné
Sándor Ferenc és neje
" Gyula
Sándor József és neje
" Tibor, Lili,
Sándor Jenőné
Sándor Salamon és neje
" Kató,

Sámuel Irén
" Sarolta,
Spitz Sámuel és neje
" Endre,
Slomovits Herman
és neje,
" Lidia,
özv. Spitz Ferencné
Schwartz Izidor,
Steinberger Dávid
és neje,
" Karolin, Lujza,
" Sámuel,

özv.Steinberger Mórné
" Vilmos,
Simsovits Jakabné
Salamon Malvina
Stern József és neje,
" Erzsi, Anna,
Sámuel Mártonné

Sárkadi Ignác és neje
" Endre, Duci,
Spitz Henrik és neje,
" Miklós, Éva, Edit,
" Imre, Ágnes,
Spitzer Wolf és neje
Simon Lila
Spitz Lajosné
" Irén, Jakab,
Schlesinger Dezsö
Schlesinger Salamon
és neje,
" Sándor, Jenö, Hársi,
Singer Mór
Sternberg Sándor
" és neje
" Etel,

Svéd Eszter
" Sándor, Kató,
" Berta Szeréna,
Strohli József
Stöszel Miklósné
(Mária)
" Hugó,
özv.Singer Emánuelné
Sach Helén

Spiegel Mór és neje
" Aranka, Jolán, Lili,
" Lajos, Nándor,
Strauszmann Sámuelné
Stein Béla és neje
Steimetz Mayer
Stern Rózsi

Simon Jenö és neje
" Margit, Ilonka,
Steiner Matild
" Éliás, Helén, Saje,
" Szüze, Perl,
Stern Lázárné
Steinberg Adolf
és neje
" Sári és Ernö

Sonenschein Salamon
és neje,
Schreiber József
és neje,
" Böske, Magda,
" Jakab,
Stern Tobiás
özv. Sternberg Jenöné

özv.Dr Sternberg Zoltánné
Simon Klára
Spitz Rudolf és neje,
Spitz Erzsi
Schwartz Károly
és neje,
" Aliz,

özv Spitz Dénesné
Spitz László és neje
" András,
Schiffmann Adolf
" Lili,
Schwartz Ilona
özv.Schwartz Károlyné
" Ilus,

Schwart Izsákné
" Éva,
Schächter Ida
Schwartz Ferenc
" és neje,
" Irén, Margit,
Schwartz Sándor
Schwartz Mór
Schwartz Nándor
és neje

Schwartz Adolf
és neje,
" Ede, Imre,
Schwartz Farkasné
Schwartz Sámuel
Schwartz Kálmán
és neje,
Scheer Sándorné
Regina
" Klárika
Schlüssel Szigre
Schwartz János

Schwartz Herman
Schwartz Jakabné
" Klára, Zoltán, Alfréd,
Schwartz József
és neje
" Zsófi,
Schwartz Mihály
és neje,
Schiff Béláné
Schwartz Jakab
és neje
Schwartz Jenö
és neje,
Schwartz Márton

Schwartz Sándorné
" Judka, Imre,
özv.Schwartz Izidorné
Schwartz Hermanné
" Zsuzsi,
Schönfeld Aladár
és neje
" Veronka,
Schwartz Sarolta
Szobovits Manóné
Szrulovits Ignác
Szabó Salamon
" Háje
özv.Singer Emánuelné

Scheer Böske
" Mór
Szepesi Sándor
" és neje
Dr Taub Géza és neje
Taub Mihály
Tobiás Osiásné
" Mirjám, Márton,
özv.Tobiás Gáborné
Tobiás Erzsébet
" Magda, Szeréna,

Taub Béla
Teitelbaum Hane
" Brüder, Rafael,
özv.Televits Dávidné
" Sára, Ferenc,
" Adolf,
Televits Bernát
" és neje
" Jenö, Éva,

Török Hermina
Ungár Ferenc és neje
" Anna, József,
" Imre,

özv. Weisz Lajosné
ing. Weisz Sándor
és neje
" Zsuzsi,
Weisz László és neje
Weisz Dávidné
özv. Weisberg Gyuláné
" Irén,

Weisz Ignác és neje
" Lajos, Imre
Weisz Jenő és neje
" Éva,
özv. Weisz Jenőné
" Endre, Imre,
Weisz József és neje
" Magda, Salamon,
Wiezel Eszter

Weizs Lajos és neje
" József, László,
özv. Weisz Józsefné
Weisz Piroska
" Lili, Lajos, Hermina,
Weisz Dezső és neje
Weismann Jakab
és neje,

Weisz Farkasné
özv. Weiszberg Józsefné
Wieder Dávid és neje,
" Ábrahám, Márton,
" Lenke, Salamon,
özv. Wohl Jakabné
Weisz Jakab és neje,
" Béla, László

Weisz Lipót és neje
" Klári, Tibor,
Weiszberger János
Weisz Miklósné
" Henrik, József,
" Róbert, Sándor,
Weisz Lajosné
Weisz Sámuelné
özv. Weisz Ignácné
" Rózsi, Erzsi,
" Rubin,

Weisz Jakab és neje
" Irén,
Wertzberger Mózesné
" József, Salamon,
" Herman, Rózsi,
Wohlner Mózesné
özv. Váradi Adolfné
Váradi Herman
özv. Weisz Zsigmondné
Weisz Sámuel és neje
" Etel,
Wásserlauf Sándor
és neje

Wagner Osias
özv. Weisz Antalné
Weinberger Ferenc
és neje
" Ödön, Olga, Ernö,
Weisz Lászlóné (Ibi)
" Kató,
Vogel Sára
Weidberg Dóra
" Lea,
Weisz Salamon és neje
" Tibor,
Dr Weinberger Margit
" Ilona, Irén,
Wiezel Dávid és neje
" Pál, Elek, Margit,
" Éva, Irén,

Wieder Irén
özv. Winkler Károlyné
Winkler Lajos és neje
Winkler Nándor
és neje,
" Zsófi, Ágnes, Endre
Weiszner József
és neje,
" Vera,
Váradi Miksáné
Weisz Áron és neje
" Irma, Edit, Mirjám,

Weisz Bernátné
Weiszhaus Henrik
és neje
Weiszhaus Bandika
Weisz Vilmos és neje
Weiner Miksa

Wieder Izidorné
" Rudolf, Sándor,
Weisz Sándor és neje
Weisz Sámuel és neje
" Sári, Simon, Jenő,
" Margit,
Vajda József és neje

Vas Izsák és neje
" Oszkár,
Weisz József
Weisz Frigyes
" és neje
" Lily,
Wiezel Margit
" Éva, Irén,

Weisz Dezső és neje
Weiszberg Józsefné
Weisz Lili
Weisz Gizi
Weisz Hermanné
Weinstock Terézia
Weisz Antal
Weisz Sándor és neje
" Lajos, Tibor,

Weisz Ignác és neje
" Lajos,
Weisz Antal és neje
özv. Wolner Jenőné
" Jolan, Tibor,
Weisz Menyhértné
Weisz Eszter
Dr Weisz László
és neje (Klári)

Zichermann Kató
Zafir Jakab
és családja,
Zafir Géza
" Regina,
Lichtbraun László
" Erzsébet

Gottlieb Ferencné
Gottlieb Ignácz
és neje
Gottlieb Hermann
és neje
" Berta,

Meilender Ignác
Schlesinger Miklós
Widder Imréné
Ignácz Béla és Pál
Grün Lipótné
fia Tibor
Jónás Dávid Tasnád
Dávidné (Rozália)
" Miklós,
özv. Reichenburg Jenőné
Reichenburg Mártonné

Kepecs Bernát
" Bernátné
" Áron,
" Áronné
" László, Dávid
Dr Kepecs Sándorné
" György, Miklós,
Éva,
Niedermann Ferenc
és neje
Kaufmann Manyi

özv. Farkas Sámuelné
" Lajos, Emánuel
Miksa,
Glück József
és neje
Krausz László N. Szöllös
Schleifer Dezsőné

Wolf Sándor.
Wolf Sándorné
" Ilonka
" Klárika
Klein Gézáné
" József.
Farkas Márton

Máy Éva
Berkovits Jenő
Herskovits Sándor
Ignácz József
Roth József
neje Frida
Klein Mihai és neje
özv. Kertész H. Mihályné
ROTH FRIDRIC

BERVENI
Czutrin Sándor
" Sándorné
" Ferencz,
Czutrin Ignácz
" Zoltán
Fineasz Sándor
" Sándorné
" Béla,
Fruchter Juda
" Judáné,
" József
" Lajos, Margit, Klára,
Goldstein Bernát
és neje
" Tibor, Miklós, Katalin,
Grün Sándor
" Sándorné
" Andor,
Heim Miksáné
" Ferenc
Leichtman Jónás
és neje
Leichtman Ernő
és neje
" Ferencz, Gyula,
Leichtman Zoltánné
" Imre,
Löbl Mór
" Mórné
Stern Jenő
" Jenőne
" Ernő, Rozália, Ibolya,
Weinberger Béla
" Miklós, és György
Weinstok Herman
" Hermanné
" Magda, Éva, Jenő,
" Ernő, Zoltán,
Winkler Sámuel

MOFTINUL MIC
Salamon Sámuel
és neje
" Vilmos, és neje
" Sándor, György
" Jenőné
" Sándor
Friedmann Albert
" Albertné
és családja
Krausz Sándorné
és családja

Szaubel Ede
" Edéné
id. Krémer Ferencz
és neje
Kain Zoltán és neje
" Alfréd, Emilia,
Katz Béla
" Béláné
" László,
Weisz Mór
" Mórné
" Miklós, Jenő,

BERE.
Deutsch Farkas
" Berta
" Jenő
" Adél
" Anna
" Klára
Pataki Erzsébet
Dávid Ilona.

SZANISZLÓ
Böhm Dávid és neje
Böhm Ignácz " "
Böhm Nándor és családja
Böhm Sándorné szül. Böhm Boriska
Kohn Sámuel és neje.

DOMAHIDÁRÓL
Grósz Ignác és neje,
fiok Sándor.
Grósz Mártonné,
fia Andor.
Grósz Lászlóné
és gyermekei
Miklós és Jutka.

הרהג"צ מוהר"ר שמואל גראס אב"ד וזוגתו וילדיהם
" " יעקב יחיאל שווארץ "
" " אלעזר בראך "
" " אברהם אבי"ש הארוויץ "
" " ישכר דוב פריערמאנן "
" " יושיע גליק "
" " אברהם ברוין "
ר' יוסף ארי' ווערצבערגער שו"ב "
ר' אלעזר האלפערט "
מה"ר אפרים אליעזר גאלדשטיין ע"ה
האשה פרימה ע"ה
לאה, מלכה, הינדא רחל, אברהם
אלמנת מו"ה אברהם ברוין ע"ה
האשה מרת מרים ע"ה
ובניהם ה"ב אפרים ע"ה
מו"ה ישראל חיים ע"ה
וזוגתו האשה מרת גיטל ע"ה
ובניהם הדס, אברהם, חי' ע"ה
מו"ה יעקב משה ע"ה
וזוגתו האשה מרת גיטל ע"ה
ובנותיהם עללא, חי' שרה ע"ה
מו"ה אלכסנדר צבי עדעלמאנן ע"ה
זוגתו רחל ע"ה
ובניהם יצחק ארי', פיגא, בילא ע"ה
שרה עדעלמאנן ע"ה
חי' עדעלמאנן ע"ה
ישראל יצחק ביסטריץ ע"ה
זוגתו יהודית ובנם פנחס ע"ה
מו"ה זאב פעלבערמאנן ע"ה
זוגתו ברכה ובניהם
מו"ה שמואל קאלב וזוגתו אדי"ל ע"ה
בנם דוד ובנותיהם חי' שרה, יוטא, הענטשע ע"ה

מו"ה שלמה קאלב זוגתו פערל בנם מאיר ע"ה
מו"ה יהושע קאסאוויטץ זוגתו בינה
בנו אלימלך ע"ה
ר' זאב קאסאוויטץ ע"ה
עקב שאה זוגתו מרים ע"ה
בנותיהם גאלדא, לאה, חנה ע"ה
מו"ה יעקב דוב ראזמאנן זוגתו מרת פיגא ע"ה
ובניהם זאב, אברהם, דוד יושיע, ראובן חיים ע"ה
מו"ה יקותיאל זלמן ראזמאנן זוגתו מרת איידל ע"ה
ובניהם אסתר, שרה, יודא דוד יושיע, רבקה ע"ה
מו"ה נפתלי הערצקי ראזמאנן זוגתו מרת רנה ע"ה
ובניהם לאה, הענדל, אברהם ע"ה
מו"ה ישעי' זאב כ"ץ זוגתו מרת שרה ע"ה
יהונתן בנימין ראזמאנן ע"ה
מרת גיטל ראזמאנן ע"ה
בניה זאב, מנחם, דוד יושיע ע"ה
מו"ה אברהם בלום זוגתו מרת עללא ע"ה
בניהם משה ארי' וזוגתו זעלדא ע"ה
האשה ביילע, מרים אסתר, חייה שרה ע"ה
מו"ה משה סג"ל לאווי ז"ל אשתו מרת שבא ז"ל
ובניהם הבתולה מלכה, הבתולה רבקה ז"ל
הבחור יהודה ז"ל הילדה חיה, חוה ז"ל
מו"ה יצחק יעקב ז"ל אשתו מרת הענטשע ז"ל
ובניהם הילדה פעסע הילד נפתלי הערץ, דוד יושע
חתנם מו"ה אהרן שפיצער אשתו מרת פיגא ז"ל
מו"ה יעקב דוד סג"ל לאווי ז"ל אשת מרת גיטל ז"ל
האלמנה מרת חי' ה, רחל ז"ל בניה מרת רבקה ז"ל
מו"ה הענך ז"ל הבתולה שרה ז"ל

מוה״ שמואל ישע׳ גלאטשטײן ואשתו מרת שרה ז״ל
בניהם הב׳ שמעון הבתולה אסתר הב׳ דוד יהושע ז״ל
מוה״ אהרון יוסף ראזענבערג ע״ה
מוה״ יודא ראזענבערג זוגתו מרת חנה ע״ה
בתם גאנעדיל בנם שמעון בתם שרה פערל ע״ה
מוה״ חיים מאנדל זוגתו מרת אסתר ע״ה
בניהם נחלה, שרה פערל, ברײנה, גאלדה
עזריאל יעקב, מרדכי דוד, רבקה ע״ה
מוה״ דוד אלימלך ראזענבערג ומשפחתו ע״ה
מוה״ יצחק קאין זוגתו מרת יענטל ע״ה
מוה״ יצחק אלימלך ראזענבערג זוגתו לאה ע״ה
בנותיהם שײנדל יוטא, בלימה, גיטל ע״ה
מוה״ יעקב ווײס זוגתו רחל ע״ה
מוה״ יצחק ווײס זוגתו מרים ע״ה
בניהם גאלדא, דבורה, דוב ע״ה
אשת אפרים ווילינגער ז׳ הנה בניהם דבורה, גאלדא ע״ה
מוה״ דוב גרינפעלד זוגתו שײנדל בתם דבורה ע״ה

מוה״ אברהם ברוך הײמליך זוגתו בלומה ע״ה
בניהם דוד, יהושע, יודא, דוב, אלי׳ דבורה ע״ה
אשת שמואל ווײס בנותיהם מרים לאה, חנה, פיגא
מוה״ יהושע ווײס זוגתו אסתר ב׳ יוטא אשר זעליג
מוה״ יוסף ווײס זוגתו מרת שבע ע״ה
בניהם חוה, חיים גדלי׳ יעקב צבי, חנה, אסתר ע״ה
מוה״ יעקב צבי מערמערשטײן ע״ה
מוה״ יעקב וועקסלער זוגתו מרת חנה ע״ה
בניהם ישעי׳ רחל, רבקה ע״ה
מוה״ אליעזר גרינבאום זוגתו מרת גיטל ע״ה
בניהם לאה, רחל, רבקה, יעקב ע״ה
מוה״ אברהם אשר זעליג דײטש ז׳ מ׳ חיה שרה ע״ה
מוה״ מאיר בענעד דײטש זוגתו מרת בײלה ע״ה
בניהם אסתר, חנה, בלימה, צבי, משה, דוב ע״ה
מוה״ יעקב צבי פאללאק זוגתו מרת גאלדה ע״ה
אשת ישראל פאללאק ע״ה בניהם משה,
גיטל, פעסל פרידא, מלכה, דוד ע״ה

מוה״ יצחק אײזיק הכהן בערגער ע״ה
מוה״ משה יוסף קלײן זוגתו שרה ע״ה
בניהם אפרים שמואל, הדס אברהם צבי ע״ה
מוה״ מאיר זאב כ״ץ ע״ה
אלמנת האשה מרת ח׳ ובניהם יצחק, קײלע ע״ה
האשה מרת רײזל אשת מוה״ ישראל שטײנבערגער ע״ה
מרת פיגה אלמנת ר׳ מאיר יעקב טשאסאר ע״ה
בתם ליבע בנם ר׳ משה, וזוגתו שרה ע״ה
מוה״ לײביש טשאסאר וזוגתו רבקה ע״ה
בניהם מאיר יעקב, דוד, אסתר ע״ה
מרת רחל אשת ר׳ ישראל חיים טשאסאר נ״י
בניהם מאיר יעקב, בשע, לאה ע״ה
אשת מוה״ יעקב געללים בנה משה, אם זוגתו ע״ה
מוה״ דוד יוסף גראס ע״ה
מוה״ יעקב עגרי בנו דוד ובנו יחזקאל וזוגתו ע״ה
מוה״ יצחק קעפעטש וזוגתו בנו הב׳ מרדכי, שמואל
הב׳ מרדכי האלאשיטז ע״ה

מוה״ עזריאל שטױבער ז״ל וזוגתו מרת ח׳ רחל ז״ל
אברהם משה ז״ל וזוגתו בתי׳ ז״ל
בנם אפרים פישל בנם יונתן ע״ה
בתם אסתר בנה אפרים פישל ע״ה
מוה״ צבי טױבער וזוגתו מרת שרה ע״ה
בניהם מרדכי, רבקה, אסתר ע״ה
מוה״ צבי מאשקאוויטש וזוגתו רחל ע״ה
בניהם מאיר, אסתר, לאה, לאנע,
חיים יצחק, פרײדע ע״ה

מוה״ שבתי וויינבערגער ז״ל זוגתו מרת אסתר ע״ה
בנם שמואל דוב ז״ל
מוה״ יוסף מרדכי ווייס ז״ל
זוגתו לאה גיטל ז״ל בנם משה אהרון ע״ה
סימא אשת זאב ארי׳ וויינבערגער נ״י
בתם גאלדה ע״ה
רחל אשת בנציון וויינבערגער נ״י
בתם חיה יענטא בתם באשא ב׳ גבה ע״ה
ובנם שמואל ארי׳ ע״ה
רבקה, אשת ר׳ אלי׳ וויינבערגער נ״י
בנם משה יוסף ובנם שמואל אהרון ע״ה
מוה״ שלמה גרין וזוגתו אסתר ע״ה בניהם.
חנה, טובה רבקה, משה. יעקב ע״ה
האשה מרים מארגנשטיין ע״ה
אפרים אליעזר הדס ע״ה
מוה״ שמואל שמעלקע מאנדעל ע״ה
וזוגתו רייזל ובנם צבי אלימלך, יהושע.
גיטל. ביילא. זלאטא. חנה פייגא. אילה.
מרת מרים מארגנשטיין ע״ה
בניהם אפרים עליעזר הדס ע״ה
מרת שיינדל יוטא אשת משה פעסטינגער
בניהם יצחק, איזק יהושע ע״ה
היים פרץ קרעמער, סאניסלווי
הוב נ׳ אנשל קווים " "
ומשפחתם

רשימת הנספים בשואה

על פי מפקד האוכלוסין שערכו ההונגרים בשנת 1941 אשר נתוניו פורסמו רק בסמוך לתחילת הגירוש, במרץ 1944, בעיר קאריי פקדו 2,255 יהודים מתוך 15,851 – סך כול התושבים. 656 יהודים גרו בכפרים בסביבה שהשתייכו מנהלית אל העיר קאריי. אלה הם הכפרים (שמם בהונגרית) ומספר תושביו היהודים:

Bere 13; Börvely 71; Csomaköz 24; Domahida 6; Érdengeleg 32; Érdendréd 108; Gencs 7; Gilvács 4; Iriny 13; Kismajtény 30; Krasznaszentmiklós 9; Portelek 4; Reszege 6; Szaniszló 175; Vezend 3

כפרים השוכנים בהונגריה וצורפו מנהלית אל קאריי בזמן הכיבוש ההונגרי:

Mérk 90; Penészlek 58; Vállaj 4

'אֵל נְקָמוֹת, שׁוֹפֵט הָאָרֶץ, זְכוֹר נָא אֶת נַחֲלֵי הַדָּם שֶׁנִּשְׁפַּךְ כַּמַּיִם, דְּמֵי אָבוֹת וּבָנִים,
אִמָּהוֹת וְעוֹלְלֵיהֶן, רַבָּנָן וְתַלְמִידֵיהֶם וְהָשֵׁב גְּמוּל שִׁבְעָתַיִם לְצוֹרְרֵי עַמֶּךָ.'

רשימת שמות של נספים בכתב עברי (יידיש), לפי לוחות הזיכרון

הערות	שמות; שמות הילדים
הרהג"צ מוהר"ר	שמואל גראס, אב"ד, ע"ה
הרבנית מרת	קריינטשה (שטיינר) גראס, ע"ה
ילדיהם:	יקותיאל יהודה, ע"ה
	אהרון, ע"ה
	הענדיל, ע"ה
	ישעיהו, ע"ה
	חיה מאטל, ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	יעקב יחיאל שווארץ, ע"ה
האשה מרת	חנה (ליכטנשטיין) שווארץ, ע"ה
בנם	יהודה, ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	אלעזר בראך, ע"ה
הרבנית מרת	רחל (רוזנברג) בראך, ע"ה
ילדיהם:	רבקה, ע"ה
	מנחם צבי, ע"ה
	פייגה, ע"ה
	יהודה, ע"ה
	שרה, ע"ה
	אסתר, ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	אברהם אביש הארוויץ, ע"ה
הרבנית מרת	שיינדל הינדא (ווייס) הארוויץ, ע"ה
בניהם: הרב	יוסף מאיר, ע"ה
הרב	נפתלי, ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	ישכר דוב פריעדמאנן, ע"ה
בנותיהם מרת	שושה רייזל (כץ) ומרת קריינדל ע"ש
ילדיהן	מנחם משה ו * ; גיטל ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	יושיע גליק, ע"ה
האשה מרת	אסתר גליק, ע"ה
ילדיהם:	משה חיים, ע"ה
	אהרון יודא, ע"ה
	אליעזר, ע"ה
	רחל, ע"ה
	אברהם יצחק, ע"ה
	קריינדל, ע"ה
הרהג"צ מוהר"ר	אברהם ברוין, ע"ה
וזוגתו וילדיהם	* *
ר', שו"ב	יוסף ארי ווערצבערגער, ע"ה
האשה מרת	רחל ווערצבערגער, ע"ה
ילדיהם:	רבקה פריידא, ע"ה
	אלימלך, ע"ה
	יהודה יעקב, ע"ה
	סאסא, ע"ה
ר'	אלעזר האלפערט, ע"ה
האשה מרת	מירל האלפערט, ע"ה
ילדיהם	* *
מה"ר	אפרים אליעזר גאלדשטיין, ע"ה
האשה מרת	פרימה גאלדשטיין, ע"ה
ילדיהם:	לאה, ע"ש
	מלכה, ע"ה
	הינדה רחל, ע"ה
	אברהם, ע"ה

הערות	שמות; שמות הילדים
אלמנת מו"ה אברהם ברוין	מרים ברוין, ע"ה
בנם, ה"ב	אפרים, ע"ה
בנם, מו"ה	ישראל חיים ברוין, ע"ש
האשה מרת	גיטל (מרמלשטיין) ברוין, ע"ש
ילדיהם:	הודס, ע"ה
	אברהם, ע"ה
	חיה, ע"ה
בנם, מו"ה	יעקב משה ברוין, ע"ה
האשה מרת	גיטל (גוטליב) ברוין, ע"ש
בנותיהם:	עללא, ע"ה
	חיה שרה, ע"ה
מו"ה	אלכסנדר צבי עדעלמאנן, ע"ה
האשה מרת	רחל עדעלמאנן, ע"ה
ילדיהם:	יצחק ארי, ע"ה
	פיגא, ע"ה
	בילא, ע"ה
	שרה עדעלמאנן, ע"ה
	חי עדעלמאנן, ע"ה
	ישראל יצחק ביסטריץ, ע"ה
האשה מרת	יהודת ביסטריץ, ע"ה
בנם	פנחס, ע"ה
מו"ה	זאב פעלבערמאנן, ע"ה
האשה מרת	ברכה פעלבערמאנן, ע"ה
בניהם:	* *
מו"ה	שמואל קאלב, ע"ה
האשה מרת	אדיל קאלב, ע"ה
ילדיהם:	דוד, ע"ה
	חי שרה, ע"ה
	יוטא, ע"ה
	הענטשע, ע"ה
מו"ה	שלמה קאלב, ע"ה
האשה מרת	פערל קאלב, ע"ה
בנם:	מאיר, ע"ה
מו"ה	יהושע קאסאוויטש, ע"ה
האשה מרת	בינה קאסאוויטש, ע"ה
בנם:	אלימלך, ע"ה
ר'	זאב קאסאוויטש, ע"ה
	יעקב שאה, ע"ה
האשה מרת	מרים שאה, ע"ה
בנותיהם:	גאלדא, ע"ה
	לאה, ע"ה
	חנה, ע"ה
מו"ה	יעקב דוב ראזמאנן, ע"ה
האשה מרת	פייגא ראזמאנן, ע"ה
בניהם:	זאב, ע"ה
	אברהם, ע"ה
	דוד יושיע, ע"ה
	ראובן חיים, ע"ה

מו"ה	יקותיאל זלמן ראזמאנן, ע"ה
האשה מרת	איידל ראזמאנן, ע"ה
ילדיהם:	אסתר, ע"ה
	שרה, ע"ה
	יודא דוד יושיע, ע"ה
	רבקה, ע"ה
מו"ה	נפתלי הערצקי ראזמאנן, ע"ה
האשה מרת	רנה ראזמאנן, ע"ה
ילדיהם:	לאה, ע"ה
	הנדעל, ע"ה
	אברהם, ע"ה
מו"ה	ישעי זאב כ"ץ, ע"ה
האשה מרת	שרה כ"ץ, ע"ה
	יהונתן בנימין ראזמאנן, ע"ה
האשה מרת	רחל ראזמאנן, ע"ה
מרת	גיטל ראזמאנן, ע"ה
בניה:	זאב, ע"ה
	מנחם, ע"ה
	דוד יושיע, ע"ה
מו"ה	אברהם בלום, ע"ה
האשה מרת	עללא בלום, ע"ה
בנותיהם:	ביילע, ע"ה
	מרים אסתר, ע"ה
	חייה שרה, ע"ה
בנם:	משה ארי בלום, ע"ה
האשה מרת	זעלדא בלום, ע"ה
מו"ה	משה סג"ל לאווי, ז"ל
האשה מרת	בת שבע סג"ל לאווי, ז"ל
ילדיהם:	מלכה, ז"ל
	רבקה, ז"ל
	יהודה, ז"ל
	חיה חוה, ז"ל
מו"ה	יצחק יעקב, ז"ל
האשה מרת	הענטשע יעקב, ז"ל
ילדיהם:	פעסע, ז"ל
	נפתלי הערץ ז"ל
	דוד יהושע, ז"ל
חתנם מו"ה	אהרון שפיצער, ז"ל
אשתו	פיגא (יעקב) שפיצער, ז"ל
מו"ה	יעקב דוב סג"ל לאווי, ז"ל
האשה מרת	גיטל סג"ל לאווי, ז"ל
אלמנת מו"ה ראובן לאווי, מרת	חנה חיה רחל (פאנעט) לאווי, ז"ל
ילדיה: מרת	רבקה, ז"ל
מו"ה	חנוך, ז"ל
	שרה, ז"ל

מו"ה	שמואל ישעיהו גלאטשטיין, ז"ל
האשה מרת	שרה גלאטשטיין, ז"ל
ילדיהם:	שמעון, ז"ל
	אסתר, ז"ל
	דוד יהושע, ז"ל
מו"ה	אהרון יוסף ראזענבערג, ע"ה
מו"ה	יודא ראזענבערג, ע"ה
האשה מרת	חנה ראזענבערג, ע"ה
ילדיהם:	גאנענדיל מאגדא, ע"ה
	שמעון, ע"ה
	שרה פערל, ע"ה
מו"ה	חיים מאנדל, ע"ה
האשה מרת	אסתר מאנדל, ע"ה
ילדיהם:	נהלה, ע"ה
	שרה פערל, ע"ה
	בריינה, ע"ה
	גאלדה, ע"ה
	עזריאל, ע"ה
	יעקב, ע"ה
	מרדכי דוד, ע"ה
	רבקה, ע"ה
מו"ה ומשפחתו	דוד אלימלך ראזענבערג ע"ה
מו"ה	יצחק קאין, ע"ה
האשה מרת	יענטל קאין, ע"ה
מו"ה	יצחק אלימלך ראזענבערג, ע"ה
האשה מרת	לאה ראזענבערג, ע"ה
בנותיהם:	שיינדל יוטא, ע"ה
	בלימה, ע"ה
	גיטל, ע"ה
מו"ה	יעקב ווייס, ע"ה
האשה מרת	רחל ווייס, ע"ה
מו"ה	יצחק ווייס, ע"ה
האשה מרת	מרים ווייס, ע"ה
ילדיהם:	גאלדא, ע"ה
	דבורה, ע"ה
	דוב, ע"ה
אשת אפרים ווילינגער	חנה ווילינגער, ע"ה
בנותיהם:	דבורה, ע"ה
	גאלדא, ע"ה
מו"ה	דב גרינפעלד, ע"ה
האשה מרת	שיינדל גרינפעלד, ע"ה
בתם	דבורה, ע"ה

מו"ה	אברהם ברוך היימליך, ע"ה
האשה מרת	בלומה היימליך, ע"ה
ילדיהם:	דוד, ע"ה
	יהושע, ע"ה
	יודא, ע"ה
	דוב, ע"ה
	אלי, ע"ה
	דבורה, ע"ה
	אשת שמואל ווייס, ע"ה
בנותיהם:	מרים, ע"ה
	לאה, ע"ה
	חנה פיגא, ע"ה
מו"ה	יהושע ווייס, ע"ה
האשה מרת	אסתר ווייס, ע"ה
ילדיהם:	יוטא, ע"ה
	אשר, ע"ה
	זעליג, ע"ה
מו"ה	יוסף ווייס, ע"ה
האשה מרת	בת שבע ווייס, ע"ה
ילדיהם:	חוה, ע"ה
	חיים גדליה, ע"ה
	יעקוב צבי, ע"ה
	חנה, ע"ה
	אסתר, ע"ה
מו"ה	יעקב צבי מערמערשטיין
מו"ה	יעקב וועקסלער, ע"ה
האשה מרת	חנה וועקסלער, ע"ה
ילדיהם:	ישעיה, ע"ה
	רחל, ע"ה
	רבקה, ע"ה
מו"ה	אליעזר גרינבאום, ע"ה
האשה מרת	גיטל גרינבאום, ע"ה
ילדיהם:	לאה, ע"ה
	רחל, ע"ה
	רבקה, ע"ה
	יעקב, ע"ה
מו"ה	אברהם אשר זליג דייטש, ע"ה
האשה מרת	חיה דייטש, ע"ה
מו"ה	מאיר בענדער דייטש, ע"ה
האשה מרת	ביילה דייטש, ע"ה
ילדיהם:	אסתר, ע"ה
	חנה, ע"ה
	בלימה, ע"ה
	צבי, ע"ה
	משה, ע"ה
	דוב, ע"ה
מו"ה	יעקב צבי פאללאק, ע"ה
האשה מרת	גאלדא פאללאק, ע"ה

	אשת ישראל פאללאק, ע"ה
ילדיהם:	משה, ע"ה
	גיטל, ע"ה
	פעסל פרידה, ע"ה
	מלכה, ע"ה
	דוד, ע"ה
מו"ה	יצחק אייזיק הכהן בערגער
מו"ה	משה יוסף קליין, ע"ה
האשה מרת	שרה קליין, ע"ה
ילדיהם:	אפרים שמואל, ע"ה
	הדס, ע"ה
	אברהם צבי, ע"ה
אלמנת מו"ה מאיר זאב כ"ץ	חיה כ"ץ, ע"ה
ילדיהם:	יצחק, ע"ה
	קיילע, ע"ה
אשת מו"ה ישראל שטיינבערגער,	רייזל שטיינבערגער, ע"ה
אלמנת ר' מאיר יעקב טשאסאר	פיגה טשאסאר, ע"ה
בתם	ליבע, ע"ה
בנם, ר'	משה טשאסאר, ע"ה
האשה מרת	שרה טשאסאר, ע"ה
מו"ה	לייביש טשאסאר, ע"ה
האשה מרת	רבקה טשאסאר, ע"ה
ילדיהם:	מאיר, ע"ה
	יעקב, ע"ה
	דוד, ע"ה
	אסתר, ע"ה
אשת ר' ישראל טשאסאר נ"י	רחל טשאסאר, ע"ה
ילדיהם:	מאיר יעקב, ע"ה
	בשע, ע"ה
	לאה, ע"ה
אשת מו"ה יעקב געלליס	יוכבת יטל (ניישלאס) געלליס, ע"ה
הבת, מרת	אסתר געלליס (דאנאטה),ע"ה
הבן	משה עזריאל געלליס, ע"ה
האשה מרת	טויבא געלליס, ע"ה
מו"ה	דוד יוסף גראס, ע"ה
מו"ה	יעקב עגרי, ע"ה
הבן	דוד, ע"ה
הבן	יחזקאל עגרי, ע"ה
האשה מרת	רחל (נידרמן) עגרי
ילדיהם:	*חונה, ע"ה*
	רבקה, ע"ה
מו"ה	יצחק קעפעטש, ע"ה
האשה מרת	לאה (פרנקל) קעפעטש, ע"ה
ילדיהם:	מרדכי, ע"ה
	שמואל, ע"ה
ה"ב	מרדכי האלאשיטז, ע"ה

מו"ה	עזריאל שטויבער, ז"ל
האשה מרת	חיה (חוה) רחל שטויבער, ז"ל
בתם	אסתר שטויבער, ע"ה
בנה	אפרים פישל, ע"ה
בנם, דף-עד של אחיו יוסף מאיר	ישראל חיים, ע"ה
בנם	אברהם משה שטויבער, ז"ל
האשה מרת	בתיה שטויבער, ז"ל
בניהם:	*אפרים פישל*, ע"ה
	יונתן, ע"ה
מו"ה	צבי טויבער, ע"ה
האשה מרת	שרה טויבער, ע"ה
ילדיהם:	מרדכי, ע"ה
	רבקה, ע"ה
	אסתר, ע"ה
מו"ה	צבי מאשקאוויטש, ע"ה
האשה מרת	רחל מאשקאוויטש, ע"ה
ילדיהם:	מאיר, ע"ה
	אסתר, ע"ה
	לאה, ע"ה
	לאנע, ע"ה
	חיים יצחק, ע"ה
	פריידע, ע"ה
מו"ה	שבתי וויינבערגער, ז"ל
האשה מרת	אסתר וויינבערגער, ע"ה
בנם	שמואל דוב, ז"ל
מו"ה	יוסף מרדכי ווייס, ז"ל
האשה מרת	לאה גיטל ווייס, ז"ל
בנם	משה אהרון, ע"ה
אשת זאב אריה וויינבערגער נ"י	סימא וויינבערגער, ע"ה
בתם	גאלדה, ע"ה
אשת בנציון וויינבערגער נ"י	רחל (דעבליגער) וויינבערגער, ע"ה
ילדיהם:	חיה יענטא, ע"ה
	באשא, ע"ה
	יוכבד, ע"ה
	שמואל אריה, ע"ה
אשת ר' אלי וויינבערגר נ"י	רבקה וויינבערגער, ע"ה
בניהם	משה יוסף, ע"ה
	שמואל אהרון, ע"ה

מו"ה	שלמה גרין, ע"ה
האשה מרת	אסתר גרין, ע"ה
ילדיהם:	חנה, ע"ה
	טובה רבקה, ע"ה
	משה, ע"ה
	יעקב, ע"ה
אלמנת יוסף מערמעלשטיין ז"ל	מרים מערמעלשטיין, ע"ה
בניהם:	אפרים, ע"ה
	אליעזר, ע"ה
	הדס, ע"ה
מו"ה	שמואל שמעלקע מאנדעל, ע"ה
האשה מרת	רייזל מאנדעל, ע"ה
ילדיהם:	צבי אלימלך, ע"ה
	יהושע, ע"ה
	גיטל, ע"ה
	ביילא, ע"ה
	זלאטה, ע"ה
	חנה פייגא, ע"ה
	אילהו, ע"ה
אשת משה (מרדכי) פעסטינגער, מרת	שיינדל יוטא (רוזנברג) פעסטינגער ע"ה
בניהם:	יצחק (איז'ק), ע"ה
	יהושוע, ע"ה
מסניסלוי-Szaniszlo	חיים פרץ קרעמער, ע"ה
האשה מרת	רייזל (רוזנר) קרעמער, ע"ה
ילדיהם:	נפתלי, ע"ה
	פייגה, ע"ה
	רבקה, ע"ה
	אטל, ע"ה
	שרה, ע"ה
מסניסלוי-Szaniszlo, הרב	נ' אנשל קרויס ומשפחתו

קאריי – Nagykároly, לפי לוחות הזיכרון והשלמות

שמות; -"- שמות הילדים	הערות
Abrahám (Fried) Moricné (Rachel)	
Abramovics Fáni	לפי דף עד
Abrahámovics Henrik	
- " - Salamon	ילדיהם
- " - Szeréna	
- " - Bernáth	
- " - Rella	
- " - Eva	
- " - Ágnes	
Abramovich Herzel	לפי דף עד
Abramovich (Glück) Feige	neje-זוגתו
Adler Adolfné Dr	
Altman Regina	
Altman Moriczné özv.	özv. - אלמנה
Amzel (Fischbein) Bernátné (Rachel)	
Antal István Dr	יו"ר הקהילה
Antal (Spitz) Istvánné Dr (Sofia)	neje-זוגתו
Antal Pál Dr	
Appel Lázar	
Appel *	neje-זוגתו
- " - Málke	ילדיהם
- " - Náthán	
- " - Izráel	
- " - Anna	
Apfel (Herskovics) Jenőné Dr (Erzsébet)	
Apfel Bertalan Dr	
Apfel Miklós és családja	ומשפחתו
Auspitz (Perl) Józsefné (Piri)	
- " - Károly - לייב	ילדיהם
- " - Zoltán - יחזקאל	
- " - Eszter	
- " - Sándor - שמואל	
- " - Pál - אברהם	
Áron Mór	
Áron *	neje-זוגתו
Básch Marton	
Básc (Fried) Éva	neje-זוגתו
- " - Imre	ילדיהם
- " - Pál	
- " - Mihály	
- " - Sarolta	
Berkó Lipót	
Berkó *	neje-זוגתו
- " – Bernát	בניהם
- " – Jenő	
- " – Adolf	

שמות; -"- שמות הילדים	הערות
Bárány Márton	
Bárány (Katz) Cecilia	neje-זוגתו
- " - Erzsébet	הבת
Baumőhl Marcell	
Baumőhl *	neje-זוגתו
Baum Bernát	
Baum *	neje-זוגתו
- " - Miksa	ילדיהם
- " - Judit	
Benedek Klára	מופיע פעמיים
Benedek Áronné őzv.	özv. - אלמנה
Benedek Miklós	מופיע פעמיים
Benedek Miklós	מופיע פעמיים
Benedek Klára	מופיע פעמיים
Benedek Sándorné	
Benedek Lajos Dr	
Benedek *	neje-זוגתו
- " - István	הבן
Berger Márton	
Berger Dávid	
Berger Morné Dr	
- " - Juditka	ילדיהם
- " - Gabika	
Berger Sándorné	
- " - Hedvig	הבן
Berger Leopoldné őzv.	özv. - אלמנה
Berger Sámuel	
Berger (Weisz) Zelma	neje-זוגתו
- " - Péter	הבן
Berger Henrik	
Berger (Ekstein) Jenta	neje-זוגתו
- " - Magda	ילדיהם
- " - Edit	
- " - Éva	
- " - Mozes	
Berger (Rosner) Jenőné (Mariska)	özv. - אלמנה
Berger Béla	
Berkó Lajos	
Berkó *	neje-זוגתו
- " - Éva	בנותיהם
- " - Ágnes	
Blau Lászlo	
Blau Agnes	neje-זוגתו
Blau Sándor	
Blau *	neje-זוגתו
Blau Blanka	

Berkovits Béláné	
- " - József	בניהם
- " - Jenő	
Berkovits Ernő	
Berkovits Jenő	מופיע פעמיים
Berkovits Béla	
Berkovits József	
Berkovits *	neje-זוגתו
Berkovits Mór Dr'	
Berkovits *	neje-זוגתו
- " - Gabriella	ילדיהם
- " - Alfréd	
- " - Sanyika	
Berkovits ((Rosenberg) Bernátné (Yohana Mirjam)	
- " - Margit	הבת
Berkovits Sándorné	
Berkovits Ibolya	
Berkovits Imre	
Berkovits Jenő	מופיע פעמיים
Bernstein Bernát	
Bervald Salamonné	
- " - Bernát	ילדיהם
- " - Malvin	
Beck (Grünhutt) Hermanné (Regina)	
Beckmann József	
Beckmann Elizabeth, Eliseba	neje-זוגתו
- " - István	ילדיהם
- " - Zsuzsa	
Beckmann Ernő	
Beckmann (Berger) Elizabeth	neje-זוגתו
- " - Klara	בנותיהם
- " - Gitta	
Becski (Steinberger) Ida	לפי דף עד
- " - Jakab	דף עד, הבן
Becski Jenő	
Biró Béláné őzv.	özv. - אלמנה
Blau Róza	
Blau Sámuel	
Braun Abrahám ifj.	ifj. - הצעיר
Braun Gite	neje-זוגתו
- " - Katalin	הבת
Braun (Friedmann) Dávidné (Mária)	özv. - אלמנה
Braun Abrahám Báruch	
Braun (Moskovits) Gite	neje-זוגתו
Braun Stefi	
Brichta Miksa	
Brichta (Moskovitz) Szeréna	neje-זוגתו

Blei Salamon	
Blei (Weiser) Taube	neje-זוגתו
- " - Armin	ילדיהם
- " - Regina	
- " - Margit	
- " - Frida	
- " - József	
- " - Cili	
Blum Hermina	
Blum Etel	
Blum József Dr'	
Blum Adolf Avraham	דף עד
Blum Ella Gávriela	דף עד, זוגתו
- " - Esther Zelda	דף עד, הבת
Bőhm Karoly	
Bőhm *	neje-זוגתו
- " - Regina	בנותיהם
- " - Klára	
Borsován Marika	
Boros Klára	
Borzás Imréné	
Burger József	
Burger *	neje-זוגתו
Bürger Hermann	
Bürger (Wagner) Fani	neje-זוגתו
- " - Magda	בנותיהם
- " - Lilike	
Bürger Ernő	
Bürger (Jonás) Roza	neje-זוגתו
- " - Agi	הבת
Brach Lázár	
Brach (Rosenberg) Rachel	neje-זוגתו
- " - Janka	ילדיהם
- " - Bella	
- " - Samu	
- " - Margit	
Brach Henrik	
- " - Sámuel	בניהם
- " - Lipót	
- " - Hermann	
- " - Simon	
Brief David	
Brief, (Elek) Hana Lea	neje-זוגתו
- " - Margit	ילדיהם
- " - Matild	
- " - Zsigmond	
- " - Herman	
Bródi Sari	

Deutsch Mór	
Deutsch *	neje-זוגתו
Diamant Simon	
Diamant *	neje-זוגתו
Dicker Jakab	
Dicker (Marton) Berta	neje-זוגתו
- " - Adolf, Abraham	בניהם
- " - Béla, Zeev	
Dicker (Schvarcz) Adolfné (Sári)	özv.-אלמנה
- " - Szeréna	הבת
Döblinger Eszter	
Donáth Sámuel	
Doppelt (Fuhrer) Máyerné (Lina)	özv.-אלמנה
- " - Bernát	ילדיהם
- " - Helén	
- " - Emmi	
- " - Mihály	
- " - Hermann	
Edelman Felberman Sara	דף עד
Edelman Chaia	דף עד, הבת
Eckstein Benjamin	דף עד
- " - Ben-Zion	דף עד, הבן
Eckstein Jehuda	
Eckstein (Spitz) Aranka	neje-זוגתו
- " - Bence	הבן
Ehrnstein Moric	
Elek Kranciu	דף עד
- " - Rachel	דף עד, הבת
- " - Jakob	דף עד, הבן
- " - *	דף עד, הבן
Elkovits József	
Elkovits *	neje-זוגתו
- " - Béla	ילדיהם
- " - Iboly	
- " - Margit	
- " - Miklós	
- " - László	
- " - Lázár	
- " - Tibor	
- " - Robert	
Engel Lajos	
Engel *	neje-זוגתו
- " - Kató	הבת
Epstein Salamon	
Epstein *	neje-זוגתו
Epstein Emánuel	
Epstein *	neje-זוגתו
- " - Sarolta	ילדיהם
- " - Izsák	

Brüll Mátyás	
Brüll *	neje-זוגתו
- " - Zoltán	בניהם
- " - Sándor	
- " - Lászlo	
Brüll Herman	
Brüll (Klein) Juliana	neje-זוגתו
- " - Magda	הבת
Brüll Jenő	
Brüll (Sandor) Golda Olga	neje-זוגתו
- " - Imre	בניהם
- " - Pál	
Brunner Dezső	
Brunner *	neje-זוגתו
Bustin Salamonné	
Czukor Lajosné Dr	
Csengeri Márton	
Csengeri *	neje-זוגתו
Csengeri Imre Dr	
Csengeri Motzo	neje-זוגתו
- " - Hedvig	ילדיהם
Dávid Abrahám	
Dávid *	neje-זוגתו
- " - Margit	ילדיהם
- " - Lili	
- " - Erzsébet	
- " - Sári	
- " - Klára	
Deutsch Abraham Selig	לפי דף עד
Deutsch (Adler) Sara	neje-זוגתו
Davídovíts Malvín	
- " - Ibolya	הבת
Deutsch (Ignácz) Mártonné (Rivka, Rózsi) Dr	
- " - Péter	הבן
Deutsch Sándor	
Deutsch *	neje-זוגתו
- " - Kató	הבת
Deutsch László	
Deutsch *	neje-זוגתו
Deutsch Béla	
Deutsch Szerén	neje-זוגתו
- " - Tibor	בניהם
- " - Miklós	
- " - Imre	
Deutsch (Pfeferman) Ernőné (Rózsi)	
Deutsch Olga	
Deutsch Imre	
Deutsch Béla	
Deutsch (Weszman) Berta Bejle	neje-זוגתו

Epstein Márton	
Epstein (Mermelstein) Muskat	neje-זוגתו
- " - Ferenc	ילדיהם
- " - Széréna	
- " - Herman	
- " - Áron	
- " - Jakab	
- " - Sámuel	
- " - Helen	
Farkas Bernhard, Berl	דף עד
Farkas (Katz) Towa, Taube	דף עד, זוגתו
Farkas Olga	
Farkas Jakab	
Farkas (Kepecs) Gizela	neje-זוגתו
Farkas Mórné (Zelekovits) Mária	
- " - Sándor	ילדיהם
- " - Katalin	
Farkas Mártonné	
- " - Lajos	ילדיהם
- " - Etel	
Farkas Béla	
Farkas *	neje-זוגתו
Farkas Hermann	
Farkas Judit , Idush	neje-זוגתו
- " - Erzsébet	ילדיהם
- " - Simon	
Farkas Lázár	
- " - Ernő	ילדיהם
- " - Béla	
- " - Dezső	
Farkas Jakáb	
Farkas József	
Farkas D. Mihálné (Czutrin) Ella	
- " - Anna - Aliz	ילדיהם
- " - Livia - Lilly	
Farkas Morné	
Farkas Samuelné őzv.	özv.-אלמנה
Farkas Lajos	
Farkas Emanuél	
Farkas Miksa	
Farkas Márton	
Fehér Ferenc Dr	
Fehér (Knopf) Margit	neje-זוגתו
- " - Klára	ילדיהם
- " - György	
Felbermann Adolfné ózv.	özv. - אלמנה
Felbermann Morné őzv.	özv. - אלמנה
Felbermann Gyula	
Felbermann *	neje-זוגתו
- " - Ilona	הבת

Fejér Miklós Dr	
- " - István	הבן
Féder József	
Féder Józsefné	
- " - Lili	ילדיהם
- " - Irén	
Fényes Albertné őzv.	özv.-אלמנה
Feuer Adolfné	
Feldmann Mór Dr	
- " - Mária	הבת
Feldmann Mózes	
Fesztinger (Rosenberg)Mártonné (Seidel, Jehudit)	
- " - József	בניהם
- " - Zsigmond	
Ferber Jakob	דף עד
Ferber Malvina	דף עד, זוגתו
Ferenci Armin	
Ferenci Hermina, Hinda	neje-זוגתו
- " - Irén	ילדיהם
- " - Piroska	
Fisch Henrik	
Fisch (Richter) Lea	neje-זוגתו
Fischer Ignác	
Fischer (Lilienfeld) Róza	neje-זוגתו
Fischer Irén	
Fischer Ilona	
Fischer Sándor	
Fischer *	neje-זוגתו
- " - Győrgy	ילדיהם
- " - József	
Fogel (Grosz) Arminné (Rachel)	
- " - Imre	ילדיהם
- " - Agnes	
Frank Lajos	
Frank (Roth) Rose	neje-זוגתו
- " - Ágnes	ילדיהם
- " - János	
Frank Mór	
Frank (Treiser) Berta	neje-זוגתו
- " - Sámuel	ילדיהם
- " - Margit	
- " - Lili	
- " - Rózsi	
- " - Ferenc	
Frank Zsigmond	
Frank Ignác	
Frank (Fischer) Gizela	neje-זוגתו
Frank Klári	
Frank Salamon	
Frank (Hertz) Cili, Sprintza	neje-זוגתו

Frank Herman	
Frank Mendel	
Fránkl Márton	
Fránkl *	neje-זוגתו
- " - Tibor	הבן
Fránkl (Diosy) Simonné (Sara, Sari)	
Fránkl Dezső	
Fránkl (Rosenberg) Teréz	neje-זוגתו
- " - Miklós	ילדיהם
- " - Károly	
Fránkl Andor	
- " - Katalin	הבת
Frenkel (Gorfinkel) Feige	דף עד
- " - Rivka	דף עד, הבת
Fried Edénné őzv.	özv.-אלמנה
Fried Béla	
Fried (Klein) Mária	neje-זוגתו
- " - György	הבן
Fried Gézané (Rozália)	
Fried Vera	
Fried Éva	
Fried Endre	
Fried (Diamant) Margareta	neje-זוגתו
Fried István	
Fried (Beer) Ibi	neje-זוגתו
Fried Péter	
Fried Lajos	
Fried (Klein) Gizella	neje-זוגתו
Fried Danielné	
Fried József	
Fried Hermann	
Fried Irén	neje-זוגתו
- " - József	ילדיהם
- " - Tibor	
- " - Alfréd	
- " - Jenő	
Fried David	
Fried (Goldfarb) Hermina	neje-זוגתו
- " - Ilus	ילדיהם
- " - Piri	
- " - Ferenc	
- " - Ede	
- " - Ábraham	
Fried Ármin	
Fried (Német) Gizella	neje-זוגתו
- " - Judit	ילדיהם
- " - Artur	
Fried (Rosenfeld) Izsákné (Tova)	özv.-אלמנה
Fried Antalné özv.	özv.-אלמנה
Friedlander Ábrahám	

Friedmann Lajos	
Friedmann (Farkas) Szidonia	neje-זוגתו
- " - Mihály	ילדיהם
- " - Noemi	
Friedmann Oszkárné	
- " - Irén	הבת
Friedmann Sámuel	
Friedmann Elizabeth	neje-זוגתו
Friedmann Ignác	
Friedmann *	neje-זוגתו
Friedmann Szeréna	
FriedmannRózsa	
Friedmann Józsefné	
- " - Zsofia	הבת
Friedmann Viktor	
Friedmann Benő	
Friedmann (Rosenberg)Miriam	neje-זוגתו
- " - Jenő	הבן
- " - (Jakab) Judit	דף עד, הבת
- " - (Jakab) *	דף עד, ילדתה
- " - Sándor	הבן
Friedmann *	neje-זוגתו
Friedmann Vilmosné	
- " - Erika	הבת
Friedmann Hermánné	
- " - Judit	ילדיהם
- " - Jenő	
Friedman József	
Friedman Mór	
Friedman Miriam	neje-זוגתו
Friedmann Zalmán Leib	דף עד
- " - Zeev	דף עד, בניהם
- " - Shmuel	
Friedenstein Izidor	
Friedenstein (Heller) Malvina	neje-זוגתו
- " - Bella	ילדיהם
- " - Ferencz	
- " - Vera	
Friedenstein Simonné	
Friedenstein (Gancz) Szeréna	
- " - Henrik	ילדיהם
- " - Rozsi	
Fuchs Jakabné	
Fuchs Bertalanné Anna	
- " - Marika	הבת
Fülöp Hermann	
Gaál Gusztáv	
Gaál *	neje-זוגתו
Gál Samu	
Gál *	neje-זוגתו
- " - Lily	הבת

Gancz Martonné	
- " - Ernő	בניהם
- " - Tibor	
Gerhardt (Goldman) Józsefné (Malka)	özv.-אלמנה
Gerhardt Gitta	
Gerhardt Paula	
Glázer Béla	
Glázer *	neje-זוגתו
- " - Tuli	ילדיהם
- " - Rózsi	
- " - Géza	
Glück Helén	
Glück József	
Glück *	neje-זוגתו
Glücksmann Mór	
Glücksmann *	neje-זוגתו
Goldberger (Rosenberg) Mórné (Zisze)	
Goldfarb (Weisz) Dezsőné (Rozá)	özv.- אלמנה
Goldstein Aronné (Frida, Primed)	
- " - Efraim Eliezer	דף עד, הבן
Goldstein (Mann) Lea Malka	דף עד, זוגתו
- " - *Rachel*	דף עד, הבת
Goldstein Ferenc	
Goldstein *	neje-זוגתו
- " - Adolf	ילדיהם
- " - Rózsi	
Goldstein Antal	
Goldstein *	neje-זוגתו
- " - Ilona	ילדיהם
- " - Manku	
- " - Erzsébet	
- " - Éva	
- " - Zoltán	
- " - Judit	
Goldstein (Grosz)Zoltáné (Jeni)	özv.- אלמנה
- " - Náftoli	דף עד, הבן
Goldstein (Gotlieb) Haya	דף עד, זוגתו
- " - Abraham	דף עד, הבן
Goldstein (Wercsberger)Roza	דף עד, זוגתו
- " - Mózes	דפי עד,ילדיהם
- " - Zoltan	דף עד
- " - Edit	דף עד
- " - Tobias	דף עד, הבן
Goldstein (Faerverger)Mirjam	דף עד, זוגתו
- " - Sára	דף עד, הבת
- " - Márton	דף עד, הבן
- " - (Moskowits) Malvin	דף עד, הבת
- " - (Lebi)Leah	דף עד. הבת

Goldstein (Frank) Eva	דף עד, הכלה
- " - Elhanan Zvi, Herman	דף עד, הבן
Goldstein Bernátné	
- " - Hermann	הבן
Goldstein Mária	
Gotteszmann (Elek) Mórné (Haya Frida)	
- " - Ilonka	ילדיהם
- " - Karolin	
- " - Mihály	
- " - Márton	
Gotlieb Náftoli	
- " - Blanka	דפי עד, הבת
- " - Edit	דפי עד, הבת
- " - Lenke	דפי עד, הבת
- " - Abrahám, Aba	דפי עד,
Gotlieb (Kahan) Mindl, Malvin	דף עד, זוגתו
- " - Lifsa	בת
Gotlieb Ignác	מופיע פעמיים
Gotlieb *	neje-זוגתו
Gotlieb Linus	
Gotlieb Mátyás	
Gotlieb *	neje-זוגתו
Gotlieb Ferencné	
Gotlieb Ignác	מופיע פעמיים
Gotlieb *	neje-זוגתו
Gotlieb Hermann	
Gotlieb *	neje-זוגתו
Gotlieb Berta	
Greiner Sámuelné	
Grinvald David Halevi	דף עד
Grinvald Malka Malvina	דף עד, זוגתו
Grosz Ignác	
Grosz *	neje-זוגתו
Grosz Zoltán	
Grosz *	neje-זוגתו
- " - Tibor	ילדיהם
- " - Éva	
Grosz Moric	
Grosz *	neje-זוגתו
- " - Lajos	ילדיהם
- " - Ágnes	
- " - Zsofi	
Grosz Mihályné özv.	özv.-אלמנה
Grosz Kató	
Grosz Abrahám	
Grosz *	neje-זוגתו
- " - Mária	ילדיהם
- " - Ignác	

Grosz Abrahámné özv.	özv. - אלמנה
Grosz (Kelerman) Hermanné (Szeréna, Hinda)	
- " - Helén	הבת
Grosz Áron	
Grosz *	neje-זוגתו
Grosz Zseni	
Grosz Sámuel	
Grosz Salamon	
Grosz Morné	
Grosz David	
- " - Jolán	ילדיהם
- " - Ignác	
- " - Ilona	
- " - Cecilia	
- " - Magda	
- " - Sámuel	
- " - Éva	
Grosz Emanuel	
Grosz *	neje-זוגתו
- " - Lajos	ילדיהם
- " - Magda	
Grosz Jakabné	
Grosz Mor	
Grosz *	neje-זוגתו
Grosz Izidor	
Grossmann Naftali Herz	לפי דף עד
Grossmann Jehudith	דף עד,זוגתו
Grün Józsefné özv	אלמנה
Grün Lipotné	
Grün Tibor	
Grünbaum Aladár	
Grünbaum *	neje-זוגתו
- " - Lászlo	הבן
Grünfeld Józsefné	מופיע פעמיים
Grünfeld Sándor	
Grünfeld *	neje-זוגתו
Grünfeld (Jurovits) Albertné (Elza, Ester)	
Grünfeld Tibor	
Grünfeld Ernö	
Grünfeld Zoltan	
Grünfeld Éva	
Grünfeld Bernát	
Grünfeld *	neje-זוגתו
- " - Salmon	ילדיהם
- " - Judit	
Grünfeld Jozsefné	מופיע פעמיים
Grünspan Béla	
Grünspan (Schwartz) Emma	neje-זוגתו
- " - György	הבן
Grünstein Béla	
Grünstein *	neje-זוגתו
- " - Alice	ילדיהם
- " - Pál	
- " - Magda	
- " - Éva	
Grünvald Dávid	
Grünvald (Schwartz) Dávidné (Malka, Malvin)	neje-זוגתו
Grünvald Ferencné	
Grünvald Beniné	
Grünvald Bernát	
Guttmann Mór	
Guttmann (Schwartz) Emma, Hava	neje-זוגתו
- " - Erzsébet	ילדיהם
- " - Ella	
- " - Ferenc	
Haarpuder Márton	
Haarpuder *	neje-זוגתו
- " - Lajos	בניהם
- " - Imre	
Hász Kornélia	
Halasitz Józsefné (Anna) özv.	özv.- אלמנה
Hartmann Ferenc	
Hartmann (Kohn) Janka Hendel	neje-זוגתו
- " - József	הבן
Hartmann Izidorné	
- " - Jolán	ילדיהם
- " - Simon	
- " - Móric	
Hegedüs Béla	
Hegedüs (Friedman)Sari	neje-זוגתו
Heimovits Dávid	
- " - Matild	הבת
Hemler Rozália	
- " - Aranka	ילדיהם
- " - Irén	
Hercz Jakabné	
Hercz Sámuel	
Hercz *	neje-זוגתו
- " - Lajos	ילדיהם
- " - Irén	
- " - Anna	
- " - Judith	
Hermann Béla	
Hermann *	neje-זוגתו
Hermel Bella	
Heringer Ernőné özv.	özv.- אלמנה
Herskó (Elias) Zsigmondné (Fánni)	özv.- אלמנה
- " - Sámuel	הבן

Herskovits József	
- " - Piroska	הבת
Herskovits Sámuel	
- " - Jolán	הבת
Herskovits Dánielné Ella, Chai Sara	
- " - Terézia	הבת
Herskovits Sándor	
Herskovits *	neje-זוגתו
- " - Ilona	הבת
Herskovits Ernő	
Herskovits (Klein) Blanka	neje-זוגתו
- " - Gyuri	ילדיהם
- " - Zella	
Herskovits Jenő	
Herskovits (Herschel) Margit	neje-זוגתו
Herskovits Ella	
Herskovits Dávid	
Herskovits Sándor	
Hirsch Mórné	
- " - Sándor	הבן
Hirsch Ferenc	
Hirsch (Herman) Éva	neje-זוגתו
- " - László	הבן
Hirsch Ede	
Hirsch *	neje-זוגתו
Holczer (Kornhauser) Beniné (Eszter)	
- " - Rózsi	הבת
Holczer Jakab	
Holczer Bernát	
Holczer (Frank) Irén	neje-זוגתו
- " - Ilona	בנותיהם
- " - Magda	
- " - Olga	
- " -Margit	
Horovitz Rudolf	
Husz Abrahám	
Husz *	neje-זוגתו
Ickovits Helén	
- " - Pál	ילדיהם
- " - Etel	
Ickovits Ida	
Ignácz Géza	
Ignácz József	
Illés Józsefné özv.	özv.- אלמנה
Izráel Jenőné	
- " - Erán	הבן
Izsák Mór	
- " - Helén	ילדיהם
- " - József	
- " - Olga	
Izsák (Grienfeld) Sámuelné (Gitel)	özv.- אלמנה

Izsák Mór	
Izsák (Rosenberg) Sara	neje-זוגתו
- " - Pál	הבן
Izsákovits Lenke	
Jakab Márton	
Jakab Erzsébet	
Jakabovits Veronka	
Jakabovits Lajos	
Jakabovits (Rosenfeld) Fáni	neje-זוגתו
- " - István	הבן
Jakabovits Julia	
Jónás Dávid	Tasnád -מ
Jónás Dávidné Rozália	neje-זוגתו
- " - Miklós	הבן
Judovits Sámuelné (Rivka)	özv.- אלמנה
Judovits Oszkar	
Judovits *	neje-זוגתו
- " – Ella	הבת
Jungreis Jenö	
Jurovits Adolf	
Jurovits (Weinberger) Lenke	neje-זוגתו
- " - Béla	הבן
Jurovits (Rosenzweig) Jenőné (Sudi)	
Jurovits József	
Kahn Emánuel	
Kahn *	neje-זוגתו
- " - Mária	הבת
Kahn Lili	
Káhán Mendel	
Káhán (Berkovics) Perl	neje-זוגתו
Káhán Anna	
Káhán Meilech	
Káhán *	neje-זוגתו
- " - Judit	ילדיהם
- " - Jakab	
- " - Herman	
- " - Erzsébet	
- " - Jenö	
- " - Ferenc	
Káhán Sándor	
- " - Hermann	בניהם
- " - József	
Kaimovits Dávid	
- " - Matild	הבת
Kain Mórné	מופיע פעמיים
- " - Ernö	הבן
Kain Mórné és gyermekei	וילדיה
Kain Jenő és családja	ומשפחתו
Kain Dezsőné	
Kalafoni Jenőné özv.	özv.-אלמנה

Kaufmann (Frish) Ester	דף עד
Kaufmann Pesah Leib	דף עד, הבן
Kaufmann (Ignátz) Lajosné (Margareta)	özv.-אלמנה
- " - Jenő	הבן
Kaufmann Hermann	
- " - Erzsébet	הבת
Kaufmann Antal	
Kaufmann *	neje-זוגתו
- " - Szulámit	בנותיהם
- " - Noemi	
Kaufmann Emma	
- " - Dezső	ילדיהם
- " - Klara	
- " - Jenő	
Kaufmann Józsefné özv.	özv.-אלמנה
Kaufmann Adolfné özv.	özv.-אלמנה
Kaufmann Dezső	
- " - Pál	הבן
Kaufmann Endréné (Böske)	
- " - Robi	הבן
Kaufmann Imre	
Kaufmann (Roth) Roza	neje-זוגתו
- " - Borika	בת
Kaufmann (Beckert) Izidorné (Ílka)	özv.-אלמנה
Kaufmann József	ומשפחתו
Kaufmann (Weisz) Margit	neje-זוגתו
- " - Leopold Lipot	ילדיהם
- " - Sándor	
- " - Eszter	
- " - Ibolya	
Kaufmann Szigmond	
Kaufmann (Izsak) Hermina	
Kaufmann Manyi	
Kepecs Bernát	
Kepecs *	neje-זוגתו
- " - Áron	הבן
Kepecs *	neje-זוגתו
- " - *László*	בניהם
- " - *Dávid*	
Kepecs Sandorné Dr	
- " - György	
- " - Miklós	
- " - Éva	
Kepets (Lebovits) Martonné (Yocheved, Eva)	אם יצחק
Kepets Itzhack	דף עד
Kepets (Frenkel) Itzhackné (Lea, Ilona)	דף עד, זוגתו
- " - *Sámuel*	דף עד, בניהם
- " - *Márton מרדכי*	דף עד

Kalafoni Gyula	
- " - Ágnes	הבת
Kalmár Lajosné	
Kamil (Roth) Manóné (Katalin)	
Kann Emma	דף עד
- " - Alexander	דף עד, הבן
Kann Mariska	דף עד
Kann Herman	דף עד
Kandel Ignác	
Kandel *	neje-זוגתו
Kardos Aurel	
Kardos *	neje-זוגתו
Kaszner Izráel	
Kaszner (Steinberger) Rivka	neje-זוגתו
- " - Sámuel	ילדיהם
- " - Éva	
- " - Károly	
Kaszovits Bracha	דף עד
- " - Faige Sindel	דף עד, ילדיהם
- " - Itzchak	
Kaszovits Ferenc	
Kaszovits (Kronovitz) Ilona	neje-זוגתו
Kaszovitz Samuel	דף עד
Kaszovitz (Elephant) Barbara	דף עד, זוגתו
Katz Máyerné (Hermina)	özv.-אלמנה
- " - Ignác	ילדיהם
- " - Klári	
Katz Adolfné	
Katz (Schlesinger) Adolfné (Roza)	özv.-אלמנה
- " - Katalin	ילדיהם
- " - Margit	
- " - Sándor	
Katz Lajosné	
- " - Erzsébet	בנותיהם
- " - Irén	
Katz Ferenc	
Katz *	neje-זוגתו
Katz Imréné	
- " - Tibor	הבן
Katz Béláné özv.	özv.- אלמנה
- " - Irén	הבת
Katz Antal	
Katz *	neje-זוגתו
- " - Kató	ילדיהם
- " - Gizi	
- " - Ignác	
Katz Adolfné	
Katz Hermann	

Klein Jakabné (Bella)	özv.-אלמנה
- " - Olga	ילדיהם
- " - Sámuel	
- " - Ferenc	
Klein Henrikné	
Klein Ferenc, Zvi	
Klein (Weisz) Karolina, Rachel Lea	neje-זוגתו
- " - Erzsébet, Eliseva	ילדיהם
- " - Lászlo, Dov	
- " - Irén, Ester	
Klein Erzsébet	
Klein Rózsi	
Klein Jenöné	
Klein József	
Klein Irén	neje-זוגתו
Klein Sámuelné özv.	özv.-אלמנה
Klein Gézané	
- " - József	הבן
Klein Mihai	
Klein *	neje-זוגתו
Klepner Márton	
Klepner (London) Fánni	neje-זוגתו
- " - Klára	ילדיהם
- " - Kató	
- " - Zoltán	
Klepner Hermann	
Klepner (Abramovits) Rivka	neje-זוגתו
- " - Gizi	הבת
Kneller Géza	
- " - Lajos	הבן
Kneller Bernát	
- " - Irén	ילדיהם
- " - Herman	
- " - Rózsi	
Kneller Jenöné	
Knopf Jakab	
Knopf *	neje-זוגתו
Koffler Ignácné özv.	özv.-אלמנה
- " - Rezsi	ילדיהם
- " - Margit	
Koffler Miklós	
Koffer Ignácné özv.	özv.-אלמנה
- " - Rezsö	ילדיהם
- " - Margit	
Kohn Mihály	
Kohn *	neje-זוגתו
- " - Péter	הבן
Kohn Lipotné özv.	özv.-אלמנה

Kepets Miklós	
- " - Tamás	הבן
Kepets Hermina	
- " - Szeréna	הבת
Kertész Miksáné özv.	özv.- אלמנה
Kertész H.Mihályné (Juliana)	özv. אלמנה
Kertész Sándor	
Kertész (Brichta) Irén	neje-זוגתו
- " - István	הבן
Kertész Béla	
Kertész *	neje-זוגתו
- " - András	ילדיהם
- " - Judit	
Keszler Lajos	
Keszler (Jonás) Irén	neje-זוגתו
Keszler Mór	
Keszler *	neje-זוגתו
Keszler József	
Keszler (Roth) Esther, Ethel	neje-זוגתו
- " - Katalin	בנותיהם
- " - Zsofia	
Kösztenbaum Jakabné özv.	özv.- אלמנה
- " - Rózsi	בנותיהם
- " - Ilona	
Kösztenbaum Mózes	
Kösztenbaum *	neje-זוגתו
- " - Márta	הבת
Klein Ignác	
Klein (Weisz) Sara	neje-זוגתו
- " - Hermina	דף עד, הבת
- " - Giza	דף עד, הבת
- " - Samu	דף עד, הבן
Klein József ifj. הצעיר	הבן
Klein (Jakab) Margit	neje-זוגתו
KleinJózsef id.	המבוגר
Klein (Herskovits) Margit	neje-זוגתו
Klein Róza	דף עד
Klein Mari	
Klein Antal	
Klein Nándor	
Klein *	neje-זוגתו
Klein Lajosné özv.	özv. - אלמנה
Klein (Izsák) Józsefné (Hanna Feige)	
Klein Mária	
Klein Mórné	
Klein Sándorné	
- " - Rozsi	ילדיהם
- " - Miklós	

Kohn Antal	
Kohn (Blau) Hermina Jolán	
Kohn Samu, Shimon	דף עד
Kohn (Elias) Matilda, Malka	דף עד, זוגתו
- " - Wolf	דף עד, הבן
- " - Lajos	דף עד, הבן
- " - Toni	דף עד, הבת
Kolb Ödön	
Kohn (Blau) Hermina Jolán	
Kohn Samu, Shimon	דף עד
Kohn (Elias) Matilda, Malka	דף עד, זוגתו
- " - Wolf	דף עד, הבן
- " - Lajos	דף עד, הבן
- " - Toni	דף עד, הבת
Kolb Ödön	
Kolb Emánuelné	
- " - Anikó	הבת
Kolkir (Fogel) Józsefné (Rachel)	
- " - Bernát, Dov	ילדיהם
- " - Móric	
- " - Imre	
- " - Lea	
Koszteletz Adolfné	
Krapper Hermanné	
- " - Manó	הבן
Krausz József	
Krausz *	neje-זוגתו
- " - Sándor	בניהם
- " - Lajos	
Krausz Sámuel	
Krausz (Stern) Gitel	neje-זוגתו
- " - Ernő	ילדיהם
- " - Henrik	
- " - Jenő	
- " - Sándor	
- " - Irén	
- " - Mór	
- " - Sári	
Krausz Lajos	
Krausz *	neje-זוגתו
Krausz Mór	
Krausz *	neje-זוגתו
- " - Iboly	ילדיהם
- " - Magda	
- " - Éva	
- " - Ignác	
- " - Lili	
- " - Malvin	
- " - Ilonka	

Krausz Géza	
Krausz (Stern) Leiba	neje-זוגתו
- " - Simon	ילדיהם
- " - Irén	
- " - Kató	
Krausz József	
Krausz *	neje-זוגתו
Krausz Wolf, Zeev	דף עד
- " - David	בניהם
- " - Eliezer	
- " - Shalom	
Krausz Laszlo	N.Szöllös-מ
Krémer Dezsőné	
Krémer Béla	
Krémer Illa	neje-זוגתו
Krémer Jónás	
Kripka Lajosné özv.	özv.-אלמנה
Kripka Rudolf Dr.	
Kripka Ottilia	
Kronovith Jenő	
Kronovith (Kovács) Katalin	neje-זוגתו
Kun Károlyné özv.	özv.-אלמנה
Kunovits Bernátné	
- " - Márton	ילדיהם
- " - Iboly	
- " - Irén	
- " - Miklós	
- " - Ernő	
Kupfer Márton	
Kupferstein (Schifman) Mikásné (Edit)	
Kupferstein Károly	
Kupferstein *	neje-זוגתו
- " - Sándor	הבן
Kupferstein Miklós	
Landóu Olga	
Láng Dezsőné	
Lázar Lajos	
Lax Chajem	
Lax *	neje-זוגתו
Laxné (Deutsch) Eszter	
- " - Irén	בנותיהם
- " - Éva	
- " - Rózsi	
Lebovits Rózsi	
Lebovits Sándor	
Lebovits *	neje-זוגתו
- " - Anna	הבת
Lebovits Béla	
Lebovits *	neje-זוגתו
- " - Ervin	הבן

Lebovits Miklós	
Lebovits (Fischer) Olga	neje-זוגתו
- " - Zsuzsa	
- " - Pál	
Lebovits Samuelné	
Lefkovits Adolfné (Leona)	özv.-אלמנה
- " - Boris	הבן
Lefkovits Sámuelné	
Lefkovits Ármin	
Lefkovits (Kiss) Ilona	neje-זוגתו
Leib Salamon	דף עד
Leib (Lindenfeld) Margit Feige	דף עד, זוגתו
- " - Leib Hana	דף עד, בנותיהם
- " - Leib Eszter	
Leimzider Salamonné	
Leimzider Simonné	
- " - Gizela	ילדיהם
- " - Rózsi	
- " - Helén	
- " - Sári	
- " - Frida	
- " - Géza	
Leimzider Mózes	
Lichtbraun Kató	
Lichtbraun Izsák	
Lichtbraun (Dicker) Mariska	neje-זוגתו
- " - Giza	ילדיהם
- " - Miklós	
- " - Léni	
- " - Dávid	
- " - Kató	
- " - Ágnes	
Lichtbraun László	
- " - Erzsébet	הבת
Lichtenstein Izidorné (Feige, Zipora)	
- " - Henrik	הבן
Lichtmann (Fischer) Árminné (Klári)	
Liebermann Jozefa	
Liebermann Farkas	
Liebermann *	neje-זוגתו
- " - Lajos	בניהם
- " - Áron	
Lilienfeld Hermina	
Lilienfeld Sándorné	
- " - Anci	הבת
Lilienfeld (Frenkel) Lajosné (Maria)	
Lindenfeld Jakab	
Lindenfeld (Elefant) Lea	neje-זוגתו
- " - Helen	הבת

Lilienfeld Ludwig	דף עד
Lilienfeld Deutsch Sali	דף עד, זוגתו
- " - Irén	דף עד, הבת
Lindenfeld Dezsö	
Lindenfeld *	neje-זוגתו
- " - Erzsébet	ילדיהם
- " - Béla	
Lindenfeld Mór	
Lindenfeld (Kremer) Rivka	neje-זוגתו
Lindenfeld Hermann	
Lindenfeld (Kepecs) Mali	neje-זוגתו
- " - Ernő	בניהם
- " - Márton	
Lindenfeld Rozália	
Lipsitz Imre	
Lipsitz *	neje-זוגתו
Löbl Salamon	
Löbl (Lindenfeld) Feige	neje-זוגתו
- " - Eszter	בנותיהם
- " - Anna	
London Ferenc	
Löwi Jakob Dov	
Löwi (Schwartz) Gitel	neje-זוגתו
Löwi (Paneth) Hanka	דף עד
- " - Pepi	דף עד, בנותיהם
- " - Szuri	
Löwi Roth Shulamit	
Löwi Aharon Tzvi	
Lövi Rudolfné özv.	özv. - אלמנה
Lövi Mózesné (Bathseva)	
- " - Herman	הבן
Löwy Jenő	
Löwy (Weiss) Helén	neje-זוגתו
Lustig Jenö	דף עד
Lustig Rozsa	דף עד, זוגתו
Lusztig Sándorné özv.	özv. - אלמנה
Máyer Hermanné özv.	özv. - אלמנה
Mayer (Glück) Izidorné (Irén) Dr	
- " - Erika	הבת
Mayer Fáni	
Majtényi Miklós	
Majtényi (Reisman) Helen	neje-זוגתו
- " - Lázsló	הבן
Mandel Miklós Dr	
Mandel (Klein) Margit	neje-זוגתו
- " - Anikó	ילדיהם
- " - Pál	

Moskovits Hermán	דף עד
Moskovits (Hirsch) Rachel	דף עד, זוגתו
- " - Abraham Meir	דף עד, ילדיהם
- " - Eszter	
- " - Lea	
- " - Fradil	
- " - Lena	
- " - Yehoshua	
Moskovits Menyhért	
Moskovits *	neje-זוגתו
Mózes Soma	
Mózes *	neje-זוגתו
Mózes Endre	
Mózes *	neje-זוגתו
- " - Judit	הבת
Mózes Imre	
Mózes (Hirsch) Margit	neje-זוגתו
- " - Agnes	הבת
Mózes Leopold	
Mózes *	neje-זוגתו
Németi Hermanné	
Neumann Vilmosné özv	özv. - אלמנה
Niedermann Ferenc	
Niedermann (Palffy) Lili	elettársa-זוגתו
Noé Bernát	
Noé *	neje-זוגתו
- " - Bandi	ילדיהם
- " - Kató	
Nord Henrik	
- " - Antónia	
- " - Sarolta	
Ohlbaum Mór	
Ohlbaum (Rosenberg) Rozsi	neje-זוגתו
Ohlbaum József	
Ovics (Berkovits) Bernatné (Giza)	
- " - Haje	בנותיהם
- " - Cili	
- " - Etel	
- " - Eva	
Paszternák Ferenc	
Paszternák *	neje-זוגתו
- " - Sándor	ילדיהם
- " - Livia	
- " - Eva	
- " - Máyer	
- " - Fáni	

Markovits Jakabné	
- " - Kálmán	ילדיהם
- " - Hedvig	
Markovits Lajosné özv.	özv. - אלמנה
Markovits Lajosné	
- " - Etel	הבת
Markovits Bertalanné	
- " - Edit	בנותיהם
- " - Berta	
- " - Szilvia	
- " - Magdolena	
Márton Mór	
Máy Sándor	
Máy (Weinstock) Sárolta	neje-זוגתו
- " - Éva	ילדיהם
- " - Agnes	
- " - Ernő	
Máy Éva	
Meilender Ignác	
Meizels Herman	
Meizels (Schlezinger) Gizela	neje-זוגתו
- " - Ilona	ילדיהם
- " - Anna	
- " - Bernát	
Mendelovits Jakab	
Mendelovits (Grinfeld) Eta	neje-זוגתו
Mermelstein Józsefné (Mirjam) özv.	özv.- אלמנה
- " - Lázár	ילדיהם
- " - Ilona	
Mermelstein Ernö	
Morgenstern Herman	
Morgenstern Józsefné özv.	özv. - אלמנה
Moskovits Zoltán	
Moskovits *	neje-זוגתו
- " - György	ילדיהם
- " - Emilia	
Moskovits Giza	
Moskovits Hermina	
Moskovits Béni	
- " - Mojse	ילדיהם
- " - Hedvig	
Moskovits Fűlöp	
Moskovits Henrikné	
Moskovits Andorné	
Moskovits Lajós Dr	דף עד
Moskovits (Nagy, Gross) Erzsébet	דף עד, זוגתו

Pataki Sámuel	
- " - Lili	ילדיהם
- " - László	
Peisner Lajos	
Peisner *	neje-זוגתו
Perl Lázár	
Perl (Englander) Rivka, Regina	neje-זוגתו
- " - Szeréna, Sima	ילדיהם
- " - Edit, Ester	
- " - Aron	דף עד
- " - Lajos Leib	דף עד
Pfefermann Mózes	
Pfefermann Rózsika	לפי דף עד
Pfefermann Dávid	
Pfefermann *	neje-זוגתו
- " - Zoltán	ילדיהם
- " - Zsófi	
- " - Jakab	
Pfefermann Jenő	
Politzer Ignácné	
Politzer Mihály	
Politzer (Gruber) Klára	neje-זוגתו
- " - Judit	בנותיהם
- " - Anikó	
Pollák László	
Pollák József	
Pollák Márton	
Pollák (Mark) Eszter	neje-זוגתו
- " - Fáni, Feige Rachel	ילדיהם
- " - József Meir	
- " - Sara Hendl	
Pollák Sára	
Pollák Frida	
Pollák Ernö	
- " - Margit	ילדיהם
- " - Móric	
Pollák Róza	
Princz Ernöné	
- " - Éva	ילדיהם
- " - Imre	
Prétz Fáni	
Reismann József	
Reismann (Samuel) Hanni	neje-זוגתו
- " - Zoltán	הבן
Reismann Gyula	
Reismann *	neje-זוגתו
- " - Imre	ילדיהם
- " - Irén	

Reichenburg Jenöné özv.	özv. - אלמנה
Reichenburg Mártonné	
Reismann Jozsef	
Reismann *	neje-זוגתו
- " - Borbálla	
Reismann Martonné özv.	özv. - אלמנה
- " - Katalin	בנותיהם
- " - Josefa	
Reisner Alexander Sándor	דף עד
Reisner Tibor	דף עד, הבן
Reiter (Roth) Adolfné (Roza)	özv. - אלמנה
Reiter Jozsef	
Rézler Sándorné	
- " - Zoltán	בניהם
- " - Rudolf	
- " - József	
Rézler Dezsöné	
Rézler Jozsef	
Riedermann Helén	
- " - Lajos	בניהם
- " - Sándor	
- " - Zoltán	
- " - Jenö	
- " - Adolf	
Roóz (Blum) Eleméré (Paula)	özv. - אלמנה
Roóz (Friedmann) Samuné (Fáni)	özv. - אלמנה
Rosenberg Zsigmondné	özv. - אלמנה
Rosenberg Jenö	
Rosenberg (Roth) Laura	neje-זוגתו
- " - Judit	בנותיהם
- " - Éva	
- " - Lili	
Rosenberg Zoltán	
Rosenberg (Izsák) Ilona	neje-זוגתו
- " - Éva	בנותיהם
- " - Judit	
Rosenberg Emil	
Rosenberg (Herman) Klara	neje-זוגתו
- " - Borika	
Rosenberg József	
Rosenberg Mózes	
Rosenfeld Zsigmond	
Rosenfeld Béla	
- " - Eszter	בנותיהם
- " - Fáni	
Rosenzweig Sári	
Rosenzweig Mór	
Rosenzweig *	neje-זוגתו

Róth Mór	
Róth *	neje-זוגתו
- " - Maria	בנותיהם
- " - Rozsi	
Róth Manó	
Róth (Rosner) Roza	neje-זוגתו
- " - Sándor	הבן
Róth Imrené (Irén)	
- " - Iván	הבן
Róth Jenöné	
- " - Gyurika	הבן
Róth Józsefné	
- " - Lya	הבת
Róth Szeréna	
Róth Emil	
Róth *	neje-זוגתו
Róth Károly	
Róth *	neje-זוגתו
Róth Henrik	
Róth Józsefné	
Róth János	
Róth Izráelné	
- " - Tibor	הבן
Róth Paula	
Róth Berta	
Róth Simon	
Róth (Kohn) Aronné (Felicia, Fali)	
- " - Rozsi	ילדיהם
- " - Károly	
- " - Erzsi	
- " - Náthan	
- " - Salamon	
Róth Sándorné	
- " - Zoltán	בניהם
- " - Endre	
- " - Imre	
Róth Emanuel	
Róth (Rosman) Roza	neje-זוגתו
Róth Sándor Dr	
Róth *	neje-זוגתו
- " - Ili	הבת
Róth József	
Róth Frida	neje-זוגתו
Róth Fridric	
Roth Yehoshaya	דף עד, הבן
- " - Aharon Tzvi	דף עד, הבן
- " - Fredil	דף עד, בניהם
- " - Katriel	

Rosenzweig Ármin	
Rosenzweig *	neje-זוגתו
Rosenzweig Ernö	
Rosenzweig (Jurovits) Klara, Zipora	neje-זוגתו
- " - Zsófi	ילדיהם
- " - Sándor	
Rosenzweig David	
Rosenzweig (Dicker) Lina	neje-זוגתו
Rosenzweig József	
Rosenzweig *	neje-זוגתו
- " - Miklós	בניהם
- " - Ernő	
Rosner Jakabné özv.	özv. - אלמנה
- " - Zoltán	ילדיהם
- " - Magdus	
Róth Lajos	
Róth *	neje-זוגתו
- " - Boris	הבן
Róth Ábrahám	
Róth Helena	neje-זוגתו
Róth (Friedenstein) Ignácné (Amalia, Antonia)	özv. - אלמנה
- " - Andor	הבן
- " - Imre és családja	הבן ומשפחתו
Róth (Benet) Perl	neje-זוגתו
Róth Sámuel	
Róth Viktor, Avigdor	
Róth Eszter, Etelka	neje-זוגתו
Róth Sanyika	
Róth Lászlo	
Róth (Weinberger) Antonia	neje-זוגתו
- " - Éva	ילדיהם
- " - Jozsef	
Róth Lipót	
Róth (Dénes Rosenberg) Helén	neje-זוגתו
- " - Mátyás	ילדיהם
- " - Éva	
Róth Lajos	
Róth *	neje-זוגתו
- " - Klara	הבת
Róth Ignác	
Róth (Weisz) Erzsébet	neje-זוגתו
- " - Dity, Judit	הבת
Róth Dezső	
Róth (Winkler) Laura	neje-זוגתו
Róth Herman	
Róth *	neje-זוגתו

Schreiber József	
Schreiber (Holczer) Hava	neje-זוגתו
- " - Böske	ילדיהם
- " -Magda	
- " - Jakab	
Schwartz Ignác	
Schwartz (Grünfeld) Ilona	neje-זוגתו
Schwartz (Fischer) Jenöné (Anna)	
- " - Mari	הבת
Schwartz Izidór	
Schwartz Károly	
Schwartz (Kepecs) Berta	neje-זוגתו
- " - Aliz	הבת
Schwartz Dávidné	
Schwartz Ilona	
Schwartz Károlyné özv.	özv.-אלמנה
- " - Ilus	הבת
Schwartz Izsákné	
- " - Eva	הבת
Schwartz Ferenc	
Schwartz (Glück) Feige	neje-זוגתו
- " -Irén	ילדיהם
- " - Margit	
Schwartz Sándor	
Schwartz Mór	
Schwartz Nándor, Naftali	
Schwartz (Kremer) Gizi, Gitel	neje-זוגתו
Schwartz Adolf, Abraham	הבן
Schwartz Peszil, Paula	neje-זוגתו
- " - Ede	בניהם
- " - Imre	
Schwartz (Roth) Farkasné (Sara)	
Schwartz Sámuel	
Schwartz Kálmán	
Schwartz (Fischer) Magda	neje-זוגתו
Schwartz János	
Schwartz Herman	
Schwartz Jakabné	
- " - Klara	ילדיהם
- " - Zoltan	
- " - Alfred	
Schwartz József	
Schwartz (Guttmann) Hermina	neje-זוגתו
- " - Zsofi	הבת

RottmannAlbertné (Eszter)	özv.-אלמנה
Sach Helen	
Salamon Malvina	
Sámuel Irén	
- " - Sarolta	הבת
Sámuel (Reisman) Mártonné (Rachel)	
Sándor Ferenc	
Sándor (Rosenfeld) Rozsi	neje-זוגתו
- " - Gyula	הבן
Sándor Jozsef	
Sándor (Katz) Margit	neje-זוגתו
- " - Tibor	ילדיהם
- " - Lili	
Sándor (Weiner) Jenőné (Eszti)	
- " - Kató	הבת
Sándor Salamon	
Sándor (Weiner) Hana	neje-זוגתו
- " - Kató	הבת
Sarkadi Ignác	
Sarkadi *	neje-זוגתו
- " - Endre	ילדיהם
- " - Duci	
Schächter Ida	
Scheer (Weiss) Sándorné (Regina)	
- " - Klarika	הבת
Scheer Böske	
- " - Mór	הבן
Schiff (Rosenberg)Bélané (Zseny)	
Schiffmann Adolf	
- " - Lili	
Schleifer Dezsőné	
Schleifer Dezsőné	
Schlesinger Dezsö	
Schlesinger Salamon	
Schlesinger (Zinner) Ilonka, Eleonora	neje-זוגתו
- " - Sándor	בניהם
- " - Jenö	
- " - Hársi	
Schlesinger Miklós	
Schlűssel Szigre	
Schönfeld Aladár	
Schönfeld *	neje-זוגתו
- " - Veronka	הבת
Schönfeld Izidor Israel	דף עד
- " - Imre	דף עד, הבן

Schwartz Mihály	
Schwartz (Kepecs) Fánni	neje-זוגתו
Schwartz Jakab	
Schwartz (Lichtenstein) Hana Sara	neje-זוגתו
Schwartz Jenő	
Schwartz *	neje-זוגתו
Schwartz Márton	
Schwartz Sándorné	
- " - Judka	ילדיהם
- " - Imre	
Schwartz Izidorné özv.	özv. - אלמנה
Schwartz Hermanné	
- " - Zsuzsi	הבת
Schwartz Sarolta	
Simon Lila	
Simon Jenö	
Simon (Lefkovits) Lenke	neje-זוגתו
- " - Margit	בנותיהם
- " - Ilonka	
Simon Klára	
Simsovits Jakabné	
Singer Mór	
Singer Emanuelné özv.-אלמנה	מופיע פעמיים
Singer Emanuelné özv.-אלמנה	מופיע פעמיים
Slomovits Herman	
Slomovits *	neje-זוגתו
- " - Lidia	הבת
Sonnenschein Salamon	
Sonennschein Malvina	neje-זוגתו
Spiegel Mór	
Spiegel (Weisz) Margit	neje-זוגתו
- " - Aranka	ילדיהם
- " - Jolán	
- " - Lili	
- " - Lajos	
- " - Nándor	
Spitz Sámuel	
Spitz (Roth) Maria	neje-זוגתו
- " - Endre	הבן
Spitz Ferencné özv.	özv. - אלמנה
Spitz Henrik	
Spitz (Winkler) Margit	neje-זוגתו
- " - Miklós	ילדיהם
- " - Éva	
- " - Edit	
- " - Imre	
- " - Ágnes	

Spitz Lajosné	
- " - Irén	ילדיהם
- " - Jakab	
Spitz Rudolf	
Spitz *	neje-זוגתו
Spitz Erzsi	
Spitz Dénesné (Haya) özv.	özv.- אלמנה
Spitz László	
Spitz (Antal) Zsófi	neje-זוגתו
- " - András	הבן
Spitzer Wolf	
Spitzer *	neje-זוגתו
Steimetz Mayer	
Stein Béla, Berl	
Stein (Steinmetz) Debora, Bábcsi	neje-זוגתו
Steinberg Adolf	
Steinberg (Becski) Ida	neje-זוגתו
- " - Sári	
- " - Ernö	
Steinberger Dávid	
Steinberger (Klein) Perel	neje-זוגתו
- " - Karolin	ילדיהם
- " - Lujza	
- " - Sámuel	
Steinberger Mórné özv.	özv.-אלמנה
- " - Vilmos	הבן
Steiner Matild	
- " - Eliás	ילדיהם
- " - Helén	
- " - Saje	
- " - Szűze	
- " - Perl	
Stern József	
Stern *	neje-זוגתו
- " - Erzsi	בנותיהם
- " - Anna	
Stern Rózsi	
Stern Lázárné	
Stern Tobiás	
Sternberg Sándor	
Sternberg *	neje-זוגתו
- " - Etel	הבת
Sternberg (Grosz) Jenöné (Eszter)	özv.-אלמנה
Sternberg Zoltáné Dr özv.	özv.-אלמנה
Stöszel (Weisz) Miklósné (Miriam, Maria)	
- " - Hugo	הבן

Váradi Herman	
Váradi Mikásné	
Vas Izsák	
Vas Edit	neje-זוגתו
-" - Oszkár	הבן
Vogel Sára	
Wagner Osias	
Wásserlauf Sándor	
Wásserlauf (Schwimmer) Sári	neje-זוגתו
Weidberg Dóra	
- " - Lea	
Weinberger Ferenc	
Weinberger Hana	neje-זוגתו
- " - Ödön	ילדיהם
- " - Olga	
- " - Ernő	
Weinberger Margit Dr	
- " - Ilona	בנותיהם
- " - Irén	
Weiner Miksa	
Weinstock Terézia	
Weiszner József	
Weiszner (Roth) Laura	neje-זוגתו
-" - Vera	הבת
Weisz Lajosné özv.	özv. - אלמנה
Weisz Sándor ing.	
Weisz (Moskovits) Bella	neje-זוגתו
- " - Zsuzsi	הבת
Weisz László	
Weisz *	neje-זוגתו
Weisz Davidné	
Weisz Ignác	
Weisz (Friedman) Josefin	neje-זוגתו
- " - Lajos	בניהם
- " - Imre	
Weisz Jenő	
Weisz (Fried) Karlota	neje-זוגתו
- " - Éva	הבת
Weisz Jenőné özv.	אלמנה
- " - Endre	בניהם
- " - Imre	
Weisz József	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - Magda	ילדיהם
- " - Salmon	
Weisz Lajos	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - József	בניהם
- " - László	
Strauszmann Sámuelné	
Strauszmann Mariska, Miriam	neje-זוגתו
Strohli József	
Szabo Salamon	
- " - Háje	הבת
Szepesi Sándor	
Szepesi *	neje-זוגתו
Szobovits (Malek) Manóné (Dora)	
Svéd Eszter	
- " - Sándor	ילדיהם
- " - Kató	
- " - Berta	
- " - Szeréna	
Szrulovits Ignác	
Taub Géza Dr	
Taub (Salamon) Sarolta	neje-זוגתו
Taub Mihály	
Taub Béla	
Teitelbaum Hane	
- " - Brüder	ילדיהם
- " - Rafael	
Televits Dávidné özv.	אלמנה
- " - Sára	ילדיהם
- " - Ferenc	
Televits Adolf	
Televits Bernat	
Televits *	neje-זוגתו
- " - Jenö	ילדיהם
- " - Éva	
Tobiás Osiasné	
- " - Mirjám	ילדיהם
- " - Márton	
Tobiás (Kopel) Gáborné (Malka) özv.	אלמנה
Tobiás Erzsébet	
- " - Magda	בנותיהם
- " - Szeréna	
Török Hermina	
Ungár Ferenc	
Ungár (Illés) Juliana	neje-זוגתו
- " - Anna	ילדיהם
- " - József	
- " - Imre	
Vajda József	
Vajda *	neje-זוגתו
Váradi Adolfné özv.	אלמנה

Weisz Sándor	
Weisz (Herskovits) Ilona	neje-זוגתו
Weisz Sámuel	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - Sári	ילדיהם
- " - Simon	
- " - Jenő	
Weisz Margit	
Weisz Jozsef	
Weisz Frigyes	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - Lily	הבת
Weisz Dezső	
Weisz *	neje-זוגתו
Weisz Lili	
Weisz Gizi	
Weisz Hermanné	
Weisz Antal	
Weisz Sándor	
Weisz (Glück) Rozsi	neje-זוגתו
- " - Lajos	בניהם
- " - Tibor	
Weisz Ignác	
Weisz (Skrek) Vilma	neje-זוגתו
- " - Lajos	הבן
Weisz Antal	
Weisz (Ickovits) Etel	neje-זוגתו
Weisz Menyhértné	
Weisz Eszter	
Weisz Laszlo Dr	
Weisz Klári	neje-זוגתו
Weisberg Gyulané özv.	özv.-אלמנה
- " - Irén	הבת
Weisberg Józsefné özv.	özv.-אלמנה
Weisberg Józsefné	
Weiszberger János	
Weiszhausz Henrik	
Weiszhausz (Aron) Irén	neje-זוגתו
Weiszhausz Bandika	
Weismann Jakab	
Weismann *	neje-זוגתו
Wertzberger Mózesné	
- " - József	ילדיהם
- " - Salamon	
- " - Herman	
- " - Rózsi	
Wieder Irén	

Weisz Józsefné özv.	özv.-אלמנה
Weisz Piroska	
- " - Lili	ילדיהם
- " - Lajos	
- " - Hermina	
Weisz Dezső	
Weisz *	neje-זוגתו
Weisz Farkasné	
Weisz Jakab	
Weisz (Whol) Ilona	neje-זוגתו
- " - Béla	בניהם
- " - László	
Weisz Lipót	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - Klári	ילדיהם
- " - Tibor	
Weisz Miklósné	
- " - Henrik	בניהם
- " - József	
- " - Robert	
- " - Sándor	
Weisz Lajosné	
Weisz Sámuelné	
Weisz Ignácné özv.	özv. - אלמנה
- " - Rózsi	ילדיהם
- " - Erzsi	
- " - Rubin	
Weisz Jakab	
Weisz (Goldstein) Rachel	neje-זוגתו
- " - Irén	הבת
Weisz Zsigmondné özv.	özv. - אלמנה
Weisz Sámuel	
Weisz Zisel	neje-זוגתו
- " - Etel	הבת
Weisz Lászloné (Ibi)	
- " - Kató	הבת
Weisz Salamon	
Weisz *	neje-זוגתו
- " - Tibor	הבן
Weisz Aron	
Weisz Matil, Haya	neje-זוגתו
- " - Irma	ילדיהם
- " - Edit	
- " - Mirjam	
- " - Robert	
Weisz Bernátné (Eszter)	
Weisz Vilmos	
Weisz (Puriesz) Helen	neje-זוגתו

Wieder Izidorné	
- " - Rudolf	**בניהם**
- " - Sándor	
Wieder Dávid	
Wieder (Iczkovits) Chaia	neje-זוגתו
- " - Ábráhám	ילדיהם
- " - Márton	
- " - Lenke	
- " - Salamon	
Widder (Friss) Imréné (Magdalena)	
Wiezel Eszter	
Wiezel Dávid	
Wiezel *	neje-זוגתו
- " - Pál	ילדיהם
- " - Elek	
- " - Margit	
- " - Eva	
- " - Irén	
Wiezel Margit	
- " - Eva	בנותיהם
- " - Iren	
Winkler Károlyné özv.	özv. - אלמנה
Winkler Lajos	
Winkler (Spitz) Erzsébet	neje-זוגתו
Winkler Nándor	
Winkler (Roth) Ilona	neje-זוגתו
- " - Zsófi	ילדיהם
- " - Ágnes	
- " - Endre	
Wohlner Mózesné	
Wohlner Jakabné	
Wolf Sándorné	
- " - Ilonka	בנותיהם
- " - Klarika	
Wolf Sándor	
Wolner Jenőné özv.	özv-אלמנה
- " - Jolan	ילדיהם
- " - Tibor	
Zafir Jakab	
Zafir (David) Margit, Mirjam	neje-זוגתו
Zafir Géza	
- " - Regina	הבת
Zichermann Kató	
Zichermann Jolán	דף עד

Nagykárolyhoz tartozó falvak – מהכפרים בסביבת קארייי

שמות; -"- שמות הילדים	הערות
Bere - Berea	
Deutsch Farkas	
- " - Berta	
- " - Jenö	
- " - Adél	
- " - Anna	
- " - Klára	
Pataki Erzsébet	
Dávid Ilona	
Lerner Nathan	רשימת נרצחים
Börvely - Berveni	
Czsutrin Sándor	
Czsutrin (Policzer) Eszter	neje-זוגתו
- " - Ferencz	בניהם
- " - Ignácz	
- " - Zoltán	
- " - Herman	דף עד
Fíneasz Sándor	
Fíneasz Szeréna	neje-זוגתו
- " - Béla	הבן
Fruchter Juda	
Fruchter *	neje-זוגתו
- " - József	ילדיהם
- " - Lajos	
- " - Margít	
- " - Klára	
Goldstein Bernát	
Goldstein (Weisz) Fejge Rachel	neje-זוגתו
- " - Tibor	ילדיהם
-" - Miklós	
-" - Katalin	
Grün Sándor	
Grün (Weinberger) Malka	
- " - Andor	הבן
Heim Miksáné	
- " - Ferenc	הבן
Leichtman Jónas	
Leichtman *	neje-זוגתו
Leichtman Ernö	
Leichtman (Winkler) Rozália	neje-זוגתו
- " - Ferenc	בניהם
- " - Gyula	
Leichtman Zoltáné	
- " - Imre	

שמות; -"- שמות הילדים	הערות
Löbl Mor	
Löbl (Czutrin) Eszter	neje-זוגתו
Stern Jenö	
Stern *	neje-זוגתו
- " - Ernö	ילדיהם
- " - Rozália	
- " - Ibolya	
Weinberger Béla	
- " - Miklós	בניהם
- " - György	
Weinstok Herman	
Weinstok (Weisz) Sara Hinda	neje-זוגתו
- " - Magda	ילדיהם
- " - Éva	
- " - Jenö	
- " - Ernö	
- " - Zoltán	
Winkler Sámuel	
Kismajtény - Moftinul Mic	
Ignatz Béla	לפי כתב עד
- " - Pal	לפי כתב עד, הבן
Salamon Sámuel	
Salamon (Katz) Perl	neje-זוגתו
- " - Menahem Mendel	הבן
Salamon Sámuel	לפי דף עד
Salamon (Roth) Reghina	דף עד,neje-זוגתו
Salamon Vilmos	לפי דף עד, הבן
Salamon Elisabeth	דף עד,neje-זוגתו
- " - Sándor	בניהם
- " - György	
Salamon (Szobel) Piroska	לפי דף עד, הבת
Salamon (Lichtman) Elisabeth	לפי דף עד, הבת
Salamon Jenöné	
Salamon Sándor	
Friedmann Albert és családja	ומשפחתו
Friedmann (Salamon) Leona	neje-זוגתו
Krausz (Salamon) Rozalia	ומשפחתה
Szaubel Ede	
Szaubel *	neje-זוגתו
Krémer Ferencz id.	המבוגר
Krémer *	neje-זוגתו
Kain Zoltan	
Kain *	neje-זוגתו
- " - Alfréd	ילדיהם
- " - Emilia	

Goldberger Gyula	לפי דף עד
Goldberger Ida	דף עד, זוגתו -neje
Goldberger Dezső	לפי דף עד
Goldberger Fáni	דף עד, זוגתו -neje
- " - Salom	לפי דף עד, ילדיהם
- " - Gita	
Goldberger Yoszef	לפי דף עד
Goldberger (Rosental) Ida	דף עד, זוגתו-neje
- " - Barukh	לפי דף עד, בניהם
- " - Sámuel	
- " - Yoszef	
Goldberger Sándor	לפי דף עד
Hoffmann Yoszef	תיעוד של נרצחים
Hoffmann Tzilah	דף עד, זוגתו -neje
- " - Aharon	לפי דף עד, הבן
Hoffmann Jutah, Jitel	דף עד, זוגתו -neje
- " - Leah	לפי דפי עד, ילדיהם
- " - Pesil	
- " - Bluma	לפי דף עד, הבת
- " - Majer	לפי דף עד, הבן
- " - Rivka	לפי דף עד, הבת
- " - Yonatan Beniamin	תיעוד של נרצחים
Hoffmann Liba	לפי דף עד, כלתם
- " - Alter	הבן
Hoffmann Cipora	לפי דף עד
Hoffmann Tzvi	תיעוד של נרצחים
Hoffmann Tzipora	תיעוד נרצחים, זוגתו
Hoffmann Liba	תיעוד של נרצחים
- " - Alte Babe	תיעוד נרצחים, הבת
Kaszavitz Teréz	לפי דף עד
Katz Leah	לפי דף עד
Katz Sara	לפי דף עד
Katz Ignác	לפי דף עד
Katz Malka	לפי דף עד
Kohn Sámuel	
Kohn *	זוגתו-neje
Kremer Ferenc	לפי דף עד
Kremer (Blum) Irén	לפי דף עד
Kohn (Kremer) Olga	לפי דף עד, הבת
- " - * *	דף עד, שני ילדיה
Kremer Sandor, Smuel Zvi	לפי דף עד

Kismajtény - Moftinul Mic המשך

Katz Béla	
Katz *	זוגתו-neje
- " - László	הבן
Weisz Mór	
Weisz (Iszak) Rozalia	
- " - Miklós	
- " - Jenö	

Szaniszló - Sanislău

Ahron David	לפי דף עד
Ahron, (Rothman) Rozsi, Rivka	דף עד, זוגתו -neje
- " - Jenő, Yeshaiahu	לפי דפי עד, ילדיהם
- " - Bernath, Dov, Yechiel	לפי דף עד
- " - Marghit, Pesia	לפי דף עד
Beck Mendel	לפי דף עד
Beck (Engel) Rozalia, Rachel	דף עד, זוגתו -neje
- " - Haya	דפי עד, ילדותיהם
- " - Gitel	
Böhm Dávid	
Böhm (Weisz) Regina, Rivka	דף עד, זוגתו -neje
- " - Ignác	הבן
Böhm (Roth) Matild, Matl	דף עד, זוגתו-neje
- " - Albert	לפי דף עד, בנם
- " - Boriska, Dvora	לפי דף עד, הבת
- " - Hayim	לפי דף עד, בנה
- " - Nándor, Menase	הבן
Böhm (Pollak) Malvin, Malka	דף עד, זוגתו -neje
- " - Moshe Yehuda	דפי עד, ילדיהם
- " - Eva, Hava	
- " - Juliska	
- " - Béla, Jehonatan	לפי דף עד, הבן
- " - Adolf, Abraham	לפי דף עד, הבן
Böhm Mata	לפי דף עד
- " - Josef	לפי דפי עד, בניה
- " - Hayim	
Braun Sámuel Hayim	לפי דף עד
- " - Kató, Ester	לפי דף עד, בנותיהם
- " - Ibolya, Haya Hena	
Frukhter (Weisz) Rozalia	לפי דף עד
Goldberger Dávid	לפי דף עד
- " - Zoltán	לפי דף עד, ילדיהם
- " - Olga	

Domahida - Domănești	
Grósz Ignac	
Grósz *	neje-זוגתו
- " - Sandor	הבן
Grósz Martonné	
- " - Andor	הבן
Grósz Lászloné	
- " - és gyermekei	וילדיו
Grósz Miklós	
- " - Jutka	הבת
Milak Ferenc	לפי תיעוד נרצחים
Weisz Mágyás	לפי תיעוד נרצחים

Érdendréd - Andrid	
Grosz Miklós, Ben Zion	לפי דף עד
- " - Imre	לפי דף עד, הבן
Harpuder Szeréna	לפי דף עד
Harpuder Samu	לפי דף עד
Hener Moshe Mendel	לפי דף עד
Hener Mirjam	דף עד, זוגתו-neje
- " - Eliezer	לפי דף עד, הבן
Herskovitz Abraham	לפי דף עד
- " - Jenő	לפי דף עד, הבן
Herskovitz Gizela	לפי דף עד
Hold József	לפי דף עד
Hold Jenő	לפי דף עד
Hold (Harpuder) Eszti	לפי דף עד
KaszavitzFerenc, Efraim	לפי דף עד
- " - Olga	לפי דף עד, הבת
Kaszavitz Lajos	לפי דף עד
Kaszavitz Reda	לפי דף עד
Kaszavitz Károly	לפי דף עד
Kaszavitz Janka	דף עד, זוגתו-neje
Klein Naftali	לפי דף עד
Klein (Spitz) Fáni	דף עד, זוגתו-neje
- " - Shlomo	דף עד, ילדיהם
- " - Rachel	
- " - Bat Sheba	
- " - * *	שני ילדים קטנים
Roth Lajos	לפי דף עד
Roth (Weinberger) Eszti	דף עד, זוגתו-neje
Schvartz Emil	לפי דף עד
Schvartz (Weinberger) Lenke	דף עד, זוגתו-neje
- " - Antal	לפי דף עד, הבן
Steinberger (Dornfeld) Erzsébet	לפי דף עד

Szaniszló - Sanislău המשך	
Kremer Ferenc, Hayim Peretz	לפי דף עד
Kremer (Rosner) Teréz, Reizel	דף עד, זוגתו-neje
- " - Etel	לפי דף עד, ילדיהם
- " - Sara	
- " - Rivka	
- " - Feige	
- " - Naftali	
Kroiz Alter Hayim Yisrael	לפי דף עד
Kroiz (Weisz)Zipora Lea	דף עד, זוגתו-neje
- " - Aharon	לפי דף עד, ילדיהם
- " - Liba	
Kroiz Natan Anshil	לפי דף עד
Kroiz (Hoffman) Sheindl	דף עד, זוגתו-neje
- " - * *	דף עד, שני ילדיה
Leibovits Miklós	לפי דף עד
Leibovits (Fischer) Olga	דף עד, זוגתו-neje
Markovicz Szeréna, Sara	דף עד, אלמנה - özv.
- " - Irena	לפי דף עד, הבת
Polachek Meir Yaakov	לפי תיעוד נרצחים
Polachek (Hakohen) Rivka	תיעוד נרצחים, זוגתו
- " - Chaia Dina	תיעוד נרצחים, הבת
- " - Yeshiyah	תיעוד נרצחים, הבן
- " - Mordekhai	תיעוד נרצחים, הבן
Polak Dvora	לפי דף עד
Samet Yitzkhak Yoel	לפי תיעוד נרצחים
Samet Freidel	תיעוד נרצחים,זוגתו
Schwarts Mor, Moshe Elimelekh	דף עד, אלמן-.özv
Szpic Smuel	לפי דף עד
Szpic (Wirth) Zipora	דף עד, זוגתו-neje
Szpic Smuel	לפי דף עד
Szpic Szeréna, Sara	דף עד, זוגתו-neje
Weisz Adolf	לפי דף עד
Weisz (Katz) Pepi	דף עד, זוגתו-neje
- " - Sandor	לפי דף עד, הבן
Weisz (Katz) Olga	דף עד, זוגתו-neje
- " - *Aliz*	לפי דף עד, הבת
- " - József	לפי דף עד, הבן
- " - Dezső	לפי דף עד, הבן
Weisz (Katz) Ibolya	לפי דף עד
- " - Tibi	לפי דף עד, הבן
Weisz Béla	לפי דף עד
Weisz Sara	דף עד, זוגתו-neje
- " - Olga	לפי דף עד, הבת
- " - Zofija	לפי דף עד, הבת
- " - Aleksander	לפי דף עד, הבן

Érdendréd - Andrid המשך

Szép Beniamin, Beni	לפי דף עד
Szép (Spitz) Helena, Hindl	דף עד, זוגתו-neje
- " - Ignac, Aharon Dov	לפי כתב עד,הבת
- " - Rene Arela, Ela	לפי כתב עד,הבת
- " - (Weisz) Roza, Rachel	לפי דף עד, הבת
- " - *	דף עד, נולד/ה בגטו
Szép Majer	לפי דף עד
Szép Sara	דף עד, זוגתו-neje
Szép Juliska	לפי דף עד
Szép Szeréna	לפי דף עד

Csomaköz - Ciumești

Glükh Kálmán	לפי דף עד
Glükh (Katz) Etelka	דף עד, זוגתו-neje
- " - Erzsébet	כתב עד, ילדיהם
- " - András	
- " - Olga	
- " - József	
Katz Márton	לפי דף עד
Katz (Kalman) Fáni	דף עד, זוגתו-neje
- " - Imre	דף עד, הבן

Érdengeleg - Dindești

Biderman Bailika	לפי דף עד
Grün Ferenc	לפי כרטסת נספים
Guttman Sigismund	לפי דף עד
Guttman (Kain) Irma, Jafa	דף עד, זוגתו-neje
- " - Eugen	דפי עד, בניהם
- " - David	
- " - Shlomo	
- " - (Kain) Margit	לפי דף עד, הבת
Hold Endre	לפי כרטסת נספים
Jungreis Josef Ber	לפי דף עד
Kain Jenő	לפי דף עד
Kain (Spitz) Fáni	דף עד, זוגתו-neje
- " - Bailika	לפי דף עד, הבן
- " - Ella	
Kain (Hönis) Roza	לפי דף עד
- " - Maileh	דפי עד, בניהם
- " - Hajem	
- " - Leizer	
Vizer Eliezer	מרשימת נספים
Vizer Felicia	רשימת נספים, זוגתו
Vizer Kahana Abraham, Bandi	לפי דף עד, הבן
Weisz Adolf	לפי דף עד
Weisz (Grosz) Rozsi	דף עד, זוגתו-neje
- " - Sandor, Sanyi	לפי דפי עד, ילדיהם
- " - Ibolya	

Gencs - Ghenci

Berger Endre	לפי רשימת נספים
Fischer Dezső	לפי רשימת נספים
Heiss Asher Mordehai	לפי דף עד
Heiss (Rapaport) Ester	דף עד, זוגתו-neje
- " - Fradil	לפי דף עד, הבת
Lang Pinhas, Pal	לפי דף עד
Lang Lea	דף עד, זוגתו-neje
- " - Hava, Eva	דפי עד, בנותיהם
- " - Sara, Lili	
- " - Rachel	
Lang Jenő	לפי דף עד
- " - * *	דף עד, שני ילדיו
Reisman Gyula	לפי רשימת נספים
Reisman Sandor	לפי רשימת נספים
Reisman Jenő	לפי רשימת נספים
Rosenberg Ferenc	לפי רשימת נספים
Roth (Rosman) Gitel	לפי דף עד

Krasznaszentmiklós - Sânmiclăuș

Lusztig (Katz) Piroska	לפי דף עד
- " - Klara	לפי דף עד, הבת

Iriny - Irina

Stern Mor	לפי רשימת נספים
Weisz Jerma	לפי רשימת נספים

Gilvács - Ghilvaci

Bruckner Béla	לפי רשימת נספים
Schönfeld Katalin	לפי דף עד

Portelek - Portița

לא מצאנו ביד ושם מסמך המעיד שמישהו מתוך ארבעת היהודים שהתגוררו בכפר בזמן המלחמה נספה בשואה. דפי עד שמצאנו, מנציחים רק ילידי הכפר שעברו לגור במקום אחר, גורשו ומצאו את מותם בשואה.

Reszege - Resigea

Dym (Dim) Shlomo Yitzhak	לפי דף עד
Dym (Gotlib) Haya	דף עד, זוגתו-neje
- " - Shalom	דפי עד, ילדיהם
- " - Mirjam Neha	
- " - Moshe Yehuda	
Weiner Moshe	לפי דף עד
Weiner (Berkovitz) Matilda	דף עד, זוגתו -neje
- " - Mirjam, Mariska	
- " - Dov, Tibor	
Weiner (Katz) Hava, Olga	לפי דף עד
- " - Abraham, László	הבן

רשימת שמות משלימה של נספים, לפי מסמכי עדויות ביד ושם

שם הנספה	נותן העדות
Auschpitz Gizela Gitel	דף עד - אושפיץ יוסף - גיס - גבעת עדה 1956
Auschpitz Lea הבת	
Berger Shalom	דף עד - פורת לינדנפלד גילה - גיסה - ראשל"צ 1955
Berger Lindenfeld Rozsi	דף עד - פורת לינדנפלד גילה - אחותה - ראשל"צ 1956
- " - Zipora הבת	
Berkovits (Rosenberg) Yohana	דף עד - שפיץ גיזלה - בת - חיפה 1956
Blum Rayze	דף עד - אריאלי שושנה - גיסה - פתח תקוה 1987
Brodi Hersl	דף עד - זולטן סידוניה - אחות - בני ברק 1999
Bron Abraham	תיעוד של נרצחים
Cramer Chaja	דף עד - מיכאל שפי - אח - תל אביב 1955
Danate Eszter	תיעוד של נרצחים
David Niederman Ana	דף עד - האס אדית - אחות - ברוקלין ארה"ב
Deutsch Drummer Rachel	דף עד - אליאס דרומר - ארה"ב 1972
Deutsch Rozsa	דף עד - יעקובי רחל - חולון 2000
Döblinger Marton	רשימת נרצחים
Döbliger Shlomo	תיעוד של נרצחים
Döbliger Hana זוגתו	תיעוד של נרצחים
Elek Jehuda Eliezer	דף עד - מרמלשטיין אלק חיה - נכדה - ירושלים 2011
- " - Hana Lea הבת	שמות קורבנות הרשומים על מצבות בבתי עלמין
- " - Shmuel Hersh הבן	שמות קורבנות הרשומים על מצבות בבתי עלמין
- " - Shifra הבת	שמות קורבנות הרשומים על מצבות בבתי עלמין
- " - Elek Zalman Leib הבן	שמות קורבנות הרשומים על מצבות בבתי עלמין
Elek Vizel Eszter זוגתו	דף עד - שטימנץ ויזל בילה - אחות חורגת - בני ברק 1999
Farber Jakob	דף עד - הספיל פרבר טובית - נכדה - אבן יהודה 2007
Felberman Friedenstein Piroska	דף עד - פרידנשטיין זאב - דודן - חיפה 1957
Feldman Mor	דף עד - שפיץ גיזלה - בן דודה - חיפה 1956
Feffermann Jenö	דף עד - לב צבי - אחיין - ירושלים 1955
Feffermann Regina	דף עד - יעקובי אברהם - חולון 2000
Finias Szimche	דף עד - לקס יוסף - דוד - בני ברק 1999
Flugter Weisz Czarny	דף עד - גריינר לאה - אחיינית - בת ים 1957
Frank Andor	דף עד - גרינשטיין וייס אוה רוז - בת דוד - סידני 2005
Fried Kalman	דף עד - זילברשטיין יהושע צבי - דוד - בני ברק 2000
Friedmann Ester	דף עד -שוורץ שושנה - קרובת משפחה - בית שמש 1999
Friedmann Yekutiel Yehuda	שמות קורבנות הרשומים בתוך ספרים תורניים
Feffermann Jenö	דף עד - לב צבי - אחיין - ירשלים 1955
Goldsein Shlomo Elchanan	תיעוד של נרצחים
Grinblat Jozsef	דף עד - מלכי ניסנוף - בת דוד - ירושלים 1957
Grinblat (Frenkel) Ita	דף עד - מלכי ניסנוף - בת דוד - ירושלים 1957
Grinvald Jitzhak Tzvi	תיעוד של נרצחים
Grinvald Haya Gitel זוגתו	תיעוד של נרצחים
- " - Naftali הבן	תיעוד של נרצחים
- " - Lea הבת	תיעוד של נרצחים
Grinvald Zeev Tzvi	דף עד - גרינוולד אהרון - אח - רמת השרון 2000
Grűnfeld Yurovits Elza	דף עד - יריב אריה - אח - חולון 1998
Grűnfeld Rivka	דף עד - וירמן דוד - אחיין - חיפה 1956
Grosz Berta	דף עד - לזר יהודית - אחיינית - ראשון לציון 1988
Grosz Hana	דף עד - כץ בלה
Heller Laci (László)	דף עד - הלר יוסף - קרוב משפחה - קרית ביאליק
Hirsch Mor	רשימת נרצחים

שם הנספה	נותן העדות
Hirsch Mayer	רשימת נרצחים
Jakab Friedmann Judit	דף עד - רוזנברג משה טיבריו - בן דוד - הרצליה 1999
Jurovits Lenke	דף עד - יריב אריה - אח - חולון 1998
Katz Abramovits Lea	דף עד - ביסטריצר אברמוביץ' שרה - אחות - בני ברק 1999
Katz Moshe	דף עד - שוורץ שושנה - בית שמש 1999
Katz Markovits Rachel	דף עד - שוורץ שושנה - בית שמש 1999
Kaufmann Jonah	דף עד - איגנץ יעקב - דוד - פרדס חנה 1955
Kern Scheer Elisabet	דף עד - שר איזידור - אח - חדרה 1999
Klein Bella	דף עד - קליין יעקב - בן דוד - תל אביב 1957
Klein Gutman Pesia	דף עד - קפלושניק יוסף - נכד - מבשרת ציון
Klein Moshe	דף עד - פרידמן הרמן - גיס - רחובות 1957
Klein Jakob	דף עד - פרידמן הרמן - גיס - רחובות 1957
Klein Peretz	דף עד - פרידמן הרמן - גיס - רחובות 1957
Kofman Israel	שמות קורבנות הרשומים בתוך ספרים תורניים
Kohn Antal	דף עד - קליין אליזבטה - אחות - ראשון לציון 1999
Kövári Andor Abraham	דף עד - קובארי ארנסט - אח - אשקלון אפרידר 1955
Kopolovics Mor	רשימת נרצחים
Kovács Jenö	רשימת נרצחים
Kupferstein Etel	דף עד - שוויד יוסף - בן דוד - תל אביב 1955
Kremer Sándorné	שמות קורבנות הרשומים בתוך ספרים תורניים הרב יעקובסון
Krausz Kolos Judith	דף עד - יעקובוביץ' יצחק - בן דודה - בני ברק 1955
Lakatos Béla	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Latstein Eszti	רשימת נרצחים
Landau Naftali Tzvi	רשימת קורבנות מתוך ספרים תורניים יונתן בנימין גליק
Lebovits Miklós	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Lewy Jeta	דף עד - ברודבר אריה - קרוב משפחה - חולון 1957
Lindenfeld Aliz	דף עד - לקס לינדנפלד גילה - בת דודה - בת ים 2004
Lindenfeld David	דף עד - שפי מיכאל - אח - תל אביב 1955
Loewy Jenö	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Löwi Jeti	דף עד - לוי זאב - קרוב - כפר סבא 1999
Löwy Weiss Helén	דף עד - שטרן וייס ג'ונג'י פפי - אח - וינה אוסטריה 2007
Mondel József	דף עד - אביאלי יעקב - הורי אשתו - טבעון 1956
Mondel Margit	דף עד - אביאלי יעקב - קרוב - טבעון 1956
Mondel Zoli	דף עד - אביאלי יעקב - קרוב - טבעון 1956
Mondel Ytzchak	דף עד - אביאלי יעקב - קרוב - טבעון 1956
Mendelovits Karoly	דף עד - שטינברגר אשר - אחיין - בני ברק
Orbán Sándor	רשימת נרצחים
Pfeffermann Rózsika	דף עד - גולדשטיין יוסף - תל אביב 1956
Polaczek Israel	דף עד - שוורץ מרדכי - אחיין - צפריה 1957
Polaczek Hena זוגתו	דף עד - שוורץ מרדכי - אחיין - צפריה 1958
Pollák Pinchas	דף עד - פולק ישראל - אח - יפו 1956
Polák Sándor	דף עד - שמואלביץ' רחל - אחות - חדרה 1998
Rosenberg Frisch Hana	דף עד - רוזנברג משה - אחיין - הרצליה 1999
Rosenberg Yehuda	שמות קורבנות השואה מתוך ספרים תורניים
Rosenfeld Weisz Margit	דף עד - - יניר וייס מרתה - אחיינית - באר שבע
Rozman Eliezer Tzvi	שמות קורבנות השואה מתוך ספרים תורניים משה אריה רוזמן
Rozman Yosef	שמות קורבנות השואה מתוך ספרים תורניים משה אריה רוזמן
Rosmann Helena	רשימת אסירים במחנה שטוטהוף
Roth Menachem	דף עד - רוזנברג משה טיבריו - בן דוד - הרצליה 1999

שם הנספה	נותן העדות
Roth Regina	דף עד - רוזנברג משה טיבריו - בן דוד - הרצליה 1999
Roth Frida	דף עד - רוהיג נחום - בן דוד - ירושלים 1956
Rota Avigdor	שמות קורבנות השואה מתוך ספרים תורניים
Salamon Piroska	דף עד - אבלס לאה - דודה - ירושלים 1957
Schiff Zsigmond	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Schwartz Abraham Aizik	דף עד - גליקמן לאה - בת דודה - ירושלים 1994
Schwartz Hana	דף עד - שוורץ משה יעקב - אחיין - רמת החיל 1956
Schwartz Lichtenstein Sara	דף עד - ליכטנשטיין משה - דוד - ירושלים 1957
Schwartz Katalin	דף עד - גרינוולד אהרון - אח - רמת השרון 2000
Schwartz Elimelch	דף עד - גרינוולד אהרון - קרוב - רמת השרון 2000
Sher Aleksander	דף עד - וייס שמואל - אחיין - ראשון לציון 1999
Spiegel Mandy	דף עד - שוורץ רחל - מכרה - חיפה 1957
Slezinger Slomo Meir	דף עד - שוורץ רחל - קרובת משפחה - חיפה 1957
הבת - " - Debi	דף עד - שוורץ רחל - קרובת משפחה - חיפה 1957
Steinberger Ytzhak	שמות קורבנות השואה מתוך ספרים תורניים
Steinherz Irén	רשימת אסירים במחנה שטוטהוף - Stutthof
Straussmann Olga	רשימת אסירים במחנה שטוטהוף - Stutthof
Stern Ilonka Golda	דף עד - אפרתי קראוס שושנה - בת דודה - פרדס חנה 1956
Stern László	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Stern Hana	רשימת יהודים נרצחים בהונגריה
Tobiyash Chaia	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אליעזר וייס
Tobiyash Yehoshua	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אליעזר וייס
Tobiyash Frumet Sara	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אליעזר וייס
Tobiyash Shimon	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אליעזר וייס
Treper Kohn Ilona	דף עד - קליין אליזבטה - אחות - ראשון לציון 1999
Weinberg Kremer Margit	דף עד - קרמר אנדרי - אח - גבבעת שמואל - 1995
Weinberger Yocheved	תיעוד של נרצחים רשומים על מצבות בבתי עלמין
Weisberg George	דף עד - לב חוה - נכדה - קיבוץ מגן 2005
Wieselberg Anna	דף ע - כץ רוזליה - דודה - נתניה 1957
Wieselberg Jacob	דף ע - כץ רוזליה - דודה - נתניה 1957
Wieselberg Anchel	דף ע - כץ רוזליה - דודה - נתניה 1957
Wieselberg Yta	דף ע - כץ רוזליה - דודה - נתניה 1957
Weiss Lindenfeld Dvora	דף עד - שפי מיכאל - אח - תל אביב 1955
Weiss Dov	דף עד - גרינברגר לילי - בת - שדמה 1986
Weiss Gross Rivka	דף עד - ויסהוז בלה - בת - חיפה 1996
Weisz Amsel Rivka	דף עד - גרינברגר לילי - בת - שדמה 1986
Weisz Amsel Manczi	דף עד - נאור מרים - דודה - רמת גן 1998
Weisz Judit	דף עד - וייס ישראל - אח - ירושלים 1955
Weisz Henrich	דף עד - וייס ישראל - אח - ירושלים 1955
Weisz Aharon Tzvi	רשימת נרצחים בספרים תורניים שלמה חיים הייזלער
Weisz Menachem Tzvi	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אפרתי
Weisz Yeshiyahu Shlomo	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אפרתי
Weisz Tzirel	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אפרתי
Wieder Rebeka	דף עד - שוב משה - בן חורג - עין כרמל 1956
Wieder Anton	דף עד - שוב משה - אחיו - עין כרמל 1956
Yeremiash Rachel	דף עד - לוי אליעזר ליאו - אח - ירושלים 2012
Weisz Tzirel	רשימת נרצחים בספרים תורניים יעקב אפרתי
Wieder Rebeka	דף עד - שוב משה - בן חורג - עין כרמל 1956
Yeremiash Rachel	דף עד - לוי אליעזר ליאו - אח - ירושלים 2012

EMLÉKTÁBLÁK

A HOLOKAUSZTBAN ELPUSZTULTAK NEVEI

zsinagóga, iskola vagy tanház, amelyek élettelen tanulságul szolgálhatnának az egykori zsidó közösség létezésére.

Azonban azokban, amelyekben igen, morális és nemzeti kötelességünk szeretteink emlékének megörökítése.

Egy vagy két évtized elteltével nem fog olyan férfi vagy olyan nő életben maradni, aki túlélte volna a holokausztot. Mindaz, ami számunkra és a következő generációk számára fent fog maradni, azok a különböző, a megemlékezésre irányuló tevékenységek lesznek. Ezért vállainkon hordozzuk e súlyos feladatot: emlékezni, és soha el nem felejteni.

Ki tudja, hogy mennyi idő fog még eltelni, amíg Európa földjén nem fog többé emléke maradni a tragédiának, amely az emberiséget és különösen a mi népünket érte.

Emlékezni fogunk, és soha nem fogunk felejteni. Legyen az elpusztultak emléke áldott!

Moti (Hajim) Fischer

2018-ban unokám Idan is elutazott a lengyelországi táborokba indított útra. Az alábbiakban idézek egy pár sort, amit az ott tartózkodása alatt írt:

> Ma voltunk Treblinkában. Gyönyörű hely, megannyi szomorúsággal töltve. Olyan ösvényeken járunk, amelyeken valaha népünk fiai jártak. Járunk, és nem sikerül felfognunk az ott történt szörnyűség dimenzióját...
>
> Ártatlan emberek, emberek, akik semmi rosszat nem tettek, emberek, akiket csak azért gyilkoltak meg mert zsidók voltak. Haladunk, és megtorpanunk, megtorpanunk kövek egy rengetege előtt. Minden formájú és nagyságú kövek, amelyek a meggyilkolt közösségeket jelölik, a kétségbeesett embereket, a népünket, aki megélte és átment a legszörnyűbben. Ott álltunk, és végül egy szertartást tartottunk azon a lehető legfájdalmasabb helyen. A szertartás végén elénekeltük a Tikva-t. Nincs nagyobb büszkeség, mint ezen a helyen állni, ebben a szomorúságban, és a himnuszunkat énekelni, a himnuszt, amely bizonyítja, hogy nem adtuk fel, a himnuszt, amely bizonyítja, hogy az összes próbálkozás ellenére, amely az elpusztításunkra irányult, még mindig itt vagyunk, erősebbek, mint valaha. Ma mondhatom, még inkább, mint bármely más korszakban, hogy büszke vagyok arra, hogy zsidó vagyok, és hálás vagyok azért a nagy jogért, hogy a zsidó nép része lehetek.

2015-ben baráti találkozót tartottunk mi, a Nagykároly – Carei város zsidóságának leszármazottai, és eldöntöttük, hogy azért, hogy bizonyosak lehessünk abban, hogy a „Vehagadeta” parancsolat generációkon keresztül utánunk is folytatódjon, egy emlékkönyvet kell készítenünk. Eldöntöttük, hogy ebben a könyvben megörökítjük az áldozatokat a város szülöttjei körében – azokat, akik a kényszermunka századokban szolgáltak a magyar hadseregben és az ukrajnai harctereken lelték halálukat, valamint azokat, akik 1944-ben Auschwitz gázkamráiban pusztultak el.

Felosztottuk a feladatot magunk között. Én fényképeztem az emlék-helyet Carei városában, ahol márványtáblák állnak és rájuk felvésve az elpusztultak nevei. Emellett a zsidó temetőt is lefényképeztem. Ezek után a Yad Vashem rendszerezett katalógusában folyt kutatás az összes áldozat nevének felderítésének érdekében.

A könyv elkészült, és sikeresen megjelent. Lehet mondani, hogy bezártunk egy kört. Megmentettünk mindent, amit meg lehet menteni ma a feledéstől, miután a szüleink generációja nem volt képes ezt megtenni, mert az emlékek fájdalmasabbak voltak, minthogy sem foglalkozni tudtak volna velük.

Ez a könyv más közösségeknek is üzenetül szolgál. Sok közösségben nem maradt fent semmi és senki. Sok kelet-európai kisvárosban nem maradt közösségi épület,

Emléktáblák – A holokausztban elpusztultak nevei Nagykárolyból és környékéről

Bevezetés

“Hogy valahányszor beszélek felőle, egyre megemlékszem róla” (Jirmeja 31, 19)

Immár több mint hetven éve őrzi Izrael népe a holokauszt eseményeinek emlékét. A Yad Vashem a nagy műemlékház, a holokauszt emléknap magával hozza a szirénát és az egy perces csendet, a ceremóniák, „az emlékezés a nappaliban” – azon kevés, „a tűzvészből megmenekült parázsnak”, vagyis a túlélők történetének a meghallgatása; Az Oktatási Minisztérium gondoskodik arról, hogy a téma a tanrend része legyen az iskolában, a lengyelországi útra való elutazás és a látogatások azokon a helyeken, ahol még mindig megborzongunk...

De mindez nem elég...

A második és a harmadik generáció fiaiként való elkötelezettségünk – továbbra is megőrizni a családjaink emlékét, akik odavesztek – megtenni kötelességünket. Én, személy szerint, másokhoz hasonlóan, mély szükségét éreztem saját szememmel megnézni azt az átkozott helyet, amelyet Auschwitz-Birkenaunak hívnak, ahol édesanyám családjából – Krausz Samu családjából – a tizenkettő családtag közül kilenc élete lett elvágva. Én ennek a családnak vagyok a leszármazottja, nagypapámnak Samunak és nagymamámnak Gitelnek az unokája, akiknek nem adatott meg, hogy megismerjenek.

Krausz Samu és Gittel családja

A holokausztot túlélők – a jobb oldali képen – a felső sorban, jobbról balra: az első: Menahem, a harmadik: Elizabetta (Faige-Roize) és a negyedik: Hanan Lipe

Csatlakoztam lányom Nofar Israela utazásához a 11. évfolyamban, és ott, a krematórium mellett, a szomorúság, a hiányérzet, a mély sajnálat, a fájdalom, és mind ezek mellett, a mint egyének és mint nép által, mindennek ellenében elért sikerek felett érzett büszkeség érzései öntöttek el.

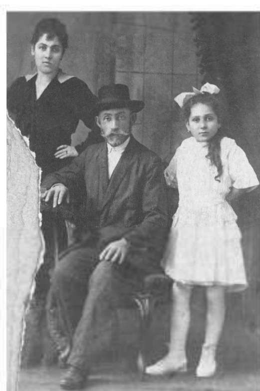

Beckmann Zsuzsa

Berkovits Imre

Farkas Katalin

Farkas Mihály & Ella (Czutrin)

Izsák Mor & Sara

Farkas Jakab
Dina & Tilda והבנות

עם נשים מהמשפחה Czutrin Ferencz

Blei József Joel

Kessler Mozes

Steinberg Sara

Lindenfeld Mali

Klein Iren

בית הספר היהודי לשעבר של קהילת הסטאטוס קוו בקאריי, הוקם בשנת 1908
Az 1908-ban elkészült nagykárolyi sztátus quo Zsidó Hitközség volt iskolája

XXV. évfolyam. Nagykároly, 1908. szeptember 17. 38. szám.

NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE

Függetlenségi és 48-as párti hetilap, a nagykárolyi függetlenségi párt hivatalos közlönye.

...s hivatalos hirdetéseinek közlönye.

Iskolaavatás.

A helybeli status-quo izr. hitközség minden tekintetben modern, diszes iskolaépületet emelt s ennek felavatása f. hó 12-én, szombaton ünnepélyes keretek között ment végbe. Az ünnepség a templomban vette kezdetét szép közönség jelenlétében s az uj iskola egyik tantermében folytatódott. Beszédek hangzottak el, melyek jellege e három szóban domborodott ki: vallás, haza, kultura. Ebben foglaltatott össze az iskola fenséges, nemes hivatása. E fogalmak, ez ideálok szolgálatába bocsátották, ez eszmék lakhelyévé szentelték a kőépületet a pap imájának igéi, az államhatalom s a hitközség képviselőinek szavai, a gyermekek ajkáról a magyarok Istenéhez szállott fohász. Hisszük s reméljük, hogy a kiváló tanitók buzgó működése mellett meg fog felelni a várakozásnak e régi intézmény az uj épületben is s a munkálkodást mindhárom irányban teljes siker fogja koronázni.

Az ünnepség lefolyásáról szóló tudósitásunk a következő:

Az ünnepség itt is egyházi énekkel kezdődött, melyet Koffler főkántor adott elő kellemes hangján. Majd Fürth Ferencz főrabbi mély csendben mondotta el e remek felavató imát:

„Vallás és hazafiság! E két magasztos fogalom szellemében avatom fel ez iskolát. Felavatom az egyetlenegy Isten nevében, ki mindnyájunk közös atyja. Őhozzá tekintünk fel, Őhozzá könyörgünk meginduit szivvel: Tekints le szentséged lakóhelyéből, az égből és áldd meg eme hajlékot, melyet a benned való hit ápolására emeltünk. Legyenek nyitva a Te szemeid erre a házra éjjel és nappal. Őrizd meg a zord elemek vad pusztitásától. Erős oltalmad alatt legyen óva és védve minden romlástól és minden veszedelemtől. Engedd, hogy fennálljon a legkésőbb korig, nemzedékek javára a vallás, a haza és a művelődés magasztos czéljának szolgálva. A Te áldásod kisérje tanitóinak szent munkáját, hogy türelmességgel és nemesen érző szivvel teljesitsék hivatásukat, hogy a nevelés és nemzedékképzés nagy müve nekik sikerüljön. Add, hogy gyermekeink, legdrágább kincsünk és reményünk, erőben és erényben gyarapodjanak, váljék belőle nemzedék, mely legyen a szülők üdve és öröme, a felekezet támasza és büszkesége, a hazának ereje és dísze. Áldd meg koronás királyunkat, deritsd fel élete alkonyát. Tekints le, oh Istenem és áldd meg hitközségünket, elöljáróit, eme iskola vezetőit, áldozatkész támogatóit, hogy soha el nem lankadó odaadásuk megteremje az óhajtott gyümölcsöt. Áldd meg e város lakóit, engedd, hogy béke, istenfélelem és emberszeretet honoljon házaiban. Áldd meg mindazokat, kik megjelenésükkel emelték ünnepélyünk fényét. Teljesedjék be az Irás szava: „Legyetek áldva, midőn elhagyjátok e hajlékot!" Amen".

Rooz Samu ezután az épitést vezető bizottság nevében átadta az iskolát a hitközség és iskolaszék gondozásába:

„Megtörténvén ősrégi hitközségünk ezen legujabb intézményének egyházi felavatása, melynek keretében lelkészünk azt buzgó fohásszal Isten gondviselésébe ajánlotta, az épitést vezető bizottság nevében, melynek feladata immár befejezést nyert, átadom iskolánkat t. Elöljáróság az önök gondozásába, hogy azt magasztos czéljainak megfelelően vezessék és fentartsák.

Szük feladatom körén kivül esik, hogy Önökkel iskolánk rendeltetését ismertessem, felesleges is ez, mert azzal, hogy ezen hitközség kedvezőtlen anyagi körülményei között erejét meghaladó áldozatkészséggel felállitotta ezen a kor követelményeit teljesen kielégitő tanintézetet, tanubizonyságot tett arról, hogy a tanitás és művelődés szükségétől át van hatva. Konstatálnom kell azt is, hogy csak tanépületünk uj, intézményünk nem uj, rég szolgálja a közérdeket és ennek tudatában kérem Önöket, hogy ezen uj épitménynek nemcsak anyagát vegyék át tőlem gondozásra, hanem ápolják és fejlesszék főleg azon szellemet, melyben a mi iskolánk traditiószerüleg mindenkor működött, amely szellem, idők szokások és jogviszonyok folytonosan változó hullámzásai közben — megadta iskolánknak létjogát a multban, biztositja fenállását a jövőben, mert hivatást teljesit és pedig összpontositván hivatását két egyenlően szent czélban: felébreszteni és ápolni gyermekeinkben Isten és a vallás igéi iránti tiszteletet, minden embertársunk iránti szeretetet, egyszersmind kitörülhetlenül beleoltani a zsenge, de épen azért fogékony gyermekszivbe a haza és anyanyelvünk rajongó szeretetét, mert a mi iskolánkban mindig összeegyező fogalmak: a vallásos hit a haladó tudással, régi hagyományaink ápolása a haza imádásával.

Hiszem és szent meggyőződésem, hogy Önök, hitközségünk vezetői, őrködni fognak a felett, hogy gyermekeink kellőleg megismerjék felekezetünk őstörténeti forrásait, ismerjék ősatyáink classikus nyelvét, melyen Mózes nagy törvényalkotásait hirdette, melyen Dávid király örökszép zsoltárkölteményeit zengte, melyen Salamon király bölcselkedett és ugyanakkor szerettetik meg szent anyanyelvünket, melyen Kossuth és Deáknak az emberiségnek szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hirdető törvényei alkotvák, melyen Petőfi, Vörösmarthy és Kölcsey lantja lelkesit hazaszeretetre.

czáfoltattak, tehát a javaslatról biztos adataink nincsenek.

Hogy a javaslatnak első és fő czélja a magyar nemzeti szempont megvédése, az természetes dolog, mert hiszen valamint az egyesnek, úgy egy nemzetnek is megvan az önvédelmi joga.

Ennek az elvnek az érvényesülését tehát feltétlenül helyeselnünk kell.

TÁRCZA.

Az idegen.

Gyerekek menjünk sétálni, ki tart velem? Szólal meg az ajtóban egy vidám leányhang, egyben már tette is fel a kis egyszerü sárga kalapot Vilma, a házi kisasszony.

Fürth Ferencz – főrabbi

Fuchs Bertalanné Anna חתונתה של

Lazar Schönfeld משפחת הרב

Meizels Ilona

Klein Erzsébet

Weisz Mor & Rachel Rozália

Fuchs Maria

Lindenfeld Hermann

Dicker Adolfné Sári

Leib (Lindenfeld) Margit

Klein (Izsák) Hanna Feige

Kertész István

Stöszel Hugo

Berkovits Ibolya

Fried Judit & Artur

Blei Frida Sima

Blei Margit Mirjam

Blei Armin Avraham

Blei Salamon

Öhlbaum József & Brucy

Stein Debora

Ferenci Irén

משפחתו של Aharon Jurovits

משפחתם של Lefkovits Armin & Ilona

Kaufmann Lajos & Margareta

Politzer (Gruber) Klára וילדיה

Fried Armin & Gizella

Brichta Miksa & Szeréna

Rosenberg Zoltán & Ilona

Böhm David & Regina Rivka

האלמנה Kaufmann Józsefné Róza ומשפחתה

Az újévi szent napokon legyünk mindnyájan együtt Isten házában, templomainkban. Erősödjünk meg hitben lélekben, összetartásban és tettrekészségben. Isten bizonyára meg fogja hallgatní ájtatos imáinkat a saját, a népünk, Izrael és az emberiség boldogulásáért.

Oh, Menyei Atyánk, Királyunk hiúsítsd meg ellenségeink fondorlatait, irj mindnyájunkát a boldog élet, a megváltás és segítség könyvébe. Ha mi nem ís vagyunk érdemesek rá, tedd azt, oh Atyánk és Királyunk, a sok millió szent és dicső mártírjaink érdemei megjutalmazásáért.

Koszovó váchszimo tauvo! Boldog, békességes, biztonságos uj esztendőt.

béke, hol éhség és hol bőség. Ezért az Újév küszöbén nemcsak visszatekintünk a multakra, de bizalommal és hittel nézünk a jövő elé, amikor a minden erő és hatalom forrásához, Istenhez, emeljük fel tekintetünket és könyörgő szivünket, hogy nagy kegyelmességében vezesse népét a biztonságát a békesség, a jólétután ősi hazájába, némítsa el a gonoszság rágalmait, amelyek elkeseritik és nyugtalanítják Izrael népét. Szeretet, igazság és jóság legyen osztályrésze. Adjon békét bőséget minden népnek, amely általános békére és bőségre törekszik, amely belső és külső életében az igazság és testvériség által irányitatja magát.

Sok rossz ember van a világon. Sok a rideg önző, a kegyetlen, a szeretet nélküli, az anyagias, az irigy, a nemtelen. Ezek rontják meg a világot, pokollá teszik mások életét. Egyenetlenséget szítanak rabolnak és ha kell minden lelkifurdalás nélkül gyilkolnak. Jaj akkor és ott amikor és ahol ezek politikai okoknál fogva, vagy az állami társadalom gyengeségéből felülkerekednek. A lelki és jellembeli söpredék uralma ez.

A zsidóság ellenségei, az emberiség e söpredékének, száma a mult évben sem apadt le. Pogromok itt, majd ott felütik undorító Hydrafejüket. A zsidógyűlölet bacillusait ugylátszik — nem lehet kiirtani. A társadalom fekélyes teste legjobb melegágya. Az emberiség lelki betegségének az igazi fokmérője az antiszemitizmus. Józan, becsületetes, erkölcsös emberek nem zsidógyülölök. Szabadságszerető népek mások szabadságát is megbecsülik. Nem üldöznek senkit hite és fajisága miatt. Az antiszemitizmus nemcsak bün hanem bünhödés is. A zsidóság mindig csak áldást hozott annak az országnak, amely őt szeretettel befogadta. Romlott népek rút hálátlansággal fizettek érte. Aljas irigység és rablási ösztön szülte az antiszemitizmust. Átkot, romlást hozótt és mindig hozni fog a bűnöző, külömböző formákban, nyiltan és titkosan pogromozó népékre.

Csak egy az orvosság. Segitsük Izrael országának mielobbi felépítését, megerősödését és megvédését. Legyen Izrael egyenlőjogu tagja a népek családjának. Mutassuk a népéknek országépitő és fejlesztő kiváló képességünket. Minden hite és faja miatt üldözött zsidó elöt álljon nyitva Israel országának kapuja, amely felett ott ragyogjanak a Zsoltáros szavai: "Zeh hásár 1ásem cádikim jovau bau" (זֶה הַשַּׁעַר לַה' צַדִּיקִים יָבֹאוּ בוֹ) Ez a kapu Isten országába vezet. Jöjjönek az ártatlanul üldözöttek, tárt karokkal fogadjuk őket....

Istenben való bizalommal és testvéri szeretetben egy cél felé törekedünk: segiteni Izraelt üldözött, hontalanná vált testvéreinket, hogy a Tora, a legtökéletesebb isteni eszmények szellemében megalapíthassuk boldog otthonukat független és szabad Izraelben. Ne nézzük a pártérdekeket, hanem olvadjunk össze egy egységes akaratban: segíteni, támogatni a szent ügyet, őseink földjét és üldözött népünk boldogabb jövőjét.

Ros Hásonóh, 5709 (1949)
Irta: Schönfeld Lázár főrabbi

Újév előtt állunk. Eseményekben gazdag évtől búcsúzunk. Reményekkel teli év életbe megyünk. Az Újév küszöbén vissza és előre vetjük tekintetünket ihosszu, szenvedésekkel teli Gáluth-történetében a megváltás fénysugarai kezdték a mult évben meg világitani Izrael ,göröngyös, véres vándorútját. Az elmúlt évben az Egyesült Nemzetek határozatilag kimondották, hogy a zsidó nép jogosult ősrégi országának egy részéhez. Természetes, hogy ez nem kielégítő. A történelmi igazság csak egy csekély része valósult meg.

Messze van még vágyálmainak beteljesedésétöl. Az igazi megváltás csak akkor lesz teljes, ha a Zsoltáros szávaival: "Besuv Hásém esz sivász Zijon hojinu köchaulmim" (בְּשׁוּב ה', אֶת-שִׁיבַת צִיּוֹן- הָיִינוּ, כְּחֹלְמִים) , ha Zion foglyainak Isten által való visszatérése olyan lesz, amilyennek azt álmodtuk. "Oz jimolé szöchauk pinu ulsaunénu rinóh" (אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק, פִּינוּ- וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה) Csak akkor telik meg szánk ujjongással s nyelvünk énekkel.

A részleges visszanyerése Palesztinának csak részletfizetése a régi adósságnak, a-mellyel a népek tartoznak Izraelnek. De az elmúlt évtized antiszemita vadállati pusztitó kegyetlensége oly méretű nyomort hozott a megmenekült és hontalanná vált testvérinkre hogy azt a keveset is, amit ötven évi cionista küzdelem után a népek jóvoltából visszakaptunk, örömujjongással fogadta a meggyötört, agyonnyomoritott és egy haza után vágyakozó maradéka az európai zsidóságnak.

Büszke érzés tölt el lelkünket, ha rágondolunk a páratlan hősies harcokra, amelyekkel Izrael népe a hatalmas túlerővel szemben meg tudta védeni kicsiny, önkényesen megcsonkított országát. Isteni csodát látunk a makkabeu-si hőstettekre emlékeztető hatalmas teljesítményekben, amelyket a saját talaján meg ifjuhodott, eröre kapott, kiegyenesedett, megacélosodot izmu zsidó katonák haláltmegvető bátorsággal véghez vittek. ...

Ros Hasonoh ünnepén nem csak az egyének vonulnak fel Isten szine előtt megbirálására és ítélet hozatalra, hanem a népek, nemzetek és országok is, amint azt az ünnepi imánkban hittel mondjuk: Vö ál hámödinausz bau jéomér "Az országok felett ekkor mondaki, "Ézau láoherev-ézau lásolaum, ézau löröóv vöézau lá-szauvá", (ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב איזו לשלום, איזו לרעב איזו לשבע) hol leszen háború, hol

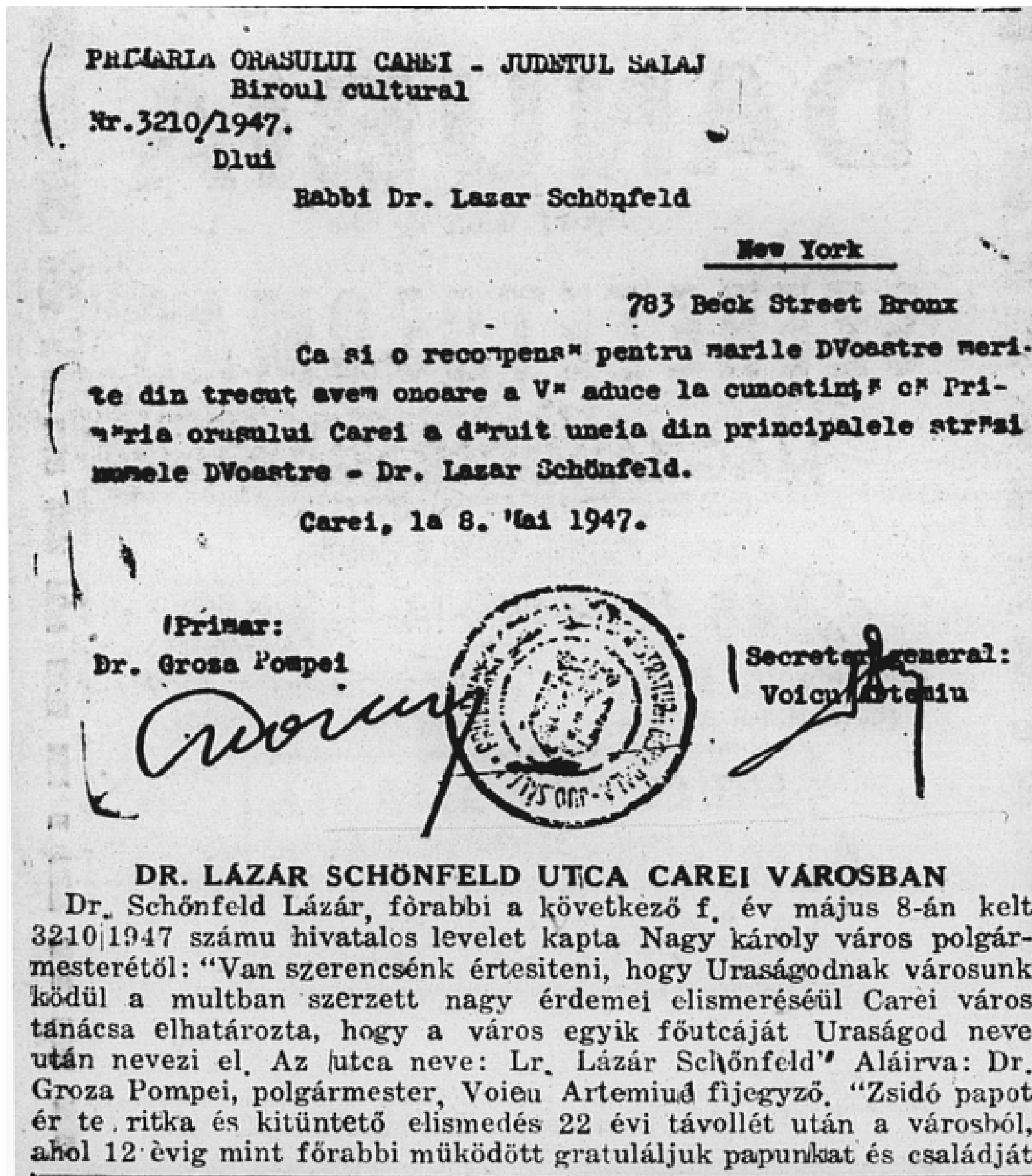
1949-től kezdve egyre többen szöktek át a magyar-román határnak ezen a pontján és nem csak nagykárolyiak. A város zsidói sokat tettek a menekülők érdekében és több alkalommal sikerült megmenteni elfogott vagy bujkáló határátlépőket. Közéjük tartozott Sije Pollák, Róth Imre, Grün Idu és mások.

A tragikus esetek sem merültek feledésbe. Több menekülőt a határőrök lőttek agyon, s a nagykárolyi hitközség temette el őket, az erőszak újabb áldozatainak kijáró kegyelettel. A mentőakcio résztvevői ma is emlékeznek egy különös esetre: Egy anya (nem nagykárolyi) kétéves gyermekével akart átjutni éjszaka a határon. A kisfiú sírni kezdett, és a megrémült asszony eszeveszetten futásnak eredt. A magáramaradt gyermeket a határőrök fedezték fel, s amikor kiderült, hogy körülmetélt, elvitték a rebbéhez. Gross rabbi adoptálta az elárvúlt zsidó gyermeket. Később az anya visszajött a gyermekéért. A hitközség és a CDE vezetősége megtárgyalta az esetet, és úgy vélték, hogy ilyen anya nem érdemli meg, hogy visszaadják a gyerekét. A rabbi azonban nem tudta sokáig nézni a síró asszonyt és ölébe ültette a fiúcskát. A boldog anya már csak azt kívánta a hitközség amúgy is kompromittált vezetőitől, hogy segítsenek még egyszer átjutni a határon, amit meg is tettek, dacolva a rájuk leselkedő súlyos veszéllyel.

Nem kevésbé megrázó Majtényi Béla földbirtokos története. A deportálásból hazatérve ujjászervezte gazdaságát és szombatonként főleg azért járt be a nagykárolyi templomba, hogy a "menza", a közkonyha számára adakozzon nagymennyiségű lisztet, marhahúst és baromfit. Amikor megkezdődött a “kulákosztály” felszámolása, letartóztatták és Zilahra deportálták, kényszer lakhelyre. A második elhurcoltatását megélő embert felszólították, hogy vegyen magához két napra való élelmet, mert ez rendeletben biztosított joga. Majtényi Béla azt felelte, hogy amikor a nácik vitték el, akkor sem vihetett többet, erről is lemond. A város zsidó vezetőségének később sikerült kieszközölnie a kiszabadítását. Életútja megrázóan jelképezi a magyar zsidóság sorsát: a nagy remények korszaka után alig néhány esztendő alatt kiderült, hogy nincsen a zsidók számara hely azon a területen, ahol őseik évszázadokon keresztül éltek, dolgoztak, együtt szenvedtek és reménykedtek a gazda néppel.

A sorsa Izraelbe irányította, ahol hősi halált halt egy katonai akció során.

Az elkövetkező években a román hatóságok változtattak valamelyest addigi magatartásukon, és jóváhagyták bizonyos számú zsidó kivándorlási kérvényét. A nagykárolyi zsidóság javarésze azokban az években **hagyta el mindörökre a dicsőséges zsidó múltra visszatekintő városát.**

PRIMARIA ORASULUI CAREI - JUDETUL SALAJ
Biroul cultural
Nr.3210/1947.
Dlui
Rabbi Dr. Lazar Schönfeld
New York
783 Beck Street Bronx

Ca si o recompensa pentru marile DVoastre merite din trecut avem onoare a Vă aduce la cunostintă că Primaria orasului Carei a dăruit uneia din principalele străzi numele DVoastre - Dr. Lazar Schönfeld.

Carei, la 8. Mai 1947.

Primar:
Dr. Grosa Pompei

Secretar general:
Voicu Artemiu

DR. LÁZÁR SCHÖNFELD UTCA CAREI VÁROSBAN

Dr. Schőnfeld Lázár, fòrabbi a következő f. év május 8-án kelt 3210|1947 számu hivatalos levelet kapta Nagy károly város polgármesterétől: "Van szerencsénk értesiteni, hogy Uraságodnak városunk ködül a multban szerzett nagy érdemei elismeréséül Carei város tanácsa elhatározta, hogy a város egyik főutcáját Uraságod neve után nevezi el. Az utca neve: Lr. Lázár Schőnfeld" Aláírva: Dr. Groza Pompei, polgármester, Voieu Artemiud fìjegyző. "Zsidó papot ér te ritka és kitüntető elismedés 22 évi távollét után a városból, ahol 12 èvig mint főrabbi müködött gratuláljuk papunkat és családját

A nagykárolyi polgármester levele, amely kihirdeti, hogy a város egyik főutcájának nevét felcserélték Dr. Lázár Schönfeld nevére

Ebben a bonyolúlt es ellentmondó tevékenységben a megmaradt zsidóság megmentésének, megerősítésének gondolata áthidalta a politikai elvi ellentéteket. Ez a gyakorlat vezetett később a hallgatólagos együttműködésre Nagykárolyban, olyan zsidók között, akik eszmei hitvallásukat és magatartásukat tekintve igen távol álltak egymástól. Így amikor Jaszef Sije Gross rabbit valutaüzérkedés vádjával letartóztatta a helyi Securitate (biztonsági szolgálat), a CDE alelnöke és más, jelentős párt tisztséget viselő nagybányai zsidók igyekeztek kimenteni a börtönből. Az akció sikere és végűl a rebbe kiszöktetése az országbol ennek a bátor kiállásnak volt az eredménye.

ínségesek eltartásához, a Joint is segítségünkre sietett, de természetesen ez mind nagyon kevés ahhoz, hogy a zsidóságot talpra állíthassuk. Hozzájárult ezekhez azon körülmény is, hogy az URRS-ből mintegy 150 nincstelen (beteg, öreg, kiskorú gyermek) repatriált hozzánk és ezek eltartása is nagyrészt a vállunkra nehezedik. Óriási gondokkal küzdünk a tél küszöbén, megfelelő lakásról, élelemről, tűzifáról és ruházatról gondoskodni a szegények részére. Az itteni tehetősebb réteg pedig még a Joint segítségével sem képes a nagyszámú nincsteleneket megfelelően ellátni.

Hitközségi épületek:

Mind a két nagy templom, a két iskola, a temetők, a Hevra Haus, a papi lakások, a vágóhidak, a mikvék és a hitközségi alkalmazottak lakásai stb. stb. oly rettenetesen meg vannak rongálva, hogy azok teljesen használhatatlan állapotban vannak. A fasiszta-hitlerista hordák, katonaságok és legfőbbképen a csőcselék annyira megrongálta ezeket - padlót, ablakot, kályhákat elhordták, a temetőben a kerítéseket elvitték, a sírköveket összezúzták, kidöntötték - hogy ezek rendbehozatalához horribilis összegekre volna szükségünk. Amint már említettük, mindehhez a Joint is hozzájárul, azonban annyit nem adhat, amennyire szükségünk volna.

Mélyen tisztelt Főrabbi Úr!

A megmaradt és visszatért, itteni csekély számú zsidóság nevében hálás köszönetünket fejezzük ki testvéri érdeklődéséért és mély részvétéért, s mély tisztelettel kérjük, méltóztassék, az ottani, különösen a városunkból és környékéről elszármazott zsidóság körében akciót indítani az itteni rászoruló hitttestvéreink megsegélyezése, valamint hitközségi épületeink újjáépítése érdekében. Hiszen mindnek, többé kevésbé, temetőnkben nyugszik valamilyen közeli hozzátartozója, templomainkba, iskoláinkba járt valaha, és éppen ezért az ottani zsidóság szivéhez és lelkiismeretéhez fordulunk a nemes cél érdekéken. Megjegyezni kívánjuk még, hogy a mostani demokratikus kormányzási rendszer lehetővé tette, hogy a szeretett volt Főrabbi Urunkról utcát nevezhessünk el és pedig a volt Wesselényi utca mostani neve Dr. Schönfeld Lázár utca lett.

Várjuk a Főrabbi Úr mielőbbi részletes válaszát, és arra, valamint minden kérdésére azonnal válaszolni fogunk, mert amint már elébb is megjegyeztük, ezen levele csak most jutott birtokunkba.

Úgy önnek és k. családjának, valamint az irántunk érdeklődő testvéreinknek minden jót kívánva, maradunk testvéri szerettei:

Carei, 1946. október 29.

Mélyen tisztelt Főrabbi Úr!

Sajnálatos rosszakarat, vagy-pedig hanyagság következtében, április 2-iki Káhán fivéreknek írt nb. levele csak most jutott birtokunkba és megpróbálunk helyzetképet közölni Önnel a megmaradt itt élő zsidóságról, életkörülményeiről, valamint a hitközségi intézményekről és épületekről.

Sorsunkat valószínűleg már nagyon jól méltóztatik ismerni. 1944 május havában az összes itt élő zsidóságot, csecsemőre és aggastyánra való kivétel nélkül, gettókba gyűjtötték össze, és onnan pedig lezárt vagonokban 80 embert, férfit és nőt összezsúfolva, Németországba vitték, hol egy kis töredéket munkára kiválasztva, a többit pedig, csecsemőt, öreget és kisgyermekes anyákat, gázzal megfojtva és sokakat még élő állapotban krematóriumba vittek. Ezekre a rettenetes szenvedésekre nem akarok újból visszaemlékezni, mert azóta az *Újvilágban* erről részletes tudomást szereztek.

Visszatérők:

Városunkba és a környékbeli falvakba a deportált körülbelül 4000 testvérünkből összesen 400 tért vissza, ami sajnos csak 10 százalék. Ügyvédek, orvosok és egyéb intellektuelek közül a régebbi korosztályból, senki, míg a fiatalabb generátióból Dr. Deutsch Márton (Deutsch Sándor fia), valamint Dr. Roth Lajos (Roth Emánuel fia) tértek vissza. Egyes családok így az Antal, Mózes, Grosz Móric és Zoltán Politzer, Herskovits teljesen elpusztultak, míg a többi nagy családokból hírmondónak l-1 személy tért vissza.

Gazdasági helyzet:

A deportálásból visszatérő zsidóság lakásait üzleteit kifosztva találta, úgy, hogy az egyenként megérkezőknek eleinte még az árva fejét sem volt hova lehajtani. Közben hazaérkezett egy pár cselekvésre kész ember, mint Herskovits Sámuel jelenlegi hitközségi elnök, Kaufmann Endre (Kaufmann Dezső fia), Halasitz Jenő stb., akik megalapították a Népközösséget, otthont létesítettek a hazaérkezők számára, s így kezdett a zsidó érverés megindulni.

Természetesen az elrabolt vagyonokat, bútorokat, ékszereket, szőnyegeket, csak minimális mennyiségben pénzt pedig egyáltalában nem lehetett visszaszerezni. A kisszámú visszatért zsidóság a lelkifájdalmaktól eltekintve, amit az elvesztett szülők, testvérek, gyermekek stb. okoztak, a legnagyobb nélkülözések előtt állott. A módosabbak hozzájárultak az

hazafiasságra nevelte tagjait. Az anticionista tevékenységre a párt elsősorban a CDE-t használta fel, annak a politikai taktikának a nevében, amely előírja, hogy minden nemzetiség "elhajlásai" ellen a saját szervezeteinek kell harcolnia.

Nagykárolyban másképpen alakultak a dolgok. A kisszámú hazatért zsidó vezetese olyan emberek kezébe került, akik politikai elveiktől függetlenűl is e kis közösség érdekeit, fennmaradását tartották elsősorban szem előtt. A két tisztséget (a CDE és a Zsidó Népközösség elnöki posztját) egy ideig Holczer Ákos töltötte be, aki később a komunista párt megyei és járási káderese volt. Ilyen körűlmények közöt a "hitközség" (a hatóságok nem engedélyeztek vallási alapon megszervezett közösségeket), a CDE, sőt a párt egyes zsidó vezetőségi tagjai is aktívan hozzájárultak a különböző mentőakciókhoz amelyek elég hamar ismét szükségessé váltak. 1948-ban, a köztársaság kikiáltása után a komunisták teljes egészében átvették a hatalmat, és az úgynevezett kizsákmányoló osztályok felszámolása sok zsidót is érintett. Egyeseket kulákokként deportáltak, másokat azon a címen fosztottak meg megélhetés lehetőségétöl, hogy ők maguk, vagy a német lágerekben elpusztult szüleik gyárosok vagy nagykereskedők voltak. Ezert sokan úgy határoztak, hogy kivándorolnak. Mivel erre akkor nem volt legális lehetőség, megprobáltak átszökni a magyar határon. Ezek a kísérletek nem mindig jártak sikerrel, s megszervezésük is veszélyes munkát jelentett.

A nagykárolyi zsidóknak azonban már volt gyakorlatuk a közösségi munka terén. Az első visszatérők annak idején megszervezték a deportáltak fogadását. Úgynevezett szállodát és étkezdét létesítettek számukra, orvosi szolgálatot létesítettek a betegen érkezők részére, s amíg lehetett, működött a WIZO is. Az élelem a hatalom által reakciósoknak minősített külföldi zsidó szervezetektől érkezett, és a hatóság által ellenőrzött Országos Hitközségi Szövetség útján került szétosztásra.

Részletek "*A New York-i Magyar Egylet*" újságjából. A cikk tartalmaza a 12 évig szolgált (1911-1923) nagykárolyi rabbinak Dr. Lázár Schönfeldhez szóló levelét, amelyet a nagykárolyi kehila vezetői küldtek. Dr. Lázár Schönfeld volt a státus-quo kehila vezető rabbija (régi ortodox kehilának nevezték magukat):

Comunitatea Izr. Orth Autonoma

CAREI

A nagykárolyi zsidó hitközség jelentése a szomoru helyzetről. — Dr. Schőnfeld Lázár kapta a megrenditő beszámolót.

hatóságok kivonulása előtt, a fináncok árusították el annak nagy részét készpénzért. (Hogy ez a pénz hova lett, jó volna tudni.) A jobb dolgokhoz csak az akkori beteg rendszer protekciósai, a visszavonulásban levő német-magyar katonák, rendőrök, stb. jutottak. Amikor már ebek harmincadjára jutott a holmi és a „csőcselék" bejutott a templomraktárakba, akkor már csak rongyokat és értéktelen holmikat talált s azokat hurcolta el." A történelmi igazság leszögezéséért érdemes ezt a „helyreigazítást" közölni, amikor egyesek azt hangoztatják, hogy a magyar hatóságok „korrektül viselkedtek" és mindenért kizárólag a németeket kell hibáztatni.

A közel háromezer tagot számláló nagykárolyi hitközségből kb. 300 meggyötört, elkeseredett ember került haza. A mérhetetlen gyász napjainak az elteltével felmerült a természetes kérdés: hogyan tovább? Java részük úgy döntött, hogy zsidó életet akar élni, akár csak azelőtt. Ezért újraszervezték a hitközséget, rendbehozták valamennyire az egyik templomot, megteremtették a hagyományhű életmód alapvető feltételeit. Rabbi-jelölt is jelentkezett: Jaszef Sije Gross, a nagytekintélyű kassai Brach Saul rabbi veje. Bizalmat keltő szerénységgel vallotta, hogy nem tartja magát érdemesnek a dicsőséges múltú nagykárolyi hitközség szellemi vezetésére, de úgy véli, hogy e rendkívüli körülmények között fel kell ajánlania szerény képességeit. A vészkorszak túlélői pedig hajlandók voltak elfelejteni a szenvedélyes ellentéteket, amelyek annyi értelmetlen keserűséget okoztak hajdan és megvetették az újjászületett hitközség alapjait. Valóban ideje volt összefogni, mert amire senki sem gondolt akkor, nehéz időknek néztek elébe.

Romániában, akár csak a többi kelet-európai országban, ahol szovjet segítséggel a kommunista párt jutott hatalomra, igyekeztek minden nemzetiséget bevonni a politikai életbe és megteremtették az ehhez szükséges szervezeti keretet is. Ezek voltak az úgy nevezett tömegszervezetek, amelyek a kommunista pártba be nem iratkozott, vagy onnan kizárt polgárok politikai aktivitását irányították. A zsidó tömegek hivatalos képviselője a CDE volt (Comitetul Democrat Evreesc, azaz Zsidó Demokratikus Bizottság). Vezetői a kommunista pártban is tisztségeket viselő zsidók voltak, köztük sokan részt vettek annak idején az illegális földalatti munkában. A CDE helyi szervezeteinek a vezetősége rövidesen országszerte szembe került a zsidóság egy részével, mert egyik feladatuk a cionizmus elleni küzdelem volt. A kommunisták a proletár internacionalizmus nevében nacionalista mozgalomnak bélyegezték a cionizmust és fennen hangoztatták Sztálin megfogalmazását, amely szerint a zsidóság nem nemzet, mert nem rendelkezik a fogalom által megkívánt követelményekkel: egységes országgal, gazdasággal, kultúrával. Izrael államának a megalakulása sem változtatott a dogmán, és a román kormány feloszlatta a cionista szervezeteket, a cháhsárákat, minden olyan intézményt, amely nem román

Hazatérés

1944. október 15-én Horthy Miklós kormányzó szózatot intézett a magyar nemzethez, amelyben bejelentette, hogy „ezt a háborút Németország elvesztette” s egyben megszegte a szövetségi hűséget és elárulta Magyarországot, ezért a kormányzó békejobbot nyújt a Szövetséges Hatalmaknak és elrendeli az ellenségeskedések megszüntetését. A szózatot követő órákban a németek Szálasi Ferenc nyilaskeresztes pártvezér kezére játszották a hatalmat. Magyarország folytatta az értelmetlen háborút.

Ezen a napon német és magyar alakulatok gépesített osztagai dübörögve vonultak keresztül Nagykároly utcáin Csanálos irányába: menekültek az orosz és a román csapatok elől. Másnap, kedden elmenekült a rendőrség is és ezzel megszűnt a törvényes állapot. Másnapra virradó éjjel már számos betörés történt. Íme mit ír ennek a napnak a ránk vonatkozó eseményeiről az október 25-én ismét megjelent, és hangvételében teljesen megváltozott, *Szatmármegyei Közlöny*: „A csőcselék megrohanta a két zsidótemplomot, ahol a zsidóvagyonok voltak beraktározva és – mivel nem volt semmiféle karhatalom – mindent tört, zúzott, elhordott a népsöpredék. A nagy gonddal leltározott, osztályozott zsidóholmik így ebek harmincadjára kerültek.”

Vasárnap éjszaka megkezdődött a tüzérségi párbaj. A németek Nagykároly északi részéből lőtték az előrenyomuló csapatokat, míg a gencsi út felől a román és orosz csapatok ágyúi ontották a tüzet a városra. A tűzharc során ágyúgolyó érte a zsidó templomokat is.

Az első román járőrök október 22-én vonultak be a felszabadított városba.

A vészt túlélő nagykárolyi zsidók közül először a munkaszolgálatosok kerültek vissza. Java részük akkor tudta meg, hogy nincs többé családja.

A szervezkedés első lépéseként megalakult a Zsidó Tanács, amelynek Dr. Kaufmann fogorvos Széchenyi utca 10. szám alatti lakásában volt a székhelye. A Tanács már november 30-án hirdetményt tett közzé (az orosz városparancsnok és az új polgármester aláírásával), amelyben felszólította azokat a lakosokat, akik zsidó vagyontárgyak birtokába jutottak, hogy azokat jelentsék be. A kitűzött határidő december 12-e volt. A hirdetmény a „törvény szigorú alkalmazását” helyezte kilátásba azokkal szemben, akik nem vallják be, hogy zsidó holmikat szereztek, vagy kaptak megőrzésre. Egy december 9-én megjelent újabb, sürgető közleményből kiderül azonban, hogy igen kevesen jelentkeztek önszántukból, noha már csak három nap maradt hátra a terminusból. Ezzel szemben egy Pálinkás Sándor nevű levelező, a *Szatmármegyei Közlöny* idézett cikkére reagálva, így helyesbíti a zsidó templomok kirablásáról szóló tudosítást: „A zsidó holmik raktárát a két izraelita templomból nem csak a csőcselék hurcolta el, hanem elsősorban is még jóval a magyar

és azt súgta nekem, hogy „Mond azt, hogy a te gyereked!” Valóban, amikor az SS katona meglátta a gyereket a karjaimban, megkérdezte tőlem, hogy ki az. Azt válaszoltam, hogy a fiam!

De az SS katona azt válaszolta, hogy magam is lány vagyok még, kiragadta a testvéremet a karjaimból, és a nők felé hajította Őt. Édesanyám, aki közel állt hozzá, felvette karjaiba, és így kezdtek el menetelni a nők egy ismeretlen cél felé. Ma már tudom, hogy ez halálmenetük volt a gázkamrákba.

Egy pár perc elteltével láttam édesapámat, Itzhak (Ignácz) Jónást, ז"ל, ugyanabban az irányban menetelni más férfiakkal együtt. Megpróbáltam az irányába futni, de az SS katona megint megállított. Így maradtam életben. A történet a Yad Vashem-ben és egy a Soá-emléknap tiszteletére készített interjúban is megjelent. Ez a kép felelevenedik bennem évről évre, legyen az odaveszettek emléke áldott, hasem jikom damam.

Rózsi néninek 3 lánya, 10 unokája, 38 dédunokája és egy ükunokája van. Két további ükunokájának 5779 Tisri hónap ünnepei előtt kell világra jönniük. Győzelme azok felett, akik el akartak pusztítani.

Az Auschwitzba deportáltak tragédiáját egy rövid történettel és az ide csatolt képpel szeretnénk illusztrálni:

Egy kép története, Löbl (szül. Jónás) Rozália

Már említettük az előbbiekben a mondást, miszerint, egy kép ezer szóval felér. A kép és a 89 éves Rózsi néni megragadó története lánya, barátnőnk Salzmann (Löbl) Hanna, jóvoltából került hozzánk:

Egy héttel a Soá-emléknap előtt 2014-ben, mint minden pénteken, Niszán hónap 14-én is megjött hozzám az *Új Kelet* magyar nyelvű hetilap. Egy a Soá témájában íródott cikk olvasása közepette észrevettem egy képet, amelyen egy az Auschwitz-i táborba megérkezett vonat volt látható. Hirtelen megláttam édesanyámat, Ilonkát (Tamar Lea), ז"ל, gyermekeivel, Frédivel és Miklóssal, együtt, egy sorban állva más nőkkel. És jól látható, hogy terhes. Jobban megnézve a képet, magamat is felfedeztem, mint 14 éves lányt, egy női csoportban állva.

Azokban a pillanatokban hidegrázás és fájdalom vonult végig rajtam, egyszerűen elnémultam, és nem tudtam, hogy mi történik velem. Fájdalmas képek peregtek le gondolataimban azokról a pillanatokról. Édesanyám, ז"ל, átadta nekem a kistestvéremet,

Comisariatul de Politie Carei.
Biroul Sigurantei.
Nr. 536 S din 15 iunie 1946.

Proces verbal de constatare.

Astazi 1946 luna iunie, ziua 15.

1./Ghetoul a fost infiintat din ordin superior de catre primarul orasului Dr. Schusteritsch Adalbert fapt pe care il constatam din procesul verbal dresat in ziua de 21 martie 1946 fila Nr. 1/1. pe teritoriul orasului Carei la inceput pe teritoriul fostei fabrici de hartie care a fost demontata pe urma in cartierul evreilor. Anexam harta orasului cu delimitarea, fila Nr. III.

5./Seful ghetoului a fost, dupa cercetarile noastre, Bujdosó Iosif care a incredintat aceasta functiune subalternilor sai conducatori si tineretului Crucilor cu Sageti Marozsan Stefan si Balintfi Francisc pentru ghetoul dela Fabrica de Hartie, iar in cartierul evreiesc a fost incredintat numitul Török Alexandru Stefan membru a Partidului Crucii cu sageti avand in subordine inca 5 persoane din partid. /Vezi fila Nr. 34 IV/

6./Ghetoul a fost infiintat in cele mai proaste conditiuni. La fabrica de hartie populatia a fost asezata intr,o sura cu acoperisul stricat, oamenii se culcau pe pamantul gol. Persoanele oficiale si anume Marosan Stefan si Balintfi Francisc se purtau in modul cel mai brutal si neomenesc fata de populatia internata. In cartierul evreiesc au fost aglomerate 1951 persoane din oras socotind de fiecare persoana cate 40 cm. loc de dormit. Linistea celor internati a fost mereu conturbata de catre soldati din formatiuni S.S. de catre oamenii de incredere al Partidului Crucilor cu Sageti si de alte personalitati oficiale.

Persoanele particulare care au contribuit la strangerea evreilor, internarea si deportarea lor sunt urmatorii :
Bujdosó Iosif, domiciliaza in Ungaria dupa informatiile noastre in orasul Debretin, Hunyai Alexandru seful gardienilor auxiliari domiciliaza in Ungaria in orasul XXXXXXXEger Török Stefan dom. in Carei Str. Olarilor Nr. 56. Török Stefan dom. in Carei Str. Liszt Francisc Nr. 20. Hatz Stefan, hornar, Piata Stalin 2 Bálintfi Francisc Str. Ghencilului Nr. 18, Marozsan Stefan, disparut, din Carei dupa informatiunile noastre se gaseste in orasul Debretin. Gömcsy Alexandru preot reformat domiciliaza actualmente in Ungaria orasul Debretin. dupa informatiile noastre el este tinut in evidenta in acel oras, pentru jeafuri si acte de barbarism comise in contra populatiei romanesti in anul 1940 precum si in contra populatiei evreiesti cu ocazia internarilor in ghetou, iar la refugiul sau in toamna anului 44 a dus potirele de aur si argint precum si tot tezaurul parochiei reformata din localitate. pentru care

A gettó parancsnoka Bujdosó József volt, aki a vezetést beosztottjaira ruházta át. A papírgyári gettóban Marozsán Istvánt és Bálintfi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági szervezetének vezetőit bízta meg, a zsidó negyedben pedig Török Istvánt, a Nyilaskeresztes Párt tagját, akinek felügyelete alá a párt öt másik tagját osztották be.[2]

A kijelölt zsidó tanács hozzálátott a gettó belső életének a megszervezéséhez. A tanács elnöki tisztjét dr. Antal István ügyvéd, hitközségi elnök, látta el. A gettónak külön rendfenntartó alakulata is volt, amelyet Csengeri Márton vezetett. Mindketten életüket vesztették a deportálásban. Az egyik házban korházat rendeztek be, ahol a begettózott zsidó orvosok teljesítettek szolgálatot.

A gettó életkörülményei nagyon rosszak voltak. Az elhagyott papírgyárban egyetlen lyukas tetőzetű hangár volt, ahol az emberek a puszta földön aludtak. Marosán István és Bálintfi Ferenc kegyetlen embertelenséggel bántak a gettó lakóival. A zsidó negyedben egy személyre 40 cm széles alvási terület jutott. Az egészségügyi körülmények rendkívül rosszak voltak, nem volt elegendő illemhely, és kevés volt az ivóvíz. Mivel a gettó csak 10 napig működött, nem tört ki járvány. Az emberek nyugalmát SS katonák, a Nyilaskeresztes Párt tagjai és a hivatalosságok állandóan megzavarták.[3]

Tíz nap után a nagykárolyi gettóbol a szatmári gettóba szálitottak a több mint két évszázados múltra visszatekintő hitközség tagjait. Innen vagonírozták be őket az Auschwitz-i halálgyár felé száguldó vonatokba.

Az elhurcoltaknak alig 5 százaléka maradt életben.

Részletek a nagykárolyi rendőrség parancsnokságának 1946. június 15-én keltezett jelentéséből, amely a Cluj-i (kolozsvári) népbíróság utasítására íródott. A jelentés azokkal az egyénekkel foglalkozik, akik részt vettek a gettó felállításában, és felelősek voltak a károlyi zsidók összegyűjtéséért és azoknak a gettóba váló bezáratásáért. (A dokumentum román nyelven íródott.)

---

2 Braham, Randolph L., *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* (Budapest: Park Könyvkiadó, 2010), II. kötet, 1030.

3 Ott

kétszáz lepedőt és egyéb használati tárgyakat kellett átadniuk a náci különítménynek.

Nagykárolyban május 3-án kezdődött a gettózás. Szerdán a kora reggeli órákban tizenöt bizottság indult el a városban, hogy végrehajtsa a minisztériumból érkezett rendelkezést. Minden bizottság négytagú volt: egy rendőrségi ember, egy városi tisztviselő, egy „kisegítő karhatalmi szolgálatos" polgári személy és egy nemzetiszocialista megbízott. Ez utóbbi, a nagykárolyi Nemzetiszocialista Párt „bizalmija" büszkén viselte a szervezete jelvényével díszített karszalagot s a hivatalos közegeken is túltett féktelen kegyetlenségében.

A bizottságok megjelentek a zsidók lakta házakban és felszólították az álmukból felzavart, ijedségtől kába embereket, hogy „nemre és korra való tekintet nélkül" csomagoljanak be batyujukba 14 napra való élelmet és hagyják el lakásukat, mert „következő lakhelyük a gettó lesz". Ha arra számítottak, hogy jajveszékelő, könyörgő emberekkel találják szembe magukat, tévedtek. Az otthonukból kikergetett emberek hallgattak. Keserűen, konokul, halálraszántan. Mit lehetett még remélni az iszonyatos embertelenség gondosan, fokozatosan előkészített légkörében?

Odakint zörögve érkeztek a hatóság által odacsődített szekerek. A családfők átadták értékeiket: pénzt, ékszert, szőnyeget, festményt s sztereotíp mozdulattal eltették az értéktelen elismervényt. Szemük összevillant a gyermekeket csitító anya feldúlt tekintetével, s emberfeletti erőfeszítéssel próbálták feleleveníteni azt a megnyugtató pillantást, amely az utóbbi években annyiszor bizonyult a kenyérnél is fontosabb létszükségletnek.

A töprengésre azonban nem engedtek nekik időt. A sebtében összekapkodott holmikat szállító szekerek mögött ott haladt Nagykároly aránylag kicsi, de Erdély zsidóságának életében oly fontos szerepet játszott lakossága. Híres rabbik és az emancipációt képviselő jeles diplomás szabadfoglalkozásúak, a modern zsidó iskola és jesivák tanítványai, mintagazdaságok hajdani tulajdonosai és földönfutó ronggyűjtők. Cionisták és Messiás-várók, barátok és ellenfelek. Zsidók, zsidók, zsidók...

A nagykárolyi gettót a használaton kívüli papírgyár területén, illetve a zsidó negyedben a két templomban és a három imaház környékén jelölték ki a hatóságok. A kényszerlakhely a következő utcákat foglalta magában: Honvéd utca, Calvin utca, Kazinczy (Pék) utca, Dobó-köz, Wesselényi utca, Debreceni István utca a Rákóczi utcáig, a Rákóczi utca jobb oldala a református iskoláig, a Hétsastoll utca nyugati oldala.

A gettózás gyakorlatilag egy hetet vett igénybe, 10-én, szerdán ért véget. Ekkorra minden zsidó – hét kivételezettet nem számítva – a gettóban lakott. A május 6-án közölt létszám szerint a nagykárolyi gettónak 1951 lakója volt.

más felé terelni az embervadászokat, akik csodával határos módon nem sejtették meg, milyen közel járnak áldozataikhoz. Akadtak más magyarok is, akiknek a lelkét nem mételyezte meg a nemzetiszocialista uszítás, akik nem felejtették el a zsidók emberséges, segíteni kész magatartását nem zsidó polgártársaikkal szemben. Ha a bujdosók száma elég csekély volt, az nem csak annak volt tulajdonítható, hogy kevés keresztény merte vállalni a súlyos következményeket, hanem annak is, hogy az üldözöttek végig abban reménykedtek, hamarosan véget ér ez a rémálom, a fasiszta Németország összeomlik a szövetségesek csapatai alatt, és nem kell megkockáztatni a bujdosás halálos veszélyeit. A hatóság egyetlen lehetőséget sem hagyott ki a terrorhangulat ébrentartására. Április huszadikán ragasztották ki Nagykárolyban a polgármester figyelmeztető hirdetményét a csendőrség fegyverhasználati jogáról. Ebben Dr. Schusteritsch Béla figyelmezteti a lakosságot, hogy a legújabb minisztériumi rendelet szerint „a szolgálatban lévő csendőr fegyverét mindenki ellen használni köteles, aki magát gyanússá teszi és a felhívásra kielégítő válasz nélkül elszalad”. Ekkor már Nagykárolyban csattogtak a német csizmák és mindenki gyanús volt, aki nem üvöltött együtt a farkasokkal. A kísérteties kórusból azonban kivált egy-egy emberi hang is. Egy jóval később, június 3-án a „Nyílttér” rovatban megjelent levélben, bizonyos Komódy Lajos újdonsült tűzifa-nagykereskedő azzal vádolta Dr. Lábay Zoltán ügyvédet, hogy „egy, a szatmári gettóba utalt zsidó lány és egy munkaszolgálatos zsidó férfi közötti házasságkötés lehetővé tétele érdekében közbenjárt... s ez ügyben Szatmáron is járt...” A feljelentő hangú „Nyílttér”-i levél e fellengzős mondattal ért véget: „E ténykedéséhez sem akkor, sem pedig most magyarázatot nem fűzök, de hogy ezt a ténykedését hogyan tudja összhangba hozni a mai megtisztult magyar gondolattal, azt bírálja el lelkiismerete és a magyar közvélemény.” Válaszában Dr. Lábay Zoltán egyebek között kijelentette: „Megnyugtatom Önt, az én lelkiismeretem nyugodt, és a tárgyilagosan gondolkozni tudó magyar közvélemény is nyugodtan fogja elbírálni az én ténykedéseimet, melyeket Ön teljesen illetéktelenül tett bírálat tárgyává.... De még gondolni sem mernék arra, hogy megkérdezzem Önt, miért vállalta el 1941-ben az egyik, abban az időben még részben zsidó érdekeltségűnek ismert egyik nagykárolyi vállalat cégjegyzői tisztségét, amikor a vállalatnak négy nagykárolyi tényleges vezető tisztviselője, illetőleg cégjegyzője közül egyedül Ön volt a keresztény?”

A németek **első** tevénykedése a Zsidó Tanács megalakítására kiadott parancs volt - a nagykárolyi zsidó tanács tagjai Antal István, Pfeffermann Jenő, Deutsch Ernő, Jakobovics Lajos és Kaufmann András voltak - a **második**... a rablás. A nagykárolyi zsidóknak utasításuk értelmében 12 órán belül százezer pengőt kellett lefizetniük, kétszáz takarót,

amelyben mindenki számára világos, hogy ki az úr az országban. A Gestapo tiszt halálfejes jelvényt viselő SS kíséretével megjelent a hitközségi hivatalokban, és bejelentette, hogy minden törvény és intézkedés, amely a zsidó hitközségek autonómiájára vonatkozott, megszűnt. A náci véreb fellépése, az a mód, ahogyan egy idegen ország hatalmának a képviseletében egyetlen mondattal felszámolta mindazt, ami száz év alatt megvalósult Magyarországon a zsidók emancipációja terén, illetve azt, ami még megmaradt a keservesen elért vívmányokból, minden hivatalos nyilatkozatnál jobban mutatta, hogy az országnak valójában nincs többé sem kormánya, sem kormányzója.

A nemzetiszocialista és a nyilas párt zavaros fejű hívei csupán az ellenfeleikkel való leszámolás lehetőségét látták az országot ért megalázó megszállásban. A *Szatmármegyei Közlöny* április 29-ei, szombati számában „Számonkérés" címmel jelent meg egy bizonyos L.A. bosszúvágytól lihegő cikke:

> Számon kell kérni a zsidóbarátságot, a tüntető, vagy a zsidó fél melletti szimpátia nyilvánításokat. Hiszen szinte a jól informáltságot és a magasabb szellemiséghez tartozást jelentette már az, hogy a zsidósággal „megértő", „együttérző", „konciliáns" legyen valaki. Le kell számolni a titkos vagy cinikusan nyílt zsidóbújtatással, az Aladársággal, a zsidóság mellett megnyilatkozó, a javukra tevékenykedő tényezőkkel. Emlékezni kell arra, hogy kik hirdették hazugnak a német rádiót és kik esküdtek az angol és szovjet leadók híreire. Kik legyintettek gúnyosan, amikor a német győzelem eshetőségét valaki meg merte velük szemben említeni és kik bizonyították annyi szakértelemmel és csalhatatlansággal az angolszász szovjet hadászat megsemmisítő fölényét. Kik készítették elő a légkört és a talajt egy gyalázatos árulásra, amelyik logikus következménye lett volna az ő fokozatosan balfelé sodródó magatartásuknak.

Az igazságnak, az emberiesség győzelmébe vetett hitünknek tartozunk annak a megállapításával, hogy a féktelen terror, a gyalázatos szolgalelkűség, a hazafiasság rangjára emelt besúgói tevékenység korszakában is akadtak a csendes együttérzők mellett olyan keresztény magyarok is, akik megpróbáltak segíteni, vállalva az ezzel járó kockázatot. Kleint és másik két nagykárolyi fiatalembert az apja szőlőjében dolgozó csősz rejtegette az orosz hadsereg bevonulásáig. A földbe ásott deszkatetejű bunker felett fogyasztotta ebédjét minden nap ez a derék magyar ember, hogy feltűnés nélkül eregethesse le az élelmet az alant bujkálóknak. Kevésen múlt, hogy maga is rajta veszett. Egy csendőrjárőr, menekülők után tudakozódva mellé lépett a földdel fedett deszkatetőre és a súly alatt recsegni kezdett a fedezék. A csősz sietve igyekezett

A gettózás

A gettózás fogalmát eleinte mint lakásrendezési problémát vezették be. Április 29-én a Magyar Távirati Iroda a következő közleményt adta ki:

> Köztudomású, hogy a zsidók anyagi helyzetük folyamán különösen a városokban és községekben – számukat tekintve – lényegesen kedvezőbb lakásviszonyok között élnek, mint a nemzsidók. Éppen ezért, a zsidókérdés rendezése során a lakásviszonyok terén is meg kell teremteni az egészségesebb állapotokat.

Ezután következett a hivatalos lapban közzétett 1610-1944 M.E számú rendelet ismertetése, amely megszabja, milyen esetekben lehet „zsidó lakást venni" közhivatalok és közérdekű intézmények elhelyezése, illetve rászorulók lakáshoz juttatása érdekében. Miután négy pontban felsorolta a rendelet, hogy a zsidó lakás akkor „igénybe vehető", ha az illetőnek van még egy lakása, vagy nyaralója, ha öt éven belül már lakott valamely rokonánál, ha a lakás méretei meghaladják a család szükségleteit, vagy ha a zsidó a lakást teljes egészében albérletben hasznosítja és figyelmeztet arra, hogy a nyaraló-lakás csak akkor számít második lakásnak, ha az télen-nyáron használható. A rendelet majd váratlanul a zsidók meghatározott utcákba, városrészekbe való tömörítéséről beszél. Nyilvánvaló, hogy annyi zsidónak nem volt a feltételeknek megfelelő nyaralója, sem annyi albérletben hasznosított lakása, hogy tömeges lefoglalásokra kerüljön sor. Mégis a rendelet a legnagyobb aprólékossággal intézkedik a keresztények kiköltöztetéséről a zsidók „tömörítésével" kapcsolatban, valamint arról is, hogy amennyiben az „elköltözésre kötelezett zsidó iparüzletet, haszonbérletet vagy bármi más vállalatát személyes közreműködésével tovább vezetni nem tudja, a községi elöljáróság, illetőleg a polgármester előterjesztést tesz a gyámhatósághoz gondnok kinevezésére.

Miért ne tudná a lakásából kilakoltatott zsidó tovább vezetni üzletét? Mire utal ez a képmutató szöveg? Nyilván arra, hogy a lakásából kilakoltatott zsidó nem hagyhatja majd el többé azt az utcát, a városrészt, ahova „tömörítették".

Noha az utolsó paragrafus szerint „a rendelet hatálya azokra a zsidókra terjed ki, akik a megkülönböztető jelzés viselésére kötelesek", az egész szövegben egyszer sem fordul elő a „gettó" kifejezés.

A Nagykárolyba érkezett német parancsnokság az egységes parancsnak megfelelően itt is azzal kezdte tevékenységét, hogy megszállta a stratégiailag fontosnak tekintett pontokat, ellenőrizte a megyei és városi hivatalok tisztviselőinek a náci ideológiával kapcsolatos elvhűségét, és mindent elkövetett annak a közhangulatnak a megteremtésére,

következik, dekában és deciliterekben azt a látszatot keltve, hogy a hatóságot mégis csak foglalkoztatja a zsidók élelmezése. Csak az utolsó előtti bekezdés mondta ki, hogy adagok vannak ugyan, csak jegyszelvény nem lesz! Ebből a szövegből pontosan ki lehetett volna olvasni, hogy „minden elvégeztetett".

Csak keveseknek volt bátorságuk kiolvasni belőle a rejtett értelmet, és főleg kevesen mertek cselekedni. Gyermekekkel, öreg szülőkkel ki merte vállalni a bujkálást?

Az igazságtalan törvények korszakában az önkényeskedést már nem is titkolták. Április 29-én a rendőrség közölte, hogy az előzőleg tíz-tíz napra elítélt Eckstein Leonát, Katz Hermannét és Schwartz Hermant büntetésük letöltése után 6-6 hónapra internálótáborba szállították. Minden ország törvénykönyve kimondja, hogy egyazon bűnért csak egyszer lehet büntetni. Az igazságtalan törvény azonban mindent lehetővé tesz, mert az igazságtalanság kizárja a törvényesség fogalmát. Legalábbis elvben...

is felszólították, hogy „a rendőrség kihágási ügyosztályán" tisztázzák helyzetüket. Ezzel egy időben jelent meg az utasítás, hogy a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók nem hagyhatják el lakhelyüket.

A büntetések áradata azonnal megindult. A 19-én megjelent újság már közölte azoknak a névsorát, akiket a rendőrség kihágási osztályának a vezetője megbüntetett, mert nem hordták a sárga csillagot: Eckstein Leonát 10 napi elzárásra, Katz Hermannét 10 napi elzárásra, Schwartz Hermant 10 napi elzárásra, Herkovits Jenőné szatmárnémeti lakost 200 pengő pénzbüntetésre, Blatt Lenkét 100 pengő pénzbüntetésre, Iczkovits Helént 50 pengő pénzbüntetésre, Reizner Ödönt (Nagyvárad) 100 pengő pénzbüntetésre ítélték. A közlemény szerint a szabadságvesztésre ítéltek azonnal megkezdték büntetésük kitöltését. Ugyancsak pénzbüntetést szabtak ki Lichtmann Béla szatmárnémeti és Szigeti József nyirsidi lakosokra, mert lakhelyükről engedély nélkül Nagykárolyba utaztak.

A rendeletek és intézkedések sorozatát tanulmányozva, most utólag világosan kiderül, hogy ezeket a központi hatóságok abban a tudatban fogalmazták, hogy a magyarországi zsidókat május folyamán deportálják. A végrehajtási határidőkre vonatkozó adatok mind ebben a szellemben születtek. Íme „A zsidók élelmiszer ellátásának a szabályozásáról" című hirdetmény, amelyet Nagykárolyban április 27-én függesztettek ki, és ami a polgármester aláírását viselte:

> A zsidók közellátási szelvényívet nem kapnak – közli a hirdetmény – s a már kiosztott szelvényíveket kötelesek legkésőbb 1944. május hó 3-ig visszaszolgáltatni a közellátási ügyosztálynak. Az új jegyek kiosztásáról a közellátási ügyosztály gondoskodik. Az új jegyek kiosztásáig a zsidók a birtokukban levő hatósági jegyeknek az 1944. évi május hó 1. napjától kezdve érvényes szelvényeit nem válthatják be.

Ha bárki úgy olvasta volna a „szelvényíveket nem kapnak" szövegrészt, ahogyan az a hirdetmény szerkesztőinek a tudatában rejlett, vagyis „szelvényívet nem kapnak többé soha", akkor megértette volna, hogy az egyéni menekülés utolsó lehetőségének a megkockáztatásán kellene töprengenie. És nem sokáig. Mert tudtuk, hogy élelmiszerszelvény nélkül nem lehet élni. Ha nem adnak újat, ez nyilván azt jelenti, hogy nem lesz szükség rá... De senki sem akarta hinni a hihetetlent. Annál is inkább, mert a hirdetmény első fele éppen a félrevezetést szolgálta. Arról szólt, hogy a zsidók cukor fejadagja 30 dkg, aztán teljesen feleslegesen hozzátette K.U.K. alapossággal: „A zsidó terhes és szoptatós anyák, valamint a 12, illetőleg 16 évet be nem töltött zsidó gyermekek, továbbá a zsidó betegek ugyancsak a fenti cukorfejadagot kapják." Aztán újabb fejadagok megállapítása

Kiegészités a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló rendelethez

A *Magyar Távirati Iroda* jelenti:

A hivatalos lap szerdai száma **kormányrendeletet** közül **a zsidók** megkülönböztető **jelzéséről kiadott 1240/1944. M. E. számu rendelet kiegészitéséről. A** rendelet **szerint az emlitett** rendelet **1.** szakaszába **foglalt rendelkezés** nem **terjed ki a zsidók közül**

1. a keresztény hitfelekezetek tényleges vagy **nyugdijas lelkipásztorai**, a szerzetesrendek **lelkipásztori** müködésére jogosult **tagjára és arra,** aki — **akár** mint a szerzetesrendnek tagja, akár mint az illetékes egyházi hatóság részéről felavatott diakonus, illetőleg diakonissza — **kizárólag** élethivatásként az elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozásának munkáját végzik;

Az első bekezdés rendelkezése a rendelet első pontjában emlitett személyek közül csak azokra vonatkozik, akik a jelen rendelet hatálybalépésekor felszentelt, illetve felavatott lelkipásztorok, diakonusok, vagy diakonisszák, illetőleg a rendnek fogadalmat tett tagjai.

is, hogy a kitérés sohasem jelentett megbízható menedéket a zsidó sorsot gyakran indokoltan elkerülni vágyó menekülő számára.

Ezután a végkifejlés felé rohanó események egyre gyorsabb ütemben követték egymást. Az embereknek nem volt többé idejük felocsúdni az egymást érő csapásokból. Megjelent a rádiótartást elítélő rendelet. Tizedike után a zsidók már el sem adhatták rádiókészülékeiket. Az antennákat le kellett szerelni, a készüléket lepecsételtetni. A rendelet hat hónapi elzárással fenyegetett. A rádiókészülékek lepecsételése azonban nem akadályozta meg a fasisztákat abban, hogy ellenséges állomások hírszolgálatának a hallgatásával és rémhírterjesztéssel vádolják a zsidókat.

Április 12-én telefonon közölte a kereskedelem és közlekedésügyi minisztérium a nagykárolyi polgármesteri hivatallal az összes zsidókézben lévő üzletek azonnali bezárására vonatkozó rendeletet. A polgármester rögtön intézkedett és hatósági emberek még aznap lepecsételték a város területén lévő zsidóüzleteket, szám szerint hatvanhatot.

A zsidó értelmiségi alkalmazottak elbocsátására vonatkozó döntést szintén közölték a vállalatokkal. A határozat úgy szólt, hogy 1944. szeptember 30-ig fel kell mondani minden zsidó értelmiségi alkalmazottnak. Legalább 50 százalékukat azonban azonnal ki kell tenni állásából. A megmaradottaknak is csak felét foglalkoztathatták április 31-ig, másik felét május 30-ig, hogy a folyamatban lévő ügyeket átadhassák utódaiknak. A visszatartásra javasolt zsidó alkalmazott mellé be kellett állítani a pótlására kiszemelt keresztényt.

Két nappal később a rendőrség megkezdte a sárga csillag viselésére kötelezettek rendszeres ellenőrzését. Az embereket leigazoltatták az utcán és a rendőrség közleményben figyelmeztette „a magukat kivételezettnek képzelő” zsidókat, hogy a rendelkezés ellen vétőket szigorúan megbünteti. A közleményben a négy kivételezettnek ismert személyt

egyazon testben) megtette a hatását. A „külsők" előtt senki sem akarta mutatni, hogy megalázottnak érzi magát. A *Szatmármegyei Közlöny* persze nem állta meg, hogy már az első napon ne készítsen „interjút" a megkülönböztető jelt hordó zsidókkal. A riporternek azonban nemigen volt szerencséje: egyik interjúalany sem volt hajlandó siránkozásokkal örömet szerezni a rosszindulatú olvasónak. Íme két szemelvény a kurzívval szedett írásból:

> Az egyik ismerős zsidóasszony megjegyzi: – Nem nehéz ez kérem. Szívesen hordom, csak a bomba ne essen. Egy nagyszakállú, pajeszos zsidó a gettóból – akiket egyáltalán nem izgat az új rendelkezés – mellére mutatva, mosolyogva megszólít: – Nu, most már csak el tetszik hinni, hogy zsidó vagyok?

Hogy lelkileg mibe került ennek az embernek a tréfálkozás, azt a nyilas újságíró nem tudhatta. Nem ismerte azt a régi dalt, amely ki tudja mikor, milyen hasonló alkalommal született: „Zay fraylekh... meg dayn harts bay dir tsebrokhen zayn, fraylekh mustu zayn!"

Április 8-án jelent meg a rendelet, hogy a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók nem hagyhatják el a lakhelyüket.

A zsidótörvények barbár abszurditása különösen szembeötlővé vált a sárga csillag viselésével kapcsolatban. A „ki a zsidó?" megfogalmazása olyan visszás helyzeteket teremtett, amelyeket „a törvényhozók" primitív ostobaságukban nem láthattak előre. Ezért szüntelenül új, magyarázó rendeleteket adtak ki. Ezek egyike április 5-én jelent meg és kimondja:

> A megkülönböztető jel viselésére kötelező rendelet nem terjed ki a zsidók közül az alábbiakra: a felsorolt papok, szerzetesek stb. zsidóknak tekintendők ugyan (mert kitérésük a zsidótörvény értelmében nem teszi őket keresztényekké, vagy mert valamelyik nagyszülőjük zsidó volt), de nem kell, hogy viseljék a sárga csillagot, ha élethivatásuk a betegek, árvák gondozása. Ha egyszerűen Krisztus tanait prédikáló, áldozó és szent ostyát osztó papok csupán, akkor kötelesek sárga csillagot viselni! E zsidó lelkipásztorok és szerzetesek, diakónusok és diakonisszák akkor is sárga folt viselésére voltak kötelesek, ha felavatásukra még nem került sor!

A rendelet bárgyú ellentmondásai nem csak azt bizonyítják, hogy hova vezethet a civilizáció századában is egy szabadjára engedett, őrült diktátor tombolása, hanem azt

> elmerülve akaratlanul is hibáznak, de épp oly elbírálás alá esnek, mintha szándékosan cselekedtek volna s bízony, súlyos következményeket kell elviselniük. Kérünk mindenkit, hogy vigyázzon tehát magára s környezetére, rokonait és barátait is figyelmeztesse a fent elmondottakra.

A barbár rendelet április 5-én lépett életbe. Zsidó anyák könnyeiket gyermekeik előtt rejtve, reszkető kézzel varrták fel a tiszteletre méltó családfő zakójára a kiszolgáltatottság, a megalázás, a kínos halálra kijelöltség sárga foltjait. S hogyan lehetett volna megmagyarázni a hat éves gyermeknek, hogy megbélyegezték, mint hajdan a rabszolgákat, tüzes vassal. Csecsemő ringatáshoz, bátorító simogatáshoz, szerelmes öleléshez, kemény munkához és áhítatos gyertyagyújtáshoz szokott kezekben reszketett a tű, szakadt a sárga fonal ezen a lélekbemarkolóan szomorú napon, amikor az elkeseredés jéghideg marokkal szorította össze a szíveket. Ha a remény alig pislákoló lángja nem aludt ki teljesen, az csak annak a tudatnak volt köszönhető, hogy a zsidó nép sok évezred során szüntelenül ismétlődő tragédiái ellenére: élt! „Am jiszrael chai…" szakadt fel önkéntelenül is az ajkakról, amikor a pellengérre állított ember, a továbbélés kényszerűségétől hajszolva kilépett az ellenséges utcára. Az utcára, ahol annyi éven keresztül igyekezett munkába, iskolába, templomba. Az utcára, amelynek korszerű képe az ő munkájának, az ő adófizetői hozzájárulásának az eredménye is. Az utcára, amelyet a XVIII. század eleje óta taposták elődei, felvirágoztató kapcsolatot teremtve az istenhátamögötti uradalmi birtok és a világ között. Az utcára, ahol az atavisztikus, ösztöneitől hajszolt csőcselék, vagy a fejét szégyenlősen elfordító, jó érzésű keresztény szomszéd, a hajdani vevő, páciens, ügyfél várta... Ma már nehéz elmondani, mi fájt a csillaggal éktelenített embernek jobban: a semmirekellők kacagása vagy a becsületes emberek érthető félelme. Lényegében mindkettő arról beszélt, hogy a dzsungel törvénye eluralkodott az országban, és a megbélyegzettek ellen indított hajtóvadászatban mindenki részt vehet, mert nincs szüksége tettének jogi igazolására.

Csak a fájdalom okozta kábulatnak köszönhető, hogy az emberek nem gondolták végig a helyzet logikus következményeit. Világos fejjel nem lehetett volna ellenállni a kísértésnek, hogy az ember erőszakkal vessen véget a gyötrelmeinek. Mint ahogy később egyesek nem is tudtak ellenállni.

A kitaszítottságban mindig megerősödő nemzeti tudatnak és az istenhitnek egyaránt jelentős szerepe volt abban, hogy az emberek hamar visszanyerték emberi méltóságukat, mert megértették, hogy a szégyenfolt hóhéraik szégyene csupán. A nagykárolyiak vallásos cionista nevelése (e két gondolkodásmód nem mindig lakozott együtt

legnépszerűbb komikusa, Salamon Béla, akkor már egy esztendeje házalt Hej, színművész című könyvével, hogy megélhetését biztosíthassa.

A hivatalos lapnak ugyanabban a számában jelent meg „a zsidók megkülönböztető jelzéséről" szóló rendelet. A középkori gúnyjel felelevenítésére vonatkozó rendelet a honvédelemről szóló, 1939-ben érvénybe lépett törvényre hivatkozott, és első paragrafusa így hangzott:

> A jelen rendelet hatályba lépésétől kezdődően minden 6-ik életévét betöltött személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellére, szemmel jól láthatóan tízszer-tíz centiméter átmérőjű szövet, selyem vagy bársony anyagból készült kanári-sárgaszínű hatágú csillagot viselni.
>
> Az előbbi bekezdésben említett megkülönböztető jelet könnyen el nem távolítható módon kell a ruhára tűzni, varrással ráerősíteni.

A rendelet ellen vétőket két hónapi, illetve háború esetén hat hónapi elzárással sújtja a rendelet.

A sárga csillag viselésének a kötelezése lényegében a hivatalos teljes elkülönítést, a jelképes gettót jelentette. A területileg még nem körülhatárolt, de lelkileg pontosan körülírt gettót. „A bélyeges sereg" a szíve fölött viselte a célpontot, amelyre a gyűlölködésben örömét lelő csőcselék gúnykacajának mérgezett nyilait irányíthatta. Előkerültek a semmit sem kockáztató siralmas hősök, akik már első nap lesték, hány zsidó merészkedik ki az utcára, mellén a szégyenfoltnak szánt csillaggal.

> ***Magyarországi Zsidók Lapja* – 1944. május 4.**
>
> **Fontos tudnivalók!**
>
> UJABB KOMOLY FIGYELMEZTETÉS A SÁRGA CSILLAG VISELÉSE KÖRÜL
>
> Még mindig akadnak egyesek, férfiak, nők egyaránt, akik figyelmetlenségből, vagy tájékozatlanságból nem ügyelnek arra a szigorú rendelkezésre, hogy a megkülönböztető jelet, a sárga csillagot, szabályos színben, pontos méretben és ami a legfontosabb: az előirt helyen, tehát a mindenkori felsőruházat balmellén egyedülállóan viseljék, még pedig úgy, hogy azt semmi, de semmi el ne takarhassa, sem állandóan, sem időlegesen. Tehát: ne hordjunk a balhónunk alatt aktatáskát, könyvet, retikült, csomagot s más hasonlót, cigarettánkat ne fogjuk balkézzel, a lakáson kivül hordjuk mindenütt, tehát az óvóhelyen is. Sajnos, még mindig akadnak, akik ezekről elfelejtkeznek, sokszor szórakozottságból, vagy gondjaikba

náciknak, aki nem értette meg, hogy ő maga, egész Magyarország a németek túsza. Pedig az említett közlemény, amely egyébként a „független" új magyar kormánynak szóló utasításokat is tartalmaz, nem rejti véka alá a megszállás igazi célját: „A magyar hazai föld közös magyar-német védelme a magyar katonát ott fogja bevetni, ahol az a legszükségesebb." Fogolyország, amelynek a katonáit a megszállók saját érdekeik megvédésére, halálra szánták.

A pusztulás és az őrület e vérgőzős hangulatában Bujdosó József és náci-nyilas nagykárolyi elvbarátai egyetlen fontos célkitűzés megvalósítására összpontosították erőfeszítéseiket: a zsidógyűlölet mérhetetlen felszításával megteremteni „a végső megoldáshoz" szükséges közhangulatot, a pogrom légkörét. A helyi lapban „a zsidók összeesküvéséről" cikkeznek, melyet zsidóbérenc „közéleti nagyságaink" 1918 rajongóival karöltve készítettek elő. A cikkírók szerint „a zsidók és a zsidóbérencek" ellenfeleik kiirtására készültek: „a Szociáldemokrata Párt központjánál tartott házkutatás alkalmával megtalált halállistán 40,000 azaz negyvenezer nemzeti szocialista és nacionalista szerepelt csupán Budapestről és környékéről, nem beszélve a vidékenként általuk tervezett „tisztogatásokról"! – harsogja a *Szatmármegyei Közlöny*.

A németek magyarországi bábkormánya Sztojay Döme elnökletével március 29-én tartott első ülésén szintén „a zsidókérdés megoldását" célzó rendelet előkészítését tekintette legsürgősebb feladatának, amikor a fronton az oroszok egész hadosztályokat semmisítettek meg, az országban pedig gazdasági zűrzavar uralkodott, s a nép éhezett. (A nagykárolyi hatóságok április elsején diadalmasan jelentették, hogy a Nagyhéten kivételesen mindenki kap vajat. Nagykárolyban vajgyár működött.)

A Hivatalos *Közlöny* március utolsó napján közölte Sztojay Döme kormányának a zsidókra vonatkozó rendeleteit. Az első kimondta, hogy olyan háztartásban, amelynek zsidó tagja van, nem lehet tartani háztartási alkalmazottként nem zsidó nőt vagy férfit. A második rendelet szerint el kell bocsátani a zsidó alkalmazottakat az állam, a törvényhatóság, a község, a közintézetek, közalapítványok, köztestületek és közüzemek szolgálatából, meg kell szüntetni a zsidók közmegbízatásait, közjegyzői, közjegyző-helyettesi, hites tolmácsi, bírósági szakértői működését s a zsidó ügyvédeket törölni kell az Ügyvédi Kamarából. A harmadik rendelet arról intézkedett, hogy törölni kell a sajtó kamara és a színművészeti és filmművészeti kamarák névsorából a zsidó újságírókat és színészeket. A rendeletek az esetek többségében már csak formailag sújtották az érdekelteket, mert gyakorlatilag már jóval ezelőtt megakadályozták őket hivatásuk gyakorlásában. Az ország egyik

A sárga csilag

1944 elején minden józan katonai szakértő számára, a hitleristák híveit is beleértve, nyilvánvalóvá vált, hogy a náci Németország hadserege rövidesen összeomlik. Januárban az oroszok 10 hadosztályt körülzártak a déli fronton, és 5-én átlépték Lengyelország határát. Februárban megkezdődött a Don-medence felszabadítása és március 6-án az általános déli offenzíva, Zsukov parancsnoksága alatt. A nyugati fronton a szövetséges csapatok január 22-én partra szálltak Anzionban, a német front mögött. Februárban megindult a Róma felé vezető út felszabadításáért vívott Monte Cassino-i csata, amelynek során az angol-amerikai csapatok, noha nagy veszteségek árán, megtörték a német ellenállást. A náci III. Birodalom minden eresztékében recsegett-ropogott. Védtelen zsidók legyilkolására azonban még alkalmasnak bizonyult...

Magyarország mérsékeltebb politikusai világosan látták, hogy az összeomló építmény az ő országukat is maga alá temeti, és megpróbáltak lavírozni. Diplomáciai érzékük azonban távolról sem közelítette meg a józanabb latinokét: nem akadtak a románokhoz és olaszokhoz mérhető politikusaik. Legalábbis az ilyenek nem juthattak szóhoz. Kállay Miklós siralmas „árulási" kísérleteiről még az utca embere is tudomást szerzett. Hát még a Gestapo!

Így került sor 1944. március 19-én Magyarország megszállására. A német csapatok elözönlötték az országot, mint egy ellenséges területet, miközben a budapesti német követség a következő közleményt adta ki:

„A magyar kormány átalakítása és az ezzel kapcsolatban a birodalmi kormány és a magyar kormány részéről foganatosított katonai rendszabályok célja a közeurópai erők erősebb összefogása a kontinens döntő harcában..." A korabeli sajtó azonban, akarattal vagy puszta ügyetlenségből elárulja, hogy a hivatalos közleménytől eltekintve a németek egyáltalán nem fárasztották magukat azzal, hogy a megszállásnak a közös megegyezéssel létrejött „hathatósabb összefogás" látszatát kölcsönözzék. Bujdosó József „a Magyar Nemzetiszocialista Párt nagykárolyi önálló körzetének vezetője" a *Szatmármegyei Közlöny* április 8-án megjelent számában öleli mellére német cinkostársait, lelkendező köszöntőjében önkéntelenül is elárulva, hogy párthíveinek, és a hatóságoknak fogalmuk sem volt arról, hogy állig felfegyverzett vendégekben lesz részük: „...de miután sem a hivatalos hatóság, sem mi nem tudtunk az érkezésetek időpontjáról, így csak utólag tudunk hagyományos magyar vendégszeretettel, baráti és bajtársi szeretetünk nyilvánításával kifejezést adni érzéseinknek" – írja ez a korlátolt „testvére" a német

(ma Seini, Románia területén) közösség tagjai tudomást szereztek Sebespatakon hat meggyilkoltrol a szőlőskert mellett eltemetett fiatal zsidókról, kiásták őket és eltemették őket településük zsidó temetőjében annak rendje és módja szerint. A meggyilkoltak neveiről és a gyilkosok kilétéről csak Alex tudott tanúskodni, az egyetlen, aki életben maradt. Alex, magától értetődően, csak annak a hat társának a nevét tudta, akikkel együtt rejtőzködött. A hetedik halott nevét, akit a közösség szintén a közös sírban temetett el, természetesen nem ismerte. Ez az oka annak, hogy az emlékművön csak Alex hat társának neve olvasható, és a hetedik halottat „Névtelen-Anonymus" jelzővel illették. "Megmutattam gyermekeimnek a sírkövet, amelynek sírom felett kellett volna emelkednie," – mondja Alex.

Megkértük Jónát, Alex fiát, a családi gyökereket kutató Romániába vezető utazás előtt, hogy fényképezze le a tömegsíron lévő síremléket családtagjaival, Alex unokáival, együtt. Véleményünk szerint, ha gondolat igaz, miszerint "egy kép felér ezer szóval," akkor a csatolt képek (144 oldal) a legjobb bizonyítékok erre. Meggyőződésünk, hogy a könyv egyik legfontosabb célja, a Soában meggyilkolt családtagjaink emlékének megörökítésén túl, hogy megmutassuk a későbbi generációknak, hogy annak ellenére, hogy az európai zsidók többségét meggyilkolták, és sokan közülük nem kaptak sírt, azok mégis felkeltek a porból, családokat alapítottak, és különböző utakon megpróbálták utódjaiknak tovább örökíteni a tanulságokat, amelyeket múltjukból, a Soá időszakából levontak. Emlékezz, soha többé!

A Nagykárolyból elindult nyolcvan munkaszolgálatos közül nyolc tért haza.

való bevonulása után azonnal, egyenesen a magyar hadseregbe került, ahol a 108/101-es számú zsidó kényszermunka században szolgált Kassa városában (ma „Košice” városa, Szlovákia területén). Innen, az Ő szavaival élve, “hosszú történet veszi kezdetét.” Számunkra csak az tudott, hogy valószínűleg 1942 nyarán egy másik századhoz kerül, hogy ez melyik volt, az nem világos. Az bizonyos, hogy innen megszökött, és attól a pillanattól kezdve rejtőzködve, vagy álnév alatt élt. Kezdetben Uzhhorod (Ungvár) városában tartózkodott, a mai Ukrajna területén, ahol megismerte jövőbeli feleségét, majd a felszabadulásig eltelt idő nagy részét Debrecen városában töltötte. Ahogyan azt már a fentiekben említettük, a “csodák” képezik a témánkat, ezért az alábbiakban leírjuk egyikét a szerencsés napoknak, vagy Alex szavaival: „az életnek a szerencsés napjai voltak azok.”

A sírkő-emlékmű szerint, amely Szinérváralján emeltetett – lásd a képet 144-ik oldal, Héber változat – 1944 október 6-ról hétfőről van szó, a német és a magyar csapatok visszavonulása idején, a szovjetekkel és a románokkal szemben, Erdély városaiból és annak falvaiból. Már említettük az előzőkben, hogy a front közeledésével lakóhelyükhöz, sokan dezertáltak egységeikből a munkaszolgálatra besorozottak közül, és elrejtőzködtek, főleg, a falvakban található rejtekhelyeken. Alex és hat másik zsidó Szinérvárajla városának közelében rejtőzködtek, de a magyarok elfogták őket. Két katona vezette a hét megkötözött zsidót egy szőlőskertbe, ahol sorba állították őket, és az első kezébe egy ásót nyomtak. Miután ez megásta sírját, a katonák lelőtték, és a sorban következő zsidó befedte porral az előtte lévő sírját, majd megásta a saját sírját is. Alex volt az utolsó a sorban. Miután befedte a sorban előtte lévő sírját, elkezdte a sajátját ásni. Ekkor az egyik katona azt kérte társától, hogy az menjen be a szőlőskertbe, és hozzon nekik egy kevés szőlőt. Mire visszatér, Ő már lelövi majd az utolsó zsidót és befedi majd annak sírját. Szeme sarkából Alex észrevette, hogy a katona, aki tőle karnyújtásra ült egy fatörzsön, elővett egy kendőt a zsebéből, és elkezdte tisztítani a fegyverét. Alex meglendítette a kezében lévő ásót és eltalálta a fegyveres katona fejét. “Láttam, ahogyan a vér elkezdett ömleni homlokából, letaszajtottam a fatörzsről, és addig ütöttem amíg meg nem halt.” Ezek után megragadta a halott katona fegyverét, felmászott egy fa tetejére, majd, amikor a másik katona szőlőfürtökkel az ingében visszatért, Alex lelőtte Őt a fa tetejéről. Miután Alex nem szolgáltatott további információt tanúvallomása folytatásában annak módjáról, amiképpen a hat meggyilkolt eltemettetett egy közös sírban, amire egy emlékmű lett emelve, azoknak neveivel, csak feltételezni tudjuk, hogy mi történt ezután. Feltehetően a felszabadulás után, amikor a szinérváraljai

rangú tiszt érkezett a parancsnokságról a kereszteződésbe, leült mellé, és tudtára adta, hogy egysége megérkezéséig mellette lesz. Ki vagyok én, gondolta magában Hayim Weiser, hogy a magas rangú tiszt egy tisztet küldjön mellém, hogy az jelentsen neki a kivégzésemről. Meglepetésére, a fiatal tiszt illedelmesen beszélt vele, és estefelé felnyitotta hátizsákját, és megosztotta élelmét a zsidó kényszermunkással. Mivel a késő esti órákig sem érkezett meg Hayim egysége a kereszteződéshez, a fiatal tiszt úgy döntött, hogy egy magyar katonákból álló rendes egységhez fog csatlakozni vele. Útjukon a falu felé, ahol az egységnek meg kellet volna pihennie, Hayim nem bírta tartani a fiatal tiszt gyaloglásának ütemét, mire az úgy döntött, hogy mindketten lassú tempóban fognak haladni. Útjukon találkoztak a katonai rendőrség egységével, akik így szóltak: „Minden lyukból és minden bokor mögül dezertáló zsidók kerülnek elő. Miért vezeted Őt? Tegyél egy golyót a fejébe, és végezz vele!" "Nézd milyen jó szívük van" – csúszott ki a szarkasztikus megjegyzés a fiatal tiszt száján. A falu egyik házában találtak szállást, és hajnal felé a tiszt kíméletesen felébresztette Hayimot, és tudtára adta, hogy százada a faluba vezető út mentén állomásozik. Mikor az egységhez érkeztek, a kísérő tiszt arra kérte, hogy várakozzon az út mentén, míg Ő a parancsnokkal szót vált. A két tiszt szóváltását és a kényszermunkás parancsnoka általi rövid kihallgatását követően az a döntés született, hogy Hayim Weiser a század egyik lovasszekerére fog felülni állapota miatt, amely nem tette lehetővé, hogy gyalogoljon. A jelen tanúvallomás napjáig töprengett a mi zsidó emberünk, hogy mi lehetett a frontvonali szektor parancsnokának üzenete a századparancsnokhoz, és miért döntött ez úgy, hogy életben hagyja. Mindez, amikor az élete egy lyukas garast sem ért.

Alex Jurovics tanúvallomása. Alex tanúvallomását, aki 1918-ban született, élete alkonyán sikerült meghallgatnunk és rögzítenünk, amikor Ő már 99 éves volt. Célja a károlyi zsidók mindennapjairól őrzött emlékeinek átadása volt serdülő és fiatal korának idejéből. Be kell vallanunk, hogy nem sikerült szándékánál tartani, de megragadó tanúvallomást kaptunk élete egy másik periódusáról a második világháború alatt. Ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy idős kora ellenére éles emlékezőtehetséggel és világos beszéddel bírt, ám nehezére esett a történtek átlátható időrendben való felidézése.

Az említett időszakban Alexnek a zsidók számára fenntartott kényszermunka századokban kellett volna szolgálnia a magyar hadsereg kötelékében. A hangsúly azonban a "kellett volna" szókapcsolaton van. Miután eltávolították a román hadsereg soraiból, ahol, mint sorkatona szolgált fegyverrel a vállán, 1940 októberében, a magyarok Észak-Erdélybe

Sikerült összegyűjtenünk két bizonyságtételt olyan „csodákról” amelyek két károlyi zsidó fiatallal estek meg, akiket munkaszolgálatos századokba soroztak be, a magyar hadsereg számára szolgálatot tenni:

Hayim Weiser (Blei) vallomása. 1944 szeptember eleje. A német hadsereg, és szövetségese Magyarország, valamint a szovjetekkel karöltő románok közötti frontvonal nagy ütemben haladt Erdély északi része felé. A zsúfolt utakon vonultak, a visszavonuló katonai egységekben, a zsidók századai is, akiket kényszermunkára soroztak be. Társaik egy részének sikerült dezertálni a katonaság soraiból, elrejtőzni lakóhelyük közelében, majd az észak felé haladó frontvonalnak köszönhetően felszabadulniuk. Lábbeli nélkül, vérző és nyitott sebekkel lábfejein, rongyokba tekerve, ásólapátjára támaszkodva lépdelt Hayim Weiser, károlyi zsidó is. Csakhogy Ő egyedül lépdelt annak tudta nélkül, hogy útja merre vezet. Az előző éjjelen önként jelentkezett negyven másik kényszermunkással együtt a frontvonalon meghaltak hulláinak összegyűjtésére. Remélte, hogy övé lesz az egyik elesett cipője. Ahogy megérkeztek a frontra pokoli tüzet nyitottak rájuk. Megparancsolták nekik, hogy feküdjenek a földre. A földön fekve elaludt, és mire felébredt, egyedül találta magát a terepen. A hajnal még nem hasadt. Anélkül, hogy tudta volna hova, elkezdett menni. Dél felé egy előkelő épülethez érkezett, ami egy, a falu peremén található, birtok tulajdonosáé volt. Ahogy belépett az épületbe, egy idős magyar asszonyt talált ott, aki valószínűleg egy szolgáló lehetett. Valamicske ennivalót kért tőle, mire Ő egy fél vekni házi kenyeret és egy kancsó tejet adott neki. Mindaddig amíg Hayim a házban tartózkodott, az asszony egy szót sem volt hajlandó kiejteni a száján. Amikor a házból a kertbe lépett egy magas rangú tiszt jött vele szemben, aki a közeli épületet hagyta el. Utólag jutott tudtára, hogy a ház, ahová bement, az a frontkörzet parancsnokának rezidenciája és egyben parancsnoksága is volt, és a tiszt, aki vele szemben állt, nem volt más, mint a parancsnok maga. Miután a tiszt kikérdezte dolgait illetően, Hayim elmesélte a történteket azóta mióta a frontvonalon elaludt. Egy kis idő elteltével, miután megkövülve állt a gondolataiba merült és kezét a háta mögött összekulcsoló, a kertben ide-oda lépkedő parancsnok előtt, az ráparancsolt, hogy menjen le az útkereszteződéshez, és ott jelentkezzen az oda vezényelt katonai rendőrség egységének parancsnokánál. Amikor az esti órákban, a kényszermunkás század, amelyhez Ő is tartozik, a kereszteződésben el fog vonulni, jelentkezzen annak parancsnokánál és jelentse, hogy dezertált. Világos bárki számára, hogy a tiszt mondandójának egyetlen konzekvenciája a lövés általi azonnali kivégzés volt. Hayim leült egy kőkupacra a kereszteződésben, és várt az egységére. Valamennyi idő elteltével, egy alacsony

A pusztulást betetőzte a járvány kitörése. A tífusz könnyűszerrel elhatalmasodott a legyengült, a tisztálkodási lehetőségektől már hosszú ideje megfosztott embereken. Amikor tetőfokára ért a járvány, naponta öt-hat ember halt meg a falusi iskolába zsúfolt betegek közül. Maga a századorvos is betegen feküdt s idővel már senki nem volt ki eltemesse a folyosóra felhalmozott hullákat.

Amikor a szovjet csapatok áttörték a frontot és a menekülő németeket és magyarokat kergetve elérték a 110/14-es század szállását, csak néhány beteg vagy lábadozó munkaszolgálatost találtak. A keret elmenekült a század gyilkos parancsnokaival együtt. Később szemtanúk azt állították, hogy a fejvesztetten visszavonulók útjának mentén heverő csonttá fagyott hullák között látták Lakatos tetemét is. A varjak lakmároztak belőle. Boksayt, amint említettük a felszabadulás után a Népitörvényszék háborús bűnösként kötél általi halálra ítélte és Budapesten kivégezték.

Az életben-maradott munkaszolgálatosok kálváriája ezzel még nem ért véget. A tovább vonuló szovjet katonák ellátták őket ugyan egy kevés élelemmel, de az ország belseje felé kísérték őket, a fogolytáborokba. Ez további menetelést jelentett a kegyetlen orosz télben, a végtelen hómezőkön. Tizenöt-tizenhat éves, felfegyverzett gyermekek kísérték őket faluról falura, s a háború borzalmaitól elfásult gyermekek hidegvérrel lőtték le azokat, akik nem tudtak menni. A felvidéki származású, tehát oroszul tudó foglyoknak megmagyarázták, hogy kegyelemből teszik, hiszen szerencsétlenek amúgy is elpusztulnának a hóviharban. A menet élelmezéséről és szállásáról nem a szovjet hadsereg gondoskodott, a falusiakra bízták ezt a „részletkérdést." A falusiaknak maguknak sem volt mit enniük, s az idegen, ha nem is volt katonaruhában, számos lakos szemében gyűlölt ellenségnek számított. Így a kerettől megszabadult munkaszolgálatosok egy része a fogolytáborhoz vezető úton halt meg. A fogság maga is emberáldozatokat követelt.

Mint azt már említettük, Hillel Danziger szerint, a menetelő munkaszolgálatosok a lovakba fektették bizalmukat. De nem csak a lovakba, hanem "a csodákba" is, melyek a túlélés mindennapos velejárója voltak. A következő idézet Hillel Danziger könyvéből származik:

> Ukrajnában "csodákon" éltünk és léteztünk. És mik azok a csodák? Itt tanultuk meg, hogy a csodák is a valóság részét alkotják... Ez a szüntelen veszély világa, amelynek szokásai és szabályai nem hasonlítanak a "normális" életben megszokottakhoz. Azonban ez is valóság, ebben is lehet élni, és nem csak elhagyni rajta keresztül ezt a világot.

Nagy Vilmos hadügyminiszter, aki hivatalba lépésekor igyekezett enyhíteni a munkaszolgálatosok helyzetén, vizsgálatot rendelt el a dorosicsi borzalmak kivizsgálására. Szentkatolnay-Reintz Dezső táborparancsnok közel két hónappal később kelt távirati jelentésében azt állította, hogy a tűz a munkaszolgálatosok hanyagságából keletkezett, s azért senkit sem lehet felelősségre vonni. Egyetlen szót sem szól azonban a menekülők lelövetéséről.

A 110/14-es századnál maradottakat hihetetlen embertelenséggel igyekezték a halálba kergetni a parancsnokok. Az esőkabátba, rongyokba burkolózott embereket a követrepesztő hidegben is kikergették a mezőre munkára, és a hazatérők naponta hozták haza a hátukon a karóra kötött megfagyott hullákat. A sorból kieső embereket a hátramaradó keretlegény egyszerűen lelőtte. A halálszázad parancsnokai senkinek sem tartoztak beszámolni a rájuk bízott emberek sorsáról.

Az otthon-maradottak megtudták, hogy Boksay István felesége Budapesten lakik. Felkeresték és könyörögtek neki, járjon közbe a férjénél szeretteik érdekében. Ajándékokkal halmozták el, és az asszony megígérte, hogy eljuttatja a címzettekhez a neki átadott meleg ruhát, csomagokat. Ezekből a holmikból azonban egyetlen sál sem érkezett meg a munkaszázadhoz. Ahogy nem érkeztek meg azok a csomagok sem, amelyek a frontharcosok és munkaszolgálatosok felöltöztetésére hivatalosan rendezett gyűjtésből származtak. A családtagok és a nagykárolyi hitközség igyekezete hiábavalónak bizonyult: a szvetterekkel, gyapjúharisnyákkal teli csomagok címzése útközben megváltozott és számtalan munkaszolgálatos fagyhalált szenvedett. Sírjuk sincsen.

Ára 20 fillér

A MAGYAR ZSIDÓK LAPJA

4. ÉVFOLYAM, 53. SZÁM.
ELŐFIZETÉSI ÁRA: EGÉSZ ÉVRE 10 PENGŐ
M. K. POSTAI CSEKKSZÁMLA: 19108

ZSIDÓ LAP

1942. DECEMBER 31
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VII, NAGYATÁDI SZABÓ-UTCA 10.
TELEFONOK: 221–640, 227–173.

Január 15-én vonul be a behivott munkaszolgálatosok harmadik turnusa!

Igen sokan vannak közöttük, akiknek nincs meleg téli holmijuk: kabátjuk, meleg öltönyük, alsóruházatuk, szvetterjük, érmelegítőjük...
Minden hittestvérünk becsületbeli és hazafias kötelessége, hogy ezekről gondoskodjék.

Az idő rövid, a cselekvés sürgős!

Juttassa el adományait a munkaszolgálatosok részére mielőbb Sip-utca 12. sz. alá, a Hadviseltek Bizottságához, hogy

aki kér, az kaphasson!

Mi vagyunk felelősek, ha a munkaszolgálatosnak nincs ruhája!

Küldtél-e már pénzt téli felszerelésre?

HA NEM, KÜLDJÉL, KÜLDJÉL GYORSAN, BEÁLLOTT A HIDEG, NINCS RUHÁJA A MUNKASZOLGÁLATOSNAK. PÉNZ ÉS RUHAKÜLDÉS MOST A TE LEGSÜRGŐSEBB KÖTELESSÉGED!

Most pénzre és ruhára van szükség!

HADVISELTEK BIZOTTSÁGA

A végtelennek tűnő menetelés végállomása Novi Mir volt. Itt munkába állították az embereket, úgynevezett „bogárhátú" utat kellett csinálniuk az előrenyomuló magyar és német csapatok számára. Aztán „lapos hátúvá" alakíttatták az utakat, csakhogy dolgoztassák a testileg-lelkileg megviselt embereket. Novi Mirben Boksay és Lakatos, a keret soraiból toborzott hóhérlegények segítségével, kiélhették szadista indulataikat. Parancsukra az egyik legbuzgóbb csatlósuk, egy Balogh nevű keretlegény minden magyarázat nélkül halálra vert két munkaszolgálatost. Lakatos egy órára kiköttette Róth Lajos munkaszolgálatos századorvost, mert mentesítést kért az egyik beteg számára, akit súlyos állapota ellenére ki akartak vinni munkára. A volt detektív levetkőztette a fagyban didergő, furunkulusokkal borított testű lázas embert, belerúgott és kijelentette: munkára alkalmas. „A lódoktort pedig kikötjük" – fűzte hozzá az orvosra mutatva és a keretlegények sietve teljesítették a kegyetlen parancsot.

Egyre sokasodott azonban azoknak a száma, akik a fenyegetés ellenére sem tudtak annyi erőt gyűjteni, hogy kivánszorogjanak a reggeli gyülekezésre. Amikor a parancsnokok meggyőződtek arról, hogy sem káromkodással, sem veréssel nem lehet többé felkelésre bírni a beteget, megengedték a századorvosnak, hogy a közeli faluban berendezett honvédkórházba utalja őket. Itt egy egri tartalékos százados volt a főorvos és rendkívül emberségesen, orvosi hivatásához méltóan viselkedett a beteg munkaszolgálatosokkal. Róth József századorvost biztatta, hogy minél több embert utaljon be a kórházba, s megrendülten tapasztalta, milyen elkeserítő állapotban kerülnek be a munkaszolgálatosok a tábori kórházba. Boksay azonban csak az általa reménytelenneknek vélt eseteket engedte beutaltatni. Idővel azonban a teljesen magatehetetlen betegek száma rohamosan növekedett és egyre többen kerültek a kórházba, ahol jó részüket meggyógyították. A sors azonban kiszámíthatatlan. A kórházat később feloszlatták és a felépült zsidókat munkaszolgálatos menetszázadba osztották be. Ebben a menetszázadban tífusz ütött ki és a betegeket a Dorosicsban lévő kórházba utalták. A Zsitomir és Korosztény között fekvő kolhozfalu neve külön helyet foglal el az Ukrajnába hurcolt zsidók tragikus történetében. A „kórház" téglaépülete csak néhány szobából állt és a betegek java része csűrökben berendezett „kórtermekben" feküdt. Az épületeket szögesdrót-kerítéssel vették körül. Naponta több mint tíz hullát égettek el a közeli istálló fala mellett emelt máglyákon.

1943 április 30-án, Pészach utolsó napján a katonai hatóságok felgyújtatták az egyik csűrt, amelyben kb. 600 beteg munkaszolgálatos feküdt. A lángokból menekülni próbáló, élő fáklyáknak látszó betegeket az épületet körül álló katonák legépfegyverzték. Csak egy maroknyi sebesült menekült meg a rettenetes pusztulástól.

ébredtek s ennek megfelelően lelkiállapotuk is szüntelenül romlott. Az otthonnal való egyoldalú kapcsolatot az előre nyomtatott szövegű levelezőlap jelentette, amelyet csak alá kellett írni. A hivatalos szöveg pedig automatikusan közölte a munkaszolgálatos állapotáról szóló kincstári szöveget: „jól érzem magam." A munkaszolgálatosok ellenálló erejének a csökkenésével párhuzamosan növekedtek a nehézségek is. A csapatok élelmiszerellátása egyre romlott s ezt mindenek előtt a zsidók érezték meg. A keretlegénység is szenvedett, a hosszú meneteléstől, a rossz szállástól napról-napra fokozódó dühüket a munkaszolgálatosokon töltötték ki. Arról nem is beszélve, hogy a század parancsnoka, Boksay István főhadnagy az egyik pihenő alkalmával beszédet intézett a morgolódó keretlegényekkel körül vett munkaszolgálatosokhoz és kifejtette, hogy az ő feladata a munkaszolgálatos századnak a megsemmisítése. Ennek a küldetésnek minden tőle telhető buzgalommal igyekszik mielőbb eleget tenni, mert – amint mondta – ettől függ, hogy ő, meg a keret tagjai mikor láthatják viszont családjukat. Ettől kezdve számos keretlegény a zsidók gyors pusztulásában látta az ukrajnai pokolból való szabadulásának a lehetőségét és ennek megfelelően viselkedett.

A halálszázad első halottja, Dr. Heller nem nagykárolyi, hanem váradi volt. Nem bírta a meneteléssel járó gyötrelmeket és elpusztult. Ő nyitotta meg az áldozatok hosszú sorát, amely végül a század szinte teljes megsemmisülésével ért véget.

A menetelés során számos munkaszolgálatos vesztette életét. A fáradtság, az éhezés és a szomjazás, a barbár bánásmód végzett velük. A munkaszolgálatosok döntő többsége azonban túlélte a kétezer kilométeres menetelés fáradalmait. A 110/14-es alakulat csak később kapta a „halálszázad" elnevezést. A parancsnokok nyíltan kifejezett szándéka volt a század megsemmisítése és ebben segítségükre volt a tífusz és a kegyetlen ukrajnai tél, amely személytelen könyörtelenségével szakadt rá a legyengült, beteg, rosszul öltözött emberekre.

Hillel Danzig írja könyvében, hogy a századparancsnokok szemében a szekereket vontató lovak végtelenül nagyobb fontossággal bírtak, mint a zsidók. Így nem véletlen, hogy könyvének címe: A *lovak árnyékában*. A lovakhoz kötött szállítószekerek sorának nyomában a besorozott zsidók menetelésének ütemét a lovak írták elő. A zsidó kényszermunkások összes bizalmukat a lovakba fektették, mivel a konvoj bármikor megállt, amikor a lovasok többsége úgy gondolta, hogy lovaik sürgős pihenőre szorultak. Az út azonban a lovak számára is kimerítő volt, és ők is elkezdtek kidőlni. A zsidók által való behelyettesítésük volt az azonnali megoldás. És ha mindez nem lett volna elégséges, ostorok és botok csapásai között azt követelték tőlük, hogy a súlyos szekereket futva húzzák maguk után. Sokan közülük a szekerek alá estek, amiknek a kerekei hajtottak át rajtuk.

s elszakította egymástól azokat az embereket, akik az élet értelmét jelentették egymás számára. Az ember képtelen az előrelátásra s ez megkímélte őket attól a bizonyosságtól, hogy utoljára látják egymást.

A szerelvény Budapesten keresztül haladt, s a rabszolgasorba visszataszított, halálba küldött magyar zsidó állampolgárok még egy pillantást vethettek a csodálatos városra, amely annyi tehetséges hitsorsosuk gazdasági, kulturális, művészeti tevékenységének köszönhette szépségeit, a városra, amelyben Kossuth hirdette a honfiak egyenlőségét, ahol száz évvel azelőtt szentesítették az emancipációt biztosító törvényeket, hogy egy újabb korban ugyanott megszavazzák a zsidók jogfosztását. A „musszosok" vonata elsiklott a napfényben úszó város mellett, amely szemléltető ábraként szolgálhatott volna a törékeny emberi civilizáció hihetetlen visszasüllyedéseit elemző tanulmány számára.

A vonat az egyébként is nyomorúságos, a háborútól, a megszállástól különösen megtépázott, sivár Galícián haladt keresztül. A falusi állomásokon veszteglő vonatot megrohanták a kiéhezett lakosok. Erre a keret eladta a munkaszolgálatosoknak járó élelmet az utolsó garasukat, elrejtett értéktárgyaikat feláldozó szerencsétleneknek, akiket a visszavonuló oroszok és a bevonuló megszállók egyaránt kifosztottak. A tisztek és a keretlegények üzelmei miatt a munkaszolgálatosok kosztja ehetetlenné vált, napokon keresztül főtt sárgarépát kaptak csupán. E kezdeti időkben azonban mindenkinek a batyujában volt egy kis „hazai", amivel pótolhatta a sovány menázsit.

Az öltözék kérdése is csak később kezdte nyugtalanítani a munkaszolgálatosokat. A behívó nem tartalmazott semmiféle utalást a ruhaneművel kapcsolatban, és a sorozást végzők biztosították az embereket, hogy nem kell téli ruhát vinniük magukkal, hiszen legfeljebb csak egy-két hónapos, néhány hetes szolgálatról van szó, utána új csoport váltja fel őket. Nyári ruhában, esőköpennyel jelentkeztek a szinérváraljai gyülekezőhelyen. Itt katonabakancsot, sapkát és sárga karszalagot kaptak.

A szerelvény végállomása Gomel városa volt. Itt leszállították a századot a vonatról és a munkaszolgálatosok bekapcsolódtak az orosz hadsereg ellen felvonuló német és magyar seregek menetoszlopába. A több kilométerre elnyúló menetoszlop mint végtelen kígyó kúszott előre úttalan-utakon hőségben, esőben, sárban. Kétezer kilométert.

Az emberek eleinte féltve őrzött kincsként cipelték hátizsákjaikban hazulról hozott kevéske holmijukat, aztán amint a kimerültség egyre jobban eluralkodott rajtuk, sorra eldobáltak mindent, hogy csökkentsék az út fáradalmait. A bakancs feltörte az emberek lábát, s ha végre elérkezett az éjszakai pihenő ideje, az alkalmi szállás kemény deszkapadlójára rogytak, vagy egyszerűen a göröngyös földre. Amint teltek a hetek, egyre fáradtabban, összetörtebben

A Szinérváralján gyülekezett munkaszolgálatosokat nem kaszárnyába vagy iskolába helyezték el, hanem egy tanyán, fészerekben, szénpadláson. Mivel nem figyelmeztették őket arra, hogy egyenruhát nem kapnak és téli öltözetre is szükségük lesz, java részük könnyű nyári ruhában érkezett ami később, a vad ukrajnai télben jelentősen hozzájárult a munkaszolgálatos századok pusztulásához.

A Szinérváralján összeállított egység parancsnoka Boksay István főhadnagy volt. Boksay eredetileg salgótarjáni bányatisztviselő volt és minden bizonnyal nem véletlenül nevezték ki zsidó munkaszázad élére. Amint a későbbiek során kiderült, fanatikus zsidógyűlölő volt: háborús bűnösként akasztófán végezte az életét és utolsó pillanatában is azt kiáltotta: „Éljen a zsidómentes Magyarország!"

Helyettese, Lakatos államrendőrségi detektív nem volt ismeretlen a nagykárolyiak számára: vezető szerepet töltött be a zsidóellenes rendőrterror bevezetésében. Éjszaka rángatta ki ágyukból áldozatait és kísértette őket „kihallgatásra" a rendőrségre, s hajtóvadászatot rendezett a más helységekből ügyes-bajos dolgaik intézésére Nagykárolyba érkező zsidók ellen. Önként jelentkezett a munkaszolgálatos századhoz, hogy szadista hajlamait kiélhesse.

A keretlegények egy része politikailag megbélyegzett emberekből és nyilasokból állt, akik akkor még a megbízhatatlanok közé tartoztak a hatalom szemében. Többnyire azonban egyszerű emberek voltak, akik parancsnokaik magatartását vették át. A legveszedelmesebbek a szolgalelkűek voltak, akik gyakran „túlteljesítették" az amúgy is embertelen parancsokat, hogy tisztjeik kedvében járjanak. S ezek fenyegették feljelentéssel azokat a jóérzésű bajtársaikat is, akik a lehetőségekhez mérten könnyíteni akartak a munkaszolgálatosok életén.

Néhány napi szinérváraljai tartózkodás után a századot bevagonírozták és elindították Ukrajna felé. A későbbi megpróbáltatások előjátéka néhány órával később játszódott le, amikor az elhurcoltak és az itthon-maradottak számára egyaránt világossá vált, hogy ez a vonat nem hazafias kötelességük teljesítésére felszólított magyar állampolgárokat szállít, hanem dicstelen, halálra szánt rabokat. A szerelvény Nagykárolyon haladt keresztül és a vonat érkezéséről értesült hozzátartozók, szülők, feleségek, gyermekek kitódultak a peronra, hogy elbúcsúzzanak szeretteiktől. A parancsnokok utasítására azonban a keretlegények puskatussal tuszkolták vissza a kordonon áttörni igyekvő hozzátartozókat. A kísérteties éjszakát kétségbeesetten egymás felé törekvő, vergődő, integető árnyak búcsúzó jajveszékelése töltötte meg. A puskatusok újból és újból lesújtottak a fizikai fájdalomra érzéketlenné vált emberekre, míg a mozdony éles füttyére a vonat elindult

hihetetlen zűrzavar keletkezett, amelyben senki sem ismerte ki többé magát. E frontszakasz összeomlása után számtalan katonai egység, amelyet honvédok és munkaszolgálatosok alkottak, egyszerűen elemeire bomlott. A visszavonulás során a sok ezer menekülő életét vesztette, vagy fogságba esett. A visszavonuló honvéd csapatok a Donnál ismét az orosz egységek halálos gyűrűjébe jutottak. Egyes munkaszolgálatos századok parancsnokai megszöktek és tisztek vagy éppen közkatonák vették át a parancsnokságot. Sok kóborló egység kereste a szovjet katonákat, hogy hadifogságba kerülhessen. A magyar hatóságok sohasem tudták pontosan megállapítani a veszteségeket. Nagy Vilmos volt hadügyminiszter 1946-ban megjelent *Végzetes esztendők* című könyvében a hivatalos adatoknál jóval nagyobb veszteségekről számol be. Szerinte az 1943 januári voronyezsi ütközet után a 200.000 főt számláló honvédségi erőkből legfeljebb 60.000-70.000 katona maradt életben, s az 50.000 munkaszolgálatosból 6.000-7.000 kerülhetett vissza Magyarországra. Hasonló adatokat látunk Lévai Jenő 1946-ban megjelent *Fekete Könyv* című munkájában. Az orosz fogságba került munkaszolgálatosok számát 20.000 főre becsülik.

A munkaszolgálatos századokra alkalmazott „mozgó vesztőhely" elnevezés találóan érzékelteti a megalázott, halálra kínzott kényszermunkások tragédiáját. A munkaszolgálatra való mozgósítás Nagykárolyban 1942 júniusában kezdődött. Megalakult egy hármas bizottság, amely elkészítette a behívandók névsorát. A bizottság tagjai Printzinger gyógyszerész, enyingi Török Sándor újságíró és Denderle római katolikus lelkész voltak. Jó alkalom volt ez nem csak a zsidógyűlöletükről ismert bizottsági tagok, hanem a hozzájuk forduló más személyek számára is, hogy szakmai vetélytársakat vagy haragosokat eltávolítsanak, kiélhessék antiszemita indulataikat.ą A bizottságnak ez a személyeskedő jellegű beállítottsága abból is világosan kiderült, hogy hajlott korú embereket is felírtak végzetes névsorukba, akik semmiféle fizikai tevékenységre nem voltak alkalmasak. Annyira nem, hogy az első gyülekezőhelyen Szinérváralján az átvevő bizottság kiválogatta és hazaküldte őket. A munkaszolgálatra vonatkozó rendelet egyébként a 20 és 42 év közötti zsidókra vonatkozott, de ezt az előírást sehol sem tartották be.

A névsor összeállításába egyébként beleszólt a rendőrparancsnokság is. A behívandók listáján a politikailag megbízhatatlanoknak nyilvánítottakon kívül azok a jómódú polgárok vagy azok gyermekeik is szerepeltek, akik tehetősségükkel vívták ki az antiszemiták gyűlöletét, vagy egyszerűen kényelmetlen üzleti vetélytársak voltak. Számos értelmiségi egyszerűen abból a meggondolásból került a névsorra, hogy „hadd tanuljon meg dolgozni az a zsidó." Nem tudjuk, vajon a nagykárolyi hármasbizottság tagjai tisztában voltak-e azzal, hogy tulajdonképpen halálraítéltek névsorát szerkesztik kényük-kedvük szerint, ügybuzgóságuk azonban minden kétséget kizáróan tanúskodik érzelmeikről.

A munkaszolgálat- A mozgó vesztőhely

A magyarországi munkaszolgálat-rendszerről szóló könyvében Randolph L. Braham kifejti, hogy az 1938-as esztendő nem csak a náci befolyás európai befolyás növekedésének, hanem a versailles-i szerződések ellen indított nyílt offenzívának az éve is volt. Ausztria bekebelezése felbuzdította az első világháborúból vesztesen kikerült országokat „az igazságtalan béke" revideálásának a követelésére. Hat nappal az Anschluss előtt Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében a hadsereg fejlesztését és a zsidók jogainak korlátozását követeli. Október 1-je és 10-e között a náci csapatok megszállják a Szudéta-vidéket Csehszlovákiát. Egy hónappal később az első „bécsi döntés" alapján Magyarország 12.000 négyzetkilométert kap Csehszlovákia területéből, s lakossága egymillió fővel gyarapodik. A hatalmon lévő magyar politikusok boldogan állnak a Führer mellé. Imrédy hadügyminisztere, Bartha Károly még azon év decemberében benyújtja a parlamentnek a honvédelemre vonatkozó törvényjavaslatot. Ebben már megfogalmazzák a kötelező munkaszolgálat törvényesítését. Az 1938-as II. törvény címen megszavazott szöveg még nem beszél kifejezetten zsidókról, de a 230. paragrafus előírja, hogy a 21 évnél idősebb, a katonai szolgálatban „nem kívánatos" egyének „közérdekű munkaszolgálatra" kötelezhetők, legfeljebb három hónapos időszakra. Ez a látszólag ártatlan törvénycikkely szolgált alapul három év múlva a munkaszolgálatos századok megszervezéséhez és törvényes alapul szolgált sok ezer érdemes zsidó állampolgár kegyetlen megkínzatására, meggyilkolására. A Teleki Pál miniszterelnök aláírásával kiadott és a fenti törvénycikkelyre hivatkozó minisztertanácsi határozat (5070/1939) már a szervezési formákat is megszabja: külön sorozóbizottság, 200-250 embert magukba foglaló századok, s az „előírásos fegyverzet": lapát és csákány. A legfontosabb döntés azonban: „a közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljak, azoknak a hadtestparancsnokságoknak a jogkörébe tartoznak, amelyekhez kisegítő szolgálatra rendelik őket." Egy év múlva, 1941 június 27-én Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak. A levéltárakban nyugvó rendeletek egycsapásra a gyilkolás eszközeivé válnak.

A korabeli magyar honvédelmi minisztérium jelentése szerint 1941 június 27-e és 1943 december 31-e között a magyar hadsereg 117.243 „harcost" vesztett és 25.456 munkaszolgálatost. Ebből a halottak száma e jelentés szerint 15.066 honvéd, illetve 3.786 munkaszolgálatos. A többi sebesült vagy fogoly. A hadügyminisztérium által 1944-ben kiadott adatok azonban nagyon távol állnak a valóságtól. Nem csak azért, mert a közhangulatra való tekintettel eltitkolták a valóságos veszteségeket, hanem azért is, mert a voronezsi front áttörése és a második magyar hadsereg katasztrofális összeomlása után olyan

A hivatalosított antiszemitizmusnak most is, mint a történelem folyamán mindig, az volt az első következménye, hogy szinte korlátlanul szabad utat nyitott az önkényeskedésnek. Felszínre kerültek azok az ügybuzgók, akik a törvényre hivatkozva igyekeztek túllicitálni a törvényt. A számtalan helyi kiskirály mellett olyan „ébredő magyarok" is igyekeztek politikai karrierjüket biztosítani, akik akkori pozícióikra támaszkodva máris jóvátehetetlen tragédiákat idézhettek elő. Ezek közé tartozott dr. Ajtay Gábor, Máramaros megye alispánja, aki elérkezettnek látta az időt arra, hogy az uszító antiszemita sajtó reflektorfényébe lépve felhívja a szélsőséges nacionalista körök figyelmét politikai képességeire. Kijelentette, vármegyéjében számtalan Galíciából és Bukovinából bevándorolt zsidó él, aki a zsidótörvények értelmében nem tekinthetők magyar állampolgároknak s ezért vissza kell térniük Galíciába, amely akkor a magyar csapatok által megszállt terület volt. Már a második zsidótörvény is előírta, hogy azok a zsidók, akik nem tudják három nemzedékre visszamenőleg igazolni magyar honosságukat, elveszítik választójogukat, az állampolgárság legfontosabb ismérvét. Mindenki megpróbálta, nagy anyagi áldozatok árán beszerezni a szükséges iratokat (budapesti ügyvédek és kijárók hónapok alatt meggazdagodtak, néha anélkül, hogy eredményt mutattak volna fel, csupán az előlegekből). Máramaros és Szatmár megyében azonban számtalan olyan zsidó élt, aki még csak nem is részesült „világi" oktatásban és sohasem gondoskodott iratokról. Sokan pedig valóban nem éltek három nemzedék óta Magyarországon. A bevándorolt szászok, szerbek, csehek számára ez nem is volt feltétele az állampolgárságnak. Csak a zsidókat kergették ki.

A máramarosi alispán ötletét más vármegyék is átvették, mert senki sem akart lemaradni az aljasság e versenyében, Az idegeneknek kikiáltott szerencsétlenektől nem lehetett elvárni, hogy családjukkal elvonszolják magukat a háború által feldúlt, éhező Galíciába, ahol nem csak a megszálló csapatok, de a lakosság is ellenségnek számított. Megindult a hajtóvadászat a kiutasított zsidók ellen. Rendőr és csendőralakulatok szedték össze azokat a családokat, amelyek nem tettek eleget a hatóságok felszólításának és budapesti toloncházba hurcolták őket. Több nagykárolyi család is közéjük tartozott, közöttök a Blei (Weiser) és a Doplet családok. Innen vitték őket rendőri felügyelettel az ukrajnai táborokba, majd többségüket lemészárolták, a gyermekeket és asszonyokat is beleértve. Magyarországról mintegy húszezer zsidót deportáltak Galíciába és java részüket meggyilkolták. Kamenecz Podolszk örökké emlékezetes helységnév marad a pogromok történetében: SS katonák és magyar honvédek több mint huszezer zsidót végeztek ki sortűzzel.

Ezzel egy időben vette kezdetét a zsidó munkaszolgálatosok tragédiája.

tudta kihallgatni.” A meggondolatlan mérki zsidó napszámos, aki sem a falujában, sem az ország fővárosában nem tudta megkeresni munkával a kenyerét, mert zsidó létére nem kapott munkát, választhatott az öngyilkossággal felérő szökés és a nagykárolyi detektívek „kihallgatása” között. Úgy vélte, kevesebbet kockáztat, ha kiugrik a robogó vonatból...

Az 1941 augusztusában életbe lépett III. zsidótörvény végleg jogerőre emelte a zsidóüldözést. Az előző két törvényben még megkímélt utolsó állampolgári jogaitól is megfosztva, a zsidó törvényen kívül álló prédája lett csendőrnek, keretlegénynek, rendőrnek, a munkaszázadokat vezénylő szadista tiszteknek, miközben gátlástalan karrieristák, hidegfejű ügyeskedők s gyakran barátoknak tartott képmutatók javaiból is kiforgatták az emberi méltóságban megtiport zsidót. A hírhedt nürnbergi náci törvények mintájára készült III. Zsidótörvény nem csak állampolgári jogaiktól, de a reménytől is meg akarta fosztani a zsidókat.

Hamar kiderült, hogy az első zsidótörvények hatására pánikszerűen kikeresztelkedett zsidók, nem számítanak keresztényeknek. Akárcsak a hajdani maroniták, elvesztették hajdani hitsorsosaik erkölcsi támaszát, új közösségük pedig nem fogadta be őket, A törvény 9. és 16. szakasza szerint az volt zsidónak minősítendő, akinek két nagyszülője született zsidónak. A félvérek, vagyis azok akiknek a négy nagyszülője közül kettő zsidónak, kettő pedig kereszténynek született, csak abban az esetben nem számított zsidónak, ha ő maga kereszténynek született, vagy hét éves kora előtt kereszténnyé vált.

A törvény bizonyos előnyöket biztosított az első világháborúban különös hősiességet tanúsíott zsidóknak, legalábbis papíron. Ehhez azonban arany vagy legalább két elsőosztályú vitézségi éremmel kellett rendelkezniük. Jellemző, hogy az igen exkluzív, a Horthy-éra újnemességét képviselő Vitézi Szék ennél alacsonyabb kitüntetéssel rendelkezőket is felvett soraiba, csak 1944 áprilisában, amikor már „minden kötél szakadt”, engedtek igényeikből. A szatmármegyei székkapitány, vitéz Lator ezredes (nomen est omen) a helyi lapban felszólította azokat a keresztény volt frontharcosokat, „akik két kisezüst vitézségi éremmel rendelkeznek és akiknek a kérvénye emiatt eddig nem volt elbírálható”, hogy jelentkezzenek a Vitézi Székkapitányságnál. A két kisezüsttel kitüntetett zsidókat tehát a magyar kormány a náci megsemmisítő táborokba küldte, míg a hasonló fegyvertényekért kitüntetett magyarokat befogadták abba a csúcsszervezetbe, amelynek az elnöke maga a kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós volt.

Nagykárolyban egyetlen ember mentesült a zsidótörvények terhétől és három hadirokkant volt, aki a rendelkezéseknek megfelelően (75 százalékon felüli rokkantság) mentesült a sárga csillag viselése alól.

bűnvádi feljelentést akartak tenni az ügyészségnél az önkényeskedők ellen, de a két detektív megüzente nekik, hogy az életükkel játszanak, ha nem állnak el szándékuktól.

A kiszolgáltatottság, a rettegés lett úrrá a zsidókon, mert senki sem tudta mikor és hogyan lesz vége ennek a pokolnak. Az embereket néha éjszaka ragadták ki az ágyukból és a zokogó családdal nem törődve hurcolták a rendőrségre, mert az éjszakai szolgálatos detektív unatkozott és zsidóveréssel akart szórakozni. Visszatértek a középkori állapotok, amikor a törvény védelméért felelős hatósági emberek a legbarbárabb törvénysértéseket követték el, mert tudták, hogy tetteikért feletteseik nem vonják felelősségre őket.

Egy péntek este, az 1943. évi Sabat haGadol beálltakor olyan esemény színhelye volt Nagykároly, amely borzalmasságában híven jelképezte a vészt, a fajgyűlölet sebesen terjedő posványának mindent elárasztó áradatát, és kísértetiesen idézte a keresztes hadjáratok Európájának primitív ösztönöket felszabadító szégyenletes korszakát. A zsidó iskola épületében egy honvédzászlóaljat szállásoltak el. Ezen az estén a parancsnokuk, egy kapitány kivezérelte a katonákat a három zsidó templom elé. A vitézek betörték a templom s a közelben lakó zsidók házainak ablakait, aztán berontottak a templomokba, szétzúzták a berendezést és kidobálták az utcára. Aztán a padokat a közelben lévő református templom elé hurcolták s az azokból hevenyészett máglyára rádobálták a szent tóratekercseket, az imakönyveket és elégették! A kapitány, katonáival együtt körültáncolta a tüzet s éktelen kurjongatással ünnepelték hőstettüket.

Hadd idézzünk meg egy 1943 júliusában kelt „köznapi” hírt, amely egyaránt jellemzi a meggyötört, családja létfenntartásáért küzdő, egyszerű korabeli zsidó kisember tragédiáját és a nagykárolyi rendőrség rettegést keltő hírét. Íme az újságban megjelent szöveg: „A budapesti rendőrség a napokban illetőségi helyére, a közeli Mérk községbe toloncolta Katz Lipót zsidó napszámost, aki valószínűleg foglalkozás nélkül és megélhetését kellően igazolni nem tudva tartózkodott a fővárosban, ahol a rendőrség mint veszedelmes munkakerülő ellen indította meg ellene a toloncolási eljárást. Katz Lipótot csütörtökön este a személyvonattal, rendőri fedezettel indították útnak a fővárosból. A harmincöt éves férfi egész úton nyugodtan viselkedett, amikor azonban reggel a vonat Nagykároly felé közeledett, egy óvatlan pillanatban felugrott kísérője mellől, felrántotta a kocsi ajtaját és kiugrott a teljes sebességgel haladó vonatból. A meggondolatlan ember, aki minden bizonnyal szökési szándékkal ugrott ki a vonatból, a töltésre zuhant és olyan súlyos külső és belső sérüléseket szenvedett, hogy kórházba kellett szállítani. Az orvosi vizsgálat megállapította, hogy Katz különösen a fején szenvedett életveszélyes sérüléseket, úgy hogy még pénteken délelőtt műtétet hajtottak végre rajta. Tekintettel súlyos fejsebére, a rendőrség még nem

> felháborodva értesítették a hatóságokat. Hirsch Júda ellen a honvédség sérelmére elkövetett becsületsértés vétsége miatt bűnvádi eljárás indult. A főtárgyaláson a vádlott ravasz védekezéssel állott elő. Szerinte ő csak azt mondta, hogy „hülye zsidóknak nem adnak semmiféle kitüntetést, még akkor sem, ha mint munkaszolgálatosok a hadműveleti területen hősi magatartást tanúsítanak." A bíróság több tanút hallgatott ki, akik megcáfolták Hirsch Júda védekezését és teljes mértékben bizonyították a vádat. Dr. Starosolszky Sándor királyi ügyész vádbeszédében példás büntetés kiszabását kérte, mert a cselekmény akkor történt, amikor az ország fegyveres erővel küzd. A törvényszék a vádlottat kéthavi fogházzal sújtotta.

Egymást érik a különböző címeken kirótt börtönbüntetések, majd a fronton elszenvedett egyre súlyosabb vereségek hatására szüntelenül fokozódik a terror: megkezdődnek az internálások. Berkó Farkas előképzős ifjú 12 napi elzárásra, Krausz Adolf 20, Mark Sándor 8, Weisz Ede 7, Krausz Miklós 10, Krausz Adolf 12, Krausz Lipót 12 napi elzárásra lett ítélve, mert nem jelentek meg a zsidó előképzésen – örvendezik a Szatmármegyei Közlöny 1943. február 14-i számában. Két hónappal később, hasonló bűnért Ignác Pált 20 napi elzárásra, Valdman Ignác megússza pénzbüntetéssel, Gottesman Mártont pénzbüntetésre változtatható 20 napi elzárásra, Weisz Gizellát 10 napra vagy pénzbüntetésre ítélik, mert éjjel fény szűrődött ki az ablakából. Goldberger Mórt azonban gazdasági kihágásért 1943. október 7-én internáló táborba vitték – törvényszéki tárgyalás nélkül, mert a rendőrség szabadon létét közellátási szempontból károsnak minősítette. Leimzinder Simon Májer nagykárolyi metszőnek pedig menekülnie kellett a városból, mert azzal gyanúsították, hogy hamis cukorjegyeket hozott forgalomba, amelyeket a rendőrség feltételezése szerint a város egyik nyomdájában készítettek.

A zsidóüldözés napról-napra fokozódott és egyre vadabb formát öltött. Két szadista detektív, Lakatos és Ősz elérkezettnek látták az időt arra, hogy hivatali előmenetelt biztosító hóhérmunkával szerezzenek maguknak érdemeket. Minden ok nélkül fogatták el az utcán a zsidókat a rendőrökkel, és bevitték „vallatni". A kínzókamrává átváltoztatott rendőrségi őrszobában megmotozták és kegyetlenül megverték a védtelen áldozataikat. Az antiszemita kilengések mindennaposakká váltak. A váratlan (és törvénytelen) házkutatások szintén a két detektív módszerei közé tartoztak. E könyv adatainak az összegyűjtésében nagy segítséget nyújtott Róth Ferenc elmondja, hogy egy házkutatás alkalmával édesapját és bátyját olyan kegyetlenül megverték a detektívek, hogy a hivatalos orvosi bizonyítvány szerint a főorvos ütéstől származó véraláfutásokat és 14 napon túl gyógyuló sebeket állapított meg. A két áldozat ellen emelt vádak koholmányoknak bizonyultak s az áldozatok

1397 négyszögöl volt). Három terület szántóföld volt, kettő szőlős. Frontharcosoknak és hadirokkantaknak utalták ki.

A kereseti lehetőségek rohamos csökkenése arra kényszerítette a zsidók egy részét, hogy nagy kockázatot vállalva megkerüljék vagy megszegjék az igazságtalan törvényeket. A nagykárolyi rendőrség, amely amúgy is állandó hajtóvadászatot rendezett a zsidók ellen, különleges buzgalommal hajszolta a megkülönböztető törvények megkerülésére kényszerített zsidókat. A legjelentéktelenebb kihágást is súlyos bűnként igyekeztek feltüntetni. A kéthetenként megjelenő *Szatmármegyei Közlöny* (felelős szerkesztő és kiadótulajdonos Komáromy Lajos, szerkesztő Enyingi Török Sándor) rosszindulatú, ironikus kommentárokkal megtűzdelve terjesztette a zsidókra vonatkozó rendőrségi híreket, uszító vezércikkei mellett ezzel is hozzájárulva a zsidógyűlölet fűtéséhez. Íme néhány szemelvény e szennylap korabeli híranyagából:

> A zavarosban akart halászni. A városi kihágási rendőri büntető bíró 40 pengő pénzbüntetéssel sújtott egy zsidót, mert egy vidéki asszonyt a lakására csalva, tőle a piac megkerülésével halat akart vásárolni. Az ítélet jogerős és behajthatatlanság esetén 10 napi elzárásra változtatható át.
>
> Grósz úr Bátorból. Grósz Lajos nyírbátori kereskedő – dacára annak, hogy iparengedélyét már régebben bevonták – továbbra is foglalkozott lovak vételével és eladásával. Hétfőn is bebátorkodott jönni a károlyi állatvásárba és lovakat vett. A rendőrség tetten érte a bátor nyírbátori Gröszt és eljárást indított ellene.
>
> Nagykárolyi zsidó író művei a papírdarálóban. Miniszterelnöki határozat értelmében újabb rendelet jelent meg, amely ismét sok zsidó író nevét tartalmazza, akiknek a műveit a közforgalomból ki kell vonni. Ebben a névsorban szerepel a nagykárolyi származású Lestyán (Lichtschein) Sándor neve is, akinek a művei a többi zsidó író könyveivel együtt papírzúzóba kerülnek.
>
> 1000 pengő büntetés Légó-kihágásért. Róth József tasnádszarvadi lakost, – akinek Nagykárolyban több háza van – a helybéli rendőrség büntető bírája azért, mert mint az egyik közraktár tulajdonosa nem vett részt a kötelező Légó-tanfolyamon, 1000 pengő pénzbüntetésre ítélte. Nevezett ellen különben is még öt rendbeli Légó-kihágás miatt van eljárás folyamatban.
>
> Kéthavi fogházbüntetést kapott egy nagykárolyi suszter, mert a honvédséget becsmérelte. Hirsch Júda nagykárolyi cipészmester egy üzletben azt a kijelentést tette, hogy Magyarországon csak a hülyék kapnak vitézségi érmet. Azok, akik fültanúi voltak ennek a minősíthetetlen kijelentésnek,

éves román uralom alatt is magyar zsidóknak tekintették magukat, s gyermekeiket a magyar kultúra tiszteletére tanították.

Az 1941. évi népszámlálás adatait csak 1944 márciusában (tehát röviddel a deportálás előtt) tették közzé. Eszerint az Észak-Erdélyt elfoglaló magyar hatóságok Nagykároly városában 2255 zsidót találtak. A város összlakossága akkor 15.851 lelket számlált, tehát a zsidók arányszáma közel 14 százalék volt. További 656 zsidó a járás különböző falvaiban lakott. A kimutatás szerint: Bere 13; Börvely 71; Csomaköz 24; Domahida 6; Érdengeleg 32; Érdendréd 108; Gencs 7; Gilvács 4; Iriny 13; Kismajtény 30; Krasznaszentmiklós 9; Mérk 90; Penészlek 58; Portelek 4; Reszege 6; Szaniszló 175; Vállaj 4; Vezend 3; A nagykárolyi járás 47.590 lakosához viszonyítva a zsidók arányszáma 13,78 százalék volt.

Társadalmi helyzetét tekintve a nagykárolyi zsidóság igen heterogén volt. Nagykereskedők, bankemberek, földbirtokosok és igen jeles értelmiségiek mellett kézművesek, kiskereskedők, ügynökök, házalók és elég sok bizonytalan egzisztenciájú család élt a városban és a környező falvakban. A zsidótörvények mindenkit súlyosan érintettek, elsősorban azokat, akiknek nem volt anyagi kitartásuk.

A fontosabb tevékenységi területeken a hatóságok fokozatosan vezették be a megszorító intézkedéseket, mert attól tartottak, hogy gazdasági zavart okoznak egy olyan újonnan szerzett területen, amelynek a kizsákmányolását illetően a súlyos nyersanyaghiánnyal küzdő „anyaországnak" pontos tervei voltak. Erdély fát, értékes érclelőhelyeket, élelmet jelentett Magyarország számára, s ezért az erdélyi zsidó szakembereket ideig-óráig megtűrték, különösen az iparban. Szinte azonnal visszavonták azonban a termény és bornagykereskedők iparengedélyét, megszüntették a zsidó italboltokat, elsősorban a falvakban. Nagykároly kevés ipari létesítménnyel rendelkező mezőváros volt, s így a zsidótörvények ilyen sorrendben való alkalmazása sok zsidó családot szinte azonnal megfosztott megélhetési lehetőségeitől. A többi kereskedő, akiktől még nem vonták meg az iparengedélyt, csak nagy nehézségek árán juthatott áru utánpótláshoz, mert az időközben háborúba lépett országban majdnem mindenhez kiutalásra volt szükség. A következő lépés volt a „kiigénylés": a zsidó kereskedőnek áron alul kellett átadnia árukészletét a keresztény kereskedő szervezet, a Baros Szövetség tagjainak.

1942 végén már az öt holdon aluli „földbirtokokat" is kisajátították. Egy 1943 márciusában megjelent újságcikkből megtudjuk, hogy a Schusteritsch Béla polgármester által összehívott Munkaközösség kiosztotta azt az öt ingatlant, amelyet legutóbb kisajátítottak Nagykárolyban. Az öt „zsidóbirtok" összesen 4303 négyszögölt tett ki (a legnagyobb

leszerelik és soha többé nem viselheti díszes egyenruháját: munkaszolgálat vagy koncentrációs tábor vár rá.

Nem tudták vagy csak nagyon kevesen tudtak róla, hogy a magyar parlament már több mint két évvel azelőtt megszavazta az első zsidótörvényt: „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása" című javaslat alapján. Az 1938 júniusában megjelent végrehajtási utasítás kimondja, hogy a magyar zsidóság nem vált magyarrá! A történelmi időzítés sokatmondó: Hitler egy hónappal a javaslat benyújtása előtt – 1938. március 11-én szállta meg Ausztriát. Ezzel Magyarország a náci Németország közvetlen szomszédjává vált.

Amikor „Horthy Miklós katonái" bevonultak Erdélybe, az első zsidótörvény, amely húsz százalékban állapította meg a zsidók engedélyezett részvételét a gazdasági életben, már csak az első láncszemnek számított annak az intézkedéssorozatnak a keretében, amely megfontolt alapossággal készítette elő a zsidók szellemi és fizikai megsemmisítését. A zsidótörvények fokozatos súlyosbítása végül már nem is álcázta azt a végcélkitűzést, hogy teljesen megfosszák a zsidókat a puszta létfenntartás lehetőségétől is. Gonda Mose Elijahu debreceni emlékkönyvében helyesen mutat rá arra, hogy a mérsékeltnek látszó húsz százalék valójában azt jelentette, hogy a zsidók javarészét kiűzték olyan gazdasági ágakból, ahol részvételük 60-70 százalékos volt, de a jövedelmüktől megfosztottakat nem engedték keresethez jutni olyan gazdasági ágakban, ahol azelőtt egyáltalán nem tevékenykedtek zsidók.

Az értelmiséget szintén súlyosan érintették a zsidótörvények. A szabadfoglalkozásúak (orvosok, mérnökök, ügyvédek, stb.) csak az illetékes kamarák keretében működhettek, de a zsidók arányszáma ezekben sem haladhatta meg az öt százalékot. Ez az arány is csak ott volt érvényes, ahol a tagok száma húsznál alacsonyabb volt. Így az engedély nélkül maradt zsidó értelmiségiek nem folytathatták hivatásukat.

A második zsidótörvény 1939. július 25-én jelent meg (Gróf Teleki Pál írta alá). Ez a törvény a húsz százalékos arányszámot hat százalékra csökkentette. Ezúttal azonban politikailag is megfosztották a zsidókat polgárjogaiktól. Csak olyan zsidó őrizhette meg választójogát, aki három nemzedékre visszamenőleg bizonyítani tudta a magyar honosságát. A törvény e vonatkozásban később Erdélyben is szörnyű tragédiákra adott okot, amikor jogi alapul használták fel számtalan zsidó család Galíciába toloncolására.

Az Erdélybe bevonuló magyarok tehát, a zsidóüldözés hideg fejjel kidolgozott törvényesítését hozták magukkal, olyan hajdani polgártársaik ellen, akik a huszonkét

A magyar uralom visszatérése

A zsidótörvények árnyékában

Az erdélyi zsidóság számára 1940. augusztus 30-a végzetes dátum: az Erdélyt kettéosztó bécsi döntés napja.

„Édes Erdély itt vagyunk...” Amikor a magyar katonai egységek végigvonultak az erdélyi városokon a zsidó lakosság zöme még nem sejtette, hogy a gyűlölet, a megalázás, a létünkre törő zsidótörvények előhírnökeit üdvözli. Különösen nem, amikor a huszárszázad valamelyik katonája a hitsorsosnak szánt testvéri köszöntéssel szólította meg a nyeregből a bámészkodó pajeszos fiúcskákat. Zsidó huszártiszt! A középnemzedék, amely gyermekkorában párhuzamosan tanulta a Tórát meg a Himnuszt az Osztrák-Magyar Monarchiában, s alig két évtizeddel azelőtt még „magyar zsidóként” élt, nem tudott, nem is akart húsz év alatt „románná” válni. A magyarok bevonulásában annak a mítosznak a visszatérését látták, amely a század elején a biztonság reményét kölcsönözte a magyar zsidóságnak, Magyarország „zsidó hitű és magyar érzésű” polgárainak.

A Nagykárolyba bevonuló magyar csapatokat bámulók között bizonyára nem egy olyan idős ember integetett, aki végighallgatta annak idején Fürt Ferencz főrabbi lángoló beszédét, amely a Kossuth Lajos születésének századik évfordulója alkalmával tartott ünnepségen, 1902 szeptember 19-én hangzott el:

> Ha körültekintünk szeretett hazánk isten-áldotta virányain, ha látjuk miként pihen a magyar nemzet ezredéves alkotmányának oltalmazó árnyékában, úgy nekünk is valláskülönbség nélkül, hitvallást kell tennünk és hálát rebegnünk az Egek Urának, hogy kivezette nemzetünket a szolgaság és az elnyomás országából és adta nekünk, igenis visszaadta a magyarnak e tejjel-mézzel folyó országot, hol önrendelkezését visszanyerve, nyelvének és alkotmányának élhet.

A beszéd bevezetője ugyanis egy idézettel kezdődött Mózes ötödik könyvéből: „És behozott bennünket e helyre és adta nekünk ezt az országot, egy tejjel-mézzel folyó országot.”

A főrabbi lángoló beszédének a szövege ott feküdt a hitközség levéltárában, az érmihályfalvi Beck Adolf nyomdászmester szép betűivel nyomtatott díszfüzetben megörökítve. De a bevonulókat szemlélők még nem értesültek a hihetetlen változásokról. Nem tudhatták, hogy a zsidó huszártisztet már a következő hónapban

mert hiába, dr Gronamann jellemezte egy viccel a legjobban a helyzetet: Schwartzék és Kohnék egy házban laknak, Schwartzék a harmadik emeleten, Kohnék a földszinten. Egy szép nap betörnek Schwartzeknál, mire Kohnék megállapítják, hogy ez csak Schwartzékkal fordulhatott elő. Igy van ez a mi erdélyi zsidóinkkal is. Csak Németországban, csak Lengyelországban, csak itt és csak ott fordulhatnak elő rémes dolgok a zsidókkal, velünk itt helyben — ki van zárva. Igy tehát arra sem lehet építeni, hogy tanulnának a közömbösek az idő jeleiből, ök nem akarnak tanulni, nem akarnak olvasni, nem akarnak látni és hallani — nem akarnak.

meg. Az esti összejövetelek keretében művészeti műsorok zajlottak le, főleg előadások amelyeket a meghívott Erdélyi Wizo Központ tagjai adtak elő. A nagykárolyi Wizo alapításának előestéjén, Weinberger Nándorné, a cluji (kolozsvári) Wizo csoport delegáltja tartott előadást.

Felsorolta és cáfolta az ellenérveket, melyek közül a leggyakoribb és a legfontosabb kérdés: "ki garantálja, hogy minden vér és pénzáldozat nem hiába való-e?"

> Garantálni? — Hölgyeim és Uraim, — mondta Weinbergerné — hát nem látjuk és láttuk a történelemben, hogy országok épültek és pusztultak el, népek semmisültek meg az idő forgatagában, hát lehet garantálni valamiért, amit emberek alkottak. Népek tették naggyá hazájukat, vérrel tudással, erővel és mivé lettek azok a birodalmak? — Ki merte volna mondani, ne épits, ne alkoss, mert jöhet idő mikor nagy munkádnak csak romjait sirathatod. Lelki szemeink előtt mértföldeket elválasztó falak omlottak le, láttuk ott a messzeségben leányainkat, testvéreinket, nehéz, emberfeletti munkában görnyedni, nem lankadó hittel, bizni a jövőben, fiatalságukat, örömeiket, életüket adták oda a hitért, hogy hazájuk felépül és amit tőlünk kívánnak s amit mi adhatunk nekik, szegényes filléreinket, hogy segítsünk nekik — lehet-e, szabad-e ezt megtagadni.

1936 július 28-ikán Kolozsváron megtartották az erdélyi Wizo 7-ik konferenciáját. A konferencia alkalmából a vezetőség egyik tagja, Reiter Lonka, az *Új Kelet* napilapban egy cikket publikált "Konferenciai problémák" címmel, ami minden kétségen felül felkeltette a többi vezető tag figyelmét és mély gondolatokat ébresztett. Egy mai olvasó értelmezésében, visszatekintve, feltűnik a cikkírónő előrelátása. Reiter leírja cikkében a konferencia, és általában véve a szervezet, rutinszerű magatartását, fogalmi megrögzöttségét és a gondozás hiányát:

> Minden évben egyformán, egyhangúlag megválasztják az országos konferencián ugyanazt az országos vezetőséget és ugyanolyan egyhangúlag, mondhatnám már hangtalanul lettek tudomásul véve a központi beszámolók is.
>
> Rossz jel ez, asszonyok! Korántsem jelent ez elismerést a közpoti munkával szemben, hanem a közöny és nemtörődömség jele. És közöny — ez a rákfenéje az egész mozgalomnak. Közöny — ez a legnagyobb ellenség, súlyosabb, mint a hőn óhajtott ellenzék. Közöny elleni receptet munkánk. Igy tehát nem megy. És helytelén az is, hogy Hitlerre spekulálunk,

a vad merénylet áldozatául. A jószáshelyi zsidó tragédia minden igaz embert mély megdöbbenéssel kell hogy eltőltsön, mert ez a jelenség mutatja a legbeszédesebben milyen mélységekig hatolt a gyűlöletet fakasztó méreg.

A nagykárolyi és jószáshelyi eseményeket nem tekinthetjük elszigetelt, véletlenül felbukkanó jelenségnek, amelyek fölött egyszerű rendőri uton napirendre lehetne térni. Ezek az események szimptomatikus megnyilatkozásai és logikus következményei egy régen jelenlevő és jól szervezett akciónak, amely a zsidóság ellen irányul. Ma itt, holnap ott robbannak ki, ilyen és ehhez hasonló események és ki fognak robbanni, ki kell robbanniok mindaddig, amig a mai atmoszféra, a „szabad préda" levegője fog lebegni az ország fölött...

Az 1922. év nyarától kezdve az egész ország területén antiszemita lázitó röpiratokat terjesztettek. Ezek a röpiratok a zsidóságot a következő bűnökkel vádolták: hazaárulás, ellenséggel való cimborálás, rituális gyikosság, leánykereskedelem, a keresztény társadalom megrontása stb. A vád nem egyeseket ért, hanem az egész zsidóságot.

Jól tudjuk, hogy a kormány nem működött aktive közre azok előidézésében, de passzív és homályos magatartásával döntően befolyásolta bekövetkezésüket. Elérkezett a sürgető, parancsoló pillanat, amikor nekünk is szólanunk kell.

SZERKESZTŐSÉG, KIADÓHIVATAL ÉS NYOMDA
Cluj-Kolozsvár, St. Baron L. Pop, (Brassai-utca) 10.
Telefon: Szerkesztőség és kiadóhivatal — 977
Zs. N. Sz. — — 558
A kéziratok kizárólag a szerkesztőséghez cimzendők. Kéziratokat nem adunk vissza.

UJ KELET

ZSIDÓ·POLITIKAI·NAPILAP

Archiv der Zionistischen Organisation
W. Sächsischer strasse 8. Berl

1924 julius 30 Szerda | Cluj-Kolozsvár * VII. évfolyam ★ 168. szám | 5684. Tamus 28

Acuzăm guvernul!

E plin paharul amărăciunii.
Se sting cu încetul razele palide ale sperării, care până acum, în dessmăgirile și printre lacrimile desnădejdei noastre, ca o „Fata Morgană" ne vrăjiau cu imaginea unui viitor mai bun. Nu există însă optimism atât de trainic, pe care șirul nesfârșit de suferințe și înjosiri să nu-l infrângă. Chiar și Iob cel umilit și renumit prin răbdarea lui dumnezeiască în a opta zi de suferință a deschis gura spre a-și biestema ziua în care s'a născut. Nu trece o zi peste capul evreimei din Ardeal, fără ca telegraful să nu aducă din diferite locuri ale țării, știrea unei noui grozăvii.

Vádoljuk a kormányt!

A keserűség pohara megtelt. Lassan-lassan szétfoszlanak azok a halvány reménysugarak, amelyek eddig minden csalódáson és szomoruságunk könnyein keresztül is egy jobb jövő délibáb-képeit rajzolták elénk. Nincsen olyan elpusztithatatlan optimizmus, amelyet meg ne törne a szenvedések és megaláztatások végtelen sora. Hiszen a szenvedések nyolcadik napján még az alázatos és isteni türelmességü Hiób is szólásra nyitotta ajkait és megátkozta születése napját.
Alig mulik el nap az erdélyi zsidóság feje fölött, hogy ujabb borzalom hirét ne hozza a távíró az ország különböző részeiből. A zsidóellenes hajsza, amely eddig visszarettent a legszörnyűbb büntől;

A felsorolt tettek ellenére az erdélyi zsidók biztonságban és védve érezték magukat. Nem észlelve az idő jeleit továbbra is helyben maradtak. Több helyen a cionista ifjúsági mozgalmak különböző ágai jöttek létre, bár ezek általában a "társalgó cionizmust" jellemezték, és nem a "cháluc teljesítést". 1933 novemberében megalakult Nagykárolyban a Wizo helybéli csoportja, amelynek elnöknőjéül Reiter Adolfnét (Roth Rózát) választották

nem történt a gyilkos és áldozata között, de nem is történhetett, mert a csendőr regátbeli és csak románul ért, Schön Bernát pedig nem tud románul. Különben is Schön Bernát annyira visszavonult életű volt, hogy soha még egy gyermeket sem szólított meg.

Minden szemtanú egybehangzóan vallja, hogy a gyilkosság egy pillanat műve volt és amikor a katona látta, hogy Schön Bernát kísleánykájával egyedül maradt, "f .. . jidanule" átkozódással nekirontott és kétszer beledöfte a szuronyát...

Fel akarom azonban hívni az Új Kelet figyelmét a gyilkosságot követő egy jelenetre, amely elkeseredésünket és felháborodásunkat még tetézte. Alexandrescu prefekturai hivatalnok, amikor a gyilkosság után hallotta a kétségbeesett utasok borzalmas jajveszékelését, odament az egyik zsidó csoporthoz és igy rivalt rájuk:

— Mit agitáltok, mit jajveszékeltek, csak egy zsidóval lett kevesebb, ez pedig nem nagy baj...

Careimare, 1924 július 25. S. J.

1924 július 30-ikán az *Új Kelet* napi újság fedőlapja két nyelven jelent meg, románul és magyarul:

"Acuzăm Guvernul! – Vádoljuk a kormányt! "

A keserűség pohara megtelt. Lassan-lassan szétfoszlanak azok a halvány reménysugarak, amelyek eddig minden csalódáson és szomorúságunk könnyein keresztül is egy jobb jövő délibáb-képeit rajzolták elénk. Nincsen olyan elpusztíthatatlan optimizmus, amelyet meg ne törne a szenvedések és megaláztatások végtelen sora.

Alig múlik el nap az erdélyi zsidóság feje fölött, hogy újabb borzalom hírét ne hozza a táviró az ország különböző részeiből. A zsidóellenes hajsza, amely eddig visszarettent a legszörnyűbb bűntől; az embervér ontásától és elkerülte templomaink küszöbét, most áttörte a tartózkodás gátjait és iszonyú rémtettekben robbant ki. Nagykárolyban egy vérengző csendőr meggyilkolt egy ártatlan, szelídlelkű zsidót, minden emberileg érthető ok nélkül. A gyilkosság körülményei kétségbevonhatatlanul arra vallanak, hogy a gyilkos merőben zsidógyűlöletből követte el tettét.

Alig néhány nappal e szörnyű esemény után bűnös szándékú emberek egy kis falu zsidó templomát robbantották fel és csak az isteni gondviselés kegyelmének köszönhető, hogy az egész hitközség apraja-nagyja nem esett

A nagykárolyi zsidóság körében óriási felháborodást keltett a gyalázatos bűntény és követelik, hogy ne csak a gyilkost büntessék meg, de azokat is, akik a katona agyát lelkiismeretlen agitációjukkal megmételyezték és igy közvetve részesei a gyilkosságnak.

Nagykároly és Vidéke, 1924 július 28, **"Eltemették a meggyilkolt Schön Bernátot"**

A gyászmenet eleje már a Károlyi kastélynál jár, a vége még mindig nem látszik. A gyászmenet végig megy a főutcán a lehúzott üzletredőnyök kőzött. Akik szembe jönnek csatlakoznak a menethez, mely egyre nő...

A temetőben. Brach főrabbi beszél először. A meghatottságtól alig tud szóhoz jutni, szemei könnyel vannak telve. Síri hangon mondja el, ki volt a halott és mit jelent ez a gyász, melyik az egész környék hitközségeit ide hozta. Utána Schőnfeld valea lui mihaii rabbi, majd Schwartz Jakab alrabbi és Katz Áron, a nemizsi rabbi beszélnek a koporsónál. A közönség hangos zokogással kisérte a beszédeket, melyek több mint két órát vettek igénybe...

A koporsót leeresztik a földbe, a meggyilkolt tíz éves kisfia életében először mond halotti imát. Gyenge hangja nem hallatszik a körülötte állók zokogásától.

A tömeg szétoszlik és mindenki a csendőr-katona áldozatának családjáról és a halottról beszél.

"A nagykárolyi gyilkosság epilógusa – Egy szemtanú levele az Új Kelethez"

Igen tisztelt Szerkesztő ur!

Előttem fekszik az *Új Kelet* mai száma, amelynek vezércikke a valóságnak megfelelően, helyesen és találóan magyarázza meg az itt történt borzalmas gyilkosságnak az egyedüli okát, hogy szegény Schön Bernát csak azért esett áldozatául az elvetemült csendőr féktelen dühének — mer zsidó volt és ez a gyilkosság természetes következménye annak a féktelen gyülölségre uszitó Cuza-féle agitációnak, amely már évek óta folyik „felelőtlenül" és megtorlatlanul.

Ezeket a megállapításokat a kétségbevonhatatlan tények és a szemtanuk állításai egyformán megerősítik. Többen hallották, amikor a vadállatias csendőr már Nagykároly előtt azzal dicsekedett a kalauznak, hogy még ma zsidó vért fog inni. Az is bebizonyosodott, hogy szóváltás egyáltalában

éppen menekülni próbált az ablakon keresztül. Schön Bernát pedig, a hat gyerek apja, a békés talmudista, két óriási szúrt sebbel a mellén ott feküdt halva a kocsi padlóján. Három éves kisleánya csuronvéres apja vérétől, halott apjának nyakán csüngött és szivettépő hangon jajveszékelt:

- Sté of táte, sté of táte!

"Miért kellett meghalnia Schön Bernátnak"

A nagykárolyi zsidó temetőben talán épen most, amikor ezekett a sorokat irjuk, egy frissen hantolt sir fölé lapátolják az utolsó göröngyöket. Az örök üldöztetés, örök szenvedés Ahasvér-népének mártírjai eggyel megszaporodtak. Mert akit ma földeltek el Nagykárolyban, mártír volt, zsidó mártír. Szürke és igénytelen neve odakerül ama százezrek és milliók névsorába, akiknek a gyűlölet sötét századai alatt azért kellett meghalniuk, mert zsidók voltak...

Egy bestiális embervadnak szuronya beleszaladt elgyötört szivébe és amikor a vonat befutott a nagykárolyi állomásra, a hároméves kisleány hasztalan költögette apja vérével pirosra festett kezecskéivel Schön Bernátot, — Schön Bernát már elindult a zsidó mártírok végtelen utján és megtört szemeivel csak egy utolsó istenhozzádot inthetett kicsi árvájának.

Mit vétett Schön Bernát, mi bűn terheli, szegény lelkét, hogy ilyen szörnyű halállal kellett megválnia ettől a gonosz és zavaros világtól. A táviratok, melyek halálát hírül hozták, azt mondják, talmudista volt. Szentéletü, jámbor zsidó, aki ha átküzdötte magát a mindennapi élet kenyér-robotján, leült az öreg fóliánsok mellé és a szent tanokban böngészett.

Ki hát a bűnös? Talán az az emberi érzéseiből kivetkőzött katona, akinek szuronya háromszor járta át Schön Bernát megkínzott testét? A gyilkos egyszerű közlegény volt, pallérozatlan paraszti ember és tettét nem haszonlesésből, nem is bosszúból követte el - mert a végzetes utazás előtt nem is ismerte Schön Bernátot. A katona nem Schön Bernátot gyilkolta meg, hanem a zsidót. A katona vak és engedelmes eszköze volt annak a szenvedélynek, amelyet lelkiismeretlen izgatók évek kitartó munkájával plántáltak nyers szivébe...

A tragikus sorsú Schön Bernát temetéséröl a nagykárolyi zsidóság fog gondoskodni. Brach nagykárolyi főrabbi felhívással fordult a nagykárolyi és környékbeli zsidósághoz, mennél negyobb számban vegyenek részt a temetésen, hogy így démonstráljanak némán az izgatás ellen, amely ilyen gonosztetteket termel ki magából.

Nagykároly és Vidéke, 1924 július 24, **"Borzalmas gyilkosság a vonaton"**

Talpeanu Dumitru bukaresti csendőr egy rabot kísért Halmeuba (Halmiba), hol át akarta adni a csehszlovák hatóságnak. A vele szomszédos, de egy folyosón levő fülkében utazott Schön Bernát valea lui mihai (érmihályfalvai) kereskedő három éves kisleányával. A csendőr a careii-marii (nagykárolyi) állomáson átment abba a fülkébe, ahol Schön utazott és románul mondott valamit Schönnek, amiből a körülötte levők csak ezt a szót hallották: „zsidány", azután bajonettjét Schön mellébe szúrta. A véres bajonettel még egyszer Schön felé döfött, azonban a lezuhanó embert nem találta el. A bajonett belefúródott a padba és ott fegyvertussal felfelé megállt. A katona felállt a padra és mikor nagy erőlködések árán kihúzta a fegyvert, a bajonettet markolatig újra Schön mellébe döfte.

A szerencsétlen ember vérében fetrengve feküdt a padlón.

A három éves kisleánya rémülten szaladt apjához és vérző keblére borult. Megrázó jelenet volt, amikor az apja vérétől vörös gyermeket levették a hulláról.

Egy nappal később az *Új Kelet* című napilapban már megjelentek bizonyságok az események sorrendjéről:

A harmadosztályú kocsiban, a toloncon és a katonán kivül csupa zsidó utasok ültek, akik — bár ez eléggé szokatlan az erdélyi vasutak legújabb történetében, — minden baj nélkül tették meg az utat Nagykárolyig. Alig futott be a vonat a nagykárolyi állomásra, a toloncot kisérő katona, akinek agyvelejét az elvadult antiszemita agitáció teljesen megfertőzte, felugrott a helyéről és elordította magát:

Zsidók ki a kocsikból!

A megriadt utasok a katona hangján és arcán rögtön észrevették, hogy gonosztettre készül és hanyatthomlok menekültek ki a kocsiból, miközben a megvadult katona vérbeborult szemmel szüntelenül ordítozott:

—Zsidók ki a kocsiból!

Utolsónak a kocsi utasai közül Schön Bernát maradt hároméves leánykájával, ő már nem tudott menekülni, mert a megvadult katona az ajtóban elállta az útját. A kocsi többi utasai, akiknek időközben sikerült kimenekülniük az antiszemita kocsiból, éppen a kocsiban maradt útitársuk után akarták nézni, amikor borzalmas sikoltás és halálhörgés tört elő a vasúti kocsiból. A szörnyű halál-orditás hallatára a pályaudvar személyzete az utasokkal együtt berontott a kocsiba, ahonnan a katona vérres szuronyával

> akarnak eljárást indítani egy lelkész ellen. A hivatalos eljárás helyett a lelkész egyházi felettes hatóságának tesznek jelentést az ügyről.
>
> A nagykárolyi hatóságok véleménye mindenesetre igen tiszteletreméltó, bár nagyon különösen hangzik, hiszen semmiféle törvénykönyv sem írja elő azt, hogy bűnügyi eljárás során valakinek a papi mivolta pergátló körülmény, sem azt, hogy a papi ruha immunitást biztosít viselőjének.
>
> Minket azonban az is teljes mértékben megnyugtat, ha az ügy a magáról megfeledkezett lelkész egyházi felettes hatóságához kerül elbírálás végett. Meg vagyunk arról győződve, hogy a román lelkészi kar, amelynek körében súlyos felháborodást váltott ki szentmiklósi lelkésztársuk kvalifikálhatatlan magatartása, meg fogja találni a megtorlás legmegfelelőbb módját azzal szemben, aki botrányos magaviseletével legelsősorban az ellen a tiszteletreméltó testület ellen vétet, amelynek tagjai közé tartozik.

Az általános felháborodásra jellemző, amelyet az eset Nagykárolyban kiváltott, az a vezércikk, amely a *Nagykároly és Vidéke* című lapban látott napvilágot. A cikk többek között ezeket írja:

> Főtisztelendő Ur! Nem a Schwartz Márkusok kiömlő vére hozza meg a békét, hanem a Schwartz Márkusokkal való együttdolgozás. — Schwartz Márkus nem bűnös abban, hogy más nyelven és más módon imádja az Istent, de Főtisztelendőséged bűnös abban, hogy nem tiszteli Schwartz Márkusban az istenfélő, jámbor embert.
>
> Főtisztelendő Ur! Egy rendőr, egy közönséges, tanulatlan rendőr a hideg paragrafusokra való hivatkozással és némi erőszakkal megmentette Isten szolgáját, a tanult lelkészt a gyilkolástól.
>
> Főtisztelendő Ur! Arra se hivatkozzon, hogy elragadta a hazaszeretet heve, hogy szent érzésből, nacionalizmusból, népének szeretete miatt, tévedett ennyire.
>
> Főtisztelendő Ur! Önnek nem szabad ennyit tévedni. Ön tudja, hogy ezzel csak nemzete jó hírnevét ássa alá. Szégyelje magát, mint ahogy szégyellik Önt lelkésztársai és saját hívei is. A Schwartz Márkusokról vegyen példát Főtisztelendőséged. Csendben és szerényen dolgozzon és fizesse az adót.

Körülbelül egy hónappal a fenti leírt eset után, a két folyóiratban egy sokkal komolyabb eseményre bukkantunk, amely egy zsidó meggyilkolásával zárult, akit Nagykárolyban temettek el. Az eset nagy vízhangot váltott ki az erdélyi zsidóság köreiben, ami tiltakozó hullámot indított el a román kormány irányába.

Idézünk egy pár kivonatot a megjelent újságokból:

kinyilatkoztatta antiszemita álláspontját. Rövid időn belül a román kormány zsidóellenes rendeleteket adott ki, többek között betiltották egyes zsidó folyóiratok megjelenését, és a román újságok felmondtak zsidó munkatársaiknak. Mint már fentebb említettük, a zsidókat illetően, a legsúlyosabb rendelet az állampolgársági státusz felülvizsgálata volt. Ezenfelül, a közgazdasági jellegű rendelkezések igen komoly megélhetési problémákat okoztak a zsidó népességnek.

Természetesen Nagykároly sem mentesült a tárgyalt időszak alatt az antiszemita eseményektől. Nem volt lehetőségünk arra, hogy a zsidó közösség tagjaitól

tudakozzunk efelől, viszont megtaláltuk a tények és tettek leírását az erdélyi és a nagykárolyi újságokban:

Új Kelet, Kedd, 1924 június 17, **"Kínos antiszemita botrány Nagykárolyban"**

Egy ittas lelkész késsel támadt egy nagykárolyi zsidóra. A jólsikerült lóvásár botrányos epilógusa

(Careimare-Nagykároly, június 16. *Az Új Kelet tudósítójától.)* A nagykárolyi zsidóságot felháborítóan kínos botrány tartja izgalomban. Egy magáról, hivatásáról es papi ruhájáról megfeledkezett görög katolikus lelkész ittas állapotban késsel támadt rá egy nagykárolyi zsidóra és csak két rendőr erélyes közbelépése gátolta meg abban, hogy fenyegetését valóra ne váltsa és súlyos sérüléseket ne ejtsen áldozatán.

A antiszemita botrányt inszcenáló lelkész Szentmiklósról jött be Nagykárolyba, ahol tizenkétezer lejért eladta lovát. A jó vásár fölötti örömében a tisztelendő ur nyomban nagy mulatást csapott egyik külvárosi csapszékben rengeteg mennyiségű italt fogyasztott el, úgy hogy szombat este már részegen tántorgott az utcákon.

A város egyik legforgalmasabb utcáján szembekerült Schwartz Márkussal, aki a templomból hazafelé igyekezett. A lelkész durva szitkokkal támadt rá a gyanútlan emberre és amikor a békés természetű Schwartz Márkus ki akart térni útjából, a feldühödött pap hangos zsidózással kergette végig az utcákon.

A reprodukálhatatlan durva szavakkal átkozódó és szitkozódó pap egyik saroknál utólérte áldozatát, kést rántott ki a zsebéből és „megöllek zsidó" kiáltással Schwartz felé döfött. Két rendőr, aki időközben futólépésben a helyszínre ért, lefogta a dühöngő papot és igy megakadályozta a készülő vérontást.

Az ittas lelkipásztort azután a két rendőr szekérre rakta és fedezettel szállította ki a városból. Értesülésünk szerint a hatóságok nem vettek fel jegyzőkönyvet az esetről és nem indítanak bűnügyi eljárást az ügyben, azon a címen, hogy nem

1940 között. A tényt azzal indokolták, hogy több százezer bevándorló zsidó a háború után jogtalanul kapott állampolgárságot. A 30-as években erőteljesen növekedett a meglévő jogok visszavonása több téren, ilyetén például a zsidó hitközségek és az általuk fenntartott iskolák alig részesültek állami támogatásban. A *numerus clausus* törvény következményeként, amely korlátozta a zsidó diákok számát a felsőoktatásban, ezen belül is főleg a jogi pályán, megerősödött a zsidók és más kisebbségek kiszorítása a gazdasági és a szabadfoglalkozású pályákról.

1922-től kezdődően szélsőségesebbé válnak a különböző intézetek, ifjúsági és diák mozgalmak, valamint a közszférában dolgozó csoportok vagy egyének antiszemita akciói.

Az épületek falain megjelentek uszító feliratok: „Románia a románoké!", „Ki a zsidókkal Palesztinába!", „Nemsokára felharsannak a kürtök!", „A zászló alá hívnak!"”

1923-ban alakult a *Nemzeti-Keresztény Védelmi Liga (Liga Apărării Naționale-Creştine)* amelyet az iași egyetem antiszemita tanára, A.C. Cuza vezetett. Az 1927-ben Nagyváradon megtartott román diákkongresszusson mintegy 5000 diák vett részt Románia különböző területeiről. Útjukon a kongresszusra az iași diákok leszálltak az állomásokon a vonatról és molesztálták azokat az embereket, akiknek zsidó külselye volt. A kongresszus egyik fő napirendi témája a numerus clausus volt, ami korlátozta a zsidók számát az egyetemeken. A kongresszus befejezése után, mielőtt a felbuzdított résztvevők elhagyták volna Nagyváradot, megrongáltak a városban 6 zsidó templomot, üzleteket, kávéházakat, amelyek zsidó tulajdonban voltak, és megvertek több zsidó polgárt. A diákok egy része eljutott Kolozsvárra, ahol folytatták tételeményüket, és a célok nem csak a zsidó templomok voltak hanem a zsidó oktatási intézmények is.

A nacionalista hullám következményeként létrejött a 30-as években a légionáriusok mozgalma által alapított *Vasgárda (Garda de Fier)* antiszemita mozgalom. E mozgalom megalapitója Corneliu Codreanu Zelea volt 1927-ben, és vezetője maradt egészen a meggyilkolásáig 1938-ban. A mozgalom azt állította, hogy a romániai szegénységet a zsidók romániai kolonizációja hozta létre, ami megakadályozta a keresztény románok társadalmi és gazdasági fejlődését. A megoldás a zsidók kitoloncolása lenne Romániából, ami elősegítené a románok gazdasági fejlődését. Az európai náci és fasiszta mozgalmak megerősödésével megnövekedett a vasgárdisták ereje is, akik számtalan agitációt, terrorista cselekményt és gyilkosságot hajtottak végre a romániai zsidó lakosság ellen.

Az 1937-es parlamenti választásokat követően az antiszemita *Nemzeti Keresztény Párt* kapott kormányalakítási megbízást. A kormány élén Octavian Goga állt és hamarosan nyíltan

Hetek multával aztán hazajön. Megfogyva, piszkosan, a börtön mocskával, leül a pappendeklivel megragasztott íróasztal mellé és az elrontott nyomtatványok hátulsó felére megírja ujabb cikkeit. Keveset beszél, csak elfáradt szemei csillognak a cvikkere mögött... mindenki megszokta, hogy Samu bácsi nem tud pénzt kérni, az emberek tudják , de nem veszik tudomásul, hogy Samu bácsinak is kell élni és amikor délidőben vicceket mesélnek a boltjában, elvárják, hogy Samu bácsi is mosolyogjon és viccnek veszik azt is, ha – az előfizetési pénzt meri kérni...

Hétszáz előfizetője van a Nagykároly és Vidékének és minden héten háromszor enynyi ember olvassa el, amit a Gál Samu az újságjában megír. Mert ez az ember írni is tud, a mondatai tele vannak hittel, intelligenciával, reggeltől estig riportra jár a szerkesztő ur, küldi a cikkeit Szatmárra, Kolozsvárra, fanatikusa az igazságnak és kopott ruhája alatt nemesen érző sziv dobog.

És a Samu bácsi hős is!

Könnyü dolog a **magyar igazságról** prédikálni itt Pesten, de nehéz nagyon , ott túlnan, a végeken ...

Ahol a Gál Samu és a többi Gál Samuk prédikálnak és szenvednek a hitükért...

Könnyü dolog gyöngyöző poharat magasra tartani bankett asztalok fehér terítéke mellett, de nehéz nagyon odaállni a hadbíróság elé és lemenni villogó szuronyu börtönörök előtt a dohos cellába...

Ezért mondom én azt, hogy: a Gál Samu hős és megérdemel minden tiszteletet, ami a hősöknek kijár...

1940-ben, a magyarok bevonulásával Észak-Erdélybe, a hatóságok bezárták Gál Samu újságját, elhallgattatták Samu bácsit, „az egész környék Samu bácsiját." Hasonló sorsra került Weisz Sándorral, ugyancsak „mint jutalom és elismerés" a magyar igazságért való küzdelméért, lágerbe hurcolták.

Nevét és családtagjainak neveit megtaláltuk arra a márványtáblára vésve, amit a Holokauszt áldozatainak emlékére állítottak Nagykárolyban.

Térjünk vissza a román kormány politikájának megvitatására a zsidó kisebbséggel szemben. Ion Suciu Schönfeld rabbinak tett igéretének ellenére, amely a magyar emancipációs törvény betartásáról és az egykori Román Királyság zsidóságának az egyenjogúsításáról szólt, az új állampolgársági törvény és az állampolgársági státuszok felülvizsgálata, 23,000 erdélyi zsidó családfőt és egyedülállót fosztott meg állampolgárságától 1924 és

Könyvet sem vásárol senki, pedig a jobboldali polcokon – ez a könyvkereskedés – szép sorjában húzódnak meg aranybetüs tábláival *Jókai Mór* regényei, *Mikszáth Kálmán* elbeszélései, *Ady Endre* versei, *Herczeg Ferenc* novellái, *Földi Mihály* regényei, meg az *Erdélyi Szépmüves Céh és a Helikon* kiadványai. Ha nagyritkán mégis vevő jön a boltba, az a kölcsönkönyvtárból viszen el néhány könyvet.

A könyvkereskedést reprezentáló pult mellett keskeny nyílás vezet egy picinyke, ablak nélküli szobába. Voltaképpen nem is külön szoba ez a nyílás. Deszkafal választja el az üzlettől. Innenső oldalához a polcokat támasztották hozzá, belső nyilasa azonban megmaradt olyannak, amilyennek az asztalos elkészítette: gyalulatlan még ma is. Amint ez már vidéki redakciókban szokás, különböző lapokból kivágott, úgynevezett ..csodabogarakat" ragasztott az évek során Gál Samu a gyalulatlan deszkákra. Mert ez a kis szoba a szerkesztőség. Keskeny plakát adja tudtul, ugyancsak gyalulatlan deszkalapon:

NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE

szerkesztősége és kiadóhivatala

Két bicegő lábú asztal áll egymás mellett. Rozsdás rajzszőgek tintafoltos pakolópapirost tartanak az asztallapokon... Két ócska írógép áll az asztalokon, egyiken se lehet leírni két épkézláb mondatot...:

Ennyiből áll a *Nagykároly és Vidéke* szerkesztőségének és kiadóhivatalának egész inventárja.

És mindezeken túl a Gál Samu.

Az egész környék Samu bácsija.

A lap fején az áll, hogy: *„megjelenik minden hétfőn és csütörtökön"*, de a *Nagykároly és Vidéke* csak minden hétfőn jelenik meg. És néha bizony megvirrad a szerda is, amig eljut az előfizetőkhöz. Technikai akadályok miatt. Ez a „technikai akadály" abból áll, hogy Samu bácsinak hétfőre nem gyült össze az a pár száz leije, aminek ellenében a nyomda kiadja a már kinyomott példányokat.

Előfordul azután az is, hogy hatalmas szál rendőr, fekete báránybőr kucsmával a fején, állit be a szerkesztőségbe.

— Domnyule Samu — mondja — gyerünk az ügyészségre!

Avagy :

— Domnyule Samu. A kvesztor ur hivatja.

És ilyenkor domnyule Samu magára kapja vékony kabátját , fejébe nyomja a kopott kalapot és indul az ügyészségre, vagy a rendőrségre. Néha visszajön, a legtöbb esetben ottmarad... Hol hosszabb, hol rövidebb időre ...

A boltot elvezeti a lánya , a Lilike.

személyek közül, akik küzdöttek a magyar kisebbség jogaiért, többek között a magyar nyelv fenntartásáért az oktatásban, meg kell említenünk Kecskeméti Lipót rabbit, a Nagyváradi Neológ Hitközség rabbiját, aki tagja volt a *Magyar Párt* vezetőségének. Kecskeméti rabbi nem élte meg a Holokauszt időszakát, azonban egy másik zsidónak, Weisz Sándornak, aki a *Keleti Újság* főszerkesztője és a *Magyar Párt* képviselője volt a román parlamentben, más sors jutott. „Mint jutalom és elismerés" a munkájáért, amint azt egy kutató megjegyezte, Weiszt deportálták és meggyilkolták a bergen-belseni koncentrációs táborban 1944-ben.

Nem meglepő, hogy a nagykárolyi zsidóság közül is kerültek ki olyan személyek, akik továbbra is a magyar kisebbséggel együtt, vállat vállnak vetve küzdöttek, hogy elérjék a céljukat, a kisebbségek egyenjogúságát a román kormány által.

A budapesti *Egyenlőség* című hetilap 1934 március 10-i számában találtunk egy cikket a következő cím alatt: "Samu bácsi, a hős...". A cikket Paál Jób írta, aki erdélyi látogatása alkalmából Nagykárolyba is eljutott. A cikkben Gál Samu személyét ecseteli és leírja küzdelmét az igazságért, vagy Jób szavaival: "a magyar igazságért". Az alábbiakban részleteket idézünk Paál Jób cikkéből:

> (Gál Samu) A foglalkozása: könyv- és papírkereskedő, főszerkesztő és kiadó, riporter, vezércikkíró, színikritikus, rendőrségi és törvényszéki tudósító és – vádlott.
>
> Nemrég szabadult ki a kolozsvári hadbíróság börtönéből, ahol államellenes cselekedetek miatt töltötte ki becsülettel hoszszabb büntetését.
>
> Örökösen bajai vannak. Hol házbérhátralék miatt akarják kilakoltatni szerény otthonából, hol reggeltől estélig kell összeszereznie azt a pár leit, ami nélkül a nyomda nem hajlandó kiszolgáltatni az ötvenegy éves múltra visszatekintő *Nagykároly és Vidéke* kinyomott példányait.
>
> *Igazi hős ez a Gál Samu*, a hősöknek abból a fajtájából való, akik előtt tisztelettel kell kalapot emelni minden embernek ...
>
> Elhagyott, szomoru park szögletében áll égy néma ház. Boltok redőnyei húzódnak meg mind a három frontján. Ennek a háznak a közepén van a Gál Samu üzlete.
>
> Könyv-és papírkereskedés, kölcsönkönyvtár és délidőben – kaszinó. Különösen hetivásáros napokon. A környék intelligenciája itt találkozik össze. Itt cserélik ki a pletykákat, itt mesélik el a legfrissebb vicceket, de – nem vásárol senki...

kötődött, mélyen beágyazódottak voltak a magyar kultúrába és társadalomba. Nem kis része a mozgalom tagjainak magyar hazafinak tartotta magát. Egy része a neológ mozgalom vezetőségének esküdt ellensége volt a cionista mozgalomnak. Természetesen, miután a románok uralma alá kerültek, a legmélyebb identitásválság következett be a neológ hitközségek körében. A status-quo hitközségek keretein belül a válság kevésbé volt észlelhető, mivel a tagság nagyobb része elsősorban ortodox vallású zsidónak tekintette magát, habár elfogadta a magyar nyelv használatát és némi közeledést a magyar társadalomhoz. Az Erdély nyugati és észak-nyugati részéről származó ortodox és ultraortodox hitközségek helyzete teljesen különböző volt. Ezek a hitközségek személyi adatai mit sem változtak: az egyenlőség számba sem jött és nagyon kevés érdeklődést fordítottak a politikai változások irányában; a személyazonosságot a szigorúan betartott vallás jellemezte és nem a nemzeti elvek. Szorosabban voltak összekötve galíciai és a kárpátaljai rabbikkal, mint a kormánnyal a magyarországi vagy a romániai fővárosban. Természetesen, vallási szempontból elutasították a zsidó nemzeti mozgalmat, a Cionizmust. Egyes ultraortodox közösségek szélsőségessége és elkülönülése, egy vallásos cionista mozgalom megalakulását, a *Mizráchi-t* eredményezte.

Annak ellenére, hogy a zsidóság a román társadalomba való integrációja nehézségekbe ütközött - az erdélyi zsidóság nehezen vette rá magát a román társadalmi és kulturális életbe való beilleszkedésre - a zsidóknak el kellett fogadniuk és hozzá kellett szokniuk ahhoz a tényhez, hogy a Román Állam állampolgáraivá váltak. Lassan, több és több zsidó személy és egyesület működött Románia politikai és gazdasági vonala mentén.

Az Erdély romániai uralom alá kerülését követő első években azok a zsidó közösségek, amelyek mélyen voltak integrálva a magyar társadalomba, támogatták a magyar nemzeti mozgalom küzdelmeit a közös célok miatt. Azonban az idő múlásával és a „magyar opció" megszűnésével, elsősorban a magyar kormánynak zsidó polgárjaival szembeni szélsőségessége és diszkriminációja miatt, a harmincas években, ezek a közösségek igyekeztek független zsidó identitást találni társadalmi és politikai szinten. Miután a zsidók nem folytatták a magyar kisebbség harcának támogatását, a magyar nacionalisták árulással vádolták őket.

Az erdélyi zsidóság szétesett a magyar és román fenyegetések és küzdelmek árnyékában.

Mindennek ellenére még mindig voltak Erdélyben előkelő zsidó személyek, akik összeköttetésben maradtak és támogatták a magyar nemzeti mozgalmat. A zsidó

Az ellenségeskedés a románok és a zsidók között antiszemita színezetet öltött. A gyanakvás a román többség és a zsidó etnikai kisebbség között Erdély román uralma alatt is megmaradt.

Az első világháború kitöréséig a nyugati országok diplomatái próbálkoztak a zsidók problémáira megoldást találni az egykori Román Királyság területén. Ámde mindez nem vezetett sikerre, és a román kormány által megszavazott törvények értelmében a zsidó lakosság nem részesült állampolgárságban, el lett távolítva a közéletből és gátolva volt a méltányos megélhetésben. Gátolva volt továbbá mind az elemi mind pedig a magasabb fokú oktatásban. Az antiszemita sajtó egyre gyarapodott és oda jutott, hogy az újságok *Antisemitul* néven láttak napvilágot több romániai városban. Az első világháború kitöréséig a 240,000 zsidó lakos közül mindösszesen 2,000 kapott román állampolgárságot.

Erdély csatlakozása a Román Királysághoz mély mentális válságot eredményezett. A románok uralkodtak most a magyarok fölött, akik több száz éven keresztül maguk voltak az uralkodók. Azok a zsidó polgárok, akik többnyire a neológ hitközség szervezetéhez tartoztak, magyar érzelműek voltak, és úgy érezték, hogy „eltűnik a talaj a lábuk alól." A félelemük az volt, hogy elveszítik az 1867-ben a Magyar Királyságtól kapott jogbiztonságukat.

Az újonnan kialakult helyzet tudatában, a zsidó vezetőség Erdélyben, a zsidóság jogállásával kapcsolatos aggodalmak miatt, kérte a román Kormányzótanács vezetőitől – a szervezet, amely ideiglenesen igazgatta Erdély ügyeit – a részletek tisztázását. A román Kormányzótanács Arad városában tette le székhelyét és igyekezett a zsidóság aggodalmait hamarosan feloszlatni. 1919 júliusában, Ion Suciu ügyvéd, a tanács egyik vezetője, kihallgatásra fogadta Dr. Schönfeld Lázárt, a nagykárolyi status-quo hitközség rabbiját. Suciu, a párbeszédben, a magyar emancipációs törvény betartására és az egykori Román Királyság zsidóságának egyenjogúsítására tett ígéretet. A rákövetkező események azonban a zsidó polgárok aggodalmát és nem a Suciu féle ígéretet hagyták igazolni. Valóban, megfelelő törvényeket alkottak, hogy egyenlő jogokat biztosítsanak a kisebbségeknek, amelyek nagyobb része azonban papíron maradt és nem valósult meg.

A következőkben megpróbáljuk leírni azt a módot, ahogyan a különböző zsidó közösségek fogadták a politikai változásokat. A korábban már említettek szerint a neológ hitközségek tagjai a legmélyebb identitásválságon mentek keresztül. Ők vallási hitük kivételével, amely a reform zsidósághoz, azaz a neológ mozgalomhoz

Israel Weiser (Blei)

A nagykárolyi zsidóság története a két világháború között, román uralom alatt, 1919-1940

Mivelhogy Tabák László hagyatékában nem találtunk leírást a nagykárolyi zsidók helyzetéről a két világháború közötti román uralom idejéből, úgy döntöttünk, hogy más forrásból egészítjük ki a korszaknak rövid ábrázolását. Ugyanígy, e korszak bemutatását pótolja a hitközségről, a rabbikról és a jesivákról szóló rész a könyvben.

Hasonlóan a magyarországi zsidósághoz, az erdélyi zsidóság legnagyobb része jelentős érdeklődést mutatott és be akart illeszkedni a magyar társadalomba, felvenni a magyar nyelvet és részt venni a gazdaság, valamint a kultúra fejlesztésében. Erdélyben viszont a lakosság többsége román volt, és nem nézte jó szemmel a zsidó lakosság együttműködését a magyarokkal.

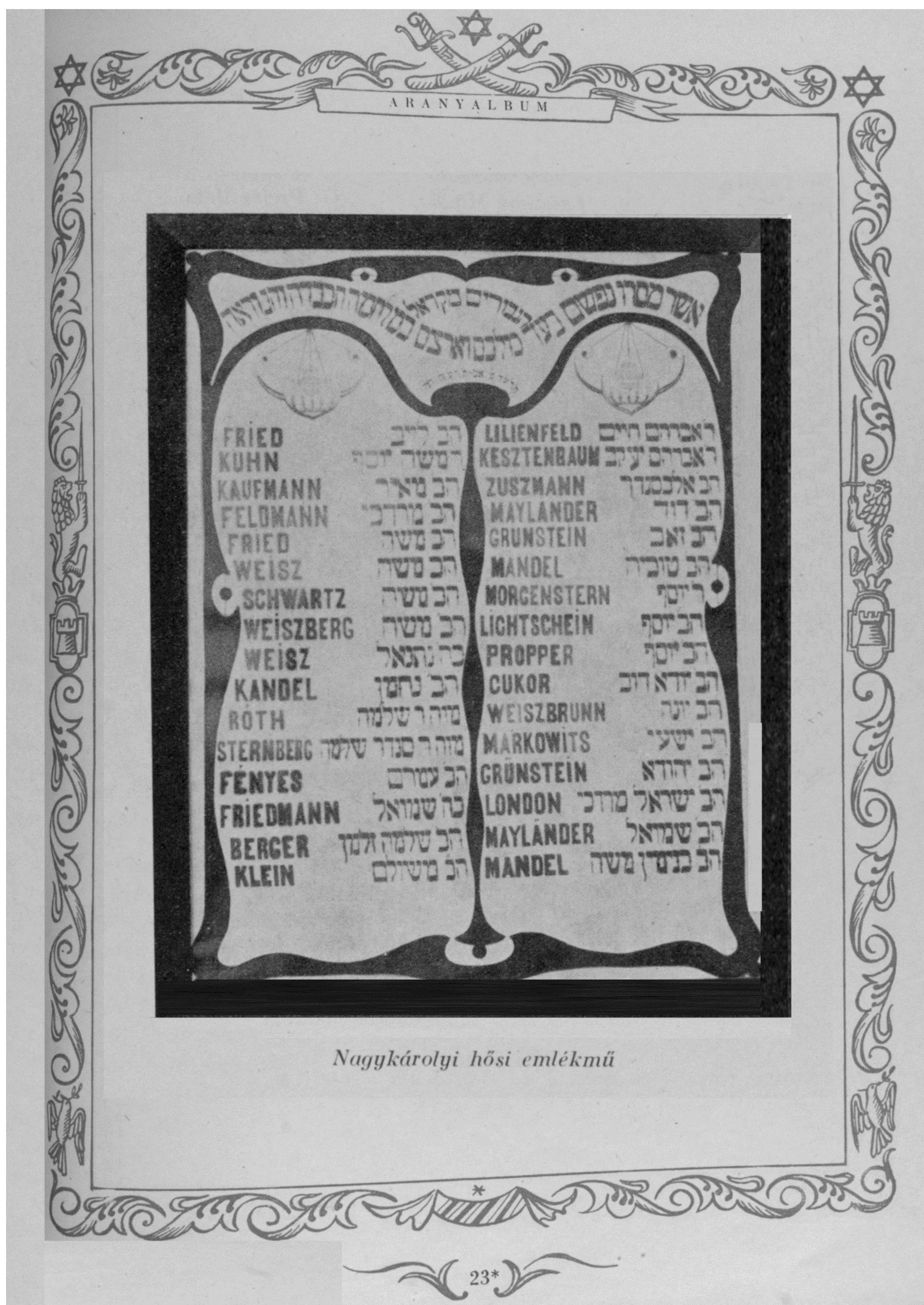
Az 1910-es népszámlálás szerint a román lakosság 53.8 százalékot tett ki Erdély 5.2 milliós lakosságából, a magyarok ezzel szemben csak 31.6 százalékot. Ehhez képest a zsidók 3.5 százalékot tettek ki, ami 183.000 lakost jelentett. A magyarországi zsidóság akaratához hűen, és a magyar társadalom kultúrájába való beilleszkedésének köszönhetően, 1867-ben teljesértékű állampolgári jogokat kapott, teljes jogi emancipációban részesült.

Az erdélyi románok határozottan nemet mondtak Magyarország vezetőinek „magyarosító" tervének végrehajtására a kisebbségek között. Erdélyben a románok „idegeneknek" tekintették a magyarokat. Ugyanakkor megvádolták a zsidókat a magyarokkal való közreműködéssel, különösen miután Erdélyt Romániához csatolták.

A magyarországi zsidóságnak, ellentétben a többi nemzeti kisebbséggel, nem voltak területi igényei és nem küzdött politikai függetlenségért, szemben a szlovákokkal, a szerbekkel, vagy Erdélyben a románokkal. A zsidóság arra törekedett és azért harcolt, hogy elérje az egyenjogúságot a magyar lakossággal, és ahogy láttuk, a harcok sikerre vezettek a 19-ik század második felében.

Mivelhogy nem volt semmiféle közös társadalmi vagy politikai cél, nem volt közös alapja annak, hogy a zsidók együttműködjenek a románokkal. Egy másik ok arra, hogy nem volt együttműködés a két lakosság között, abban leledzett, hogy miközben az erdélyi magyarok és zsidók többsége városlakó volt, a románok nagyobb része falvakban élt és földműveléssel foglalkozott. A román középréteg és értelmiség silány volt, és azzal vádolta a magyarokat, és „segítőiket" a zsidókat, hogy akadályozzák a románság fejlődését.

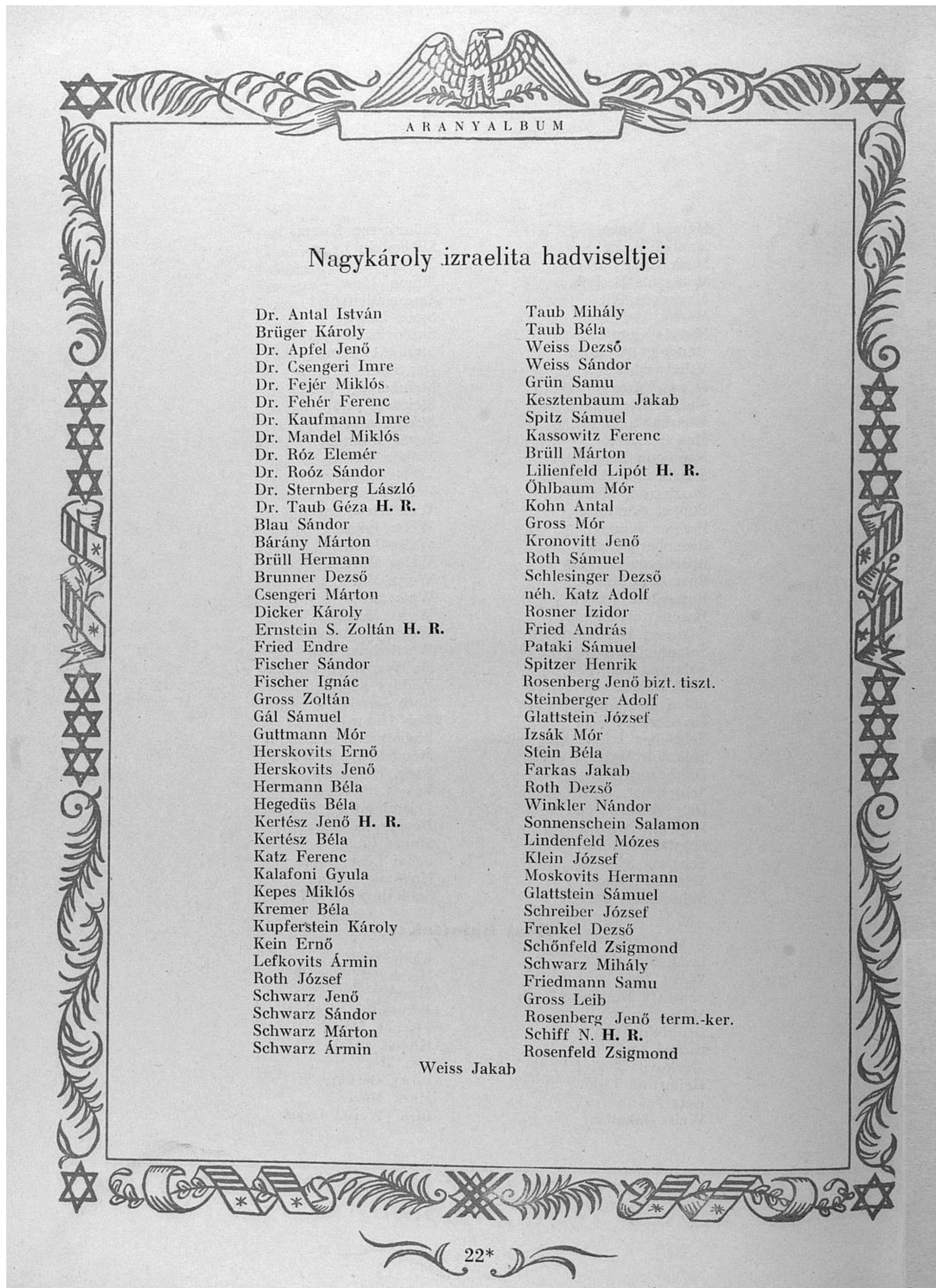
Az Osztrák - Magyar Monarchia összeomlása és a győztes felek a magyarokkal szembeni ellenséges álláspontja miatt az első világháború végén jelentős változások történtek a magyar állam határait illetően. Erdély területe, többek között, Románia fennhatósága alá került. A román hadsereg, *de facto*, már 1919. április 18-án bevonult Nagykárolyba, még mielőtt 1920 júniusában aláírták volna a Trianoni Szerződést, amelyben meghatározták az új politikai helyzetet, *de jure*. Az átmeneti időszak alatt, az úgynevezett „Interregnum" idején, nem történt jelentős változás a zsidóság létszámában és lakóhelyét illetően, annak ellenére, hogy az erdélyi zsidók még két kormányzati fordulaton is átestek Magyarországon. (Elsőként, 1918. november 16-án Gróf Károlyi Mihály megalapítja és kikiáltja a demokrata népköztársaságot, majd 1919 márciusában, Kun Béla vezetésével, kitör a kommunista forradalom.) Legtöbbjük Erdélyben maradt, nem kívántak más helyre elvándorolni. Következésképpen, ettől kezdve, Erdély és zsidósága Romániához tartozott, egészen 1940 szeptemberéig. Ugyanebben az időszakban Bukovinát és Besszarábiát is a román államhoz csatolták, így jött létre „Nagy Románia" (România Mare).

Nagykárolyi hősi emlékmű

23*

Az emléktáblán lévő héber felirat fordítása: „A nagykárolyi vitézek, akik életüket áldozták a hazáért, a királyért a nehéz és szörnyű háborúban”

Nagykároly izraelita hadviseltjei

Dr. Antal István
Brüger Károly
Dr. Apfel Jenő
Dr. Csengeri Imre
Dr. Fejér Miklós
Dr. Fehér Ferenc
Dr. Kaufmann Imre
Dr. Mandel Miklós
Dr. Róz Elemér
Dr. Roóz Sándor
Dr. Sternberg László
Dr. Taub Géza **H. R.**
Blau Sándor
Bárány Márton
Brüll Hermann
Brunner Dezső
Csengeri Márton
Dicker Károly
Ernstein S. Zoltán **H. R.**
Fried Endre
Fischer Sándor
Fischer Ignác
Gross Zoltán
Gál Sámuel
Guttmann Mór
Herskovits Ernő
Herskovits Jenő
Hermann Béla
Hegedüs Béla
Kertész Jenő **H. R.**
Kertész Béla
Katz Ferenc
Kalafoni Gyula
Kepes Miklós
Kremer Béla
Kupferstein Károly
Kein Ernő
Lefkovits Ármin
Roth József
Schwarz Jenő
Schwarz Sándor
Schwarz Márton
Schwarz Ármin
Taub Mihály
Taub Béla
Weiss Dezső
Weiss Sándor
Grün Samu
Kesztenbaum Jakab
Spitz Sámuel
Kassowitz Ferenc
Brüll Márton
Lilienfeld Lipót **H. R.**
Öhlbaum Mór
Kohn Antal
Gross Mór
Kronovitt Jenő
Roth Sámuel
Schlesinger Dezső
néh. Katz Adolf
Rosner Izidor
Fried András
Pataki Sámuel
Spitzer Henrik
Rosenberg Jenő bizt. tiszt.
Steinberger Adolf
Glattstein József
Izsák Mór
Stein Béla
Farkas Jakab
Roth Dezső
Winkler Nándor
Sonnenschein Salamon
Lindenfeld Mózes
Klein József
Moskovits Hermann
Glattstein Sámuel
Schreiber József
Frenkel Dezső
Schőnfeld Zsigmond
Schwarz Mihály
Friedmann Samu
Gross Leib
Rosenberg Jenő term.-ker.
Schiff N. **H. R.**
Rosenfeld Zsigmond
Weiss Jakab

A Nagykárolyi zsidó veteránok neveinek egy része az Arany Albumból, akik részt vettek az első világháborúban (1914-1918). A „H.R." rövidítés hadirokkantakat jelöl.

Az Újvári Péter féle *Magyar Zsidó Lexikon* szerint a zsidó hitközség tagjai közül Nagykárolyban 275 személy öltött katonai egyenruhát. A nagykárolyi zsidó katonák közül 31 esett el a harctéren. A lexikonban foglaltakból kiderül, hogy az ortodox hitközség soraiból 8-an estek el, viszont nincs feltüntetve, hogy ez része-e a már említett 31 elesett katona listájának.

1940-ben és 1943-ban a magyar-zsidó veteránok kiadták *A Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbumát*, amelyben megörökítették a sok ezer zsidó katona nevét, Magyarország minden részéről, akik részt vettek az első világháborúban és közöttük azokat, akik hősi halált haltak. Természetesen az album mentegetőző és önvédelmi célból lett kiadva. Az album kiadásának idején, a három zsidó törvény következtében, meg volt tagadva a magyarországi zsidóságtól, és velük egyetemben az észak-erdélyi zsidóságtól is, amelyet 1940 szeptemberében csatoltak Magyarországhoz, a polgári jogok nagyobb hányada. A zsidók próbálták a magyar házához való hűségüket bizonyítani felmutatva áldozataikat, akik különféle harcokban estek el. Ilyen próbálkozás volt például a nagykárolyi emléktábla, amelyre héberül is felírták a háborúban elesettek nevét: "הגבורים מקראל אשר מסרו נפשם בעד מלכם וארצם במלחמה הכבדה והנוראה" (A nagykárolyi vitézek, akik életüket áldozták a hazáért, a királyért a nehéz és szörnyű háborúban). Ma már meg vagyunk győződve arról, hogy bármit is mutattak volna föl mivoltukról, semmi sem állította volna le a vonatok menetét a „végső megoldás” felé. Az akkor kiadott albumok jelentősége manapság a nevek megőrzése. Megörökítésre kerültek azok az értékes nevek, akik viselői bátran harcoltak azért, hogy bebizonyítsák magyar polgári létüket magyar hazájukban. Így került megjegyzésre az album első lapján: „hogy tudjuk, kik azok, akinek a nevét meg kell örökíteni, márványtáblába vésni, aranykönyvbe írni...” Az albumban 87 nagykárolyi zsidó katona kerül megemlítésre azon 32 mellett, akik a harcokban estek el.

A következőkben bemutatunk 2 lapot az albumból.

a Berger tanya mintagazdaságnak volt sok évig ispánja, hogy a tanya közelében állt meg egy tehervonat külön azzal a céllal, hogy a gazdaság terményét innen szállítsák el Magyarországon és Romániában minden felé.

A megyében, és különösen Nagykárolyban, a legtöbb zsidó kereskedelemmel foglalkozott. A kereskedelemmel foglalkozókat 4 csoportba lehet osztani aktivitásuk jellege alapján: nagykereskedők, kiskereskedők, eladók és házalók. A nagykereskedéseket és a házalás tevékenységét a városban a zsidók honosították meg. Az alábbiakban megemlítésre kerülnek a nagykárolyi kereskedők, akik fontos szerepet töltöttek be a város gazdaságában és a hitközség keretein belül: Rosenberg Jenő – terménynagykereskedő és társ a Reitler & Rosenberg téglagyárban, Spitz Sámuel – festékkereskedő, Weisz Dezső – fűszer és cukorka üzletes, Swartz Mihály – posztóárus, Roth Viktor – borkereskedő és termelő, Roth Lipót - vegyeskereskedő, Taub Béla – árú- és bútorszállító vállalat tulajdonosa, Fried és Wasserlang – terménykereskedők, Klein József – sörcsarnok tulajdonosa, Weinberger Sámuel – cipőkereskedő, Kaszner Izidor – kefekötő, Swartz Nándor – fa- és terménykereskedő.

1914 nyarán kitört az első világháború, amiről az érintett országok úgy gondolták, hogy rövid lesz. A háború hosszas ideje, brutalitása és az alap élelmiszerek jelentős hiánya mély válságot váltott ki Magyarországon is, úgy a politikai, mint a társadalmi életben. A kialakult helyzet nyomában újra napirendre került a „zsidó kérdés". A zsidók reménye az volt, hogy a 19-ik század végén kirobbant politikai antiszemitizmus lecsillapodik. Azonban, a háború hosszúsága csak táplálta azt, ami a zsidóság körében csalódást eredményezett. Ugyancsak csalódást keltett a zsidóság többségének azon nem beteljesült óhaja, hogy mélyebben beolvadjon a magyar társadalomba. A háború alatt a zsidók ellen különböző vádak hangzottak el, ilyenek voltak a katonaság soraiba való bevonulásnak, és különösen, a harcban való részvételnek az elkerülése. Súlyos vádakat hoztak fel ellenük gazdasági téren is, miszerint, a háború alatt felvitték a termékek árát abból a célból, hogy ezeknek, a háború alatt létrejött, „fekete piacon" való árusításával meggazdagodjanak. A zsidóság megpróbálta cáfolni ezeket a vádakat a szépszámú bevonult és a harctéren elesett zsidó katonák listájával. Ezek dokumentálva voltak még a háború elején megalapított zsidó hadi archívumban, amelyben 40,000 zsidó katona neve szerepelt. A felmutatott bizonyíték mellé csatlakoztak magas rangú magyar tisztek is, akik méltatták a zsidó katonák hősiességét. Mindez azonban mit sem enyhített a gyűlölködés ellen, ami mind mélyebben vettet gyökeret a magyar társadalomban.

Az 1906-os és az 1915-ös évek statisztikai kutatásai, amelyek az 1900-as és az 1910-es évekre vonatkoznak, a Szatmár megyei zsidók foglalkozások szerinti megoszlását és asszimiláltsági szintjét mutatják ki, ahogy az a *Magyar Statisztikai Közlemények: A Magyar Szent Korona Országainak Népszámlálása* elnevezésű kiadványban lettek feltüntetve. Már első látásra észrevehető, hogy a megyei 15,900 zsidó tradicionális foglalkozásai a következők voltak: kereskedelem, speciális műhelyi munka, bank- és hiteltársaságoknál való foglalkoztatás, valamint egy bizonyos részük gyári munkás volt. Megjegyzendő, hogy a zsidók különféle gazdasági területeken voltak aktívak. A mezőgazdaságban, 1900-ban, 5,000 zsidó vett részt, 1910-ben csak 3,500 maradt. Szembetűnő a szabad foglalkozásúak számának növekedése, és hasonló tendenciát mutat a vallási téren foglalkoztatottak száma is: 1900-ban 1,500 volt a számuk, ami rá 10 évre 1,700-ra emelkedett. Érdekes adattal szolgál e statisztikai kutatás a katonaságban szolgált zsidókról. Úgy tűnik, hogy ezekben az években a katonai foglalkozás nem vonzotta különösebben a zsidókat, így 1900-ban az egész megyéből mindösszesen 66 lélek vonult be katonai szolgálatra, és tíz év elteltével pedig 67 volt a bevonultak száma - érdekes lenne tudni, hogy hány nagykárolyi volt közöttük.

Nagykároly gazdasága főleg földművelésre volt alapozva, és természetes, hogy a zsidók is részt vettek a gazdasági erőfeszítésekben. A statisztikai kutatásból kitűnik a zsidó tulajdonban lévő ezer holdon felüli mintagazdaságok száma és azok földrajzi elhelyezkedése, és természetesen a kisebb gazdaságok száma is. 1910-ben, Szatmár megyében, a városokat leszámítva, 118 tulajdonosnak volt 1000 hold feletti gazdasága. Közülük 33 tulajdonos volt zsidó, a következő elosztás szerint: 11 zsidó férfi foglalkozott mezőgazdasággal, hétnek a földterület ugyan vagyonában állt de a foglalkozásuk más volt (valószínűleg bérbe adták azt), végül 15 nő is tartozott e csoporthoz, akik viszont nem foglalkoztak mezőgazdasággal (lehetséges, hogy legtöbbjük özvegy volt). Az adatokból arra lehet következtetni, hogy a gazdaságok zsidó tulajdonosai, mivelhogy Nagykároly a megye mezőgazdasági központja volt, valószínűleg a városban, vagy a közelben lévő falvakban laktak. Sőt, a nagykárolyi zsidó családoknak egy része sikeres nagygazdaságot tartott fenn, és annak terméséből a birodalom minden zugába és annak határain túl is szerteküldött eladásra. Újvári Péter 1929-es *Magyar Zsidó Lexikonja* szerint, a hitközség tagjai közül többen létesítettek mintagazdaságokat, amelyek nagyszámú mezőgazdasági munkaerőt foglalkoztattak a környező falvakból. Ilyenek voltak például: Berger Ármin, Berger Miklós, özv. Berger Jenőné, Spitz László és Grünfeld Miksa. Lusztig Elektől (megboldogult apósomtól) hallottam, aki

Mielőtt részleteznénk a zárszámadásnak fontosabb részleteit, fel szeretnénk tűntetni az elöljáróság tagjait és azok feladatát. Az alábbi személyek írták alá a zárszámadást:

Spitz Antal – hitközségi elnök, Bródy Mihály – pénztáros, Czukor Márton – a Számvizsgáló Bizottság elnöke, Weisz Lajos és Peiszner Lajos – a Számvizsgáló Bizottság tagjai, Neumann Ferencz – jegyző.

A fő bevételek:

Egyenes kultuszadókból 5,319 korona, baromfi vágásból 5,223 kor., marhavágási díjakból 2,070 kor., kóserhús kiméréséből 3,259 kor., tandíjak és városi segélyből 2,913 kor., takarékpénztári betétből 1,700 kor., városi segélyből, szegény tanulók tankönyveire, 33 korona.

Pénztári maradvány 1902. Január 1-jén: 2,112.45 korona.

A fő kiadások:

Tiszti fizetések: 7,460 korona, a tantestület fizetése: 4,300 kor., kegydíjak: 1,488 kor., alapítványi kamatok: 2,892.95 kor., tőketörlesztés: 1,400 kor., kéményseprésért: 26.60 kor.

Összesen: 25,382.75 korona.

A várható 1902. évi hitközségi költségvetés tervezetében feljegyzésre kerültek a főtisztviselők éves fizetései:

Sz.		kor.	fill.	kor.
	I. Cultus-hivatalnokok fizetése.			
1	Fürth Ferencz, főrabbi	2400	—	
2	Perlsz Jakab, alrabbi	1000	—	
3	Neumann Ferencz, gazd. felügyelő . . .	400	—	
4	Kofler Ignácz, kántor	1400	—	
5	Kronovit Vilmos, metsző	1000	—	
	Kronovit Vilmos, gabella-kezelő . . .	100	—	
6	Schvarcz Jakab, metsző és pénzszedő . .	800	—	
7	Veiszberg Gyula, templomszolga	360	—	7460
	II. Kegydijak.			
8	Özv. Perlsz Májerné	1200	—	
9	Schvarcz Izsákné	288	—	1488
	III. Tantestület fizetése.			
10	Liszer Jakab vezető-tanító	1400	—	
11	Riezenbach Mór	1000	—	
12	Grosz József	1000	—	
13	Baján Irén k. a.	900	—	4300

Jeruzsálemben, az Izraeli Nemzeti Könyvtárban, megtaláltuk a Nagykárolyi Izraelita Hitközség 1901-ik évi költségvetését, ami 1902-ben lett kiadva, és tükrözi az azt megelőző öt év bevételeit és kiadásait, egyúttal fényt vet a hitközség kiegyensúlyozott gazdálkodására a 19-ik század végén. Megjegyzendő, hogy a kiskönyv tisztelt Jurovitcs Jenö ז"ל adománya.

A NAGYKÁROLYI

IZRAELITA HITKÖZSÉG

1901. évi

ZÁRSZÁMADÁSA.

A kiskönyv első lapján található a hitközség elöljáróságának köszönetmondása a hitközség 5 évre szóló megbízásáért:

Tisztelt hitközségi tagok!

Müködésünk 5-ik évi eredményét van szerencsénk jelen zárszámadásokkal Önök megbirálása alá bocsátani. Hogy müködésünk nem volt meddő, mutatták az évről-évre Önök elé terjesztett jelentések, azonban — sajnos — most csak a vég kezdetéhez értünk. Mert a hitközség vezetésének átvétele alkalmával oly kedvezőtlen állapotot találtunk, melyet elsősorban helyrehozni és a hitközséget a rendes medrébe visszaterelni kellett.

Öt évvel ezelőtt el nem mondott programmbeszédünk volt: hitközségünk intézményeinek fejlesztése, épületeink gyökeres reconstruálása, zilált anyagi viszonyaink rendezése és hitközségi adónk igazságos és arányos alapon leendő kivetése.

Ezen czélok eléréseért küzdöttünk és habár egészben nem sikerült, mégis önérzettel pillantunk vissza müködésünkre.

Tervünk volt kultuszadó terheinknek könnyitését eszközölni, de sajnosan kellett tapasztalnunk, hogy számos hitközségi tag ellenünk müködött az által, hogy a testvérhitközség intézményeit támogatta és az anyahitközséget mellőzve, készakarva kárositotta.

Midőn tehát a hitközség vezetésétől — melynek érdekében 5 év óta lelkiismeretesen fáradoztunk, — visszalépünk, megköszönjük az eddig belénk helyezett bizalmat, és tesszük ezt azon kérelemmel, hogy oly elöljáróságot válasszanak, ki az általunk megkezdett müvet be is fejezze, mert bizony nagy és nehéz feladat előtt állunk még, de annak megoldása csak ugy válhatik lehetségessé, ha minden egyes hitközségi tag összetart és kizárólag a mi intézményeinket támogatja.

Mivel csak igy szilárdulhat meg hitközségünk élete, kérjük, legyen közöttünk békesség, egyetértés és testvériség, hogy a mi hitközségünk hazánk testvérhitközségei között továbbra is, mint anyahitközség, fennállhasson.

Nagykároly, 1901. deczember hó 31.

Hitrokoni üdvözlettel

Az elöljáróság.

Israel Weiser (Blei)

A XX század kezdete

Sajnálatos, hogy nem maradt elégséges dokumentáció a szóban forgó korszakról, ami lehetőséget adna arra, hogy ez alapján a nagykárolyi zsidóság ábrázolásra kerüljön. A második világháború kitörésével nem csak a környékbeli zsidóság lett elpusztítva, hanem a hozzájuk tartozó iratok archívumai is, így nem maradt semmilyen lehetőség arra nézve, hogy felkutassuk a zsidók történetét a hitközségek keretében. Igyekszünk felhasználni, amennyire ez csak lehetséges, az egykori statisztikai kutatásokra és népszámlálásokra alapozott általános beszámolókat az egész megye zsidóságáról.

Az első statisztikai felmérés 1869-ben készíttetett, a dualista birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulását követően. Ezen felmérés a nagykárolyi zsidó hitközséget, mint a környék legrégebbikét és legnagyobbikát mutatja be, amelynek gazdasági helyzete kiemelkedett a megye többi hitközségéhez képest. Megjegyzendő, hogy a 19-ik században, Magyarország keleti és észak-keleti részei, a viharos történelmi múlt és a perifériában való elhelyezkedés miatt, a királyság legelmaradottabb területei közé tartoztak. Az iparágak teljes hiányában a regionális termelést többnyire a műhelyek jellemezték, amelyeknek a tulajdonosai a helyi céhekhez tartoztak. 1869-től kezdve, a vasút megépülésével, feltűntek a megye fejlődésének első jelei. Ilyen volt különösen Szatmár-Németi városa, ami idővel az egyik legfontosabb ipari várossá fejlődött Észak-Erdélyben.

Visszatekintve a 20-ik század kezdetén lefolytatott népszámlásokra, szembetűnő a különbség az 1930-ik évi, a román kormány által végrehajtott, erdélyi népszámlálás és az 1900 és 1910-ik évi magyarországi népszámlálások között. A magyar népszámlálás szerint a zsidókat még elismerik, mint izraelita vallású magyarokat. A Románia által lebonyolított népszámlálás szerint a zsidóság külön nemzetnek minősült. Ezáltal a román állam csökkenteni akarta, amennyire csak lehetséges, belpolitikai érdekből, a magyar lakosság számát Erdélyben. A fent említett határozat a cionista szervezetek céljait is szolgálta, amelyek egy nemzeti mozgalom keretében harcoltak azért, hogy megállítsák a zsidók mély integrációját a magyar társadalomba.

Megjegyzendő, hogy a magyar népszámlálók szerint, 1910-ben Nagykárolyban 2,491 zsidó vallású polgár tartózkodott, ami 15,5 százalékot tett ki város lakósságából. A megye zsidó lakosságának 90 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a magyar nyelvet tartotta az anyanyelvének. A 19-ik század végén az Osztrák-Magyar Birodalom területén, különösen Nagykárolyban, a zsidó lakosság száma növekedett, mind a természetes szaporulat, mind pedig az 1881-82-es pogromok nyomában menekülő oroszországi zsidók érkezésével - ez eseményeket II. Sándor orosz cár egy narodnik terrorista által való meggyilkolása előzte meg.

Nagyobb művei közé tartozik *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után* című könyve, valamint a magyar történelem különböző korszakaira vonatkozó, rendkívüli dokumentáltságukkal kitűnő nagy tanulmányai. Az IMIT Évkönyvében jelentek meg jelentős tanulmányai a zsidó történelem tárgyköréből: *Magyar zsidók a XVIII században; Az egyházi szellem és a zsidók; A zsidók a magyarság múltjában*. Munkáinak egy része német és olasz nyelven is megjelent.

Pollatschek Elemér, orvostanár 1875-ben született Nagykárolyban. Budapesten tanult s a Zsidó-kórház orvosa volt. 1916-tól egyetemi magántanárként is működött s jelentős kutató munkát folytatott. Számos belföldi és külföldi lapban írott tanulmányain kívül főbb műve: Dolgozatok az orr- és gégebetegségek köréből.

Fejér László államtitkár 1874-ben született Nagykárolyban. Pesten és Berlinben végezte a jogi fakultást s ismereteit a német fővárosban gazdasági tanulmányokkal egészítette ki. 1896-tól a miniszterelnökségen dolgozott a nemzetiségi ügyosztályon, majd rövid ideig a sajtóosztályon, aztán pályája befejeztéig a közjogi osztályon. A hazai vonatkozású közjogi ügyeken kívül osztályának ügykörébe tartozott az Ausztriával való közös problémák és a nemzetközi jogi kérdések tárgyalása is. E téren szerzett érdemei elismeréseként aránylag rövid idő alatt miniszteri tanácsossá nevezték ki Tisza István kormányzása idején. A háború alatt fontos megbízatásokat töltött lényeges jogi problémák megoldásával: a háborús károk kérdése, a megszállt területek jogi problémái, a rokkant kérdés megoldására tervezett szociális intézkedések, stb. 1917-ben magyar nemességet nyert „Mátészalkai" előnévvel. 1922-ben államtitkári címet kapott. A forradalmi időkben hivatali állásában hasznos szolgálatokat tett a zsidóságnak. Több jogi és közigazgatási tanulmánya jelent meg.

Mivel a XIX. század második fele a magyar nép számára a nemzeti identitás kérdésének, függetlensége kivívására irányuló fegyveres és politikai törekvéseinek a hősi korszaka volt, az elnyomottakhoz vonzódó elnyomott zsidók természetes módon kötötték sorsukat a magyar nép törekvéseihez. Az emancipáció megnyitotta előttük az utat tehetségük kifejtéséhez és realista magyar politikusok felismerték a zsidók alkotó szerepének a jelentőségét az országépítés megszervezésében, gazdasági és szellemi téren egyaránt. Így alakulhatott ki a múlt században a magyar zsidók nagy többségének az a meggyőződése, hogy „zsidó hitű és magyar szellemű polgárokként" tökéletesen beilleszkedhetnek az ország életébe és örökös hazájuknak tekinthetik a földet, amelyen élnek. Hitték, hogy a vérvádak és pogromok, a Szent László által 1092-ben kiadott, s azóta annyiszor kibővített zsidótörvények kora végleg a múlté.

A huszadik század története tragikus módon vetett véget ennek az illúziónak.

Kabos Ede (1864–1923) író és hírlapíró. A középiskola elvégzése után a Budapesti Egyetem Bölcsészeti Karára iratkozott be, de hamarosan újságíró lett. Először az *Egyetértés* munkatársa volt, majd a *Pesti Naplónál* dolgozott. Mikszáth Kálmán *Országos Hírlapjának* és az új *Budapesti Naplónak* volt munkatársa, ahol nevezetessé vált vezércikkeivel és tárcáival. A *Budapesti Napló* szerkesztőjeként a modern magyar irodalom megteremtéséért küzdött. 1913-ban alapította és 1919-ig szerkesztette az *Érdekes Újság* című heti képeslapot s egyben a *Pesti Hírlap* vezércikkírója volt. 1902-ben a Petőfi Társaság tagjává választották. Élete végén Bécsben élt. Elbeszélései és regényei a magyar naturalista irodalom legjobb termékei közé tartoznak. Írásaiban gyakran találkozunk a fővárosi és vidéki zsidóság jellegzetes figuráival, élethűen, nagy szeretettel megfestett zsidó környezetrajzokkal.

Köves Izsó (1853–1917) 14 éves korában került Nagykárolyból Pestre. A Mintarajz iskolában rajztanári képesítést nyert. Párizsba utazott, ahol a kor számos neves festőjének a tanítványa volt. 1882-ben a Wesselényi utcai és a Pesti Izraelita Hitközség polgári fiúiskolájának a rajztanára lett. Több zsidótárgyú festménye maradt fenn: *Hazátlanok; Mendelssohn Nagy Frigyes előtt; Spinoza bírái előtt; A tortozai hitvita; A budai zsidók üdvözlik Mátyás királyt; A zsidók Titusz római diadalmenetében.*

Stern Adolf honvédtörzsorvos 1847-ben született Nagykárolyban. Katona-egészségüggyel foglalkozott és 1866-ban, amikor fölállították a honvédséget, részt vett az egészségügyi szolgálat megszervezésében. Előbb dandár, majd törzsorvos s végül orvosfőnök lett. Szakkcikkei a *Honvéd*, a *Militar Zeitung,* a *Wehrzeitung és* a *Ludovika Akadémia Közlönye* című folyóiratokban jelentek meg.

Ungár Simon rabbi 1863-ban született Nagykárolyban. A budapesti Rabbiképző növendéke volt. 1890-ben bölcsészdoktorrá avatták Budapesten, 1892-ben pedig rabbivá. Ugyanakkor a szekszárdi hitközség rabbija lett, majd Eszéken töltötte be ezt a tisztséget. Műve: *Beresit rabba exegezise* (Budapest, 1890). Cikkei a *Magyar Zsidó Szemlében* és a *Hacofében* jelentek meg.

Acsády Ignác akadémikus, történetíró (1845–1906) a Pesti Egyetemen végezte a jogi, majd a filozófiai fakultást. A doktorátus megszerzése után publicistaként működött a *Századunknál* és a *Pesti Naplónál*, majd a *Magyarországnál*. Közgazdasági, politikai és főleg a történelmi szaktanulmányok körébe tartozó cikkei keltettek feltűnést. Történetírói munkásságát a 80-as években kezdte meg, és az első magyar lexikonok egyikét, az Atheneum *Kézi Lexikonját* szerkesztette. Életét főleg történelemtudományi problémák felkutatására szentelte. 1888-ban az Akadémia tagjai közé választotta.

A leglátványosabb változást azonban a szabadfoglalkozások terén észlelhető térhódítás jelentette. A nagykárolyi tehetősebb családból származó fiatalok előtt megnyílt a főiskolai tanulmányok lehetősége. Hogy az emancipáció milyen haladást jelentett a város zsidó lakóinak az életében, az nem a gazdasági helyzetük fellendülésében mutatkozik meg leginkább, hiszen tehetős zsidók a XVIII. században is akadtak Nagykárolyban, hanem abban, hogy e hitközség tagjai milyen szerepet töltöttek be a város és gyakran az ország közéletében. Akár egy hiányos felsorolás is sokatmondó e tekintetben. Íme:

Adler Adolf (1854–1927) ügyvéd és lapszerkesztő, aki több mint harminc éven át volt a *Nagykároly és Vidéke* felelős szerkesztője. Nagy szerepet játszott a város politikai és társadalmi életében.

Aldor Adolf (1831–1901) vármegyei főorvos és kórházi igazgató volt. A nemességet (előneve: Gyömrői) a Nagykárolyi Városi Kórház vezetésében szerzett érdemeiért kapta. Magyarországi és bécsi orvosi szaklapokban írt tanulmányokat s 1859 óta rendes munkatársa volt az *Orvosi Hetilapnak*. Nagykárolyban született fia, Lajos, Budapesten, majd Karlsbadban volt orvos és a szaklapokban megjelent cikkein kívül orvosi szakkönyvet is írt.

Rooz Samu ügyvéd igen népszerű szónok volt, akit a polgármester ünnepélyes alkalmakkor felkért, hogy beszédet mondjon a városi hatóságok nevében.

Számos nagykárolyi Budapesten csinált karriert.

Balog Ármin, az Országos Rabbiképző Intézet tanára 1859-ben született Nagykárolyban. A rabbiszeminárium magyar és történelem tanára 1923-ig, amikor is nyugdíjba vonult. Fő műve: *A keresztény latin irodalom* (a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben). Lefordította és bevezetővel látta el Francis Bacon angol filozófus *Novum Organum* című művének első részét, valamint Bryce *Római Szent Birodalom* című munkáját és Spinoza *Ethikáját*.

Blum Ödön, miniszteri tanácsos Budapesten végezte orvosi tanulmányait, és 1891-ben a Belügyminisztérium referensévé nevezték ki. 1916-ban minisztertanácsossá léptették elő, elmebetegségekkel kapcsolatos cikkeket írt szaklapokba. Vezető szerepet játszott a közéletben. Két ízben mint elnök vezette a Pesti Izraelita Hitközség választásait, majd az ötödik kerületi körzet elnöke volt. A Csáki utcában házat vásárolt a hitközség számára, abban létrehozta az ötödik kerületi templomot.

Fisch Ignác 1851-ben született Nagykárolyban. Újságíróként beutazta Afrikát, Észak- és Dél-Amerikát, majd 1879-ben a Magyar Távirati Iroda szolgálatába lépett. Munkatársa volt az Acsadi szerkesztésében megjelent *Kézi Lexikonnak*.

1944-ben, a deportáláskor sok városban a halálba terelt, a náci hóhéroknak kiszolgáltatott zsidó családok útja az állomás felé a szabadságharc tiszteletére emelt emlékmű előtt vezetett el. (Néhol, mint Máramarosszigeten például, a hősi halált halt Kóhn őrnagynak a főtéri keresztény templom mellett emelt márványoszlopa előtt haladt el a menet.)

A nagykárolyi zsidóság is kivette a részét a szabadságharcból. Egy zsidó ifjú csoport öltött honvéd egyenruhát, s ketten közülük, vitézségük elismeréseként tiszti rangot kaptak. A csoport tagjai a következők: Lefkovits Mór, Fogel Adolf, Engel Adolf, Schwartz Sámuel, Kaufmann Albert, Bronstein Heinrich, Deutsch Márton, Joels József, Knik János, Kohn Ferenc, Kruh János, Kuthy Ignác. A hitközség pedig számottevő pénzadománnyal járult hozzá a hadiköltségekhez. Emellett aktívan részt vettek a városban létesített két katonakórház felszerelésében és működtetésében.

A szabadságharc leverése után az osztrákok kétmillió-háromszázezer forint külön hadisarcot vetettek ki a zsidókra. Ebből a Szatmár megyei hitközségeknek (amelyekhez a nagykárolyi is tartozott) hatvankilencezer-háromszáz forintot kellett fizetniük.

Az áldozatvállalás eredményességébe vetett remény nem teljesedhetett be. A szabadságharc leverése miatt nem léphetett életbe a szegedi nemzetgyűlés határozata (1849. július 29.), amely a zsidók hazafias magatartásának elismeréseként kimondja a teljes jogegyenlőséget. A Haynau-korszak során pedig szó sem lehetett semmiféle jogkövetelésről. A szabadságharcban részt vett zsidók egy részét börtönbe vetették, másokat büntetésül besoroltak a császári hadseregbe.

1860 után azonban a helyzet megváltozott. A kiegyezésre törekvő császár engedményeket tett a magyaroknak, és ezzel párhuzamosan a zsidók helyzete is javult. Az emancipáció kérdése élesen felvetődött az 1865-ös országgyűlésen, 1867-ben pedig törvényerőre emelkedett (XVII. törvénycikkely).

Ennek a folyamatnak a hatása az aránylag kis létszámú nagykárolyi hitközség létének az alakulásán is kimutatható. Egyfelől hangsúlyozódott „a zsidó hitű és magyar érzésű polgár" képletnek a tudatosodása. Ennek egyik megnyilvánulásaként vezették be a század végén, Berger Ármin elnöksége idején a magyar nyelvű hirdetéseket a templomban, a magyar nyelvű katonaesküt, mi több, egyes imákat is magyar nyelven mondtak el. Másfelől az egyenjogúsítás és a kiegyezés után fellendült gazdasági élet szinte korlátlan lehetőségeket nyitott meg a mezőváros zsidó lakói előtt. Többen jelentős földbirtokokat vettek bérbe, majd megvásárolták azokat. Ezzel párhuzamosan prosperáltak a termény és bornagykereskedők, akik a monarchia távoli vidékeire is terjesztették kapcsolataikat. Bankházak alakultak és néhány ipari létesítmény is.

A XIX. század második fele és az emancipáció korszaka

Az 1848-as szabadságharc döntő hatással volt a magyarországi zsidóság sorsának alakulására; nem csak a gazdanép körében elfoglalt helyzeti változások terén, hanem a szellemi behatások tekintetében is. Katalizátor volt ez az esemény, amelynek során megerősödtek a hazafias érzelmek, s ebben döntő szerepet játszott a 80-as évek elején az a tény, hogy számos magyar értelmiségi, politikus, neves közéleti személyiségek, sőt keresztény egyházi emberek is síkra szálltak a magyarországi zsidók egyenjogúsításáért. Noha az emancipációt követelő beadványokat az 1839−1840-ben megtartott diétán nem szavazták meg, nem maradt hatástalan az a tény, hogy olyan emberek pártolták a zsidók kéréseit, mint Deák Ferenc, báró Eötvös József, Barkóczy fehérvári püspök és nem utolsó sorban Kossuth Lajos, aki *Pesti Hírlap* című újságjában napirenden tartotta a kérdést. Az 1840-es törvény XXIX. cikkelye kimondta ugyan a letelepülési jogot a városokban és biztosította számukra a szabad kereskedelmet és ipart, de nem adta meg nekik a polgári egyenjogúságot. Ez a tény elősegítette a zsidók vonzódását ahhoz a haladó réteghez, amely a későbbi szabadságharc vezetőit adta. A magyarországi zsidók abban reménykedtek, hogy az ország függetlenségének a kivívása meghozza a zsidók teljes egyenjogúsítását is. Ezzel magyarázható, hogy míg a bécsi Kamarilla által szított nézeteltérések nyomán a kisebbségek java része az osztrákok oldalára állt, éppen a polgárjogaiktól megfosztott zsidók csatlakoztak szívvel-lélekkel a szabadságharcosokhoz. Jókai Mór írja Berstein Béla *Az 1848-49-es magyar szabadságharc és a zsidók* című könyvének előszavában: „...a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére, az a héber faj, amelyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból, az a zsidó nép, amely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói közül."

Valóban, a szabadságharcban a zsidó önkéntesek száma meghaladta az összlakossághoz viszonyított arányt, és Kossuth, Klapka meg a főparancsnok Görgey értékelése szerint hősiesen megállták a helyüket a harcban. Ha nem is ismerjük pontosan a nagy küzdelemben részt vett zsidók számát, a kutatók még száz évvel az esemény után is névleg kimutattak nyolc őrnagyot, harminc századost, huszonkilenc főhadnagyot, hetvenhat hadnagyot és közel kétezer közhonvédet. A zsidók emellett igen nagy szerepet játszottak a teljesen felkészületlen honvédség felszerelésében, ellátásában. A legnagyobb dicséret az ellenségtől, a hírhedt Haynau tábornoktól származik: „A Magyarországon levő izraeliták legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által előmozdították az ottani forradalmat, amely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyerhetett volna ilyen terjedelmet."

munkát... Egy óra alatt a legnehezebb fantáziájú gyermek is az abc felét ismeri... Nagy József új metódusa iránt élénk érdeklődés mutatkozik szakkörökben."

A korabeli átlagnál magasabb szintű elemi iskolai oktatás rendkívüli módon kihatott a nagykárolyi fiatalság életpályájára. Aránylag sokan folytatták tanulmányaikat a középiskolákban, és később az egyetemeken. Egy 1924-ben kelt kimutatás szerint az időközben román fennhatóság alá került nagykárolyi *Vasile Lucaciu* gimnáziumban 43 zsidó diák tanult - 176 román és 195 magyar mellett. 1933-ban 422 diák közül 49 volt zsidó, 1937-ben 411-ből 28.

Észak-Erdély magyarok általi megszállása után a hitközségi iskolákat megszűntek, a középiskolákban pedig bevezették a numerus clausust, majd teljesen eltávolították a zsidó diákokat a gimnáziumokból.

Annak a népnek a gyermekeit üldözték ki a modern kor barbárai az iskolapadokból, amelynek egyik nagy tanítója, Hillel, majdnem 3000 évvel korábban azt mondta: „Az olyan város, amelynek nincs iskolája, megérdemli, hogy felgyújtsák!”

> Szegesváron Schönfeld főrabbi beküldte névjegyét a miniszterhez és audienciát kért tőle. A miniszter igen nagy szivélyességgel azonnal szalonkocsijába kérette a főrabbit és több mint két óra hosszat tárgyalt vele.A beható megbeszélésen nemcsak a szombati írás került szóba, de a zsidó iskolaprobléma minden momentuma megvitatás tárgyát képezte. Az eszmecsere eredménye az lett, hogy a miniszter meghívta e hó tizenkettedikére Schönfeld főrabbit Bukarestbe, amikor az ország összes iskolaügyi inspektorai értekezletet tartanak a készülő közoktatásügyi törvény ügyében. A miniszter óhaja az, hogy Schönfeld főrabbi ezen az értekezleten terjessze elő a szombati írás és a zsidó iskolaügy egyéb nyitott problémáit és itt próbáljanak modus-vivendi-t keresni a megoldásra. Schönfeld főrabbi az értekezletre szóló meghívót levélben is megkapta Anghelescu minisztertől. Biztosan reméljük, hogy Schönfeld főrabbi, aki eddig oly sikeresen fáradozott az erdélyi zsidó iskolaügy megoldásán, ez alkalommal is derekasan megállja helyét és sikerül meggyőznie az illetékes fórumokat arról, hogy a kibocsátott rendeletek nemcsak, hogy régi szerzett jogokat sértenek meg, de egy egész nép kisebbség kulturális jövőjét ássák alá.

Miután a tiszteletre méltó rabbi megjelent az általános gyűlésen, egy körlevél került kiküldésre: "Azokban az iskolákban, ahol eddig sem írtak, a zsidó tanulók fel vannak mentve a szombaton és ünnepnapokon való írás alól, nem kényszerülve további kérést benyújtani ez ügyben." Azonban Romániában, ahogy ez várható volt, a vita tovább folytatódott a hatóságokkal. Állításuk szerint, a határozat zavarta a tanítás rendes menetét, és a zsidó tanulók kivételezettek voltak. A zsidók ellen felmerült érv az volt, hogy túlzottan ragaszkodtak a békeszerződés feltételeihez. Schönfeld főrabbi felelete erre a következő volt: "A Szombat szentsége nem a párizsi békekötéssel kezdődött."

1924 után, a román oktatásügyi miniszter, Anghelescu határozatai az iskolákban a héber vagy román nyelvű oktatás elfogadására kényszerítették a nagykárolyi zsidó közösséget. Ezáltal számos nehézség merült fel, a román nyelv oktatásában képzett tanárok hiánya okán.

1925-ben 95 diák tanult az iskolában. 1928 június 28-án egy cikk jelent meg az *Új Keletben* a következő címmel: "Egy nagykárolyi zsidó iskola-igazgató szenzációs pedagógiai módszert fedezett fel az abc tanításra". Természetesen Nagy Józsefről volt szó. "Az új módszer a gyermek, vagy felnőtt analfabéta fantáziájára alapítja az oktató

A négytagú tanítótestület tagjai: Liszer Jakab igazgatón kívül Riesenbach Mór, Nagy József és N. Bajan Irén működött állandó alkalmazottként. Ekkor már 17-25 évi pedagógusi tapasztalattal rendelkeztek, ami egymagában is fogalmat nyújt az iskola színvonaláról. Később Nagy József, Vajdáné L. Jolán folytatták e nagy fontosságú munkát.

Az első világháború után, Erdély átadása a román államnak alkalmat adott arra, hogy az új kormány csökkentse az oktatást magyar nyelven. A nagy számú zsidó tanulók, akik magyar nyelvű oktatásban részesültek, szemet szúrtak az új kormánynak. Az állami magyar nyelvű iskolák bezárásra kerültek ez alkalommal, működésük azonban engedélyezve volt továbbra is, felekezeti iskolák formájában. A legtöbb zsidó tanuló román nyelvű állami iskolákban kényszerült tanulmányai folytatására.

A zsidó diákok legnagyobb része állami iskolákban tanult, így az ortodox zsidó diákok számára hamarosan felmerült egy megoldhatatlan probléma: a szombaton és ünnepnapokon való írás kötelezettsége.

1923 júniusában, a középiskolákért felelős oktatási osztály meghatalmazottja egy körlevelet küldött a közoktatási miniszter, Anghelescu, felhatalmazásával, amiben az állt, hogy a zsidó tanulók nem fognak kivételt képezni, tehát nem lesznek felmentve szombaton és ünnepnapokon az írás és az iskolában való megjelenés alól.

A zsidó lakosság vezetősége minden erejét mozgósította a rendelet eltörlése érdekében. Az akció élére, saját kezdeményezésére, a nagykárolyi Schönfeld Lázár főrabbi állt. Nem esett nehezére, és becsülete sem csorbult egy cseppet sem, ahogyan irodából irodába szaladgált, egyik felelőstől a másikhoz, a korábban fennálló helyzet visszaállítása érdekében.

Az alábbiakban egy cikket idézünk, amely az *Új Kelet* című zsidó napilapban, amely annak idején Kolozsváron jelent meg, látott napvilágot, 1924 március 6-án:

> Emlékezetes, hogy Schönfeld Lázár nagykárolyi főrabbi mult év július havában nagyob cikket irt az Uj Keletben, amelyben felszólította az országrész zsidóságát, hogy kezdjen közös akciót a sérelmes miniszteri rendelet ellen. Schönfeld főrabbi látva, hogy a rendelet visszavonása még egyre késik, s ezáltal számos zsidó szülő és gyermek van a legsúlyosabb lelkiismereti kényszer elé állítva, elhatározta hogy Bukarestbe utazik és személyesen interveniál a közoktatásügyi miniszternél. A véletlen szerencse ugy hozta magával, hogy ugyanahhoz a vonathoz, amelyen a főrabbi utazott Bukarestbe, volt csatolva a közoktatásügyi miniszter szalonkocsija is, aki erdélyi szemleutjáról tért vissza a fővárosba.

> Hiszem és szent meggyőződésem, hogy hitközségünk vezetői őrködni fognak a felett, hogy gyermekeink kellőleg megismerjék felekezetünk őstörténeti forrásait, ismerjék ősatyáink klasszikus nyelvét, amelyen Mózes nagy törvényalkotásait hirdette, amelyen Dávid király örökszép zsoltárkölteményeit zengte, amelyen Salamon király bölcselkedett és ugyanakkor szerettetik meg szent anyanyelvünket, amelyen Kossuthnak és Deáknak az emberiségnek szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hirdető törvényei alkottak, amelyek Petőfi, Vörösmarty és Kölcsey lantja lelkesít hazaszeretetre.

Minden beszéd ezzel a felkiáltással végződött: „Éljen a király, éljen a haza!”

— **Uj iskola.** A nagykárolyi status quo hitközség uj iskolája elkészült s azt a mult szombaton, f. hó 12-én, ünnepélyesen adták át rendeltetésének. A felekezeti és nemzeti szempontból egyaránt számottevő alkotás avató ünnepe az istentisztelet után a templomban kezdődött, amely előkelő közönséggel szinültig megtelt. *Falussy* Árpád főispán, *Bodnár* György kir. tanfelügyelővel képviseltette magát. Az ünnepi beszédet, mely megkapóan ecsetelte a zsidó iskola hivatását, *Fürt* Ferenc főrabbi mondotta. Az egyesek és a hitközség áldozatkészségét is méltatta. Az ünneplő közönség a templomból az iskolába vonult át, ahol a főrabbi szép imában kérte az ég áldását az iskolára, növendékeire, a hitközségre és a hazára. Utána *Rooz* Samu dr., az épitő bizottság elnöke, lelkes szavakkal adta át az épületet *Peiszner* Lajos iskolaszéki elnöknek, aki az iskola 50 éves történetét olvasta fel nagy figyelem között.

Az iskola a legmodernebben épült és felszerelése is ilyen. 40,000 koronába került, melyből 9000 korona önkéntes adomány. Nagyobb adományokkal járultak hozzá: *Kaufmann* Jenő, *Kaufmann* Ignác, *Bing* és *Társa*, a chevra kadisa, Nagykároly városa stb. Létesitése érdekében *Peiszner* Lajos iskolaszéki elnök fáradozott a legtöbbet.

Egyenlöseg, 20.09.1908, page 11

Ezt a szellemet tükrözte az iskola tanrendje is, amelyben hangsúlyozzák, hogy „a világi tantárgyakra nézve szigorúan a miniszteri tantervhez alkalmazkodtunk”, egyébként azonban már az első osztályban heti hat órát szenteltek az imakönyvből való olvasásnak és „a bibliai történetből két fejezet lett magyarra fordítva”. A felsőbb osztályokban már héber nyelvtant tanítottak és a vallási szertartások alapos ismeretét.

> iskolafenntartótól, hogy új épületről gondoskodjék. A hitközség vezetősége maga is belátta, hogy ezen a súlyos állapoton valamiképen segíteni kell, a régi épületek tatarozásával és foldozásával még segíthetett volna ideigóráig a bajon, de a kérdés radikális és végleges megoldása csak egy új, modern iskolaépület megteremtésével találhat nyugpontot.

Ma már nehéz felmérni, mekkora jelentősége volt egy közösség fejlődése szempontjából egy iskola fenntartásának, egy olyan korban, amikor Magyarország az írástudatlanok arányszámát tekintve Európa legelmaradottabb országai közé tartozott. Az állam képtelen volt elegendő számú iskolát fenntartani, s mi sem tanúsítja jobban, mint a korabeli közoktatásügyi miniszter, gróf Apponyi Albert törvényjavaslatának az indoklása:

> Ha azoktól a nagy áldozatoktól eltekintenénk – mondta parlamenti beszédében Apponyi – ha azokat a nagy áldozatokat nélkülöznünk kellene, amelyeket a népnevelés terén önként hoznak a községek és hitközségek, akkor olyan rettenetes összegek nehezednének az állam költségvetésére, amelyeknek a pótlására, előállítására nem csak most, hanem belátható időkben gondolni sem lehet. Az én programom e tekintetben tehát az, hogy nem csak elfogadni kell, hanem támogatni is mindazon tényezőket, amelyek a kultúrának terén és különösen a népnevelés terén a nemzeti és állami célokkal összhangzó irányban munkát akarnak végezni.

Az ilyen alapon 1907-ben elfogadott XXVII. törvénycikkely tette lehetővé egyebek között a nagykárolyi zsidó hitközségi iskola új, korszerű épületének a felépítését. Előzőleg az iskolaépítés terve három éven keresztül szerepelt a közgyűlések napirendjén, de mindannyiszor megállapították, hogy a hitközség képtelen anyagilag eleget tenni az iskolaépítés követelményének. Az új törvény azonban kockázatvállalásra késztette az elöljárókat. (A hitközség elnöke Spitz Antal volt.) Még abban az esztendőben, 1907 szeptemberében megkezdődtek a munkálatok, és a következő évben, szeptember 12-én ünnepélyesen felavatták. Az iskolát a hitközség nevében átvevő iskolaszéki elnök, Peiszner Lajos megemlítette, hogy Debreczeni István polgármester javaslatára a város képviselő-testülete 1450 koronával járult hozzá az iskola építéséhez. A Chevra Kadisa egylet 1000 koronát adott s a hitközség tehetősebb tagjai kisebb-nagyobb adományokkal segítették a fontos létesítményt.

„Vallás és hazafiság! E két magasztos fogalom szellemében avatom fel ezt az iskolát," mondta ünnepi beszédében Fürt Ferenc főrabbi. „Felavatom az egyetlenegy Isten nevében, aki mindannyiunk közös atyja."

Ugyanabban a szellemben beszélt az ünnepélyes esemény másik szónoka, Rooz Samu ügyvéd, a hitközség vezetőségi tagja:

A nagykárolyi zsidó iskolák

Az első iskolát Nagykárolyban a zsidó tanulók előnyére 1789-ben nyitották meg, II. József törvényeinek alapján. II József halála után azonban ez a „világi" tudományokat is előadó iskola megszüntette tevékenységét. A XIX. század elején szervezték meg a szegény szülők gyermekeinek ingyenes vallásos oktatását. Idővel ebbe a hitközség által fenntartott iskolába felvették a város többi gyermekeit is.

1864-ben a városnak már volt egy zsidó elemi iskolája, amelyet az Oktatásügyi Minisztérium elismert. Az iskola a nagyváradi tanulmányi kerülethez tartozott. Alapításáról jegyzőkönyv maradt fenn a hitközség levéltárában. Az akkori elöljárók, Berger Gyula, Bermann Ignácz és Polacsek Ignácz által kiállított alapítólevél 1864 november 18-án kelt és bevezető sorai így hangzanak:

> Mi, alulírottak, a tekintetes Szatmárvármegye Nagykároly mezővárosban létező izr. Hitközség elöljárói, a nemzeti oktatás és nevelés, úgyszintén a kézimunka gyarapodásának kiterjedő hasznát érezvén s ennélfogva az iskoláink állandó fennmaradását egyáltalában szükségesnek megismervén, mi három osztályú fiú és két osztályú leánytanodánkat a közboldogság és nemzeti művelődés tekintetéből megalapítani és amennyiben tehetségünkben áll, az idő viszontagságai ellen jövendőre is fenntartani határoztunk.

„Az idő viszontagságai" ellenére a hitközség által fenntartott iskola nem csak életerősnek bizonyult, de fejlődött is. 1883-ban már négyosztályos volt, 188 tanulóval. Az 1894-es értesítőből kiderül, hogy abban az esztendőben kezdték meg a Tóra magyar nyelvű tanítását. (Addig jiddisre fordították a héber nyelvű szöveget.)

A század végén igen jelentős volt a zsidó diákok arányszáma a városi gimnáziumban. 1888-ban 275 diák közül 50 volt zsidó, vagyis 18 százalék, míg a zsidó lakosság aránya 14 százaléknál alacsonyabb volt.

A huszadik század elején a tanulók száma megszaporodott, s noha az iskola két épületben működött, az osztályok befogadóképessége elégtelennek bizonyult. Az épületek már nagyon régiek voltak, egyes részeik korhadásnak indultak. A tanítás összhangját és ellenőrzését is károsan befolyásolta az a körülmény, hogy az oktatás két külön épületben folyt. Az iskola ekkor már hatosztályos volt. Egy korabeli jegyzőkönyvben a következőket olvassuk:

> Iskolahelyiségünk nemcsak a kor követelményeinek, de sem az egészségügyi, sem a pedagógiai szempontoknak nem felel meg többé és ezért felsőbb tanügyi hatóságunk is követelte hitközségünktől, mint

A sugatagi hitközségben elmondott beszédében kijelentette: „Vajon ki merné ma azt mondani, hogy a zsidó nép rossz? Hiszen mindenki, aki e néphez tartozik, aki csak viseli az Izrael nevet, mártírként megszenved érte.” Rabbi Grósz nem sejthette, hogy az igazi, a felmérhetetlen szenvedések és megpróbáltatások még hátra vannak.

A gettósítás idején is megőrizte vallásos vezetőhöz méltó kötelességtudatát. Összegyűjtötte az ifjakat és Talmud-leckéket tartott nekik, hogy a haszontalanul eltöltött idő ne rontsa meg a lelküket, ne vegyen erőt rajtuk a kétségbeesés. Előadásait a bevagonírozásig folytatta.

Rabbi Grósz Sámuel – 1934-1944

Az orthodox hitközség másik csoportjának a választottja, Sámuel Grósz, azelőtt berbeşti rabbi volt. Miközben a két tábor hívei egymással hadakoztak, rabbi Grósz a jesivája megszervezésére fordította energiáját. Apja, Rafael Grósz berbeşti rabbi volt. Tanulmányait nagybátyja, Hananjah Yom Tov Lipa Teitelbaum jesivájában végezte, és Slomo Jehuda Tabak máramarosszigeti rabbi és dajan avatta rabbivá. Feleségül vette a "keresztirer" (bodrogkeresztúri) rabbi, Jesaja Steiner lányát, és tizenöt éven át az apósa házában lakott. Azután választották meg ricsei (Zemplén megye), majd berbeşti rabbinak.

Nagykárolyban jesivát alapított, és azt a haszidizmus szellemében vezette a deportálásig. Hitközségét szfaradi hitközségnek nevezték. Több szervezetet alapított a hitközségen belül, egyebek között a szombat tiszteletben tartását előmozdító társaságot. Ennek a tagjai gondoskodtak arról, hogy a rászorulóknak legyen szombatra kalácsuk, boruk s a péntek esti, illetve a szombati szertartáshoz szükséges minden egyéb kellék. Akárcsak a szigeti, a munkácsi és a szatmári haszid rabbik, ő is ellenezte a cionizmust, az Agudat Jiszrael szervezetét.

Hitközsége tagjaitól azt követelte, hogy tartsák magukat távol mindenféle idegen befolyástól, és ennek érdekében csak jiddisül beszéljenek és olvassanak.

Smuel Grósznak Ricsában és Berbeştinben is volt jesivája. Nagykárolyban tanítványainak a száma elérte a 150-et. Jellegzetes magyarországi haszidikus jesiva volt. Rabbi Grósz a Talmud tanítása mellett időnként haszidikus kérdésekről is előadott, sőt, a kabalára vonatkozó leckéket is tartott. Arra bíztatta tanítványait, hogy ünnepnapokon keressék fel a haszid rabbik udvarát. Ő maga is gyakran látogatott el tanítványainak népes csoportjával egy-egy neves rabbihoz. Savuotkor pedig az összes diákját elvezette a szatmári rabbihoz.

A jesiva tanulóinak javarésze a számukra berendezett kantinban evett. Azoknak a tanítványoknak, akik „napokat ettek”, a rabbi megengedte, hogy a tömött liba húsát is egyék, noha ezt a haszidok egyébként tilosnak tekintették.

Röviddel Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolása előtt a jesivát feloszlatták. Később azonban rabbi Grósz folytatta előadásait egészen a deportálásig, noha jóval kevesebb tanítvány előtt. Ebben az időszakban nagyon nehéz körülmények között működött a jesiva.

Rabbi Grósz bízott abban, hogy az Istenhez intézett őszinte fohászok elhozzák a Messiást. A zsidók szenvedésében annak a jelét látta, hogy közeleg a megváltás.

קול קורא

תנו כבוד לתורה.

שלומי אמוני בני ישראל, תושבי עיר מפוארה קהל יראים
בעיר קראלע יצ"ו. אליכם אישים אקרא קול המון עם. אלפים בחורים
מישראל אשר יושבים ומצפים ליקה לקח מפיו של **כבוד קדושת**
אדמו"ר מרן ר' אברהם אביש הורוויץ שליט"א
אשריכם וטוב חלקיכם שזכותם לתת את כתר הרבנות על ראש
צדיק ובנש"ק. הוא ידום קרן התורה ולשלום אין קץ. ויהיה
קהלתכם מברך בשלום ממנהיג הרוצה "בשלום". ולא כבעלי
הריבות דרוצים לכבוש את כל הארץ במצה ומריבה ולהרבות
מחלוקות בישראל, וגם אסור גלוה עמם. חדשים לבקרים אשר לא
ראו אבותינו ואבות אבותינו מיום היותם על האדמה עד היום הזה.
הלא רבותינו הקדושים קרבו אפילו הקראים כדאי שלא לרבות
מחלוקות בישראל וכ"ש אנשים כשרים ויראים שרוצים במנהיג
מפורסם בצדקתו בכל קצוי תבל לקדוש ד' וגאון עולם אשר יצאו
מבית מדרשו תלמידים הרבה יראים ושלמים. ועולה על כולנה ביחוסו
למעלה בקודש כידוע, והתנא רבי נשיאה. של הרה"ג הצה"ק
רשבה"ג מסאפינקא שליט"א. ע"כ אנו התלמידים החותמים בכל
חותמי ברכות שבמקדש שתזכו להסתופף בצלו ובצל אל ותזכו
לשמוע אל הרנה ואל התפלה היוצא מפ"ק בהדרת קודש. בברהגו"ג
ודהחבה גדולה ובל טלי דמ"טב עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים.

תלמידי רבינו
מוהרא"א שליט"א.

A szaploncai hászidok felhívása: Közvetlen támogatás Avis rabbinak, akinek mint vezetőnek békét akaró tervei vannak, nem mint a rabbi Joel hívei, akik meg akarják hódítani az egész országot veszekedéssel és civakodással; így terjeszteni az ellenségeskedést Izrael népe körében...

Figyelmeztetés.

A nagytekintélyű főrabbijaink által e hét kedden Valea lui Mihaiban tartott értekezleten a Halmeu, Săcueni, Satu-Mare, Valea lui Mihai, és Crasnai főrabbi urak kimondották, hogy ha és amennyiben a helybeli vallástalan és tórát megcsufoló párt idegenből egy saktert hozatni merészelnének, ***ugy annak vágatása minden tekintetben tréfli és közönséges leölésnek számit*** és akik ezen saktolásból esznek, ***státeskwonak és neologoknak számitanak, kenyerük és egyébb péksüteményeik uem felelnek meg a*** rituális követelményeknek ***boruk neszach, és egyáltalán*** elvesztették megbizhatóságukat bármiyen kósersági kérdésben.

Tekintve pedig, hogy a zsidóságot megcsufoló szaploncai rabbi és hasonszőrő veje idehozták a szaploncai baromfi ölöt, mert más sakter, még a legkisebb faluból sem merészkedett ilyen szennyes munkára vállalkozni, ezért óva intjük és figyelmeztetjük hittestvéreinket, kiknek szivében még dobog az igazi I-tenfélelem, hogy ne társuljanak ezen alakokhoz, kik beszennyezik lelküket ezen tréfli álsakter tréfli vágatásával.

Minden zsidó óvakodjon olyan helybeli borkereskedőnél bort vásárolni, kik tagjai ezen vallásunkat gyalázó pártnak és mindenki köteles figyelmeztetni felebarátját, hogy őrizkedjen ilyen borkereskedőktől bort vásárolni, nehogy a neszach bor élvezés szörnyű bűnébe essen. Az ez ellen vétők neveit kérjük velünk közölni, hogy átadhassuk őket a vallásos zsidó nyilvánosság megvetésének.

Aki ismeri az idegen zsidó borkereskedőket, kik városunkban kóser bort szoktak vásárolni, közölje velünk azok neveit, hogy azokat kellő időben kiértesithessük, hogy kiknél vehetnek helyben megbizható kóser bort, nehogy olynoktól is vásároljanak kik beszenyezték magukat a szaploncai baromfiölő vágásának az élvezésével. Szent tudósink szerint kötelesség a talpnyalókat nyilvánosan megbélyegezni, ezért ezuton is tudatjuk, hogy mindazon cégeket, kik ezen tréfli vágatással háztartásukat megfertőzik, névszerint is a nyilvánosság megvetésének át fogunk adni, hogy mindenki őrizkedjen ezen tréfli ragálytól.

A CAREII Orth. vallásos Zsidó.k

Ezuttal figyelmeztetjük hittestvéreinket, nehogy olyan helyen állitsanak sóletet, ahova olyanok is elviszik a sóletet, kik a szaploncai tréfli vágatásból esznek, mert az ilyen sólent tréfli, és ha valaki véletlenül mégis ilyen bűnbe esne, az a bűn jóvátétele médja végett kérje ki a helybel dájen ur véleményét.

Tip. Hirsch, Satu-Mare.

Rabbi Joel hitközségének haszidjai betiltották a szaploncai kóser vágás használatát azzal az ürüggyel, hogy a hús minden tekintetben tréfli és közönséges leölésnek számít.
Figyelmeztetik a közönséget az idegen (szaploncai) zsidó borkereskedőktől vett bor ellenében, nehogy az a neszach bor élvezés szörnyű bűnébe essen.

Miután elvette feleségül a szaploncai Rabbi Yichak Aizik Weiss lányát, betöltötte a rabbi helyét, aki az első világháború idején elmenekült Munkácsra. Nagykárolyban a jesivájában 100-120 ifjú tanult, s Horovitz rabbi pedagógiai módszere arról volt nevezetes, hogy egyszerű szavakkal világította meg a bonyolult halakhikus problémák lényegét.

Békeszerető természete ellenére a szatmári és szaploncai rabbik haszidjai parázs vitáinak, ellenségeskedésének az áldozatává vált. A Nagykárolyban lévő viszály három évig tartott, belesodorva a két oldalt egy feneketlen szakadékba, ahol a durvaság, a sértés és a legvadabb viselkedés uralkodott el, aminek a keretében a rabbi gyalázás és a kormány engedelmeinek rosszcélú kihasználása tűnt fel. Az elért eredmény az volt, hogy leböcsmöltek minden szentséget korlátlanul és nyíltan. A viszályt különféle brossúrák szították, amelyek hatása tükrözte a durva támadásokat mindkét részről.

Türelemmel viselte a lényével nyilvánvalóan ellentétes háborúskodás megpróbáltatásait, és tanulmányaiban keresett menedéket. Amikor hívei megkérdezték, hogyan kell eljárniuk ellenfeleikkel szemben, így válaszolt:

> Tanuljunk többet, imádkozzunk jobban, őrizzük híven a Tóra törvényeit. Aki rendszerint hat órakor ébredt eddig, keljen fel ötkor, aki ötkor kelt, ezentúl még egy órával hamarabb lásson hozzá a tanuláshoz. S ha eddig egy leckét tanultunk naponta, mától kezdve tanuljunk kettőt. Így győzedelmeskedhetünk ellenfeleinken!

Beit Avraham nevű jesivájában építtetett a tanítványok számára egy tanulóházat, ahol megfelelő körülmények között mélyedhettek el a szent könyvek tanulmányozásában. Közvetlen előadásmódja, diákjaihoz való atyai viszonya nem akadályozta meg abban, hogy rendkívül szigorú fegyelmet teremtsen haszidikus jesivájában. A reggeli ima nyolc órakor kezdődött, s abban a pillanatban bezárták az ajtókat. Aki nem érkezett idejében, nem kapta meg a napi kenyéradagot. Nem engedte meg a jövés-menést a templomban ima alatt. Őszinte áhitatot követelt a szövegek „ledarálása” helyett. Lágerben halt meg, mint híveinek jó része.

egyben az alakított időközi bizottság elnöke is lesz. A fenti javaslatba hozott bizottságot a vármegyei Prefectura fogja beinstalálni...

A benszülött csoport tagjai, a rendelet alapján vasárnap este istentisztelet keretében beiktatták rabbijukat Horovitz Abist, kinek működése elé ezideig akadályt gördített a chaszid csoport.

Vasárnap este zsúfolásig megtelt a helybeli orth. izr. hitközség temploma. Weinberger Sámuel beszélt először. Ismertette a megérkezett miniszteri rendeletet, mely szerint a mai naptól kezdve joga van Horovovitz Abis megválasztott rabbinak funkcionálni és elhárult az az akadály, melyet a chaszid csoport tagjai gördítettetek, tehát a rabbi részt vehet az istentiszteleteken. Weinberger kifejtette, hogy "az ő csoportja békét akar és most is, mikor a miniszteri rendelet visszahelyezte őket jogaikba, elrendelte, hogy érvényesíthessék szavazataikat, békejobbot nyújt a másik párt tagjai felé, és ígéri, hogy módot fog keresni a béke megteremtésére. Isten áldását kérte Őfelsége a királyra és a miniszterekre, kik helyet adtak az ő igazuknak és módot adtak arra, hogy a megválasztott Horovitz Abis rabbi gyakorolhassa áldásos működését.

Horovitz Abis rabbi tartott ezután beszédet. Könnybe lábadt szemekkel, sírva kérdezte, hogy mit vétett ő, hogy hitsorsai üldözték, bántalmazták. Mindég csak a vallásnak éltem — mondotta —, tanultam és tanítottam, és mindennek dacára bántalmazásnak voltam kitéve. Isten áldását kérte a királyra, a miniszterekre és a hitközség minden tagjára...

A chaszid csoport vezető tagjai szerint a miniszteri rendelet nem változtatott semmit a helyzeten. Nekik — mondják — ezután sem lesz rabbijuk Horovitz Abis és ezután sem fogják igénybe venni az askenázi csoport metszőit. Remélik, hogy még ebben az esetben is, hogy a „hajasok" választójogot kaptak, ők lesznek többségben, azonban ha kisebbségben maradnának, csak a hitközség kerül nehezebb helyzetbe mert ők külön rabbit és metszőket fognak választani a hitközség terhére, és ezt anyagilag nem fogja bírni a hitközség.

A harc tehát nem üllt el, tovább tart.

Rabbi Horovitz Avraham Avis – 1934-1944

Rabbi Avraham Avis Horovitz 1897-es évben született. Apja a galíciai Mielecben (Melitz) volt rabbi. Igen szigorú vallásos nevelésben részesült, s ennek megfelelően töltötte be hivatását. Szerény embernek ismerték, aki kerülte a nyilvános szereplést.

ortodox családoknál vendégeskedtek, hogy ily módon is alkalmuk legyen a jesivában tanultakat terjeszteni. Minden diák a heti szidra egy mondatának a magyarázatával készült ezekre az étkezésekre, amelyek ily módon közvetlen kapcsolatot jelentettek a jesiva és a hitközség tagjai között.

A Nagykárolyi Ortodox Hitközség szétválása

Joel Teitelbaum 1934-ben Szatmárra költözött, s ennek nyomában a nagykárolyi orthodox hitközség két csoportra szakadt. A hitközség hivatalosan Avraham Avis Horovitz-ot választotta rabbivá, a szatmári haszidok hívei pedig Sámuel Grószt nyilvánították rabbinak. Mindketten a maguk elvei szerint igazgatták híveiket a vallásos élet útján.

Nagykároly és Vidéke, 1935. május 4,

A kultuszminister rendelete az ort. Izraelita hitközség két pártjának harcában.

A helybeli orthodox izraelita hitközség két pártjának hosszú idő óta húzódó harca most új fejezethez érkezett a napokban a kultuszminisztérium rendeletével. A miniszteri rendelet, látszólag, rendet akar teremteni a hitközségben. Megállapítja ugyan, hogy az askenázi (bennszülöttek – akik az Avraham Avis Horovitz-ot választották] csoport azon tagjai, kiknek feleségeik saját hajukat és nem parókát viselnek, szavazati joguk van. Ugyanakkor azonban azt is kimondja, hogy a chaszid csoportnak [amely a Sámuel Grószt választotta] is joga van külön rabbit választani és külön metszőket tartani és ezzel a rendelkezésével módot ad a további harcra. Mivelhogy egész biztosra vehető, hogy ezek után a bennszülött csoport lesz többségben és ők kerülnek a hitközség élére, és az is természetes, hogy a chaszid csoport nem fog ebbe belenyugodni és minden lehetőt elkövet, hogy megakadályozza a hitközség vezetőségének működését, ha már a hatalmat nem tudja megtartani...

Mindaddig, míg az új választmány megválasztva és a Miniszter által megerősítve nem lesz, a hitközség általános érdekű ügyeit egy időközi bizottság intézi, mely bizottság három tagból fog állani éspedig mindegyik csoportból 1 tag és 1 semleges tagból.

Az aschenázi csoport részéről Weinberger Sámuelt, a chaszideusok részéről Schwartz Nándort nevezték ki. Mint semleges tag pedig, Dr. Antal István, a másik carei orthodox hitközség elnöke neveztetik ki, aki

jelentett ezen a téren. Ő is askenázi módra, a régi hagyományoknak megfelelően imádkozott és élt, de nyíltan vallotta magát a szigeti meg a belz-i haszid tudósok tisztelőjének. Ezért munkálkodása rendkívül kihatott a károlyi hitközség tagjainak (s nem csak azok) gondolkodására. Brach rabbi tanítványai vetették meg az alapját a későbbi nagykárolyi haszidikus köröknek.

Rabbi Teitelbaum Joel – 1926-1934

Miután rabbi Saul Brachot meghívták a kassai hitközséghez, helyét Joel Teitelbaum, ilosvai rabbi foglalta el. 1886-ban született, apja Hannania Jom Tov Lipa Teitelbaum, volt szigeti rabbi.

Joel Teitelbaum 1926-ban jött Nagykárolyba, s megválasztása alkalmából igen megtisztelő sorok jelentek meg róla a *Beit Vaad le-Chakhamim* című kiadványban, mivel nagy reményeket fűztek hozzá:

> Elérkezett az ideje, hogy válasszunk magunknak bajnokot, aki vezessen bennünket, mert pásztor nélküli nyájhoz vagyunk hasonlók, amióta elhagyott minket nagy rabbink, Saul Barach. Régen reméltük ennek a napnak az eljövetelét, amikor megválaszthattuk e lángelméjű férfiút, aki lebanoni cédrusok fajtájából való: nagy és erős.

Nem a mi feladatunk eldönteni, mennyire valósultak meg az új rabbihoz fűzött remények.

Az igazsághoz tartozik, hogy a fiatal rabbi valóban figyelemreméltó tulajdonságokkal rendelkezett. Szélsőséges magatartásra való hajlama csak később vezetett sajnálatos ellenségeskedésekre hívő zsidók között a vészkorszak küszöbén. Joel Teitelbaum eleinte inkább rugalmasnak mondható módszert dolgozott ki híveinek erkölcsi irányítására. Beszédeiben kíméletlenül ostorozta a szigorú vallási erkölcsöktől és előírásoktól való bármilyen eltérést, a hitközsége tagjaival folytatott magánbeszélgetései során azonban türelemmel meghallgatott és megvizsgált minden esetet. Az askenázi híveknek elmondta: megelégedne azzal, ha asszonyaik parókával jönnének a templomba, haszid híveitől azonban azt követelte, hogy feleségeik lenyírt hajjal és fejkendővel jelenjenek meg az istentiszteleten.

Türelmetlensége elejétől fogva főleg a cionista eszme követőivel szemben nyilvánult meg. Amikor megtudta, hogy az *Etz Ha-Haim* (Az élet fája) nevű templomban egy cionista fiatalembert felhívtak a Tórához, elrendelte a templom bezárását.

Nagykárolyi jesivájában 100–140 ifjú tanult. Az intézménynek volt egy szép kantinja, amely azonban szombaton nem működött. Ezen a napon a diákok a nagykárolyi

Az 1881-ben megalakult nagykárolyi orthodox hitközség első rabbija, Jákob **Mose Schwartz**, volt krasznai rabbi, Ábrahám Saag rabbi tanítványa volt. Mose Schwartz rabbi szoros kapcsolatot tartott fenn kora számos jeles talmudtudósával. Nagykárolyi jesiváját 1883-ban alapította, amelyet utódai híres tanintézménnyé fejlesztettek.

Rabbi Brach Saul – 1910-1925

1910-ben kb. két évre Jákob Mose Schwartz rabbi halála után az orthodox hitközség rabbi Saul Brachnak ajánlotta fel a nagykárolyi rabbiságot. Saul Brach nagykárolyi tartózkodása alatt 150–300 ifjú tanult állandóan a jesivájában. Rabbi Saul szintén szigorúan hagyományhű szellemben oktatott. Egyebek között megkövetelte, hogy a jesiva hallgatói csak olyan házakban étkezzenek (napot ettek), ahol a háziasszony parókát és kendőt visel. Amikor nem kaptak meghívást a hitközség tagjaihoz, a diákoknak étkezési jegyeket osztottak, s ezekkel kenyeret és egyéb élelmet vásárolhattak. *Saul Saal* című könyvében a rabbi meleg köszönetet mond a hitközség tagjainak, akik „segítettek fenntartani a népes jesivát:"

> Most pedig azért jöttem, hogy köszönetet mondjak nektek – írja – és abban a megtiszteltetésben részesüljek, hogy olyan tudományszerető emberek között ülhetek, akik minden erejükből támogatják szegény sorsú fiatalok tanítását, s ezzel a szent tanok terjesztését. Mi lehetne ennél méltóbb a nagykárolyi zsidósághoz, mint a Tóra terjesztéséhez való hozzájárulás?

Brach rabbi jesivájában 19 példány *Sulchan Arukh* és ugyanennyi kötet *Sisa Szdarim* állt a tanulók rendelkezésére. Emellett számos jiddis nyelvű fordítást használtak, hogy alaposan tanulmányozhassák a bonyolult vitapontokat.

A tanítás a magyarországi jesivákban megszokott módszerekkel folyt, a tanulók életmódja sem különbözött az általában elfogadott szabályoktól. Brach rabbi mindig együtt imádkozott a tanítványaival és megkövetelte, hogy elmélyülten forduljanak Istenhez. Nem tűrte a beszélgetést ima közben, s ha valamelyik tanítványát rajtakapta, azt mondta: aki imádkozás közben tereferél, az a Rambam által felvetett problémákat sem értheti meg. Tanítványai kimondhatatlan tisztelettel viseltettek iránta. Amikor belépett a tanterembe, minden zaj elhalt, a tanulók feszült figyelemmel kísérték szavait.

Brach rabbi elődjei hagyományhű, askenázi, magyar zsidók voltak. A haszidizmus útjai távol álltak tőlük, s egyesek, mint Majer Östreicher például, ellenségesen viszonyultak Baal Sem Tov híveihez. Brach rabbi bizonyos mértékben kivételt

úgy vélték, hogy az új körülmények között a hagyományos zsidó életmód minden szigorú előírásához való ragaszkodás eltéríti majd a társadalmi életben szerephez jutott zsidókat ősi hitüktől és asszimilációra készteti majd őket. Az ellentábor viszont úgy vélte, hogy éppen az engedékenység készítheti elő az utat a beolvadásra. A Chatam Szofer erélyesen szembeszállt az 1819-ben Hamburgból indított újító mozgalommal, és elvi meggyőződésének megfelelően üldözte a reformista irányzat híveit. Arra buzdította rabbiszékbe került tanítványait, hogy minden közösségben szigorúan ragaszkodjanak a hagyományok megőrzéséhez. Ezért a nagykárolyi közösség vallási életének további alakulására ebben a kísértésekkel teli korban egyáltalán nem volt közömbös, hogy a hitközség és a jesiva szellemi vezetője a Chatam Szofer (Schreiber Mózes rabbi) egyik kedvenc tanítványa volt.

Yichak Frenkel, akinek valószínűleg jelentős jesivája volt nagykárolyban, 1835-ben bekövetkezett halála után az új rabbi, **Meir Perles** vette át a jesiva vezetését. Perles rabbi fiatalkorában a trencsényi jesivában tanult. Innen intézett nevezetessé vált halakhikus elvi kérdéseket apjához, rabbi Izsák Mózeshez, aki jesivájában megvitatta azokat. Tizennyolc éves korában a Chatam Szoferhez is elküldte kérdéseit. A pozsonyi rabbi gondosan megszerkesztett válaszait bíztató szavakkal zárta. Megdicsérte az ifjú tudását és buzgalmát. Közel hatvan éves nagykárolyi tevékenysége során rabbi Meir Perles a hagyományok rendíthetetlen tiszteletben tartásának jegyében vezette jesiváját, és semmiféle engedményre nem volt hajlandó az emancipáció következtében egyre erőteljesebben fellépő új irányzatokkal szemben.

Avraham Pejer oroszországi rabbi sorra látogatta a fontosabb magyarországi hitközségeket. Beszámolójából idézzük a Nagykárolyra vonatkozó szakaszt:

> Nagykároly városában nincs különösebb látni és feljegyezni való, kivéve a zseniális Meir Perles rabbit, aki rendkívül nagy hatást tett rám. Meglátogattam a jesivát s a fiatalok öltözékéből és magatartásából láttam, hogy modern emberek: ruhájuk vasalt volt, modoruk csiszolt, udvarias. Aztán végighallgattam a rabbi leckéjét a bálványimádás talmudi értelmezéséről. Öt napon át tartott az előadás, amelyet a tanítványok és jómagam is feszült figyelemmel hallgattunk az első szótól az utolsóig. Sohasem hallottam ennyi bölcsességet, ilyen alkotó elemzést, mint ettől a gaontól.

Rabbi Amiram Baluchem szintén a nagyrabecsülés hangján írt tanítójáról, Perles rabbiról, akit szüntelenül bonyolult kérdésekkel ostromolt. „Ne hidd, – írja tanítójának – hogy olyan tanítvány vagyok, aki állandóan ellentmond a rabbijának az ellenkezés kedvéért csupán, a dolgok lényegét szeretném megérteni."

Nagykárolyi jesivák

Az első nagykárolyi jesiva, amelynek a működéséről van tudatunk, Ozer Fried rabbi és fia Jicchak létesítménye. A jesiva egy zsinagógában működött, és több mint hét évig **rabbi Jekutiel Zeev Zalman Wolf** vezette. A dokumentumokban „beit knesszet prati”-nak (magántemplomnak) nevezett épületben tanított, amelyet Ozer Fried rabbi építtetett, aki ezt a tanintézetet vezette. Rabbi Jekutiel Zeev Wolf szintén egy jelentős könyv, az *Emek ha-Melekh* [„A király völgye”] szerzője. Később Hundesdorfban (Hunfalu) választották meg rabbivá, ott halt meg 1811-ben.

A három tudós férfiút a hitközség más Talmud-tudományokban jártas tagjai is segítették munkájukban.

Ránk maradt írásaiban rabbi Jekutiel Zeev Wolf hálával emlékezik meg segítőtársairól, akik lehetővé tették számára, hogy élethivatását teljesíthesse. Különösen meleg szavakkal méltatja rabbi Ozer Fried érdemeit:

> Az én tanítóm a neves rabbi Ozer Fried volt – írja rabbi Wolf – meghalt, s csak jó dolgok maradtak utána. Állandó imámban fohászkodom e becsületes, szerény, Isten és Tóra szerető lénynek, a neves rabbi Ozer Friednek lelke üdvéért. Beit midrást épített Keren bein Semenben*, Nagykárolyban, ahol jesivát is alapított. Hét éve annak, hogy befogadott, mint rabbi és tanító a jesivában. Özönlenek hozzám a nyájak nyájai, az a nyáj melynek tartalma szent, amely kiváló jesiva diákokból álló okos és tanult sereg. Ezáltal erősödtem tudásban és bevezettem különböző újításokat, ami értékesebb az igaz gyöngynél.
>
> *szimbolikus nyelv – Egy tiszteletre méltó közösségben – (lásd Ésaiás próféta könyvét – 5:1)

A könyvíró rabbi Zeev Wolf a XVIII. század végén tanított Nagykárolyban s tanítási módszerei bizonyára különböztek a korabeli szokásoktól, mert többször is hangsúlyozta újításait, amelyek nyilvánvalóan a mindennapi élethez közelálló példatár felállításában nyilvánultak meg. Könyvében elmondja, hogy új módszerekkel igyekezett megvilágítani tanítványai előtt a szent szövegek értelmét, emberközelségbe hozni az elvont passzusokat s ezáltal „megszerettetni a Tórát”. Pedagógiai módszereit azonban sajnos nem hagyta ránk, leckéit nem írta le.

Európában a reform mozgalom fejlődésének a korszaka ez. Mindkét részről kemény, eltökélt küzdelem folyt meggyőződésük érvényesítéséért egy olyan kérdésben, ahol nem kevesebbről kellett dönteni, mint a zsidóság fennmaradásának a módozatáról. A reform intézkedések hívei

Árvánként nőt fel gyermekkorától kezdve, a fivére házában. A fehérgyarmati rabbi, Jugreis Smuel David jesivájában tanult, további tanulmányait pedig a salgótarjáni Deutsch Mose rabbi és a nagymártoni (Mattersdorf) Chátán Sofer jesiváiban. 1885-ben megnősült, és elvette Chaia-Rachelt, rabbi Panet Aser Smuel lányát Hídalmásról (Haida). Apósa házából működött egy pár évig a vidék rabbijaként. 1902-től Királydaróc rabbija lett. 1923-ban megválasztották a Nagykárolyi Orthodox (régi) Hitközség rabbijává, amit 20 éven át vezetett, mint utolsó rabbija, öregemberként a Holokausztban pusztult el 1944-ben. Kinyomtatva fennmaradt Mate Iszaszchar című könyve, szermonok és megjegyzések a Szentírásról témában, amely Szatmárban, 1930-ban került kiadásra. A könyv végén áll egy magyarázat a nagykárolyi status quo közösség azon vágyáról, hogy csatlakozzon az Orthodox Szervezethez, de a Központi Iroda nem akarta elismerni, ezért elnevezték önmagukat a Régi Orthodox Hitközségnek. A gazdagok többsége tartozott a hitközség tagjai közé, és annak ellenére, hogy a templomban volt orgona, a legtöbb tag követte a zsidó törvénykezés elfogadott szabályait.

Mivelhogy a nagykárolyi orthododox hitközségek keretében minden rabbi vezetett jesivát is, történetüket meg lehet tekinteni a következő fejezetben, „Nagykárolyi Jesivák” címmel.

A Szegedi Főiskolán diplomázott majd a Budapesti és a Bécsi egyetemen vett részt, ahol doktorátust szerzett Filozofiában. Diákként részt vett az 1906-os Cionista Kongressuson. Ugyanebben az évben felfedezett Pozsonyban egy 17-ik századbol származó zsidó arhivumot.

Negyven évvel később, 1922-ben, Schönnfeld Lázár rabbi vezetése alat, a status quo hitközség szintén orthodox-szá vált Nagykárolyban, de az Orthodox Központi Iroda nem akarta elismerni. Így ebben az időben két orthodox hitközség volt Nagykárolyban, amelyek árnyalati eltérések miatt nem egyesültek.

> Schönfeld Lázár főrabbi kérésünkre a következőkben világította meg a nagykárolyi hitközség legújabb történetét és saját nemes misszióját e hitközség kebelében:
>
> Az én törekvésem mindig oda irányult, hogy a nagykárolyi status quo hitközséget megóvjam attól, hogy a neológ szervezethez csatlakozzék. Azon munkálkodtam, hogy a hitközség konzervatív jellege megerősödjék, mert visszaterelni óhajtottam oda, ahonnét elindult ; hogy a hitközség ismét gócpontja legyen a valódi erős zsidó szellemnek és ismét régi fényében tündököljön. Hosszú töprengés és kísérletezések után nem találtam más kivezető utat, mint azt, hogy rávegyem hitközségemet arra, hogy jelentse ki nyíltan, hogy csatlakozik az orthodox szervezethez és ennek minden konzekvenciáját levonja a maga egészében. Nehéz volt a küzdelem, mivel a hitközség tekintélyes tagjai visszafejlődésnek tekintették az orthodoxiához való csatlakozást, de sikerült meggyőznöm őket, hogy a hitközség mint Zsidó vallásos intézmény, amelynek egyetlen hivatása a vallásos érzés és zsidó szellem ápolása, csak akkor fejlődik vissza, hogyha, mint az úgynevezett modernek mondják: "előre halad". ...A nagykárolyi hitközség — mondotta — különben is teljesen megfelel intézményileg minden orthodox követelménynek...
>
> Hitközségem — mondotta — vallási szervezetre orthodox, intézményei megfelelnek a Sulchan Aruchnak, de askenáz hitközség, távol minden chaszidikus velleítástól. Az, ami volt 100 év előtti zsidó hitközség.
>
> („Vissza a tradíciók útjára," *Új Kele*t, 1922 január 12)

1924-ben, Schönfeld Lázár főrabbi ellhagyta Romániát az Egyesült Álamok javára.

Rabbi Friedmann Bernát (Jisaschar Dov) – 1923-1944

Schönfeld Lázár főrabbi kivándorlása után, 1944-ig a deportálásig, Friedmann Bernát (Jisaschar Dov), dajan volt kijelölve a vallási ügyek intézésére a hitközségben.

azonban a rabbi semmi jelét nem mutatta annak, hogy akár a kongresszusiakhoz, akár a neológokhoz közeledne, 1881-ben kiváltak a hitközségből. Kb. 60 család alapított külön orthodox hitközséget.

Perls Majer rabbit 1877-ben meghívták at Országos Rabbiképző Intézetbe a talmudi tanszékre, de nem fogadta el az ajánlatot. 1893-ban bekövetkezett haláláig vezette a hitközséget. Kétségtelen, hogy Magyarország legnagyobb talmudtudósai közé sorolható. Írásainak java része kéziratban maradt, mert végrendeletében szigorúan meghagyta, hogy csak huszonöt évvel a halála után nyomtathatók ki. Mivel következetesen semleges maradt az orthodoxok és a kongresszusiak közötti vitában, a két irányzat rabbijai nem méltatták érdemei szerint Meir Perles rabbi talmud-tudósi képességeit.

Rabbi Schwartz Jákob Mose – 1881-1908

A status quo hitközségből 1881-ben kivált 60 zsidó család feladta a reményt, aziránt, hogy Perls rabbi megváltoztassa álláspontját. Ennek következményeként megalapították a nagykárolyi orthodox hitközséget rabbi Jichak Freund működése alatt, aki 1896-ban halt meg. A „szakadárok" Jákob Mose Schwartz krasznai rabbit hozták Nagykárolyba. A kiváló tudós néhány év múlva jesivát alapított, amely a legnagyobb erdélyi zsidó intézetek egyikévé fejlődött. 1900-ban az orthodox hitközségnek 109 választójoggal rendelkező tagja volt.

Rabbi Fürth Efrajim (Ferenc) – 1895-1912

Perls Majer rabbi halála után, Efrajim (Ferenc) Fürthöt választották meg nagykárolyi rabbinak. Egyike volt azoknak, akik a status quo hitközségek szövetségének hivatalos elismeréséért küzdöttek. Tagja volt annak a bizottságnak, amely memorandumot szerkesztett ebben az ügyben. Tizenhét évi működés után fiatal korában elhunyt.

A XIX. század végén Berger Ármin vette át a hitközség irányítását, és a kor szellemének megfelelően figyelemre méltó változásokat vezetett be, amelyek híven tükrözték, a „zsidó hitű és magyar érzésű polgárok" gondolkozásmódját, hovatartozási és állampolgári tudatát, amelyek a szabadságharc és az emancipáció eredményeként alakultak ki.

Rabbi Dr. Schönnfeld Lázár – 1912-1924

Fürt Ferenc rabbi halála után, utódjául vejét: Schönnfeld Lázár vinkovcei főrabbit választották meg, aki szintén a pozsonyi rabbiiskola neveltje és a néhai szatmári Grűnwald Jehuda és a bonyhádi Deutsch Elíezer főrabbik tanítványa volt.

Fia, Perls Majer igen határozottan vezette nagykárolyi híveinek vallásos életét. Amikor az 1868–1869-es országos egyetemes gyűlés (zsidó kongresszus) megalakította a kongresszusi hitközségek szervezetét, Perls Majer nem csatlakozott hozzá, de távol tartotta magát az 1871-ben megalakult orthodox szervezettől is. Abban az időben már elég nagy tekintélynek örvendett ahhoz, hogy hatásosan védelmezhesse álláspontját, amely a kongresszus előtti jogállapot megőrzését tekintette helyesnek, a „status quo ante" (előbbi helyzetének) a fenntartását.

> ...az 1869-ik évben összeült országos zsidó kongresszus idején a konzervatív pártnak egyik legtekintélyesebb tagja volt. Ismeretes, hogy a kongresszus azzal végződött, hogy az orthodoxiától külön vált a neológ zsidóság. Perlsz nem értett egyet a szakadárokkal s nem csatlakozott sem az orthodox, sem a neológ párthoz és igy a nagykárolyi hitközség a status quo ante alapra helyezkedett. Nevezetes egyik kijelentése: „Én orthodox vagyok", — mondotta, — „de nem vagyok Reb Icig Reichnak az orthodoxa!" Reich tudniilik az orthodox központi iroda elnöke volt.
>
> („Vissza a tradíciók útjára," *Új Kelet*, 1922 január 12)

A döntésnek nem csak elvi jelentősége volt. Azok a hitközségek, amelyek a változást ellenezve felvették a „status quo" elnevezést, egészen 1928-ig abban különböztek a kongresszusi, illetve az orthodox hitközségektől, hogy ezek szervezeti szabályzata nem kötelezte őket és nem volt központi képviseleti szervük. Emiatt a status quo hitközségekkel a kormányhatóságok, a közigazgatási szervek útján érintkeztek, és felekezeti választott bíróság hiányában a közigazgatási hatóságok döntöttek a vitás ügyeikben. Ezeknek a hitközségeknek csak 1928-ban sikerült országos szervezetbe tömörülniük, noha a tagság, az egyes hitközségek részvétele akkor sem volt kötelező. Minden status quo hitközség maga döntötte el, akar-e tagja lenni az országos szervezetnek. A csatlakozás egyébként csak kétharmados szavazattöbbséggel vált érvényessé. A szövetség legfontosabb célkitűzése a magyar zsidóság egységes önkormányzatának a kivívása volt.

A status quo hitközségek függetlensége a többi hitközséggel szemben azonban nem csak előnyökkel járt: fokozta a hatóságokkal szembeni függőségüket. Ezért a nagykárolyiak nem támogatták egységesen Perls Majer rabbi szilárd álláspontját. Az ellenzékek hosszú ideig nem léptek fel erélyesen a tekintélyes rabbi ellen. Az ország számos jeles rabbija igyekezett nyomást gyakorolni Perls Majerre, hogy rábírja a magatartása megváltoztatására, hiszen álláspontja nem csak a nagykárolyi, hanem a többi status quo hitközségeket is befolyásolta. Ezért nagykárolyi ellenfelei elég türelmesen vártak egy évtizedig, mivel

Igy mesélik még ma is a carei chaszídok, akik azóta „hatalommá” nőtték ki magukat. Jonász Binjamin valóban chaszid rabbi lett és ebben a misztikumra hajló utódok a Berdicsevi akaratának teljesülését látják.

Akkor kezdődött meg a harc a carei rabbiszékért. Rabbi Mose Arje Östreicher halála után fia, Jonász Binjamin, a csengeriek rabbija követelte magának az utódlást. A chaszidok mellette voltak. Az askenázok viszont, akik nem tudták megbocsátani Jonász Binjamin „árulását”, elkeseredett harcot folytattak ellene. A harc annyira elfajult, hogy a misznagédok államellenes összeesküvés vádjával feljelentést tettek Jonász Binjamin ellen, akit le is tartóztattak és vizsgálati fogságba vetettek.

Rabbi Frenkel Yichak - 1820-1834

Rabbi Yichak Frenkel, Nagykároly következő rabbija a nagy pozsonyi rabbi, a Chatam Szofer legkedvesebb tanítványai közé tartozott. Unsdorfból jött és a szántói rabbi, Joav apósa volt. Rabbi Frenkel állandó kapcsolatban állt pozsonyi tanítójával és Nagykárolyban valószínűleg jelentős jesivája volt, hiszen országos hírű talmudtudósként ismerték. Dokumentumok azonban nem maradtak fenn a jesivájáról. A kutatók úgy vélik, hogy Chatam Szofer tanait terjesztette a nagykárolyi intézetben.

1806-ban jelent meg *Sefer Chen Tov Zeved Tov* című munkája, amely az „aguna” kérdéséről szól. (Aguna: olyan asszony, aki férje eltűnése miatt nem köthet házasságot, mert nem tudja elfogadhatóan bizonyítani férje halálát.) Először Szántóra választották meg rabbinak, innen került Nagykárolyba. 1834-ben halt meg.

Ugyancsak rövid ideig (1834) tartózkodott Nagykárolyban a világhírű pozsonyi rabbi, a Chatam Szofer fia, **rabbi Simon Szofer**. Feleségül vette a hitközség egyik elöljáró tagjának, Ber Steinbergnek a lányát. Innen hívták meg Tarsdorfba rabbinak, majd krakkói rabbivá választották meg.

Rabbi Perls Meir (Majer) – 1834-1893

Perls Majer 59 évig volt a hitközség rabbija. Híres magyar rabbicsaládból származott, amely a hagyomány szerint a legendás hírű prágai rabbi Löw (1525−1609, a legenda szerint a gólem alkotója) feleségétől, Perstől számítja eredetét. Apja, Perls Izsák Mózes, a család alapítója Bródban született, s miután több más helység után Bonyhádon működött mint rabbi 1841-ig, a hitközségi elöljárók üldözése miatt kénytelen volt visszavonulni szülővárosába, ahol 1854-ben meghalt. Responzumainak (döntvényeinek) kisebb gyűjteménye nyomtatásban is megjelent.

Rabbi Mose Arje Östreicher

Rabbi Mose Arje Östreicher volt akkor careiek rabbija. Egyik őse már négyszáz évvel azelőtt dáján volt Budán. Annak az onokája volt az első zsidó, akit az akkor még budai Pázmány Péter egyetemen orvosdoktorrá promováltak. Az a bizonyos Doktor Mose Arje Östreicher volt ez, akiről az *Új Kelet* is megemlékezett már egyszer.

1791 február 20-án holtan találták Pirul Salajului községben a 12 éves Takács Andrást. Vérvád lett belőle. Salamon Ábráhámot és feleségét Pirul Salajuluiból, valamint Mose Arje Östreichert, aki „országos rabbi"-nak számított, vasraverve vitték a zalaui törvényszék fogházába. A rabbit azért fogták perbe, mert az eset kirobbanása idején éppen Pirul Salajului vidékét járta be. Később kiderült a vádlottak ártatlansága és a rabbi is megmenekült.

A bardicsevi Careiben

Rabbi Mose Arje Östrcicher kérlelhetetlen ellenfele volt a chaszidoknak. Egyszer Traszilvániában járt a berdicsevi szent, Rabbi Levi Jicchak és Careit is útjába ejtette. A carei chaszidok minden áron rá akarták birni Rabbi Mose Arjet, hogy tisztelje meg látogatásával a nagy vendéget, a berdicsevi szentet. A carei rabbi azonban semmi szin alatt nem akart vele találkozni.

A Berdicsevi nem haragudott ezért. Ö maga mentegette Rabbi Mose Arjet: „Nem akarja elvonni idejét a tóratanulástól.” De attól félt, hogy mégis valami bűnös gőg férkőzött lelkébe és hosszas okoskodás után arra a megállapításra jutott, hogy neki, a vendégnek kell meglátogatnia a helység rabbiját. A Berdicsevi kíséretével indult a rabbi Mose Arje háza felé. A rabbinak jelentették hivei: "A Berdicsevi elindult". Majd valamivel később: „A Berdicsevi átlépte már az udvar küszöbét”.

Végül pedig: „A Berdicsevi léptei közelednek.” A carei rabbinak hirtelen mentőötlete támadt: kiugrott az ablakon és elrejtőzött a Beth Hamidrasban, a tanházban.

A Berdicsevi bosszúja

A Berdicsevi csak a rabbinét találta a szobában. Karján csecsemő. A kis Jonász Binjamin.

-Hol a rabbi? - kérdi a Berdicsevi.

-Nem tudom - hangzik a rabbiné rejtelmes válasza.

-De én tudom - szólt rabbi Levi Jicchak. Nem akart velem találkozni. Én ezért bosszút állok és ez a gyermek chaszid rabbi lesz! - mondotta kemény hangon a kis Jonász Binjaminra mutatva.

imádását 'hirdette' az elkeseredett panaszkodás és könyörgés helyett, a Mindenható forró szeretetét a szigorú büntetéstől való rettegés helyett", a dalt és a táncot az önmarcangoló magába roskadás helyett, rendkívül gyorsan hódított új híveket. Különösen az egyszerű, vallásos értelemben „tanulatlan" zsidók sorában. Östreicher rabbi nem nézte jó szemmel a két haszid nagykárolyi működését. Nem szabad elfelejteni, hogy kezdeti szakaszában ez a mozgalom, amely a vallás gyakorlását a kötelességek területéről átemelte az életöröm tényezői közé, eleinte a Talmud-tudományok magolását is elvetette, mert kizárólag az egyszerű ember meghódítására törekedett. A haszidizmus nagyjai azonban hamar felismerték az ősi tanok fontos szerepét a zsidó tudat alakításban, és visszatértek azok tanulmányozásához és terjesztéséhez. Tanításuk mégis hosszú ideig gyanús volt azoknak a rabbiknak a szemében, akik a chasszidok szemléletében a hagyományos vallásgyakorlat fellazítását, a szigorú törvények által alkotott „kerítés" lebontását látták, ami elszéledéssel fenyegette a nyájat. Ezzel magyarázható, hogy a chasszidizmus számos ellenfele azelőtt az új irányzat híve volt, de a mozgalom gyors terjeszkedését látva visszarettent az esetleges káros következményektől és átállt a legvadabb ellenzők táborába. Persze a fordított jelenség szintén gyakori volt: a leghangosabban tiltakozók közül kerültek ki a legelszántabb hívek is.

Ezért Östreicher rabbi álláspontját a nagy változások zaklatott korának összefüggéseiben kell vizsgálni: féltette hitközségének egységét, híveinek lelki nyugalmát, s ezért erélyesen szembeszállt a haszidizmust propagáló jövevényekkel. A berdicsevi Jicchak Levinek és a zsitomiri Aharonnak három évi nagykárolyi tartózkodás után el kellett hagynia a várost.

A következő cikk jelent meg az *Új Kelet* 1937 március 5-i kolozsvári számában:

„A Carei chaszidizmus legendái. Amikor Careiben járt a Berdicsevi."

Az első carei chasszidok

A 18. század vége felé járt már akkor. Az oroszországi chaszidok és mitnagédok - így nevezték a chaszidizmus ellenzőit - közötti harc a többi európai országokba is átcsaptak és a harc hullámai a kis Carei zsidóit sem kerülték el. A carei zsidók addig kizárólag és szigorúan askenázok voltak. Ami azt jelenti, hogy a racionalis, tudományos vallásosság alapján álottak, a törvény szigorú és kérlelhetetlen alkalmazását követelték és eretnekeknek bélyegezték a chaszidokat. Azt mondották hogy istentagadók, meg azt, hogy „sácnyikok", vagyis Sabbataj Cvi hivei, Sabbataj viszont mohamedán lett, tehát ők is mohamedánok.

Rettenetes dolog volt akkor chaszidnak leni. Mégis akadt néhány az askenáz Careiben is.

A nagykárolyi rabbik

Károlyi Sándor gróf emlékirataiból tudjuk, hogy 1724-ben hozott, pontosabban küldött egy rabbit Pozsonyból Nagykárolyba. Irt levelében közli birtokai intézőjével: a *"zsidóinak"* küldött egy rabbit Pozsonybol. *"Most aztán szaporodjanak, én nem bánom"*, irta a gróf. A nevét azonban nem említi. Az első nagykárolyi rabbi, akiről név szerint tudunk, bizonyos **Smuel Adam**, akinek a neve egy 1726-ban keltezett dokumentumban fordul elő. Lehet, de nem bizonyos, hogy ő az a Pozsonyból származó rabbi, akit a gróf a zsidók letelepítésének a megerősítésére küldött Pozsonyból. Nevével nem találkozunk kortársai írásaiban sem. Egy másik, 1782-ben fogalmazott írás szintén említést tesz a nagykárolyi rabbiról, de nevét ebben sem jegyezték fel. Kétségtelen történelmi ténynek fogadhatjuk el azonban, hogy 1724-ben a nagykárolyi zsidók szervezett hitközségi életet éltek.

Rabbi Östreicher Majer Jehuda – 1751-1774

Az első nagykárolyi rabbi, akiről biztos adataink vannak: Östreicher Majer Jehuda. Nevével a nagy pozsonyi rabbi Akiba Eiger (ha-Rison) könyvében találkozunk, aki őt, mint az "Istenfélő, csodálatos Tóra-tudó nagy rabbit" nevezte meg. Valószínű, hogy Östreicher rabbi szintén Pozsonyból származott. Igen nagy tudású embernek ismerték, és 1774-ben bekövetkezett haláláig kiváló szellemi vezetője volt a nagykárolyi zsidóknak.

A hitközségnek bírója (dajan) is volt, aki rossz viszonyban volt Östreicher rabbival. A pozsonyi levéltár adataiból tudjuk, hogy ez a bíró kétségbe vonta Östreicher rabbi egy válóügyben kimondott ítéletének helyességét és fellebbezett ellene. Ezért Östreicher rabbi a „cherem” (kiközösités) egyik enyhébb fokozatával, „nidduj”-jal akarta sújtani. Az ügy a pozsonyi rabbi elé került, aki megerősítette Östreicher rabbi határozatát, de egyben felszólította, béküljön ki a dajannal, hogy helyreálljon a békesség a hitközségben.

Rabbi Östreicher Mose Arie – 1774-1820

Rabbi Majer Östreichert a fia Mose Arie Östreicher követte tisztségben (1774-1820), aki élénk levelezést folytatott chalakhikus kérdésekben a nagy talmud tudósaival, köztük a híres Jechezkel Landauval is. 1820-ban halt meg. E két rabbitól nem maradtak fenn kéziratok.

A múlt századi nagykárolyi hagyományok szerint három évig lakott a városban a berdicsevi **rabbi Levi Jicchak** és tanítványa, a zsitomiri **rabbi Aharon**. Ők voltak az első haszidok, akik átjöttek Galíciából Erdélybe, s természetesen Nagykárolyban is a Baal Sem Tov eszméit igyekeztek terjeszteni. Mivel a haszidizmus „Istennek örömben való

szüntelenül növelheti, ha kitartóan és határozottan folytatja aknamunkáját. Az első zsidóellenes megszorítások éppen ezért váltak idővel olyan veszedelmes előzménnyé, mert tudatilag is igazolták a nem zsidó, a többséghez tartozó polgár jogát a zsidók elnyomására.

A károlyi zsidóság és a Károlyi család kapcsolatáról szóló fejezet összefoglalásaként kijelenthető, hogy a nemesi család jelentős hasznot húzott a zsidó bérlők gazdasági működéséből a generációk alatt. A haszonért cserébe, amely kincstárát gazdagította, pártfogását és védelmét nyújtotta számukra. A másik oldalról, a zsidó bérlők hálásak voltak, amiért nyugodt környezetet találtak, ahol többnyire szívesen voltak látva. Erre szolgáló bizonyíték, hogy a zsidók „gyászruhába öltözötten" vettek részt az 1791-ben elhalálozott Antal Gróf temetésén, azon humánus viszony kifejezésére, amelyben általa és felmenői által részesültek, annak ellenére, hogy a Gróf korlátozta gazdasági mozgásterüket.

A zsidók szerepének tematikája az alkoholos italok desztillációja és kereskedelme területén, amely az egyik legnyereségesebb gazdasági foglalatosság volt ebben az időszakban, szintén gyökeret vert a vendéglátó nép tudatában az emberöltőkön keresztül. E gazdasági területen való aktivitás jogát a földet birtokló nemesség magas bérleti díjakért cserébe és bizonyos feltételekkel adta el a zsidóknak. Egy idő után a zsidókat a földművelő lakosság alkohol általi megmérgezésével vádolták. Ezen felül, a zsidókat az a vád is érte, hogy az alkohol fogyasztás növelése és a földművelők erre való csábítása érdekében a zsidók kölcsönre árusították az italokat, és ezzel a földműveseket adósságba döntötték, testi és morális elzüllésüket és tulajdonuk eltékozlását okozták. Az 1770-ik évi statisztikák szerint, Erdélyben és Bánátban 12,063 alkoholfőző üzem működött, és a zsidók közülük nem többet, mint százat működtettek. A többit más társadalmi csoportok birtokolták, köztük németek, görögök, magyar kereskedők, maguk a nemesek és a kormányzat magas rangú tisztviselői. Más történelmi példákhoz hasonlóan, a zsidókat jelölték meg, mint bűnbakokat, és kapzsisággal, valamint a moralitás hiányával vádolták őket.

Az alkoholos italokkal való zsidók által folytatott kereskedelem, a Károly városa körüli falusi régióban a 18. században, Kaczér Illés négy kötetéből az első számára szolgált alapul. Kaczér, író és újságíró, a Cluj-i *Új Kelet* cionista napilapnál kezdte pályafutását, mint szerkesztőségi tag, majd folytatta benne munkáját miután a kiadvány megújította megjelenését 1948-tól Tel Aviv városában. Az első, héberre is lefordított kötet címe: "Ne félj, szolgám Jákob!"

szálljon meg, mely Elizeus könyörgésére a Siriai Náámánt elhagyta és Elizeus szolgáját megszállotta. Nyavaja törés, vérfolyás és hirtelen guta szele érjen engem. A véletlen halál ragadjon el testestől lelkestől minden vagyonommal. Ábrahám kebelébe sohasem jussak, Mózesnek a Sinai hegyen adott törvény töröljön el engem és minden írás mely Mózesnek öt könyvében írva vagyon kárhoztasson el, ha ezen esküvésem nem igaz: töröljön el Adonai és az Istennek minden hatalmassága.

A „nemes Czéh" ugyancsak biztos akart lenni a dolgában a zsidó tag hűségét illetően, de a kor szellemének megfelelően a keresztény tagot is hasonló kitételekben megfogalmazott felelősség vállalására kötelezték. A legfontosabb azonban az, hogy egyáltalán bevették a zsidót a céhbe, amikor Debrecen városában például 1843-ban még egyetlen zsidó tagja sem volt az akkori ipartestületeknek.

Óvakodnunk kell azonban attól, hogy a károlyi zsidóság helyzetét néhány kedvező adat hatására idillikusnak képzeljük el. A nem zsidó kereskedők és mesteremberek egyre agresszívebben léptek fel versenytársaik ellen, s különösen Károlyi Sándor gróf halála után sikerült is megszorításokat kicsikarniuk ellenük. Valószínűleg elsősorban ezzel magyarázható (a gazdasági élet konjunkturális hullámzásai mellett), hogy 1750 után nem folytatódott a zsidók letelepülése Nagykárolyban, sőt számuk évtizedeken keresztül csökkent.

1749-ben nyilvántartott 66 család helyett az 1770-ben megejtett népszámlálás során már csak 56 családot találtak. Károlyi Antal gróf úgy látszik, nem örökölte nagyapja gazdasági érzékét és célratörő, határozott jellemét sem. A nem zsidó kereskedőknek és iparosoknak a városi hatóságok útján sikerült rávenniük a grófot a zsidók tevékenységének a körülhatárolására, fékezésére. Az 1769-ben kiadott grófi okmányból világosan kiderül, mennyire leromlott a nagykárolyi zsidók helyzete. Annak ellenére, hogy a zsidó közösség létszáma lecsökkent, s 600 forintos „türelmi adó" összege nem változott, Károlyi Antal további 150 forintot követel évente a szappanfőzés és a kóser hússal való kereskedés engedélyezésére. Az 1832-ben kiadott rendelet megtiltotta a zsidóknak, hogy szállást adjanak más városból való hitsorsosaiknak. A rendelet ellen vétőket súlyosan megbüntették. Ennek megfelelően csökkent a nagykárolyi vásárok látogatósága, s ez mai ember számára szinte elképzelhetetlen mértékben fékezte, illetve visszavetette a gazdasági fejlődést, mert jelentősen akadályozta az árucsere forgalmat. Annál is inkább, mert a nagykárolyi zsidók sem kaphattak szállást más városokban lakó hitsorsosaiknál. A zsidó kereskedőnek a közeli faluban kellett tárolnia a vásárra szánt áruját, s estére „összeszednie sátorfáját", míg a keresztényt semmiféle megszorítások nem gátolták foglalatosságában s megerősítették benne azt a tudatot, hogy előnyeinek területét

Ábrahám és mások. Kérvényt terjesztettek be a császári királyi biztoshoz, aki az eddigi kivetési mód megtartását határozta el. (Az epizód csak azért érdekes, mert újabb neveket tudunk meg a 130 évvel ezelőtti lakosok névsorából.) A „Malkegeldet" 1850-ig fizették.

Károlyi Sándor gróf halála után (Szeptember 1743) és a fia Ferencz halála után (1763), az onokája Antal megújította a zsidó hitközségnek nagyapja és apja által adott védelmi levelet, a „protekcionális patenst". Ebben ismét felsorolja a már eddig is élvezett jogokat, a mesterségek folytatását és a szabad kereskedelmet, valamint a kóser bor és hús árusítására vonatkozó engedélyt, s hangsúlyozza a vagyoni és személyi biztonság garantálását „örökös városában... földesúri protekcioja" nevében. Későbbi dokumentumokból kitetszik, hogy a nagykárolyi zsidók éltek is ezzel a protekcióval még formai kérdésekben is, nyilván attól tartva, hogy veszedelmes dolog megengedni precedenst jogaik megsértése terén. Az Úri Szék 1827 február 19-én hozott végzésében olvassuk, hogy a hitközség panaszt emelt a város főbírája ellen, mert két csákányossal (alabárdos hajdúval) maga elé akarta kísértetni Herschli Deuts zsidót. A zsidó bíró azonban a grófi patensre hivatkozva megakadályozta ezt a jogsértést és feljelentette az Úri Széknél a nagykárolyi főbírót, mivel (a jegyzőkönyv szerint) „az uradalom őket, a zsidókat, külön társaságnak tekintve keresztény felekezettől, saját nemzetbeli bíró- elöljárók által kívánta kormányoztatni: mert a keresztények és köztük fennálló kőfal az összes elegyedésüket meg nem engedi, sőt megtiltja." Ez alapon a zsidó bíró Herschli Deuts-t magához vitette, nem engedvén meg annak ilyen gyalázatos meghurcoltatását: kéri ezért a Communitas az Úriszéktől az elégtételt s hasznos intézkedés kiadását. A panaszra az Úriszék diplomatikusan azt válaszolta, hogy mind a városi, mind a zsidó bírák a törvényes dolgokban „csak annyira bíráskodhatnak, amennyiben az uradalmi tiszti comissiok által megbizattak."

A grófi „protectionak" a megújított patensben is említett másik fontos megnyilvánulása az volt, hogy a zsidókat Nagykárolyban a céhek jóval hamarabb befogadták, mint sok más magyarországi városban. A nagykárolyi kelmefestő céh 1829-ben kelt jegyzőkönyvében olvasható annak a rituális eskünek a szövege, amelyet a szervezetbe felvett zsidó iparosnak kellett elmondania. A történelmi, korrajzi jellegén túl, eredetien veretes szövegéért is érdemes idézni e határozottan elkötelező sorokat:

> Én N. N. zsidó esküszöm a szent Istenre, aki az eget és az földet, tengert és mindeneket a mik azokban vannak teremtette, hogy ezen nemes Czéhnek mindenkor hív és igaz tagja leszek, ennek ártására soha nem járok, sőt mintenekben előmozdításán igyekszem. Ha pedig én ezen nemes czéhnek, melynek mostan tagjává lettem csak legkisebbe is ellene járok, a föld nyeljen el mint Datant és Abiramot elnyelte. A guta szele és a poklosság

egyházi tisztségviselőket mentette fel teljesen a földesúrnak ingyen járó mezei munka alól. A céhhez tartozó mesterember ugyan nem volt köteles kimenni a mezőre, de a nagy munkálatok idején „embert kellett állítania" maga helyett: asszonyt, inast, vagy fizetett munkást. Kivételt jelentettek a mészárosok, akik viszont bért fizettek és ezen kívül minden levágott marha nyelvét és veséjét az uradalomnak tartoztak adni, valamint minden második marha beleit. Ezen kívül a céh havonta tartozott egy marhabőrt adni a grófnak. Ha az iparosnak volt igásállata, 13 napot tartozott segíteni az aratásnál. Minden céh köteles volt ingyen elvégezni az uradalomban szükséges szakmunkát és év végén megajándékozni az uraságot mestersége termékével: egy pár csizmával, nadrággal, stb. A Károlyiak birtokain minden mesterember köteles volt kitanítani egy inast, akit a magyar jobbágyok fiai közül választottak ki. Ha a mesterembernek szőlője volt, tizedet kellett fizetnie, akárcsak a földműves jobbágynak. A főünnepek alkalmával minden mesterembernek egy tyúkot, két köcsög zsírt és közös adományként egy tehenet kellett juttasson a grófnak. S adni kellett az esküvők, temetések, keresztelések alkalmával, függetlenül attól, hogy a jobbágy melyik istent vallotta magáénak. A „jobbágy" szó gyűjtőfogalom. Nem csak a hűbérúr földjein dolgozó parasztot jelenti, hanem mindenkit, aki az ő jóvoltából a területén él és védnöksége alá tartozik. A birtok intézője is „jobbágyi tisztelettel" zárta a grófnak címzett jelentését. S a zsidó szabónak, csizmadiának, szűcsnek éppen úgy fizetnie kellett pénzben vagy termékben, mint a magyarnak vagy a svábnak.

Ezekhez a terhekhez járultak a zsidó közösséget kizárólag sújtó anyagi terhek, elsősorban a „Malkegeld". Nagykároly évente 600 forintot fizetett „védpénz" címen közvetve Bécsnek. A „Malkegeld" azért viseli a „királyné pénze" elnevezést, mert Mária Terézia császárnő találmánya volt. Őfelsége tulajdonképpen külön hadi adót rótt ki a zsidókra, katonai költségeinek részbeni fedezésére. A Kamarilla azonban hamarosan „türelmi adónak" keresztelte el, megjelölve ezzel valóságos, mélyen sértő jellegét: a zsidóknak fizetnie kell, hogy megtűrjék, elviseljék, hogy egyáltalán él. A fajgyűlölet nem a XX. század találmánya, csak a szégyene.

A nagykárolyi hitközség levéltárában őrzött jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a Szatmár megyei zsidóság, a károlyiakkal együtt az 1797. évben és azután egészen 1848-ig 2576 forint 94 krajcárt fizetett évenként „tolerantialis adóban" az államnak, mégpedig 214 forint 39 3⁄4 krajcáros havi részletekben, amit a nagykárolyi királyi sóhivatalban kellett befizetni, kizárólag ércpénzben. Az egy főre eső összeget 1848-ig jövedelem szerint vetette ki a hitközség és mindenkor szabályosan fizették. Némi bonyodalom csak 1849-ben támadt, amikor az előző évről elmaradt 2000 forintot egyes tagok javaslatára ezúttal nem a jövedelem, hanem vagyon szerint akarták kiszabni. A javaslat ellen hevesen tiltakozott Berger Ábrahám, Rósz Ezékiel, Blum József, Rósz Salamon, Stern Jonás, Fisch

> házat építeni s úgy a mostani épületet is tetszések szerint reperálni, mely épületet és reperatiot a négy esztendő elmúlván fogja az Uraságh 50 tallérig bonicálni amely karóknak való fákkal és vesszőkkel is, nem különben az téglával a mi lehet, s két-három hordó mésszel fogh az Uraságh nekiek a reparaciora succurrálni, oly szabadsággal fogják peningh azon szappan és sütő házat bírni, hogy senkinek másnak egész károlyi jószágomban rajtok kívül szappant főzni, viasz és faggyúgyertyát, a szövetnekeket eladás kedvéért mártani, nem különben zsemlét, szarvast (kiflit) és más olyan species kenyeret sütni és árulni. ...

Így kezdődött az iparosítás Nagykárolyban... Az okmány a továbbiakban részletesen intézkedik a majtényi malommal kapcsolatban, majd a hetedik paragrafusban ez olvasható: „A sokszor említett zsidók a Communitastól absque tamen praejuditio separálva lesznek és directe magamtól és fő tisztjeimtől fognak függeni," s az iparosító testvérpárnak a gróf nemcsak 'subvenciot' ígér, vagyis az épület javítására, átalakítására költött befektetés egy részének a visszafizetését, hanem a zsidó hitközség ellenőrzése alól is kiragadja őket, illetve jogilag separálja, külön elbírálásában részesíti. Igaz ugyan, hogy a következő paragrafusban megszabja, hogy azok kötelesek a közösségnek évi 15 forintot fizetni, de a közösség tartozik nekik „illő áron kóser bort és húst, nem különben templomban tisztességes helyet is adni." Gróf Károlyi Ferenc 1743-ban újra megerősítette apja szabadságlevelét, annak bizonyságául, hogy folytatni kívánja a gazdasági fejlődést elősegítő kivitelezési politikáját, amely a mai napig is számos jeles közgazdász vezérelve. Nem elsősorban a Károlyi grófokon múlott, hogy a város sohasem fejlődött jelentős ipari központtá.

Tévedés lenne azt hinni, hogy a fent említett szerencsés kereskedők, bérlők, iparosok (s még néhány társuk, akikről nem maradtak fenn pontos adatok) életükkel és eredményeikkel a nagykárolyi zsidók korabeli sorsát példázzák. A város zsidóinak java része szegény ember volt, mert a város gazdasági helyzete nem adott alkalmat mindenkinek a jó jövedelmet biztosító tevékenységre. Nagykároly abban az időben egy nagyobb falu volt csupán, amelyben főleg földművesek laktak, meg néhány mesterember és az uradalmi tisztviselők, Károlyi gróf alkalmazottai. Így aztán a jobb sorsot remélő nincstelen letelepülők kénytelenek voltak bármilyen munkát elvállalni, hogy családjukat eltartsák. Márpedig a zsellérként vagy mesteremberként tengődő „kis zsidóra" a hitközségre kimért adóterhek mellett ugyan azok az anyagi kötelezettségek hatottak mint a gróf bármelyik jobbágyára: robot, tized, adó. A feudális törvények értelmében, amelyek a közhiedelemmel ellentétben rendkívül pontosan megszabták a hűbérúr és alattvalói kölcsönös jogait és kötelezettségeit, csak a bírót, illetve polgármestert, a notáriust és az

ig vámházat és korcsmát bérelt Majtény faluban. A hitközség neki adta bérbe a kóser mészárszéket. Eliézer ben Simson Jicchák Askenázit „a kis Eliézer”-nek nevezték, mivel Lázár József üzleti vetélytársa volt. Egyebek között kibérelte a gróftól a Túr Terebes környéki erdő kitermelési jogát.

Egy 1741-ben szerkesztett és Károlyi Sándor gróf saját kezű aláírásával és pecsétjével ellátott dokumentum hitelesen tükrözi a hűbérúr és a zsidó bérlők közötti megkötött egyezmények jellegét és méreteit. Ám ennél is érdekesebb számunkra, hogy a gazdasági kérdések iránt igen fogékony arisztokrata hogyan igyekezett a hitközségen belül kiváltságokat biztosítani „üzletfelei” számára a rossz emlékű „Lázár József-ügy” után, amely azt bizonyította, hogy zsidójai sem kevésbé nyakasok, mint a kálvinisták, akikkel a katolikus grófnak szintén meggyűlt néhányszor a baja. (E vidék magyarsága a XVI. században áttért a protestáns vallásra.)

Az említett dokumentum Sámson Frenkli és Sámson Izsák letelepülési okmánya s a kor ékes jogi nyelvezetén íródott. Egyes részei hiányoznak, de a lényeges pontokat tartalmazó oldalakat megkímélte az idő. Megtudjuk belőle elsősorban annak a nemesúrnak a teljes címét, akivel elődeinknek prózai korcsma-bérletekről kellett tárgyalnia. Íme: „Én, nagy-károlyi gróf Károlyi Sándor, erdődi és csongrádi domíniumoknak örökös ura, Felséges Asszonyunk és Királyunk ő Felségének actualis intimus és ő Felsége Helytartó királyi tanácsosának Consiliariussa, Cavalleriájának Generálissa, egy lovas Magyar regementjének Colonellussa, ezen Nemes Magyar Szatmár Vármegyének Főispánja:

> Adom tudtára mindenkinek valakinak illik, ezen levelemnek rendiben, hogy én Tömösvárról idejött Sámson Frenkli és Sámson Izsák nevű Zsidókkal, mostan Eötvös Miklós uramtól itten Nagy-Károly városban magamhoz váltott házam és annak fundusa (telke), nem különben Krasznán lévő egyik majtényi malmom iránt egyeztem eszerint.
>
> Primo: [az emlittett házat a gróf négy évre engedte át bérbe, évente 150 Rft taxában] Praespecificált károlyi házamat fundusával együtt seclusis appertinensis a die nigressus négy esztendeig engedtem a nevezett zsidóknak, annuatim 150 Rft. taxában, mely taxát tartozni fognak angariatim, annak akinek az Uraság parancsolni fogja intakte lefizetni, s azon négy esztendőknek elteléséigh azon ház fundusával együtt senkinek másnak nem fog adatni.
>
> Secundo: [megengedi a bérlők számára szappan és sütő ház épitését és kivülük senki nem főzhet szappant, viasz és fagyu gyertyát...] Szabad lészen az említett zsidóknak az praettingált funduson szappan és sütő

a grófi intézőségnek, sőt önmaguknak is. Ezért választotta bírául Lázárt, aki – mondja Károlyi – igen korrektül viselkedett a gróffal szemben minden ügyletben és másokkal is. Megnyugtatásul a gróf még hozzáfűzte, hogy a döntő szó nem egyedül Lázáré lesz, hanem a rabbi és a zsidó ülnökök is hozzájárulnak majd a határozatok megfogalmazásához.

A nagykárolyi zsidóknak azonban más volt a véleményük a rájuk erőszakolt hitsorsos jelleméről, és kellő bátorságot tanúsítottak ahhoz, hogy nyíltan szembeszálljanak az uraság kegyencével. Nem fogadták el döntéseit, s később nem is fordultak hozzá peres ügyeikkel. Utasításait pedig nem vették figyelembe. Eliézer ben Joszef sietett a gróf elé terjeszteni hitsorsosai elleni panaszait, miközben jó udvaronc módjára fennen hangoztatta az uraság iránti forró szeretetét. Károlyi Sándor gróf azonban már magasabb szinten, a magyar hazafiak által árulásnak bélyegzett fegyverletétel során bebizonyította, hogy – mai kifejezéssel élve – reálpolitikus. Mivel a város zsidói a körülményekhez viszonyítva sok jó forintokat ömlesztettek a grófi kincstárba, mindég pártfogójukként tüntette fel magát és nem akarta Lázár miatt kenyértörésre vinni a dolgot. Ezzel magyarázható a zsidók eltökélt ellenállása is a mindenható kegyúr házi-zsidójával szemben. A nagykárolyi zsidók szabályos gazdasági és politikai bojkottot hirdettek a nyakukba varrt bíró ellen: nem kereskedtek vele és nem engedték be a templomba. S mert Lázár József nem értett a szóból, bepanaszolták a Gyulafehérváron székelő erdélyi főrabbinak. Végre 1738-ban a gróf közbenjárásával Lázár egyezményt kötött a nagykárolyi hitközséggel. A tizenkét paragrafust tartalmazó okmány, amelyet a gróf aláírása is szentesített, kimondja: a Lázár József elleni bojkott véget ért. Eliézer ben Joszefnek jogában áll a hitközség intézményeit látogatni és senki nem tartózkodhat ok nélkül a vele való ügyletektől. Ezzel szemben Lázár József nem avatkozhat bele a hitközség ügyeibe. Ha a kor viszonyait figyelembe vesszük, könnyen érthető, mekkora hatással volt ez a győzelem egy olyan közösségre, amely annyira szükségét érezte a szabadságtudatnak az ellenséges környezettel vívott küzdelemben. Lázár egyébként egyre gazdagabb lett, kereskedelmi kapcsolatai kiterjedtek egész Magyarországra, Galíciára és Ausztriára. (Tokai bort is árult.) Hatalmas vagyonra tett szert és egyik vásárlója a bolihovi rabbi Dov emlékirataiban alighanem bizonyos ironikus éllel nevezi „hírneves parancsnokoló tiszt”-nek a „Károly városából származó rav Eliézer ha-Gadol”-t.

Lázár József nem volt az egyetlen nagykárolyi zsidó, aki gazdasági képességeinek és nagy szervező tehetségének köszönhetően vagyonra tett szert a hitközség életének első évtizedeiben. Említésre méltó például Zvi Hirs ben Wolf, aki Lembergből érkezett és malmokat, korcsmákat meg vámházakat bérelt a környező falvakban. Az Eisenstadtból származó Aharon Leib ben Avraham 1721-ben telepedett le Nagykárolyban és 1740-

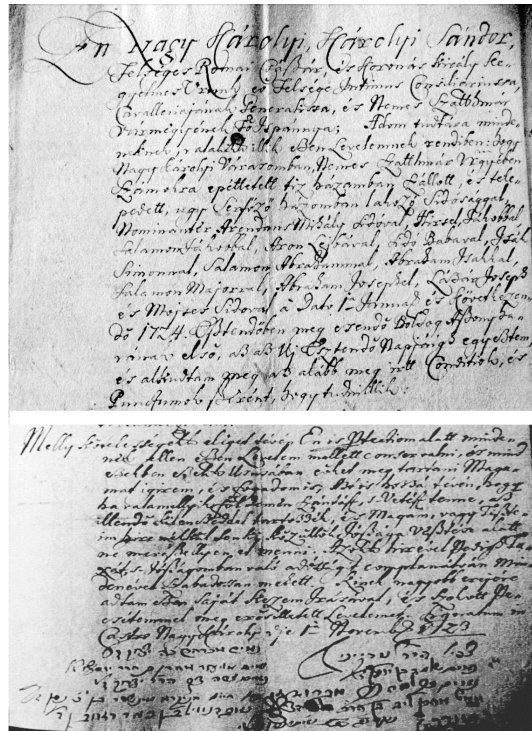
zsidó közösség helyzetére utaló kitételeket is. A szövegből a sorok között világosan kiolvasható, hogy a városi hatóságok megpróbáltak önkényes módon beleavatkozni a zsidó közösség életébe, s ehhez az is hozzájárult, hogy ezt a nagykárolyi zsidók nem voltak hajlandóak szó nélkül eltűrni. Nyilvánvaló, hogy az új szerződés hosszas torzsalkodások eredményeként szögezi le azt a grófi határozatot, amelynek értelmében Károlyi grófon, a fián és a törvényszék bíráin kívül senkinek sincs joga utasításokat adni a nagykárolyi zsidóknak, vagy dönteni ügyeikben.

Ennek a szerződésnek egy másik paragrafusában említés történik arról, hogy a zsidóság létszáma a városban megnövekedett s ennek megfelelően újabb házakat építettek. Ezt a szerződést tizenhárom zsidó írta alá, mindannyian héberül. Közöttük – meglepő módon – egy asszony is, bizonyos Szárá Ráchel bát Bendit, noha nem saját kezűleg: valaki aláírt helyette, (írótoll-átadással). A jogi ügyek intézésének korabeli alaposságára vall, hogy ezt az okmányon jelzik.

A nagykárolyi közösség évről évre népesebbé vált. 1740-ben hatvanhat családot tartottak nyilván. A korabeli feljegyzések három csoportba sorolják Nagykároly zsidóságát. Az elsőbe huszonkilenc család tartozik, s ezek a gróf által épített tizenhárom házban laktak. E házak között említik a templomot is, az iskoláról azonban nem esik szó. További huszonnégy család a város különböző részeiben lakott nem zsidóktól bérelt házakban. A fennmaradó tizenhárom agglegény, illetve férjezetlen fehérnép zsidó családoknál lakott „kvártélyban" vagy cselédként. Ezek közül egyesek szabósággal vagy vándorkereskedelemmel foglalkoztak. Az 1746-os népszámlálás alkalmával Szatmár megyében 346 zsidót vettek nyilvántartásba, java részük nagykárolyi lakos volt.

A Nagykárolyban letelepedett első zsidók között jelentős szerepet játszott bizonyos Eliézer ben Joszef, akinek a nevével először egy 1722-ben kelt írásban találkozunk, ahol Lázár Józsefként szerepel. Az írás arról szól, hogy nagy mennyiségű mézet vásárolt egy keresztény lakostól. 1728-ig nem hallani róla. Valószínűleg bejárta az országot és egyre nagyobb szabású üzleteket kötött. Amikor 1728-ban visszatért Nagykárolyba, hamarosan megnyerte a gróf bizalmát, amiben vagyonosságának jelentős szerepe lehetett. A gróf bérbe ad neki három évre több nagykárolyi és három falusi korcsmát az akkor vagyonnak számító négyezer-egyszáz forintért. Lázárnak sikerült többször megújítania a szerződést, és 1736-ban a gróf eladta neki a zsidóbíró tisztséget. Mivel ez a „kinevezés" nyilvánvalóan ellentétben állt annak a szerződésnek az előírásaival, amelyet a gróf 1723-ban kötött a hitközséggel, amikor leszögezték, hogy a zsidók maguk választhatnak bírát, a gróf most magyarázatot fűzött határozatához. Ebben azt állítja, hogy a zsidók által maguknak választott bírák műveletlen, primitív emberek voltak, s emiatt sok bajt okoztak

bíráskodás joga a grófot illeti. Az okmány a grófnak azzal az ígéretével zárul, hogy még néhány házat épít esetleges új jövevények számára.

Nagykároly, November 1 1723

Ezt a szerződést 1725-ben felújították, s ezúttal tíz zsidó írta alá, mindannyian héber betűkkel. Figyelemreméltó viszont, hogy az aláírók közül csak négynek a neve szerepel az előző szerződésen.

Egy 1728-ban kelt panaszlevélben a nagykárolyi zsidók kéréssel fordulnak a grófhoz, s azt kívánják, hogy az uraság csökkentse a rájuk kivetett illetékeket. A kérelmezők három pontba foglalják össze érveiket: 1) a gróf nem tartotta be azt az ígéretet, hogy felépít két házat a templom és az iskola számára. Ezért e két intézményt már meglévő épületben kellett elhelyezni, s így a háromszáz forintos bér követelése méltánytalan; 2) a város három leggazdagabb zsidója elköltözött, s a megmaradt szegények egy része képtelen bármiféle illeték fizetésére. Így a többire háruló terhek elviselhetetlenné váltak; 3) ha az illetékek terhét nem enyhítik, könnyen előfordulhat, hogy más zsidók is elhagyják a várost. Egyben a megrongálódott házak megjavítását is kérték a bérlőtől.

A gróf csak azokat a kéréseket minősítette megalapozottaknak, amelyek a javításokra és a templom építésére vonatkoztak. A gazdasági terheken nem volt hajlandó enyhíteni.

1731-ben a gróf újabb szerződést írt alá a nagykárolyi zsidókkal. Ebben a „zsidó bor” árusítására vonatkozó intézkedéseket találunk, de ennél sokkal fontosabb, a

A fegyverletételt követő első esztendőben, 1712-ben érkeztek meg az első betelepített sváb csoportok Nagykárolyba és a környező falvakba, s velük együtt kisszámú magyar és zsidó is. A magyarok főleg kézművesek voltak, a zsidókat a kereskedelem, a gazdasági élet fellendítésére szánta a gróf, aki akkor még nem volt a város teljhatalmú ura. Ezért a zsidóknak meg kellett küzdeniük a helybeliek ellenséges magatartásával. 1720-ban azonban a város és szinte a teljes megye már a Károlyiak hatalmában volt, s amikor ebben az esztendőben tizenkét zsidó családot telepített a városba, a lakosság kénytelen volt megtűrni a jövevényeket. A tizenkét család Morvaországból, Galíciából és Pressburgból származott. Az ebben az időszakban bevándoroltak közül már egyeseknek a nevét is ismerjük. A korabeli uradalmi okmányok említést tesznek a Lembergből áttelepült Harndar Michael ben Wolfról, aki nem kevesebb mint háromszáz forintot fizetett a neki kiutalt telekért, míg a többi zsidó telepes csak tizenöt forintot fizetett. Harndar Mose ben Jekutiel (lehetséges rokona az előzőnek) akinek sikerült megszereznie a szomszédos Csanálos falu korcsmájának a bérletét, miután lefizetett a grófi kasszába nyolcvan forintokat. A közösség tagjainak névsorán szerepelnek a „Simeon testvérek", akik pékséget és gyertyaöntő műhelyt építettek, s nevüket héber betűkkel írták alá az okmányokon. Így alakult meg Nagykárolyban Szatmár megye első zsidó hitközsége.

A nagykárolyi hitközség törvényes létét azonban csak az 1723-ban aláírt okmány biztosította. Ennek már hivatalos szerződés jellege van, és a hűbérúr Károlyi grófon kívül tizenkét zsidó aláírását viseli. E dokumentum szerint a gróf 10 házat építtetett a zsidók számára, azoknak évi háromszáz forint lakbért kell fizetniük. A zsidóknak biztosítják vallásuk zavartalan gyakorlását. Kóser bort (a szöveg szerint: „zsidó bort") csak zsidók számára szabad árulniuk. Egy kóser (rituális) mészárszék megnyitását is lehetővé teszi a szerződés, de a tulajdonosnak (vagy a hitközségnek) ezért évi kétszáz liter tejet kell adnia az uradalomnak. (A hűbérúri rendszer jellegzetes viszonyaira még visszatérünk). A szerződés még három lényeges kitételt tartalmaz. Az egyik szerint a gróf megígéri még két ház építését, amelyekben a zsidók templomot és iskolát rendezhetnek be. A másik pont szerint a gróf megfelelő telket utal ki elkerített zsidó temető létesítésére. A harmadik kitétel – de fontossági sorrendben talán az első – engedélyezi a zsidóknak, hogy bírót válasszanak maguk közül vitás ügyeik rendezésére. Igaz, hogy ennek a bírónak büntetőjogi hatáskörét illetően nem volt nagy hatalma, hiszen legfeljebb tizenkét forint értékű bírságot ítélhetett meg, de ez volt az első írott szerződés, amelyben a gróf bizonyos „belső autonómiát" ismer el a zsidó hitközség számára. A szerződés azonban hangsúlyozza, hogy bűntény esetén a

A nagykárolyi zsidóság története
Az első hiteles adatok

Megérteni a nagykárolyi zsidó hitközség történetét a generációk folyamán lehetetlen a környezet ás a helyi történelem nélkül. Az évek folyamán történt politikai, demográfiai és szociális változások mélyen hatottak a zsidó hitközség társadalmi, kulturális és vallási terén.

A hitközségi élet kezdeti szakaszáról kevés hiteles adatunk van, de a helység jelentőségéhez mérten aránylag elég szép számú információ maradt fenn.

Mindenek előtt kétségtelennek látszik, hogy a nagykárolyi zsidóság története 1711 után, a Rákóczi felkelés leveretését követő időszakban kezdődik, amikor a Károlyi család szinte egyeduralomra jutott ezen a vidéken a Habsburgok adakozó készségének köszönhetően. Hogy a Rákóczi birtokok javarészének az átruházása az osztrákoknak behódoló Károlyi családra mennyire bizonyítéka a grófi címmel is akkor megjutalmazott Károlyi Sándor opportunista magatartásának, az a magyar történészekre tartozik. Annyi bizonyos, hogy az 1711 április 29-én aláírt szatmári béke nyitotta meg az utat ennek a vidéknek a korabeli értelemben vett „modern" fejlődése felé. Mégpedig azért, mert az 1848-as szabadságharcig (az 1717-ben bekövetkezett tatárjárást kivéve) szinte semmiféle hadi esemény nem zavarta Szatmár megye életét. Véget értek az erdélyi fejedelmek háborúi a Habsburgok ellen. A terület újra benépesítésével kezdődik a nagykárolyi zsidóság története is.

A XVIII. századi Erdélyben (Magyarországon is) a zsidók nem lakhattak a városokban, csak különleges engedéllyel. A grófi nagybirtokok bizonyos falvaiban is csak a hűbérúr engedélyével telepedhettek le. Ennek megfelelően a század elején Nagykárolyban megforduló zsidók sem lakhattak a városban, noha a helységet legmesszebb menő jóindulattal is nehezen lehetett városnak nevezni. Napi elfoglaltságuk után el kellett hagyniuk a helységet. De biztosan tudjuk, hogy kereskedőkként és mesteremberekként már sűrűn megfordultak Károlyban (amelyet akkor még nem illettek a „Nagy" jelzővel).

Mégpedig egy írott dokumentumból tudjuk, egy „panaszlevélből", amelyet a polgármester, Irinyi Zsigmond, intézett 1706-ban a grófhoz „ezen nemes magyar haza provintialis Comissariussága Directorához", amelyben arról panaszkodik, hogy a zsidó, görög, örmény és más idegen kereskedők nem fogadják el a hivatalosan megállapított értékében a réz váltópénzt, csak „árán alul".

Ugyanebből az esztendőből származó írás szerint Nagykárolyban letartóztattak egy zsidót és vagyonának egyharmadát elkobozták. Nem tűnik ki az adatokból, hogy milyen bűne volt a megsarcolt zsidónak.

gyermekeinket kegyetlenül meggyilkoltátok, gázkamrákba küldtétek, izmos ifjainkat munkatáborokba szállítottátok, hogy megkínozva. éheztetve, agyondolgoztatva, élve vissza ne jöjjenek szülőföldjükre. Nem gondoltatok Isten megtorló büntetésére, nem féltetek iszonyú bűneitek feneketlenségétől. De igenis megijedtetek a kevés számú visszatérőktől, akik csodálatos módon megmenekültek a gyötrelmes és biztos haláltól. Megijedtetek, nehogy visszakérjék elrabolt vagyonukat. Újra gyilkolni kezdetetek. Üldözitek, keserűvé teszitek életüket fenyegetéseitekkel, hogy majd, ha kivonulnak a rendfenntartók a megszálló csapatok, majd akkor lesz csak az igazi vásár. Ugyanazokat a szavakat halljuk megint, mint a Pészach ünnepi diadaléneke szerint Pháraó és bűntársai mondottak: "Szólt az ellenség: üldözöm, utolérem őket, elosztom a zsákmányt, betelik velük lelkem, elpusztítja őket kezem".

Szerencsétlen, lelketlen emberek! Erre tanított benneteket kétezer év óta a szeretettől csepegő hitetek? Igy akarjátok nemzeteket, népetekét, melynek méltatlan tagjai vagytok, fölemelni, létét, boldogulását biztosítani? Nem tudjátok, hogy aki mást gyilkol, meggyilkoltatik, aki gyűlöletet vet, az gyűlöletet arat, aki mást meg nem becsül, az mástól ne várjon megbecsülést, aki a gyengét üldözi, mert védtelen, az nem remélhet védelmét az erősebb részéről, akivel szemben ő a védtelen?

A Pészach ünnepünk az üldözött, a védtelen Izrael felszabadulását, védelmét és a gőgös, az erős, az állig felfegyverkezett zsarnok nép pusztulását jelenti. Milyen erősek és gőgösek a falu betyárjai a betegen, megtörten visszatérő szegény, elárvult zsidóval szemben. Gyűlölik ás megvetik a városka vitéz legényei. Nem tudjátok, szerencsétlen, züllött emberek, hogy ott fenn az Egek magasságában nem alszik és nem szunnyad Izrael őre? A szeretet és igazság Istene?

A "Pészach Micrájim", az egyiptomi Pészach tanulságai, amelyek az ünnepek alatt szemeink előtt lebegnek, biztosítékot nyújtanak egy majdan elérkezendő "Pészach löoszid" boldog és testvérieségtől és egyenlőségtől teli örök fönntartó Pészach ünnepnek, amikor nem a gazemberek lesznek rettegett zsarnokai a gyengéknek, hanem amikor az erény hősei, a szeretet, az erkölcs és tiszta hit hordozói és terjesztői lesznek az emberiség boldogítója és Izrael nem fog kegyelem kenyéren élni, hanem saját ősrégi, Isten által az ősöknek igért földjén Erec Izraelben, teljesítve ott és mindenhol, ahol élni kell, szent hivatását. Legyünk erősek a hitben és megingathatatlanok Istenben valóbizodalmunkban. Kellemes ünnepeket.

1947 Pészach gondolatok.
Írta SCHÖNFELD LÁZÁR- főrabbi[1]

Szabadságról zengedezik nagy ünnepünk, a Pészach. Mennyi szenvedés után érték el őseink szabadságukat! Évszázadokon át voltak rabszolgák Egyiptomban, amig elér- kezett a felszabadulás boldog pillanata. Izrael több ízben veszítette el a nehezen megszerzett szabadságát, több ízben vissza is szerezte. Drágán kellett megfizetni érte. Szabálynak látszik, hogy csak szenvedések árán lehet megszerezni és megtartani a szabadságot. És ha a szenvedés a fokmérője az elérendő szabadságnak, akkor Israel népe kétezer esztendei Galuth-szenvedés után és különösen az utóbbi évtizedekben való mártíromsága után igazán megérdemli a legideálisabb szabadságot. Testvéreinket rabszolgákká sülyesztették az új idő Pháraói. Várakat, sáncokat építtettek velük. Vérük tapad minden téglához. Meggyalázták, lealjasították őket a gazok, a förtelmes hadai a názi bitangoknak. Hat millió dicső vértanú glóriája fényesíti Izrael fejét. De büszkén és dacosan járjuk a világtörténelem göröngyös útját. Nem törtünk meg és nem hajolunk meg a sötétség, a gyűlölet és gonoszság ördögei előtt, akik Izraelt megsemmisíteni akarják. A Pészach ünnep tanítja, hogy azok, akik a szeretet és igazság tanait akarják elhomályosítani, akik zsarnoksággal akarják eltiporni fenséges isteni eszmények hordozóit, megsemmisülnek, az övék az örök kárhozat, gyalázat és megvetettség.

A vörös Tenger iszapos és piszkos fenekébe süllyedtek a véres rabszolgatartók, ott rothadnak a züllöttek, a romlottak csontjai. De az elnyomott agyonkínzott Izrael népe az ámuló világba zengi hatalmas és fenséges diadalénekét a szabadság adójának. Istennek, mondván a Biblia szavai szerint: "Jobbod, Örökkévaló, magasztos az erőben, jobbod Örökkévaló, szétzúzza az ellenséget. Nagy fenségedben lerontod támadóidat, kibocsátod haragodat mely megemészti őket, mint a tarlót." "Ki olyan, mint Te, a hatalmasok között Örökkévaló, ki olyan, mint Te, magasztos szentségben, félelmes a dicsőségben, csudatévő." Énekelve a "Sirosz"-t fölemeljük tekintetünket a jövőbe bizalommal, reménnyel és mély hittel.

Zsidókat öltetek, becstelen názik, kéjelegtek vonagló fájdalmunkban, a 'szeretetet' hirdető papjaitok közül sokan tapsoltak hősies tetteiteken, segítettek uszításaikkal, vagy hallgatag beleegyezésükkel. Loptatok, raboltatok, zsidó vagyonon osztozkodtatok, gaz betyárok. Elégettétek az Egyistenhit zsidó templomait, megbecstelenítettétek a Tízparancsolat szent Tóratekercseit, imakönyveinket szent halottjainkat, temetőinket, szétzúztátok sírköveiket. Szent életű papjainkat, tanítóinkat, öregeket, ifjakat,

---

1 Nagykárolyban szolgált 1912-1924 között, a status quo hitközösség rabbijeként.

millió orosz, francia, holland és más keresztény nép embereire, akik hasollóan haltak mártírhalált a különböző német koncentrációs táborokban.

- És most búcsúzunk tőletek szeretteink, búcsúzunk szüleinktől, gyermekeinktől, asszonyainktól, férjeinktől, testvéreinktől. Elmondjuk azt az utolsó Istenhozzádot, amit nem mondhattunk el Auschwitzban, mert megtagadták tőlük az embertelen SS pribékek. Elmondjuk azt a búcsúszót, mely örök életünkben bennünk sir és végigkísér, mert szemünkben örökké lángolni fog a krematórium tüze, amely elszakított Tőletek mind örökké és szent emléketek élni fog bennünk szívünk utolsó dobbanásáig.

(lásd a képet a gyászünnepről, 9 -ik oldal, Héber változat)

vonaglását, s mindörökre fülünkbe cseng gyermekeink, anyáink, asszonyaink utolsó kiáltása "SEMA JISZRAEL" Halljad Izráel, Halljad Istenünk, akit megcsúfoltak az embertelen tömeggyilkosok.

- S magunk előtt látjuk a hős zsidó anyák százezreit, akik önként vállalják a tűzhalált, de nem válnak meg gyermekeiktől.

- Aztán minden elcsendesült s most seregszemlét kell tartsunk magunk fellett, akik itt maradtunk. Keresem köztetek a szöszke arcú ártatlan csacsogó gyermekeket, keresem a melegszívű fiatal mosolygó zsidó anyákat, keresem a becsületben megőszült öregeket. Mindezeknek csak szomorú szimbólumát találom, egy zordon gyalulatlan fa koporsót, melyben zsidó testből és vérből készült szappan és meggyalázott tóra tekercsek vannak, s ezt fogjuk eltemetni s ez a sír lesz ezentúl az a hely, ahova gyakran elvezekelünk, hogy lerójuk kegyeletünket, mert nekünk nem maradt más vigaszunk mint egy szál virágot vinni ezen ismeretlen sírra vagy nézni az eget ahova szétszórta a szél hozzátartozóink hamvait.

- S néha szeretnénk tetemre hívni az egész világot, a természetet, a napot, hogy miért nem homályosította el a földet, hogy így akadályozza meg a szörnyűségeket, tetemre hívni az eget hogy miért nem hullott a földre e szörnyűségek láttára s megkérdeznem a földet, hogy miért nem vált ketté, hogy elnyelje ezt az ocsmány világot.

- S szeretném megkérdezni a gyerekektől, hogy miért engedtétek iskolás és óvodás pajtásaitokat e szörnyű halálba, s az itteni embereket megkérdezni hogy miért engedtétek el felebarátaitokat, akikkel együtt nőtetek fel s itt éltetek békében évtizedeken keresztül?

- És most elvonul előttünk a szörnyű jelenet: Szülők, kik gyermeküket siratják, gyermekek, kik szülők nélkül bolyonganak ezen a világon, férj ki feleségét, feleség ki férjét kiáltja, testvér ki testvérét keresi. S mindnyájan itt állunk árván megfosztva legdrágább kincsünktől a családunktól.

- És mi, akik itt maradtunk új életet kell kezdjünk. Nem vezet bennünket bosszú, el akarjuk felejteni a szörnyű múltat, meg akarjuk szüntetni a lelkekben a gyűlöletet, szeretetet és békét fogunk hirdetni, testvéri egyetértésben akarunk élni az ittlevő népekkel.

- És most emlékezzünk meg a 87 munkaszolgálatos testvéreinkről, akik az ukrajnai hómezökön haltak hősi halált.

- És meg kell emlékeznünk azon 6 millió zsidó testvérünkről, akiket különböző haláltágerekben gyilkoltak meg fasiszta hóhérok, és meg kell emlékeznünk azon sok

EMLÉKEZÉS

Írta és elmondta 1946 május 14-én tartott zsidó gyászünnepen Dr. Deutsch Márton orvos a nagykárolyi Zsidó Népközösség elnöke.

Gyászoló Testvéreim, Barátaim, Hölgyeim és Uraim!

- A zsidóság törvényeihez tartozik, hogy minden évben halottjaink halálozási napján gyászt öltünk és megemlékezünk halottjainkról. Ma fordul elő, először zsidóságunk történetében, hogy együtt üljük meg mindnyájan ezt a gyásznapot megemlékezetéül annak hogy ma két éve embertelen fasiszta hordák áldozatai lettek családjaink, ma két éve kezdődött kálváriánk - életünk legnagyobb tragédiája - s az emberi civilizáció örök szégyene.

- Ma két éve kezdődött az emberi igazságtalanság minden fantáziát felülmúló gaztette, amikor hajnalban bezörgettek ablakainkon, feldúlva mindörökre családunk nyugalmát, a kis batyukkal a hátukon kihajtották Nagykároly város zsidóságát az utcára, hogy elkülönítsék gettóba az emberiségnek ezen szerencsétlen páriáit, amely aztán kiinduló pontja lett apáink, gyermekeink, testvéreink tudatos elpusztításának.

- S ma két éve annak, amikor összeszorult szívvel, ökölbe szorult kézzel megszégyenítve bár, de felemelt fővel vonultunk ide a gettóba akkor még nem sejtvén, hogy az emberi állatiasság el fog juttatni bennünket gázkamrákig, akkor még nem sejttetük, hogy az auschwitzi krematórium füstje örökké bevonja lelkünket.

- S most két év után azok, akik megmaradtunk, akik elvettük az élet legnagyobb büntetését azzal, hogy életre lettünk ítélve s viselnünk kell egész életünkben ezt a nehéz keresztet, eljöttünk ide két év után, hogy megemlékezzünk hőseinkről, azokról, akik hősi halált haltak a fasiszta gyilkosoktól, akik mártírjai lettek a civilizációnak és akik hősi halottjai lettek az elkövetkezendő demokráciának.

- S most elvonulnak előttünk tragédiánk szomorú momentumai, a fasiszta katonaságtól körülvett gettó, megjelennek előttünk anyáink, feleségeink fájdalmas, gondterhes rosszat sejtő arcvonásai, akik előre megérezték tragédiánkat. Elvonul előttünk a bevagonírozás, amikor 70-80 embert levegő, víz nélkül bedobnak vagonokba, s a forró nap tüzében ártatlan gyermekeket, asszonyokat, betegeket, öregeket elindítanak utolsó útjukra. Nemsokára a halálvonat megérkezik a német civilizációt örökre megbélyegző emberi vesztőhelyére Auschwitzba.

- Elvonul előttünk a halálgyár, a magas feszültséggel körülvett láger, gázkamarák, krematóriumok füstölgő kéményei, halljuk a velőtrázó sikoltásokat, látjuk családjaink

az első imaházban, először hangzott fel a „Smá Jiszroél”, egészen a messze földön híressé vált rabbik jesiváiban született könyvekig. A gazdag adattár eddig ismeretlen részleteket tár fel a hitközség első szellemi vezetőiről, kapcsolataikról Európa nagy talmud-tudósaival, s beszámolunk azokról a nevezetes nagykárolyiakról is, akik a tudományok és az irodalom, valamint a zsidók polgárjogainak a kivívásáért folytatott küzdelemben szereztek jó nevet maguknak és a közösségnek, amely nevelte őket.

A könyv beszámol a vészkorszakról, a munkaszolgálatosok és deportáltak szenvedéseiről és a háborút követő események összegzésével zárul.

Az emlékkönyv második része a vészkorszak során elpusztult szeretteink névsorát tartalmazza. A márványnál maradandóbb emlékművet akarunk állítani ezzel felejthetetlen mártírjainknak.

A munka utolsó fázisához érkeztünk, hála azoknak az Izraelben élő nagykárolyiaknak, akik munkát és anyagi áldozatot nem kímélve magukra vállalták az Isten kegyelméből megmenekültekre háruló szent feladatot. A könyv nyomdai költségei azonban meghaladják kisszámú izraeli közösségünk lehetőségeit. Noha itteni testvéreink továbbra is hajlandók anyagi áldozatokat vállalni a munka technikai kivitelezése érdekében, nem fedezhetik a teljes költségeket. Ezért fordulunk hozzátok, szeretett testvéreink, hogy segítségeteket kérjük e szent kötelességünk teljesítéséhez, feladatunk utolsó szakaszának megvalósításához.

Ahhoz, hogy zsidókhoz méltóan, ily módon is Jizkort mondhassunk!

Testvéri szeretettel

ELŐSZÓ

Izraelben, hazánkban, az észak-erdélyi Nagykárolyból származottak körében már évekkel ezelőtt felmerült a kegyeletteljes terve annak, hogy hozzuk nyilvánosságra egy, Nagykároly vértanúi emlékének szentelt könyvecskét. Az első, Izraelben tartott „ázkárán" el is határoztuk, hogy megörökítjük drága és felejthetetlen vértanúink dicső emlékét, akik Ukrajna mezőin estek el, vagy 1944-ben az auschwitz-i krematóriumban lelték halálukat.

Már történelmi szempontból is nagyon fontos ennek a „Jizkor"-könyvecskének a megjelenése, mert Nagykároly ama kevés észak-erdélyi városok közé tartozik, ahol a deportálás emlékére két impozáns emlékművet állítottak fel.

Az első emlékművet a nagykárolyi zsidó templom előtt emelték egy izraeli-kolozsvári hírneves festőművész és grafikus művészi elgondolásai alapján és az auschwitz-i lágert jelképezi lángot okádó kéményeivel. (lásd a képet 17-ik oldal, Héber változat) A másik emlékmű a Terei utcai zsidó temetőben van, ahol az emlékműben el van temetve a RIF-szappan, nácik által a zsidók holttestéből, zsírjából gyártott szappan.

(lásd a képet 18-ik oldal, Héber változat)

A névsor hitelességéhez kétség sem férhet, mert az az emlékműről van lemásolva.

Sok nehézséggel járt ennek a névsornak a megszerzése, s ezért a köszönet elsősorban dr. Róth Lajos nagykárolyi orvosnak jár, ki ezt a névsort lemásolta, továbbá Klein Ignátznak, aki sokat fáradozott annak érdekében, hogy ezt a névsort megkaphassuk.

SHALOM!

RÓTH FERENCZ

Kedves testvéreink!

A vészkorszak során elpusztult hitközségünk és mártírjaink emlékének megörökítésére évek óta dolgozunk az emlékkönyv megszerkesztéséhez szükséges dokumentációs anyag összegyűjtésén. A sok vesződség és jelentős anyagi áldozatok árán megszerzett írott és fényképes dokumentációt egy Erdélyből származó izraeli író feldolgozta, s így elkészült a dicsőséges múltú nagykárolyi hitközség emlékkönyvének a kézirata.

A szöveg felöleli ennek a számbelileg kicsiny, de hatásában rendkívül jelentős, közel kétszázötven éves múltra visszatekintő hitközség történetét, attól a pillanattól kezdve, amikor a Károlyi gróf uradalmán megtelepedett zsidók vályogkunyhóinak egyikében,

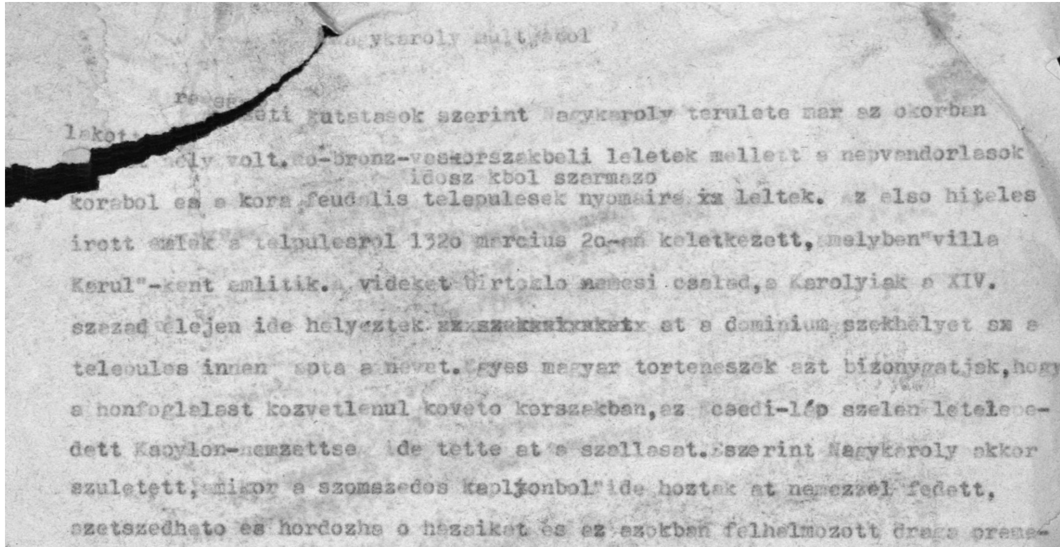
elhagyták városukat. Kezdetben úgy gondoltuk, hogy az emlékkönyvet héberül adjuk ki és csak egy rövid addendumot csatolunk magyarul a szöveghez az eredeti kéziratot felhasználva, hiszen nem találtunk semmi kivetnivalót abban, hogy a „Tabák-kéziratot" végül nem korrektúrázták. Egy másik mérlegelési szempont az volt, hogy szerettünk volna szüleink emléke előtt tisztelegni, hiszen oly sokat fáradoztak egy ilyen emlékkönyv összeállításán. **Emiatt úgy döntöttünk, hogy kiadjuk (kisebb változtatásokkal és módosításokkal) az eredeti, teljes magyar szöveget.**

Sajnos a „Tabák-kéziratban" nem találtuk a Holokausztban elpusztult áldozatok névsorát. Dr. Roth Lajoshoz hasonlóan, köszönet illeti Moti (Hajim) Fischert is, aki Nagykárolyba utazott, hogy lefényképezze a Holokauszt után állított emléktáblákat, melyekre az áldozatok neveit vésték, majd sziszifuszi munkával egészítette ki ezt a névsort a Yad Vashem által feldolgozott, a Holokauszt után összegyűjtött tanúságtételek dokumentációjának segítségével.

Végül szeretnénk megjegyezni, hogy az emlékkönyv nem tartalmaz olyan szájhagyomány útján átadott vagy leírt személyes, avagy családi történeteket, amelyek a zsidó közösség mindennapi életét mutatnák be a Holokauszt előtt. Ebből a szempontból valóban elkéstünk. Emiatt az a kisszámú forrásanyag, amit az emlékkönyvben felhasználtunk, különböző kiadványok, így könyvek és újságok lapjairól származnak.

ISRAEL WEISER (BLEI)

A kézirat vizsgálata során megértettük, hogy egyedülálló forrásanyagról van szó, amit végül soha nem jelentettek meg. Emiatt a Nagykárolyból származó közösséghez fordultunk, akik közül számosan a múzeum támogatói is, és legnagyobb örömünkre megkeresésünkre lelkes válasz érkezett. A kéziratot állagőrzési és archíválási célokra a megfelelő intézményeknek adtuk át. A későbbiekben mérlegelni fogjuk annak lehetőségét, hogy miként használhatnánk fel ezt a forrásanyagot a közösség múltjának megőrzésére."

agykaroly multjabol

re eti kutatasok szerint agykaroly terulete mar az okorban
lakot ely volt. o-bronz-vaskorszakbeli leletek mellett a nepvandorlasok
idosz kbol szarmazo
korabol es a kora feudalis telepulesek nyomaira xx leltek. z elso hiteles
irott emlek a telpulesrol 1320 marcius 20-an keletkezett, melyben"ville
Kerul"-kent emlitik. a videket birtoklo nemesi csalad, a Karolyiak a XIV.
szazad elejen ide helyeztek xxxszekhelyukxet at a dominium szekhelyet sx a
telepules innen sota a nevet. gyes magyar torteneszek azt bizonygatjak, hogy
a honfoglalast kozvetlenul koveto korszakban, az csedi-lap szelen letelepe-
dett Kaplon-nemzettse ide tette at a szallasat. szerint Nagykaroly akkor
szuletett, mikor a szomszedos kaplonbol" ide hoztak at nemezzel fedett,
szetszedhato es hordozha o hazaikat es az azokban felhalmozott draga preme-

A „Tabák-kézirat" áttanulmányozása és tartalmi elemzése után (jónéhány oldal hiányzik belőle, és a szöveg egy része nehezen olvasható. Lásd a fenti csatolt szövegrészletet) arra az egyértelmű következtetésre jutottunk, hogy minden bizonnyal a kéziratot Tabák a nagykárolyi közösséghez tartozó szerzőktől kapta, ahogy az a fenti, a közösség tagjaihoz küldött levélből ki is derül, abból a célból, hogy a hozzá eljuttatott szöveget megszerkessze és kijavítsa. Bár a levélben az áll, hogy a szöveget egy Erdélyből származó izraeli író már feldolgozta és megszerkesztette. Ezen a ponton is felmerül a kérdés, vajon hol található a már kész szöveg, amit Tabák szerkesztett? Egyáltalán hozzáfogott-e a szerkesztői munkálatokhoz? Valószínűleg nem. Elég csupán megemlíteni, hogy a mintegy nyolcvan oldalt számláló szöveg nem tartalmaz ékezeteket, amely már önmagában világossá teszi, hogy a szöveget semmilyen formában nem szerkesztették.

A fent elmondottak fényében elképzelhető-e, hogy más oka is volt az anyagi források hiányán kívül, hogy az emlékkönyv nem került kiadásra? Feltehetően ezt soha nem fogjuk megtudni. A szöveg fennmaradt része roppant mennyiségű és sokszínű forrásanyagot ölel fel, melyek a zsidó közösség történetét tárgyalják annak kora 18. századi alapításától kezdve a közösség eltűnéséig, mikor a kisszámú túlélők a Holokauszt borzalmai után

Yad Vashem, 1970)]. Joszef Kohen, a cikk szerzője megjegyzi, hogy értesüléseiben elsősorban Salom Polak (BenPorat) hagyatékában található anyagra támaszkodott, amit „nagy odaadással gyűjtött, hogy azt később a nagykárolyi zsidó közösségnek emléket állító kötet számára megszerkessze, azonban az összegyűjtött anyagot már nem tudta feldolgozni és kiadni." Joszef Kohen és Salom Polak már régen örök nyugalomra tértek mielőtt újra foglalkozni kezdtünk volna a kiadás gondolatával. Roppant erőfeszítéseink ellenére, hogy a Salom Polak hagyatékában található anyagot felléljük (elsősorban a Yad Vashem archívumában és Polak egyetlen élő unokájánál), kutatásaink nem jártak eredménnyel. Legnagyobb sajnálatunkra a túlélők közül is kevesen akadnak, akik hiteles forrásul szolgálhatnának a nagykárolyi zsidó közösség életével kapcsolatban. Tán túl későn kezdtünk neki e roppant feladatnak? Már egyáltalán nem találhatunk olyan dokumentációt, amely célunkat előmozdíthatná? Romániában és Magyarországon kiadott, a térség történetét feldolgozó átfogó tanulmányokból (amelyek elsősorban Szatmár megye és Szatmárnémeti történetét tárgyalják) meglehetősen kevés információt tudtunk kinyerni Nagykároly történetét illetően. Az anyaggyűjtésben továbbá felhasználtunk számos, az utóbbi évtizedekben kiadott könyvet is, melyek az erdélyi és a Szatmár megyei zsidóság történetét tárgyalják. Gyűjtőmunkánk során a világhálót is fáradhatatlanul böngésztük, azonban nagyrészt különböző megfogalmazásokban azonos forrásanyagot találtunk. Az összegyűjtött forrásanyag elégségesnek bizonyult a nagykárolyi zsidóság történetét tárgyaló tanulmányok kiadására, de nem bizonyult elégségesnek egy teljes emlékkönyv összeállításához. Végül, mint a mesékben, megtaláltuk a szükséges forrásanyagot. A forrásanyag a cfati Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumában került meg. Alább a múzeum leírása olvasható a hozzájuk került szövegről:

„A bolhapiactól a közösségi emlékezet megőrzéséig

Nemrég egy kisebb bőröndöt ajándékoztak a múzeumnak, amelyet egy gyűjtő, a múzeum egyik támogatójának fia a jaffói bolhapiacon vett. Legnagyobb meglepetésünkre kiderült, hogy a régi aktatáska tulajdonosa nem más volt, mint az erdélyi származású költő és író, Tabák László (aki 1976ban költözött Izraelbe és 2011- ben halt meg), aki Izraelben többek között az Új Kelet szerkesztőjeként is működött (1990-1996). Személyes levelezésén és más személyes tárgyakon kívül a bőröndben Tabák egy írógéppel írt kéziratát is megtaláltuk [az írás körülményeinek tisztázását lásd a folytatásban], amely a Nagykároly történetét tárgyaló könyv formájában került volna megjelenésre.

A szerkesztő előszava A nagykárolyi zsidó közösségnek emléket állító kötet kiadásának körülményei

A nagykárolyi zsidó közösség múltjának emléket állító kötet kiadásának gondolata először a Nagykárolyból származó és Izraelben letelepedett túlélők leszármazottjainak első találkozóján, Ramatajimban merült fel. Számos erdélyi zsidó közösségnek emléket állító kötet jelent már meg, de sajnos szüleink, a túlélők generációja nem tudott a nagykárolyi zsidó közösségnek emléket állító könyvet kiadni. A 20. század hetvenes éveiben a közösség egyes tagjai magukra vállalták egy ilyen emlékkönyv megszerkesztését, azonban, ahogy ez a közösség tagjainak küldött levélből kiderül, a legnagyobb akadálynak a kötet kiadásához szükséges anyagi háttér megteremtése bizonyult. (Lásd alább a levél teljes szövegét, amely Kedves testvéreink! megszólítással kezdődik).

> A munka utolsó fázisához érkeztünk, hála azoknak az Izraelben élő nagykárolyiaknak, akik munkát és anyagi áldozatot nem kímélve magukra vállalták az Isten kegyelméből megmenekültekre háruló szent feladatot. A könyv nyomdai költségei azonban meghaladják kisszámú izraeli közösségünk lehetőségeit.

A levél folytatásában a szerző megjegyzi:

> A sok vesződség és jelentős anyagi áldozatok árán megszerzett írott és fényképes dokumentációt egy Erdélyből származó izraeli író feldolgozta s így elkészült a dicsőséges múltú nagykárolyi hitközség emlékkönyvének a kézirata.

A Holokausztban elpusztult áldozatok kapcsán ezt írja:

> A másik emlékmű a Téreiutcai zsidó temetőben van... A névsor hitelességéhez kétség sem férhet, mert az az emlékműről van lemásolva. Sok nehézséggel járt ennek a névsornak a megszerzése s ezért elsősorban köszönet jár dr. Róth Lajos nagykárolyi orvosnak, ki ezt a névsort lemásolta, továbbá Klein Ignátznak, aki sokat fáradozott annak érdekében, hogy ezt a névsort megkaphassuk.

A levél kapcsán három alapvető kérdés merül fel: hol található a feldolgozott anyag, ki lehetett az az „Erdélyből származó író", aki a szövegen dolgozott, és hol lehet a Holokausztban elpusztult áldozatok névsora?

A túlélők leszármazottainak, akik elhatározták, hogy kiadják ezt a kötetet valójában csupán egy szöveg állt rendelkezésre, az erdélyi zsidó közösségek történetét feldolgozó munka Nagykárolyt tárgyaló része [Carei, *Pinkasz haKehilot*, 2. kötet (Jeruzsálem:

TARTALOM

Köszönet

Az Emlék Könyv megjelenése alkalmábol szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak akik segittettek, fáradoztak és támogatták a könyv megvalósitását és kiadását.

Szeretnénk köszönetet mondani "The Leslie and Vera Keller Foundation for the Enhancement of the Jewish Heritage" amék nagylelkű támogatást nyújtott a könyv kiadásához.

Hálásak vagyunk azoknak, akik a szüleink generációjából származnak, és nagy erőfeszítést tettek az 70-es években hogy kiadyák a Nagykároly és vidéke Zsidó közösségének Emlék könyvét, amely sajnos nem valósult meg.

Szeretnénk köszönetet mondani Roni Lustig úrnak, a Safed-i "A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma" igazgatójának a könyv alapját képező dokument anyag megszerzéséhez nyújtott segítségért.

Szeretnénk megköszönni mindazoknak, akik pénzt adományoztak, hogy lehetővé tegyék az Emlékkönyv kiadását.

Moti Fischer és Israel Weiser

Jeruzsálem,

Oktober, 2018

Kutatás és szerkesztés: Israel Weiser (Blei)

A Holokauszt áldozatainak listájának kutatása és előkészítése: Moti (Hajim) Fischer

A magyar változat fejezeteinek egy része egy könyv vázlataiból lettek átörökítve, amely Tabák László hagyatékában maradt fennt. A könyv vázlat fő részeit, valószínűleg Salom Pollak (Ben Porat) írta és szerkesztette. (Lásd a szerkesztő előszavát.)

A magyar változat nyelvi lektorálása: András Spitzer-Sziklai

A grafika és a nyomtatás előkészítése: Roi Busheri, Michal Wardinon David

Nyomtatás: Kol-Graph New (2009), Ya'akob Landau str. 4, Bnei Barak

Foto: Liri Shirav

Testvéreinket rabszolgákká sülyesztették az új idő Pháraói...

Meggyalázták, lealjasították őket a gazok, a förtelmes hadai a názi bitangoknak.

Hat millió dicső vértanú glóriája fényesíti Izrael fejét.

De büszkén és dacosan járjuk a világtörténelem göröngyös útját.

Schönfeld Lázár – főrabbi, "1947 Pészach gondolatok."

EMLÉK KÖNYV

NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE ZSIDÓ KÖZÖSSÉGÉRŐL

Jeruzsalem 2018

EMLÉK KÖNYV NAGYKÁROLY ÉS VIDÉKE ZSIDÓ KÖZÖSSÉGÉRŐL

